

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İMPARATORLUKTAN ULUSAL DEVLETE
TÜRKİYE'DE TARİH ANLAYIŞI
(1908-1937)

122503

Doktora Tezi

122503

Mustafa Oral

Ankara 2002

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İMPARATORLUKTAN ULUSAL DEVLETE
TÜRKİYE'DE TARİH ANLAYIŞI
(1908-1937)

Doktora Tezi

Mustafa Oral

Danışman
Doç.Dr.Bige Yavuz

**T.C. YÖKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Ankara 2002

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İMPARATORLUKTAN ULUSAL DEVLETE
TÜRKİYE'DE TARİH ANLAYIŞI
(1908-1937)

Doktora Tezi

Danışman
Doç.Dr.Bige Yavuz

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı :

İmzası :

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:

.....

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
KISALTMALAR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ: AVRUPA'DA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TARİH ANLAYIŞI.....	1
A. Tarih ve Tarih Yazıcılığı.....	1
B. Rönesans'tan 20. Yüzyıla Ana Hatlarıyla Avrupa'da Tarih Anlayışı.....	13
C. 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Anlayışına Genel Bir Bakış.....	27
I. BÖLÜM: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH ANLAYIŞI (1908-1918)	42
A. Dönemin Düşünce Akımları ve Tarih Anlayışları.....	42
1- İslamcılık.....	42
2- Osmanlıcılık.....	44
3- Türkçülük.....	47
4- Batıcılık.....	50
B. Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Kuruluşu, Çalışmaları ve Tarih Anlayışı.....	52
C. Asâr-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni (Encümen-i Tetkik)'nin Kuruluşu, Çalışmaları ve Tarih Anlayışı.....	63
D. Babîali Hazine-i Evrak Müdüriyeti'nin Arşivcilik Çalışmaları.....	71
E. Darülfünun'da Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları.....	79
F. Dönemin Tarih Anlayışının Şekillenmesinde Batılı Türkologların Etkisi.....	88
II. BÖLÜM: ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI DÖNEMİNDE TARİH ANLAYIŞI (1918-1923)	97
A. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Niteliği ve Amacı.....	97
B. Mustafa Kemal ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı Yıllarında Tarih Bilinci.....	107
C. Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Çalışmaları.....	117
D. Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni'nin Çalışmaları.....	129
III. BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TARİH ANLAYIŞI (1923-1927)	138
A. Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Türk Tarih Encümeni'ne Dönüşmesi.....	138
1- Türk Tarih Encümeni'nin Çalışmaları.....	138

2- Encümen Çalışmalarının Finansmanı	144
B. Arşivcilik ve Kütüphanecilik Yöündeki Çalışmalar	150
1- Türk Tarih Encümeni'nin Arşiv Çalışmaları	150
2- Kütüphanelerin Yeniden Yapılandırılması ve İhtisas Kütüphaneleri- nin Kurulması	152
C. Türkiyat Enstitüsü'nün Kuruluşu, Çalışmaları ve Tarih Anlayışı	156
D. Aydınların Tarih Üzerine Tartışmaları	166
E. Tarih Ders Kitaplarında Yer Alan Tarih Anlayışı	173
IV. BÖLÜM: YENİ BİR TARİH ANLAYIŞININ OLUŞTURULMASI VE KURUMSALLAŞTIRILMASI (1927-1931)	183
A. Türk Tarih Encümeni'nin Yeniden Yapılandırılması	183
B. Ulusal Bir Akademi Kurulması İle İlgili Tartışmalar	184
C. Mustafa Kemal'in Tarih Çalışmalarını Başlatması ve Yeni Bir Tarih Anlayışının Oluşması Yönünde Çabalar	198
D. "Türk Tarihinin Ana Hatları" Kitabı ve Türk Tarih Tezi'nin Oluşması	206
E. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları.....	212
V. BÖLÜM: I. TÜRK TARİH KONGRESİ'NDE TÜRK TARİH TEZİ'NİN OLGUNLAŞMASI	225
A. I. Türk Tarih Kongresi'nin Toplanması ve Amacı	225
B. Kongrede Türk Tarih Tezi'ne İlişkin değerlendirmeler, Tartışmalar.....	236
C. Kongreden Sonra Türk Tarih Tezi'nin ve Kongrenin Değerlendiril- mesi	246
1- Türk Tarihçilerinin Değerlendirmeleri	246
2- Yabancı Bilim Çevrelerinin Değerlendirmeleri	251
D. Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezi	258
1- Lise Tarih Kitapları	258
2- Ortaokul Tarih Kitapları	266
VI. BÖLÜM: TÜRK TARİH TEZİ'NİN KÜLTÜREL KURUMLARA ETKİLERİ	269
A. Türk Dil Kurumu ve Türk Dil Kurultayları	269
B. 1933 Üniversite Reformu	277
C. Türk Devrim Tarihinin Araştırılması ve Öğretimi	287
1- Türk İnkılabı Enstitüsü'nün Kuruluşu	287
2- Türk İnkılabı Tarihi Derslerinin Öğretimi	292
3- İnkılap Müzesi'nin Kuruluşu ve İşlevleri	299

D. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kurulması	303
E. Halkevleri Bünyesinde Yapılan Tarih Çalışmaları	308
VII. BÖLÜM: II. TÜRK TARİH KONGRESİ VE SONUÇLARI	316
A. II. Türk Tarih Kongresi'nin Toplanması ve Amacı	316
B. Kongrede Türk Tarih Tezi'ni Tarihe Yardımcı Bilim Dallarıyla Güçlendirme Çabaları	322
C. Kongreden Sonra Türk Tarih Tezi'nin ve Kongrenin Değerlendirilmesi	328
1- Türk Tarihçilerinin Değerlendirmeleri	328
2- Yabancı Bilim Çevrelerinin Değerlendirmeleri	334
D. Kongre Sonrası Türk Tarih Anlayışındaki Değişimler	347
SONUÇ	359
BİBLİYOGRAFYA	366
EKLER	391

KISALTMALAR

AAPSC	The American Academy of Political and Social Science
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
ATASE	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜ	Ankara Üniversitesi
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
EÜ	Ege Üniversitesi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDAE	Türk Devrimi Araştırma Enstitüsü
TDK	Türk Dil Kurumu
TİTE	Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBA	Türkiye Bilimler Akademisi

ÖZET

Tarih anlayışı, bir ülkenin kültür ve düşünce hayatının önemli konularından birisidir. Türkiye’de tarih anlayışı, 20. yüzyılın başlarından itibaren modern bir gelişim sürecine girmiştir. Bu süreçte, resmi kurum ve kurullar ile düşünce adamlarının önemli işlevleri olmuştur. Ülkemizde modern tarih anlayışının ve tarih yazımının oluşumunda II. Meşrutiyet döneminde dikkate değer gelişmeler olmakla birlikte, modern tarihçiliğin gelişimi ve yerleşmesi açısından temel atılımlar Atatürk Türkiye’si’nde gerçekleşmiştir. Ülkemizde tarih anlayışında değişimler, dönüşümler ve yönelimler ümmetten millete geçiş süreciyle etkileşim içinde incelenmiştir.

Tezimizde, Batılı Türkologların eserlerinin Türk tarihçileri üzerindeki etkilerinin yanı sıra Avrupa’da ve Türkiye’de tarihsel düşüncenin gelişim evreleri de incelenerek temel özellikleri açıklanmıştır. Türkiye’de tarih anlayışı, Batıdaki gibi felsefi nitelikli tarih ekolleri çerçevesinde bir gelişim göstermemiştir. Bu nedenle, Türkiye’de tarih anlayışı, çoğunlukla resmi kurum ve kurulların bünyesinde ve düşünce adamlarının çalışmaları çerçevesinde incelenebilir. Ülkemizde tarihçiliğin genel eğilimlerini de bu yaklaşımın yanı sıra modernleşme hareketleriyle ilişkili şekilde belirlemek mümkündür.

Bu araştırmada, yukarıda açıklanan yaklaşım çerçevesinde, II. Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemlerinde tarih yazımıyla ilgilenen Tarih-i Osmanî Encümeni ve Türk Tarih Kurumu gibi kurum ve kurulların tarih anlayışı ile Ahmet Refik Altınay, Mehmet Fuat Köprülü gibi tarihçilerin tarih görüşleri genel tarih anlayışı çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, tarih yazımı ve tarih anlayışı ile ilişkili olarak, arşiv belgelerinin tasnifi, tanzimi ve yayını gibi konular da incelenmiştir. Bu tezimizde, Türkiye’de tarih anlayışının ders kitaplarına yansımaları ve tarih öğretimi üzerindeki etkileri de irdelenmiştir.

SUMMARY

Historical conception is one of the most important subject of cultural and mental system belonging to a country. Historical conception has entered a development process from early 20th century in Turkey. Formal institutions and intellectuals were the important functions affecting this process. During the formation of modern historical conception and writing, there became important developments within the Constitutional Period. Furthermore, the basic enterprises about the development of modern history and its settlement were established in the Turkey of Atatürk. Changes, transformations and tendencies in the historical conception are examined correspondingly with the transition community to nation.

In this thesis, both influences of the works belonging to Turkologists from West on Turkish historians and development phases of historical conception are studied. Also the basic characteristics of them are explained. Historical conception didn't show a development within the limits of historical schools that had philosophical qualities in Turkey unlike West. Thus, historical conception in Turkey can be studied within the limits of formal institutions and committees, also the works of intellectuals. The general tendencies of history can be identified according to this view and modernism movements.

Within the limits of the approach mentioned above, historical conception of institutions and committees, interested in historical writing in the Second Constitutional Period, the Independence War and Turkish Republic like The Ottoman Historical Society and The Turkish Historical Society and historical understanding of Ahmet Refik Altınay and Mehmet Fuat Köprülü are tried to be analyzed. Moreover, the subjects like classification, arranging and publication of archives related to historical conception and writing are studied. In this study, we deal with how historical conception is reflected in historical textbooks and its influences on historical teaching in Turkey.

ÖNSÖZ

Türkiye’de modern tarihçiliğin gelişimi ve tarih anlayışının oluşumu açısından II. Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemleri önemli birer evredirler. Ülkemizde geleneksel tarihçilikten modern tarihçiliğe geçişin bu süreçte gerçekleşme yoluna girdiği görülmektedir. Günümüzde de etkileri hissedilmekte olan bu dönemdeki (1908-1937) tarih anlayışının gelişimi, oluşumu ve yönelimleri bir bütün halinde ve tarihsel düşüncenin gelişimi çerçevesinde etraflıca incelemelere konu olacak özelliktedir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş çerçevesinde tarih anlayışı konusunda değişim ve dönüşümlerin gerektiğince incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmamızda, Türkiye’de modern tarih anlayışının gelişiminin en önemli dönemi incelenmiştir.

Türkiye’de tarih anlayışı, bir yandan geleneksel Osmanlı tarihçiliğinin, diğer yandan Avrupa tarihçiliğinin ve ülkemizin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal koşulların etkileriyle şekillenmiştir. Bu süreçte, özellikle Tanzimat dönemi Osmanlı tarihçileri, Batılı yöntem ve yaklaşımları izleyerek, Osmanlı tarihçiliğine modern tarihçilikle ilgili gelişmeleri tanıtmaya çalışmışlardır. Ancak Batılılar, Rönesans döneminden itibaren hümanist bir tarih anlayışı çizgisinde bulunuyor ve tarih felsefesini yakından izliyorlardı. Osmanlılar ise, Batılı anlamda tarihsel düşüncüyü yakından tanımıyor ve tarih anlayışında teolojik bir anlayış içinde bulunuyorlardı. Osmanlıların modern anlamda tarih anlayışı ile tanışmaları ve bu ölçütlerde tarih eserleri yazmaya başlamaları 1908’den sonra olmuştur. Türkiye’de modern tarih yazımı ve tarih anlayışı da aynı dönemde oluşum sürecine girmiştir. Bu nedenle, Türkiye’de modern tarihçiliğin gelişim evresindeki tarih anlayışı araştırma konusu olarak seçilmiştir.

Bazı tarihçiler (örneğin Bernard Lewis ve Fuat Köprülü), Türkiye’de 20. yüzyılın ilk yarısındaki Türkiye’de tarih anlayışını “romantik dönem” olarak adlandırır. Bu dönem tarihçiliğinin en önemli özellikleri, Türklerin medeniyete hizmetlerini ve dünya tarihindeki yerlerini belirleme, bunları ulusal bir gurur oluşturacak şekilde gelecek kuşaklara aktarma, böylece ulusal kimliğin oluşumuna katkıda bulunma ve bir dünya görüşünün ana hatlarını saptama çabaları şeklinde özetlenebilir. Bu çabalar, tarih yazımıyla ilgilenen kurul ve kurumların

çalışmalarında daha somut hale gelmiştir. Türkiye’de Batılı anlamda tarih ekollerinin oluşmaması, ülkemizde tarih anlayışının genel eğilimlerini belirlemek açısından, özellikle kurul ve kurumların tarih anlayışlarının incelenmesini gerektirmektedir. Bu kurum ve kurulların etkinlikleri çerçevesinde bunların faaliyetlerine önemli katkılarda bulunan tarihçilerin tarih görüşleri de irdelenerek genel tarih anlayışı belirlenebilir.

Tarih anlayışını incelerken, 1909’da kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni (1923’ten sonra Türk Tarih Encümeni), 1915’te kurulan Encümen-i Tetkik, 1924’te kurulan Türkiyat Enstitüsü, 1931’de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1935’ten itibaren Türk Tarih Kurumu) araştırmamızda incelenmesine öncelik verdiğimiz konular olmuştur. Bu kurul ve kurumların üyeliğinde bulunan önde gelen tarihçilerin tarih anlayışları da irdelenmiştir. Ayrıca bu tarihçilerin, Türkiye’de modern tarihçiliğin gelişimine katkıları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma konumuzun önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı yıllarda, kültürümüze paralel olarak dilimiz de önemli bir sadeleşme sürecinden geçmiştir. Bu nedenle, doğrudan alıntı yaptığımız, fakat anlaşılmadığını düşündüğümüz sözcüklerin günümüzde kullanılan karşılıkları parantez içinde verilmiştir.

İmparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde Türkiye’de tarih anlayışı, her dönemin egemen ideolojisi ile ona alternatif düşünceler çerçevesinde ve tarih felsefesi ile metodu ışığında incelenmiştir. Bu incelemede, mümkün olduğu kadar arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve tarih eserleri incelenmiş ve karşılaştırmalı bir yöntem uygulanmıştır. Özellikle tarih çalışmalarında bulunan kurul ve kurumların oluşumları incelenirken, arşiv belgelerinin kullanılmasına önem verilmiştir. Ayrıca bu kurumların, dönemin siyasal atmosferi içindeki yerlerinin saptanmasına önem verilmiştir. Örneğin, 1909’da kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni’nin ve 1915’te kurulan Encümen-i Tetkik’in kuruluşu bugüne kadar kullanılmayan arşiv belgeleriyle anlatılmıştır. Yine, özellikle 1923’ten itibaren Türk Tarih Encümeni’nin etkinlikleri ve çalışmalarının finansmanı konusu arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir.

Tezimle ilgili araştırmalarım sırasında, özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ile Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi’nde çalışmalarda bulundum. Bu arşivlerdeki çalışmalarım sonucunda önemli miktarda

belgeye ulaştım. Bu belgelerin büyük bir kısmını tezimde kullandım. Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde yaptığım çalışmalarda, yalnızca Tevfik Bıyıklıoğlu koleksiyonundan yararlanma olanağı bulabildim, ancak TTK'nun kuruluşu, çalışmaları ve gerek kurum üyelerinin gerekse Atatürk'ün yazışmalarını inceleme olanağı bulamadım. Çünkü sözü edilen belgeler, henüz araştırmacıların kullanımına sunulmuş değildir. Bununla birlikte bu eksikliği, Türk Tarih Kurumu'nun uzun süre yazmanlığını ve müdürlüğünü yapan Uluğ İğdemir'in ve kurumun ilk üyelerinden Afet İnan'ın anılara ve belgelere dayanan eserlerine başvurarak gidermeye çalıştım. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan Maarif Vekâleti'nin yazışmaları da henüz tasnif edilerek araştırmacıların kullanımına açılmamıştır. Bu eksiklik de diğer arşivlerde bulduğum belgelerle ve gazete haberleriyle giderilmeye çalışılmıştır.

Bugüne kadar Türkiye'deki tarih anlayışı konusunda yapılan incelemelerde arşiv belgeleri gereğince ve yeterince kullanılmamıştır. Bu çalışmada, özellikle tarih çalışmaları yapan kurul ve kurumların oluşum süreci arşiv belgelerine dayalı olarak incelenerek, bunların kuruluş nedenleri ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Bunun yanı sıra, ilk bakışta tarih anlayışı ile ilgisiz görünebilecek bazı gelişmelerin tarihsel düşünceyle de ilgili olduğu görülmüştür. Örneğin, Kurtuluş Savaşı yıllarında ülkenin kurtuluşu yönünde etkinlikler gösteren derneklerin yayınlarında kurtuluşun tarihsel temelleri ve söylemleri de bulunmaktadır. Keza, 1927'de ulusal bir "bilimler akademisi" kurma çabaları Atatürk önderliğindeki tarih ve dil çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Kısacası, bu araştırmada, Türkiye'deki tarih anlayışının romantik döneminin en önemli evresi çeşitli yönleriyle etrafıca incelenmeye çalışılmıştır.

Bu tezin hazırlanması sırasında şahsıma kazandırdığı yeni bakış açıları ve yol gösterici tavsiyelerinden dolayı danışmanım hocam Doç.Dr. Bige Yavuz'a, önerilerinden yararlandığım hocam Prof.Dr. Ünsal Yavuz'a ve hocam Prof.Dr. Taner Timur'a, çalışmalarım sırasında gösterdikleri anlayıştan ötürü Başbakanlık Osmanlı Arşivi personeline, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Kütüphanesi uzmanlarına, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Arşivi sorumlularına ve TBMM Kütüphanesi yetkililerine teşekkür ederim.

Mustafa Oral

GİRİŞ

AVRUPA'DA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TARİH ANLAYIŞI

A. TARİH VE TARİH YAZICILIĞI

Tarih sözcüğü, “geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar” bütünü ve bunu konu alan tarih bilimini adlandırmak için kullanılır. Bu sözcüğün Batı dillerindeki tüm karşılıkları (Latince: historia, İtalyanca: storia, Fransızca: histoire, İngilizce: history, Almanca: historie) Yunanca “historia”, “historein” sözcüğünden gelmektedir. Yunanca’da “bildirme”, “haber alma yoluyla bilgi edinme”, “görerek, tanık olarak bilme” anlamlarına gelen tarih sözcüğü¹, zamanla değişim geçirerek soruşturma yoluyla öğrenilen şeyin kaydının ya da aktarımının karşılığı haline geldi. Yunanca’da kullanılan şekliyle Latince’ye ve oradan da modern dillere geçti².

Tarih biliminin inceleme konusu olan geçmiş, saf haliyle bu bilimin nesnesi olamaz ve tarihe “geçmişin bilimi” denilemez³. Maddenin ve eşyanın da geçmişi vardır. Ancak tarih, daha çok insanlığın ya da ulusların tarihidir. Tarih bilimi, yazılı kaynakların ve kalıntıların ortaya çıkışından sonraki dönemle ilgilenir⁴ ve tarihsel nitelikteki insan eylemlerini konu alır⁵. Tarih, tarihçilerin kendilerine araştırma konusu olarak aldıkları geçmişin incelenmesi sonucunda ortaya koydukları yazılı metin anlamına da gelir⁶. Tarihçiler, bu metinlerdeki söylemleri ile tarihin soruşturma nesnesini oluşturan bölümü olarak geçmişten hareketle “dünyayı

¹ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, 2.B., İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1996, s.11, 17. Özlem, bu sözcüğü “istoria”, “istorein” şeklinde kullanmaktadır. Doğrusu “historia”, “historein” olmalıdır. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 6.B., İstanbul, İnkılâp Kitabevi, t.y., s.169.

² Allen Johnson, *The Historian and Historical Evidence*, New York, Charles Scribber’s Sons, 1934, s.21.

³ Marc Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2.B., Ankara, Gece Yayınları, 1994, s.17.

⁴ A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, 4.B., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1985, s.2.6.

⁵ R.G.Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1990, s.216.

⁶ David Thomson, *Tarihin Amacı*, çev. Salih Özbaran, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983, s.7.

kendilerine mâl ederler.” Bu bakımdan tarih, dünya ile ilgili bir söylem biçimidir⁷. Farklı tarih tanımlarının yapılmasının da buradan kaynaklandığı söylenebilir.

“ ‘...Tarih nedir?’ sorusunu cevaplamayı denediğimizde, cevabımız bilerek ya da bilmeyerek, zaman içindeki kendi tutumumuzu yansıtır ve daha geniş bir soruya, içinde yaşadığımız toplum hakkında ne düşündüğümüz sorusuna vereceğimiz karşılığın bir parçasını oluşturur...”⁸. İngiliz tarihçisi Edward Hallet Carr’ın bu açıklamalarının ışığında, günümüzün önemli tarihçilerinden biri olan John Tosh’un şu kısa ve öz tarih tanımını aktaralım: “Tarih, kolektif bellektir, insanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturmalarını sağlayan deneyimlerin toplamıdır.”⁹ Bu tanımdan hareketle, tarihçiyi de “deneyimin bellek bankası”¹⁰ olarak nitelemek mümkündür.

Yukarıda verilen tanımda da açıkça görüleceği üzere, “kolektif bellek”, “toplumsal kimlik” ve “geleceğe ilişkin beklentiler” gibi bireysel ve özellikle toplumsal nitelikli kavramlar, tarihe işlevsel özellikler yüklemektedir. Tarihin konusunun insan ya da insan toplulukları olması bunu daha da anlaşılır kılmaktadır. Bizzat tarihçinin kendisi, içinde yaşadığı toplumun bir üyesi, bir bireyi olduğundan, tarih çalışmasının toplumun bazı güncel gereksinimlerini karşılama amacına yönelmesine neden olduğu söylenebilir. Bunun tam tersi bir durum da geçerli olabilir. Toplum da bazı durumlarda tarihe başvurma gereksinimi duyar. İşte bu nedenle, kolektif bellek ve toplumsal kimlik ile tarih bilgisi ve tarih bilinci arasında doğrudan ya da dolaylı biçimde karşılıklı bir ilişki vardır. Tarih bilgisi ve tarih bilinci, tarihe bazı işlevsel özellikler kazandırır ve tarihin bu işlevlerine kısaca “tarihin yararları” denilir.

Alman filozofu Friedrich Nietzsche’ye göre, “salt bilim olarak düşünülmüş ve egemen olmuş bir tarih, insanlık için bir tür yaşamının bilançosu ve hesabının

⁷ Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1997. s.17-18.

⁸ E.H.Carr, *Tarih Nedir*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1987, s.13.

⁹ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997. s.3.

¹⁰ Eric Hobsbawm, “Tarih Bize Çağdaş Toplum Hakkında Ne Anlatılabilir?,” *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, 1.B., Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s.40.

kapamışı olurdu. Tarihsel oluşum çok daha güçlü ve yeni bir yaşam akışı, örneğin, ancak oluşan bir kültür boyunca gittiği sürece, yararlı olan, gelecek sağlayan bir şeydir; öyleyse tarih, kendisi egemen olduğu ve kendisi yönettiği zaman değil de, ancak yüksek bir güç (yaşam) tarafından yönetildiği ve o gücün egemenliğine girdiği zaman gelecek için güven sağlar.”¹¹ Tarih, ancak toplumun tarih bilinciyle donatılması yoluyla yaşamın hizmetinde olabilir. Carr’a göre, bütün çağlar içinde tarih bilincine en çok sahip olan günümüz insanı, önceki çağlardaki insanlardan daha çok kendi varlığının farkında olduğundan dolayı tarihin de bilincindedir. Önünde uzanan belirsiz geleceği geçmişten yola çıkarak daha belirgin kılmaya ve anlamaya çalışan çağdaş insan için tarihin pek çok işlevi vardır¹².

Tarihin işlevlerinden birisi siyasi niteliklidir. Siyasi iktidarı elinde tutanlar ve bu iktidar sahiplerine karşıt bir tutum içinde olanlar, iktidar mücadelelerinde geniş kitleleri de yanlarına alabilmek amacıyla tarihi bir araç olarak kullanırlar. Bu açıdan siyasi bir mücadele alanı olan tarih, mevcut geleneksel düşüncelere kuşku ile bakılmasına zemin hazırlayabileceği gibi, toplumsal bütünleşmeyi ve kaynaşmayı da sağlayabilecek önemli bir bağ olabilir¹³. Bütün bunların ötesinde tarihçi, günlük siyaset içine sürüklenmeden ve politikanın bir aracı olmadan siyasi karar organlarına bilim adamı kimliği ile yardım edebilir¹⁴. Buna ek olarak, ortaya koyduğu eserleriyle bireylerin ve geniş toplum kesimlerinin bilinçlenmesine katkıda bulunabilir.

Aynı zamanda, insanın “daha iyi anlamak ve bilmek isteği” yönünde entelektüel bir çaba da olan tarih¹⁵, bireyin düşünsel gelişimi açısından yüksek bir eğitim değerine sahiptir ve eğitim ve kültür bakımından günümüzün en önemli ve insancıl aracıdır¹⁶. Yaşadığı dünyayı doğru anlamak amacıyla ilk adımı atacak ya da herhangi bir görüş açısıyla hareket edecek kişi için tarih, geçmiş deneyimleri

¹¹ Friedrich Nietzsche, *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, 4.B., İstanbul, Say Yayınları, 1997. s.73.

¹² Carr, s.178-179.

¹³ Tosh, s.5-11.

¹⁴ Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.61-62.

¹⁵ Bloch, s.6-8.

¹⁶ Thomson, s.4.

öğrenerek ve insan ilişkilerini kavrayarak entelektüel bir davranış edinme aracıdır¹⁷; insanların, geçmiş deneyimlerden yararlanarak en doğru kararı almalarına ve en iyi sonuca varmalarına yardımcı olur ve bir düşünce biçimi olmasıyla da kültür düzeylerini yükseltmelerine katkıda bulunur¹⁸.

Ayrıca tarih, günümüz ile geçmiş bir şekilde ilişkili olduğu için, içinde yaşadığı toplumun geçmişini öğrenen kişinin üyesi olduğu sosyal çevreyi de daha iyi anlamasına katkıda bulunur¹⁹. Bu yönüyle tarih bilincinin, kişi açısından hem bireysel hem de toplumsal olmak üzere ikili bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Felsefeci Macit Gökberk'e göre tarih bilinci, "kısaca, tarihi bilmek, tarih denilen konunun ne olduğunu iyice kavramış olmak" demektir. Gökberk'e göre, bir tarih bilinci edinmemizi sağlayan tarih bilgisi, bize bütün insanlığın ya da bir toplumun yaşam öyküsünü öğreterek, insanlığın olanaklarını bilmemizi veya olumlu-olumsuz yönleriyle bir ulusun zaman içindeki serüvenini tanımamızı sağlar ve böylece bizi özgürleştirir²⁰.

Ancak tarih bilinci, yalnızca geçmişi iyi öğrenmek ve ondan ders çıkarmak yoluyla yararlanmak gibi tarihle tek yönlü bir ilişki olmamalıdır. Carr'ın da vurguladığı gibi, "...geçmişin ışığında bugünü öğrenmek, aynı zamanda bugünün ışığında geçmişi öğrenmek demektir. Tarihin işlevi, geçmiş ve yaşanan zaman hakkında daha sağlam bir anlayışı, bunların karşılıklı ilişkileri içinde, iletmeğdir."²¹ Daha açıkça belirtmek gerekirse, "şimdiki zaman" bizim "geçmiş düşüncemiz"²²i, geçmiş düşüncemiz de şimdiki zamana yaklaşımımızı etkiler²². Bu nedenle, tarihinin bir tarih araştırmasına girişmesi ve konu seçimi bu konunun yanı sıra tarihinin dünya görüşü ve genel eğilimler ile doğrudan ilgilidir.

¹⁷ Robert V. Daniels, *Studying History: How and Why*, New Jersey, Prentice-Hall, 1966, s.4.

¹⁸ Mübahat S. Küttükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 3.B., İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1994, s.4-5.

¹⁹ Togan, s.18.

²⁰ Macit Gökberk, "Tarih Bilinci," *Ömer Asum Aksoy Armağanı*, Ankara, TDK Yayınları, 1978, s.115, 121.

²¹ Carr, s.90-91.

²² Carl L. Becker, "What Are Historical Facts?," *The Dimensions of History*, der. Thomas N.Guinsburg, Chicago, Rand Mc Nally, 1971, s.40.

Tarihçi, algı yoluyla deneysel olarak kavranabilecek bir olgu olmayan geçmişini varsayımdan hareketle bilemeyeceği²³ gibi, olduğu haliyle geçmişini de inceleyemez. Ancak geçmişteki insanların geride bıraktıkları “tarihsel kaynaklar”ı inceleyerek bir tarih araştırması yapabilir. Tarihsel kaynaklar, her türlü insani bulguyu içerir. Bu bulgular içinde tarihçiler tarafından en çok kullanılan kaynak türü yazılı olanlardır²⁴. Yine de tarihinin araştırdığı konunun ait olduğu dönem, onun kullanacağı kaynak türlerini belirlemede önemli bir etken olur. Günümüze daha uzak bir dönem üzerine çalışan tarihçi ile daha yakın bir zamandaki konuyla ilgilenen tarihinin yararlanacağı kaynaklar ve bu kaynakları kullanma biçimi birbirinden farklı olacaktır²⁵.

İnsanların geçmişteki faaliyetlerinden geriye kalan ve günümüze kadar ulaşan her çeşit bulguya tarihsel kaynak denir. Kaynaklar, iki gruba ayrılır: Birincil ve ikincil kaynaklar. Birincil kaynaklara, özgün kaynaklar adı da verilir. Birincil kaynaklar, “ele alınan olay veya düşüncelerle aynı döneme ait kanıtlar”dır. İkincil kaynaklar ise, tarihçilerin, “kendilerinin ve kendilerinden öncekilerin geçmişle ilgili olarak yazdıkları”dır. Tosh’a göre, birincil ve ikincil kaynaklar arasında bir ayırım yapılamaz; bu ayırım, araştırmacıya göre değişkenlik gösterir. Tosh’a göre, modern tarih bilimi, özgün kaynakların tekrar tekrar değerlendirilmesine dayanır; bu nedenle tarihçiler, özgün kaynakları birincil kabul ederler²⁶.

Birincil ve ikincil kaynakların sınıflandırılması tarih araştırmasının konusuna göre değişkenlik gösterir. Tarihçi Keith Jenkins’e göre, “...birincil kaynaklar (geçmişin izleri) ile ikincil metinler (tarihçilerin yazdıkları) arasında bir fark olduğu açıktır. Bildiğimiz gibi bu fark, özellikle ikincil metni birincil kaynak gibi kullanmanın son derece mümkün olduğu ikincil düzeyde ortadan kalkmaktadır...” Jenkins’e göre, örneğin E.P.Thompson’ın “The Making of the English Working Class”(İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu) başlıklı kitabı hem sanayi

²³ Collingwood, s.275.

²⁴ Tosh, s.31-33. Kaynak ve araştırma kavramları birbirine karıştırılmamalıdır. Çeşitli materyallerden yararlanarak hazırlanmış esaslara “araştırma”, insanın söylediği veya yazdığı ya da imal ettiği “tarihi bilgi veren malzeme”ye ise “kaynak” denir. Kütükoğlu, s.18.

²⁵ Bloch, s.60.

²⁶ Tosh,s.31-33.

devrimiyle ilgili bir metin hem de Thompson gibi önde gelen Marksist bir tarihçinin bu eseri yazdığı yıllardaki söylemine ilişkin bir inceleme olarak okunabilir. Yani bir metin farklı şekillerde kullanılabilir²⁷. Daha açık olarak ifade edersek, Thompson'ın adı geçen eseri kaynak sınıflamasında bir "ikincil metin"dir; ancak, Marksist tarih anlayışını inceleyen bir araştırmacı, Marksist bir tarihçinin bu eserini birincil kaynak olarak değerlendirebilir.

Özgün bir araştırmanın doğrultusunu iki ana yaklaşım belirler: Kaynak yönelimli yaklaşım ve sorun yönelimli yaklaşım. Kaynak yönelimli yaklaşım, tarihçinin genel ilgi alanı içine giren bir ya da bir grup kaynağın içinden bazılarını seçmesiyle araştırmanın niteliğini belirler. Sorun yönelimli yaklaşım ise, ikincil kaynakların yardımıyla o zamana kadar hiç incelenmemiş ya da yeterince irdelenmemiş bir tarihsel sorun formüle edildikten sonra, bu sorunla ilgili kaynaklar incelenir ve böylece bazı sonuçlara doğrudan ulaşılabilir. Ancak uygulamada bu yaklaşımlardan yalnızca biri benimsenmez, benimsenmemelidir; ikisi arasında iyi bir denge kurulmalıdır²⁸. Araştırma yapılan konuyla ilgili kaynaklara ulaştıktan ve bunları irdeleyip değerlendirdikten sonra konuyu yazma aşamasına geçilir.

Tarih yazıcılığında anlatı, betimleme (tasvir) ve çözümleme adları verilen üç tür yazım tekniği vardır. Anlatı ve betimleme geçmişi yeniden yaratma isteğine, çözümleme ise onu yorumlama amacına yöneliktir. Yeniden yaratma ve yorumlama yaklaşımları, bütün tarih çalışmalarının temelinde bulunan gerilimin göstergeleridir²⁹. Tarih yazımında anlatı tekniği, açıklama kavramı ile ilgilidir. Tarihin anlaşılabilir bir konu şeklinde tasarlanan hesap olması, tarihçiyi açıklama yapmaya yönelir. Açıklamanın iki anlamı vardır. Birinci anlamında, bir olayı bilimsel ölçütlere uygun bir anlatı şekline sokma çabasıdır. İkinci anlamında, tarihsel bir olayın, örneğin Fransız Devrimi'nin orta sınıfın iktidarı ele geçirmesi olgusunun anlatılarak açıklanması anlamında kullanılır³⁰. Betimleme, her türlü tarihsel düşünmenin ana özelliğine dikkat çeker. Bir yaşantının yeniden canlandırılması

²⁷ Jetkins, s.59.

²⁸ Tosh, s.55-56.

²⁹ A.g.e., s.106.

³⁰ Paul Veyne, *Writing History: Essay on Epistemology*, çev. Mina Moore-Rinvulcri, Middletown, Wesleyan University Press, 1984, s.87-88.

anlamında kullanılan betimleme, bir düşünceyi yeniden düşünme yoluyla o düşünce edimini gerçekleştirme anlamında da kullanılır. Çünkü bir yaşantıyı yeniden canlandırma, bir düşünce edimini gerçekleştirmeyi de kapsamaktadır³¹.

Çözümleme ise, olayların ana hatlarını genellikle sorgulamadan kabul ederek, bu olayların birbirleriyle olan ilişkilerini tartışmaktır. Araştırma açısından iki çeşit çözümleme biçimi vardır. Birincisi, aynı zamanda ortaya çıkan olayların ve süreçlerin birbirleriyle olan bağlantısının aydınlatılmasına yardım eden çözümleme. İkincisi ise, nedenlerin sistemli biçimde değerlendirilmesine çalışan çözümleme. Nedenlerin ve sonuçların sistemli şekilde ortaya çıkarılması ileri düzeyde bir çözümleme becerisi sayesinde olabilir. Günümüz tarih yazıcılığında, anlatı tekniği önemli olmaya devam etse de, tarihi kavramak açısından başlıca ilerlemeler genellikle çözümleyici düşünce ve çözümleyici tarih yazıcılığı sayesinde gerçekleşmektedir³².

Carr'a göre tarih araştırması, nedenlerin incelenmesidir. Tarihçi, yeni olaylar ve yeni bağlamlar içinde sürekli "niçin" sorusunu sorar. "Gerçek bir tarihçi", bir olayın birden çok nedenini gösterir ve bu nedenleri bir seçime tabi tutarak bir nedenler hiyerarşisi oluşturur. Tarihçi, "...belki hangi nedenin ya da nedenler grubunun, 'son bakışta' ya da nihai analizde... en son neden, bütün nedenler nedeni olarak ele alınması gerektiğini kararlaştırmak gereğini duyacaktır..." Carr'a göre, "tarihçi ağırlık verdiği nedenlerle tanınır" ve tarih tezleri, nedenlerin önceliği sorununa odaklanır³³. Tarihçinin nedenler hiyerarşisi, tarih araştırmasının nesnelliği ya da yanlılığı konusunu gündeme getirmez. Kısacası tarihçi, nedenlerini seçmekte özgürdür. Tarihçi, araştırma yaptığı konuyla ilgili kanıtlarını, onlara ters düşmeyecek şekilde yorumlamalıdır. İngiliz filozofu Collingwood'a göre, tarihsel işlemin ya da tarihsel yöntemin özü, kanıtların yorumlanmasıyla oluşur³⁴.

Kanıtları ya da belgeleri yorumlama biçimi, tarihte nesnellik ve yanlılık konularıyla doğrudan ilgilidir. Tarihçiler, bilerek ya da bilmeyerek kendi

³¹ Collingwood, s.276-277.

³² Tosh, s.110-111.

³³ Carr, s.115-119.

³⁴ Collingwood, s.29.

zamanlarının dünya görüşlerini çalışmalarına yansıtırlar. Bu durumun, araştırmalarda tahrifata neden olmaması için dört önemli noktanın göz önüne alınması gerekir. Birincisi, tarihçi, kendi değerlerini titiz bir incelemeden geçirmeli ve bunların araştırmasına uygunluklarını tartmalıdır. İkincisi, araştırmanın doğrultusunu kanıtların ışığı altında belirlemelidir. Üçüncüsü, araştırmada tarihsel bağlam göz ardı edilmemelidir³⁵. Dördüncüsü, tarih, ırklar mücadelesi, ekonomik ritimler, toplumsal gerilimler, tekniğin egemenliği vs. gibi herhangi egemen etkenle açıklanmaya çalışılmamalıdır. Çünkü tarihin konusu olan insan ve insanların kendine özgü bir karmaşıklığı vardır³⁶.

Bütün bu kriterleri göz önünde tutan tarihçilerin tam ve nesnel bir tarih metni ortaya koymaları olanaksızdır. Çünkü tarih kanıtların seçimiyle değil, yorumuyla işler. Başka bir tarihçi aynı konuda başka kanıtları kullanarak farklı bir tarih metni ortaya koyabilir ya da aynı kanıtları başka bir gözle yorumlayarak apayrı bir tarih eseri üretebilir³⁷. Yukarıdaki kriterleri göz önüne alan ve uygulamaya çalışan, özellikle kendi önyargılarıyla mücadele eden tarihçi, bu mücadelesi sayesinde zindelik kazanır ve gerçeği bulma konusunda bu yaklaşımının açık bir yardımını görür. Tarih araştırmasının bu özellikleri tarihe dinamik bir bilim hüviyeti kazandırır³⁸. Tarihi dinamik bir bilim hüviyeti kazandıran esas çalışmalar ise tarih yazıcılığının tarihi konusunda yapılan incelemelerdir.

Collingwood'a göre, bütün konularda olduğu gibi, tarihte de hiçbir başarı son değildir. Tarihsel yöntemdeki her değişim ve tarihçilerin yeterliliklerindeki her değişiklik tarihsel kanıtı da doğrudan etkiler ve böylece kanıtı yorumlama ilkeleri de değişir. Bir araştırmacının, kanıtı yorumlarken bütün bilgilerinin bu yorumunda kullanması gerekir. Örneğin felsefi bilginin değişimi ve gelişimi tarih yorumunu da etkiler. Collingwood'a göre, "zihinsel alışkanlıklar" ve çeşitli bilgi alanlarındaki sürekli değişim ve gelişmeler nedeniyle "her yeni kuşağın tarihi kendisine göre

³⁵ Tosh, s.139-140.

³⁶ Fernand Braudel, "Tarihin 1950'deki Konunları," *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1992, s.31.

³⁷ E.H.Carr ve J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, çev. Özer Ozankaya, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1992, s.63-65,68.

³⁸ Thomson, s.15.

yeniden yazması” gerekir. Her yeni tarihçi, eski sorulara yeni yanıtlar vermekle yetinmemeli, soruları yeniden gözden geçirmelidir. Bu, tarihsel kuşkuculukla ilgili bir sav değildir; tarihsel düşüncenin ikinci bir boyutu olan “tarihin tarihinin keşfi”dir. Bu keşif, “tarihçinin kendisinin elde edebildiği tüm kanıt yığını oluşturduğu şimdi – burada ile birlikte, incelediği sürecin bir parçası olduğunun, o süreci ancak bu şimdiki anda içerisinde bulunduğu bakış açısından görebildiğinin keşfi”dir³⁹. Collingwood’un yukarıda vurguladığı “tarihin tarihi” kavramıyla “tarih yazıcılığının tarihi”ni anlatmak istediği söylenebilir. Çünkü, burada bir kavram olarak “tarih”ten çok, “tarih yazımı” üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte, kimi zaman tarih kavramı, tarih yazımı anlamında kullanılmaktadır.

“Tarih”, geçmişe ilişkin, ama kategorik olarak ondan farklı bir söylemdir. Dolayısıyla, “tarih” ve “geçmiş” birbirinden farklı kavramlardır. Önceden olmuş olan olaylar için her zaman “geçmiş” sözcüğü kullanılır. “Tarih” ise, tarihçilerin yazdıkları metinler anlamına geldiği için “tarih yazımı” demektir. Eğer “dünya tarihi” kavramını kullanırsak, tarihe iki kavramı da kapsayan bir anlam vermiş oluruz. Burada bu iki kavram, “tarihçilerin ilgi nesnesi olarak ‘geçmiş’” ile “tarihçilerin (geçmişle) ilgilenme tarzı olarak ‘tarih yazımı’” anlamlarında kullanılmaktadır⁴⁰. İşte, tarih yazımının tarihini incelemek, bir bakıma tarihin tarihini irdelemektir.

Tarih yazıcılığının tarihinin amaçlarından birisi, tarih araştırmalarında sahte bilgilerin üretimini ve kabulünü sağlamış olan ve halen de sağlamaya devam eden konuları araştırmaktır. Bu tür araştırmalar, sahte eserler ile belgesel eleştirinin gelişimi arasındaki ilişkileri inceler. Tarih yazımı, kendine özgü teknikler sayesinde sahte eserleri ve kalpazanları ortaya çıkarır. Böylece, üretilen tarihsel bilginin denetlenebilir ve sağlaması yapılabilir bir bilgi olduğunu gösterir. Kısacası, tarihin

³⁹ Collingwood, s.244-245

⁴⁰ Jenkins, s.18

tarihini incelemek, tarihçilerin söylemlerindeki dürüstlüğü ve nesnelliği, araştırma yöntemlerini ve eleştiri düzeneklerini nasıl uyguladıklarını anlamamızı sağlar⁴¹.

Tosh'a göre tarih yazıcılığının tarihi, tarih biliminin dört geniş kategorisinden birisi olan düşünce tarihinin kapsamına girmektedir⁴² ve "tek tek tarihçilere ait değerlendirmeler aracılığıyla tarihin yapısına ve kapsamına ilişkin sorulardan" oluşur⁴³. Fransız sosyoloğu Serge Gagnon'a göre ise tarih yazıcılığının tarihi, metodolojinin ve tarihsel bilginin oluşumunu sağlayan gelişmeyi betimlemektedir. Gagnon'a göre tarih yazımının tarihi, tarih metodolojisinin kökenlerini araştırmasıyla sınırlanamaz; bir grup ya da topluluğun sosyal ve kültürel geleceğini de irdelemelidir⁴⁴.

Amerikalı tarihçi Barnes, tarih yazımının tarihinde üç ana yöntemin izlenebileceğini belirtir. Birincisi, ilk tarihçilerden günümüz tarihçilerine kadar bütün tarihçileri eserleriyle birlikte tanıtan bir yöntemdir. Burada sadece önde gelen tarihçiler tanıtılır ve onların eserlerinin bir listesi verilir. İkincisi, birinci yöntemle benzer şekilde tarih yazıcılığı ürünlerinin ansiklopedik bir bibliyografyası yapılır. Üçüncüsü, örneğin Batı tarih yazıcılığının tarihini inceleyen bir araştırmacı, irdelediği tarih yapıtlarının ait olduğu dönemin entelektüel ve kültürel arka planını karakterize ederek, tarih literatürünün o dönemle nasıl ilişkili olduğunu gösterir. Her dönemde tarih yazıcılığının baskın özelliklerini belirtir, yeni gelişmelere işaret eder ve sonra dönemin önde gelen tarih yazarlarının bireysel katkılarını açıklar⁴⁵.

Edward Hallet Carr, tarih yazıcılığının tarihini iyice anlayabilmek için iki gerçeğin göz önünde tutulması gerektiğine işaret eder. İlki, tarihinin konuya yaklaşımındaki hareket noktasını kavramak. İkincisi, o hareket noktasının kaynaklandığı toplumsal ve tarihsel temeli anlamak. Birinci konu tarih yazımında

⁴¹ Roger Chartier, *Yeniden Geçmiş: Tarih, Yazılı Kültür, Toplum*, çev. Lale Arslan, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s.99, 114.

⁴² Tarihin diğer üç geniş kategorisi siyaset tarihi, iktisat tarihi ve sosyal tarihtir. Bunlara son zamanlarda kabul görmeye başlayan kolektif zihniyet tarihi de eklenebilir. Tosh, s.74.

⁴³ *A.g.e.*, s.74, 77-78, 218.

⁴⁴ Serge Gagnon, *Man and His Past: The Nature and Role of Historiography*, çev. Margaret Heap, Montreal, Harvest House, 1982, s.6.

⁴⁵ Harry Elmer Barnes, *A History of Historical Writing*, 2.B., New York, Dover Publications, 1963, s.IX.

“bireysel eğilimler”i, ikincisi ise “geniş eğilimler”i kavramak açısından son derece önemlidir. Carr’a göre, “... tarihçi de bir bireydir. Öteki bireyler gibi, o da aynı zamanda bir toplumsal olgudur, ait olduğu toplumun hem ürünü, hem de isteyerek ya da istemeyerek sözcüsüdür; tarihî geçmişin olgularına işte bu sıfatla yaklaşır...” Herhangi bir tarih eserini tam anlamıyla değerlendirebilmek için, o yapıtın yazarını da tanımak gerekmektedir. “Tarih yazıcılığında geniş eğilimler”e bakacak olursak, tarihçinin ne ölçüde toplumun ürünü olduğu daha açık şekilde belirginleşir. Örneğin İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra tarihte “doğrusal bir teori”nin yerine “döngüsel bir teori”yi koymak için girişimde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştı. Toynbee’nin bu başarısızlığı üzerine, İngiliz tarihçilerinin büyük bir bölümü tarihte genel bir model bulunmadığını söylemek durumunda kalmışlardır. Aslında Toynbee’yi böyle bir tarihsel yaklaşıma yönlendiren etken, Birinci Dünya Savaşı’nın toplumsal ve siyasal düşünüş üzerine etkisidir⁴⁶. Tarih yazıcılığının ve tarih anlayışının araştırılmasında bu önemli noktalar göz önüne alınmalıdır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere, tarih yazıcılığının tarihinin, tarih metodolojisindeki uygulamaları değerlendirerek tarih biliminin gelişimini ve tarih anlayışındaki değişimi incelediği belirtilebilir. Avrupa’da 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bilimsel tarihçiliğin gelişiminde kuşkusuz metodolojideki değişim ve gelişimler önemli rol oynamıştır. Bu değişim ve gelişimler de tarih anlayışını doğrudan etkilemiştir. Amerikalı tarihçi James Westfall Thompson, Avrupa tarih yazıcılığının tarihini incelediği eserinin önsözünde bunu şöyle ifade etmektedir. “...Tarihçinin yüksek fonksiyonunun yorum olduğu genel olarak kabul edilir. Bu noktadan hareketle, bu ciltler, Antikçağ’ın başından Birinci Dünya Savaşı’nın çıkışına kadar tarih anlayışlarının değişiminin ve tarih yazımının çeşitli biçimlerinin bir incelemesini sunar.”⁴⁷

Tarih yazıcılığı ve tarih anlayışı birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler. Şöyle ki, tarih yazıcılığında çağdaş metodolojik ölçütleri kullanmak ve bilimsel bir araştırma ortaya koymak isteği bilimsel tarih anlayışının ürünü olabilir. Bu tarih anlayışı da incelemenin niteliğini belirler. Aynı şekilde bu araştırma sonunda elde

⁴⁶ Carr, s.48-49, 54, 58-59.

⁴⁷ James Westfall Thompson, *A History of Historical Writing*, 1.C., 2.B., New York, The Macmillan Company, 1950, s. vii.

edilen sonuçlar da, tarih anlayışını etkileyebilir ve ona katkıda bulunabilir. Tarihi yazma ve yorumlama tarzı, tarihe yaklaşım biçimiyle doğrudan ilgilidir. Aynı şekilde, metodolojik ölçütleri kullanarak yapılan bir inceleme ile bunu göz önüne almadan kaleme alınan bir tarih birbirinden farklı niteliklerdedir. Batı tarih yazıcılığı ve tarih anlayışı buna iyi bir örnektir. Bundan sonraki başlık altında bu açıkça görülebilir. Avrupa’da tarih yazıcılığı ve tarih anlayışı, felsefi düşüncenin değişimine paralel bir gelişim göstermiştir. Batılı yazarlar, Avrupa’da tarih yazıcılığı ve tarih anlayışını incelerken, genellikle bilimsel tarihin gelişimini ve oluşumunu irdemişlerdir. Bu incelemelerde ayrıca, tarih metodolojisi ve tarih yazıcılığıyla ilintili olarak tarih anlayışındaki değişim değerlendirilmiştir. J. W. Thompson ile H. E. Barnes’in yukarıda adı geçen araştırmaları buna iyi birer örnektir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda da tarih yazıcılığı ile tarih anlayışının karşılıklı bir etkileşim içinde oldukları görülebilir. Ancak Osmanlı’daki etkileşim, Avrupa’dakinden nitelik bakımından oldukça farklıdır. Avrupa’da tarih yazıcılığı ve tarih anlayışı, felsefi düşünceyle karşılıklı bir ilişki içinde değişim ve gelişim göstermiştir. Toplumbilimci Taner Timur’a göre, Osmanlılarda çağdaş anlamda felsefi düşünce ve bilim anlayışı yoktu. Osmanlılar, bilimsel konuları dini bir yaklaşımla ele alıyorlar ve “...‘ilm-i tarih’i asli ilimlerden bile saymıyorlardı.” Osmanlılarda tarih, Osmanlı ideolojisini oluşturan “ilim”lerden biriydi. “Tarih ilmi”, toplumsal konuları ilgilendiren tüm disiplinlerde olduğu gibi “kutsal” nitelikteydi ve “kutsal tarih”i anlatıyordu⁴⁸.

Osmanlılar, tarihin, insanlar tarafından değil, Tanrı tarafından yapıldığına inanıyorlardı. Bu bağlamda, insanlar da bunun sonucuna “kader” diye katlanıyorlardı. Osmanlıda “insanlar özgür ve sorumlu bir şekilde” tarihin yapılmasına katılmadıklarından, “tarihi gelişimi de doğrudan doğruya ve rasyonel bir şekilde” anlayamıyorlardı. Yine de Osmanlılara göre, insanlar, rüyaları ve gök cisimlerinin hareketlerini yorumlayarak, gelecekteki olayları dolaylı olarak bilebilirler ve bunların oluşumuna katılabilirlerdi. Bu anlayışa göre, “Tanrı’nın

⁴⁸ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, 2.B., İstanbul, Hil Yayın, 1994, s.44-45.

niyetlerini anlamak” olanaktıydı. Osmanlı Devleti’nin kuruluşu ile ilgili Şeyh Edebali’ye atfedilen rüya olgusu buna örnektir⁴⁹.

B. RÖNESANS’TAN 20. YÜZYILA ANA HATLARIYLA AVRUPA’DA TARİH ANLAYIŞI

Eski Orta Doğu toplumlarında, modern anlamda bir tarih yazımı ortaya çıkmamıştır⁵⁰. Örneğin Sümerlerde, tarih yazıcılığı olmasına karşın, onlar bunu tam anlamıyla geliştirememişlerdir. Sümerlerin tarihsel olarak kabul edilebilecek olan belgeleri heykeller, kabartmalar, koniler, silindirler, vazolar ve tabletler üzerine yazılan olaylar, tanrılardan yardım beklemek amacıyla kaynaklanan ürünlerdir⁵¹. Gerçek tarih yazıcılığı, M.Ö. 5. yüzyılda İonya’da Halikarnassoslu Herodotos’un “Araştırmanın Göz Önüne Serilişi” adlı eseri ile başladı. “Tarihin babası” olarak adlandırılan Herodotos, bu eserini kendi ifadesiyle “insanların yaptıklarının zamanla sönüp gitmemesi, Hellenler’in olsun barbarların olsun, başardıkları büyük, şaşmaya-değer işlerin adsız sansız yok olmaması, bilhassa neden birbirlerine karşı savaşlar yaptıklarını bildirmek için sorup öğrenebildiklerini yazmak” amacıyla kaleme almıştır⁵². Herodotos ile başlayan tarih yazıcılığı, Thucydides’in “Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı” adlı eseriyle devam etti ve gelişti⁵³.

Eskiçağ’da tarih ilk önce hatırdta tutulmaya değer olayların hikâyesi olarak düşünülmüştü. Bir kişi, aile ya da kavim açısından önem taşıyan gelişmelerin hatırasını saklamak ve bilgisini yaymak amacıyla tarihe işlevler yüklenmişti. Bu nedenle tarihe, geçmişteki olayların biraraya toplandığı bir eser olarak bakılmıştı. Tarih bilgisi de siyasi hayata pratik bir hazırlık şeklinde düşünülmüştü. Tarihçi, öncelikle hoş gitmeyi ya da öğretmeyi amaçladığından dolayı, tarih, edebiyatın bir

⁴⁹ A.g.e., s.89-93.

⁵⁰ T.R.Glover, “Historiography. Antiquity,” *Encyclopedia of the Social Sciences*, der. Edwin R.A. Seligman ve Alvin Johnson, 7.C., New York, The Macmillan Company, 1932, s.368.

⁵¹ S.N.Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, çev. Muazzaz İlmiye Çığ, Ankara, TTK, 1990, s.30-31.

⁵² Hense-Leonard, *Hellen-Lâtin Eski-Çağ Bilgisi*, çev. Suad Y. Baydur, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1948, s.64.

⁵³ Glover, *Encyclopedia of the Social Sciences*, 7.C., s.369; Hense-Leonard, s.65.

koluydu. Eskiçağ tarihçileri, tarihsel kanıtları eleştirel bir yaklaşımla ele almazlar, yazılı belgelerin metinlerini kendi metinlerinden ayırt etmeye çalışmazlardı. Kendilerinden önceki tarihçilerin eserlerindeki hikâyeleri aynen alırlar ve bunlara çeşitli unsurlar katarak zenginleştirip süslerlerdi⁵⁴.

Ortaçağ tarihçileri ise, teolojik bir kimliğe büründüler. Hıristiyanlığın ortaya çıkıp güçlenmesiyle birlikte bütün alanlarda olduğu gibi tarihte de bütün konular dinsel açıdan, dinin etkisi altında ele alınmaya ve değerlendirilmeye başlandı. Bu dinsel etki, zamanla iyice arttı ve kutsal nitelikli tarih eserleri, insan düşüncesi ile insanın evren görüşü üzerinde çok etkin bir konuma geldi. Ortaçağ tarihçilerine göre, olayların ortaya çıkışı ve oluşumu Tanrı'nın yönetimindeydi. Onlara göre iyiliksever ve cezalandırıcı olan Tanrı'ya sürekli yalvarmalı ve ondan korkmalıdır; çünkü her şey onun denetimi altındadır⁵⁵. İnsanın ve insani düşüncenin önemsenmediği ve hareket alanının iyice sınırlandığı bu atmosfer içinde tarihçiliğin gelişiminin temel koşulları da ortaya çıkamadı. Matbaa henüz icat edilmediğinden çok az sayıda kitap üretiliyordu. Belgeler, eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıyordu. Dinsel etki altındaki tarih, bağımsız bir bilgi dalı değildi. Tarihçiliğin bu durumu, 15. yüzyıla kadar bu şekilde devam etti. 15. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkıp güçlenen ve sonra diğer Avrupa ülkelerine yayılan Rönesans düşüncesi, insanlığın görüş açısında çok önemli değişimlere neden oldu. Bu değişimler, tarihin nesnel yöntemlerinin ve esaslı bir tarih anlayışı koşullarının ortaya çıkmasına da yardımcı oldu⁵⁶.

Ortaçağ insanı, her şeye Tanrısal öngörünün egemen olduğu bir ortamda edilgin bir konumda bulunuyordu. Rönesans insanı ise, doğa ile arasındaki bütün perdeleri kaldırarak, doğaya ve kendine yeni bir gözle bakmak, doğayı ve kendini yeni bir gözle incelemek isteyen insandır. Bu düşünüş biçimi, insanoğlunun Ortaçağ'dan önce bilgi ve kültür alanında vermiş olduğu ürünlere büyük bir ilgiyle

⁵⁴ Ch. V. Longlois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, s.287-288.

⁵⁵ Gustave Le Bon, *Tarih Felsefesinin Bilimsel Yasaları*, çev. Abdullah Gökçen, İstanbul, Ufuk Yayınları, 1999, s.142.

⁵⁶ G.P. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century*, 4.B., Boston, Beacon Press, 1968, s.1-2.

dönmesine ve bunları benimsemesine yol açtı. Rönesans insanı, kendisine model olarak Antikçağ'ı aldı. Buna, hümanizm akımı adı verilir⁵⁷. Bu akımın etkisi altında ortaya konulan tarihe de hümanist tarih yazıcılığı denir. Rönesans insanının, Antikçağ'a bu yönelimi nedeniyle klasik yazına karşı bir ilgi uyandı. Bunun bir sonucu olarak, öncelikle klasik metinlerin araştırılmasına girişildi. Ele geçirilen Antikçağ metinleri, ilgili başka metinlerle karşılaştırılarak yeniden kullanılabilir hale getirildi. Ayrıca, klasik tarihçiler örneğine de bir dönüş yapıldı. Böylece hümanist tarihçiler, tarih yazımına edebi ve kültürel bir yenilik kattılar; Isocrates, Livy, Tacitus, Plutarch ve Suetonius'un güzel söz söyleme sanatı ölçütlerini kendilerine ana rehber olarak aldılar ve tarihi kısmen dinsel hükümlerden arındırdılar⁵⁸.

Rönesans yazarlarının en önemli başarısı, önceden kadercı bir yaklaşımla ele alınan konulara rasyonel ve seküler yaklaşarak, bunları eleştirel bir tarzda incelemeleridir. Bu yeni düşünce tarzının önde gelen temsilcilerinden birisi Napolili Lorenzo Valla'dır⁵⁹. Valla (1405-1457), Rönesans kültürünün beraberinde getirdiği "tarihsel devrim" içinde yer alıyordu. Çalışmalarında tarihsel değişim ve anakronizm (kronolojiye aykırılık) üzerinde durdu, uygarlığın insani yönünü daha çok ön plana geçirdi ve bir yöntem ve epistemoloji (bilgi kuramı) kurmaya çalıştı. Valla, hümanist tarih yazıcılığına üç önemli katkıda bulundu. Birincisi, retorik (güzel söz söyleme sanatı) soyutlamalar yoluyla temellendirilen bir kültür biçiminin çok soyut bir yönünü yeniden canlandırmaya çalıştı. İkincisi, Antik medeniyetin kendi diliyle konuşması gerektiğini savundu ve kültürel ürünler ile tarihsel değişimin tersine döndürülemez oluşunun özgünlüğünü ortaya koydu. Üçüncüsü, araştırma yönteminde çoğulcu ve göreceli bir tutum benimsedi ve her çağın kendi terimleriyle anlaşılmasının önemini vurguladı. Bu terimlerin, kendi kültür çevresinden ya da kültür söyleminden ayrılmaması gerektiğini savundu. Onun bu araştırma yöntemleri, hem tarihsel hem de karşılaştırmalı bir yöntemdir. Valla, bir "entelektüel devrim" in

⁵⁷ Selâhattin Hilâv, *100 Soruda Felsefe El Kitabı*, 6.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1993, s.86.

⁵⁸ Barnes, s.99-101.

⁵⁹ Arthur Marwick, *The Nature of History*, 3.B., London, Macmillan Education, 1991, s.31.

ve tarihselciliğin oluşum süreçlerinin başlangıç aşamasını temsil ediyordu⁶⁰. O, kaynakların değerini, tanıklıkların güvenilirliğini ve geleneksel çözümleme yöntemini tartışmaya açarak, tarihe eleştirel yaklaşımı sokan kişilerden birisidir. Onun, diplomatik belgeleri ele alması ve ünlü “Constantin’in Bağışı”nın⁶¹ sahte olduğunu ilan etmesi, tarihte eleştirel yöntem açısından önemli bir aşamadır⁶².

Hümanist tarihçilik, 16. yüzyılda Machiavelli ve Guicciardini ile daha olgun bir düzeye erişti. Niccolo Machiavelli (1469-1527), uzun yıllar Floransa Hükümeti’ne çeşitli hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamı ve aynı zamanda bir siyaset düşünürüdür. Ayrıca kendi zamanının siyasi gelişmelerinin tarihsel arka planına en iyi nüfuz eden bir hümanistidir. Machiavelli, bir siyaset düşünürü olarak, dış ve iç politika arasında ve askeri faaliyetler ile siyasi gelişmeler arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu tam anlamıyla kavradı. Onun tarih yazımına en önemli katkısı, tarih araştırmasında analistik düzenleme yerine konu düzenini ve nedenlerin organizasyonunu benimsemesidir. Onun bu katkısı, “History of Florence” (Floransa Tarihi) adlı yapıtında kendini gösterdi. Machiavelli’nin tarih anlayışı, en çok tanınmış ve en olgun eseri olan, 1532’de yayınlanan “The Prince” (Prens’in) öğretilerine yansdı. O, bir anlatı tarihçisidir ve ayrıntı niteliğindeki olayları betimlemiş ve pek çok yorum katmıştır. Tarihle ilgili eserlerini tarihçilik açısından değil, siyaset felsefesi açısından kaleme almıştır⁶³.

Machiavelli’nin en önemli ve en büyük ardılı Francesco Guicciardini’dir. Guicciardini (1483-1540)’nin en önemli yapıtı, 16. yüzyılın ikinci yarısında birçok Avrupa diline çevrilen ve çok sayıda baskısı yapılan “History of Italy” (İtalya Tarihi) dir. Tarih yazıcılığında modern analitik tarih ve tarihte politik tartışma bu yapıtla başladı. Guicciardini, bu eserini yazarken edebi geleneklere itibar etmedi ve biçimden çok konuya öncelik verdi. Bununla birlikte, kendini modası geçmiş kronik stilden bütünüyle kurtaramadı. Onu tarih yazmaya İtalya’nın politik durumu

⁶⁰ Donald R. Kelley, *Foundations of Modern Historical Scholarship*, New York, Columbia University Press, 1970, s.43-46.

⁶¹ Constantin’in Bağışı (Donation of Constantin): Papalığın ,çoğunlukla dünyevi gücünün bir kanıtı olarak kullandığı ve 4. yüzyılın ilk yarısında Roma İmparatoru Constantin’in Papa II. Sylvester’a verdiğinin ileri sürüldüğü ünlü belge. Thompson, I.C., s.493.

⁶² Léon-E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, TTK, 1989, s.71.

yönlendirdi. O, tarihi öğretmek, uyarmak ve öğüt vermek amacıyla kaleme aldı⁶⁴. Guicciardini, adı geçen yapıtıyla, ulus-devletin dış ilişkilerindeki tutumu açısından bir model sundu. Bu model, İsviçre'den Chemnitz ve Almanya'dan Putendorf tarafından da benimsendi ve desteklendi⁶⁵.

İtalya'da ortaya çıkan ve gelişen hümanizm, Alpler'in ötesine de yayılmasına ve çok sayıda hümanistin çalışmalarıyla genişlemesine karşın, hümanizmin tarihçilik boyutu ilk zamanlarda pek yaygınlık kazanamadı. İtalya dışında, Reformasyon Çağı olan 16. yüzyılda etkisini gösteren hümanist tarihçilik, önde gelen İtalyan hümanist tarihçilerinin dikkatle izlenmesi yoluyla ve farklı kültürel çevrelerin etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıktı; Reformasyon döneminin dinsel tartışmalarıyla karmaşıklaştı ve bu konularla ilgili bir olgu haline geldi⁶⁶. Örneğin Fransız filozofu Jean Bodin (1530-1597), o zamana değin kullanıla gelen Dört İmparatorluk (Doğu İmparatorluğu, Yunan İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Germen İmparatorluğu) şemasının "Danielin Kitabı"ndan alınma keyfi bir şemaya dayandığını gösterdi⁶⁷ ve tarihsel dönemleri Antikçağ, Ortaçağ, Yeniçağ olmak üzere üçe ayırdı. Hümanistlerin tarihe bu laik yaklaşımına karşın, reformistler, yeniden tarihi "Tanrı'nın yapıtı" olarak ve tarih yazıcılığını da "Hıristiyan ahlâk ve eğitimi" açısından değerlendirmeye başladılar. Protestan hareketin önde gelen iki temsilcisi olan Martin Luther (1483-1546) ve Melanchton (1479-1560), Protestan Kilisesi'nin ilkeleri doğrultusunda Ortaçağ tarih yorumuna geri döndüler⁶⁸.

Reformasyon ve Karşı Reformasyon yılları, modern tarih bilimi açısından iyi bir başlangıç oldu. Luther ve Calvin taraftarları, Roma Katolik Kilisesi'nin tarihsel temelleri ve iddiaları üzerine hücum ettiler. Tarihsel eleştiri ve tarihsel belgeler bir Protestan silahı haline geldi. Buna karşılık, Roma Kilisesi de tarihten güç alan Protestan hareketine aynı yöntemle karşılık verdi. Protestanların tarihe dayalı hücumu o kadar etkili olmuştu ki, Katolikler, tarihe karşı tarihle mücadele etmek

⁶³ Barnes, s.107-108.

⁶⁴ Thompson, I.C., s.498-499.

⁶⁵ Walter Goetz, "Historiography. Modern Europe," *Encyclopedia of the Social Sciences*, der. Edwin R.A. Seligman ve Alvin Johnson, 7.C., New York, The Macmillan Company, 1932, s.374.

⁶⁶ Barnes, s. 111.

⁶⁷ Collingwood, s.72-73.

zorunda kaldı. Bu mücadelenin, tarih yazıcılığının gelişimine önemli katkıları olmuştur. Protestanların kendi reformist tezlerine dayanak bulmak için yayınladıkları “Magdeburg Centuries”e⁶⁹ ve Protestan tarih ekolüne karşılık verme sorumluluğu içine giren Papalık, Kardinal Caesar Baronius’a “Annales ecclesiastici” (Kilise Yıllıkları) (1588-1607)yi yayınlattırdı⁷⁰.

16. yüzyılda Reformasyon ve Karşı Reformasyon taraftarlarının birbirleriyle mücadeleleri sırasında tarihe başvurmaları ve iddialarını tarihsel temellere dayandırmaya çalışmaları tarihe karşı ilginin artmasına neden oldu. Onların bu mücadelesi sayesinde tarih çalışmalarının materyalleri önemli bir artış gösterdi. O zamana kadar ulaşılamayan ve bilinmeyen binlerce belge ve elyazması gün ışığına çıktı⁷¹. Tarihsel materyallerde görülen bu zenginleşme 17. yüzyılda iyice arttı ve önceki döneme göre daha sistemli ve daha bilinçli bir evreye girdi. Hollandalı iki Cizvit, Jean Bolland (1596-1665) ve Godefroid Henschenius (1600-1681), Hıristiyanlığın bütün menkıbevi (hajiyoğrafik, azizlerin hayatı ile ilgili) kaynaklarını toplama ve azizlerle ilgili bütün belgeleri belirli sayıda ciltler halinde yayımlama amacıyla 1643’ten itibaren “Acta sanctorum”(Azizlerin Belgeleri)u çıkarmaya başladı. Kaynaklara dönüş yapma eğilimi içindeki Rönesans hareketiyle doğrudan ilgili olan bu koleksiyonun yayını, bilimsel olmaktan çok dinsel bir amaçla ortaya konulmuş olmasına karşın, bilimsel tarihin gelişimi açısından önemli bir aşama oldu⁷². Bolland ve Henschenius’un bu yöndeki çalışmalarını Popebroche sürdürdü.

Hollandalı Daniel Popebroche (1628-1714), eleştirel yaklaşımın gerçek yapısını kurdu; ancak o, aşırı bir şüphe ile kimi belgeleri reddetme yoluna gitti. Belge koleksiyonlarının hırpalanmasına neden olan Popebroche’in bu aşırı eleştirel yaklaşımına Benedikten tarikatına mensup bir Fransız olan Jean Mabillon (1632-1717), “De re diplomatica”(Diplomatika) (1681) adlı eseriyle karşı çıktı. Popebroche

⁶⁸ Özlem, s.37.

⁶⁹ Protestan hareketinin önde gelen kişilerinden Matthias Flacius Illyricis’un (1520-1575) öncülüğünde yayınlanan ve Avrupa tarih yazımı ve kültüründe önemli bir yeri olan otuz ciltten oluşan anıtsal eser. İlk cildi 1553’te, sonuncusu 1574’te yayınlandı. Bu ciltlerde Roma Kilisesi ve Papa’nın otoritesi aleyhinde bilgi ve belgelere yer veriliyordu. Thompson, I.C., s.529-530.

⁷⁰ James Westfall, Thompson, *A History of Historical Writing*, 2.C., 2.B., New York, The Macmillan Company, 1950, s.3.

⁷¹ *A.g.e.*, s. 3-4.

gibi belgelerin güvenilirliğini ve değerini anlamak için karşılaştırmalı yöntemi uygulayan Mabillon, şüpheli belgeleri aynı kaynaktan çıkan başka belgelerle karşılaştırarak bu belgelerin geçerliliğini sınıyordu. Mabillon'a göre, belgelerdeki yazım hataları onlardan şüphe etmeyi gerektirmezdi. Mabillon, çok sayıdaki belgeyi analiz ederek, onların çıktığı makamların tarihini yazdı. Belgelerin yazılış, mühürleniş ve onaylanış süreçlerini gösterdi. Onun bu alanda ulaştığı en önemli sonuç şudur: "Bir belge (charte), kesin belgelerin titiz bir biçimde belirlenmiş olan diplomatik âdetlere uygun olup olmamalarına göre doğru veya sahtedir."⁷³ Mabillon, tarih araştırmacılığının gelişimi açısından önemli bir örnek olan söz konusu eseriyle Benedikten tarikatının Meroving hanedanı dönemine (M.S. 5. ve 8. yüzyıllar arası) ait belgelerinin doğru olduğunu kanıtlamak istiyordu. Eserinde, bu belgelerin doğru olduklarını, yazıların şeklinin Roma kapital harflerinden kendi zamanına kadar gelişim aşamalarını ve bu yazıların nasıl okunacaklarını gösterdi. Aynı biçimde, Yunan yazısını da yine bir Benedikten olan Bernard de Montfaucon (1655-1741), "Paleographia graeca" (Yunan Paleografyası) (1708) adlı eserinde ele aldı⁷⁴.

Rönesans'tan 17. yüzyılın sonuna kadar tarih yazımı ve tarih anlayışında önemli gelişmeler kaydedildi; ancak, bütünüyle yeni bir yaklaşım ortaya konulamadı. Tamamıyla yeni bir tarih görüşü, Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan 18. yüzyılda gerçekleşti⁷⁵. 18. yüzyılın en dikkate değer düşünürlerinden birisi italyan filozofu Giambattista Vico (1668-1744)'dur. Vico'nun 1725'te yayınlanan "La Scienza Nuova" (Yeni Bilim) adlı yapıtı genel ve evrensel tarih üzerine bir denemedir. O, bu eserinde insanın toplumsal tarihini üç çağa ayırır: Tanrılar çağı, kahramanlar çağı ve insanlık çağı. Tanrılar çağı teokratik, kahramanlar çağı mitolojik, insanlık çağı ise rasyoneldir. Vico'nun tarih anlayışı, "tarih teolojisi" ile tarih felsefesi arasında bir geçiştir⁷⁶. Onun tarih anlayışında 'corso' (ilerleyen süreç) ve 'ricorso' (geriye dönüş) kavramlarının önemli işlevleri vardır. Corso, genel insanlık tarihinin yönüne işaret

⁷² Halkin, s.71.

⁷³ A.g.e., s.71-72.

⁷⁴ Ernest Bernheim, *Tarih İlimine Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*, çev. M. Şükrü Akkaya, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936, s.70-71.

⁷⁵ Goetz, *Encyclopedia of the Social Scienses*, 7.C., s.375.

⁷⁶ Özlem, s.197, 205-207.

eder ve ricorso'dan geçtikten sonra monarşide doruğa ulaşır⁷⁷. Vico'ya göre monarşi, ulusların denetime alınmamış hürriyetlerinin bir sonucu olarak oluşmaz; iktidar, asgari parçalara bölündüğü zaman, iktidarın tamamı kolaylıkla halkın özgürleşmesini savunan insanlar tarafından ele geçirilir ve sonuçta monarklar ortaya çıkar⁷⁸.

Aydınlanma Çağı'nın rasyonalist tarih anlayışı, Fransa Kralı XIV. Louis'nin ölüm yılı olan 1715 ile Fransız Devrimi'nin patlak verdiği 1789 arasında bütün Avrupa'yı kapsayacak şekilde yayıldı ve genişledi⁷⁹. Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da çok sayıda tarihçi, tarihin işlevini "dünyada Tanrı'nın amaçlarını ortaya koyuşunun kaydedilmesi" olarak görmüşlerdi. Bu, tarihçilere göre olaylar, Tanrı'nın isteği doğrultusunda meydana geliyordu. Yine onlara göre, insanlık tarihi, "iyi ve kötü doğaüstü güçlerin oyun alanı" idi. Rasyonalist tarihçiler, bu tarihsel açıklama biçiminin yerine, "insani güçlere dayanan açıklama" tarzını kullanmaya başladılar⁸⁰. Bu yeni dönemde, Ortaçağ'da olduğu gibi, Kilise'nin tarihini yazmak söz konusu olmaktan çıktı. Bundan böyle "Aydınlanma çağı felsefesiyle laikleşmiş Avrupa'nın tarihi" ön plana geçti⁸¹. Bu yeni tarih anlayışı Montesquieu, Voltaire, Gibbon gibi bu çağın büyük şahsiyetlerinin eserlerinde kendini gösterdi.

Baron de Montesquieu (1689-1755), rasyonalist tarih anlayışının ilk büyük temsilcisi sayılmaktadır. Montesquieu, tarih ve kurumlar felsefesi üzerinde duruyordu. Siyasi düşüncelerini tarih üzerine temellendirdi ve büyük devletlerin tarihlerini karşılaştırdı⁸². Onun en önemli yapıtı ünlü "L'Esprit des lois" (Kanunların Ruhu) (1748) başlıklı eseridir. Araştırma yönteminde analitik bir metot kullanan Montesquieu, bu yapıtında hükümetleri cumhuriyet, monarşik ve despotik olmak üzere üç gruba ayırdı ve her hükümet şeklini ayrı ayrı tanımladı. Cumhuriyetleri anlatırken, gönlündeki cumhuriyet yönetimini, çoğunlukla Antikçağ'dan örnekler vererek açıkladı. Tarih yazımı ve tarih anlayışı açısından Montesquieu'nun önemi,

⁷⁷ Thompson, 2.C., s.92-93.

⁷⁸ Thomas Goddard Bergin ve Max Harold Fisch, *The New Science of Giambattista Vico*, New York, Cornell University Press, 1984, s.183.

⁷⁹ Thompson, 2.C., s.58-59.

⁸⁰ Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s.23.

⁸¹ Halkın, s.75.

⁸² A.g.e., s.78.

araştırmalarında kurumlara verdiği önemde ve tarihe yüklediği işlevlerde kendini gösterir. O, tezlerinin tarihsel kökenlerini göstermek için “karanlık geçmiş”e çok sık atıflarda bulundu. Montesquieu’nun, kurumsal ve karşılaştırılmalı tarih yöntemi, özellikle Voltaire’in (asıl adı François Arouet) çalışmalarında olgunlařtı⁸³.

Voltaire (1694-1778), “açıklayıcı tarihin öncüsü”⁸⁴ ve “rasyonalist tarihçilik ekolünün kurucusu” sayılır. O, entelektüel, kültürel ve sosyal tarih konularında eserler verdi. Onun ilk önemli tarih çalışması olan “Life of Charles XII of Sweden” (İsveç Kralı XII. Charles’ın Hayatı) (1731) adlı eseri, edebi açıdan bir “şaheser” olarak nitelenmektedir. Voltaire’in en parlak tarih çalışması, “ilk modern tarih çalışması” olarak tanımlanan “The Age of Louis XIV” (XIV. Louis Dönemi) (1751) adlı yapıtıdır. Voltaire, bu çalışmasında bütünüyle analistik yöntemi ya da herhangi bir kronolojik sistemi kullanmamıştı. O, bu araştırmasını işlediği konularla uyumlu olacak şekilde düzenledi⁸⁵. Voltaire, aynı zamanda “tarih felsefesi” kavramını ilk kullanan kiřidir⁸⁶. 1764’te David Hume’un “Genel İngiltere Tarihi”(1754) adlı yapıtını değerlendiren bir yazısında “felsefi yazılmış bir tarihe duyulan gereksinim”den ve “tarih yazıcılığının filozofça bir etkinliği gerektirdiği”nden söz etti⁸⁷. Voltaire, tarih yazıcılığına iki önemli katkıda bulundu. Birincisi, dünyada bütünü büyük kültür merkezlerindeki olaylar arasında karşılıklı ilişkiler kurdu ve insan hayatının tüm önemli yönlerini kapsayan tarihi bütünsel bir şekilde araştırdı. İkincisi, tarihi bütünü insan faaliyetlerinin bir kaydı olarak kavradı⁸⁸.

Rasyonalist tarih anlayışının bir diğer büyük temsilcisi Edward Gibbon (1737-1794)’dur. Onun onbeş ciltlik “The History of the Decline and Fall of the Roman Empire” (Roma İmparatorluğu’nun Gerileyişinin ve Çöküşünün Tarihi) (1776-1788) adlı eseri “mükemmel bir aydınlanma tarihi” olarak tanımlanır. Bu yapıt, Pascal’ın temkinli ironisi (ince alayı) ve Voltaire’in istihzası (alay anlamında taklitçiliği) ile zenginleştirilmişti. Gibbon’a göre, Roma’nın çöküşünün ana etkenleri

⁸³ Thompson, 2.C., s.61-63.

⁸⁴ Halkin, s.78.

⁸⁵ Barnes, s.152-153.

⁸⁶ Bernheim, s.15.

⁸⁷ Özlem, s.45.

⁸⁸ Thompson, 2.C., s.66.

(barbarlık ve din) Voltaire tarafından gösterilmişti. Gibbon, eski ve modern dünya arasında bir bağlantı kuracak şekilde tasarladığı bu eseriyle, İngiltere’de kendi “felsefi dönemine” hitap ediyordu⁸⁹. Bu eser, günümüzde de geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmektedir ve tarih yazıcılığında bir baş yapıttır. Gibbon, Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ile başarısının nedenlerini ve özellikle mucizelerini ilk kez tarihsel bir olay olarak ele almış ve resmi dinin tabularına karşı görünüşte saygılı, gerçekte alaycı bir dil kullanmıştır. Bu eser, Hume’un kuşkucu felsefesinden daha çok halk üzerinde etkili olmuştur⁹⁰.

Romantik tarihçiler, tarihe bu şekilde bakmayı bıraktılar; geçmiş, Walter Scott gibi yazarların etkisiyle heyecan verici olarak görmeye, Edmund Burke gibi siyaset kuramcılarının etkisiyle de, 1789 Fransız Devrimi ile bozulan siyasi istikrarın yeniden sağlanmasının tek temeli olarak değerlendirmeye başladılar. Romantik tarihçilere göre tarih, yaşanan zamanın kurumlarını gerçekten anlamak ve değerlendirmek amacına yönelik olmalıydı. Bunun için, geçmişe değer verilmesi ve onun korunması gerektiğini düşünüyorlardı⁹¹. Bu yeni tarih görüşü, Ortaçağ’a karşı bir ilgi uyandırdı. Ortaçağ, bu yeni anlayışın etkisi altında verimli ve parlak bir tarihsel dönem olarak göz önüne alınmaya başladı⁹².

Romantik tarih anlayışı, rasyonalist tarih görüşüne bir tepkidir. Romantik tarih anlayışının en önemli iki temsilcisi Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ile Johann Gottfried Herder (1744-1803)’dir. Rousseau, gerçekte bir Aydınlanma Çağı düşünürü olmasına karşın, romantik akımın öncüsüdür. Romantik aydınlar, halk eğitimi yoluyla aydınlanmış bir toplum oluşturmayı umuyorlardı. Bu yaklaşımın tarih alanındaki sonuçları çok farklı ve gerçekte “devrim” niteliğindedir. Romantikler, geçmişe, hümanistlerin Yunan-Roma Eskiçağına olan hayranlıklarına benzer hayranlıkla bakma eğilimindediler. Romantik tarih anlayışının, rasyonalist tarih görüşüne bir tepki olduğu belirtilmişti. Rasyonalistler, Ortaçağları, “barbarlık ve batıl inanç çağları” diye nitelmişlerdi. Romantiklere göre bu çağlar, artık ana

⁸⁹ Emery Neff, *The Poetry of History*, New York, Columbia University Press, 1961, s.79-81.

⁹⁰ John Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, çev. Durul Batu, İstanbul, Erdini Basım ve Yayınevi, 1978, s.153-154.

⁹¹ Evans, s.24.

⁹² Thompson, 2.C., s.149.

hatlarıyla anlaşılır duruma gelmişti. Rasyonalistler, insanlık tarihini, “insan aklının tarihi” şeklinde görüyorlardı. Romantiklere göre ise insanlık tarihi, “insan iradesinin tarihi” olarak ele alınabilirdi⁹³.

Romantik akım, özellikle Almanya’da bilginin daha temkinli değerlendirilmesine yol açtı. Alman tarihçiliği, Prusya’nın 1806’da Napolyon ordularına Jena’da yenilmesinden sonra hızlı bir gelişim içine girdi. Fransız işgali altında bulunan yerlerdeki Alman bilim adamları Prusya yetkilileri tarafından 1810’da Berlin Üniversitesi’ne davet edildi. Dönemin en seçkin bilginleri ve bu arada tarihçileri bu üniversite çatısı altında toplandı⁹⁴. Bu tarihçilerden birisi de, Alman tarihçiliğine önemli katkıları bulunan Barthold Georg Niebuhr’dır.

Niebuhr (1776-1831), modern tarih yazıcılığının en önemli temsilcilerinden birisidir. Niebuhr’un tarih yazımına ve tarih anlayışına katkıları 1811-1812’de iki cilt halinde yayınlanan Roma tarihiyle ilgili kitabında görülebilir. Onun tarih yazımına önemli katkılarından biri, Roma’yı ilk kez siyasi, hukuki ve iktisadi kurumlarıyla değerlendirmesi ve birbirini izleyen değişimlerin kökenlerinin ortaya çıkarılması gerektiğini göstermesidir. Niebuhr, ilk defa tarihte bütünüyle tarım konusunu inceledi ve Roma Cumhuriyeti’ni gerçek ve anlaşılır olduğu kadar, modern bir dünya devleti olarak anlattı. Bu başarısını, Roma tarihinin kaynaklarını eleştirel bir incelemeden geçirerek elde etti⁹⁵. O, çağdaş anlamda tarihsel kaynakların kritiğinin ilk temsilcilerinden birisidir ve yeni kritik metodun öncüsüdür. Yeni kritik metodun esasları şunlardı: Tarihsel materyalleri tam anlamıyla tanımak, titiz bir şekilde onların değerini belirlemek ve rivayetlerle asıl şekli değişen olayların gerçek yönlerini ortaya çıkarmak⁹⁶. Bu yeni kritik metodu bilinçli bir şekilde ele alıp geliştirerek, tarihi bir bilim dalı haline getiren ise Alman tarihçisi Ranke’dır.

Leopold von Ranke (1795-1886), tarih biliminin kurucusu olarak kabul edilmektedir⁹⁷. Ranke, 1824’te yayınlanan ve 1494 ile 1514 yılları arasında Romen

⁹³ Collingwood, s.99-100.

⁹⁴ Thompson, 2.C., s.149-153.

⁹⁵ Gooch, s.14-19.

⁹⁶ Bernheim, s.90-91

⁹⁷ Peter Gay, *Style in History*, New York, Norton Paperback, 1988, s.70-71; Herbert Butterfield, *Man on His Past*, Cambridge, Cambridge University Press, 1955, s.100.

ve Cermen uluslarının tarihini konu alan ilk yapıtıyla büyük bir ün kazandı. 1825'te Berlin Üniversitesi'ne Yeniçağ Tarihi profesörü olarak girdi ve 1871'e kadar çalışmalarını orada sürdürdü. Ranke, geçmişe yaklaşım tarzı ve belgeleri değerlendirme yöntemiyle tarih yazıcılığına ve tarih anlayışına önemli katkılarda bulundu. O, "bir kere ortaya çıkan ve bir daha tekrarlanamayan bir geçmiş bilimcisi" olmayı amaçladı. Ranke'nin tarihe yaklaşımıyla ilgili iki ünlü ifadesi vardır. Birinci ifadesinde, çalışmasının amacının "geçmişte gerçekten neler olup bittiğini" göstermek olduğunu belirtti. İkincisinde, tarihinin bütün çağları, bütün fertleri onların ait oldukları dönemlerde değerlendirmesi gerektiğini ileri sürdü. Tarihçi Peter Gay'e göre Ranke'nin bu ikinci ifadesi, döneminin tarihçilerini empatiye⁹⁸ davet ve aynı zamanda nesnellığe çağrıdır. Ranke'nin tarih kariyeri, bu iki yaklaşımı üzerinde yükseldi⁹⁹.

Ranke'nin tarihçiliğe yaptığı diğer katkılar ise iki noktada özetlenebilir. Birincisi, araştırmalarını tam anlamıyla birincil kaynaklara dayandırdı. İkincisi, birincil ve ikincil kaynakları analiz etmek ve aynı konudaki başka yazarların kanıtlarıyla karşılaştırmak suretiyle kanıt bilgisinin temelini attı. İngiliz tarihçisi Gooch'a göre Ranke, "kendi çağında en mükemmel tarih bilgini" idi¹⁰⁰. Ranke, 1833'te bir tarih semineri grubu oluşturmuştu. Bu seminere dünyanın her tarafından tarihçiler katıldı; onun, bu tarihçilere aktardığı yöntem ve teknikler sayesinde, sonraki tarihçiler üzerinde çok önemli etkileri oldu¹⁰¹.

Ranke'nin tarih yazıcılığındaki ilkeleri, uzun süreli bir etki yaratmıştır. Onun tarihe yaklaşımı, günümüzde de tarih araştırmasının ve eğitiminin temellerini oluşturur¹⁰². Ranke, tarih anlayışı açısından idealist tarih anlayışının içinde yer alıyordu. İdealist akımının öncüsü ise Herder'dir. Nasıl ki Rousseau, bir Aydınlanma Çağı düşünürü olduğu halde romantik akımın kurucularından birisiyse, Herder de

⁹⁸ Empati (duygudaşlık), tarih literatüründe, kişinin kendini geçmişte yaşamış birinin yerine koyması, olguları o kişinin bakış açısından görmesi, onun düşüncelerini rasyonel bir biçimde yeniden düşünmesi anlamlarına gelmektedir. Jenkins, s.56-57.

⁹⁹ Gay, s.68-69; Tosh, s.15.

¹⁰⁰ Gooch, s.96-97.

¹⁰¹ Barnes, s.246-249; Goetz, *Encyclopedia of the Social Sciences*, 7.C., s.377; Tosh, s.58; Thompson, 2.C., s.187-204.

¹⁰² Evans, s.26.

romantik düşünür olduğu halde aynı zamanda idealist akımın öncüsüdür. Zaten, romantizm ile idealizm birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmış düşünce akımları değildir. Romantizm, “Alman idealizmi” ile bir arada gelişmiş olan bir akımdır¹⁰³.

İdealist tarih anlayışına göre, insani olaylar doğa olaylarından titiz bir biçimde ayrılmalıdır. Çünkü doğa olayları, ancak dışarıdan bakılınca anlaşılabilir. İnsanla ilgili olaylar ise kişilerin niyetlerinden, duygularından ve düşünme biçiminden oluşur ve temel bir “içsel boyut” a sahiptir. Araştırmacı, insani konularla ilgilenmeye başladığında, tümevarım yönteminden pek yararlanamaz. Bu tarih anlayışına göre geçmiş olayların gerçekliği, geçmişteki insanlarla bir “yaratıcı özdeşleşme” yoluyla anlaşılmalıdır. Yaratıcı özdeşleşme, sezgiyi ve empatiyi temel alır. Bütün bunlardan dolayı, idealistlere göre tarihsel bilgi, özü yönünden subjektiftir. İdealistlere göre, sosyal bilimlerdeki genellemeler, geçmişin incelenmesinde uygulanamaz ve bu nedenle tarih araştırmalarında genellemeler ya da yasalar oluşturulamaz. İdealist tarih anlayışının, 19. yüzyıldaki en büyük temsilcisi Ranke’dir¹⁰⁴.

19. yüzyıl Almanyası’nda tarih, öteki Batı ülkeleriyle oranlanamayacak bir zenginlik ve genişlikle ele alınmıştır. Diğer Avrupa ülkelerinde ise, özellikle Fransa’da ve İngiltere’de daha sınırlı ve farklı bir anlayışla değerlendirildi. Bu yeni tarih görüşü, pozitivist tarih anlayışdır. Pozitivist tarih anlayışı, pozitivism akımından doğmuştur. Pozitivism akımı, bilgi anlayışında ampirist (deneyci), ahlâk öğretisinde yararçı, politika öğretisinde ise liberal çizgiler taşıyordu. Pozitivistler, tarihi doğa ile analogi (benzeşim) içinde bulunan ve doğa bilimleri gibi yasalar koyan bir bilim olarak ele aldılar¹⁰⁵. Pozitivist akımın ve tarih anlayışının kurucusu August Comte’tur. Pozitivist tarih anlayışına göre, tarihçinin ilk görevi, araştırma yapacağı konuyla ilgili tarihsel olguları temel alan bilgi toplamaktır. Bu olgular, birincil kaynaklara eleştirel yöntem uygulanarak, doğruluğu kanıtlanmış olgulardır. Bunlar, konuyu açıklama ve yorumlama yöntemini belirler. Bu süreçte tarihçilerin inançlarına ve değerlerine yer yoktur. Onları ilgilendiren tek şey, olgular ve olgulardan mantıksal olarak çıkartılan genellemelerdir. Comte’a göre, tarihçiler de

¹⁰³ Özlem, s.97,102.

¹⁰⁴ Tosh, s.123-124.

gelecekte “tarihsel gelişim yasaları”nı ortaya çıkartacaktı¹⁰⁶. Pozitivist tarih anlayışı, 19. yüzyıl düşünürlerinden İngiliz Henry Thomas Buckle’ın ve Alman Karl Lamprecht’in eserleriyle daha da gelişti¹⁰⁷.

19. yüzyılın bir diğer tarih görüşü materyalist tarih anlayışıdır. Materyalist tarih anlayışı ikiye ayrılır: Biyolojik materyalist tarih anlayışı ve iktisadi materyalist tarih anlayışı. Charles Darwin biyolojik materyalist tarih anlayışının, Karl Marx ve Freiderich Engels ise iktisadi materyalist tarih anlayışının öncüleridirler. Bununla birlikte, materyalist tarih görüşünden özellikle Marx’ın ileri sürdüğü düşünceler anlaşılır¹⁰⁸. Marx’a göre tarih, bir toplumsal analiz aracıdır. Ona göre, toplumun oluşumunda etken olan “üretici güçler”dir. Üretici güçler, işgücüyle birlikte üretici potansiyeli uygulamaya koyan araçlar, teknikler ve hammaddelerdir. Üretici güçler, “üretim ilişkileri”nin yapısını etkiler. Üretim biçimleri ve üretici güçler toplumun ekonomik yapısını meydana getirir. Toplumun ekonomik yapısına “altyapı” denir. Altyapı üzerinde de “üstyapı” vardır. Üstyapı, hukuki ve siyasi kurumlar ile bunları destekleyen ideolojiden oluşur¹⁰⁹.

Karl Marx, 1859’da yayınlanan “Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı” adlı eserinin önsözünde şunları yazıyordu¹¹⁰: “Yaşamlarının toplumsal üretiminde insanlar, vazgeçilmez ve iradelerinden bağımsız olan belirli ilişkilere, maddi üretken güçlerin gelişiminin belirli bir evresine karşılık gelen üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim ilişkilerinin toplamı toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuki ve siyasi üst yapının yükseldiği ve belirli toplumsal bilinç biçimlerine karşılık gelen gerçek temeli oluşturur. Maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasi ve entelektüel yaşam sürecini koşullar...”

¹⁰⁵ Özlem, s.112.

¹⁰⁶ Tosh, s.123.

¹⁰⁷ Togan, s.140.

¹⁰⁸ A.g.e., s.137-139.

¹⁰⁹ Tosh, s.154.

¹¹⁰ Gerald A. Cohen, *Karl Marx’ın Tarih Teorisi*, çev.Ahmet Fethi, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998, s.9.

Yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız gibi, 19. yüzyılda teorik nitelikli dört çeşit tarih anlayışı¹¹¹ vardı. Buna karşın aynı yüzyılın sonunda tarih araştırmacıları, incelemelerinin kuramsal boyutuyla çok az ilgileniyorlardı. Bu tarihçiler, genel olarak felsefe ve özel olarak tarih felsefesine uzak duruyorlardı. 20. yüzyılın başlarında ise, tarihçilerin, tarihi yalnızca geçmişe ilişkin verileri bir araya getirmekle sınırlı kalan bir dal olarak değerlendirmelerini kabul etmeyen filozoflar ortaya çıktı. Bu filozoflara göre tarih, amacı genellemelere varmak olan bilimlerin yöntemlerini kullanmamalıydı; tarihin anlamı ve amacı esin ya da deneyim yoluyla, bireysel olanı, biricik yani benzersiz olanı bulmak olmalıydı¹¹².

Modern tarihçiliğin gelişimindeki esaslı ilerlemeler 20. yüzyılda olmuştur¹¹³. Bu yüzyılda, bir yandan insan bilimindeki gelişmeler ve yeni yaklaşımlar, diğer yandan araştırma ve inceleme konusundaki yeni yöntemler tarihsel düşüncenin boyutlarını genişletmiştir. Tarihsel düşüncedeki gelişim tarih yazımı alanında yeni yaklaşımların kullanılmasını beraberinde getirmiş, dolayısıyla tarih anlayışına dinamik nitelikler kazandırmıştır. Kuşkusuz, bütün bu değişim, dönüşüm ve yönelimlerde geçmişten tümüyle farklı bir tarih anlayışı ortaya çıkmamış, bu yeniliklerde ve atılımlarda önceki deneyimler önemlerini korumuştur. Bütün bunlar üzerinde 20. yüzyılın sosyal ve siyasal koşulları önemli birer etken olmuştur.

C. 20. YÜZYILA KADAR OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TARİH ANLAYIŞINA GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı tarih yazıcılığının ilk örnekleri 14. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış ve ilk ürününü Yahşi Fakih'in "Menâkıb-ı Âl-i Osman" (Osmanlı Hanedanının Hikâyeleri) adlı eseriyle vermiştir. 1300'lü yılların sonlarında yazıldığı tahmin edilen bu yapıt, bugüne kadar bulunamamıştır ve sonraki yazarların bu eserden yaptıkları alıntılar sayesinde tanınmaktadır. Osmanlı tarih yazıcılığının ilk örneğini bir şair olan Ahmedî (1334-1413) verdi. Ahmedî'nin manzum bir mesnevi tarzında hazırladığı

¹¹¹ 18. ve 19. yüzyıllarda felsefi nitelikli tarih görüşleri için bakınız. Alban Gregory Widgery, *Tarih Boyunca Büyük Öğretiler*, çev. Gül Çiçek Soytürk, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.

¹¹² Carr ve Fontana, s.24.

¹¹³ 20.yüzyılda tarihçilikteki gelişmeler için bakınız. George G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmoderrnizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev.Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

“İskendername” adlı yapıtı tam anlamıyla bir tarih yazıcılığı ürünü sayılamaz¹¹⁴. Gerçek anlamda olmasa da, Osmanlı tarih yazıcılığının ilk ürünleri sayılabilecek olan tarihi nitelikteki eserler II. Murat zamanında ortaya çıkmıştır.

II. Murat’ın saltanatı (1421-1451) zamanında, tarihi nitelikli üç tür eser görülür. 1421 yılından itibaren, geçmiş olayların günü gününe tarihleriyle birlikte kaydedildiği “Tevârih-i Âl-i Osman” (Osmanlı Hanedanı’nın Tarihleri) başlıklı anonim eserler ortaya çıkmaya başladı¹¹⁵. Hepsi de Süleyman Şah’ın Anadolu’ya gelişiyle başlayan, fakat çeşitli olaylarla son bulan bu kronikler¹¹⁶ içerik bakımından efsanevi hikâyeler koleksiyonudur ve kısa ve özlü yazılar serisi şeklinde kaleme alınmıştır. Dönemin bir başka tarihi eser türü, Saray müneccimleri tarafından hazırlanan Saray Takvimleri’dir. Saray Almanakları da denilen bu takvimlerde, önce Âdem’den itibaren peygamberlerin, Abbasi halifelerinin kronolojik listeleri ile Selçuklu, Karamanlı ve Osmanlı hanedanlarının önemli olayları anlatılır, sonra içinde bulunulan yıl hakkında kehanetler ve rüya tabirlerine ilişkin prensipler ile benzeri konuları içeren astronomik ve astrolojik bölümlere yer verilir¹¹⁷.

Bu dönemin diğer tarih eseri türü, Arapça’dan ve Farsça’dan Türkçe’ye çevrilen tarih eserleridir. Anadolu’da Farsça ya da Arapça olarak yazılmış bütün eski eserler, I. Murat döneminden başlayarak II. Murat zamanına kadar, Anadolu’ya egemen olan Beyler adına Türkçe’ye çevrilmeye başlamıştı. Bu faaliyetlerin bir devamı olarak, II. Murat döneminde, edebi eserlerin yanı sıra tarih yapıtlarının da Türkçe’ye çevrildiğini görüyoruz¹¹⁸. Ayrıca, II. Murat döneminde ilk kez, Osmanlı tarih eserlerinde Orta Asya Türk efsaneleri ve gelenekleriyle bağlantı kuran ve

¹¹⁴ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s.11-13.

¹¹⁵ *A.g.e.*, s.16-17.

¹¹⁶ Kronik, önemli olayları konu alan, fakat onların gerçekliğinin soruşturulmadan yazıldığı bir tarih eseri türüdür. Kronik yazıcıları, eserlerini, öğüt vermek ya da bir hanedanı övmek amacıyla yazarlardı. C.W.Jones, “Chronicle,” *Encyclopedia Britannica*, der. William Benton, 5.C., Chicago, *Encyclopedia Britannica*, 1970, s.713.

¹¹⁷ V.L.Ménage, “The Beginnings of Ottoman Historiography,” *Historians of the Middle East*, der. Bernard Lewis ve P.M. Holt, London, Oxford University Press, 1962, s.170-171.

¹¹⁸ Şehabettin Tekindağ, “Osmanlı Tarih Yazıcılığı,” *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971), s.657.

Osmanlı hanedanını Oğuz Han'a dayandırarak bir soy çizgisi oluşturan spekülâtif hikâyeler tarih eserlerinde yer almıştır¹¹⁹.

Çeviri faaliyetleri, Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481) daha değişik bir yöne kayd. Tarihe karşı yakın ilgisi olan Fatih'in Yunanca ve İtalyanca bazı tarih eserlerini çevirttiği ve ayrıca maiyetindeki Batılılardan tarih öğrendiği bildirilir¹²⁰. Fatih döneminde, devletin kuruluşundan itibaren Osmanlı hanedanını konu alan bir tarih yazma geleneği oluştu ve bu eserlerin yazımında kullanılan yöntemden Osmanlı tarih yazarları uzun süre yararlandı¹²¹. 15. yüzyılın ilk yarısında edebiyat dili olarak Türkçe kullanılmaya ve tarih eserleri de Türkçe yazılmaya başlamıştı. Ancak, Fatih dönemiyle birlikte yeniden Farsça'ya bir dönüş olmuş ve bazı tarih yazarları yapıtlarını Farsça kaleme almaya başlamıştır. Örneğin Mehmet Emin, Fatih'in isteği üzerine Farsça olarak Osmanlı hanedanının tarihini yazmıştır¹²².

Fatih döneminde Osmanlı tarih yazarlarının, İran tarih yazıcılığından etkilenmeye başladığı görülmektedir. Bu etki, Fars dili ve edebiyatının Osmanlılar üzerindeki geniş nüfuzu ve İranlı Firdevsi'nin "Şehname" adlı meşhur eserinin tarih yazarları tarafından örnek alınması sonucunda ortaya çıktı. Bu tarzda eser veren ilk kişi, Fatih'in emri üzerine bir şehname yazmış olan Şehdi'dir. Şehnamecilik, Fatih zamanında Osmanlı tarihçiliğine girmiş ve II. Bayezid zamanında güçlenerek, Kanuni Sultan Süleyman zamanında özel bir memuriyet şeklini almıştır¹²³.

Osmanlı tarih yazıcılığının ilk büyük örnekleri, II. Bayezid döneminde (1481-1512) ortaya çıktı. Dönemin iç ve dış gelişmeleri ile II. Bayezid'in bu gelişmeleri değerlendirmesi ve imparatorluğa yeni bir ivme kazandırma düşüncesi, tarihçiler ve tarih yazıcılığı üzerinde son derece etkili oldu. II. Bayezid, himayesindeki bilginler aracılığıyla siyasi, sosyal ve hukuki alanlarda Fatih dönemine tepkisel bir politika ortaya koydu ve bunu, himayesindeki tarih yazarlarıyla gerçekleştirmek istedi.

¹¹⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 4.B., Ankara, TTK, 1991, s.329.

¹²⁰ Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 5.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991, s.32-39.

¹²¹ Tekindağ, *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971), s.657-658.

¹²² Babinger, s.20.

¹²³ *A.g.e.*, s.29-30, 180.

Ayrıca, Memlûklular ve Safevîler ile, Osmanlı İmparatorluğu'nu evrensel bir İslâm imparatorluğu yapma yolunda üstünlük kurma mücadelesine girdi ve bu politikalar doğrultusunda yeni bir Osmanlı tarih yazıcılığını teşvik etti. II. Bayezid döneminden önceki Osmanlı tarih yazarları, Osmanlı tarihini, İslam tarihinin mütevazî bir uzantısı ve Osmanlı sultanlarını da Müslüman dünyasının sınırlarındaki gaziler olarak ele alıyorlardı. Bayezid, Müslüman yöneticilerinin en seçkini ve en itibarlısı (Eşrâf al-Salâtîn) olmayı istediğinden, tarih yazarlarından, "İslam tarihinde seçkin bir yere sahip olan Osmanlı sultanları" tarihini yazmalarını istedi. Ünlü bir İranlı bilgin olan İdris-i Bitlisî'yi Fars dilinde, Kemal Paşazâde'yi de Türk dilinde Osmanlı hanedanının değerini anlatan büyük bir tarih yazmakla görevlendirdi¹²⁴.

Bitlisî'nin İran tarih yazıcılığını örnek alarak, şehname tarzında ve çok süslü bir üslûpla yazdığı "Heşt Bihişt" (Sekiz Cennet) adlı eseri sonraki Osmanlı tarih yazarlarını derinden etkiledi¹²⁵. Onun bu eseri, Osmanlı tarihçiliği açısından bir dönüm noktasıdır. Bitlisî, İran dil edebiyat ve tarih yazımının bütün özelliklerini kullanarak, Osmanlı hanedanı tarihinin aynı yöntemle kaleme alınabileceğini kanıtlamaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Onun bu yapıtı, sonraki tarihçiler tarafından model alınmıştır¹²⁶. Kemal Paşazâde ise, "Tevârih-i Âl-i Osman" adlı eserini, herkesin anlayabileceği bir dille yazdı ve bolca Türkçe sözcük kullandı; kimi zaman olanları eleştirdi. Onun bu eleştirileri, Fatih dönemine ve özellikle Şehzade Cem'e yöneliktir. Kemal Paşazâde önceki tarih yazarlarının yaptığı gibi, olayları birbirleriyle bağlantısız bir dizi olarak değil, birbirleriyle ilintili şekilde anlattı. Yavuz Sultan Selim'in ve Kanuni Sultan Süleyman'ın istekleri üzerine yeni bölümler ekleyerek, bu padişahların dönemlerini de içerecek şekilde, eserinin kapsamını 1527 yılına kadar genişletti¹²⁷.

Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520), 1516-1517'de Suriye ve Mısır'ı imparatorluğuna katmasından sonra, Osmanlı tarih yazarları üzerinde bir de Arap

¹²⁴ Halil İnalçık, "The Rise of Ottoman Historiography," *Historiography of the Middle East*, der. Bernard Lewis ve P.M. Holt, London, Oxford University Press, 1962, s.164-166.

¹²⁵ Tekindağ, *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971), s.658.

¹²⁶ Zeki Arıkan, "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi," *Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990)*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s.78.

¹²⁷ Şerafettin Turan, "İbn Kemal'in Tarihçiliği ve Tarih Metodolojisi," *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu. (Tokat 26-29 Haziran 1985)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1986, s.146-148.

tarih yazıcılığı etkisi görülmeye başlar. Örneğin, Kemal Paşazâde'nin bir Arap tarihçisi olan İbn Fahd'ın etkisinde kaldığı ileri sürülür¹²⁸. Ancak, 16. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin, Arap tarihçilerden daha ziyade İran tarih yazıcılığının etkisinde kaldıkları görülmektedir. Çünkü, Ahmedî ile başlayan ve Mehmet Emin ile belirginleşen İran tarih yazıcılığının Osmanlı tarih yazarları üzerindeki etkisi, Kanuni zamanında Şehnamecilik adlı bir memuriyetin oluşturulmasıyla daha etkili hale gelmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman(1520-1566), Farsça şiir yazan zamanın en güçlü şairi olan Fethullah Arif Çelebi(öl.1561)yi şehnameci tayin ederek, Sarayda Şehnamecilik adında bir memuriyet oluşturdu. Padişah tarafından, tarihsel olayların kaydıyla görevlendirilen ve eserlerini manzum olarak yazan kişilere şehnameci denirdi¹²⁹. Padişah tarafından atanan şehnameciler, tarihle olduğu kadar edebiyatla da görevliydi ve bir çeşit edebi tarihçilerdi; eserlerini Firdevsî'nin meşhur manzum destanı "Şehname"yi model alarak yazarlardı¹³⁰. Zarif bir dille Osmanlı propagandası yapmakla yükümlüydü; fakat, ilk yıllarda pek verimli olamadılar, ürünlerini 1580'li yıllarda vermeye başladılar¹³¹. Şehnamecilik, IV. Murat dönemine (1623-1640) kadar devam etti ve onun yerini 18.yüzyılın başında Vakanüvislik aldı¹³².

Osmanlılar, tarihi pragmatik amaçlı bir bilim olarak görüyorlardı. Örneğin Ahmet Taşköprüzâde (1495-1561), "Mevzuatü'l-Ulûm" (Bilimlerin Konuları) adlı eserinde tarihi; milletlerin özelliklerini, âdetlerini, mali sistemlerini, sanayilerini ve çeşitli alanlardaki önemli kişilerinin hayatlarını anlatan bir bilim olarak tanımlıyordu. Onun bu tanımı, 19.yüzyılın sonlarına kadar önemli bir değişikliğe uğramadan, Osmanlı tarih yazarları tarafından benimsenmiştir. Osmanlılar, Arap-İran geleneği aracılığı ile Aristo'nun bilim tasnifinin mirasçısı sayılabilir. Onlar, "tarih ilmi"ni temel bilimlerden bile görmüyorlar ve Aristo gibi şiirin içinde düşünüyorlardı. İlk

¹²⁸ Tekindağ, *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971), s.659-660.

¹²⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3.C., 2.B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972, s.318; Bekir Kütükoğlu, "Şehnâmeçi Lokman," *Prof.Dr.Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s.41.

¹³⁰ *A.g.m.*, s.40-41.

¹³¹ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.248.

¹³² Babinger, s.180-181.

Osmanlı tarih eserlerinin destan karakteri taşımasının nedeni budur. Osmanlı tarih yazarları, bu çeşit tarih eserlerini yazarken, Ahmedî'den başlayarak evrensel nitelikli tarih anlayışını temsil eden Firdevsi'nin "Şehnamesi"ni model almışlardı. Evrensel nitelikli Osmanlı tarih anlayışının 16. yüzyıldaki en önemli temsilcisinin Mustafa Âli olduğu söylenebilir. Yahşi Fakih'in yapıtı ise, sonraki Osmanlı vakayinamelerinin kaynağı olmuştur. Timur'a göre Y. Fakih'in yapıtı Osmanlı'nın kuruluş dönemine ilişkin "efsanelerle dolu bilgiler" içeriyordu. Bu eser, Âşık Paşazade'den Hoca Sadettin'e Osmanlı tarih yazarlarınca model alınmış ve böylece Osmanlı tarih yazımı açısından bir klasik haline gelmiştir¹³³.

Hoca Sadettin Efendi (1536-1599), 16.yüzyılın ikinci yarısının meşhur bir bilgini ve önde gelen bir devlet adamıdır. O, büyük ölçüde Farsça'nın olgun edebiyat-tarih geleneğinden esinlenerek, tarih yazıcılığını "kibar edebiyat" kapsamına giren bir alan haline getirmeye çalışan tarihçilerden birisidir. Sadettin, "Tâcü't-Tevârih" (Tarihlerin Tacı) başlıklı yapıtıyla, Mustafa Âli'nin deyişiyle, "Türkçe yazan bütün öncellerini aşmış, mührü mermere oymuş"tur¹³⁴. O, aynı zamanda eski kroniklerin unutulmasına ve küçümsenmesine yol açmıştır. Onun bu eseri, Osmanlı tarih yazarları tarafından örnek alınmış ve övülmüş, ayrıca 17. yüzyıldan itibaren birçok Batı diline de çevrilmiştir¹³⁵. Hoca Sadettin, eserinin başında kendisinden önceki tarih yazarlarının tarihçiliklerine ve tarih anlayışlarına eleştiriler yöneltir. Tarih yazarlarının, eserlerini Farsça olarak kaleme almalarını, üstelik bu dili iyi kullanamamalarını eleştirir ve yapıtlarında, kendi dönemlerini ve özellikle Kanuni devrini anlatmamalarını bir eksiklik olarak değerlendirir¹³⁶.

Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1599), "Kühü'l-Ahbâr" (Haberlerin Özü) başlıklı yapıtıyla Osmanlı tarih yazıcılığına iki yeni düzenleme ve yöntem yeniliği getirdi. Birincisi, her padişahın saltanat dönemini anlattıktan sonra, bu dönemdeki seçkin kişilerin biyografilerini ekledi. İkincisi, eskiden olduğu gibi bir konudaki bütün anlatımları (rivayet) aktarmadı; bunlardan yalnızca kendine göre en güvenilir

¹³³ Timur, s.89-91. Vakayiname, "günlük vak'a ve hadiselerin kayıtlı bulunduğu" eserdir. Pakalın, 3.C., s.575.

¹³⁴ Fleischer, s.244-257.

¹³⁵ Babinger, s.138-140.

¹³⁶ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü 't-Tevarih*, 1.C., Ankara, Kültür Bakanlığı, 1979, s.21.

ya da doğru olanları yapıtına aldı. Âli, adı geçen eserin yazımında çözümleyici bir yöntem ve eleştirel bir üslup kullandı. O, yapıtını 16. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun içinde bulunduğu sorunlara karşı önlem alınması gereğini Osmanlılara fark ettirmek amacıyla yazdı. Osmanlıların karşı karşıya bulunduğu sorunlara seyirci kaldıklarını düşündüğü devlet adamlarına eleştiriler yöneltti. Âli, bu eserini “eleştirel bir tarihsel bilgi ansiklopedisi” olarak niteler. Osmanlı tarih yazımındaki nasihatname tarzındaki siyasal eleştiri 18.yüzyıl başlarında Mustafa Naima ile birlikte Osmanlı tarih yazıcılığının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir¹³⁷.

Osmanlı tarih yazıcılığı açısından 17. yüzyıl, “tarihçiler yüzyılı” oldu. Diğer yüzyıllara oranla, siyasi hayatta etkinlik gösteren tarihçiler daha çok bu yüzyılda ortaya çıktı¹³⁸. Bu yüzyılın Osmanlı tarih yazarları, tarih yazıcılığına değerli katkılarda bulundular; Avrupa ülkelerinin tarihlerine ilgi duymaya ve Avrupalı tarihçilerin yöntemlerini izlemeye başladılar. Tarihçi İlber Ortaylı’ya göre, Yeniçağ’da Avrupalı tarihçiler “yaşadığı zamanın ve mekânın dışına çıkıp karşılaştırmalı ve belgeli düşünmeye başlamıştır.” Ortaylı’ya göre, bu gelişmeden haberdar olan Osmanlı tarihçileri vardı. Bunlardan birisi olan Peçevî İbrahim Efendi (1574-1650), “Tarih-i Peçevî” (Peçevî Tarihi) (1640) adlı bir eser verdi ve eserini hazırlarken başkalarına tercüme ettirdiği Almanca yazılmış tarihlerden yararlandı¹³⁹. İyi derecede Macarca bilen Peçevî o dönemin ünlü Macar tarihçilerinin eserlerine de başvurdu. Her büyük savaşı anlattıktan sonra “kefere tarihinden tercümedir” diyerek bu eserlerden özetler yaptı¹⁴⁰. Peçevî’nin bu eserinin bazı kısımları, 19. ve 20.yüzyıllarda Almanca’ya ve Macarca’ya çevrildi¹⁴¹.

Avrupalı seyyahların “yüksek bilgili bir kişi” olarak bahsettikleri Hezarfen Hüseyin Efendi (öl.1691), Latince ve Yunanca eserlerinden yararlanarak “Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk” (Hükümdar Tarihlerinin Özeti) (1673) adlı bir dünya tarihi yazdı. O, Osmanlı tarih yazarları içinde, Batılı yazarların eserlerinden yararlanan ve Hellen,

¹³⁷ Fleischer, s.243-261.

¹³⁸ Ahmet Refik Altınay, *Âlimler ve Sanatkârlar*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1980, s.103.

¹³⁹ İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul, Hil Yayın, 1982, s.67, 68.

¹⁴⁰ Altınay, s.115.

¹⁴¹ Babinger, s.214.

Roma ve Bizans'tan bahseden ilk Osmanlı tarihçisidir¹⁴². Müneccimbaşı Derviş Ahmet Efendi (1631-1702) ise, herhangi bir Batı dili bilmediği halde, Âdem'den 1672'ye kadar hükümdar sülâlelerini anlattığı ve Arapça olarak yazdığı "Camiü'd-Düvel" (Devletler Koleksiyonu) adlı eserinde Batı Roma ve Doğu Roma (Bizans) İmparatorlukları ile ilgili bilgiler verdi¹⁴³. Doğu ve Batı kültürlerine sahip az sayıdaki Osmanlı aydınlarından birisi olan ve Avrupa dillerini bilen Eflâk Beyi Dimitri Kantemir (1673-1723), Avrupa tarihçilerinin yöntemlerini izledi ve 1714-1716'da Latince bir Osmanlı tarihi yazdı¹⁴⁴.

17. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin en üretken ve en değerli tarihçisi Kâtip Çelebi (1609-1657)'dir. O, 14. yüzyılda yaşamış ünlü bir Arap düşünürü olan İbn Haldun'un tarih felsefesi ve metodolojisinden etkilenmiştir. Böylece 16. yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlanan Arap tarihçiliğinin Osmanlı tarih yazıcılığı üzerindeki etkisinin bir kat daha arttığı ileri sürülebilir. Osmanlı tarih yazarları üzerindeki İbn Haldun etkisi ilk önce K.Çelebi'nin eserlerinde kendisini gösterdi ve daha sonra artarak devam etti¹⁴⁵. Çelebi'nin tarihle ilgili en ünlü eseri, "Fezleket akvâl el-ahyâr fi ilm el-tarih ve'l-ahbâr" (Tarih ve Rivayet İlimine Dair Seçilmiş Kavimlere İlişkin Özet) (1641) başlıklı yapıtıdır. Âdem peygamberden 17. yüzyıla bir dünya tarihini konu alan bu eser, Batı dillerine de çevrilmiş ve Batı dillerinden tarihle ilgili çeviriler de yapmış olan yazar, Osmanlı tarihçileri içinde ilk kez eski Yunan ve Roma tarihiyle ilgilenmiş ve "İrşâdü'l-Hayarâ Fi't-tarihi'l-Yunan ve'r-Rum ve'n-Nasarâ" (Yunan, Roma ve Hıristiyan Tarihi Hakkında Bilgisi Olmayanları Aydınlatmak) adlı bir eser vermiştir. Osmanlı tarih yazarları içinde miladi tarihi kullanan ilk kişi yine odur¹⁴⁶. Kâtip Çelebi, "Keşfü'z-Zünûn" (Şüpheli Şeylerin Keşfi) adlı eserinde ise,

¹⁴² Michael Ursinus, "Geç Osmanlı Tarih Yazımında Bizans Tarihi," *Cogito*, No.17 (Kış 1999), s.353; Mükrimin Halil Yınanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik," *Tanzimat*, I.C., İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s.574.

¹⁴³ Yınanç, *Tanzimat*, I.C., s.574; Babinger, s.258.

¹⁴⁴ Ortaylı, s.57.

¹⁴⁵ Bekir Kütükoğlu, "Tarihçi Cevdet Paşa," *Ahmed Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985)*. *Bildiriler*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s.110-111.

¹⁴⁶ Adıvar, s.150; Tekindağ, *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971), s.660.

17. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlıların yararlandıkları ve bizzat yazdıkları eserlerin listesini vermiş ve burada üç yüz kadar tarihî yapıt saymıştır¹⁴⁷.

Yukarıda görüldüğü üzere Osmanlı tarihçileri, Avrupa ülkelerinin tarihlerine ve Batılı tarihçilerin yöntemlerine 17. yüzyılda ilgi duymaya başladılar. Bu ilgi, kuşkusuz, Osmanlı tarihçiliği açısından yeni ve önemli bir gelişmedir. Aynı yüzyılda, Osmanlı tarih yazıcılığına Batı etkisinin yanı sıra yeni türlerin de girdiğini görüyoruz. Anadoluhisarlı Abdurrahman Abdî Paşa (öl.1692), olayları âdeta günü gününe, saati saatine kaydettiği bir vekâyinâme yazdı. Topçular Kâtibi Abdülkadir (öl. 1645) gibi yazarlar, çeşitli seferlere katılarak, hem dönemin olaylarını doğru bir şekilde kaleme aldılar hem de özel şahısları, şehirleri ve sair ya da önemli olayları konu alan özel tarihler yazdılar. Bu gelenek, 18. yüzyıla kadar devam etti¹⁴⁸. Vakanüvislik makamı Osmanlı tarih yazıcılığına yeni bir ivme kazandırdı.

“Tarihî hâdiselerin kayd ve zaptı için tayin olunan”¹⁴⁹ Osmanlı merkez teşkilatında görevli devlet tarihçisine vekâyinüvis (olaylar yazıcısı) ya da 19. yüzyılın başlarından itibaren kullanılan şekliyle vakanüvis (olay yazıcısı) denilir¹⁵⁰. Vakanüvislik, tarihe meraklı bir kişi olan Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa’nın, Mustafa Naima Efendi’yi Sultan I. Ahmet döneminin (1603-1617) devlet adamlarından Şarihülmenârzâde Ahmet Efendi’nin tarih müsveddelerini tamamlamakla görevlendirmesiyle 1700 yılında oluşturuldu ve saltanatın kaldırılmasına kadar devam etti¹⁵¹. Vakanüvislik, vakanüvisin devletin resmi belgelerine kolayca ulaşabilmesi ve kayda geçirebilmesi amacıyla, Divan-ı Hümayun kalemleri bünyesinde kurulmuştu¹⁵². İlk vakanüvis Mustafa Naima’nın görevi,

¹⁴⁷ Timur, s.91; Babinger, s.215. 16.yüzyılın sonunda ,III.Murat döneminde (1574-1595) “tarih yazımında adeta bir patlamaya tamk olunduğu” belirtilir. Fleischer, s.251.

¹⁴⁸ Tekindağ, *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971), s.660.

¹⁴⁹ Pakalın, 3.C., s.574.

¹⁵⁰ Bekir Kütükoğlu, “Vekâyinüvis,” *İslâm Ansiklopedisi*, 14.C., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1979, s.271.

¹⁵¹ Mücteba İlgürel, “Vakanüvislerin Taltiflerine Dair,” *Prof.Dr.Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s.185; Kütükoğlu, *İslâm Ansiklopedisi*, 14.C., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1979, s.272-286.

¹⁵² İlgürel, *Prof.Dr.Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, s.185; Çetin Aykurt, “Şâni-zâde Mehmed Ataullah Efendi’nin Tarih Yazıcılığı” (basılmamış doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, 1999), s.13.

1591'den sonraki olayları ayrıntılarıyla anlatan bir Osmanlı tarihi yazmaktı. Naima, aynı zamanda resmi Osmanlı ideolojisini tarihsel alana taşımakla yükümlüydü. O, "Ravzat el-huseyn fi hulâsat ahbâr el havâkîn" (Hükümdarlara Dair Haberlerin Özetine İlişkin Hüseyin'in Bahçesi) adlı eserinin hemen başında "yüz karası" 1699 Karlofça Antlaşması'nı açıklamak ve "yenilir yutulur hale getirmek" için, bu olayı Muhammet'in taktik Hudeybiye Barışı ile karşılaştırdı¹⁵³.

Naima'dan sonra Masrafzâde Şefik Mehmet Efendi (öl.1715) ve ondan sonra da Mehmet Raşit Efendi (öl.1735) vakanüvis oldu. Mehmet Raşit ile birlikte süreklilik kazanan Vakanüvislik, önemli bir devlet hizmeti olarak görülüyordu. Vakanüvisler, olayların doğru olup olmadığını araştırdığından, olayları doğru biçimde yazmaları için onlara her türlü kolaylık gösterilirdi. Hatta devlet adamları bazı gizli konuları bile onlara bildiriyordu. Ancak, 18. yüzyılın ikinci yarısında vakanüvislere karşı güvensizlik başlamış, kendilerine devlet sırları açıklanmamış, hatta olayların nedenlerini ve sonuçlarını gereğince değerlendirmeleri istenmemiş, böylece vakanüvisler ve vakanüvislik gözden düşmeye başlamıştı. III. Selim(1789-1808), saltanatının ilk yıllarında vakanüvislere eski saygınlığını kazandırmaya çalıştı. III.Selim, 1791 tarihli bir fermanında vakanüvislerin eserlerini açık ve sade bir dille kaleme almalarını istedi; Vakanüvis Ahmet Vasıf Efendi ile ondan önce vakanüvislik yapan Sadullah Enverî Efendi'nin müsveddelerini karşılaştırdı ve Vasıf'ın çalışmalarını takdir etti¹⁵⁴.

Ahmet Vasıf Efendi (öl.1806), Madrid'de elçi olarak bulunmuştu ve Avrupa dilleri biliyordu. Madrid'e gidişi, Ahmet Vasıf'ın üzerinde büyük bir etki bırakmıştı. Vasıf'ın parlak ve ahenkli bir üslubu vardı ve o, kendi zamanında "tantanalı belâgatın örneği" sayılırdı. Ahmet Vasıf, bu özellikleriyle Osmanlı vakanüvisliğine yenilikler katmıştır¹⁵⁵. Görülüyor ki, Batılılaşma sürecinde Avrupa'da görev yapan Osmanlı diplomatlarının Osmanlı tarihçiliğinin modernleşmesine önemli katkıları olmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı tarih anlayışının modernleşmesi ile Osmanlı modernleşme hareketi arasında karşılıklı bir ilişki vardır.

¹⁵³ Fleischer, s.246; Babinger, s.269; Altınay, s.210.

¹⁵⁴ Kütükoğlu, *İslâm Ansiklopedisi*, 14.C., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1979, s.272-273.

¹⁵⁵ Tekindağ, *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971), s.661; Babinger, s.364-365.

Ahmet Vasıf'tan sonra, 1819'da vakanüvis olan Şanizâde ise, Osmanlı tarih yazıcılığına ve tarih anlayışına yeni görüş açıları kazandırdı. Şanizâde Mehmet Atullah Efendi (1771-1826), hem geleneksel bir Osmanlı öğretim kurumu olan tıp medresesinde hem de Avrupa modeline göre öğretim yapan kurumlarda öğrenim görmüş, dolayısıyla eski ve yeni değerlerle donanmış bir Osmanlı aydını idi. Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Latince, İtalyanca, Rumca ve Fransızca biliyordu. "Tarih-i Şanizâde" (Şanizâde Tarihi) (1821) adlı eserini yazarken, Avrupa ülkelerinin gazetelerinden yararlanmış ve Herodotos'un tarih eserini okumuştur. Şanizade, eserinin başına tarih araştırmaları ve ilkelerini anlattığı bir giriş yazdı. Bu yazısında, tarihin, zanlar üzerine değil, gerçekten olmuş olaylar üzerine kurulması gerektiğini, sanayi tarihinin de tarihin kollarından biri olduğunu, yazılı kaynakların tarihteki önemini, tarih araştırmalarında gerçeğe ulaşmak için kanıtların bütünüyle toplanmasının gereğini ve tarihinin herkesin anlayabileceği bir dille yazmasının gerekliliğini belirtti¹⁵⁶.

Şanizade, 1825'te Vakanüvislik görevinden alınmış ve 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı sırasında Bektaşî olmakla suçlanarak sürgüne gönderilmiş ve kısa süre içinde orada ölmüştür. Şanizade'nin yerine Sahaflarşeyhizade Mehmet Esat Efendi(1790-1848) vakanüvis olmuş, Şanizade'nin tarih eserine ekler yazmış ve bunların devamı olarak, II.Mahmut'un emriyle yeniçeri Ocağı'nı kaldırılışını anlattığı "Üss-i Zafer"(Zaferin Aslı) adlı bir yapıt kaleme almıştır¹⁵⁷. Mehmet Esat'ın bu eseri, Osmanlılarda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışının resmi tarihini ve söylemini oluşturmak açısından önemli işlevleri olmuştur. Bu eserde ifade edilen söz konusu olayla ilgili açıklamalar, Türkiye'de modernleşme hareketlerinde Yeniçeri Ocağı'nın olumsuz etkilerinin tarih yazımının ayrılmaz bir parçası olmasının nedenlerinden, dolayısıyla Osmanlı resmi tarih yazımını uzun vadeli etkilerinin göstergesidir¹⁵⁸.

Vakanüvislik makamına, II. Mahmut'un özellikle 1820'li yılların ortalarında çok değer vermesine karşın, yeniden gözden düşmeye başladı. Vakanüvislerin bu kez gözden düşmesi sırasında bazı yazarların onlara güvensizlikleri de kendini gösterdi.

¹⁵⁶ Esin Kâhya, "Şanizâde Mehmed Atullah Efendi," *Erdem*, C.V, No.15 (Eylül 1989), s.849-853.; Aykurt, s.70-75,107-108.

¹⁵⁷ Babinger, s.375, 384-385.

¹⁵⁸ Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, Ankara, İmge Kitabevi, 1996, s.119-157.

Örneğin, 1821 Mora isyanına tanık olan Ahmet Paşazâde Yusuf, bu olayın vakanüvisler tarafından layıkıyla ele alınıp yazılmadığı düşüncesinden hareketle bu konuda bir risale yazdı¹⁵⁹. Ancak, vakanüvisliğin gözden düşmesine neden olan asıl gelişme, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Türkçe gazete olan "Takvim-i Vekâyi"nin yayın hayatına girmesidir. 1 Kasım 1831'de yayın hayatına giren bu resmi gazetenin başyazarı zamanın vakanüvisi Mehmet Esat idi. Bu gazeteyi yayın gerekçesinde, dünyada ve memlekette meydana gelen siyasi, iktisadi, sosyal, bilimsel ve teknik alanlardaki gelişmelerin günü gününe yayınlanmasının önemi belirtilmiştir. Bu bağlamda, gazetenin habercilik anlayışına getirdiği yeniliğe işaret edilmiş ve böylece vakanüvisliğin değerini yitirdiği ifade edilmiştir¹⁶⁰.

Yukarıdaki gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, vakanüvislerin olayları günü gününe kaydeden kişiler olarak görülmesi nedeniyle gazetenin vakanüvislik açısından olumsuz bir unsur olarak değerlendirildiği anlaşılıyor. Vakanüvislerin çağdaş yöntem ve tekniklerle tarih yazma anlayışında olmamalarının, devlet tarihçiliğinin gözden düşmesine neden olduğu ileri sürülebilir. Ancak yine bir vakanüvis olan Ahmet Cevdet Paşa'nın, Osmanlı tarih yazıcılığına önemli katkılarda bulunduğu da bir gerçektir. A.Cevdet'in tarih yazımına katkısının Osmanlı modernleşme hareketi açısından önemli bir dönem olan Tanzimat devrinde olması anlamlıdır. Çünkü o, bir vakanüvis olduğu kadar ünlü bir Tanzimat bürokratıdır.

18. yüzyıldan itibaren çeşitli alanlardaki modernleşme çabalarının, Osmanlı tarih yazıcılığını ve tarih anlayışını da etkilediği görülmektedir. Osmanlı modernleşmesi açısından bir dönüm noktası olan Tanzimat hareketi, diğer alanlarda olduğu gibi Osmanlı tarih anlayışını da etkiledi. Tanzimat dönemine kadar, tarihsel olayların açıklanmasında genellikle kutsal tarih anlayışı geçerli olmuştu. Kutsal tarih anlayışına göre tarih insanlar tarafından değil, Tanrı tarafından yapılıyordu; insanlar da bunun sonucuna "kader" diye katlanıyorlardı. Bu nedenle Osmanlılar, tarihsel gelişimi özgür ve akılcı şekilde kavramıyorlardı. Tanzimat hareketi, cins ve mezhep

¹⁵⁹ Bekir Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Osmanlı Tarihçiliği," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s.123.

¹⁶⁰ Kütükoğlu, *İslâm Ansiklopedisi*, 14.C., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1979, s.283-287.

ayrımı gözetmeyen, çeşitli halkları birleştirmeyi, kaynaştırmayı amaçlayan ve asıl konusu Osmanlı hanedanı olan hanedancı tarih anlayışını oluşturmaya çalıştı¹⁶¹.

19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaacılık yaygınlık kazanmış ve eğitim-öğretim alanındaki reformların bir sonucu olarak okur-yazar oranında bir artış olmuştur. Bu gelişmeler, tarih kitaplarına talebin artmasına neden oldu. Tarih yazarları, eserlerine yeni unsurlar katmaya ve yapıtlarını modern tarzda hazırlamaya başladılar. Batıya karşı gösterilen ilgiyi karşılamak için Avrupa tarihlerinden çeviriler yapıldı¹⁶². 1851'de kurulan ve 1862'de dağılan Encümen-i Daniş, bu yöndeki çeviri çalışmalarını daha sistemli bir şekilde soktu. Encümen-i Daniş, açılması tasarlanan Darülfünûn'da okutulacak dersler için gerekli olan kitapların bir an önce yazdırılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştu. Astronomi, iktisat, coğrafya gibi çeşitli konulardaki eserlerin yanı sıra çoğunluğu Yeniçağ Avrupa tarihiyle ilgili tarih eserlerinin çevrilmesine çalıştı. Örneğin Sahak Ebru, Encümen adına Voltaire'in "Histoire de Charles XII" (XII. Charles'ın Tarihi) adlı eserini çevirdi. Encümenin ilk yaptığı işlerden biri, Ahmet Cevdet'i 1774-1826 dönemini kapsayan bir Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirmek oldu¹⁶³.

Ahmet Cevdet, Encümen-i Daniş'in isteği doğrultusunda bir Osmanlı tarihi yazmaya başlamış ve eserini otuz yıllık bir çalışma sonucunda tamamlamıştır. O, tarihini yazmak için geniş bir kaynak taraması yaptı, bu kaynakları dikkatle inceledi, olaylara tanık olanları dinledi, bütün bunları sıkı bir eleştiriden geçirdikten sonra kullandı ve olaylarla ilgili belgeleri, her cildin sonuna ekledi. Ahmet Cevdet, bir vakanüvis olmakla birlikte, birçok yönden onlardan ayrıldı. Siyasi olaylardan başka kurumların da analizini yaptı. Yalnızca Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmadı; insanlık tarihiyle ilgili konu ve olayları eserine beceriyle yerleştirdi ve çağının önemli dış

¹⁶¹ Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz," *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, TTK, 1977, s.255; Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.92.

¹⁶² Bernard Lewis, "History-writing and National Revival in Turkey," *Middle Eastern Affairs*, C. IV, No. 6-7 (June-July 1953), s.219.

¹⁶³ Ahmed Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 8.B., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1997, s.143-146.

gelişmelerini ayrıntılı şekilde işledi. Avrupalı tarihçilerin eserlerinden de yararlandı ve bunun zorunlu olduğunu belirtti¹⁶⁴.

Kuşkusuz, 19. yüzyılın ikinci yarısında Batılı tarihçilerin eserlerinden yararlanan tek tarihçi Ahmet Cevdet değildi. O sıralarda başka Osmanlı tarihçileri de Avrupa tarihçilerinin yapıtlarına başvuruyorlar, hatta bazı Avrupa ülkelerinin tarihlerini yazıyorlardı. Avrupa literatüründen yapılan çevirilerin olumlu bir sonucu olarak, Batı eserlerinden uyarılma modern tarih eserleri ortaya çıktı. Bu türden ilk yapıtı, Ahmet Hilmi(öl.1878) Chambers'ın "Universal History"(Evrensel Tarih) adlı eserinden tercüme ve adapte ederek hazırladığı altı ciltlik "Tarih-i Umumi" (Genel Tarih) (1866) adlı eseriyle verdi. Zamanın en çok okunan yazarlarından Ahmet Midhat Efendi(1841-1912), Avrupa'nın çeşitli ülkeleriyle ilgili ondört kitap yazdı¹⁶⁵. Ahmet Vefik Paşa (1823-1891), "Fezleke-i Tarih-i Osmanî" (Kısa Osmanlı Tarihi) (1863) adlı eseriyle ilk kez Fransız tarzında bir ders kitabı ortaya koydu¹⁶⁶. Süleyman Paşa(1838-1892), Arthur Lumely Davids'in "Grammer of the Turkish Language" (Türk Dilinin Grameri) (1832) eserine dayanarak "Tarih-i Âlem" (Dünya Tarihi) (1876)i yazdı. Mustafa Celaleddin Paşa(1828-1875) "Les Turcs anciens et modernes" (Eski ve Çağdaş Türkler) (1869) adlı yapıtıyla Türklerin etnik bakımdan Avrupa halklarıyla akraba olduklarını ileri sürdü. Necip Asım Yazıksız (1861-1935), Léon Cahun'un "Introduction a l'Histoire de l'Asie" (Asya Tarihi'ne Giriş) (1896) adlı eserini temel alarak "Türk Tarihi" (1899)ni yazdı¹⁶⁷.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Avrupa'da tarihçiliğin, aşağı yukarı üç çeyrek yüzyıl önce bilimsel bir düzeye ulaşmış olduğu ve yeni yönelimler içine girdiği, Osmanlı tarihçiliğinin ise henüz bu seviyeye ulaşamadığı görülür. Bizans tarihçiliğinin en olgun düzeyine eriştiği bir sırada, Osmanlı tarih yazıcılığının henüz

¹⁶⁴ Zeki Arıkan, "Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler," *Ahmed Cevdet Paşa Semineri* (27-28 Mayıs 1985), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s.176-191.

¹⁶⁵ Lewis, *Middle Eastern Affairs*, C. IV, No. 6-7 (June-July 1953), s.219-220.

¹⁶⁶ Kuran, *Historians of the Middle East*, der. B. Lewis ve P.M. Holt, London, Oxford University Press, 1962, s.424.

¹⁶⁷ Zeki Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik," *Tanzimattan Meşrutiyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4.C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1587-1588.

başlangıç aşamasında olduğu¹⁶⁸ hatırlatılmaya değer. Osmanlı tarih yazarları, İkinci Meşrutiyet dönemine kadar bilimsel bir tarih eseri ortaya koyamadı. Türkiye’de bilimsel tarihçilik, bu yeni dönemde ortaya çıktı¹⁶⁹; ancak bu, birdenbire olmadı. Bir tarih yazarı olan Mizancı Mehmet Murat, 1909 yılında yayınlanan bir eserinde Osmanlı tarihinin henüz yazılmadığını ve o zamana kadar yazılmış tarihlerin “vukuat cetvellerinden ibaret” olduğunu ileri sürdü¹⁷⁰. Mehmet Murat’ın Osmanlı tarihçiliğine yönelttiği bu eleştiri bir gerçeğin ifadesidir. Ancak şu da belirtilmelidir ki, Osmanlı tarih yazıcılığı ve tarih anlayışında modern anlamda önemli değişim ve dönüşümler tam bu sırada gerçekleşmeye başlamıştır.

¹⁶⁸ Babinger, s.7.

¹⁶⁹ Yınanç, *Tanzimat*, 1.C.,s.595; Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, s.71.

¹⁷⁰ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.89.

I. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH ANLAYIŞI (1908-1918)

A. DÖNEMİN DÜŞÜNCE AKIMLARI VE TARİH ANLAYIŞLARI

1. İslamcılık

1860'lı yıllarda ortaya çıkan İslamcılık, II. Abdülhamit döneminde "İttihad-ı İslam" adıyla devletin resmi ideolojisi oldu. Abdülhamit, iç politikada Araplara yakınlık göstermiş ve hilafeti üstün bir değer haline getirmişti. Dış politikada İslamcılık siyasetiyle, imparatorluğun varlığını korumayı ve Hilafet etrafında dünya İslam birliğini kurmayı amaçlamıştı¹. 1908'den sonra bir düşünce akımı haline gelen İslamcılık, imparatorluğun Müslüman toplulukları arasında milliyetçilik akımının yayılması, Osmanlılardan kopmaları, cihat ilanının bekleneni vermemesi, üstelik Arapların Şerif Hüseyin önderliğinde isyanı ve benzer gelişmeler İslam Birliği düşüncesinin zayıflamasına ve prestij kaybetmesine neden olmuştur.

İslamcılar, savundukları düşünceleri İslam medeniyetinden alıyorlardı. Onlara göre Osmanlı İmparatorluğu, İslam medeniyetinin devamı ve "son büyük İslam imparatorluğu" idi. İslam dünyası ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu gerileme halindeydi. İslamcılar, bu durumdan kurtulmanın çaresini "İslamlaşmak"ta buluyorlardı². İslamcılara göre İslamlaşmak, İslamın özüne dönerek, İslamı güncel ihtiyaçlar ışığında yorumlamaktır. Sait Halim Paşa'ya göre İslamlaşmak, "İslamın itikadiyatını, ahlâkiyatını, içtimaiyatını, siyasiyatını daima zaman ve muhitin ihtiyacatına göre en muvafık bir surette tefsir ederek bunlara gereği gibi tevfi-k-i hareket etmek(uymak)" tir³.

Sait Halim Paşa'nın İslamcılık tanımı, İslamcılarının modern gelişmeler karşısında endişeli tavrının göstergesidir. Onlar, genelde modernleşme hareketine karşıt olmalarına rağmen, bunun dışında kalamayacaklarını dönemin meşhur bir İslamcısı olan S.Halim Paşa'nın söz konusu tanımında göstermektedir. Kısacası,

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 8.C., 3.B., Ankara. TTK, 1988, s.544-545.

² Tarık Z. Tunaya, *İslamcılık Akımı*, 2.B., İstanbul, Simavi Yayınları, 1991, s.15-25.

³ Sait Halim Paşa, "İslamlaşmak," *Sebili'r-Reşad*, C.XV, No.378(15 Teşrinisani 1334), s.255.

İslamcılar, modernleşme yerine, İslamı zamanın kurallarına uydurmayı tasarlıyordu. Yine de, bütün İslamcılarının aynı görüşte olmadıkları görülür.

Peyami Safa'ya göre dönemin İslamcıları, Musa Kâzım, Mahmut Esat gibi "koyu şeriatçılar" ve Mehmet Akif, Sait Halim gibi "tenkit ruhlular" şeklinde iki kısma ayrılır. Birinci kısım İslamcılar için, "ahkâm-ı diniye ve şer'iyeden zerre kadar inhiraf (sapma) caiz değildir"; yani, orijinal haliyle şeriatıdır. İkinci kısım için ise, "terakkimize mâni olan İslamiyet değil, bize öğretilen Müslümanlıktır." Yine de, İslamcılarının şu konularda ortak fikirde oldukları görülür: Toplumları bir arada tutan dindir, İslam gelişmeye engel değildir, Avrupa'nın sadece bilimi ve tekniği alınmalı, yaşam biçimi kabul edilmemeli, kadınlara dilediği gibi giyinme, hareket etme, mirasa ortak olma, okuma ve sair haklar verilmemelidir; erkeklerin çok kadınla evlenmeleri doğal bir gereksinimin ürünüdür ve benzeri⁴.

İslamcılar, bilimleri ve bu arada tarihi teolojik bir anlayışla değerlendiriyordu. Bilimleri, "aklî ilimler" ve "naklî ilimler" şeklinde iki kategoriye ayırıyor, bunların içinde tarihe yer vermiyor ve "tarih ilmi"ni "ulûm-ı umumiye" adını verdikleri bir üçüncü kategoriye dahil ediyordu. Medreselerde 1910 yılına kadar tarih dersi okutulmamıştı. Eylül 1910'da tarih ve coğrafya gibi genel bilimlerin medreselerde okutulabilmesi için Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'den fetva alınmıştır⁵. Bu gelişme, medreselerin ıslah edilmesi çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Medreseler 1909'dan itibaren ıslah edilmeye başlanmış ve 1916'da geniş çaplı bir reforma tabi tutulmuştu⁶. Medreselerde tarih, coğrafya, fizik, kimya gibi derslerin öğretimi bu reform sırasında gerçekleşmiştir⁷.

İslamcılık, diğer düşünce akımlarına oranla zengin bir süreli yayına sahipti. Bu yayınlar arasında "Sebilü'r- Reşad", "Ceride-i İlmiye", "Mahfil" gibi "yüksek seviyeden" dergilerin yanı sıra "Volkan" "Sada-yı Hakk" gibi "aşağı seviyeden"

⁴ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 3.B., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1995, s.64- 69.

⁵ Musa Kâzım, "Fetva." *Bevanü'l-Hak*. C.IV, No.79 (13 Eylül 1326).

⁶ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 4.C., İstanbul, Orhanbey Matbaası, 1942, s.1113.

⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 1979, s.450.

gazeteler de bulunuyordu⁸. İslamcı düşüncenin yayın organlarında, İslam tarihine ve uygarlığına ilişkin yazılar bulunmakla birlikte, ideolojik konuların ve sorunların ağır bastığı görülmektedir. Osmanlılarda, bilimsel ölçütler kullanılarak yazılmış bir İslam tarihi yoktu. Bu nedenle, yeni bir İslam tarihine gereksinim duyulmuş ve bu ihtiyacı ilk ifade edenler Batıcı aydınlar olmuştur. Dr. Abdullah Cevdet, Hollandalı Oryantalist Dr. Reinhardt R.Dozy'nin "Essai Sur L'Histoire de L'Islamisme" başlıklı kitabını Türkçeye çevirdi ve "Tarih-i İslâmiyet" adıyla 1908'de Mısır'da yayınladı⁹.

İslamcılar, "Tarih-i İslamiyet" yayınlandıktan sonra Batıcılara şiddetli tepkiler gösterdiler. A. Cevdet, İslamcı yayın organlarında dinsizlikle ve İslam tarihini tahrif etmekle suçlandı¹⁰. Dozy, eserinde İslamiyeti ve Muhammet'i sert bir üslupla eleştirmişti. Hükümet, İslamcıların sert saldırıları karşısında kitabın yasaklanması kararını aldı. Karardan sonra kitabın birçok nüshası yakıldı ve denize atıldı¹¹. Bu durum karşısında A. Cevdet, Şeyhülislamlığa, İtalyan İslam tarihçisi Leone Caetani'nin Katolik Hıristiyan bakış açısıyla yazdığı "Annali dell'Islam" (İslam Tarihi) başlıklı büyük eserini çevirtmesini önerdi¹².

2. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık, "özellikle Fransız İhtilâli'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarının başlıcası haline gelen çeşitli unsurların bağımsızlık hareketlerini ve İmparatorluktan kopma çabalarını, her türlü etnik milliyetin üzerinde Osmanlılık kavramı yaratarak önlemeye çalışan siyasal düşünce hareketi"dir¹³. 1876 Kanun-ı Esasisi'nde, Osmaniye Devleti tebası olan bütün kişiler "Osmanlı" olarak

⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları, 1992, s.201-202.

⁹ Zeki Arıkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6.C., s.1593.

¹⁰ İzmirli Mehmet Şükrü, *Muallim Dozy'nin Tarih-i İslamiyet Ünvanlı Kitabı ve Mütercimi Hakkında Tenvir-i Efkâr*, Mısır, Matbaa-i İçtihat, 1332, s.1-5.

¹¹ Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981, s.325-327.

¹² Berkes, s.432, 613.

¹³ Şükrü Hanioğlu, "Osmanlıcılık," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s.1389.

tanımlanır¹⁴. Bu sıralarda Ahmet Mithat Efendi, “Üss-i İnkılap”(Devrimim Esasları) adlı eserinde bir “Osmanlı milleti” teorisi kurmaya çalışmıştır¹⁵.

İkinci Meşrutiyet’in ilk günlerinde imparatorlukta Osmanlılık düşüncesi ön plana geçmişti. Örneğin, 14 Eylül 1908’de kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası programında Osmanlılık düşüncesi ön planda tutulmuş, parti yöneticileri de bu düşüncüyü uygulama alanına koyacaklarını açıklamıştı¹⁶. Ekim 1908’de Rumeli topraklarının hızla imparatorluktan kopuşu Osmanlılık akımının zayıflamasına neden olmuştur. 1912-1913 Balkan Savaşı’nda ise Trakya dışında Avrupa topraklarının kaybedilmesi Osmanlılık düşüncesini iflas ettirmiştir¹⁷. Osmanlılık, Balkan Savaşı’ndan sonra farklı ideolojiler arasındaki karşıtlıkları çözüme amacına yönelik olarak kullanılmıştır¹⁸.

İttihat ve Terakki, Balkan Savaşı’ndan sonra Türkçülük politikasını izlemeye başlamıştır. Osmanlıcı aydınlar, bu politikanın “ittihad-ı anâsır” siyasetini sekteye uğratacağını ifade ediyordu. “Sabah” gazetesi başyazarı Ali Kemal, “Devlet-i Osmaniye için en müşkül, fakat müşkül olduğu kadar da mübrem(zorunlu), müfit(yararlı) bir siyaset varsa o da telif-i anâsırdır(unsurların uzlaştırılmasıdır)” diyor, “telif-i anâsır”ın, “bu memleketin bütün yaralarına merhem olmasa da onların çoğunu tedavi edebilir bir deva” olduğunu savunuyordu¹⁹. O, bu düşüncenin araçlarından birinin Osmanlıcı tarih görüşü olduğunu savunur. A. Kemal, Osmanlı tarihinin esas ögesinin büyük adamlar olduğunu, fakat onların gereğince tanınmadığını ve tanıtılmadığını, Osmanlı tarihinin henüz gereğince araştırılmamış ve yazılmamış olduğunu ileri sürer²⁰. Ona göre, ayrıca Osmanlı tarihini Türk tarihinin

¹⁴ Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, Kültür Yayınları, 1985, s.32.

¹⁵ Ülken, s.210.

¹⁶ Ahmet B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve “Jön Türkler”*, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s.270.

¹⁷ Safa, s.75.

¹⁸ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev.N. Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995, s.75.

¹⁹ Ali Kemal, “Telif-i Anâsır”, *Peyam*, 22 Teşrinisani 1329, s.1.

²⁰ Ali Kemal, “Biz ve Mazimiz,” *Peyam*, 2 Teşrinisani 1329, s.1; “Tarihi Yapanlar... Osmanlılarda,” *Peyam*, 13 Kanunuevvel, 1329, s.3.

bir aşaması olarak değerlendirmek yanlışır; çünkü, “o dasitanı inşa edenler aslen, neslen ve eşhasen Türk değil idiler...bazen de akvam-ı muhtelifeden idiler”²¹.

Ali Kemal’in yukarıdaki görüşleri, Osmanlıcılık ideolojisini ve onun tarih anlayışını açıkça ortaya koyar. Buna göre, Osmanlı varlığı içinde ayrıca bir Türk varlığı öne sürmek yanlışır. Çünkü, tarihsel gerçekler Osmanlıların kuruluşunda Türk unsurunu ön plana geçirmez; bu siyasi oluşum, çeşitli unsurların katkıda bulunduğu bir üründür. A.Kemal’in bu düşünceleri, Osmanlıcılar ile Türkçüler arasındaki bir fikir tartışmasına dolaylı bir göndermedir. Bu tartışma, Ahmet Ağaoğlu’nun Darülfünun’da okuttuğu Türk Medeniyeti Tarihi derslerinin aynı başlıkla “Türk Yurdu”nda yayınından sonra ortaya çıkmıştı. Ağaoğlu’nun söz konusu derslerinin amacı, “hakkımızda icat edilmiş olan tasniat ve isnadatı reddetmek, ırkımızın, kavmimizin beşeriyete ifa etmiş olduğu hizmetleri, tarih-i ecdadımızın muhtevis bulunduğu mefahir isal eylemek”tir. Ağaoğlu, Batılı yazarların eserlerinden alıntılar yaparak, eski Türk kavimlerinin, medeni bir kavim olduklarını kanıtlamaya çalışır²².

Süleyman Nazif, Ağaoğlu’nun söz konusu derslerine sert eleştiriler yöneltir. S. Nazif, Arap fatihlerinin Türk, Moğol ve Tatar kahramanlarından daha değerli olduğunu vurgular. Eski Türk Medeniyetini canlandırma çabalarının boş, “batıl”, hatta tehlikeli bir gayret olduğunu, bunun 600 yıllık Osmanlı varlığını parçalayabileceğini ileri sürer²³. S. Nazif, ikinci yazısında Türklerin Tatarlara ve Moğollara karşı aşırı sempati duymalarının zararlı bir akım olduğunu ifade eder. Bu bağlamda mevcut dini ve milli kahramanlardan çok Moğol Hükümdarı Cengiz’e değer verilmesini “Cengiz hastalığı” olarak nitelendirir²⁴. A. Ağaoğlu, S. Nazif’e Osmanlı tarihini anlamak ve sevmek için “mutlaka Selçukî Türklerini öğrenmek ve anlamak”, onları öğrenmek ve anlamak için de, bütün Türklerin kültürel geçmişini

²¹ Ali Kemal, “Türkler, Osmanlılar,” *Peyam*, 19 Teşrinisani 1329, s.1.

²² Ahmet Agayef, “Türk Medeniyeti Tarihi: Mukaddeme,” *Türk Yurdu*, C.IV, No. 16 (16 Mayıs 1329), s.532 ; “Türk Medeniyeti Tarihi -2,” *Türk Yurdu*, C.IV, No. 17 (30 Mayıs 1329), s.550-562; “Türk Medeniyeti Tarihi-3,” *Türk Yurdu*, C.IV, No.19 (27 Haziran 1329), s.622- 634

²³ Süleyman Nazif, “Ahmet Agayef Beyefendiye,” *İçtihat*, No.71 (11 Temmuz 1329), s.1549.

²⁴ Süleyman Nazif, “Cengiz Hastalığı,” *İçtihat*, C.III, No.72 (18 Temmuz 1329), s.1573.

bilmek gerektiği, aksi halde Osmanlı Türklerinin asılsız ve köksüz sayılacağından gereğince anlaşılacağı karşılığını verir²⁵.

Bu düşünceler, Osmanlıların, milliyetçilik akımlarının Osmanlı varlığı ve imparatorluğun bütünlüğü açısından bir tehlike olarak yorumladığını göstermektedir. Türkçüler ise, Osmanlıların bu yaklaşımını, Osmanlılardan daha eski ve onu da kapsayacak şekilde Türk varlığı açısından bir engel olarak değerlendirmektedir. Bu açıklamalardan, Osmanlılık ve İslamcılık düşüncelerinin ve tarih görüşlerinin, Türkçülük akımıyla çatışma içinde olduğu görülür. Bu çatışmanın başlıca nedeni ise, imparatorluğun mevcut bütünlüğünü koruma ve devamını sağlama endişesidir. Türkçülük akımı, öncelikle imparatorluğu kurtarmayı değil, Türk milletini esas alan bir milli devlet kurmayı amaç edinmişti. Bu nedenle, etnik bir tarih görüşünü açıkça savunmaktan ve yaymaktan çekinmiyordu.

3. Türkçülük

Ziya Gökalp, 1918 yılında “biz aradığımız millî hayatı, milletin vicdanında şuursuz bir suretle mevcut telakki ediyoruz. Bu şuursuz vicdanı şuurlu bir hale getirmeye” Türkçülük akımı adını vermiştir²⁶. Türkçülük, 1860’lı yıllardaki dil, edebiyat ve tarih alanlarında çalışmalarla ortaya çıkmış ve İkinci Meşrutiyet döneminde bir düşünce akımı haline gelmiştir²⁷. 1908-1913 yılları arasında imparatorluğun küçülmesi, Türk unsurunun milliyetler dengesinde ağırlık kazanmasına ve Türkçülüğün güçlenmesine yol açmıştır²⁸.

1908’de Türk Derneği’nin, 1911’de Türk Yurdu’nun, 1912’de Türk Ocağı’nın kurulması örgütlü kültürel Türkçülüğün gelişimi açısından önemli birer aşamadır²⁹. Bu üç dernek, geleneksel Osmanlı vakanüvisliğinden kopuşun düşünsel ortamını

²⁵ Ahmet Agayef, “Süleyman Nazif Beyefendiye,” *Türk Yurdu*, C.IV, No.21(25 Temmuz 1329), s.705.

²⁶ Ziya Gökalp, “Türkçülük Nedir?,” *Yeni Mecmua*, C.II, No.27(10 Kanunusani 1334), s.1.

²⁷ Ülken, s.208.

²⁸ François Georjon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, 2.B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996. s.60-61.

²⁹ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.188.

yaratmış ve ulusal tarihçiliğin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur³⁰. Türk Derneği'nin 1911'e kadar sırasıyla Rusçuk, İzmir, Kastamonu ve Budapeşte'de birer şubesi açılmıştı. Türk Derneği, çalışmalarında Türk dilinin geliştirilmesini ve bu bağlamda sadeleştirilmesini ön planda tutmuştu. Türk Derneği yönetimi, 1911'de yaptığı bir toplantıda, şubelerine Türkçenin gelişimine katkıda bulunmaları için bazı teklif ve tavsiyelerde bulunmuştur. Şubelere, halkın kullandığı sözcükleri derlemeleri tavsiye edilmişti. Bir diğer öneri de, "vilayet dahilinde evvelce bulunmuş olan Türk hükümetlerinin ahvâl-i tarihiyesi hakkında tetkikat icra ve ikmal" edilmesidir³¹.

Türkçüler, tarihi, öncelikle yeni bir ulus yaratma yolunda önemli bir araç olarak görüyorlardı. Örneğin Ali Haydar, tarih ders kitaplarındaki konuların Ertuğrul Gazi'den başlamasını "büyük bir hata" olduğunu belirtiyor ve "Türk tarihinin orta yerinden başlamak abestir" diyordu³². Ahmet Vefik Paşa, 1863'te basılan "Hikmet-i Tarih" (Tarih Bilgisi) adlı eserinde ilk defa, Türk tarihinin Osmanlılarla başlamadığını ve bütün Türk kavimlerini kapsamaması gerektiğini ileri sürmüştü³³. Bununla birlikte, 20. yüzyılın başından itibaren Türk tarihine yaklaşımlarda önemli değişim ve dönüşüm yaşanmıştı. Bu değişim ve dönüşümde, Necip Asım ile Yusuf Akçura'nın önemli etkileri olmuştur.

Necip Asım (1861-1935), çalışmalarında Batı yöntemini Türkiye'de ilk kullanan tarihçidir. Akçura'ya göre, "bütün Türkler arasında eski Türk lisaniyle eski Türk harflerine, müstakil Türk tarihine Türklerin dikkat bakışlarını açık bir surette ilk çeken Türk" Necip Asım'dır. N. Asım, 1900'de yayınlanan "Türk Tarihi" adlı eseriyle ilk "bütün Türk Tarihi yazarı olmak şerefine nail" olmuştu³⁴. N. Asım, adı geçen eserini hazırlarken en çok Léon Cahun'un 1896'da yayınlanan "Introduction à l'Histoire de l'Asie, les Turcs et les Mongols" (Asya Tarihinin Giriş, Türkler ve

³⁰ Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1980)," *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, der. Sevil Atauz, Ankara, Olgaç Matbaası, 1986, s.419.

³¹ "Şubelerimize," *Türk Derneği*, No. 6, 1327, s.199.

³² Ali Haydar, "Yurt Terbiyesi," *Türk Yurdu*, C.III, No. 31 (23 Kanunusani 1328), s.217.

³³ Ülken, s.84.

³⁴ Akçura, s.91-92.

Moğollar) başlıklı eserinden yararlandığını belirtir. N. Asım, eserinde Türkleri ve Moğolları aynı tarihsel geçmiş içinde değerlendirir³⁵.

Léon Cahun, adı geçen eserinde Moğol önderi Cengiz Han'ın Türkleri ve Moğolları birleştirmek amacıyla fetih hareketlerine giriştiğini kanıtlamaya çalışıyordu. İlk Türkçülerden Yusuf Akçura, 1903'te Cahun'un kanıtlamaya çalıştığı düşüncelerine kuşkuyla bakıyordu³⁶. Ziya Gökalp, 1896'da İstanbul'a geldiğinde ilk aldığı kitabın Cahun'un söz konusu eseri olduğunu belirtir³⁷. Akçura'nın 1910'da Türk Derneği'nde verdiği Cengiz Han konusundaki konferansı "milli tarih üzerine gerçek bir manifesto" sayılmaktadır³⁸. Akçura, tarih kitaplarında Katerina'ya "büyük" sıfatı verilirken, Cengiz'e ve Timur'a kötü sıfatlar yakıştırılmasını eleştirir ve bu iki Moğol liderini Türk büyüklerinden sayar. Akçura'ya göre, Timur'a ve Cengiz'e haksızlık yapılmasının nedeni, onları "başkalarının gözüyle görmemizden, başkalarının beyniyle anlamamızdan" dır³⁹. Akçura, burada çelişkiye düşmektedir; çünkü, onun ana kaynakları da "başkaları"dır.

Bazı Türkçüler ise, tarihsel dönemlerde Avrupa'da kullanıla gelen kategorileri benimsemiyorlardı. Örneğin Ziyetullah Nuşirvan, Türk tarihi açısından yeni bir dönemlendirme öneriyordu: 1. Eski dönem: Moğol istilâsına kadar eski Türk uygarlıkları, 2. Orta dönem: Türk halklarının Cengiz Han İmparatorluğu bayrağı altında birleşmesi, 3. Yeni dönem: Cengiz Han İmparatorluğu'nun dağılmasından doğan devletler, 4. Çağdaş dönem: Türklerin çağdaş dönemdeki ulusal uyanışı⁴⁰. Fransız Türkologu F. Georgeon'a göre bu dönemlendirmede, eskiden olduğu gibi İslamiyet'in değil, Cengiz Han'ın temel alınması Türkiye'de ulusal ve laik tarih yazımının gelişimi açısından önemli bir gelişmedir⁴¹.

³⁵ Necip Asım, *Türk Tarihi*, I.C., İstanbul, Matbaa-i Amire, 1316, s.1-3.

³⁶ Georgeon, s.81.

³⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 3.B., İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1987, s.10.

³⁸ Georgeon, s.81.

³⁹ Akçuraoğlu Yusuf, "Müverrih Léon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han," *Türk Yurdu*, C.I, No.1 (1327-1328), s.17-18.

⁴⁰ Ziyetullah Nuşirvan, "Türk Tarihinin Devrelere Taksimine Dair Bir Tecrübe-i Kalemîye," *Türk Yurdu*, C.VIII, No.4 (23 Nisan 1931), s.2561-2565; C.VIII, No.5 (7 Mayıs 1331), s.2577-2580.

⁴¹ Georgeon, s.81.

4. Batıcılık

Batıcılık, “Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yenileşme çabalarıyla başlayan bir hareket olmakla birlikte, özel olarak II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan bir düşünce hareketi”dir⁴². Batıcılar, İmparatorluğun, “siyasi 10 Temmuzun sosyal bir 10 Temmuz ile tamamlanması” ile kalkınabileceğini ve yalnızca bilimin gerileme nedenlerini ortaya çıkarabileceğini, kalkınmanın da bilimsel bir yöntemle gerçekleştirilebileceğini savunuyorlardı. Batıcılara göre, her türlü ilerleme “üstün Batı” uygarlığının ürünü olduğu için “Batılılaşmak” gerekirdi⁴³.

Batıcıların, Batılılaşmak konusundaki düşünceleri, Mart 1913’te “İçtihat” dergisinde yayınlanan Kılıçzade Hakkı’nın “Pek Uyanık Bir Uyku” başlıklı iki makalesinde özetlenmiştir. Ş. Hanioglu’na göre bu makaleler, toplumsal realiteyi değiştirmeyi ve yeni bir ahlâk sistemi oluşturmayı öngören bir plandır. Planda ifade edilen konular özetle şöyledir: Hanedanlık mensuplarının hakları sınırlanmalıdır, fesin yerine yeni bir başlık kabul edilmelidir, yerli üretim arttırılmalı ve tüketim teşvik edilmelidir, kadınlar diledikleri gibi giyinebilmeli ve onlar için eğitim kurumları açılmalıdır, tekkeler ve zaviyeler kaldırılmalı ve üfürükçülük edenler cezalandırılmalıdır, medreseler kaldırılmalı ve onların yerine modern okullar açılmalıdır, dini giysi giymek hakkı yalnızca din âlimlerinin olmalıdır, şer’î mahkemeler kalkmalı ve nizamî mahkemeler ıslah edilmelidir, Arap harfleri atılmalı ve Latin harfleri kullanılmalıdır ve sair⁴⁴.

Bu yeni ahlâk sistemi laik olmalıydı. Abdullah Cevdet, Osmanlıların geri kalmasının başlıca nedeninin “Asyalı kafamız” ve “dejenere geleneklerimiz” olduğunu ileri sürüyordu. Bu nedenle, Darwin Teorisi gibi çağdaş konuların okullarda okutulmasını engelleyen zihniyete savaş açıyordu. A. Cevdet’e göre, İslam tarihini “şeriatçı kafasıyla görmeyi” bırakıp Batılıların bu konuda yazdıklarını tanımak gerekirdi⁴⁵. Dönemin önde gelen Batıcı aydınlarından biri de Celal Nuri İleri’dir.

⁴² Şükrü Hanioglu, “Batıcılık,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 5.C., s.1382.

⁴³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960, s.78-79.

⁴⁴ Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s.375-383.

⁴⁵ Berkes, s.406, 432.

Celal Nuri, bir yazısında şu “iddia-yı tarihî”yi ileri sürmüştür: “Muhammedü’l-Emin tarihin en büyük recülüdür(büyüğüdür)... Hazreti Peygamber tarihin idrak ettiği dehatın(dehaların) bir tecellisidir”⁴⁶. C. Nuri’nin bu görüşleri üzerinde aydınlanma düşüncesinin etkisi açıkça görülür. Rasyonalist tarihçiler, Aydınlanma Çağında Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla başarısının nedenlerini ilk kez yalnızca bir tarihsel olgu olarak incelemişlerdi. Şimdi de C.Nuri, aynı yaklaşımı İslamlaştırmaya uyguluyordu.

Celal Nuri, ayrıca “deha-yı Muhammedî”yi yalnız eserlerinden anlamaya çalıştığını, yine de Peygamberin dehasının kendisi için “sır” olduğunu, “emraz-ı nebeviye” (peygamberlik psikozu) hakkında ise yorum yapamayacağını ve “isnat olunan emraz(marazları)”ı reddettiğini belirtir ve şöyle devam eder: “Profesör Lombruso’nun kitabında Muhammedü’l-Emin’e dair beş altı fıkra var. Bunları bir gözden geçirdik. Şayan-ı ehemmiyet bulmadığımızdan naklinden bile sarf-ı nazar ettik. İlaveten şunu da söyleyelim ki Avrupa’nın mütecasir(cesaretli) ve gayur(gayretli) ruhişinasları (psikologları) içinde emraz-ı Muhammedîye nazaran deha-yı Peygamberînin elaim-i patolojisini (patoloji verilerini) tarif edecek henüz kimse çıkmamıştır”⁴⁷. C.Nuri, tarih anlayışında Batılıların Osmanlılara göre daha ileride bulunduğu görüşündedir. O, Osmanlı’da tarih anlayışının Batı’nın ne kadar gerisinde olduğunu göstermek için tarih ve kronik örneğini verir. O, tarih eserinin, belgelere dayanan felsefi ve edebi yapıt olduğunu belirtir ve edebi ve felsefi özelliği olmayan kitabın tarih eseri olamayacağını ileri sürer. C. Nuri, yalnızca olayların anlatıldığı belgeye dayanan bir yapıta Avrupa dillerinde kronik dendiğini, Türkçe’de bu terimin henüz karşılığının bulunmadığını hatırlatır⁴⁸.

Batıcıların tarih anlayışları ve bu yöndeki etkinlikleri İslamcılarının yanı sıra Türkçülerin de tepkisini çekmiştir. Mustafa Celalettin Paşa’nın oğlu Enver Celalettin’in “Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası”nda yayınlanan “Türklerin Ashı” başlıklı makalesi⁴⁹, Türkçü aydınların şiddetli tepkisine neden oldu. M. Celalettin, Batı uygarlığını kuranların ‘Touro-arien’ler olduğunu, Türklerin Müslüman olduktan

⁴⁶ Celal Nuri, “Zat-ı Hazret-i Muhammet,” *İçtihat*, C.IV, No.82 (28 Teşrinisani 1329), s.1803.

⁴⁷ *A.g.m.*, s.1806.

⁴⁸ Celâl Nuri, “Tarih ve Kronik ve Bunların Bizde Tarz-ı Telakkisi,” *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.II, No. 43 (24 Teşrinisani 1333), s.274.

⁴⁹ Enver, “Türklerin Ashı,” *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.II, No.31 (2 Haziran 1333).

sonra Sami medeniyetiyle birleşerek ana medeniyetten ayrıldığı” tezini savunuyordu. M. Celalettin, bu teziyle Osmanlıların Batılılaşma çabalarına tarihsel kanıtlar sağlamak istiyordu. Onun bu tezi, oğlu Enver, Enver’in damadı Samih Rifat ve Yusuf Ziya tarafından devam ettirilmiş ve Türk Tarih Tezine kaynak olmuştur⁵⁰. Enver Celalettin Paşa’nın söz konusu makalesi dönemin önde gelen Türkçü aydınlarınca protesto edildi. Ahmet Ağaoğlu, Fuat Köprülü, Celâl Sahir, Yahya Kemal ve Hamdullah Suphi makalenin yayınlandığı dergiyi protesto ettikleri, kınadıkları ve hatta ilgili makamlara şikayet ettikleri bir bildiri yayınladılar⁵¹.

B.TARİH-İ OSMANÎ ENCÜMENİ’NİN KURULUŞU, ÇALIŞMALARI VE TARİH ANLAYIŞI

Tarih-i Osmanî Encümeni, Meşrutiyetin ilanıyla birlikte ön plana geçen Osmanlılık akımının ve Osmanlı tarihini çağdaş bilimsel ölçütlere uygun biçimde yazma düşüncesinin etkisiyle kuruldu⁵². Encümenin kuruluşu, Padişah Mehmet Reşat’ın saltanatı (1909-1918) ve Hüseyin Hilmi Paşa’nın ikinci sadrazamlığı (5 Mayıs-28 Aralık 1909) zamanında gerçekleşti. Mehmet Reşat’ın “müverrih-i şehîr”(ünlü tarihçi) Abdurrahman Şeref Efendi’yi 17 Mayıs 1909’da vakanüvisliğe atamasıyla encümenin kuruluş süreci başlamış oldu⁵³. Uşaklıgil’e göre, M. Reşat, A. Şeref’i “müverrih (tarihçi) diye tanıdığından vakanüvis tayin etmişti”⁵⁴.

Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923), Tarih-i Osmanî Encümeni’nin kurulması fikrini ortaya atmış ve komisyonun kuruluşuna ve devamlılık göstermesine katkısı olmuştur. Namık Kemal’e ve onun fikirlerine aşırı bağlılık duyması nedeniyle H. Hilmi’ye “Kemal Bey’in çömezi” derlerdi⁵⁵. Tarih-i Osmanî Encümeni’nin temelleri, A. Şeref’in Vakanüvisliğe tayininden sonra atılmıştır. Sultan Mehmet Reşat’ın isteği üzerine, 20 Haziran 1909’da Osmanlı tarihi yazması için bir komisyon kurulmuş ve

⁵⁰ Ülken, s.77, 209, 407.

⁵¹ “Milli Tarihimizin Tahrifi,” *Sabah*, 3 Haziran 1333, s.3.

⁵² *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.I, No.1 (1 Nisan 1326), s.1-2; Ali Nusret, *Makalat-ı Tarihiye ve Edebiye*, İstanbul, Muhtar Halit Kitaphanesi, 1328, s.59-76.

⁵³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi(Bundan sonra BOA) HS.İD. 1327. R.27/1

⁵⁴ Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981, s.176-177.

⁵⁵ Abdurrahman Şeref. “Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa,” *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.IX-XIII, No.49-62 (1 Nisan 1335-1 Haziran 1337), s.63.

başkanlığına A. Şeref atanmıştır. Bununla birlikte, bu komisyonun “encümen” adıyla anılması irade-i seniyye ile kurulun yönergesi kabul edildikten sonra olmuştur⁵⁶.

Tarih-i Osmanî Encümeni, Hüseyin Hilmi Paşa'nın önerisi ve Mehmet Reşat'ın iradesiyle 27 Kasım 1909'da kuruldu⁵⁷. Encümenin amacı, “Devlet-i Osmaniye'nin mükemmel bir tarihini vücuda getirmek ve tarih-i Osmanîye ait resail ve evrak ve kuyudatı tab' ve neşr etmek”tir⁵⁸. 15 Aralıkta Sadrazam Hüseyin Hilmi'nin önerisi, 16 Aralık 1909'da Padişah Mehmet Reşat'ın iradesiyle encümen üyeleri şu şekilde belirlendi⁵⁹: Abdurrahman Şeref Efendi (Başkan), İsmail Zühtü Bey, İskender Hoci Efendi, Ahmet Mithat Efendi, Mehmet Efdalettin Bey, Necip Asım Bey, Diran Kelekyan Efendi, Mehmet Arif Bey, Karolidi Efendi, Ali Seydi Bey, Ahmet Refik Bey, Ahmet Tevhit Bey.

A. Şeref, Sadaret'e 30 Ağustos 1911 tarihli bir tezkire göndererek, encümen üyelerine “suret-i memuriyetlerini mübeyyin Divan-ı Hümayundan birer rüus (derece) itası hususuna müsaade” istemiştir. Sadrazam Hakkı Paşa'nın onayı ve Padişahın iradesiyle 14 Eylül 1911'de Encümenin oniki üyesine birer “rüus” verilmiştir. A. Şeref, söz konusu tezkiresinde “devletçe teşkil kılınan daimî encümen-i ilmî azalarına Divan-ı Hümayun'dan rüus itası usulden” olduğunu, “hatta bu usül eski Encümen-i Daniş aza-yı fahriyesine bile teşmil edildi” diye yazıyordu⁶⁰. Encümenin, kuruluşu sürecinde Fransız örneğinde bir akademi olması yönünde önerilerde bulunulmuş, ancak bu fikir kabul görmemiştir⁶¹.

Encümen-i Daniş, Osmanlılarda ilk resmi bilim kurulusudur. Neumann'a göre, encümenin “sözü edilebilir tek ürünü Ahmet Cevdet'in ‘Tarih’i”dir. Vakanüvis Ahmet Cevdet Paşa, söz konusu eserini eskiden olduğu gibi Padişah ve Sadrazam gibi

⁵⁶ Mehmet Demiryürek, “Devlet Adamı ve Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)”, (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1999), s.64.

⁵⁷ Hasan Akbayrak, “From Court History to an Official Historical Writing Society in Turkey: The Case of the Ottoman Historical Society,” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1987), s.35-36.

⁵⁸ *Düstur*, İkinci Tertip, 2.C., Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1330, s.20.

⁵⁹ BOA MR.İD. 1327. Z.3/1

⁶⁰ BOA. MR.İD. 1329. N.21/4

⁶¹ Mehmet Demiryürek, “Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Kuruluşu,” *Toplumsal Tarih*, C.XV, No.90 (Haziran 2001), s.45-46.

bir kişinin “sipariş”i üzerine değil, bir kurumun isteğiyle yazmıştı. Bu nedenle Ahmet Cevdet’in “Tarih”i, Osmanlı vakanüvis tarihçiliğinde yeni bir gelişime işaretler⁶². Başkanlığını Vakanüvis A. Şeref’in üstlendiği Tarih-i Osmanî Encümeni bu sürecin bir devamı olarak görülebilir. Yınanç, Tarih Encümeni’ni “Avrupa akademileri tarzında bir dernek” diye tanıtır⁶³. Bununla birlikte, encümenin modern bir akademi olması yönünde bir gayret görülmez.

Encümen, öncelikle imparatorlukta kaynak toplama çalışmasına girişmiştir. Komisyon, daha önce Vilayetlere ve Maarif Müdürlüklerine bir genelge göndererek, taşradaki kütüphanelerde bulunan tarih eserlerinin isimlerini içeren defterleri istemişti. Ayrıca, Hariciye Nezareti aracılığıyla Avrupa kütüphanelerinden kataloglar da getirtmişti. Encümen, 3 Şubat 1911 tarihli genelgesinde vilayetlerdeki yetkililerin çevrelerindeki tarihi eserleri komisyona bildirmelerini istemiş ve bunda izlenecek yolu ve yöntemi maddeler halinde sıralamıştı⁶⁴. Bunun üzerine, Bursa ve Konya vilayetlerinin ileri gelenleri, vilayetlerinde encümenin birer şubesini açmak için komisyon başkanlığına başvurular. Komisyon, bu isteği Sadarete iletmış, Sadrazamlık da konuyu görüşmüş ve 30 Mayıs 1911’de bu iki vilayette ve başka yerlerde encümenin şubelerinin kurulmasına izin vermiştir⁶⁵. Yapılan incelemede, encümenin Bursa ve Konya şubesinin verimli olmadıkları görülmüştür. Bunlardan yalnızca Bursa şubesinin bir çalışması⁶⁶ tespit edebildik.

Tarih-i Osmanî Encümeni ilk toplantısını 9 Şubat 1910’da yapmıştır. Bu toplantıda encümenin çalışma planı belirlenmiş, “Osmanlı Tarihi”ni yazma görevi Mehmet Arif ile Necip Asım’a verilmiş ve encümenin iki aylık bir dergi çıkarması kararlaştırılmıştır⁶⁷. A. Şeref, aynı gün Sadarete gönderdiği bir yazıda, Topkapı Sarayı yakınlarındaki mahzenlerdeki arşivlerin, sorumluluğu kendi üzerinde olmak

⁶² Christopher K. Neumann, *Tarih-i Cevdet’in Siyasi Anlamı*, çev. Meltem Arun, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.14.

⁶³ Yınanç, *Tanzimat*, 1.C., s.595.

⁶⁴ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü(Bundan sonra TİTE) Arşivi, Belge No.2/82.

⁶⁵ BOA DH.İD. 26-1/41; DH.İD. 26-1/45; DHLHM. 17/1.

⁶⁶ Bursa Tarih Encümeni, “Çandarlızade Ali Paşa Medfeni,” *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.V, No.18 (Haziran 1331), s.192-196.

⁶⁷ Hasan Akbayrak, “Tarih-i Osmanî Encümeni’nin ‘Osmanlı Tarihi’ Yazma Serüveni,” *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.42 (4 Haziran 1987), s.41-42.

üzere encümen üyesi Mehmet Arif ile Ahmet Refik'in maiyetindeki bir heyetle tasnif edeceklerini bildirdi⁶⁸. Encümenin yayın organı, "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası" Türkiye'de çıkan ilk tarih dergisidir⁶⁹. Derginin yayınlanma nedeni, yazılacak olan "Osmanlı Tarihi'ne zemin hazırlamak" ve bu faaliyetten kamuoyunu haberdar etmektir⁷⁰. Dergide, Osmanlı tarihlerinde hiç bulunmayan ya da yeterince bilinmeyen incelemeler, tarihi belgeler, encümen kararları, yabancı dillerdeki Türk tarihiyle ilgili eserleri tanıtan yazılara yer verildi. Encümen dergisi, bilimsel ölçütleri başarıyla uygulamış ve böylece yüksek bir bilimsel düzey yakalamıştır⁷¹.

Encümenin faaliyetlerinden biri de arşiv çalışmalarıdır. Osmanlılarda arşiv belgelerine dayanan tarih çalışmaları, özellikle Tarih-i Osmanî Encümeni kurulduktan sonra başlamıştı⁷². Encümen, bu konudaki çalışmalara etkin şekilde katıldı ve önemli katkılarda bulundu. Sadaret, 1909'da Babiâli Kütüphanesi'ne taşınan evrakın tasnifini A. Şeref'in nezaretinde Ahmet Refik ile Mehmet Arif'e havale etmişti. Ahmet Refik ile Mehmet Arif, söz konusu evrakın tasnifiyle ilgili bir rapor hazırlamışlar ve A. Şeref'e sunmuşlardı. A. Şeref de, Sadarete gönderdiği 9 Şubat 1910 tarihli yazıda, M. Arif ile A. Refik'in maiyetinde on kişilik bir çalışma grubunun oluşturulmasını önermiştir. Encümen, Sadaretin bu öneriyi kabul etmesiyle Babiâli Kütüphanesi'ndeki arşiv malzemelerini tasnif ve tanzim çalışmalarına resmen başlamış oldu. Bu çalışmalar, 14 Nisan 1914'e kadar encümen sorumluluğunda kalmış ve bundan sonra Hazine-i Evrak'a devredilmiştir⁷³.

Tarih Encümeni, Osmanlı arşivlerini tasnif işini bir yönetime bağlamak için çeşitli yayınlar yaptı. Encümen üyeleri tarafından gerçekleştirilen belge yayınları araştırmacılara yol gösterici olmuştur. Encümenin bu çalışmaları, Batılı bilim adamları ve kuruluşları tarafından da yakından takip edildi. İsveç Bilimler Akademisi ve Macar Ulusal Arşivi yöneticileri, kendi tarihleriyle ilgili encümen yayınlarını ve

⁶⁸ Atilla Çetin, *II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985, s.1-2.

⁶⁹ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36(Aralık 1986), s.45.

⁷⁰ *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.I, No. 1 (1 Nisan 1326), s.3.

⁷¹ Lewis, *Middle Eastern Affairs*, Vol. IV, No. 6-7 (June-July 1953), s.223.

⁷² Kerim K. Key. *An Outline of Modern Turkish Historiography*, İstanbul, 1954, s.4.

⁷³ Çetin, s.1-3.

özellikle Ahmet Refik'in eserlerini takdir ettiler⁷⁴. Encümen, Batılı kurum ve kuruluşlarla irtibat kurmuştu. Berlin Üniversitesi, 100.kuruluş yıldönümü dolayısıyla, Ekim 1910'da yapılacak kutlamalarda Darülfünun'un da delege göndermesini istemişti. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 9 Mart 1910 tarihli Sadarete yazısında Osmanlıları, o sırada Darülfünun'da "Umumî Tarih" dersi veren Tarih Encümeni üyesi Ahmet Mithat Efendi'nin temsil etmesini önermiştir. Emrullah Efendi, bu kutlamalarda "maarif-i Osmaniye'nin isbat-ı mevcudiyet" edeceğini düşünüyordu⁷⁵.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Ağustos 1910'da Münih'teki İslam Eserleri Sergisine, Nezareti adına incelemelerde bulunmaları ve sonuçları rapor halinde kendilerine bildirmeleri için bir heyet göndermişti. Heyette, Divan-ı Muhasebat reislerinden Ermenak Bey, Müze-i Hümayun Başkâtibi ve Asâr-ı İslamiye Muhafızı Arif Bey ile Hariciye Nezareti İstişare Odası Reislerinden Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi Ahmet Tevhit Bey'in yer alması uygun görülmüştür. Heyete, konunun uzmanlarının seçilmesine dikkat edildiği belirtilmiştir⁷⁶. Bu bilgilerden, Osmanlıların kültürel ilişkilerde Almanya'ya öncelik verdikleri anlaşılmaktadır.

Encümen, Osmanlı tarihinin kaynaklarının eleştirili basımlarının yapılmasını da çalışma kapsamına almıştı. Maarif Nezareti de, Türk tarihiyle ilgili kaynakların yeniden basımına önem veriyordu. Nezaret, bu amaçla bütçesinde tahsisat ayırmış ve bazı yayınlar bile yapmıştı. Bu faaliyet, daha sonra Tarih-i Osmanî Encümeni'ne havale edilmiştir⁷⁷. Bu konudaki çalışmaların ürünleri encümen dergisine ek olarak yayınlanmıştır⁷⁸. Encümenin bu yayınlarına şiddetli eleştiriler yöneltilmiştir. Encümen üyelerinden Mehmet Arif, "Âşık Paşazade Tarihi"nin yeniden basımında birçok hata bulunduğunu kanıtlarıyla ortaya koydu⁷⁹. Encümenin öncelikli görevi, "Devlet-i Osmaniye'nin mükemmel bir tarihini vücuda getirmek"tir. Encümenin "Osmanlı Tarihi"nin yazımında, Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması, her dönem ve bölümün konunun uzmanı encümen üyelerince yazılması, yazılan kısımların

⁷⁴ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36 (Aralık 1986), s.44.

⁷⁵ BOA MR.İD 1328. R.3/2

⁷⁶ BOA MR.İD. 1328. R.3/1.

⁷⁷ *Tevârih-i Âl-i Osmandan Âşık Paşazade Tarihi*, İstanbul, Matbaa-i Amire 1332, s.I.

⁷⁸ Ahmet Refik, "Türk Tarih Encümeni'nin Tarihçesi Hakkında Rapor," *Maarif Vekâleti Mecmuası*, C.II., No.14 (Kanunuevvel 1927), s.427-428.

komisyonda okunduktan sonra gerekli düzeltmelerin yapılması ve yazarın kişisinin istemesi durumunda ilgili bölüme adının konularak sırasıyla basılması kararlaştırılır⁸⁰.

Encümen, ilk toplantısında yayınlacağı tarihin planını ana hatlarıyla belirlemişti. Plana göre Osmanlı tarihi, Türk-Turanî ırkının eski tarihi ile Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışı arasındaki dönemi kapsayacaktı⁸¹. Bu planın, encümenin yönergesinde belirtilen taslağın kapsamına aykırı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yönergedeki ilgili maddede "işbu vazife şimdilik tarih-i Osmanîye münhasır ise de ileride tevsi olunabilir" deniyordu. N. Asım'ın encümendeki önemli konumunun yanı sıra, siyasi gelişmelerin de "Osmanlı Tarihi"nin kapsamını ve niteliğini belirleyici etkisi olmuştur⁸². Encümenin tarih anlayışı, "tevhid-i anasır(umsurları birleştirme), te'lif- menafi(çıkarları uzlaştırma), telif-i amâl(emelleri birleştirme) ile vatan-ı müştereke aynı kuvvetle sarılmak azmi"nin⁸³, kısaca Osmanlılık düşüncesinin ürünüdür.

Bu ifadelerden, yazılacak eserin hem Türkçülük hem de Osmanlılık ideolojilerinin ürünü olacağı anlaşılmaktadır. Encümenin, Osmanlılık akımının etkisiyle kurulmasına karşın, bu düşünceyi gereğince göz önüne almadığı veya ihmal ettiği görülür. Bu tutarsızlıkta, encümen başkanı A.Şeref ile encümen üyesi N.Asım arasındaki görüş ayrılığının etkili olduğu söylenebilir. A.Şeref, herşeyden önce klasik bir Osmanlı kurumu olan Vakanüvislik makamının başındadır. Bununla birlikte, o, Osmanlı'nın son döneminde oluşturulan modern kurumlarda öğrenim görmüş ve orada öğretmenlik yapmış bir Osmanlı aydınıdır. N.Asım ise, Türkçü görüşü ile tanınmış ve bu konuda eserler vermiş biridir. N.Asım, encümenin kuruluşu sürecinde önemli katkılarda bulunmuştu. Encümenin tarih görüşündeki söz konusu tutarsızlıkta bu etkenlerin önemli rol oynadığı söylenebilir.

Encümen, Nisan 1910'da Osmanlı Tarihi'nin birinci cildine eski Türkleri, Selçukluları ve Bizanslıları konu alan bir giriş bölümünü koymayı uygun

⁷⁹ Ahmet Refik, "Tarih-i Osmanî Encümeni Meselesi," *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1336, s.3.

⁸⁰ *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.I, No.1 (1 Nisan 1326), s.5.

⁸¹ *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.I, No.1 (1 Nisan 1326), s.2.

⁸² Akbayrak, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.42 (Haziran 1987), s.46.

⁸³ *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.I, No.1 (1 Nisan 1326), s.1-2.

gördüklerinden eserin yazımının uzadığı, fakat yakın zamanda tamamlamaya ve yayınlamaya çalışacaklarını bildirmişti⁸⁴. Padişah, encümeni Osmanlıcı düşünce doğrultusunda bir Osmanlı tarihi yazması için kurdurtmuştu. Buna karşın encümen, bu tarihi Türkçü bir anlayışla Türk tarihinin erken dönemlerini kapsayacak şekilde yazmayı planlamış olduğu görülür. Encümenin tarih anlayışı ve yazımında çelişkiye düşmesinde, Padişah Mehmet Reşat'ın saltanat döneminde etkin bir varlık gösterememiş olmasının önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Encümen, "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin planını "Osmanlı Tarihi Programı" adıyla Ağustos 1913'de yayınladı. Bu program, encümenin Nisan 1910'da ana hatlarıyla açıkladığı planın genişletilmiş şeklidir. Programa göre birinci cilt, "Osmanlıların Aslı", "Osman Bey" ve "Murat Hüdavendigâr" bölümlerinden oluşuyordu. "Osmanlıların Aslı" bölümünde "Oğuzlar (Türkmenler)"a ve Oğuz boylarının tarihlerine ilişkin bir özet yapılacak ve daha sonra Süleyman Şah'tan Osman Bey'e kadar Anadolu Türk tarihi anlatılacaktı. Diğer bölümler ise, sultanların saltanat dönemlerine göre düzenlenmişti. Her saltanat dönemi askeri, siyasi, idari ve diplomatik gelişmeler çerçevesinde işlenecekti⁸⁵.

Yusuf Akçura, Eylül 1913'de "Osmanlı Tarihi Programı" çerçevesinde encümenin tarih anlayışına sert eleştiriler yöneltir. Akçura, programı üç noktada eleştirir. Birincisi, Osmanlı tarihi, genel Türk tarihinin bir aşaması olarak ele alınmamıştır. Akçura'ya göre, "Osmanlı Tarihi'nin asıl mevzuu olan bir kavme dair bu kadar güdük malûmat-ı etnografiye usul nokta-i nazarından" yeterli değildir. İkincisi, "tarihi yapan halkın unutulmuş olması"dır. Akçura'ya göre, "her tarihte olduğu gibi Osmanlı tarihinde de hakiki kahraman olan halk"ın ihmal edilmesi büyük eksikliktir. Üçüncüsü, programda iktisadi ve toplumsal durum dikkate alınmamıştır. Akçura, "bir heyet-i siyasiyenin hayat-ı tarihiyesinde en mühim âmilin, o heyetin ahvâl-i iktisadiye ve içtimaiyesi" olduğunu savunuyordu⁸⁶.

⁸⁴ *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.I, No.1 (1 Nisan 1326), s.2

⁸⁵ Akbayrak, *Tarih ve Toplum*, C. VII, No. 42 (Haziran 1987), s.42, 47.

⁸⁶ T.Y.[Yusuf Akçura], "Küçük Muhtıra," *Türk Yurdu*, C.IV, No.47(22 Ağustos 1329), s.807-809.

Georgeon'a göre, Akçura'nın tarihte sıradan insanların da yeri olduğu yolundaki çağrısı, dönemine göre yeni bir yaklaşımdır. Georgeon, Akçura ve arkadaşlarının bu sıralarda "halka doğru hareketi"nin savunuculuğunu yapmakta olduğunu ve "o tarihten sonra tarihin de halka doğru yöneldiği"ni belirtir⁸⁷. Fuat Köprülü, Georgeon'un bu saptamasını doğrulayıcı ifadeler kullanır. Köprülü, Aralık 1913'de Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi Ahmet Refik'in eserlerini "bir 'publisist'in mahsulü" saymış ve Akçura'nın "millî tarihimize dair en şahsi ve en kıymetdâr asâr-ı müstakbelimizi" verecek tarihçi olduğunu ileri sürmüştü⁸⁸.

Köprülü'ye göre, encümen üyeleri arasında tarih anlayışı bakımından hiçbir "mücasenet" (türdeşlik) yoktur. O, encümen üyelerini engin bilgililer ve faziletli, az malûmatlılar ve batılı tarihçilerinin yöntemlerini izleyenler olmak üzere üç gruba ayırır. İkinci gruptakileri, "tarihin felsefesi ve usûlü hakkında muayyen bir fikre malik olmayan" kişiler olarak nitelendirir. Köprülü'ye göre onlar, ancak "nihayet bir müverrihe vesaik hazırlamak hizmetini ifa edebilirler." Ona göre komisyon, bu programı yayınlamakla tarihin bilimsel yöntemlerine karşı bütünüyle duyarsız olduğunu göstermiştir. O, encümenin, askeri ve siyasi olaylardan başka hiçbir olayı tarihin inceleme alanına kabul etmemesini çağdaş tarih anlayışına bütünüyle ters bir yaklaşım olarak değerlendirir⁸⁹.

A. Refik, Mart 1913'te encümenin "Osmanlı Tarihi"ni yazımının henüz giriş kısmının sonlarında olduğunu ifade etmiştir⁹⁰. Söz konusu eserin yazımı 1916 sonlarında tamamlandı⁹¹. Osmanlıcı görüşteki encümen üyeleri, Türkçü tarih anlayışıyla yazılan eserin sorumluluğunu üstlenmek istemediler. Bazı üyeler de, Osmanlı arşivleri düzenlenmeden ve Osmanlı tarihinin kaynakları yeterince incelenmeden iyi bir Osmanlı tarihinin yazılamayacağını ifade ettiler. Encümenin görevinin, "yazılacak Osmanlı tarihi için vesika cem' ve tasniften ibaret" olması gerektiğini ileri sürdüler. Bunun üzerine, encümen yönergelerinin onuncu maddesi

⁸⁷ Georgeon, s.83.

⁸⁸ Köprülü'zade Mehmet Fuat, "Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında," *Bilgi Mecmuası*, C.I, No.2 (Kanunuevvel 1329), s.188, 192.

⁸⁹ *A.g.m.*, s.186-188.

⁹⁰ Ahmet Refik, "Mizan Sahibi Murat Beyefendiye," *İçtihat*, No.94(20 Şubat 1329), s.2108.

⁹¹ Altınay, *İkdam*. 12 Teşrinievvel 1336, s.3.

3 Kasım 1916'da yeniden düzenlendi. Komisyon, yönergesindeki bu değişiklikten sonra arşiv çalışmalarına ve belge yayınına öncelik verdi⁹².

“Osmanlı Tarihi”, Mayıs 1917'de yayınlandı. Üçbin nüsha basılan eser, “umumî bir rağbete mazhar” olmuş ve üç hafta içinde 2400 adedi satılmıştı. “Osmanlı Tarihi”nin birinci cildinin yayınlanmasından hemen sonra, Orhan Gazi'nin saltanatı dönemini konu alan ikinci cildinin yazılması kararlaştırıldı. Bu ikinci cilt, söz konusu dönemin diplomatik, siyasi, kültürel ve biyografik konularını içerecek ve her konu uzmanı tarafından yazılacaktı⁹³. Ancak, bu ikinci cildin hazırlanması ve yayınlanması mümkün olmadı. M. Şakiroğlu, “bu hacimli eser istenen düzeyde olamadı. Aldığı sert eleştiriler kırıcı bir hava yarattığı için devamı yazılmadı”⁹⁴ diye yazar.

Savaş koşulları, “Osmanlı Tarihi” adlı eserin sonraki ciltlerinin yazılmamasının temel nedenlerinden biridir. Bu koşullar, fiilen Osmanlı varlığına son vermekle kalmamış, Osmanlı tarihini yazma nedenlerini de ortadan kaldırmıştır. Bunlara ilaveten, Mehmet Arif örneğinde olduğu gibi söz konusu eserin yazarı konumunda bulunan kurul üyeleri tarafından encümen yayınlarına yöneltilen eleştiriler⁹⁵ komisyonun çalışma azmini zayıflatmıştır. Encümene ve eserine yönelik eleştiriler daha çok Mütareke döneminde olmuştur. Bundan önce, Maarif Nezaretinin encümenin kaynak derleme çalışmalarına yardımcı olduğu görülür. Dönemin Maarif Nazırı Doktor Nazım Bey, 10 Nisan 1918'de Beyrut Valisinin nezaretine postaladığı, Beyrut Vilayeti ile ilgili eseri Tarih-i Osmanî Encümeni'ne göndermiştir⁹⁶.

Encümen, “Osmanlı Tarihi”nin ikinci cildinin yazımı gündeme gelince arşiv çalışmaları üzerinde yoğunlaştı. A. Şeref, modern arşivleri ve arşiv çalışmalarını yerinde incelemek ve kütüphanelerde bulunan Osmanlılarla ilgili eski eserleri belirlemek amacıyla 2 Haziran 1917'de Berlin'e hareket etti⁹⁷. İstanbul'a döndükten

⁹² Mehmet Halit Bayrı, “Tarih-i Osmanî Encümeni,” *Tarih Dünyası*, C.III, No. 30-31(29 Şubat 1952), s.1215.

⁹³ “Tarih-i Osmanî Encümeni,” *İkdam*, 26 Nisan 1333, s.2; “Osmanlı Tarihi'nin İkinci Cildi,” *İkdam*, 8 Haziran 1333, s.2.

⁹⁴ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36 (Aralık 1986), s.43.

⁹⁵ *A.g.m.*, s.43.

⁹⁶ TİTE Arşivi, Belge No.2/86.

⁹⁷ BOA. MV.208/18; *İkdam*, 8 Haziran 1333, s.2.

sonra, Berlin Arşivi'ndeki Osmanlılarla ilgili belgelerin ayrıntılı tanıtımını yaptığı bir makale yayınladı. Makalesinde, Berlin arşivlerinin Osmanlı tarihi açısından önemine işaret etti ve buralarda bulunan 1791 tarihinden başlayan Osmanlı diplomatik belgelerinden örnekler verdi⁹⁸.

“Osmanlı Tarihi”nin “Medhal” kısmını N.Asım, “Devlet-i Osmaniye” bölümünü ise M. Arif yazmıştır⁹⁹. Eserin(638 sayfa) kapsam yönünden biçimsel analizi ile ilk etapta encümenin tarih anlayışı ortaya konabilir: Anadolu Selçuklarından önceki Türk tarihine 288, Bizans tarihine 178, Türkiye Selçuklularına 61, Osmanlı Devleti'ne 101 sayfa ayrılmıştır. Bu veriler, eserde Osmanlı öncesi ve özellikle Anadolu öncesi Türk tarihi üzerinde durulduğunu gösterir. Eserin adına karşın, yazarların Osmanlı öncesi Türk tarihine bu denli geniş yer vermeleri, Osmanlı tarihinin, Türk tarihinin bir evresi olarak değerlendirildiğini gösterir. Eserin resmi bir kurum yayını olması, bu yapıtta ileri sürülen düşüncelerin resmi Osmanlı görüşüyle tam olarak uyum içinde olmasa da ona ters düşmediği söylenebilir.

Kitabın her iki bölümünde öncelikle köken konusu ele alınmıştır. Necip Asım, diğer milletler gibi Türklerin de erken dönem tarihlerinin, bu döneme ilişkin bilgilerin ve belgelerin yeterli olmaması nedeniyle, “menkulat-ı milliye'nin nâ-tamam ve gayr-ı kâfi rivayat” ile sınırlı kalacağını ifade eder. N. Asım, “Türklerin en büyük cemaatleri”nin Oğuzlar, Uygurlar ve Moğollar olduğunu belirtir. Ona göre Türklerin “milli rivayetler”i, Reşidüddin'in “Camiü't-Tevarih”inde, anonim “Oğuzname”de ve Cüveynî'nin “Tarih-i Cihanşah”ında bulunur. N. Asım, bu saptamadan sonra “Türk” sözcüğünün kökenini incelemeye geçer. O, “Türk” sözünün, “töremek”den veya “töre”den türemiş olabileceğini ileri sürer. N. Asım, “Türklerin vatan-ı aslisi”nin İdil-Volga ve Yayık-Ural nehirleri havzasındaki Isık Göl ve çevresi olduğunu belirtir¹⁰⁰.

N.Asım, rivayet nitelikli tarihi verilere dayanarak, “Türklerin vatan-ı aslisi”nin ve çevresinin coğrafi konumunu ve durumunu uzun uzadıya anlatır. “Türklerin cedd-i alâsı olan Türk” adlı kişinin burada yerleştiğini ve Türklerin orada

⁹⁸ Abdurrahman Şeref, “Berlin Hazine-i Evrakında Vesaik-i Kadime-i Osmaniye,” *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.VIII. No. 32 (1 Haziran 1333), s.65-92.

⁹⁹ Altınay, *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1336, s.3.

¹⁰⁰ N. Asım ve M. Arif. *Osmanlı Tarihi*, 1.C., İstanbul, Matbaa-i Ohaniye, 1335, s.1-3.

türediğini anlatır. N. Asım, “rivayet-i milliyeye nazaran”, beşinci Türk hükümdarı Alence Han zamanında, Türklerin batıya ve doğuya doğru yayıldığını, bu sırada yönetim zorluğunun ortaya çıktığını, Alence’nin memleketi “Moğol” ve “Tatar” adlarında iki oğlu arasında taksim ettiğini ve böylece Türklerin iki ana kısma ayrıldığını ileri sürer¹⁰¹. Türklerin kökenine ilişkin bu iddiaların, rivayetten öte bir anlam taşımadığı ortadadır. N.Asım, Pantürkist tarih anlayışıyla daha ileri iddialarda bulunmuştur. Yazar, Isık Göl ve çevresinden doğuya ve batıya yayılan ve zamanla farklılaşsalar da aslı Türk olan kavimlerin hepsini “Turanî” olarak adlandırır. Ona göre Turaniler, “Arya kavimleri ve Sam ve Ham nesline mensup kavimler” ile karışmışlar ve onları yönetimleri altına almışlardır. Dolayısıyla, “Finlandiya’yı kurmuş olan” İskitler, “Asur ve Babil medeniyetinin esasını kurmuş olan” Sümerler ve Akadlar Türk asıllıdır¹⁰².

“Osmanlı Tarihi”nde Bizans tarihine geniş yer ayrılmıştır. Osmanlı Devleti’nin son döneminde yayınlanan tarih eserlerinde Bizans tarihine yer verilmişti. Michael Ursinus’a göre, bu yeni bir gelişmedir ve “Osmanlıların başarılarını ön plana çıkarmak amacıyla, Osmanlı ve Bizans tarihlerini ‘karşılaştırmalı’ olarak ele alan naif bir yaklaşım”dır. Ursinus, “Osmanlı Tarihi”nde yer alan “Bizans Tarihi”nin yazımında Batı kaynaklarının ve “Avrupa’da hakim olan Bizans anlayışı”nın esas alındığını belirtir¹⁰³. Osmanlı tarihi içinde Bizans tarihine bu kadar geniş yer verilmesi, “Osmanlı Tarihi”nin Rumcaya tercüme edilmesi girişimine yol açmıştır¹⁰⁴.

“Osmanlı Tarihi”nin Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun anlatıldığı bölümünde köken konusuna öncelik verilmiştir. Bu bölümün yazarı Mehmet Arif, önce, “Osmanlı” kavramının etnografik değil, tarihi bir deyim olduğunu, daha sonra Osmanlıların, “doğrudan doğruya Oğuz Han neslinden” ve Kayı boyundan olduğunu ifade eder. M. Arif, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu, erken dönem Osmanlı kroniklerinde yer alan ve sonra klasikleşen Osman Bey’in “rüya” olayı ile anlatır¹⁰⁵.

¹⁰¹ A.g.e., s.3-7.

¹⁰² A.g.e., s.8-11.

¹⁰³ Ursinus, *Cogito*, No.17 (Kış 1999), s.353-354.

¹⁰⁴ TİTE Arşivi, Belge No. 2/102.

¹⁰⁵ N. Asım ve M. Arif, *Osmanlı Tarihi*, s.536, 546, 572 vd.

M Arif, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu klasik Osmanlı tarih anlayışının ürünü bir görüşle yazmış olduğundan, bu bölümün özgün bir yaklaşım içerdiği söylenemez.

Fuat Köprülü, Aralık 1917'de encümenin "Osmanlı Tarihi"ni ağır bir üslupla eleştirdi. Köprülü, yabancı dillerden Türkçeye çevrilen siyasi tarihlerden ve encümenin "Osmanlı Tarihi" adlı eserinden başka, Osmanlıların "büyük ve umumî hiçbir tarihi eser"e sahip olmadığını ifade eder. O, "Osmanlı Tarihi"nin giriş kısmının, ülkedeki tarih anlayışının "iptidâî" durumunun bir göstergesi olduğunu belirtir. Ona göre, Osmanlılarda tarih anlayışında gerilik, "felsefi terbiye" eksikliğinden ve tarihin konuları üzerinde uzmanlaşmaktan kaynaklanır¹⁰⁶. Veysel Adil ise, Aralık 1917'de "Osmanlı Tarihi"nde kullanılan yer isimlerini değerlendirdi. V. Adil, o zamana kadar Osmanlı aydınlarının "Osmanlı tarihi"ni değerlendiren "bir satır yazmaya tenezzül" etmediklerini belirtir. Ona göre bunun nedeni, siyasi gelişmelerin kültürel konulara baskın gelmesi ve söz konusu eser hakkında fikir yürütmenin "hürmetsizlik" sayılmasıdır¹⁰⁷. Encümene yöneltilen bu eleştirilere komisyon adına yanıt verilmemiştir. 1918'den sonraki koşullar encümene olan hürmeti ortadan kaldırmıştır.

C. ASÂR-I İSLAMİYE VE MİLLİYE TETKİK ENCÜMENİ (ENCÜMEN-İ TETKİK)'NİN KURULUŞU, ÇALIŞMALARI VE TARİH ANLAYIŞI

Asâr-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni¹⁰⁸, Darülfünun reformu çerçevesinde kurulmuş bir araştırma merkezidir¹⁰⁹. Darülfünun'da, 1913'ten başlayarak ihtisaslaşmaya doğru bir yapılanmaya gidilmişti. Darülfünun Muallimler Kurulu, 1914'te Edebiyat Fakültesi müfredatına yeni coğrafya ve tarih dersleri konulmasını kararlaştırmıştı¹¹⁰. Edebiyat Fakültesi, 1915-16 ders yılından itibaren

¹⁰⁶ Köprülüzade Mehmet Fuat, "Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi?," *Yeni Mecmua*, C.I, No.22(6 Kanunuevvel 1333), s.22-23.

¹⁰⁷ Veysel Adil, " 'Osmanlı Tarihi' Hakkında," *Türk Yurdu*, C.XIII, No.150 (20 Kanunuevvel 1333), s.3666-3670; C. XVI, No.152 (16 Kanunusani 1334), s.59-61.

¹⁰⁸ Arşiv belgelerinde ve dönemin süreli yayınlarında bu kurulun resmi adının Encümen-i Tetkik olduğu görülmüştür. "Asâr-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni" ismi yalnızca "Milli Tettebular Mecmuası"nda kullanılmıştır.

¹⁰⁹ Mahmut Şakiroğlu, bu encümeni bir "araştırma merkezi" olarak tanıtmaktadır. Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36 (Aralık 1986), s.45.

¹¹⁰ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, İstanbul, Dünya Yayınları, 1998, s.224.

kendi içinde bölümlere ayrılmış ve bu kapsamda Tarih ve Coğrafya bölümü faaliyete geçirilmişti¹¹¹. Encümen-i Tetkik'in kurulduğu sıralarda, Darülfünun bünyesinde pek çok araştırma merkezi açılmıştı. Felsefe, Coğrafya, İçtimaiyat, Terbiye, İstatistik, Arziyat Darülmesai(Enstitüleri)¹¹² bunlardan birkaçıdır.

Darülfünun bünyesinden enstitüler kurma hazırlıkları 1913'de başlamış, kütüphaneler ve enstitüler için yabancı dilde pek çok kitap ve laboratuar malzemesi getirilmişti. Bunlara ilaveten, 1915'de Darülfünun'da ondokuz Alman ve bir Macar öğretim istihdam edilmiş, bunların dokuzu Edebiyat Fakültesine atanmıştı. Darülfünun'da bilimsel çalışmalar, yabancı öğretim üyeleriyle önceki döneme oranla rasyonel bir nitelik kazanmıştır. Örneğin, Pedagoji ve Psikoloji öğretim üyesi Dr.Anshütz, Deneysel Psikoloji araştırmaları için örnek bir araştırma merkezi kurmaya çalışmıştı¹¹³. Encümen-i Tetkik de, Darülfünun bünyesinde araştırma merkezleri kurma çalışmaları çerçevesinde Fuat Köprülü'nün gayretleri sonucu kurulmuştur. Köprülü, 1927'de yayınlanan bir makalesinde, "1915'te tesis etmek istediğimiz 'Türkiyat Encümeni', o zamanın Heyet-i Vükelası (Bakanlar Kurulu) tarafından ismi 'Asâr-ı İslamiye ve Milliye Tetkik Encümeni'ne tahvil edilmek suretiyle meydana çıkabilmiş idi"¹¹⁴ diye yazar.

Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey, Sadrazam Mehmet Sait Paşa'ya yazdığı 14 Mart 1915 tarihli tezkerede, "bu kerre tanzim ve leffen takdim kılınan 'Türkiyat Encümeni' nizamnamesinin tasdikine müteallik (ilişkin) muamelenin ifası hususuna müsaade" istemiştir¹¹⁵. Ahmet Şükrü, 18 Mart 1915'te Konya Mebusu ve Darülfünun Hukuk Fakültesi Muallimi Mustafa Şeref'e, "asâr-ı ilmiye-i islamiye ve milliye hakkında tetkikatta bulunmak ve netice-i tetkikatını neşr etmek üzere bir heyet-i ilmiye teşkili takarrür ederek(kararlaştırılarak) nizamnamesi irade-i seniyye-i hazret-i padişahîye iktiran eylemiş(padişah iradesine sunulmuş) ve zât-ı valâları merbut

¹¹¹ Cengiz Orhonlu, "Edebiyat Fakültesinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933)" *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973, s.61.

¹¹² Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı*, s.16 vd; Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1995, s.70 vd.

¹¹³ Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1995, s.72-74.

¹¹⁴ Köprülüzade Mehmet Fuat, "Müstakbel İlim ve Sanat Müesseselerimiz," *Hayat*, C.I., No.19(7 Nisan 1927), s.361.

¹¹⁵ BOA MM.İD 1333. CA.7/5.

pusulada esamisi muharrer(ekli pusulada isimleri yazılan) zevat ile birlikte encümen-i mezkur azalığına tayin edilmiş” olduğunu bildirmiştir. Ahmet Şükrü, Mustafa Şeref'e kurulun ilk toplantısını 23 Mart 1915 Salı günü Darülfünun'da yapacağını hatırlatmış ve bu tarihte toplantıya katılmasını rica etmiştir. Söz konusu yazıda, isimleri bildirilen kurul üyeleri şunlardır: Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, Halim Sabit, Hüseyinzade Ali (Turan), Yusuf Kemal (Tengirşenk), Mehmet Şemsettin (Günaltay), Ali Emiri Efendi¹¹⁶.

Ahmet Şükrü, yukarıdaki belgede Türkiyat Encümeni adını kullanmamıştı. A. Şükrü'nün 14 Mart 1915 tarihli tezkiresi, Bakanlar Kurulu'nun 21 Mart tarihli toplantısında görüşülmüştür. Toplantıda, “asâr-ı islamiye ve milliye hakkında tetkikatta bulunmak üzere Encümen-i Tetkik namıyla bir heyet-i ilmiye teşekkülüne dair tanzim ve irsal olunan nizamname lahiyası münderecatı icab-ı hâle muvafık görünerek meclis-i bendegânımızca(tarafımızca) bazı tadilat icrasıyla kabul edilmiş”tir¹¹⁷. Bakanlar Kurulu, Encümen-i Tetkik için hazırladığı dört maddelik nizamname tasarısını 23 Mart 1915 tarihinde Padişaha sunmuş, Padişahın iradesiyle tasarı kabul edilmiş ve böylece encümen resmen 23 Mart 1915'de kurulmuştur¹¹⁸. Encümen, nizamnamesinin 28 Mart 1915 tarihli “Takvim-i Vekâyi”de yayınlanmasıyla yürürlüğe girmiştir¹¹⁹.

Encümen-i Tetkik, ilk toplantısını 4 Nisan 1915 Cumartesi günü Darülfünun'da “daire-i mahsusa”sında yapmıştır. Bu toplantıda, encümenin başkanlığına Ali Emiri, kâtipliğine Fuat Köprülü, yönetim kurulu üyeliklerine Ahmet Ağaoğlu ve Ziya Gökalp seçilmiştir¹²⁰. Bu toplantıda, “Milli Tetebbular Mecmuası” adlı iki aylık bir dergi çıkarılması kararlaştırılmış ve ayrıca encümene iki üye daha kabul edilmiş ve böylece kurul üye sayısı onbiri bulmuştur¹²¹. Bununla birlikte bu iki üyenin isimleri verilmemiştir. Encümen, 1915 yılı Temmuz ayı ortalarında,

¹¹⁶ TİTE Arşivi, Belge No. 10/12.

¹¹⁷ BOA MM.İD. 1333. CA.7/5; BOA. MV. 239/22.

¹¹⁸ BOA MM.İD. 1333. CA.7/5..

¹¹⁹ *Düstur*, İkinci Tertip, 7.C., İstanbul, Matbaa-i Amire, 1336. s.533.

¹²⁰ *Milli Tetebbular Mecmuası*, C.I, No.1 (Mart-Nisan 1331), s.190-191.

¹²¹ “Encümen-i Tetkik,” *Türk Yurdu*, C.VIII, No.3 (2 Nisan 1331), s.1558.

Beyazid'da Kütüphane-i Umumi'de görevli İsmail (Saip Sencer), Bayezid Camii hocalarından Mehmet Şerafettin (Yaltkaya) ve Vefa Sultanisi öğretmenlerinden Kilisli Rıfat Efendilerin encümen üyesi seçildiklerini, Ali Emirî Efendi'nin encümen başkanlığından istifa etmesi üzerine, Maarif Nazırı Ahmet Şükrü'nün üye seçilerek encümen başkanlığını üstlendiğini bildirmiştir¹²².

Encümen, "Türk ve İslam ilimlerine vukuf ve muhabbetleri ile temeyyüz etmiş" üyelerden oluşuyordu¹²³. Ali Emirî de, aynı konudaki bilgisiyle ve kütüphanesiyle meşhur biridir. A. Emirî, encümen başkanlığında kırk gün bulunduğunu ve bu sürede evine encümen kâtibi F. Köprülü'nün "vakitli vakitsiz belki yüz defadan ziyade" rahatsız edici ziyaretler yaptığını belirtir¹²⁴. M. Şakiroğlu, Encümen-i Tetkik'nin kitap yayını yapmamış, yalnızca iki ayda bir yayınlanan "Milli Tetebbular Mecmuası" adlı bir dergi çıkarmış olduğunu belirtir¹²⁵. Maarif Nezareti'nin yardımıyla yayınlanan "Divan ü Lugati't-Türk" başlıklı eserin basımı encümen nezaretinde gerçekleştirilmiştir¹²⁶. Encümen, "Milli Tetebbular Mecmuası"nın İslam medeniyeti ve Türk kültürü araştırmaları açısından ciddi bir yayın organı olmasını amaçlamıştır. Derginin ilk sayısı Temmuz 1915'te, beşinci sayısı 1916 yılı sonunda yayınlanmıştır¹²⁷. Togan, "Milli Tetebbular Mecmuası"nın 1918 yılında yeniden çıkarılmaya çalışıldığını belirtir¹²⁸. Encümenin, dergisinin yayını eksik kaldığından, tasarılarının tümünü uygulamaya koyamadığı söylenebilir.

Encümen-i Tetkik, Türkçü tarih anlayışına sahip bir kuruldu ve "asâr-ı islamiye ve milliye hakkında tetkikat" yapmayı amaçlamıştı. Bu amaçta, Ziya Gökalp'in medeniyet ve kültür anlayışının etkisi açıkça görülmektedir. Gökalp'e göre

¹²² Milli Tetebbular Mecmuası, C.I, No.1 (Mart-Nisan 1331), s.191.

¹²³ Türk Yurdu, C. VIII, No.3 (2 Nisan 1331), s.1558.

¹²⁴ Ali Emirî, "Sabık Köprülüzade Fuat Bey Hakkında Bir Vesika-i Mühimme," *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, C.I, No.6 (31 Ağustos 1334), s.117.

¹²⁵ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36 (Aralık 1986), s.45.

¹²⁶ S.[Yusuf Akçura], "Milli Tetebbular Mecmuası," *Türk Yurdu*, C.VIII, No.11(30 Temmuz 1331), s.2708-2709.

¹²⁷ Derginin kapağında, birinci sayının Mart-Nisan 1915 tarihli olduğu kayıtlı olmasına karşın, 1915 yılı Temmuz ortalarında yayınlanmıştır. Akçura, *Türk Yurdu*, C.VIII, No.11(30 Temmuz 1331), s.2708. Beşinci sayı, Kasım-Aralık 1915 tarihli olmasına rağmen, 1916 yılı sonlarında çıkmıştır. Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1934, s.45,90.

¹²⁸ Togan, s.190-191.

Türk milleti, “Ural-Altay ailesine, İslâm ümmetine, Avrupa beynelmileliyetine mensup bir cemiyet”ti. Gökalp, 1913’te “Türklüğün kelimelerde, mesellerde, masallarda, destanlarda izleri kalmış bir millî mefkûresi vardır ki bunu dağınık enkaz arasından bulup çıkarmak ve bunda mündemic olan kavmî ‘mâ-badet tarih’i (tarihin temelini) keşfetmek en büyük vazifemizdir”¹²⁹ diye yazıyordu.

Ziya Gökalp, Darülfünun reformunda önemli etkinlikler göstermiş ve kendi düşüncesi çerçevesinde yeni bir öğretim üyesi kadrosu oluşturmuştu. Gökalpçi öğretim üyeleri, Darülfünun bünyesinde kurulan enstitülerde etkin görevler üstlenmişler ve çalışmalarında Gökalp’in yaklaşımlarını esas almışlardı. Bu kadronun içinde yer alanlardan Köprülü, Türk edebiyatı tarihi araştırmalarında, E. Durkheim’in sosyolojik metodundan hareket ediyordu. Sosyolog H.Z. Ülken’e göre, “Milli Tetebbular Mecmuası”nın en önemli özelliği, ‘Servet-i Fünun’da ‘Genç Kalemler’e hücum eden Köprülü’nün şimdi bu dergide ve Gökalp’in Darülfünun’daki ilim ekibi arasında yer almasıdır”¹³⁰.

Ziya Gökalp, 1918 yılında Ruşen Eşref’e, “Türkçüler, romantik bir sanat ve klasik bir edebiyat taraftarıdır” ve “Türkçülüğün esas davası işe teorilerle başlamaktır” diyordu¹³¹. Fuat Köprülü ise 1940’ta yayınlanan bir yazısında, romantik tarih anlayışının tarih yazımı üzerindeki etkisini şöyle açıklamıştır¹³²: “Bu romantik telâkki, millî tarih tetkiklerine karşı umumî bir alâka uyandırmak ve umumî tarih içinde Türklerin rolünü araştırmaya sevk etmek itibariyle, psikolojik bir hamle yaratmıştır. Beni, otuz sene evvel, millî tarih araştırmalarına sevk eden ... ve maddî ve manevî her türlü mâniâlara karşı bu yoldan ayırmayan biricik âmilin de, bu psikolojik hamle olduğunu itiraf etmeliyim...”

Şakiroğlu’na göre, Encümen-Tetkik’in “ilk kez Türk sözcüğünü bilimsel alanda kullanan bir talimatnamesi vardı”¹³³. Söz konusu yönergenin Türk sözcüğünün bilimsel anlamda kullanılan kısımları Gökalp’in bilim anlayışını yansıtır. Encümenin

¹²⁹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s.12-13, 25-26.

¹³⁰ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.313, 371.

¹³¹ Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar ki*, İstanbul, MEB Yayınları, 1972, s.195-196.

¹³² Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul, 1983, s.93.

¹³³ Şakiroğlu, *Belleten*, C.XLVII No. 188 (Ekim 1983), s.1208.

iç yönergesinin birinci maddesinde “encümen tetkikatında ilim dairesinden ayrılarak sanat vadisine sapsak için ‘nasıl olmalı’yı değil, ‘olan’ı arayacaktır” ve “encümen Türklere ait müessesatı diğer milletlerin müessesatıyla mukayese ederek Türk milletinin hangi enmuzec-i içtimaiye mensup ve tekâmülün hangi safhasında bulunduğunu arayacaktır” deniyordu ¹³⁴. Gökalp’e göre, “bir kavim ‘le people’i ilmî surette tetkik için, her şeyden evvel göz önünde tutulması iktiza eden şart, o kavmin istikbalde nasıl olması lazım geldiğini değil, mazide ve hâl-i hazırda nasıl olduğunu aramaktır. Bir kavimde, ya içtimai hayatın uğradığı tekâmül vakfelerini izale (duraklarını yok etme), yahut içtimai tekâmülünü muayyen bir mefkureye doğru vukuunu teshil ve tesri(kolaylaştırma ve hızlandırma) maksadıyla ittihaz olunacak tedbirler ‘ilim’ mahiyetinde olmayıp ‘sanat’ mahiyetindedir”¹³⁵.

Z. Gökalp, Türklerle ilgili yapılacak incelemelerde “ilmî neticeler çıkarmak için”, Türklerin hangi “medeniyet daireleri”nden geçtiğinin, hangi toplumsal gelişim aşamasında bulunduğunun araştırılması gerektiğini savunur. Gökalp, araştırmalarda “ilim için ilim” anlayışının esas alınması gerektiğini savunmakla birlikte, onun buna tam anlamıyla bağlı kaldığı söylenemez. O, “ancak mebdenden(başlangıcından) bugüne kadar ilmî bir surette tetkik ettikten sonradır ki Türklüğü hangi istikametlere doğru yürütmek ve ne gibi vasıtalarla yükseltmek icap ettiğini anlayabiliriz” diye yazmaktadır¹³⁶. Gökalp, tarihle ilgili araştırmalarını sosyolojik açıdan kaleme almış ve incelemelerinde bütünüyle bilimsel ölçütlere bağlı kalmamıştır¹³⁷.

Gökalp, eski Türklerde toplumsal örgütlenme ile mantıksal sınıflandırma arasındaki benzerlikleri konu alan incelemesinde, E. Durkheim ile M. Mauss’un ilkel toplumlara ilişkin incelemelerini, karşılaştırmalı bir yöntem kullanarak Orta Asya Türklerine uygulamıştır. Gökalp, Avustralya klan teşkilatı ile Asya toplumları ve Türklerin totemik sınıflamaları arasında şaşırtıcı benzerlikler olduğunu iddia etmiş ve bu benzerlikleri sözcük benzetişleri (iştikak) yoluyla göstermiştir. İncelemesinin

¹³⁴ *Millî Tetebbular Mecmuası*, C.I, No.2 (Mayıs-Haziran 1331), s.381.

¹³⁵ Ziya Gökalp, “Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul.” *Millî Tetebbular Mecmuası*, C.I, No.2 (Mayıs-Haziran 1331), s.193-194, 205.

¹³⁶ *A.g.m.*, s.204-205.

¹³⁷ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s.179, 183.

sonuçlarını “mekân ve irfan” yönünden farklı kavimler arasındaki totemik benzerliklere ve bağlantılara dayandırmıştır. Gökalp, incelemesinde şu sonuca ulaşmıştır¹³⁸: “Bu irtibatlardan, gayet kadim bir zamanda hudutları Şimalî Amerika, Avrupa ve Afrika’ya kadar ittisa etmiş olan bir ‘eski Asya Medeniyeti’ olduğu ve Türklerin de bunda gayet mühim bir rol oynadığını anlaşıyor.”

Z. Gökalp, yukarıdaki incelemesinde pratik sonuçlar çıkarmaktadır. Ona göre Türkler, dünyanın en eski medeniyetlerinin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuş, dolayısıyla tarihsel gerçekler Türkleri çağdaş uygarlığa yöneltmiştir. Gökalp, bu nedenle teorik yaklaşımı ile bu teoriyi uygulamada (praxis) çelişkiye düşmüştür. Onun yukarıdaki iki makalesi, ölümünden önce bir cildini tamamlayabildiği “Türk Medeniyeti Tarihi” adlı eserine esas olmuştur. Gökalp, incelemelerinde kullandığı kanıtların yetersiz olmasına karşın, “basit etimoloji merakı yüzünden Türk medeniyeti tarihinde birçok acele genelleştirmeler” yapmıştır. Gökalp, 19. yüzyılın ikinci yarısında Mustafa Celalettin ile başlayan, Hüseyin Hüsamettin ile devam eden ve Yusuf Ziya ile en üst düzeye ulaşan “iştikakçı” (etimolojik) tarih merakı’nı izleyen tarih anlayışı çizgisine dahildir¹³⁹.

Gökalp’in Türk kültür tarihi araştırmalarında kullandığı yöntem Köprülü tarafından da esas alınmıştır. Köprülü, Emil Durkheim’in sosyoloji metodunu Türk edebiyatı tarihi araştırmalarına uygulamış ve Czernovsky’nin Durkheim metoduna uygun olarak yazdığı “Le Culte des Héros: Saint Patrick” adlı eserini örnek almıştır. Köprülü, romantik tarih anlayışına sahip bir tarihçidir. O, 1918’de “milli cereyan”ı, “yalnız dilde ve edebiyatta değil, hayatın bütün unsurları hakkında belirli fikirlere ve kanaatlere sahip olan, yahut olmak isteyen bir sentez” şeklinde tanımlamış ve bu sentezin edebiyat ve dil alanındaki işlevini şöyle açıklamıştı¹⁴⁰: “Bütün milliyetçiler gibi biz de halkçıyız. Yani halkın dilini, halkın veznini alarak bu milletin ruhunu

¹³⁸ Ziya Gökalp, “Eski Türklerde İçtimai Teşkilat ile Mantıkî Tasnifler Arasında Tenazür,” *Milli Tetebbular Mecmuası*, C.I, No.3 (Temmuz-Ağustos 1331), s.385-449.

¹³⁹ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.319-320.

¹⁴⁰ Ünaydın, s.215.

edebî eserlerle dile getirmek, bunun felaketlerine ağlamak, bunun sevinçlerinin sırdaşı olmak istiyoruz.”¹⁴¹.

Köprülü’ye göre, “Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan önceki Anadolu Türklerinin tarihi, o güne kadar yalnızca siyasi ve askeri açıdan incelenmiş, ... Batı Türklerinin yarattıkları medeniyetin şekli ve rengi tamamıyla meçhul” kalmıştır. Bu, Türk tarihi araştırmaları açısından önemli bir ihmaldir ve bunun sorumlusu belgeye dayanan tarih bilimini anlamayan tarihçilerdir. Bu tarihçiler için, Osmanlılardan önceki dönemin hiçbir değeri yoktur ve 14. yüzyıldan önceki Türklerde dilin, edebiyatın, yaşam tarzının, ahlâk ve geleneğin Osmanlılar üzerindeki etkisini araştırmak gerekmez. Ona göre bu tarihçiler, “Anadolu’daki Türk lisan ve edebiyatını dört yüz çadır halkında aramaktan hâlâ fariğ olmuyorlar(vazgeçmiyorlar)”. O, Osmanlı dili ve edebiyatının bütün Batı Türklerinin lisanı ve yazını olduğunu savunur ve şöyle devam eder: “Milli bir medeniyeti, siyasi hakimiyetlerden maada ehemmiyet ve tesirleri olmayan muhtelif sülalelere isnat etmek tam manasıyla bir garabedir”¹⁴².

Fuat Köprülü, bu düşüncelerden hareketle, Türk edebiyatı tarihinde ihmal edilmiş bir konu olan “âşık edebiyatı”nı incelemiştir¹⁴³. Köprülü, Türk edebiyatının başlangıcını layıkıyla aydınlatmak ve açıklamak için karşılaştırmalı -yöntemi kullanmıştır. İncelemesinde edebi oluşumun toplumsal kökenleri konusunda, başta E. Durkheim’in “Les formes élémentaires de la vie religieuse” (Dini Hayatın İptidai Şekilleri) başlıklı yapıtı ile Ribot, Cornejo ve Spencer’in sosyoloji eserlerinden yararlanmıştı. Hint, Pers, Yunan, Fin, Keldanî, Arap edebiyatlarının doğuşu ile eski Türk edebiyatının oluşumu arasında önemli benzerlikler olduğunu ileri sürmüştür. Önce, Türklerin İslamiyeti kabulünden önceki edebiyatını ana çizgileriyle açıklamış, sonra putperestlik döneminden kalmış olan edebi şekillerin ve konuların İslamiyetin kabulünden sonra da varlığını farklı şekiller altında koruduğunu ortaya koymuştur¹⁴⁴.

¹⁴¹ Köprülü, *Bilgi Mecmuası*, C.I, No.1 (Teşrinisani 1329), s.4-5; *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, s.21.

¹⁴² Köprülü’zade Mehmet Fuat, “Selçukîler Zamanında Anadolu’da Türk Medeniyeti,” *Milli Tetebbular Mecmuası*, C.I, No. 5 (Teşrinisani-Kanunuevvel 1331), s.193-194.

¹⁴³ Köprülü’zade Mehmet Fuat, “Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşei Hakkında Bir Tecrübe,” *Milli Tetebbular Mecmuası*, C.I No.1 (Mart-Nisan 1331), s.5-6.

¹⁴⁴ Köprülü, *Milli Tetebbular Mecmuası*, C.I, No.5 (Teşrinisani-Kanunuevvel 1331).

Encümen-i Tetkik'in köklü bir Türk kültürünün varlığını kanıtlamaya ve bu kanıtlarını eski Türk eserlerine dayandırmaya çalıştığı görülmektedir. "Milli Tettebular Mecmuası"nda eski Türk tarihinin İslam ve Türk kaynaklarının yayınına öncelik verilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde "Divan ü Lûgati't-Türk" ve "Hibetü'l-Hakayık" gibi Türk yazınının en eski örneklerinin yayınlanması Türkoloji araştırmalarına yeni ufuklar açmıştır¹⁴⁵. Encümen-i Tetkik de çalışmalarıyla Türk tarihi araştırmalarının alanını ve konusunu genişletir. Encümen üyelerine göre Türk tarihi Osmanlı hanedanının veya İslam dininin tarihi değil, esas olarak Türklerin ve Türkiye'nin tarihidir. Onlar, siyasi tarihten çok kültür tarihini araştırmışlardır¹⁴⁶. Encümen, bütün bu çalışmalarıyla Türkiye'de modern tarihçiliğin ve tarih anlayışının oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur.

D. BABIÂLİ HAZİNE-İ EVRAK MÜDÜRİYETİ'NİN ARŞİVCİLİK ÇALIŞMALARI

Tarihçilerin üzerinde en çok araştırma yaptıkları kaynak devlet arşivleridir. Batıda en eski devlet arşivleri 12.yüzyılda oluşturulmaya başlamıştır. Avrupa'da, 12. Yüzyıldan 19.yüzyıla kadar her bakanlık kendi arşivini oluşturmuştur. Bu arşivlerin çoğu, 18. Yüzyılda olumsuz koşullar altında bulunuyordu. Bu koşullar, arşivlerin büyük oranda tahrip olmasına ve belgelerin yıpranmasına yol açmıştır. Rönesans, "geçmişten kalanları bizatihi değerleri için koruyan bir zihniyet"in gelişmesini sağlamıştı. Aynı süreçte, tarih bilincinin gelişimi de buna eklenince merkezi devlet arşivi kurma düşüncesi ortaya çıkmıştır¹⁴⁷.

Karl Stein (1757-1831), Ortaçağ Alman tarihinin kaynaklarını yayınlamak amacıyla 1819'da "Gesellschaft for ältere deutsche Geschichtskunde" (Eski Alman Tarihini Araştırma Topluluğu)nin kurulmasına öncülük etmiştir. Buraya dönemin birçok ünlü Alman tarihçisi dahil edilmiştir. Bu tarihçiler, 1826'da "monumenta Germania Historica" (Anıtsal Germen Tarihi)adlı arşiv belgesi yayınına başlattılar. Bu yayın, bilimsel tarih ve bilimsel eleştiri açısından evrensel bir örnek haline

¹⁴⁵ Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakında Araştırmalar*. s.43-44, 66-67.

¹⁴⁶ Lewis, *Middle Eastern Affairs*, Vol. IV, No.6-7 (June-July 1953), s.224.

¹⁴⁷ Tosh, s.40-48.

gelmiştir¹⁴⁸. İngiltere’de 1838’de “Public Record Office” (Devlet Kayıt Dairesi) kurulmuş ve 1858’de “Rolls” adlı arşiv yayını başlamıştır¹⁴⁹. Osmanlı Devleti’nde de 1846’da Babiâli’ye bağlı Hazine-i Evrak Müdüriyeti kurulmuştur.

Osmanlılar, İstanbul’un fethinden önce Bursa’da ve Edirne’de düzenli olmayan arşivler oluşturmuşlardı. Fetihten sonra, düzenli arşivler oluşturulmaya çalışıldı ve resmi belgeler İstanbul’un çeşitli yerlerinde korundu. İmparatorluğun taşra teşkilatında da İstanbul’daki modele uygun küçük çaplı arşivler oluşturuldu¹⁵⁰. Osmanlı arşivleri, 18. yüzyılın ortalarından itibaren bakımsızlık ve kötü koşullar içerisindeydi. Arşiv malzemeleri, bu ihmal nedeniyle istenildiği zaman aranıp bulunamıyordu. Bu nedenlerle, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, arşivlerin iyi bir ortamda korunması amacıyla bir arşiv binası yaptırılmasını ve 8 Kasım 1846’da Babiâli’ye bağlı Hazine-i Evrak Müdüriyeti kurulmasını sağlamıştı. Resmi belgeler, yeni arşiv binasına taşındı ve orada tasnif edildi. II. Abdülhamit döneminde ise, tasnif amacıyla çeşitli yerlerden derlenen belgeler, önce Ayasofya Camii’nin mahfillerine konmuş, sonra aynı caminin galerisindeki Papaz Odalarına doldurulmuş ve uzun yıllar orada kalmıştı. Kısaca, 1908’de Meşrutiyetin ilanından sonra arşiv belgeleri çeşitli yerlerde dağınık ve bakımsız halde bulunuyordu¹⁵¹.

Bu dönemde, tarih çalışmalarına kaynak olmak üzere arşivlerin yeniden düzenlendiği ve tasnif edildiği görülmektedir. A. Şeref, vakanüvis olduktan sonra, “Topkapı Sarayı’nda bulunan evrak ve vesaik-i atike-i resmiyenin muayene ve tetkikine memur” olmuş, Ahmet Refik ve Mehmet Arif ile Sarayın mahzeninde incelemelerde bulunmuştu. A. Şeref, Nisan 1910’da belgelerin saklandığı mekânı ve belgelerin durumunu şöyle anlatır: “Vakta ki iki refik ile geçen Haziranda mahzene gittik, otuz seneden beri açılmayan kapısını açtırıp içeri girdik, ağlanacak bir hal-i perişanî ve sefalet yüreklerimizi sızlattı.” A. Şeref, Saray mahzenlerinde tahminen en

¹⁴⁸ Thompson, 2.C., s.165-168.

¹⁴⁹ Tosh, s.49.

¹⁵⁰ Atillâ Çetin, “Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi,” *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, Türk-Arap İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1985, s.63-64.

¹⁵¹ Cevdet Türkay, “Osmanlı İmparatorluğunda Arşiv,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.II, No.7 (Nisan 1968), s.44-46.

az 500 bin belge ve defterin bulunduğunu, bunların bir miktarının 518 araba yüküyle Babiâli Kütüphanesi'ne taşındığını ve kütüphanenin dolması nedeniyle 200 araba yükü kadar arşiv malzemesinin de orada bırakıldığını ifade eder¹⁵².

Babiâli Kütüphanesi'ndeki arşiv malzemelerinin tasnifi ve tanzimi Tarih-i Osmanî Encümeni'ne havale edildi. Encümen Başkanı A. Şeref, encümen üyeleri Ahmet Refik ve Mehmet Arif ile bu işi üstlendi. A Refik ile M. Arif'in maiyetlerinde on kişilik bir kurul oluşturuldu ve Sadaret bütçesinden bu kurula tahsisat ayrıldı. Komisyon, 1910 yılında söz konusu evrak ve defterleri tasnife başladı. Bu görev, 1914'te Tarih-i Osmanî Encümeni'nden alınmış ve doğrudan Hazine-i Evrak'a havale edilmiştir¹⁵³. O sırada Hazine-i Evrak Müdürü Ahmet Refik Altıay'dır. Ahmet Refik (1880-1937), 11 Ekim 1909'da Babiâli Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne tayin edilmiş¹⁵⁴ ve kısa bir süre hariç (21 Aralık 1912-Şubat 1913) 9 Nisan 1920 tarihine kadar bu görevi yürütmüştür¹⁵⁵. Ahmet Refik, Balkan Savaşı sırasında ikinci kez Arşiv Müdürlüğü'ne atandıktan sonra, arşivlerde yoğun bir çalışma içine girmiş ve burada bulduğu ilginç belgeleri popülist şekilde yayınlamıştır¹⁵⁶.

A. Şeref, Sadaret'e gönderdiği 6 Nisan 1914 tarihli yazıda, Ahmet Refik'in "tasnif hizmetine iştirak eylemiş ise de bilahâre çekilmiş" olduğunu bildirmektedir¹⁵⁷. A. Şeref'in bu ifadesinden, Hazine-i Evrak'ın tasnif işiyle gereğince ilgilenmediği anlaşılmaktadır. A. Şeref, Nisan 1910'da tasnif edilmesi gereken başka arşivlerin de bulunduğunu ve bunun için yeni arşiv binalarına gereksinim olduğunu hatırlatıyordu. Ona göre, acilen tasnifi gerekli evrakın başında II. Abdülhamit döneminden kalan ve tam sayısı henüz bilinmeyen Yıldız Sarayı'ndaki belgeler gelir. Bu evrakın içinde tarihsel değeri gerçekten önemli jurnallerde bulunmaktadır¹⁵⁸.

¹⁵² Abdurrahman Şeref, "Evrak-ı Atike ve Vesaik-i Tarihiyemiz." *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.I, No.1 (1 Nisan 1326). s.16-18.

¹⁵³ Çetin, *II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler*, s.1-3.

¹⁵⁴ BOA.SD.İD. 1331. S.27/2.

¹⁵⁵ *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz*, I.C., Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000, s.68.

¹⁵⁶ Muzaffer Gökman. *Tarihi Sevdiren Adam*, İstanbul, Kültür Yayınları, 1978. s.20.

¹⁵⁷ Çetin, *II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler*. s.2.

¹⁵⁸ Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*. No.1 (1 Nisan 1326), s.16.

A. Şeref, yetkilileri uyarmasına karşın, yeni bir arşiv binası yapılmamış ve böylece arşivler çeşitli yerlerde dağınık ve bakımsız halde kalmıştır. Bununla birlikte nezaretler ve onlara bağlı alt kuruluşlar, kontrollü bir bürokratik işleyiş sağlamak amacıyla kendi özel arşivlerini oluşturuyorlardı. Bu arşivler, 1914 yılı başlarında yeniden düzenlenmeye başlamış ve tasnif çalışmalarında dosya usulüne geçilmişti. Bu çerçevede, mahzenlerde yıpranmış ve yok olma durumuna gelmiş arşiv malzemeleri tasfiye edilmiştir¹⁵⁹.

Osmanlı arşivlerini tasnif ve tertip çalışmaları iki merkezde yoğunlaşmıştı: Topkapı Sarayı mahzenleri ve Yıldız Sarayı mahfilleri. Topkapı Sarayı mahzenlerinde bulunan arşiv malzemelerini tasnif çalışmaları daha önce anlatılmıştı. Yıldız Sarayı'ndaki arşiv malzemelerinin tasnifi 31 Mart Olayı'ndan sonra gündeme gelmiştir. 31 Mart Olayı'nın çıkmasında ve gelişmesinde II. Abdülhamit'in rolü olmuştu. Abdülhamit, otuz yıllık otokratik yönetimi boyunca Yıldız Sarayı'nda oturmuştu. 31 Mart Olayı'nı çıkaranları yargılamak için kurulan Harp Divanı, Millet Meclisi'nin bu olayda II. Abdülhamit'i ve yönetimini de sorumlu tutmasının etkisiyle olsa gerek, Yıldız Sarayı'ndaki jurnalleri incelemek istemişti.

Millet Meclisi'nin kararıyla, Abdülhamit'in 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmesinden sonra Yıldız Sarayı'ndaki resmi jurnalleri inceleyecek bir komisyon kurulmuştu¹⁶⁰. Saraydaki evrakın tasnifi bundan sonra gündeme gelmiştir. Bu amaçla, Sadarete bağlı olarak, Divan-ı Hümayun Kalemî Müdürü Nâsır Bey'in başkanlığında üç kişilik bir komisyon kurulmuştu. Daha sonra komisyonun, Harbiye Nezareti'nden Babıâli'ye gönderilmiş olan evrakı da incelemesi gereği ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte, üyelerden ikisinin kuruldan ayrılması nedeniyle Maarif Nazırı A. Şeref başkanlığında beş kişiden oluşan yeni bir komisyon kurulmuştur. Yeni komisyon, Bakanlar Kurulu'nun 29 Kasım 1911 tarihli kararıyla Harbiye Nezareti'nden gönderilmiş olan belgeleri yeniden incelemekle ve Harbiye Nezareti'nin Sadaret'e 20 Kasım 1911 tarihli tezkiresi üzerine Harbiye'de bulunan Sultan Abdülaziz, Mithat

¹⁵⁹ *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz*, 1.C., s.28, 38, 352-353.

¹⁶⁰ *A.g.e.*, s.37, 78, 444.

Paşa , Ali Suavi, Çerkes Hasan ve çeşitli konulara ilişkin belgeleri de Hazine-i Evrak'taki özel mahzene taşıyarak tasnif ve tertip etmekle görevlendirildi¹⁶¹.

1909'da Yıldız Sarayı'ndaki belgeleri incelemekle işe başlayan komisyonun, iki yıl içinde bazı değişikliklere uğradığı, geniş bir faaliyete giriştiği ve bu işin Hazine-i Evrak yönetimine bağlanmaya başladığı görülmektedir. Hazine-i Evrak Müdüriyeti, arşivcilik çalışmalarını genişletmiş ve bu nedenle yeni arşiv elemanları alma yoluna gitmiştir. Müdüriyet, 28 Temmuz 1910'da siyakat, divanî, celi divanî ve talik yazılarını okuyabilen ve "esma ve âdâdı (isimleri ve sayıları) anlayacak kadar Arapçaya vakıf" on kadar eleman alacağını ilan etmiştir¹⁶².

Devlet arşivleri, 1913 yılı sonlarında yeniden tasnif ve tanzim edilmeye başladı. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Padişah Mehmet Reşat'a sunmak için hazırladığı 19 Kasım 1913 tarihli bir irade-i seniyyede Hazine-i Evrak'tan istenecek irade ile eklerinin asıllarının değil, makbuz karşılığında suretlerinin, gerekli durumlarda Sadaretin yazılı izniyle asıllarının verilmesine karar verilmiş olduğu bildiriliyordu¹⁶³. Yine, Sadrazam tarafından hazırlanan ve Padişah iradesine sunulan 20 Kasım 1913 tarihli irade-i seniyye ile aynı kural Harbiye evrakı işlemleri için de geçerli kılınmıştır¹⁶⁴.

1914'ten itibaren, arşivlerin ıslahında sistemli bir yol izlenmeye başladı. Bakanlar Kurulu, 1 Mart 1914 tarihinde Sadaret'e bağlı birimlerin, dönemin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini kararlaştırdı. Bu karar, 2 Mart 1914'de Padişah iradesiyle yürürlüğe giren ve oniki maddeden oluşan Sadaret kalemlerinin teşkilatıyla ilgili nizamnameyle uygulamaya konuldu. Bu nizamname ile, Sadaret'e bağlı birimler yeniden düzenleniyor, Babıâli Evrak Odası bölümlere ayrılıyor ve buradaki yetkililere yeni görev ve sorumluluklar veriliyordu. Nizamnamede, Evrak Odasına gelen evrakın kaydedildikten ve işlem gördükten sonra

¹⁶¹ BOA. MV. 150/81.

¹⁶² Halid Ziya, "Dağarcık," *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Temmuz 1326, s.1-2.

¹⁶³ BOA. MV. 230/96.

¹⁶⁴ BOA.SD.İD. 1331 Z.20/2.

korunması gerekenlerin her ay sonunda Hazine-i Evrak'a teslim edilmesi gerektiği ve kimseye senetsiz evrak verilmeyeceği belirtiliyordu¹⁶⁵.

Bakanlar Kurulu'nun 4 Mart 1914 tarihli kararıyla ise, Yıldız Sarayı'ndan Babiâli'ye nakledilen evrakın incelenmesi ve düzenlenmesi ile Hazine-i Evrak'ta sağlıklı koşullarda korunması amacıyla Sadaret ve Dahiliye müsteşarlarından oluşan bir komisyon kurulması kararlaştırılır¹⁶⁶. Bu kararla birlikte, arşivlerin yeni baştan düzenlenmesi yönünde çalışmaların başlatıldığı görülmektedir. Bu yeni çalışmalar, arşivlerin içinde bulunduğu kötü koşullar göz önüne alınarak başlatılmıştı.

Yarı resmi nitelikli "İkdam" gazetesinde 24 Mart 1914'de yayınlanan imzasız bir başmakale bu durumu açıkça gözler önüne seriyordu¹⁶⁷. A. Şeref, bundan iki hafta sonra Sadarete, Babiâli Kütüphanesi'ndeki arşiv malzemelerinin tasnifi görevinin, Tarih-i Osmanî Encümeni'nden alınmasını ve Hazine-i Evrak Müdüriyeti'ne havale edilmesini önerdi. Sadaret, bu öneriyi kabul etti ve söz konusu tasnif işini Sadrazamlık Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürleri ile Amedî-i Divan-ı Hümayun Muavini'nden oluşan bir komisyona havale etti¹⁶⁸.

Yetkililer, 1915 başlarında Hazine-i Evrak'a ait bazı arşiv malzemelerini güvenlik açısından Konya'ya götürmüşler ve sonra geri getirmişlerdi. 248 sandık arşiv malzemesinin taşınması büyük masraflara mal olmuştu¹⁶⁹. 1915 sonlarında Hazine-i Evrak'ın statüsü yeniden düzenlendi. Babiâli ile Hariciye Nezareti arşiv yönetimlerinin "Bâbiâli Hazine-i Evrak Müdüriyet-i Umumiyesi" adı altında birleştirilmesine karar verildi. 1916'da bu yeni sisteme Dahiliye Nezareti ile Şura-yı Devlet Riyaseti de dahil edildi. Bu yeni faaliyeti düzenli bir yola koymak için bir de nizamname hazırlandı, fakat bu tasarı savaş koşulları nedeniyle uygulanamadı¹⁷⁰.

Birinci Dünya Savaşı koşulları arşivcilik çalışmalarını aksatmış, ancak durdurmamıştır. Bu sıralarda, içinde bulunulan savaşın tarihini yazma konusu

¹⁶⁵ *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz*, 1.C., s.354-358.

¹⁶⁶ BOA. MV. 186/12.

¹⁶⁷ "Devairde Hıfz-ı Evrak," *İkdam*, 11 Mart 1330, s.1.

¹⁶⁸ Çetin, *II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler*, s.2-3.

¹⁶⁹ BOA. MV. 197/107; 201/15.

¹⁷⁰ *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz*, 1.C., s.28-29.

gündeme gelmiş ve savaşın sorumluları ve nedenleri üzerine pek çok makale yayınlanmıştı. Vakanüvis A. Şeref de, 1917'de "Donanma Mecmuası"nda savaşın tarihi kökenlerini açıklamaya çalıştı. A. Şeref, söz konusu savaşa iki etkenin yol açtığını ileri sürdü: 1870 Frankfurt ve 1878 Berlin Antlaşmaları. A. Şeref'e göre, Almanya ile Fransa arasında yapılmış olan Frankfurt Antlaşması iki devlet arasında uzun süreli mücadeleye neden olmuştur. Berlin Antlaşması ise, Balkanlarda statükonun değişimine ve önemli siyasi gelişmelere yol açmıştır¹⁷¹. Savaş tarihi yazımı, savaş arşivi kurma düşüncesini beraberinde getirmiştir. Temmuz 1917'de bir "milli arşiv" kurulması gerektiği tartışılırken, bir de "harp hazine-i evrakı" oluşturulması gerektiği de ifade ediliyordu¹⁷².

Sadrazamlık, 1916 yılı başlarında bir komisyon oluşturarak, kalemlerdeki mevcut evrak ve iradelerin düzenli şekilde tasnifi ve korunması için bir talimatname hazırlatmıştır¹⁷³. Bu çalışmaların devamı olarak Şura-yı Devlet Riyaseti, Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri ile Sadaret evrakının tasnifi çalışmalarının ıslah ve tadil edilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunu gerçekleştirmek için her idarenin kendi içinde bir komisyon oluşturması kararlaştırılmıştır¹⁷⁴. 1917 yılına gelindiğinde, arşiv malzemelerinin tasnifinin ve tasfiyesinin düzenli ve merkezi bir yönetime kavuşturulamadığı görülmektedir¹⁷⁵. Arşivlerin bu durumu, 1917'de bir "milli arşiv" kurulması düşüncesini doğurmuştur.

"Milli arşiv" kurulması, Mayıs 1917'de Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi yayımlandıktan sonra gündeme geldi. Encümen Başkanı A. Şeref, Berlin'de arşivlerde incelemelerde bulundu¹⁷⁶. İşte bu sırada, I. Dünya Savaşı'nın tarihinin yazılması, bu amaçla bir arşiv oluşturulması ve ayrıca bir "milli hazine-i evrak" kurulması yönünde düşünceler ileri sürüldü¹⁷⁷. Aynı yılın

¹⁷¹ Abdurrahman Şeref, *Harb-i Hazırın Menşei*, Dersaadet, Ayyıldız Matbaası, 1334, s.5 vd.

¹⁷² "Harp Hazine-i Evrakı," *Tanin*, 13 Temmuz 1333, s.1; "Milli Hazine-i Evrak," *Tanin*, 17 Temmuz 1333, s.1

¹⁷³ *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz*, 1.C., s.29, 369-371.

¹⁷⁴ BOA. BEO. 330256, 330354.

¹⁷⁵ *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz*, 1.C., s.29.

¹⁷⁶ Akbayrak, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No. 42 (Haziran 1987). s.47-48.

¹⁷⁷ *Tanin*, 13 Temmuz 1333, s.1; *Tanin*, 17 Temmuz 1333. s.1.

sonlarında Maarif Nezareti, “asgari otuz beş ciltlik mufassal bir milli tarih” yazılması yönünde girişimde bulundu. Bu “milli tarih”i, Ali Emirî Efendi başkanlığında oluşturulacak bir komisyon yazacaktı¹⁷⁸. Ali Emirî Efendi, Nezaretin milli tarih hakkındaki görüşünü sorması üzerine, “‘Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye’ ile beraber ‘Tarih-i millinin yetmiş cilt olarak yazılması mütâlaasında’ bulunmuştur¹⁷⁹”.

M.Fuat Köprülü, “milli tarih” yazımı tasarısının zamansız bir girişim olduğunu ileri sürdü. Köprülü’ye göre, bir milli tarih yazabilmek için henüz uygun koşullar oluşmamıştır; henüz milli arşiv ve kütüphane kurulmamıştır ve memleketteki tarih anlayışı çağdaş olmaktan çok uzaktır¹⁸⁰. Darülfünun’da Tarih Metodolojisi Doçenti Kâzım Şinasi Dersan, iyi bir milli tarihin yazılabilmesi için, öncelikle arşiv uzmanı yetiştirilmesi, bir milli arşiv kurulması ve bir süreli arşiv yayını çıkarılması gerektiğini savunur¹⁸¹. Milli tarih ve milli arşiv, kısa sürede aydınların önemli tartışma konularından biri haline geldi.

Ali Emirî, “milli tarih”in yazılabilmesi için Osmanlı tarihinin kaynaklarının yeterli olduğunu açıkladı. Osmanlı tarihçilerinin Ortaçağ tarih anlayışında bulunduğunu savunanların “küfrân-ı ni’met” (nankörlük) ettiklerini iddia etti¹⁸². Mehmet Zeki ise, yeni bir milli arşiv kurmaktansa Hazine-i Evrak’ın ıslah edilmesinin daha doğru olacağını savundu. Yazılacak olan tarihin çağdaş yöntemlerle kaleme alınması ve demokrat bir içeriğe sahip olması gerektiğini belirtti. M. Zeki, “kadim tarih” iddiasında bulunmanın ve bu amaçla “milli tarih” görüşünü savunmanın erken olduğunu ileri sürdü. Ona göre, henüz Osmanlı tarihi bile layıkıyla yazılmamış ve bu nedenle tarih öğretimi de istenilen düzeyde değildir¹⁸³.

¹⁷⁸ “Mühim Bir Milli Teşebbüs,” *Vakit*, 27 Teşrinisani 1333, s.2; “Mufassal Milli Tarih Telifi,” *Tanin*, 1 Kanunuevvel 1333, s.3.

¹⁷⁹ Ali Emirî, “Milli Tarihin Menbaaları,” *Vakit*, 9 Kanunusani 1334, s.2; *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, C.I, No.1 (31 Mart 1334), s.5.

¹⁸⁰ Köprülü, *Yeni Mecmua*, C.I, No.22 (6 Kanunuevvel 1333), s.427-428.

¹⁸¹ Kâzım Şinasi, “Milli Tarih,” *Tanin*, 20 Kanunuevvel 1333, s.3.

¹⁸² Ali Emirî, *Vakit*, 9 Kanunusani 1334, s.2.

¹⁸³ Mehmet Zeki, “Tarihimizi Öğrenmeli ve Öğretmeliyiz,” *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.IV, No.83 (31 Ağustos 1334), s.967-972.

Arşivlerin tasnifi ve tanzimi konusunda Balkan Savaşı'ndan sonra önemli gelişmeler olmuştur. Daha önce anlatıldığı üzere, arşivlerin korunması ve düzenli şekilde olması amacıyla önlemler alınmış ve devlet dairelerinde resmi belgelerin tasnifi ve tanzimi konusunda çalışmalar başlatılmıştı. Arşivlere önem verilmesinin imparatorluğun Türk unsuru arasında tarih bilincinin yaygınlık kazandığı bir döneme rastlaması anlamlıdır. Bununla birlikte, bu dönemde modern nitelikte bir arşiv kurumu oluşturulamamıştı. Üstelik, dönemin tarihçiliğinde arşiv belgelerine dayanan tarih yazımının önemli bir yer edinemediği görülür. Ahmet Refik Altınay ise, Türkiye'de arşiv belgelerine dayanan tarih kitapları kaleme alan ilk tarihçilerden biridir. Balkan ve Dünya Savaşları koşulları, Osmanlılar arasında tarih bilincinin artmasına ve bu bağlamda arşivlere önem verilmesine neden olmuştur. Hızla değişen şartlar milli tarih bilinciyle birlikte ulusal arşiv düşüncesinin ön plana çıkmasının temellerini oluşturmuştur. Yine de, bu koşullar modern arşivlerin kurulmasına olanak tanımamıştır. Mondros Bırakışması sonrasında ise, Dünya Savaşı'nın tarihini konu alan makalelerin sayısında önemli artış olmuştur.

E. DARÜLFÜNUN'DA TARİH ÖĞRETİMİ VE DERS KİTAPLARI

Avrupa'da orta öğretimde tarih dersleri 19. yüzyılın ilk yarısında politik gelişmelerde toplumların belirleyici bir etkisinin olmaya başlamasından sonra okutulmaya başlamıştır¹⁸⁴. Osmanlılarda ise, 19. yüzyılın ikinci yarısında tarih dersleri okul müfredat programlarına girmiştir. Tarih dersleri, önce mekteplerde ve Darülfünun'da okutulmuştur. Medreselerde tarih öğretimi ise, 1908'den sonra bu kurumların ıslahı sırasında gerçekleşmişti. Padişah II. Mahmut döneminden itibaren, modernleşme çalışmalarında "medrese"nin karşısına "mektep" konulmuş ve "ilim"in yerini "fen" almaya başlamıştı. Bu modernleşme sürecinde oluşturulan en önemli kurumlardan biri üniversite karşılığı olarak adlandırılan "Darülfünun"dur¹⁸⁵.

Darülfünun, "fen ilimlerini elde etmenin merkezi ve başı olmak"¹⁸⁶ üzere kurulmuştu. İkinci Meşrutiyet döneminde izlenen eğitim politikası Darülfünun'un bu

¹⁸⁴ Langlois ve Seignobos, s.312.

¹⁸⁵ Berkes, s.231-232, 449-450.

¹⁸⁶ Aynî, s.36.

işlevini iyice ön plana çıkarmış ve eğitim reformunda yüksek okullara öncelik verilmişti¹⁸⁷. Bununla birlikte, Osmanlılarda eğitim ve öğretimde ve dolayısıyla tarih öğretiminde birlik yoktu. Bundan dolayı, okullardaki tarih öğretimini ve ders kitaplarını değerlendirirken, özellikle Darülfünun'daki tarih derslerini incelemeyi tercih ettik. Darülfünun'da tarih dersi verenlerin çoğu, aynı zamanda ortaöğretimde de aynı dersleri okutuyorlardı. Örneğin A. Şeref, Mekteb-i Sultanî'de ve Darülfünun'da tarih dersleri okutuyordu¹⁸⁸.

Darülfünun kurma düşüncesi 1845'te ortaya atılmıştı. Darülfünun'un açılışına hazırlık amacıyla, 1849'da Darülmaarif adlı okul kurulmuş, 1851'de Encümen-i Daniş adlı kurul oluşturulmuştu. Darülfünun, uzun bir hazırlık döneminden sonra, 13 Ocak 1863'de Kimyager Derviş Paşa'nın fizik ve kimya dersiyle faaliyete geçmiştir. Darülfünun'da dersler, halka açık konferanslar şeklindeydi. Ahmet Vefik Paşa, "Hikmet-i Tarih" (Tarih Bilgisi) dersini veriyordu. Dinleyicilerin, tarih derslerini "efsane makamında dinledi"ği, fizik dersini ise "bir eğlence ameliyesi olarak izledi"ği belirtilir. Bu nedenle, "derslerin kıymet ve önemi ancak ders mahallinde kaldı"ğı ve dolayısıyla "fazla bir fayda sağlamak mümkün olmadığı"¹⁸⁹ ifade edilir. Darülfünun, 1865 yılı sonlarında çıkan bir yangında, bütün araç ve gereçleriyle yanmış, 1870'de ikinci kez açılmış ve 1873'e kadar etkinlik göstermiştir¹⁹⁰. Böylece, ilk Darülfünun tecrübesi başarısızlıkla sonuçlanmış olur.

Tanzimat döneminde, modernleşme sürecindeki imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yüksek okullar açılmış ve bu okullarda tarih derslerinin okutulması öngörülmüştü. Bu dönemde idari ve adli örgütler yeniden düzenlenmiş ve bununla ilişkili olarak Kadılar Mektebi ve Mülkiye Mektebi açılmıştı. Örneğin, 1859'da açılan Mülkiye Mektebi'nde tarih, coğrafya ve istatistik okutulacaktı. Batılı öğretim üyeleri, "yeni bir kolektif kimlik yaratmak" için önemli bir işlev üstlenmişlerdi. Osmanlılar da, müderrislerden "Osmanlı milleti" oluşturmalarını

¹⁸⁷ Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.220-221.

¹⁸⁸ Efdaletin (Tekiner). *Abdurrahman Şeref*, İstanbul, Halk Matbaası, 1927, s.7-8.

¹⁸⁹ Aynı, s.36-46.

¹⁹⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Tarihçesine Giriş," *Bellekten*, C. LIV, No. 210 (Ağustos 1990), s.711-712, 736.

umuyorlardı¹⁹¹. Bununla birlikte yönetim, bir süre sonra tarih ve felsefe derslerine karşı bir tutum takınmıştı. Sultan Abdülhamit, anılarında Avrupa’da öğrenim gören Osmanlı öğrencilerinin, İmparatorlukta Fransız İhtilali fikrini yaymaya çalıştıklarını, kendisinin de buna karşı önlemler aldığını belirtir¹⁹². Bununla birlikte, Osmanlı okullarında bu düşüncenin yaygınlık kazanmasının önüne geçilemediği anlaşılıyor.

1882-1887 yıllarında Mülkiye Mektebi’nde öğrenim gören A.İ. Tokgöz, öğrencilerin Mizancı Mehmet Murat’ın “Umumî Tarih” ile Abdurrahman Şeref’in “Osmanlı Tarihi” derslerinde devrimci ve aydınlanmacı düşünceyle tanıştığını ifade eder. Ahmet İhsan, “Türk aydınlanma hareketi 1888’de müthiş bir biçimde geriye çevrilmişti” diye yazar. Bu, 1881’de kurulan Maarif Nezareti Teftiş ve Muayene Encümeni aracılığıyla yapılmıştı¹⁹³. H.Z. Ülken, giderek artan baskıcı Abdülhamit yönetiminin en baskıcı döneminin 1901-1908 yılları arasında yaşandığını belirtir. Ülken, Abdülhamit döneminde sosyal bilimlerin pozitif bilimlerin gerisinde bırakıldığı görüşündedir¹⁹⁴.

Tarih dersleri, 1895’de ilkokullardan (sıbyan mektepleri) tamamen kaldırılmış ve ortaokullarda (rüştiyeler) umumî tarih derslerinin öğretimine son verilmiştir¹⁹⁵. Uşaklıgil, Abdülhamit yönetiminin, “düşüncenin uyanmasına asıl hizmet edecek olan”ın ve “ders edinme alanında bir aydınlık yaratabilecek bulunan”ın tarih ve özellikle dünya tarihi dersi olarak gördüğünden, tarih derslerine bir “bela” gibi baktığını belirtir¹⁹⁶. Yönetim, 1892’de felsefe dersini de öğretimden kaldırmıştı. Tarih derslerinin, 1895’te Mizancı Mehmet Murat’ın Avrupa’ya kaçtığı yıl öğretimden kaldırılması anlamlıdır¹⁹⁷. Bununla birlikte, 1895’te Darülfünun’un yeniden açılması süreci başlamıştı

¹⁹¹ Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s.88-108.

¹⁹² İ. Bozdağ, *Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1996, s.101.

¹⁹³ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s.30-35, 45.

¹⁹⁴ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.230-231.

¹⁹⁵ Fuat Baymur, *Tarih Öğretimi*, 5.B., İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1964, s.13- 16.

¹⁹⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1987, s.545-546.

¹⁹⁷ Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, s.135-142.

Darülfünun, 1865'te bütün araç ve gereçleriyle yanmış, 1870'te ikinci kez açılmış ve 1873'e kadar etkinlikte kalmıştır. Üçüncü kez 1874'de açılan Darülfünun 1881'e kadar faaliyette kalmış¹⁹⁸ ve dördüncü defa 1900'de açıldıktan sonra devamlılık kazanmıştır. Eğitim Tarihçisi Osman Nuri Ergin, "programda İslâm ve Osmanlı tarihi ile beraber bir de tarih-i düvel (devletler tarihi) görülüyorsa da bu son tabir tarih-i umumî karşılığı olduğundan ve 1316 (1900) senesinde yani Darülfünun'un açıldığı tarihte fena bir tesadüf ve talihsizlik eseri olarak bütün yüksek mekteplerle idadilerin programlarından tarih dersleri kaldırılmış bulunduğundan Darülfünun'da Osmanlı ve İslam tarihinden başka tarih okutulmuyor denilmesin diye tarih-i düvel tabiri kullanılmıştır. Fakat böyle bir tarih de okutulmuyordu" diye yazar¹⁹⁹. 1908'den sonra okullarda yeniden tarih öğretimine başlamasıyla, tarih yayınlarında aşırı bir artış görülür²⁰⁰.

Darülfünun, 1909'dan itibaren birkaç kez ıslah edilmiş; fakat 1913'ten sonraki reformlar daha esaslı temellere oturtulmuştur. 1913'ten sonra fakülteler yeniden organize edilmiş, derslerin sayısı arttırılmış ve eğitimde ihtisaslaşmaya önem verilmiştir²⁰¹. 1913'e kadar Darülfünun'da Osmanlı Tarihi, Dünya Tarihi, Siyasi Tarih ve Yakınçağ (Asr-ı Hazır) dersleri okutulmuştur²⁰². 1913'den sonra, bu derslerin yanı sıra çok sayıda tarih dersi öğretim programına alınmış, 1915'de Alman öğretim üyeleri Darülfünun'da görevlendirildikten sonra bölüm sistemine geçilmiş ve bu çerçevede tarih ve coğrafya bölümü kurulmuştur²⁰³. Darülfünunu ıslah çalışmalarının, bu kurumun siyasiler katında prestij kazanmasına yol açtığı görülmektedir. Maarif Nazırı Ahmet Şükrü'nün Sadrazam Mehmet Kâmil'e, Mehmet Kâmil'in Padişah Mehmet Reşat'a önerisi ve Padişahın iradesiyle 8 Ocak 1914'de ayândan

¹⁹⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünununun Tarihçesine Giriş (II)," *Bellekten*, C.LVII, No. 218, (Nisan 1993), s.201, 231.

¹⁹⁹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 3.C., İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1941, s.1010.

²⁰⁰ Köprülü, *Bilgi Mecmuası*, C.I. No.2 (Kanunuevvel 1329), s.186.

²⁰¹ Orhonlu, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, s.61.

²⁰² Maarif Nezareti, *İstanbul Darülfünunu. Talimat*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329, s.14.

²⁰³ Aynî, s.72-73; Orhonlu, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, s.61.

Abdurrahman Şeref'e, Şura-yı Devlet azasından Celâl'e, Vükela-yı Deavî'den Kostaki'ye ve Eyyanî'ye "Darülfünun fahri muallimliği" unvanı verilmiştir²⁰⁴.

Darülfünun'da tarih dersleri ve bu dersleri okutan öğretim üyeleri şöyledir: A. Şeref, Osmanlı Tarihi ile Yakınçağ Tarihi; Mehmet Arif, Osmanlı Tarihi (1916-1917); Ahmet Refik, Osmanlı Tarihi (1918); Ahmet Mithat, Dünya Tarihi (1912'ye kadar); Ahmet Ağaoğlu, Dünya Tarihi (1913'den sonra) ile Türk Medeniyeti Tarihi (1913'den sonra); Diran Kelekyan, Siyasi Tarih; Yusuf Akçura, Siyasi Tarih (1912-1913'de); Mehmet Şemsettin Günaltay, İslam Kavimleri Tarihi (1914'den sonra). 1915'den itibaren Darülfünun'da tarih ve tarihle ilgili ders veren yabancı müderrisler ve verdikleri dersler de şunlardır: Lehmann-Haupt, Eskiçağ Tarihi; Unger, Arkeoloji ve Nümizmatik; Mészáros (Macar), Etnografya; Bergstässer, Semitik Diller; Giese, Ural-Altay Dilleri; Mordtmann, Tarih Metodolojisi. O.N. Ergin, 1908'den sonra Şer'i İlimler ve Edebiyat Fakültesi programlarında en çok her çeşit edebiyat ile felsefe dersleri ve bunların tarihleri üzerinde değişiklik yapıldığını belirtir²⁰⁵.

Osmanlı okullarında, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih dersleri okutulmuş, fakat tarihin öğretimi ve metodolojisi üzerinde gereğince durulmamıştır²⁰⁶. II. Abdülhamit yönetiminin okullardan tarih derslerini kaldırması, Türkiye'de tarihçilik açısından olumsuz bir etken olmuştur. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden tarih öğretimine başlandı ve müfredat programlarında, İslam ve Osmanlı tarihlerinin yanı sıra uygarlık tarihine de yer verildi²⁰⁷.

Tarih derslerindeki canlılık, onun öğretimini ve metodolojisini de etkilemiştir. Mustafa Satı Bey, bu konuda önemli bir rol oynamış ve tarih öğretiminin çağdaş bir nitelik kazanmasına öncülük etmiştir²⁰⁸. M. Satı'ya göre, tarih öğretiminin esas amacı "vatan ve millet terbiyesi"dir. O, "vatan" ve "millet" kavramlarını Osmanlıcı görüşte kullanıyordu. M. Satı, Osmanlı okullarında okutulan tarih kitaplarının "harfi harfine

²⁰⁴ BOA.SD.İD. 1332. S.10/1.

²⁰⁵ Ergin, 3. C., s.1028. Ayrıca bakınız: Aynî, s.62, 68.

²⁰⁶ Akçura, *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.577-578; Baymur, s.13-16.

²⁰⁷ Mete Tunçay, "İlk ve Orta Öğretimde Tarih," *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.276-277.

²⁰⁸ Baymur, s.16-18.

Fransızca'dan tercüme edilmiş”, tarih öğretiminin de “bunları ezberletmekle meşgul” olduğunu belirtiyordu. Satı, ilköğretimde tarih derslerine yakın çevreden ve yakın zamandan başlanması gerektiği görüşündedir. Satı'ya göre, ilk okullarda tarih derslerine coğrafi olarak uzak ülkeler ve zaman açısından eski zamanlar hakkında olaylarla değil, en yakın dönemlere ve en yakın memleketlere, hatta mümkün olursa öğrencilerin yaşamakta oldukları yerleşim yerine ilişkin olaylarla başlamalıdır²⁰⁹.

Mustafa Satı'nın tarih öğretimiyle ilgili yukarıda belirtilen yaklaşımları güncelliğini korumaktadır. Tarihçiler, Felsefe Kurumu'nun 1975'de gerçekleştirdiği “Türkiye’de Tarih Eğitimi” sempozyumunda tarih öğretiminin yakın zamandan başlaması gerektiği görüşünde hemfikirler²¹⁰. Günümüzde tarih öğretimi uzak zamandan yakın döneme doğru bir çizgi izlemeye devam etmektedir. Öğretime uzak zamanlardan başlanması, tarihin “çocukların zihninde uzun müddet temelsiz kalmasına” neden olmaktadır²¹¹. Geçen günlerde Tarih Vakfı'nın orta öğretim öğrencilerine yönelik olarak yerel tarih yazımı konusunda düzenlediği yarışmaya yüksek oranda katılımın olması söz konusu yaklaşımın önemine işaretir.

İlkokullarda tarih dersleri, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi ile birlikte, “vatan terbiyesinin telkinine müsait olan dersler” olarak görülüyordu²¹². 6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın yürürlüğe girmesinden sonra tarih öğretiminde yeni bir dönem başladı. Bundan sonra, aynı yıl Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfredatı çıkarılmış ve tarih dersleri ilkokulların ikinci sınıfından başlatılmıştı. Müfredatta, tarih derslerinin görsel ve uygulamalı bir yöntemle öğretilmesi tavsiye ediliyordu²¹³. Bu tavsiyenin, ünlü eğitimci Baltacıoğlu kaynaklı olduğu görülmektedir. Baltacıoğlu, 1912’de yayınlanan “Talim ve Terbiyede İnkılap” adlı eserinde, diğer derslerle birlikte tarih derslerinin de görsel ve uygulamalı olarak

²⁰⁹ Mustafa Satı, “Tarih Tedrisinin Usul-i Esasisi,” *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası*, C.I, No.8 (15 Eylül 1326), s.95-98.

²¹⁰ *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.285-311.

²¹¹ Mustafa Satı, *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası*, C.I, No.8815 Eylül 1326), s.97.

²¹² Ali Haydar, “Yurt Terbiyesi,” *Türk Yurdu*, CIII, No.31 (23 Kanunusani 1328), s.213.

²¹³ Baymur, s.19.

öğretilmesi gerektiğini savunuyordu²¹⁴. Mekâtib-i İptidaiye Ders Müfretadı ile “el faaliyeti, tarih dersleri için bir ilke olarak kabul edilmiş”ti. Bu ilke, Maarif Nezareti tarafından dört yıl sonra örnek bir şekilde ortaya kondu. Nezaret, tarih derslerinde kullanılmak üzere bir Macar kralının taç giyme törenini canlandıran bir levha ile açıklamalı resimlerin yer aldığı bir broşür yayınladı. Broşür, İhsan Sungu tarafından hazırlanmıştı. Bu yöntemin dönemine göre çok ileri bir hareket olduğu belirtilir²¹⁵.

Yusuf Akçura, “tarih programları çabuk tebdil edildi ise de, o programlara göre tarih kitapları o kadar çabuk tertip, tab ve neşr olunamadı” diye yazmaktadır. Akçura, ayrıca tarih derslerinin ve kitaplarının Fransız etkisinde kaldığını belirtmekte ve bu konuda Ali Reşat’ın ders kitaplarını örnek vermektedir. Ali Reşat, kitapları Cumhuriyetin döneminde de orta dereceli okullarda en çok okutulan tarihçilerden biridir²¹⁶. Osmanlı okullarında Fransız etkisi, Jön Türklerin siyasi fikirleri üzerindeki Fransız aydınlarının etkisiyle paralellik göstermektedir. Ahmet Rıza, Auguste Comte’un izleyicilerinden olan ve pozitivist felsefeyi öğreten Pierre Lafitte’nin etkisinde kalmıştı. Prens Sabahattin, liberalist Fransız yazarı Edmond Demolins’in yazılarından etkilenmişti. Böylece siyasi düşünce üzerindeki Fransız etkisi, kültür ve eğitim kurumları üzerindeki Fransız nüfuzu için uygun bir ortam bulmuş oluyordu.

Ali Reşat (1870-1929), tarih öğretiminde izlenecek yöntem ile amacın ilk ve orta öğretimde farklılıklar gösterdiğini belirtir. Ona göre, ilk öğretimde tarih öğretimi aracılığıyla çocuğun zihin ve ahlak gelişimi amaçlanmalıdır. Orta öğretimde ise, “beşeriyetin âlem-i vahşetten âlem-i medeniyete suret-i duhulü” ve “zalim hükümdarların elinde esir olan insanların hakk-ı hakimiyetlerini nasıl istihsal edebilecekleri” anlatılmalıdır. Ali Reşat, bu amaçların ancak dünya tarihi dersiyle gerçeklik kazanabileceğini savunur. Ona göre, “tarih-i umumîde en büyük mevki asr-ı hazıra tahsis edilmeli”, dünya tarihi de memleketin ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmelidir. A. Reşat’a göre, “Fransızca’dan aynen tercüme edilerek tarih-i

²¹⁴ İsmayıl Hakkı, *Talim ve Terbiyede İnkılap*, 2.B., İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1927, s.113-117.

²¹⁵ Baymur, s.30.

²¹⁶ Akçura, *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.579, 596.

Osmanînin esas ittihaz edilmek suretiyle mekteplerimize mahsus bir tarih-i umumî kitabının” yazılması ortaöğretimde tarih öğretiminin ıslahına katkıda bulunabilir²¹⁷.

Ali Reşat’ın ortaokullarda okutmak için hazırladığı “Asr-ı Hazır (Yakınçağ) Tarihi” adlı kitabı bu düşüncelerle yazılmıştı. Bu kitabın sonraki yıllarda genişletilmiş pek çok baskısı yapılmıştır. Kitapta, Yakınçağın başlangıcı sayılan Fransız Devrimi esas alınmış ve 19. yüzyılın sonuna kadar Avrupa siyasi tarihi anlatılmıştır. Osmanlı Tarihi, Avrupa ülkeleri ile siyasi ilişkiler bağlamında ele alınmış ve ayrı bir bölümde “Şark Meselesi” anlatılmıştır. A. Reşat, Şark Meselesini, ilk kez 1815 Viyana Kongresi’nde tartışılan bir konu olarak tanıtıyor ve ana hatlarıyla 19. yüzyılın ortalarına kadar gelişimini anlatıyordu. A. Reşat, Doğu Sorunu’nu Rusya ile Avrupa devletlerinin “Osmanlı memleketine müteallik mesaili” şeklinde tanımlamıştır²¹⁸.

Bu dönemde kitapları en çok okutulan tarihçilerden biri de Abdurrahman Şeref’tir. Maarif Nezareti, A. Şeref’in “Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye” başlıklı kitabını 1909’da bütün askeri ve mülki okullarda okutulmasını kararlaştırmıştı. A. Şeref, derslerine Osmanlıların kökeni konusuyula başlıyor ve 1878 Berlin Antlaşması ile son veriyor. Kitabın girişinde, Osmanlı sultanlarının aslının “Türk aşiretlerinden Kayı Han kabilesinin serdarı Süleyman Şah bin Kaya Alp” olduğunu belirtiyor. Kayıhan boyunun, “Horasan’da Mahan karyelerinde mütemekkin iken fitne-i Cengiziyeden havf ederek dörtyüz çadır halkı olarak” Anadolu’ya gelişini, Anadolu Selçukluları’na tabi oluşunu, Ertuğrul önderliğinde Söğüt ve Domaniç’e yerleşmesini kısaca (bir buçuk sayfa) anlatıyor ve sonra Osmanlı tarihine geçiyor²¹⁹.

A. Şeref, Darülfünun’da Asr-ı Hazır Tarihi dersini okutmuştu. Bu dersin notlarının iki cilt halinde yayınlanması tasarlanmış, ancak 1911’de birinci cildi yayınlanabilmiştir. Derslerde, 1789 Fransız Devrimi’nden 1878 Berlin Antlaşması’na kadar siyasi tarih okutuluyordu. Avrupa tarihi ile Osmanlı tarihi ayrı ayrı anlatılıyor, derslerin asıl konusunu Batı tarihi oluşturuyordu. Avrupa tarihi, Fransız

²¹⁷ Ali Reşat, “Mekteplerde Tarih Dersi,” *Tedrisat Mecmuası*, C.III, No.20(15 Mayıs 1328), s.50-55.

²¹⁸ Ali Reşat, *Asr-ı Hazır Tarihi*, İstanbul, Kader Matbaası, 1327, s.378.

²¹⁹ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, 12.B., İstanbul, Karabet Matbaası, 1325, s.3.

Devrimi'nden 1815 Viyana kongresine kadar olan dönemi kapsıyordu. Osmanlı tarihi ise, yalnızca III. Selim dönemini (1789-1808) konu alıyordu²²⁰. A. Şeref, Avrupa tarihini anlatırken miladi tarihi, Osmanlı tarihinde ise rumi tarihi kullanmıştır.

1915-1916 öğretim yılında üniversite ders programına Tarih Metodolojisi (İlm-i Usul-i Tarih) dersi konmuştu. Söz konusu dersi, 1914-1918 arasında Alman Oryantalisti J.H.Mordtmann vermiştir. Mordtmann'ın 1915-1916'da verdiği dersler 1918'de taş basması olarak yayınlanmıştı²²¹. Bu derslerde Alman tarihçisi Ernest Bernheim'in tarih metodolojisiyle ilgili yaklaşımları esas alınmıştır²²². Mordtmann, bu derslere Doğu ve Batı dillerinde tarih sözcüğünün anlamları ve tarihsel gelişimiyle başlamış, sonra tarihin tanımı ve konusu ile amaçları ve çeşitleri üzerinde durmuştur. Ona göre, "tarih-i naklî, histoire referente", "tarih-i şen'î, histoire pragmatique" ve "tarih-i tekvinî, histoire génétique" olmak üzere üç çeşit tarih yazımı vardır. Mordtmann, derslerinde Avrupa ülkelerindeki tarih yazıcılığının gelişimine ve tarih anlayışındaki son yenilikleri de anlatmıştır. Akçura, Mordtmann'ın Darülfünun'daki söz konusu derslerini Türkiye'de tarih araştırmalarının gelişimi açısından "orijinal eser" olarak tanıtır²²³. O, bu eserinde Osmanlı tarihçilerinin en çok kullandığı kaynak yayınlarından olan "Feridun Bey Münşeati"nda yer alan Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ilişkin bazı belgelerin sahte olduğunu ortaya koymuştur²²⁴.

Baltacıoğlu, 1913'de Darülfünun'da Pedagoji kürsüsüne öğretim üyesi olarak atandığında, o vakte kadar Türkiye'de bilimsel ve nesnel bir pedagoji kültürünün oluşmamış olduğunu ileri sürer. Baltacıoğlu, 23 Aralık 1918'de Edebiyat Fakültesi Muallimler Meclisi'ne sunduğu raporda Darülfünun'un kuruluş amaçlarını gerçekleştirilememiş olduğunu ifade etmiştir²²⁵. Bu saptamanın tarih anlayışı ve tarih öğretimi açısından da geçerli olduğu söylenebilir. Dönemin modern tarih yazımı ve

²²⁰ A. Şeref, *Tarih-i Asr-ı Hazır*, 1.C., İstanbul, Osmanlı Şirketi Matbaası, 1329.

²²¹ Mordtmann, *İlm-i Usul-i Tarih*, İstanbul, 1918.

²²² Togan, s.1.

²²³ Akçura, *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.579-580.

²²⁴ Togan, s.78.

²²⁵ Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.220-221, 235.

tarikh anlayışı yönünde edindiği kazanımların tarih öğretimine ve dolayısıyla ders kitaplarına gereğince yansımadağı görülmektedir.

F. DÖNEMİN TARİH ANLAYIŞININ ŞEKİLLENMESİNDE BATILI TÜRKOLOGLARIN ETKİSİ

Yahya Kemal Beyatlı, 20. yüzyıl başlarında Paris'te öğrenimde iken, ünlü Fransız tarihçisi Albert Sorel'in derslerine katılmış ve onun etkisiyle milliyetçi bir tarih bilincine sahip olmuştu. A.Sorel, Yahya Kemal'in düşüncesi üzerinde çok önemli etkide bulunan şu sözü söylemişti: "Dünyada daha keşfolunmamış iki meçhul var: Bunlardan biri coğrafyada kutup, diğeri de tarihte Türklük." Yahya Kemal, Paris'te öğrenimi sırasında ünlü Fransız Türkoloğu Léon Cahun ile de tanışmıştı. Y. Kemal İstanbul'a döndükten sonra, bir süre "Akdeniz medeniyeti" fikrini savunmuş ve bu konuda Hamdullah Suphi ve özellikle Ziya Gökalp ile tartışmıştı²²⁶.

Askeri Okullar Nazırı Süleyman Paşa, 1876'da "Tarih-i Âlem" başlıklı kitabının önsözünde şöyle diyordu: "Askerî Okullar Nazırlığı'na geçince, bu okullara gerekli olan kitapların çevirisini uzmanlara bıraktım. Fakat sıra tarihe gelince, çeviri yoluyla yazdırılamayacağını düşündüm. Avrupa'da yazılan bütün tarih kitapları ya dinimize ya da Türklüğümüze kara çalmalarla doludur. Bu kitaplardan hiçbirisi çevirtilip de yurdumuzda okutturulamaz. Bu gerekçeye dayanarak okullarımızda okunacak tarih kitabının yazılması işini ben üzerime aldım."²²⁷

Süleyman Paşa, yine de söz konusu eserinde Batılıların Türk tarihiyle ilgili yayınlarından geniş ölçüde yararlanmıştı. O, askeri okullarda okutmak amacıyla hazırladığı yapıtını İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ şeklinde üç cilt halinde yazmayı planlamış, ancak bir cildini yayımlayabilmişti. Süleyman Paşa, "Tarih-i Âlem"i yazarken Batılı yazarlardan De Guignes'in "Hunlar Tarihi" ile Raymond'un "Tatar Tarihi" başlıklı yapıtlarından yararlanmıştı. Osmanlı tarih yazarları içinde, Batı kaynaklarından yararlanarak, Türk tarihini konu alan eser yazan bir diğerk kişi Leh asıllı Mustafa Celalettin Paşa (Constantin Borgensky)'dir²²⁸.

²²⁶ A. Ş. Hisar, *Yahya Kemal'e Veda*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1969, s.170-171, 183-184.

²²⁷ Süleyman Paşa, *Tarih-i Âlem*, İstanbul, 1876'dan Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.5-6.

²²⁸ Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, s.41-43.

Mustafa Celalettin (1826-1876), 1869'da yayınlanan "Les Turcs anciens et modernes"(Eski ve Yeni Türkler) başlıklı kitabında, İlkçağ kavimleri arasında Türklerin çok önemli bir yeri olduğunu ileri sürmüştür. Bu konudaki düşüncelerini Herodotes, Strabon, Thukydides gibi klasik tarihçilerin eserlerine ve filolojik kanıtlara dayandırır. İlkçağın kökleri bilinmeyen birçok kavminin Türk kökenli olduğunu iddia eder. Bu iddiasını, etimolojik benzetmelerden hareketle ortaya koydu. Ülken'e göre, M. Celalettin'in Türk tarihiyle ilgili bu tezi, "çok cüretli" ve "yüzeysel" olmakla birlikte, "sonraki nesillerde de tutundu ve ardından gidenler oldu". Mustafa Celalettin'in tezini, II. Meşrutiyet döneminde oğlu Enver Celalettin Paşa, Cumhuriyet döneminde ise Yusuf Ziya Özer devam ettirmiştir²²⁹.

Ali Suavi de, aynı dönemde birçok kavmin Türk aslından olduğunu ileri sürmüştür. Ali Suavi; Abel Rémusat, De Guignes, Klaproth, Davids gibi Türkologların eserlerini okumuştur²³⁰. Yeni Osmanlılar, 1860'lı yıllarda Paris'te ünlü Fransız Türkoloğu Léon Cahun ile tanışmışlar ve yakın ilişkiler kurmuşlardı²³¹. Osmanlılar, Batılı Türkologlarla Tanzimat döneminden itibaren iletişim kurmuşlardır. Bu iletişim, 1860'larda önceki döneme oranla önemli bir yoğunluk kazanmıştır²³². Osmanlı aydınları, Batılı Türkologların eserlerine, Osmanlıların Batı düşüncesiyle yakınlaştığı ve Orta Asya üzerinde İngiliz-Rus mücadelesinin başladığı bir dönemde ilgi duymuşlardır²³³.

Türkologlar, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Türk ulusal bilincinin gelişmesi üzerinde önemli etkiler yapmıştır. Türkoloji, 17. Yüzyılda Cizvit papazlarının başlattığı Sinoloji (Çin araştırmaları) çalışmalarının bir kolu olarak gelişmiştir. Sinoloji çalışmaları, Orta Asya Türkleri ve onların tarihiyle ilgili tarihsel bilgilerin ortaya çıkmasına, dolayısıyla Türkolojinin gelişimine yol açmıştır. Bunun

²²⁹ Ülken, *Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.77, 209.

²³⁰ A.g.e., s.84.

²³¹ Abdurrahman Şeref, *Tarih Konuşmaları*, İstanbul, Kavram Yayınları, 1978, s.123.

²³² Lewis, *Modern Türkiye 'nin Doğuşu*, s.106, 136, 149, 343-345.

²³³ Akçura, *Yeni Türk Devleti 'nin Öncüleri*, s.29-34.

sonucu olarak, Fransız Sinoloğu Josep De Guignes (1721-1800), 18. yüzyılın ortalarında eski Türklerle ilgili ilk eseri yayınladı²³⁴.

Türkoloji, önce Fransa'da, sonra diğer Avrupa ülkelerinde gelişmiş ve 19. yüzyılda Oryantalizm araştırmalarının bir alt kolu olarak bağımsız bir araştırma alanı olmuştur. Bununla birlikte Osmanlılar, 18. yüzyılın sonlarında bu yeni ve önemli gelişmeden habersizdiler. Örneğin, 1797-1798'de Berlin'de bulunan Osmanlı elçisi Ali Aziz Efendi, Alman Oryantalisti Friedrich Von Diez'in İslam kültürüyle ilgili sorularını teolojik bir yaklaşımla değerlendirir²³⁵. Fransa, Oryantalizm'in sistemli bir boyut kazanmasını da sağlamıştır. Napolyon Bonaparte, 1798 Mısır seferine "görevleri Mısır'ı daha önce hiç olmadığı bir biçimde gözlemlemek olan bir bilim ekibi"ni dahil etmişti. Fransız bilim ekibinin Mısır gözlemleri, "Description de l'Égypte" (Mısır Betimlemesi) başlıklı kitapta toplanmıştır. Bu kitaptaki gözlemler, Oryantalizm araştırmaları açısından önemli bir kaynak olmuştur²³⁶.

Rus Türkologu Barthold'a göre, "XIX. asırda Şarkiyatçılık (Oryantalizm), bir yandan Avrupa'nın sömürge siyasetinin gelişmesi, öte yandan bu dönemde bilimsel düşüncenin -doğa bilimlerinden ziyade beşerî bilimlerin- elde ettiği başarılar sayesinde gelişmişti."²³⁷ Batılı ülkeler, 19. yüzyılın başlarında Doğu araştırmaları yapmak amacıyla bilimsel dernekler kurdular. 1815'de İngiliz Krallık Asya Cemiyeti, 1822'de Fransız Asya Cemiyeti kuruldu. Fransız Asya Cemiyeti'nin yayın organı "Journal Asiatique" idi. "Journal Asiatique"nin yazar kadrosu içinde Julius Von Klaproth, Abel Rémusat, Saint Martin, Silvester de Sacy gibi ünlü Oryantalistler vardı. 1837'de Göttingen Üniversitesi'nin Hindolog ve İraniyatçı araştırmacıları Alman Şark Ülkeleri Cemiyeti'ni kurdular. 19. yüzyılın ikinci yarısında pek çok Avrupa ülkesinde benzer dernekler kuruldu 1876'dan itibaren belirli aralıklarla uluslar arası Oryantalistler kongreleri toplandı²³⁸.

²³⁴ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.133-134.

²³⁵ Ercüment Kuran, "Osmanlı Daimi Elçisi Ali Aziz Efendi'nin Alman Şarkiyatçısı Friedrich Von Diez ile Berlin'de İlmî ve Felsefî Muhaberatı," *Belleten*, C.XXVII, No. 105 (Ocak 1963), s.50.

²³⁶ Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*, çev. N. Alpay, İstanbul, Hil Yayın, 1998, s.77-79.

²³⁷ V. V. Barthold, *Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, çev. Kaya Bayraktar ve Ayşe Meral, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2000, s.227.

²³⁸ Togan, s.263-271.

Türkolojinin gelişimi açısından, Batı üniversitelerinde Türk dilinin okutulması önemli bir aşama olmuştur. Türk dili, ilk kez Budapeşte Üniversitesi'nde Jean Repicsity tarafından okutulmaya başlamıştı²³⁹. Dünyada ilk Türkoloji kürsüsü de 1870'de Macaristan'da kurulmuştu. Macaristan'da Türkoloji, Macarların ulusal kimliklerini yoğun bir araştırmaya giriştikleri dönemde kurulmuştu²⁴⁰. Macarların, dil ve tarihlerinin Doğu kökenlerine gösterdikleri ilgi yoğun araştırmalara yol açtı. Macar bilim adamları Macarca ile Türk dilleri arasındaki genetik bağları ve geçmişin anıtlarını incelemek amacıyla Türklerin yaşadıkları bölgelere inceleme gezileri yaptılar. Bu amaçla, arkeolojik kazılar yaptılar ve Türkler ile Macarların köken ilişkileri ve medeniyet düzeyleri konularında birçok yeni veri ortaya koydular²⁴¹.

Budapeşte Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Profesörü olan Arminius Vámbéry, incelemelerde bulunmak amacıyla 1857-1861'de İstanbul'da bulunmuş, 1861-1864'de Asya seyahatine çıkmıştı²⁴². Vámbéry'nin öğrencisi Julies (Gyula) Mészáros 1915'te Darülfünunu'nda etnografya dersi vermeye başlamıştı. Yine bir Macar olan Dr. Imre Karacsony, 1902'de İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı arşivlerinde Macar tarihiyle ilgili incelemelerde bulunmuştu. Karacsony, Tarih-i Osmanî Encümeni'ne fahri aza seçilmişti. Karacsony, Macaristan Bilimler Akademisi ile Türk Derneği'nin de üyesiydi. O, Tarih Encümeni'nin Topkapı Sarayı'nın Kubbealtı'nda bulunan arşiv belgelerini tasnif ve tanzim çalışmalarına da katılmıştı²⁴³.

Aralık 1908'de kurulmuş olan Türk Derneği'nin amacı, "Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve hâldeki asâr, ef'âl, ahvâl ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin asâr-ı atikasımı, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnolojijasını, ahvâl-ı içtimaiyesi ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp taraştırıp ortaya

²³⁹ H. N. Orkun, "Türkoloji Bilgisinin Tarihçesi," *Ülkü*, C.VII, No. 38 (Nisan 1936), s.105.

²⁴⁰ Şerif Başstav, "Türk-Macar Münasebetlerinde Hungarolojinin Yeri," *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve DTCF Sempozyumu*, Ankara, AÜ DTCF Yayınları, 1996, s.39-40.

²⁴¹ György Hazai, "Türkolojinin Türkiye'de Cumhuriyet Dönemindeki Gelişmesinin Bazı Sorunları Üzerine," *Atatürk ve Modern Türkiye*, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1999, s.811.

²⁴² Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*, s.33-34.

²⁴³ Necip Asım, "Doktor Karaçon İmre," *Tarih-i Osmanî Encümeni*, C.II, No. 8 (1 Haziran 1327), s.516-520.

çıkarak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre tetkik etmek” tir²⁴⁴. Derneğin, 1911’de Rusçuk, İzmir, Kastamonu ve Budapeşte’de birer şubesi açılmıştır²⁴⁵.

Türk Derneği, Orta Asya’daki kazı çalışmalarından haberler vermiş ve arkeolojinin Türk tarihi çalışmalarındaki önemine işaret etmiştir²⁴⁶. 1913’de kurulan Türk Bilgi Derneği ise, imparatorluktaki eski eserlerin önemine ve ülke dışına kaçırılan tarihi eserlerin korunması gerektiğine dikkat çekmiştir²⁴⁷. Batılılar, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndan pek çok eski eser kaçırmışlar ve bunları müzelerinde sergilemişlerdir. İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning ve büyükelçilik mensupları, 1840’ların başında aralarında dünyanın yedi harikasından biri olan Artemisa Tapınağı’nın da bulunduğu eski Anadolu medeniyetleri eserlerini British Museum’a taşımışlardır. Osmanlı yöneticileri, bu eserlere sahip çıkmamış, hatta bunları taşınmasına bile yardım etmiştir. İngiliz yetkililer, mevcut eserleri kaçırmakla kalmamış, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde kazılar da yapmışlardır²⁴⁸.

Arminius Vámbéry, Türkolojinin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Vámbéry, Orta Asya gezisinin sonuçlarını önce İngiliz bilim çevrelerine sunmuş ve bundan maddi çıkar sağlamıştı²⁴⁹. Bununla birlikte, Vámbéry’nin seyahati, Orta Asya’nın Türkologlara tanıtılması açısından önemli sonuçlara yol açtı. Rus Arkeoloğu Yadrintzeff, 1890’da Moskova’da toplanan sekizinci Rus Arkeoloji Kongresine Orta Asya’da bulunan eserleri fotoğrafları ve kopyalarıyla sunmuştu. Bunlar arasında, Orhun nehri çevresindeki yazıtlar da bulunuyordu. Fin bilim adamları da, Heikel’in başkanlığında Orta Asya’ya bir inceleme kurulu göndermiş ve incelemelerinin sonuçlarını 1892’de Helsinki’de sergilemiştir. İşte, bu çalışmaların

²⁴⁴ Füsun Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s.35.

²⁴⁵ “Şubelerimize,” *Türk Derneği*, C.I, No.5, 1327, s.164-168.

²⁴⁶ Necip Asım, “Turfan’da Asâr-ı Atika İstikşafı,” *Türk Derneği*, C.I, No.6, 1327, s.176-179.

²⁴⁷ Mimar Mukbil Kemal, “Memalik-i Osmaniye’de Asâr-ı Atika ve Nefise-i İslamiye Hırsızlığı,” *Bilgi Mecmuası*, C.I, No.5 (Şubat 1329), s.535-539.

²⁴⁸ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Amları*, çev. Can Yücel, 2.B., İstanbul, Yurt Yayınları, 1988, s.95-98.

²⁴⁹ Yavuz [Hikmet], “Müsteşrik Vambéry,” *Türk Yurdu*, C.V, No. 52 (31 Teşrinievvel 1329), s.962-968; Doktor Julies, “Vambéry Armin (1831-1913),” *Türk Yurdu*, C.V, No. 52 (31 Teşrinievvel 1329), s.968-975; Akçura, *Yeni Türk Devleti’nin Öncüleri*, s.33-34.

sonucu olarak, Danimarkalı bilim adamı Wilhelm Thomsen, Orhun kitabelerini 1893'te yayınlamıştır. Bu yayınla birlikte, Türk tarihi araştırmalarının ufku genişlemiş ve yeni incelemelere yol açmıştır. Rus Türkoloğu Radloff, 1894'de Almanca, Thomsen ise 1896'da Fransızca olarak Orhun yazıtlarını yayınlamıştır²⁵⁰.

Avrupa'da Türkoloji çalışmaları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ulusçuluğunun gelişimi ve Türkçü tarih görüşünün oluşumu üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Batılı Türkologların eserleri, 19. yüzyılın sonlarında yoğun olarak Türkçü aydınları etkilemeye başlamıştır. Türkçüler, özellikle Fransız ve Macar Türkologların eserlerinin etkisinde kalmışlardır²⁵¹. 1894'te basın hayatına giren "İkdam" gazetesinde, N. Asım, Ş. Sami, V. Çelebi, M. Tahir, Raif Fuat gibi dönemin önde gelen Türkçülerinin yazılarına yer verilmişti. "İkdam"da, binlerce yıl önce Türklerin Asya'nın büyük kısmını fethettikleri ve uygarlık alanında Babilîlerin, Mısırlıların, Asurluların önemli ilerlemeler yapmasına yol açtıkları ileri sürülüyordu. Bu tür yazılarda, sık sık Batılı Türkologların eserlerine atıfta yapılıyordu²⁵².

İşte bu sıralarda, Osmanlı tarihçileri uluslararası tarih kongrelerine yakın ilgi göstermeye başladılar. Ahmet Cevdet Paşa, 1891'de II. Abdülhamit'e Chicago'daki bir edebiyat kongresine muhabir üye olarak katılmak için başvurmuştu. A. Cevdet, bu hareketinden yönetimin şüphelenmesi üzerine, kendi yerine Ahmet Mithat'ın gönderilmesini önerir, fakat bu gerçekleşmez²⁵³. 1901 yılında ise, II. Abdülhamit, İstanbul'daki Roma Sefareti'nin daveti üzerine, 1902'de Roma'da yapılacak Uluslararası Tarih Bilimi Kongresine Osmanlı delegesi olarak Fındıklızade İsmet Efendi'nin gönderilmesini istemişti. Kongre toplanamadığı için, F. İsmet de kongreye katılamadı²⁵⁴. Osmanlı Tarihçileri, Türkiye'de uluslararası Oryantalistler ve Türkologlar kongrelerine ilk kez II. Meşrutiyet döneminde katılmaya başladılar. Örneğin, Hüseyinzade Ali Turan, 1916'da Berlin'de toplanan Türkoloji kongresine

²⁵⁰ Orkun, *Ülkü*, C. VII, No.38 (Nisan 1936), s.105-106.

²⁵¹ Nejat Kaymaz, "Türkçü Tarih Görüşü," *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.436-440.

²⁵² David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, İstanbul, Kervan Yayınları, 1979, s.33 vd.

²⁵³ Neumann, s.54, 203.

²⁵⁴ Yavuz Selim Karakışla, "Fındıklılı İsmet Efendi'nin Uluslararası Tarih Kongresi'ne Delege Atanması (1902)," *Toplumsal Tarih*, C. VII, No. 72 (Aralık 1999), s.42-44.

katılmıştı. Turan, Petersburg Üniversitesi'nde fizik öğrenimi sırasında Türkoloji bölümü derslerini de izlemişti²⁵⁵.

Batılıların yayınladıkları bilimsel dergilerde makaleleri yayınlanan ilk Osmanlı aydını N. Asım'dır. Necip Asım, Rus Türkoloğu V. Gordlevsky'nin ifadesine göre, "uzun müddet vatandaşlarıyla Avrupa ilim âlemi arasında bağlantıyı sağlayan hemen yegâne Osmanlı âlimi"dir. Budapeşte'de çıkan "Keleti Szemle", Paris'te yayınlanan "Journal Asiatique" dergilerinde N. Asım'ın makaleleri yayınlamıyordu. "Journal Asiatique"i yayınlayan Asya Cemiyeti 1895'de N. Asım'ı üyeleri arasına seçmiştir. O, 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra Darülfünuna Türk Dili Tarihi müderrisi olarak atanmış ve uzun yıllar burada çalışmıştır²⁵⁶.

Necip Asım, 1900'de yayınlanan "Türk Tarihi" başlıklı kitabını Léon Cahun'un 1896'da yayınlanan "Asya Tarihine Giriş" adlı eserini esas alarak hazırlamıştı. Gökalp'e göre, Türkçülüğün ilk döneminde De Guignes'in, ikinci döneminde ise Cahun'un eserinin büyük etkisi olmuştur. Gökalp, bu eser hakkında "1896'da İstanbul'a geldiğim zaman ilk aldığım kitap Léon Cahun'un tarihi olmuştu. Bu kitap sanki Türkçülük ülküsünü özendirmek üzere yazılmış gibidir" diye yazar. Gökalp'e göre, nasıl ki Osmanlılar arasında Türkçülüğün gelişimi üzerinde Cahun'un eserinin önemli etkileri olmuşsa, N. Asım'ın yapıtı da "Türkçülüğe ilişkin yeni eğilimler" uyandırmıştır²⁵⁷.

Léon Cahun, gerçek anlamıyla bir Türkolog değildi; daha çok edebiyatçı olarak tanınıyordu. Cahun'un sözkonusu eserinin etkisi, özgünlüğünden çok, üslubu ve yayınlanma zamanından kaynaklanır. Cahun'un yapıtı, 19. yüzyılın sonlarında kültürel Türkçülük akımının politik bir harekete dönüştüğü sırada yayınlanmıştı. Cahun, yapıtında Türklerle ilgili çok olumlu ifadeler kullanmamıştır. Türkçüler, yapıtın olumlu yönlerini öne çıkarmışlardır. Timur'a göre, Osmanlı aydınları devletten bağımsız değildiler ve hepsinin de ortak amacı 'devleti kurtarmak'tı; bu nedenle, Batı düşüncesine seçmeci bir düşünce ve savunma içgüdüsüyle bakmışlardır.

²⁵⁵ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.268-269.

²⁵⁶ Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*, s.87-92.

²⁵⁷ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.8-10.

Türkçüler, bir Batı ideolojisi olan ırkçılığın etki alanına girmişti. Türkçülük de “Alman Pan-Germen hareketinin bir aracı” haline gelmişti. Türkçüler, Türk tarihine de yanlış bir yaklaşım getirmiş, dikkatleri eski Türk tarihine çekmişler ve saf bir Türk uygarlığı aramışlardı²⁵⁸.

Ülken’e göre, Akçura’nın Pantürkist düşünceyi savunan yazılarında “Alman etnolojik-lisanî ırk nazariyesi”nin hakim olduğunu²⁵⁹, “Turan” sözcüğünün ilk kez Macarlar tarafından 1839’da “Türk kavimlerine kök araştırma yolu olarak” kullanıldığını belirtir²⁶⁰. Macaristan’da 1910 yılında, Turan Derneği kurulmuştu. Turan Cemiyeti’nin kurucuları arasında Sándor Marki, Arminius Vámbéry gibi Macar tarihçiler vardı. Dernek, 1913’de “Turan” dergisini yayınlamaya başlamıştır. Turan Derneği’nin amacı, “Asya ve bizle akraba Avrupa halklarının bilim, sanat ve ekonomilerini incelemek, onları yurt içinde ve yurt dışında tanıtmak, geliştirmeye yardımcı olmak”tır. Dernek, yayınlarında Osmanlı Türklerine özel önem veriyor ve Osmanlı gençlerini Macaristan’da öğrenim görmeye davet ediyordu. Osmanlı hükümeti, Turan Derneği’nin girişimleri sonucu 1916-1917 öğretim yılında Budapeşte’ye 186 öğrenci göndermiştir. Budapeşte’den sonra 1911’de İstanbul’da da Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti kurulmuştu²⁶¹. Böylece, Türkoloji ile Turancılık, bir diğer deyişle bilimsel Türkçülük ile siyasi Türkçülük iç içe girmiş oldu.

İslamcıların ise, Oryantalizm ve Türkoloji hakkında doğru bir kanaatte olmadıkları görülür. M. A. Ersoy, 1910’da yayınlanan bir yazısında “Asya’yı hangi eserden öğreneceğiz?” diye soruyordu. Mehmet Akif, 1908’de Darülfünun’a Umumi Edebiyat hocası atanmıştı. M. Akif, bir şiirinde Batıcılara “Size öğretmededir, şarkı da müsteşrikler / Utanın kukla kıyafetli beyinsiz şıklar” diye sesleniyordu. M. Akif, 1915’de Berlin’e yaptığı seyahatte ünlü Oryantalist Hardtmann ile tanışmış ve onun “ilim dalaverecisi”, sözlerinin de “umumî laflar” olduğunu söylemişti²⁶². Türkçüler ise, Türkoloji araştırmalarını yakından takip ediyorlardı. Bununla birlikte, 1913

²⁵⁸ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.135-136, 140-141.

²⁵⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul, 1948, s.168.

²⁶⁰ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.208.

²⁶¹ Tanık Demirkan, *Macar Turancıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.26-47

²⁶² Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, Ankara, Kültür Yayınları, 1986, s.31 vd.

ortalarında “Türk âlemi ve tarihi hakkında tetkikat-ı cedidede bulunan ulema-yı garbın parmak ile sayılacak derecede az bulunduğu” belirtiliyor ve Rus Türkologu Barthold’un Türklerle ilgili incelemelerine geniş yer veriliyordu. Barthold, Türkleri konu alan incelemeler yapan ünlü bilginlerden biri ve “belki birincisi” olarak tanıtılıyordu²⁶³. Batılı Türkologlara karşı bu tutumda Balkan Savaşı’nın hemen sonrasındaki siyasi atmosferin etkili olduğu söylenebilir.

Türkoloji, 20. yüzyılın ortalarına kadar Batılı ve Rus bilim adamlarının çalışmalarıyla gelişmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısında ABD de bu çalışmalara etkin şekilde katılmıştır²⁶⁴. Amerikalı bilim adamlarının, İkinci Meşrutiyet döneminde Türkoloji ile ilgilendikleri görülmektedir. Örneğin Amerikalı felsefeci Deving, Haziran 1911’de Topkapı Sarayı’ndaki kütüphanede bulunan tarih kitaplarını inceleme girişiminde bulunmuş, Padişah Mehmet Reşat da felsefeciye gerekli izni vermiştir²⁶⁵. Bununla birlikte, bu dönem tarih anlayışı üzerinde daha çok Fransız etkisinin olduğu görülür. Bu dönemde tarih ve felsefe konularında Fransızca’dan çok sayıda çeviri eser yayınlanması²⁶⁶ buna kanıttır. Tarih anlayışımız üzerinde Fransız etkisi, dördüncü bölümde ayrıntılı şekilde inceleneceği üzere, Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk tarihi çalışmaları üzerinde de dolaylı etkilerde bulunmuştur.

²⁶³ “Türkçülük Hakkında Tetkikat,” *Sabah*, 27 Haziran 1329, s.3.

²⁶⁴ Hazai, *Atatürk ve Modern Türkiye*, s.815.

²⁶⁵ BOA.MH.İD. 1329. B.2/3.

²⁶⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, 1997, s.333.

II. BÖLÜM

ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI DÖNEMİNDE TARİH ANLAYIŞI (1918-1923)

A. ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI'NIN NİTELİĞİ VE AMACI

Mustafa Kemal Atatürk, 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşmada "Türk inkılâbı nedir?" sorusunu, "bu inkılâp kelimenin vehleten (ilk anda) ima ettiği ihtilâl manâsından başka, ondan daha vâsi bir tahavvülü (değişimi) ifade etmektedir" şeklinde yanıtlıyordu. Atatürk, söz konusu konuşmasında bu geniş çaplı değişimin devlet şekli, toplumsal bağ ve çağdaş medeniyet yönlerini kısaca açıklamış, bunların özünün laiklik (dünyevi bir zihniyet) olduğunu vurgulamıştır. Atatürk, aynı konuşmasında 1925'e kadar Türk Devrimi'nin gerçekleşmesi yolunda yapılan çalışmaların iç ve dış düşmanlara karşı mücadele ederek, ulusal iradeye uygun bir yönetim kurmak amacına yönelik olduğunu belirtmiştir. O, 1925'ten itibaren ise Türk Devrimi'nin düşünsel yönünü geliştirecek şekilde yeni yasalar yapılacağını ve hukukçular yetiştirileceğini ifade etmiştir¹.

Tevfik Bıyıklıoğlu ile Reşit Galip tarafından yazılan ve 1931'de yayınlanan "Tarih" başlıklı eserin dördüncü cildinde "İstiklâl Harbi", özetle "şarkın dinî, içtimâî ve siyasî istibadile garp devletlerinin siyasî ve iktisadî tagallübünden (zorbalığından) masun yeni ve tam müstakil bir Türk Devleti kurmak için girişilen çok cepheli millî mücahedenin(savaşımın), ikinci bir tabir ile 'kurtuluş hareketi'nin mecmuudur"² şeklinde tanımlanır. Atatürk, bu eserin hazırlanmasını yakından izlemiştir. Bu kitaptaki "İstiklâl Harbi" tanımı, Türk Devrimi'nin ihtilal aşamasını oluşturan Ulusal Bağımsızlık Savaşı ile yalnızca askeri bir mücadele verilmediğini, siyasal, sosyal ve kültürel nitelikli bir devrimin hedeflendiğini açıklamaktadır.

Dönemin Genelkurmay Başkanı Müşir Fevzi Çakmak, 30 Aralık 1925'te Başbakan İsmet İnönü'den "Anadolu İstiklâl mücadelelerine resmî ve tarihî bir isim vermenin pek muvafık olacağı(mn) düşünüldüğü", bu nedenle "Türkiye Kurtuluş Harbi" veya "Türkiye İstiklâl Mücadelesi veya Muharebeleri" adlarından birinin

¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2.C.,4.B., Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları,1989, s.249-250.

² *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s.57.

veya diğ er bir ismin belirlenmesine mü saade istemiştir. İ smet İnönü, Genelkurmay Başkanlığına hitaben 12 Ocak 1926 tarihli yanıtında, “Anadolu istiklâl mücadelelerine ‘İ stiklâl Harbi’ isminin verilmesi”nin uygun görüldüğ ünü bildirmiştir³.

Ord.Prof.Dr.Enver Ziya Karal, Türk Devrimi’nin “ü ç sahada ü ç dü şmana karşı ç etin bir amansız mücadele”den doğ muş olduğunu ifade eder: “Türk vatanının ecnebi istilasından kurtarılması ve bu vatana karşı yıllardan beri beslenen istilacı zihniyetin önüne set çekilmesi”, “yeni Türk devletinin kurulması ve tekâmül ettirilmesi” ve “Türk cemiyetinin asrileştirilmesi ve yeni bir hayata başlaması”⁴. Buraya kadar kronolojik şekilde aktardığımız, Atatürk Devrimi ve onun ihtilal aşaması olan Ulusal Bağımsızlık Savaşı ile ilgili tanımlardan şu sonuçlar çıkarılabilir. Ulusal Bağımsızlık Savaşı, yalnızca yabancı işgalcilere karşı bir silahlı mücadele değil aynı zamanda Türkiye’nin işgaline neden olan sosyal, ekonomik ve siyasal nedenlere karşı da bir savaşımdır. Bu savaşım, Türkiye’nin modern gelişmelerin dışında kalmasına neden olan ve ülkenin işgaline kayıtsız kalan zihniyetle de mücadele demektir.

Prof.Dr.Nejat Kaymaz’a göre, “Türk Kurtuluş Savaşı, tarihsel konumu bakımından Türk toplumunu siyasal, sosyal, ekonomik, türesel, kültürel, düşünsel tüm alanlarda eskiden koparıp çağdaş dünya yaşamına yöneltmek için bir yandan tutucu, gerici gelenekçi, ütö pist iç direniş güçlerine, bir yandan emperyalist, kapitalist, sömürgeci ve fırsatçı dış güçlere karşı girişilmiş, mazlum ulusların baş kaldırma hareketlerine öncü ve örnek olan ve böylece, gerek Türk tarihinde gerek dünya tarihinde yeni evrelerin açılmasına yol açan, evrensel nitelikli bir özgürlük savaşıdır.”⁵

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile bu anlaşmanın işgal güçlerince uygulanma şeklinin Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın başlaması üzerinde önemli etkilerde bulunduğu bilinmektedir. Mondros Bırakışması’nın ünlü yedinci maddesinin işgal devletleri tarafından açıkça Türkiye’nin parçalanmasına yönelik

³ *İ stiklâl Harbi İ le İ lgili Telgraflar*, Ankara, Cumhuriyet Arşivi Yayınları, 1994, s.300-301.

⁴ Enver Ziya Karal, “Türk İ nklâbının Mahiyeti ve Önemi,” *Tarih Semineri*, C.I, No.1, 1937, s.128-129.

⁵ Nejat Kaymaz, “Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği”, *Bellekten*, C.XL, No.160 (Ekim 1976), s.616.

olarak kullanılması Türk ulusunun bağımsızlık yolunda örgütlenmesini hızlandırıcı etkilerde bulunmuştur. Mustafa Kemal, 11 Ekim 1919 tarihinde Sivas'ta "Yenigün" gazetesi muhabirine, Mütareke'den sonra milletin iki büyük "felaket" ile karşı karşıya kalmış olduğunu açıklamıştır. Birincisi, ülkenin ve ulusun maruz kaldığı haksız davranışlardır. İkincisi, bu davranışlar karşısında dönemin Osmanlı hükümetinin işgalci Yunanlarla adeta işbirliği yapacak tarzda hareket etmesidir. Mustafa Kemal'e göre bu nedenler, bütün ülkede bir uyanışa yol açmış ve milli örgütlerin oluşumu sonucunu doğurmuştur⁶.

Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde yararlılıklar göstermiş seçkin bir kumandandı. O, Anafartalar Cephesi'nde gösterdiği yüksek başarılar dolayısıyla, henüz savaş sona ermeden "Anafartalar Kahramanı" olarak ün kazanmış bir kumandandı. Mustafa Kemal, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi hükümleri kendisine ulaştığında, endişe ve şüphelerini üst makamlara bildirmekten çekinmemiştir. O, siyasi yollardan ülkenin kurtuluşuna katılmak amacıyla, Adana'da bulunduğu Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı görevinden ayrılarak İstanbul'a gitmiştir.

Mustafa Kemal, Mütareke döneminde İstanbul'da bulunduğu (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) sırada siyasi bir yetki olarak çalışmak olasılığı azaldıkça, orduda tekrar bir askeri olarak ülkenin kurtuluşu yönünde çalışmaya karar vermiştir⁷. Bu görev, geniş bir bölgede askeri ve mülki yetkilerle donatılmış olan Üçüncü Ordu Müfettişliği'dir. Mustafa Kemal, müfettişlik yetkilerini mümkün olduğunca arttırmaya ve genişletmeye çalışmıştır. O'na bu görev, Samsun bölgesinde ortaya çıkan ulusal direnişi bastırması için verilmişti, fakat O bunu Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı örgütlemek amacı yönünde kullanmıştır. Mustafa Kemal, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiği zamandan itibaren resmi bir görev olarak ülkenin kurtuluşunu gerçekleştirmek istemiş, ancak bunun İstanbul'da mümkün olmadığını anlayınca Anadolu'ya geçmeye karar vermişti. İşte O, Samsun bölgesinde kendisine verilecek görevin kapsamını genişleterek, Türkiye'nin kurtuluşunu gerçekleştirmek amacıyla müfettişlik yetkilerini ve sorumluluk alanlarını attırmaya çalışmıştır⁸.

⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 3.C., der. Sadi Borak ve Utkan Kocatürk, 4.B., Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989, s.2-3.

⁷ İsmet İnönü, "Devlet Kurucusu Atatürk," *Belleten*, C.LII, No. 204 (Kasım 1988), s.779.

⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s.150-159.

Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mirliiva(Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa'ya Harbiye nezareti tarafından verilen 7 Mayıs 1919 tarihli yetki yönergesi yalnızca askeri değil, aynı zamanda mülki görevleri de içeriyordu. Söz konusu yönerge dört maddeden oluşuyordu: 1-Müfettişlik bölgesinde asayişin sağlanması, devamlı kılınması ve asayişsizliğin ortaya çıkış nedenlerinin belirlenmesi; bölgede varolduğu söylenen silahların cephanenin ivedilikle toplattırılarak uygun depolara konulması veya koruma altına alınması; çeşitli yerlerde birtakım toplulukların(şûralar) bulunduğu, bunların asker toplamakta oldukları ve gayrı resmi şekilde ordunun bunları koruduğu iddialarının araştırılması, bunlar gerçekse bunların kesin olarak önlenmesi ve benzer nitelikteki şûraların kaldırılması. 2-Bu görevlerin yapılabilmesi için Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular, Dokuzuncu Ordu Müfettişliği emrine verilmiştir; Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van illeri ile Erzincan ve Samsun Bağımsız sancaklarını kapsamaktadır; bu nedenle, buradaki yöneticiler, müfettişin görevini yürütmesi amacıyla vereceği direktiflere uyacaklardır. 3-Müfettişlik bölgesi sınırına yakın iller ve bağımsız livalar(Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu) ile kolordu komutanlıkları da müfettişin görevini yapması sırasında isteklerini dikkate alacaklardır. 4-Müfettişlik, askeri konularda başvuracağı makam Harbiye Nezareti olmakla birlikte, diğer konular için ilgili makamlarla haberleşebilecek ve Harbiye Nezareti'ni bundan haberdar edecektir⁹.

Mustafa Kemal, söz konusu yönergenin kendisine bilinçli olarak verilmediğini ve bu yetkiyi verenlerin esas amaçlarının kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak olduğunu ifade eder¹⁰. Mustafa Kemal, Ulusal Bağımsızlık Savaşı boyunca "geniş cephe" taktiği ile hareket etmiştir. Bu amaçla, İstanbul'daki faaliyetleri sırasında bütün çevrelerle görüşerek, kurtuluş olanaklarını tanımaya ve araştırmaya çalışmıştır¹¹. Bununla birlikte, Osmanlı yöneticileri, ülkenin kurtuluşu yönünde gerçekçi ve ulusal bir iradede yoksundular. Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in işgaline kadar olan dönemde kurulan ve faaliyet gösteren bölgesel kurtuluş amaçlı dernekler ise mücadelelerini çoğunlukla hukuksal alanda yoğunlaştırmışlardı. Mütareke'den hemen sonra, ülkenin çeşitli yerlerinde "müdafaa-i hukuk",

⁹ Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1999, s.21-25.

¹⁰ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1991, s.7.

¹¹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 5.B., Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s.264.

“muhafazaa-i hukuk”, “redd-i ilhak” dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler, kendi bölgelerinin haklarını savunmayı ve buraları işgallere karşı korumaya öncelik veriyorlardı.

Çeşitli isimler altındaki söz konusu derneklerin en zayıf yönleri her birinin yalnızca memleketin belirli bir bölgesinin haklarını savunmaya önem vermeleridir¹². 1918 sonlarında ve 1919 başlarında kurulan dernekler, bölgesel niteliklidir ve bunların esas amaçları kendi bölgelerini kurtarmaktır. Mustafa Kemal’in, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a varmasından sonra ülkenin bütününün kurtarılması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Bağımsızlık Savaşı’nın bu gelişimi üzerinde, Yunan Ordusunun İzmir’i işgali ve buna karşı oluşan tepkilerin etkisinin önemli payı vardır. Mustafa Kemal’in kurtuluş yöntemi ve şahsiyeti, hem bütün bu oluşumlara yeni bir boyut kazandırmış hem de ulusal nitelikli yeni bir mücadele dönemi başlatmıştır¹³.

Bölgesel kurtuluş amaçlı örgütler, ülkeden koparıma olasılığı taşıyan bölgenin Türklüğünü kanıtlama konusuna yoğunlaşmışlardı. Bu amaçla, tarihi gerçeklerle birlikte nüfus çoğunluğuna önem vermişlerdi. Örneğin, 30 Kasım 1918’de kurulan Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi, Trakya’nın tarih, ırk, kültür ve ekonomi yönlerinden Türk olduğunu kanıtlamak için yayımlar yapıyordu¹⁴. Programına göre derneğin bütün çalışmaları, belgelere dayanarak dışarıya ve içeriye yönelik yayımlar ve konferanslar(telkinat) ile meşru davasını ve tarihsel hakkını savunmak ve kazanmaya yöneliktir. Cemiyet, gerek Osmanlı kamuoyuna gerekse yabancılara hitaben yayınladığı bildirilerde ve genelelerde söz konusu bölgenin tarihi ve kültürel açıdan Türk ve Müslüman olduğunu vurgulamıştır¹⁵.

Vilayat-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise, 4 Aralık 1918’de İstanbul’da kurulmuş ve 29-30 Mayıs 1919’da Erzurum’da geniş katılımlı iki toplantı yapmıştır. Bu toplantılarda, derneğin 17 Haziran 1919’da Erzurum’da bir kongre toplaması ve bir de nizamname yapması kararı alınmıştır. Mayıs ayında yapılan

¹² Tevfik Bıyıkhoğlu, *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*, 1.C., Ankara, TTK, 1959, s.59.

¹³ Yücel Özkaya, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IV, No.10 (Kasım 1987), s.139-140.

¹⁴ Turan, 1. Kitap. s.123-124.

¹⁵ Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya’da Millî Mücadele*, 1.C., Ankara, TTK, 1955, s.123 vd.; *Trakya’da Millî Mücadele*, 2.C., Ankara, TTK, 1956, s.36 vd.

toplantılarda, Erzurum vilayet merkezindeki aydınları derneğin amaçları doğrultusunda daha etkin kılabilmek amacıyla bir "Heyet-i Faale" oluşturulmuştu. Heyet-i Faale'nin amacı, bölgenin Türklüğünü tarihi ve kültürel kanıtlarıyla ortaya koymaktı. Heyet, 17 Haziran'da kongreye sunduğu 8 Haziran 1919 tarihli raporda, Doğu Anadolu'da bir "Türklük-Kürtlük meselesi" oluşturmak ve bir "Ermeni yurdu" kurmak isteyenlere yerli ve yabancı kaynaklardan tarihi kanıtlar göstererek, söz konusu iddiaların yersiz ve temelsiz olduğunu göstermeye çalışmıştır¹⁶.

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardığında ülkede üç tür kurtuluş çaresinin bulunduğunu belirtir: İngiltere himayesini veya Amerika mandasını isteyenler ve bölgesel kurtuluş çareleri arayanlar. Mustafa Kemal'in kurtuluş ilkesi, yukarıdaki düşüncelerden bütünüyle farklıdır. Mustafa Kemal, kendi kararını şöyle açıklamıştır: "Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!". Mustafa Kemal, bu amacı gerçekleştirmek için şu stratejiyi izlemiştir¹⁷:

"Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak... Eğer dokuz yıllık faaliyetimiz ve yaptıklarımız bir mantık silsilesi ile gözden geçirilirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel doğrultunun ilk kararların çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır."

Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nde 24 Nisan 1924'te yaptığı uzun bir konuşmada Bağımsızlık Savaşı'nın gelişimini belgelere dayanarak anlatmıştır. Ulu Önder, o güne kadar olan gelişmeleri üç evreye ayırmıştır: Mondros Mütarekesi'nden Erzurum Kongresi'ne, Erzurum Kongresi'nden İstanbul'un işgaline, İstanbul'un işgalinden "bu dakikaya kadar". Mustafa Kemal, uzun açıklamasının sonlarında, yedi yüz senelik uzun ve heybetli bir hayat geçirmiş Osmanlı milletinin yıkılmanın eşiğine gelmiş olduğunu ve bu durumun TBMM'yi yıkından ilgilendirdiğini belirtiyordu¹⁸.

¹⁶ Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946, s.13 vd; Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1969, s.40 vd.; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 2.B., Ankara, TTK, 1989, s.38-43.

¹⁷ Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s.8-9.

¹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1.C., der. Nimet Arsan, 4.B., Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989. s.12-60.

Mustafa Kemal, 16/17 Ocak 1923 gecesi İzmit'te gazetecilerle yaptığı toplantıda, Milli Mücadele'nin amacının ve hedefinin, "milletin tam bağımsızlığını ve kayıtsız şartsız egemenliğini sağlamak ve sürdürmek" olduğunu ifade etmiştir. Millet, dışa karşı bağımsızlığını elde edebilmek için izlediği yolu "Misak-ı Milli" ile ifade ettiğini, milli egemenliğini sağlayabilmek amacını ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile saptadığını söylemiştir¹⁹. Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de Mecliste yaptığı bir konuşmada, "bugünkü mücahedatımızın(savaşlarımızın) gayesi istiklâl-i tamdır. İstiklâlin tamamıyeti, ancak istiklâl-i malî ile mümkündür"²⁰ diyordu. Mustafa Kemal, Haziran 1921'de Ankara'da Fransız diplomatı Franklin Bouillon ile görüşmelerde tam bağımsızlığı şöyle açıklıyordu²¹: "Tam istiklâl demek, elbette, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel v.b. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla istiklâlden yoksun kalması demektir."

Misak-ı Milli, Mustafa Kemal'in ifadesiyle "Türkiye'nin millî hududunu tespit için bir esasa istinat etmek" düşüncesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Misak-ı Milli, Erzurum Kongresi'nde oluşturulmaya başlamış, Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda kabul edilmiş ve 17 Şubat 1920'de ise dünyaya ilan olunmuştur. Misak-ı Milli altı maddeden oluşuyor ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın programı niteliğini taşıyordu²². Mustafa Kemal, Misak-ı Milli'nin oluşumu sürecinde, Wilson prensiplerinin onikinci maddesinden hareket etmiş ve kamuoyuna İtilaf Devletleri'nin söz konusu maddeyi göz ardı ettiklerini açıklamıştır²³.

¹⁹ Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993, s.87-89.

²⁰ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, I.C., s.243.

²¹ Atatürk, *Nutuk*, s.423.

²² Nejat Kaymaz, "Misak-ı Milli Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında," *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 3.C., Ankara, TTK, 1983, s.1953-1957; Nejat Kaymaz, "TBMM'nde Misak-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-II," *Tarih ve Toplum*, C.IV, No.20 (Ağustos 1985), s.50-51.

²³ Kemal Atatürk, *Nutuk. Vesikalar*, Ankara, TTK, 1991, s.871-881. Ondört maddeden oluşan Wilson Prensipleri'nin Türkiye'yi ilgilendiren onikinci maddesi şöyledir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kesiminin egemenliği sağlanmalı, fakat bugün Türk yönetiminde bulunan öteki uluslara kesin ve her türlü kuşkuadan uzak bir yaşama güvenliği ve kendi gelişmelerini istedikleri gibi yürütecek kesin ve engelsiz fırsatlar olanağı verilmeli, Çanakkale boğazı bütün ulusların gemilerine ve ticaretine, uluslarca sağlanacak güvenlik altında sürekli olarak açık bulundurulmalıdır." Turan, I. Kitap, s.63-64.

Misak-ı Milli metni, Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde kesin şeklini almış olmasına karşın, belgede Osmanlı Devleti ve Osmanlı Hükümeti kavramları yanında "Türkiye" sözcüğünün de kullanılması gerçekten önemlidir. Misak-ı Milli'nin beşinci ve altınca maddesi, Türkiye'nin ulusal ve iktisadi gelişmesinin önünde önemli engellerden olan kapitülasyonlarla ilgilidir. Diğer dört madde ulusal sınırların saptanması hakkındadır²⁴. Mustafa Kemal, Lozan Konferansı devam ederken, 19 Ocak 1923'te Misak-ı Milli'nin pratikte sağlandığını dile getirmiştir²⁵.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı, bu açıklamaların ışığında, Mondros Bırakışması ile Lozan Barış Antlaşması arasındaki dönemi kapsayan yaklaşık beş yıllık bir mücadeledir. Lozan Barış Antlaşması, Mustafa Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği gibi "Türk milletine karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sèvres Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belge"dir²⁶. 18 Temmuz 1923 tarihli "Times" gazetesi, Lozan Barış'ının tarihsel konumunu, "cihan, muahedenin ihtiva ettiği dersleri anlayacaktır. Ancak böyle bir muahedeyi elde etmek bile çetin çalışmalara ve meşakkate mal olmuştur. Bu gibi vaziyetler karşısında en salim politika, Türkiye'yi olduğu gibi, nasılsa öyle tanımaktır. Maziye arayabiliriz, fakat onu iade edemeyiz"²⁷ şeklinde açıklıyordu.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise, TBMM'nin biçim ve niteliğini belirleme çabasının sonucunda oluşturulmuştur. Bu çabanın ilk somut ürünü Mustafa Kemal tarafından hazırlanan ve 13 Eylül 1920'de "BMM Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla Meclis'e sunulan Halkçılık Programı'dır. Programın hazırlanış biçimi, programa hükümet programı niteliğini de kazandırır. Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920'de yeni bir hükümetin kurulması amacıyla Meclis Başkanlığına verdiği önergede "halk hükümeti" kavramını kullanmıştı. 31 maddeden oluşan Halkçılık Programı, 18 Eylül 1920'de incelenmek üzere özel komisyona gönderilmiş, fakat o sırada hükümetle komisyonun program üzerinde görüş ayrılığı ve Konya isyanı nedenleri ile ancak iki ay sonra Meclis gündemine alınabilmiştir. Komisyon, söz konusu programın amaç ve

²⁴ *Milli Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, haz. Zekâi Güner ve Orhan Kabataş, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, s.201-202.

²⁵ *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, s.188-189.

²⁶ Atatürk, *Nutuk* . s.518.

²⁷ Ali Naci Karacan, *Lozan* , 2.C., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s.628.

öğreti bölümünü 18 Kasım 1920'de "BMM Beyannamesi" olarak ilan etmiş, diğer bölümü ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak düzenlemiştir²⁸.

18 Kasım 1920 tarihli "BMM Beyannamesi"nde, Meclisin ve Hükümetin sosyal ve siyasi görüşü ile kurulmakta olan yeni devletin temelleri ifade edilmiştir²⁹. Bildiride, TBMM'nin emperyalist devletlerin, devleti ve milleti ortadan kaldırma tehlikesine karşı, ülkenin hakkını korumak ve savunmak amacıyla toplandığı belirtiliyordu. Aynı bildiride, Meclisin iki temel hedefinin olduğu görülmektedir. Birinci hedef, ulusal sınırlar içindeki Türkiye halkını, emperyalizmin ve kapitalizmin baskısından kurtararak, iradesinin ve egemenliğinin sahibi yapmaktır. İkinci hedef ise, halkın eskiden beri maruz kaldığı yoksulluğun nedenlerini yeni vasıtalarla ve örgütlerle kaldırarak, toplumu refaha ve mutluluğa ulaştırmaktır³⁰.

Mustafa Kemal, 12 Aralık 1922'de bir gazeteciye verdiği demeçte Türkiye Devleti'nin ve TBMM Hükümeti'nin temel niteliğini anlayabilmek için, anayasanın dikkatle incelenmesi gerektiğini ve bu konuda kendisi tarafından söylenen bir nutkun gözden geçirilmesinin uygun olacağını açıklamıştır³¹. Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921'de Mecliste "Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkisini Belirten Kanun Teklifi" münasebetiyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hakkında uzun bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmasında, hükümet şeklinin mevcut hükümet biçimlerinden hiçbirine benzemediği eleştirileri karşısında şunları söylemiştir³²:

"...Halkçılık, nizam-ı içtimaisini (sosyal düzenini) sâyine (emeğine), hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslekî içtimaidir (sosyal düzendir). Efendiler! Biz bu hakkımızı mahfuz (saklı) bulundurmak, istiklâlimizi emin bulundurmak için heyet-i umumiyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyeye mücahedeyi (savaşmayı) caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız. Binaenaleyh bu ve bu gibi teşvikatla ve izahatla hükümetimizin istinad ettiği esasın, ilmi içtimaiye (toplumbilime) müstenit bir esas olduğunu bâriz bir surette görürüz! Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz

²⁸ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Ankara, Kültür Yayınları, 1997, s.196-202.

²⁹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 2.C., İstanbul, İstanbul Matbaası, 1965, s.116.

³⁰ Naşit H. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, 1973, s.279-280.

³¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3.C., s.74.

³² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1.C., s.211-212.

benzememekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz bize benzeyoruz efendiler (alkışlar)!”

Mustafa Kemal, TBMM Hükümetinin bir halk hükümeti olduğunu sık sık dile getirmiştir³³. Türkiye’de halkçılık düşüncesinin gelişiminde Kurtuluş Savaşı önemli bir evredir. Bu dönemde halkçılık, özellikle 1921 Anayasası görüşmeleri sırasında yeni bir boyut kazanmış ve memur otokrasisine karşı bir silah olarak kullanılmıştır³⁴. Bununla birlikte halkçılık, yalnızca Türkiye’nin siyasi ve toplumsal yapısıyla ilgili bir düşünce olmakla kalmamış, Sovyet Rusya’nın Bolşeviklik ideolojisine karşı da bir kalkan işlevi görmüştür. Mustafa Kemal, 14 Ağustos 1920’de Mecliste yaptığı bir konuşmada TBMM’nin halkçılık düşüncesine dayandığını, bunun Bolşevik prensiplerine zıtlık göstermediğini, fakat kendilerinin milliyetçi olmakla Bolşeviklerden ayrıldığını ifade etmiştir³⁵.

Sovyet Rusya ve TBMM Hükümeti, ideolojik farklılıklarına rağmen Batılı emperyalist güçlere karşı mücadele fikrinde birleşiyorlardı. Mustafa Kemal, bu savaşın evrensel boyutlarının ve tarihsel anlamının bilinciyle hareket ediyordu. Bir Fransız gazeteci, 1921’de yayınlanan eserinde Ankara’yı “Milliyetçiliğin Kâbesi” olarak tanımlıyor, Ankara yollarında “Asyadan gelmiş delegelere” rastlamış olduğunu belirtiyor ve “1920 yılında Türk milliyetçiliği, az zamanda bütün Asyaya yayılacak olan, bağımsızlık hareketinin başına geçti” diye yazıyordu³⁶. Halide Edib de, Fransız gazetecinin gözlemlerini doğrulayıcı nitelikte bilgiler verir. H. Edib, TBMM’nin açıldığı sıralarda Mecliste “Batı Mefkûresi” ve “Doğu Mefkûresi” adlı iki etkin düşünce akımının bulunduğunu, bunlardan ikincisinin daha güçlü olduğunu anlatır. H. Edib, Erzurum Kongresi’nden itibaren Mustafa Kemal’in karargâhında bulunan Abdurrahman adında genç bir Afganlının “Hakimiyet-i Milliye” gazetesinin çıkarılmasında görev aldığını belirtir³⁷.

Mustafa Kemal, 23 Temmuz 1919’da Erzurum Kongresi’ni açış konuşmasında, önce Asya’nın ve Afrika’nın çeşitli yerlerinde Batılı emperyalist

³³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 3.C., s.49, 72; Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), s.190.

³⁴ Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, s.34-35; Güneş, s.206-207.

³⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1.C., s.102.

³⁶ Berthe Georges-Gaulis, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği, çev. Cenap Yazansoy, İstanbul, Rado Yayınları, 1981, s.52,140.

³⁷ Halide Edib- Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, 11.B., İstanbul Atlas Kitabevi, 1994, s.111, 128-129.

devletlere karşı yürütülen ulusal kurtuluş savaşları hakkında kısaca bilgi verir ve sonra bu bağlamda Türk Kurtuluş Savaşı'nı değerlendirir³⁸. Mustafa Kemal, Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği 6 Mayıs 1920 tarihli telgrafta "vaziyet-i umumiye-i siyasetimiz ve Bolşeviklerle kesbi ittifak için aradan emperyalizm siyasetine alet olan Ermeni hükümetinin ret ve imhası meselesinin" TBMM'de görüşüldüğünü ve şu kararın alındığını bildirmiştir³⁹: "Binaenaleyh Bolşeviklerle şeraiti müşarekemiz (işbirliği koşullarımız) az çok tebellür etmeden ve hututu esasiyemiz tesbit ve bize temin edecekleri maddi muavenet tayin edilmeden evvel fiilen bunlarla teşrik-i mesai (işbirliği) calibi mehazır (sakıncalı) görüldü."

Mustafa Kemal'in, 7 Temmuz 1922 tarihli konuşmasındaki şu sözleri, lideri olduğu hareketin amacını, niteliğini ve tarihsel konumunu açıkça ortaya koyar⁴⁰:

"... Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye âzîm (büyük) ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye, şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının icabatını değil, tarihin hakikî icabatını takip edecektir. Filhakika mevcut tarihlerin kaydettiği hâdisat milletlerin hakikî efkâr ve âmalı, harekâtı değildir."

B. MUSTAFA KEMAL VE ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞI YILLARINDA TARİH BİLİNCİ

Değerli kültür adamımız Sabahattin Eyuboğlu, Dumlupınar Savaşı'na katılmış bir emekli albayın, kendisine Mustafa Kemal'in şu sözü söylediğini belirtir: "Dumlupınar'da Yunanlılardan Troyalıların öcünü aldık!"⁴¹. Mustafa Kemal'in yukarıdaki sözleri, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın Türkiye tarihindeki konumunu açıkça ortaya koymakta ve bu savaşın yeni tarih anlayışı ile bağlantısını gözler önüne sermektedir. Ord.Prof.Dr.E. Z. Karal'ın da belirttiği gibi, "Atatürk'ün tarih üzerinde çalışmaları İstiklâl Savaşımızın kültür alanında devamıdır"⁴². Bu yeni tarih

³⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1.C., s.3-4.

³⁹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, 4.C., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991, s.333.

⁴⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2.C., s.44.

⁴¹ S. Eyuboğlu, *Mavi ve Kara*, İstanbul, Kültür Yayınları, 1999, s.187.

⁴² Enver Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara, TTK, 1946, s.55.

anlayışının ilk belirtileri, “müdafaa-i hukuk”, “muhafazaa-i hukuk” adıyla kurulan derneklerinin faaliyetlerinde görülebilir.

Kasım 1918’de kurulan Milli Kongre, Türkiye’yi Avrupa ülkeleri nezdinde tanıtmayı ve Türklerin hakkını savunmayı önemli bir konu olarak görüyordu. Dernek, bu amaçla 1919’da Ahmet Cevat Bey’in Fransız dilinde yazdığı “Meşhur Müelliflere Göre Türkler” adlı resimli eserini yayınlamıştır. Bu yapıt, Batı literatüründe Türk milletinin üstün karakterleri ve meziyetleri lehinde yazılmış eserlerden bazı parçalar derlenerek hazırlanmıştı. Söz konusu eserle, Türklerin, azınlıklara karşı hoşgörülü davrandığı ve çağdaş bir millet olduğu gösteriliyordu⁴³.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, İzmir’in yabancılara verilmesini önlemek amacıyla Wilson Prensipleri’ne dayanarak söz konusu bölgenin Türk çoğunluğundan oluştuğunu kanıtlamaya çalışıyordu. Bu amaçla, Derneğin 13 Mart 1919’da yapılan toplantısında “İzmir ve Aydın ilinde nüfus, emlak ve arazi çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu”, bu nedenle bölgenin yabancı egemenliğine giremeyeceği kararlaştırılmıştı. Buna karşın, Yunan Başbakanı Venizelos, 30 Aralık 1918’de Paris Barış Konferansı’na sunduğu memorandumda, Batı Anadolu’da ve Karadeniz bölgesinde nüfus çoğunluğunu Rumların oluşturduğunu ileri sürmüştü⁴⁴.

Yunanlı yetkililer, emperyal hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla nüfus istatistiklerine özel önem veriyorlardı. Yunan yöneticileri, Başbakan Venizelos’un 30 Aralık 1918 tarihli memorandumundan sonra, taleplerini ifade ve izah için nutuk ve basın konferansı gibi propaganda araçlarına da başvurular. Venizelos’un söz konusu muhtırasında, Kuzey Epir’in (Güney Arnavutluk), Trakya’nın, Batı Anadolu’nun, Pontus’un, Türkiye kıyısındaki Ege Adaları’nın ve Kıbrıs’ın Yunanistan sınırları içine katılmak istendiği görülür. Venizelos, bu istekleri dile getirirken nüfus verilerini temel almış, ancak bunların güvenilirliği üzerinde durmamıştır.⁴⁵

Mustafa Kemal, emperyalist devletlerin Anadolu’yu işgal stratejilerini baştan kavramış ve bu konudaki düşüncelerini ilgililere bildirmişti. Mustafa Kemal’in, Mondros Mütarekesi’nde yer alan “Kilikya” deyiminin belirsiz bir kavram

⁴³ “Garp Müelliflerinin Şهادeti”, *Vakit*, 12 Haziran 1335, s.2.

⁴⁴ Turan, 1. Kitap. s.110-111, 124-125.

⁴⁵ Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul, Meydan Neşriyat, t.y., s.27-36.

olmasından duyduğu endişe⁴⁶ buna iyi bir örnektir. Bu konuda bir diğer örnek de “Pontus” deyimidir. Bu deyimle, tam olarak hangi bölgenin kastedildiği anlaşılamıyordu. Pontus deyimi, söz konusu bölgeyle ilgili iddiası olanların isteklerine göre şekilleniyordu⁴⁷. Bu belirsizliğin, Yunanistan’ın Helenist iddialarına zemin hazırlayan etkenlerden olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal, 23 Temmuz 1919’da Erzurum Kongresi’ni açış konuşmasında, o günkü Türkiye’nin içinde bulunduğu koşulları “tarih ve hadisin sevki”nin bir ürünü olarak değerlendirmiş ve “tarih bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez” demiştir. Mustafa Kemal, aynı konuşmasında Türkiye aleyhindeki hükümlerin ve kanaatlerin iflasa mahkum olduğunu, tarihine karşı yapılan haksızlıklardan müteessir olan ulusal duygunun örgütlenerek bir “millî cereyan” haline geldiğini ifade etmiştir. O, Türkiye’yi paylaşmaya çalışan devletlerin stratejilerini de iyi kavramıştır. Mustafa Kemal, ülkemizde işgalcilerin amaçlarını gerçekleştirme araçlarından en önemlilerinin yabancı sermaye ve propaganda ile bunlara alet olan Türkler olduğunu ifade eder. O’na göre düşmanlar, Doğu işlerini idare etmekte ve zayıf yönleri arayıp bulmakta ustadır ve Türkiye’de bunu âdeta bir örgüt haline getirmişlerdir⁴⁸.

Mustafa Kemal’in, Türkiye’nin işgalini “Şark Meselesi” çerçevesinde değerlendirmesi, onun olaylara bakışındaki tarihsel perspektifin genişliğine ve tutarlılığına açık bir kanıttır. O’nun geniş perspektifli tarih görüşü, olayların gelişimine müdahalesini ve başında bulunduğu hareketin konumunu kavramasını kolaylaştırmıştır. Mustafa Kemal, ulusların hayatında mücadeleye ve bu mücadelede kuvvet unsuruna özel önem verir. Mustafa Kemal bunu şöyle ifade eder: “Hayat demek, mücadele ve müsademe (savaşım) demektir. Hayatta başarı kazanmak, mutlaka mücadelede başarı kazanmaya bağlıdır. Bu da maddî ve manevî güç ve kudrete dayanır”. O’na göre, bir de “toplumca yapılan genel bir mücadele” vardır ki, Doğulu ve Batılı kavimlerin mücadelesi buna iyi bir örnektir; tarihin çeşitli dönemlerinde Türklerin Avrupalı milletlere saldırıları, bir karşı saldırıyı davet etmiştir. Bu nedenle, Türkiye’yi yeni saldırılara maruz bırakabilecek olan

⁴⁶ Falih Rıfki Atay, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, Sel Yayınları, 1995, s.73.

⁴⁷ Kitsikis, s.31.

⁴⁸ Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, s.637-641. Ayrıca bkz: *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 1.C., s.96; Sadi Borak, *Atatürk’ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, 2.B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997, s.197-198; *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 2.C., s.7-9.

Panislamizm ve Pantürkizm siyasetlerinin uygulanabilme imkânı yoktur; Türkiye'nin menfaatlerine, bilime, mantığa ve akla en uygun politika "millî siyaset"tir⁴⁹. Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasında, Pantürkizm ve Panislamizm siyasetlerinin Türkiye'nin gerçeklerine uygun olmadığını şöyle açıklamıştır⁵⁰:

"... Efendiler, büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz Panislâmizm yapmadık. Belki 'yapıyoruz, yapacağız' dedik. Düşmanlar da 'yaptırmamak için bir an evvel öldürelim!' dediler. Panturanizm yapmadık! 'yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik' ve yine 'öldürelim' dediler! Bütün dâva bundan ibarettir..."

Mustafa Kemal, Pantürkizm ve Panislamizm gibi uygulanma olanağı olmayan siyasi düşüncelerin gerçeklik kazanıp kazanamayacağını geçmişteki benzer örneklere dayanarak değerlendirmektedir. Çünkü O'na göre, düşüncelerin gerçekçi olup olmaması konusunda en uygun ölçütlerden biri tarihsel deneyimdir. Mustafa Kemal, modern gelişmelere en uygun siyasetin ulusal politika olduğunu ifade etmiştir.

Mustafa Kemal'in tarih görüşünde "millet", "milliyet", "milliyetçilik" kavramlarının çok önemli yeri vardır. O'nun milliyetçilik görüşünü şekillendiren etmenlerden biri, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın niteliği ve bu savaşın gelişim sürecidir denilebilir. Mustafa Kemal, henüz Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlarında "Türklük duygusu"nu kendisine rehber olarak almıştı O, Samsun'dan Sadaret'e gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli raporda, İzmir'in Yunan ordularının işgali altına girdiğini, Türklüğün yabancı yönetimine tahammülü olmadığını belirtmiş ve ülkenin kurtuluşunun, milletin birleşerek ulusal egemenlik düşüncesini ve Türklük duygusunu hedef edindiğini bildirmiştir⁵¹.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin ulusal sınırlarının çiziminde Wilson'un milliyetler ilkesini göz önünde tutmuş ve bu konuda 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin imza tarihindeki fiili sınırları esas kabul etmiştir. Buradan hareketle, oluşumuna önderlik ettiği Misak-ı Milli'yi, hem Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın programı hem de ulusal sınırları belirleyen bir belge olarak değerlendirmiştir. Mustafa Kemal'e göre, "Türkiye halkı ırkan veye dinen ve harsen müttehit(birleşik),

⁴⁹ Borak, s.159-160; Atatürk, *Nutuk*, s.297-298.

⁵⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.216. Ayrıca bakınız. Atatürk, *Nutuk*, s.298-299.

⁵¹ Şerafettin Turan, "Atatürk Milliyetçiliği," *Atatürk Konferansları*, Ankara, TTK, 1970, s.70.

yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile(karşılıklı saygı) ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun(dolu) ve mukadderat ve menafii müşterek olan heyet-i içtimaiyedir.”⁵²

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk milletinin detaylı bir tanımını yapmamış ve bu konuda ayrıntıya girmenin zamanı olmadığını belirtmiştir⁵³. Yine de savaşın başlarından itibaren “hakimiyet-i milliye”nin önemini vurgulamıştır⁵⁴. Onun bu konuşmalarında tarihsel içeriğin önemli bir yer tuttuğu görülür. Mustafa Kemal’in, Kurtuluş Savaşı’ndan sonraki konuşmalarında önceki döneme oranla, tarihe daha fazla yer verdiği görülür. O’nun Ulusal Bağımsızlık Savaşı döneminde çok sayıda tarih eseri okumuş olması anlamlıdır. Bir başka deyişle, Mustafa Kemal’in tarih anlayışı açısından Kurtuluş Savaşı dönemi bir hazırlık evresidir.

Kemal Atatürk’ün, Sakarya Zaferi ile Büyük Taarruz arasındaki zamanda yoğun şekilde İslam tarihi okuduğu ve bu konuda din adamlarıyla heyecanlı tartışmalar yaptığı bildirilir. Halide Edib, bu sıralarda ulema sınıfının, Doğu Mefkûresi’ni eski İslam demokrasisi halinde canlandırmak isteğini; bu durumun, Mustafa Kemal’i İslam tarihini incelemesine neden olduğunu ileri sürer⁵⁵. Afet İnan da, Mustafa Kemal’in bu konudaki bilgisini 1 Kasım 1922’de hilafetten saltanatın ayrılması sırasında açıkça kullandığını belirtir⁵⁶. Prof.Dr.Taner Timur ise, Atatürk’ün “bütün devrimciler gibi” Kurtuluş Savaşı’nın sonlarında yeni kurulacak olan devletin tarih içindeki yerini düşündüğünü, bu devletin Türkiye olmasından dolayı Osmanlılardan önceki eski Türk medeniyetleri ile ilgilenmiş olduğunu açıklar⁵⁷.

Afet İnan, Mustafa Kemal’in hayatının her döneminde olduğu gibi Bağımsızlık Savaşı yıllarında da tarihle yakından ilgilenmiş olduğunu, çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda tarihi bazen “millî bir heyecan kaynağı”, bazen de “ilmî bir mevzu olarak” ele aldığını ve yapmak istediği yasalar açısından tarihe özel işlevler yüklediğini belirtir⁵⁸. Prof.Dr.Halil İnalçık’a göre Mustafa Kemal, Ulusal

⁵² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1.C., s.236-237. Mustafa Kemal’in, 1 Mart 1922 tarihli TBMM’nin üçüncü toplanma yılını açış konuşmasından.

⁵³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1.C., s.29-30, 74-75.

⁵⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 2.C., s.11.

⁵⁵ Adıvar, s.127-130.

⁵⁶ Afet İnan, “İstiklâl Savaşımızda Tarih Bilgisinin Rolü.” *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara, TTK, 1946, s.15-16.

⁵⁷ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.171-172.

⁵⁸ İnan, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s.18.

Bağımsızlık Savaşı yıllarında yabancılarla yaptığı bütün konuşmalarda onların Türkiye ve Türk ulusu hakkında yanlış bir zihniyette olduklarını görmüş ve bununla mücadele etmiştir⁵⁹. Mustafa Kemal'in, bütün bu nedenlerle söz konusu dönemde "Osmanlı tarihi" yerine "milli tarih"⁶⁰ deyimini kullanmaya başladığı söylenebilir.

Mustafa Kemal'in ulusal tarih görüşü, Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarının düşünsel gelişimiyle de uyum içindedir. Bu yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar ve ülkenin geçirdiği değişimler aydınları da derinden etkilemiştir. Bu dönemde aydınlar, siyasal ve sosyal koşulların da etkisiyle, yeni bir ulusal kimlik ve tarih görüşü arayışı içindedir. Bu arayışta, Anadolu merkezli bir tarih anlayışını ön planda olduğu görülür. Turancı düşüncenin iflası, Türkiye bilincinin uyanmasına ve "Anadoluculuk" adıyla bir düşünce akımının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Anadolucular; Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yınanç, Hamit Sadi Selen gibi Darülfünun'un genç akademisyenlerinden oluşuyordu. Onlar, yeni tarih anlayışının "milli tarih" ve konusunun da "Anadolu Tarihi" olması gerektiğini savunuyorlardı⁶¹.

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Müderrisler Kurulu, 19 Eylül 1922'de yaptığı toplantıda, Edebiyat Medresesi öğrencilerinin isteği üzerine, oybirliği ile Mustafa Kemal'e fahri profesörlük unvanının verilmesini kararlaştırmıştır. Edebiyat Medresesi Başkan Vekili Necip Asım, Kurul adına aynı gün Mustafa Kemal'e hitaben şu telgrafi çekmiştir⁶²: "İstanbul Darülfünunu Edebiyat Medresesi Meclis-i Müderrisini 19 Eylül'de akdettiği celsede zat-ı münci-i kumandanîlerini fahri müderrisliğe müttefiken intihap eylemekle fahreyler". Mustafa Kemal, bundan bir süre sonra kendisini ziyaret eden üniversite kuruluna "mektepe sıralarından beri çok sevdiği tarihle meşgul olduğunu, bu itibarla fahri müderrisliğin edebiyattan ziyade tarihe ait olmasının daha münasip olacağını" ifade etmiş ve kurula hitaben "tarihçilerle çok konuşacağız" demiştir⁶³. Prof. Dr.E. Z. Karal, Mustafa Kemal'in

⁵⁹ Halil İnalçık, "Türk Tarihi ve Atatürk'te Tarih Şuuru." *Türk Kültürü* ,C.I, No.7(Mayıs 1968), s.7-8.

⁶⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1.C., s.223; Borak, s.178.

⁶¹ Frank Tachau, "The Search for National Identity Amongst the Turks." *Die Welt Des Islams* , C.VIII, No.3, 1963, s.167-168.

⁶² *İkdam* , 20 Eylül 1338, s.3.

⁶³ Şemsettin Günaltay, "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra," *Belleten*, C.III, No.10 (1 Nisan 1939), s.273-274.

yukarıdaki sözleriyle ilgili olarak, “bu sözlere rağmen, Atatürk’ün 1923’den 1928 yılına kadar tarihle yakından alakadar olduğunu görmüyoruz” diye yazar⁶⁴.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında bu savaşın içinde yer almış kişilerin tarihle yakından ilgilendikleri ve tarihi işlevsel şekilde kullandıkları görülür. Erzurum Milletvekili Süleyman Necati (Güneri), TBMM’nin 29 Mayıs 1920 tarihli toplantısında Türklerle Avrupalıları medeniyet yönünden şöyle karşılaştırır: “Galya ormanlarında, Normandiya sahillerinde insanlar daha çıplak ve vahşi vahşi gezerken, bizim atalarımız çok büyük bir medeniyet kurmuş, Hint hudutlarından Akdeniz’e kadar yayılmışlar, büyük bir medeniyet vücuda getirmişlerdi. Her nereye uğramışlarsa hâkim olmuşlar, altı bin senelik kocaman, hür bir tarih sahibi olmuşlardır.” Necati Bey’e göre, böyle derin ve zengin geçmişi olan bir millet tarih sahnesinden silinemez⁶⁵.

Mustafa Kemal, Avrupalıların Türkler hakkındaki yanlış düşüncelerini ve bunların Türk aydınlarını etkisi altına alan özelliklerin de işaret etmiştir. O’na göre, Batılıların, Türklerin medeni olmadığı ve medeni olacak kabiliyetten yoksun olduğu iddiası tarihsel gerçeklere aykırıdır. O’na göre, ufak bir aşiretten bir imparatorluk kuran ve bir dönem Avrupa’ya kadar ilerleyen bir millet “yalnız kılıç kuvvetile vücuda gelemezdi”. Çünkü, Avrupa içlerine kadar ilerleyen bir orduyu donatmak ve idare etmek yalnızca askeri bir konu değildir. Bu durum, orduyu yöneten bütün devlet teşkilatının da dönemine göre ileri bir düzeyde olduğunu gösterir⁶⁶. Mustafa Kemal’in bu tarih görüşü, Türk tarihini bir bütün şeklinde ele almasına ve eski Türk tarihiyle ilgilenmesine yol açmıştır. O’nun tarih görüşünde, “millet” unsuruna öncelik veriliyor ve hanedanlık tarihinin yerini milli tarih alıyordu.

Mustafa Kemal, 1 Kasım 1922’de Mecliste saltanatla hilafetin ayrılması ve saltanatın kaldırılması hakkındaki görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada, Türk ve İslam tarihi hakkında derin ve geniş bir bilgisi ve bu konuda bir sentez yeteneği olduğunu açıkça sergilemiştir. O, bu konuşmasında tarihi, tarihten önceki ve tarihten sonraki dönemler olmak üzere ikiye ayırır ve insanlığın da iki dönemde ele alınabileceğini belirtir. O’na göre, ilk dönem insanlığın çocukluk ve gençlik, ikinci

⁶⁴ Karal, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s.59. Mustafa Kemal’in 1923 ile 1928 yılları arasında tarihle yakından ilgilenmevişinin nedenleri dördüncü bölümde incelenecektir.

⁶⁵ Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhü*, 3.B., İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1963, s.102.

⁶⁶ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 2.C., s.7-8.

dönem ise yetişkinlik ve olgunluk devridir. Tanrının, ilk dönemde insanlığa peygamberler ve elçiler gönderdiğini, son peygamberin ise Muhammed olduğunu belirtir. Mustafa Kemal, Muhammed'in Arap toplumu içinde dünyaya gelmiş bir peygamber, Türklerin ise Peygamber Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan olduğunu açıklar. O, konuşmasında tarihin ilk dönemleriyle ilgili yeterince belge bulunmadığını ve tarihle ilgili yorumlarında bunun dikkate alınmasını belirtir⁶⁷.

Mustafa Kemal'e göre Türkler, onbeş yüzyıl önce Orta Asya'da büyük devletler kurmuş ve insanlığın her türlü becerisine sahip olmuş bir millettir. O'na göre, 1920'lerin başında bütün dünyada yüz milyondan fazla nüfusu olan Türklerin, buna paralel olarak geçmişte de önemli bir konumu olmalıdır. Örneğin, İslamiyet'in ortaya çıkışından 250 yıl önce yani 1922'den 1500 yıl önce Orta Asya'da büyük bir "Türkiye Devleti" mevcuttu. Türkler, Müslüman olduktan sonra doğu ve batı yönünde göç ederek ülkelerini genişletmişler ve Kafkasya, İran, Irak, Suriye ile birlikte Anadolu'ya da nüfuz eden Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. İşte Osmanlı Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkıntıları üzerinde kurulmuş ve onun varisi olmuş bir devlettir⁶⁸.

Mustafa Kemal, söz konusu konuşmasıyla Türk tarihini Osmanlı ve İslam tarihlerinin kapsadığı alandan çıkararak, geniş ve derin bir anlayışla yorumlamaktadır. Bu yorumda, Osmanlı ve İslam geçmişlerinin, onlardan daha uzun bir geçmişi olan Türk tarihinin yalnızca bir evresini oluşturduğu görülür. Bu yaklaşımda, geniş anlamda ulus kavramının esas alındığı, dolayısıyla Osmanlı hanedancı tarih görüşünün terk edildiği anlaşılır. Çünkü, saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı devleti de tarihe karışmış ve Osmanlıcı düşünce resmen sona ermiştir. İşte, saltanatın kaldırılmasından itibaren Osmanlıcı(hanedancı) tarih anlayışının yerini ulusçu tarih görüşünün almaya başladığı ve Türkiye'de ulusal iradenin egemen olmasının yeni tarih anlayışının yerleşmesinde önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal, 2 Şubat 1923'te İzmir'de "İzmir, 40 asırlık bir atalar yurdudur" demiştir. O'nun buna benzer başka ifadelerinin de olduğu bilinmektedir⁶⁹.

⁶⁷ Atatürk. *Nutuk, Vesikalar*. s.930-931.

⁶⁸ *A.g.e.*, s.931-936.

⁶⁹ Borak, s.156. Mustafa Kemal, 15 Ocak 1923'te Adana Türkocağı'nda Adana'nın "tarihin malûm devirlerinden beri tamamen bir Türk memleketi" olduğunu ifade etmiştir. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2.C., s.117; 28 Ocak 1919'da Ankara'da Toros'tan Antakya'ya kadar olan mintikanın "bin seneden beri Türk kanile yoğurulmuş" olduğunu belirtmiştir. *Nutuk, Vesikalar*, s.876-877.

O, buna benzer ifadeleriyle Misak-ı Milli sınırları içindeki Türkiye'nin tarihsel açıdan da bir Türk yurdu olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Kemal'in bu yaklaşımı, 1920'lerin sonlarında şekillenmeye başlayacak olan tarih tezinin de başlangıcı sayılabilir. Bu yeni tarih anlayışının ortaya çıkmasında yabancı devletlerin Türkiye üzerinde hak iddialarının etkileri görülmektedir. TBMM tarafından hazırlanan ve 1922'de yayınlanan "Pontus Meselesi" adlı yapıt buna iyi bir örnektir.

Türkiye'de tarih anlayışının şekillenmesinde Kurtuluş Savaşı yıllarında önemli gelişmeler olmuştur. Maarif Vekâleti, eğitimi yeniden düzenlemek amacıyla çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bunlardan birisi 15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Heyet-i İlmiye'dir. Bu toplantıya birçok Darülfünun müderrisi ve bu arada Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Samih Rifat gibi tarihçilerin yanı sıra Nafi Atuf Kansu, İhsan Sungu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi eğitimciler de katılmıştı⁷⁰. 1921'de gerçekleştirilen bu toplantılara ders planları, müfredat programları, okul işleri ve benzeri konuları görüşmek üzere savaştan sonra da devam edilmiştir. Bu kongrelerde ortaya atılan ve 1922-1928 yılları arasında ileri sürülen eğitimle ilgili görüşlerin çoğunluğu Ziya Gökalp'in fikirleridir. Eğitimci İlhan Başgöz'e göre, "bunların (bu fikirlerin) hemen hepsi Gökalp'in (eğitim) görüşünün daima eksik ve kötü bir yinemesidir"⁷¹.

Kurtuluş Savaşı yıllarında yeni tarih anlayışının oluşumuna bir diğer örnek de Serbest Âli Dersleridir. Bu dersler, yeni üniversitenin esaslarını hazırlamak amacıyla kurulması tasarlanmış ve bilimsel bir kuruluş olarak düşünülmüştü. Burada Lisaniyat, Tarih, Terbiye, İktisad-ı Nazarî, Hukuk-ı Düvel, Maliye, İslam Güzel Sanatları Tarihi, Şimdiki Yüzyılda Devlet, İktisadî Görüşler Tarihi adlı dersler veriliyordu⁷². Ancak bu derslerin, özellikle tarih derslerinin notları elimizde olmadığından Serbest Âli Derslerde açıklanan tarih anlayışı hakkında bir yorum yapmak zordur.

Prof.Dr.Mete Tunçay'a göre, "Pontus Meselesi" adlı eser "on yıl sonraki tarih tezimizin müjdecisi"dir⁷³. Söz konusu kitapta, Anadolu'nun baştan başa Türk ve

⁷⁰ Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.288.

⁷¹ Başgöz, s.128.

⁷² Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, AÜ DTCF Yayınları, 1982. s.64.

⁷³ Mete Tunçay, *T.C. 'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3.B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s.300.

binlerce yıldan beri Türklerin öz vatanı ve öz yurdu olduğu vurgulanır. Türkler, Anadolu'ya Ertuğrul Gazi ile, hatta Selçuklulardan önce gelmemiştir; en eski ve bilinmeyen zamanlardan beri Anadolu'da Türk ırkı mevcuttur. Anadolu'nun ilk sakinleri, tarihin ortaya koyduğu bilgilere göre "Turanîler"dir. Söz konusu eserde yalnızca Anadolu'da değil, en eski dönemlerde bile Irak ve Filistin topraklarında büyük olasılıkla Turani bir kavmin yerleşmiş olduğu belirtilir. Söz konusu ülkelerde Ari ve Sami ırklarının değil, Turan ırkının yerleşmiş olduğu konusu batılı tarih bilginlerinin çalışmalarıyla ortaya çıkmaktadır⁷⁴.

"Pontus Meselesi" adlı eserde, Küçük Asya'da eski Anadolu kavimlerinin (Sümerler, Hititler) ırksal özelliklerine sahip olmayan ve Anadolu'nun yerli halkı olan Turanilerle yakınlıkları kesin olarak belirlenmemiş kavimlerin (Araratlılar, Frigyalılar, Lidyalılar) de bulunduğu belirtilmiştir. Buna karşın, Anadolu'da görkemli bir devlet kurmuş ve saltanat sürmüş oldukları bilinen Sümerlerin ve Hititlerin ise geniş anlamda "Moğol-Türk" veya "Turanî" olduklarının kanıtlandığı ifade edilmiştir. Eserde, Sümerlerin ırk ve dillerinin özelliklerine dayanarak, Turani bir kökene sahip olduklarını ilk kez Alman bilgini Fritz Hummell'in ifade etmiş olduğu belirtilmiştir. Hititlerin de aynı kökenden geldiği konusunda ise İngiliz misyonerleri tarafından kaleme alınan eserlerde verilen bilgilere atıfta bulunulmuştur. "Pontus Meselesi" adlı eserde, "Amasya Tarihi" adlı meşhur eserin yazarı Hüseyin Hüsamettin'in Pontus Krallığının bir Turani kavim olan Hunlar tarafından kurulduğu iddiası ise "biraz fazla gayretkeşlik" olarak yorumlanır⁷⁵.

"Pontus Meselesi" adlı eserin, Anadolu üzerinde Yunan ve Ermeni iddialarına karşılık vermek amacıyla hazırlandığı ve bu konuda tarihin yardımcı bir unsur olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, yeni tarih anlayışı Kurtuluş Savaşı'nın koşulları içinde şekillenmiş ve bu savaştan sonraki gelişmeler bu tarih görüşünü hazırlayıcı etkilerde bulunmuştur. Bu yeni tarih görüşünün oluşumunda, hem Kurtuluş Savaşı'nın lideri hem de yeni Türkiye'nin önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün önemli işlevi olduğu anlaşılır. Bu bağlamda, yeni tarih anlayışını açıklayan en önemli kavramlardan birinin "Türkiye Tarihi" olduğu görülür.

⁷⁴ *Pontus Meselesi*, yay.haz. Yılmaz Kurt, Ankara, TBMM Basımevi, 1995, s.3.

⁷⁵ *A.g.e.*, s.4-12.

Mustafa Kemal Atatürk, Fuat Köprülü'nün 1923'te yayınlanan "Türkiye Tarihi" adlı eserini kısa sürede "büyük zevk ve istifade ile" okumuş ve ilgililerden eserin yazarına müstakbel tarih kitaplarının yayını için maddi destek sağlanmasını istemiştir⁷⁶. Prof.Dr.Halil İncik'a göre bu yapıt, "o zamana kadar bu konuda yapılmış incelemelerin açık ve derin bir terkibi"dir. İncik, Köprülü'nün söz konusu eserinin birçok bölümünün, 1930'dan itibaren Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından tarih eserlerine olduğu gibi alındığını belirtir⁷⁷. Fuat Köprülü'nün aynı sıralarda Maarif Vekâleti Müsteşarlığı'na gelmesi ve bir yıla yakın süre bu görevde kalması, Türk Tarih Encümeni üyeliğine seçilmesi ve Türkiyat Enstitüsü'nün kuruluşuna öncülük etmesi yeni tarih anlayışının oluşumunu etkilemiştir.

C. TARİH-İ OSMANÎ ENCÜMENİ'NİN ÇALIŞMALARI

Lütfi Simavi, anılarında Tarih-i Osmanî Encümeni Başkanı ve Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi ile 13 Haziran 1919 günü konuşmasında, nazır olmadığı halde neden kabine toplantılarına katıldığı konusunu konuştuğunu anlatır. A.Şeref, L. Simavi'ye söz konusu toplantılara isteyerek katılmadığını açıklamıştır. Simavi'nin anlatımına göre A. Şeref, Vahdet-i Milliye Cemiyeti mensubu bulunduğundan, Damat Ferit Paşa'nın Mehmet Vahdettin nezdinde girişimi sonucunda Vakanüvislik görevinden ayrılmak azledilmiş ve bunu bütün gazeteler yazmışlardı⁷⁸.

Mehmet Demiryürek, aynı konuda Tunaya'nın "Türkiye'de Siyasal Partiler" adlı eserinin ikinci cildine atıfta bulunarak, A. Şeref'in vakanüvisliği hakkında "bir belge bulamadığımdan bu görevi saltanatın ilgasına kadar sürdürmüş olduğu görüşünü benimsedim"⁷⁹ diye yazar. Tunaya, söz konusu bilgiyi L. Simavi'nin anılarına dayandırır. Bu bilgilerden, A. Şeref'in vakanüvislik görevine son verildiği konusundaki haberlerin gerçeği yansıtmadığı ve bunların söylentiden öteye bir anlam taşımadığı anlaşılmaktadır. A. Şeref, gerçekten vakanüvislikten azledilmiş olsaydı, onun yerine yeni bir vakanüvis atanırdı; çünkü vakanüvislik, münecimbaşılık gibi padişahların özel önem verdiği geleneksel kurumlardan biriydi. Yine de, A. Şeref'in Vahdet-i Milliye üyesi olması, Tarih Encümeni'ni olumsuz yönde etkilemiştir.

⁷⁶ M. Fuad Köprülü, "Bir Hatıra," *Bellekten*, C.III, No.10 (1 Nisan 1939), s.278.

⁷⁷ İncik, *Türk Kültürü*. C.VI. No.65 (Mart 1968), s.292.

⁷⁸ Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, t.y., s.513.

⁷⁹ Demiryürek, s.60.

Vahdet-i Milliye Heyeti, Milli Kongre gibi, partilerüstü olarak kurulduğunu ilan etmiş bir dernektir. Milli Kongre, 29 Kasım 1918'de kurulmuş ve Meclis-i Mebusan'ın 11 Nisan 1920'de feshinden sonra siyasi etki gücü zayıflamıştır. Vahdet-i Milliye ise, 6 Mart 1919'da Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında kurulmuştu. A. Rıza'nın 19 Eylül 1919'da Avrupa'ya hareket etmesi ve orada çalışmaya karar vermesi heyetin de sonunu getirmiştir. A. Şeref, Milli Kongre'nin genel sekreteri, Vahdet-i Milliye'nin de üyesiydi. İstanbul hükümetleri her iki girişimi de şüpheyle karşılamış ve bunların bir İttihatçı etkinliği olduğuna inanmışlardı. Ahmet Rıza ve A. Şeref, Anadolu'da oluşum halindeki kurtuluş hareketiyle ve bu hareketin lideri Mustafa Kemal ile yakın ilişkiler içindeydi⁸⁰.

Hasan Akbayrak, Sultan Mehmet Reşat'ın 3 Temmuz 1918'de ölümünden sonra Hazine-i Hassa'nın Tarih-i Osmanî Encümeni'nin ödeneğini kestiğini, bu nedenle kurulun savaş yıllarında hiçbir etkinlik gösteremediğini belirtir. Akbayrak, encümen üyelerinin Mütareke döneminde Tasnif-i Vesaik-i Tarihiye Encümeni'nde çalıştığını, bazılarının da üyelikten istifa ettiğini veya İstanbul'dan ayrıldığını yazar⁸¹. Encümenin Osmanlı Bankası'nda bulunan hesabında 28 Şubat 1917 tarihi itibarıyla 138 lira 24 kuruşu bulunuyordu. Banka yetkilileri, encümen başkanlığına aynı yılın sonunda önceki paranın faiziyle birlikte 140 lira 56 kuruş olduğunu haber vermiştir⁸².

Encümenin etkinliğini kaybetme sürecinde, Mondros Mütarekesi'nden sonraki gelişmelerin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Tarih-i Osmanî Encümeni'nin faaliyetlerinin aksamasında İttihatçı liderlerin yurtdışına firarından sonra oluşan yeni siyasi ortam ve zihniyet önemli bir etken olmuştur. Yeni iktidar, ülke çapında bir İttihatçı düşmanlığı başlatmış ve onların eseri saydıkları kurul ve kuruluşları tasfiye ve pasifize etmeye başlamıştı. Bunlardan biri de bilimsel amaçlı encümenler ve bu arada Osmanlı Tarih Encümeni'dir.

İttihatçı liderlerin, 1/2 Kasım 1918 gecesi yurtdışına firarından sonra, "İttihatçıların artçı kabinesi" sayılan Ahmet İzzet Paşa hükümetinin yerine 11 Kasım'da Tevfik Paşa kabinesi kurulmuştu. Tevfik Paşa kabinesinin Maarif Nazırı

⁸⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 2.C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.165-169, 430-437; Atatürk, *Nutuk*, s.24.

⁸¹ Akbayrak, *A.g.t.*, s.43-44.

⁸² TİTE Arşivi, Belge No.2/85 ve 2/89.

Rıza Tevfik Bey'dir. Rıza Tevfik, Damat Ferit gibi İttihatçı karşıtlığı ile tanınmıştı. R. Tevfik, anılarında kendi nazırlığı döneminde Maarif Nezareti Müsteşarlığı'nda Ali Kemal'in bulunduğunu, kendisinin Damat Ferit ile iyi bir dost olduğunu ifade eder. O, ayrıca Damat Ferit'in söz konusu nezarete özel bir ilgisinin olduğunu belirtir⁸³.

Rıza Tevfik'in Maarif Nazırlığı sırasında, İttihat ve Terakki döneminde Darülfünun'u ıslah çalışmaları çerçevesinde, burada istihdam edilen Alman öğretim üyeleri memleketlerine gönderilmişti. Türkiye'de bulunan Alman öğretim üyeleri, Mütareke döneminde İttihatçıların icraatının ve politikasının önemli bir parçası sayılıyordu. Rıza Tevfik, 8 Aralık 1918'de bir gazeteciye, Osmanlıların da içinde yer aldığı ve yenilgiyle çıktığı savaşın "Anglo-Sakson ırk ve medeniyetinin galebesi" olduğunu söylüyordu. Bu nedenle, Alman kültürü ve medeniyeti Osmanlılarca örnek alınmamalıydı. Rıza Tevfik, kuruluşunda Alman öğretim üyelerinin büyük katkıları olan darülmesaiyerin (enstitülerin) de gözden geçirileceğini ve bunların verimsiz, lüzumsuz ve şaibeli olduğunu ifade ediyordu⁸⁴.

8 Aralık 1918 tarihli "Vakit" gazetesinde, "Akşam"da yayınlanan bir habere dayanılarak, "Tarih Darülmesaiisi" hakkında ilginç bir gelişmeden söz edilir. Habere göre, Maarif Nazırı Rıza Tevfik, Edebiyat Fakültesi Dekanı İzzet Bey'e telefon ederek, Şehzadebaşı'nda bulunan ve Tarih Darülmesaiisi'nin bulunduğu binanın acilen boşaltılması ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na tahsisi talimatını vermiştir; İzzet Bey, söz konusu isteğin çeşitli nedenlerle mümkün olmadığını belirtmesine rağmen, Rıza Tevfik'in emrinin yerine getirilmesi konusunda ısrar etmesi üzerine dekanlık görevinden istifa etmiştir⁸⁵. Rıza Tevfik, bundan bir hafta sonra bir başka gazeteciye, darülmesaiyerin fazla masraflı olduğunu ikinci kez dile getirmiş, bunların bütçelerinin Mart 1919'da açıklığa kavuşacağını, pek çoğunun kaldırılacağını, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin ise devam edeceğini açıklamıştır⁸⁶.

Söz konusu "Tarih Darülmesaiisi", Ziya Gökalp'in gayretleriyle Darülfünun bünyesinde kurulmuş olan enstitülerden Tetkik (Türkiyat) Encümeni olmalıdır. Bu

⁸³ Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s.43-45.

⁸⁴ "Maarif Siyasetimiz ve Darülfünun Teşkilatı," *Sabah*, 9 Kanunuevvel 1334, s.1-2. Bu enstitüler birinci bölümde Tetkik (Türkiyat) Encümeni konusu incelenirken anlatıldığı üzere Darülfünun'un ıslahı sırasında 1914 ile 1918 arasında kurulmuşlardı.

⁸⁵ "Edebiyat Fakültesi Müdürü'nün İstifası," *Vakit*, 8 Kanunuevvel 1334, s.2.

⁸⁶ "Maarif Nezareti'nde," *Vakit*, 17 Kanunuevvel 1334, s.2.

encümen, Aralık 1918'de Darülfünun'un ıslahı sırasında enstitüler gündeme geldiği sırada "Vakit" gazetesine haber olmuştur. Söz konusu haberde Tarih Darülmesai'sinin de diğerleri gibi İttihat ve Terakki iktidarı döneminde kurulduğu ve Türkçü görüş doğrultusunda çalışmalar yaptığı belirtiliyordu⁸⁷. Dolayısıyla yeni dönem ve İttihatçı karşıtı yeni zihniyet, Türkçülük düşüncesinin ürünü araştırma merkezlerinden Tetkik (Türkiyat) Encümeni'nin yanı sıra Tarih-i Osmanî Encümeni'ni de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuz etki, önce Tarih-i Osmanî Encümeni'ne yöneltilen eleştiriler şeklinde görülür.

Ahmet Saip'e göre Tarih-i Osmanî Encümeni'nin, uzun süre faaliyette bulunmasına karşın, kuruluş amacına ulaştığı söylenemez; yine de, bu encümenin varlığını devam ettirmesi, gelecekte tarihle uğraşacaklar açısından moral kaynağı olacaktır. A. Saip'e göre, encümenin kuruluş amacını gerçekleştirmesi de mümkün değildi; çünkü farklı fikir ve anlayışa sahip üyelerden oluşan bir kurulun tutarlı bir eser yazması olanaksızdır; encümenin amacı "yazılacak eserlere vesika toplamaktan ibaret" olmalıdır. A. Saip, encümenin bir diğer zayıf yönünü de şöyle açıklar⁸⁸:

"...Müessese-i mezkurenin (Tarih-i Osmanî Encümeni'nin) azası bulunmak şerefi, tarih-i Osmanîde az çok çalışan, eserler vücuda getiren bilcümle Osmanlıların hakkı iken yevm-i hazırda (günümüzde) birçok müverrihlerin hariçte kaldığı görülmüştür. Âdetâ encümen-i mezkur (söz konusu encümen) birkaç adama münhasırdır. Encümene dahil olmak için tarihte çalışmak kâfi değildir. Onun bunun teveccüh ve taraftarlığını dahi kazanmak lazımdır ki bu ahval, serbest bir müessese için hiç de matlup olan ahvalden (istenen durumlardan) değildir..."

Ahmet Saip (1859-1920), Tanzimattan Meşrutiyete Osmanlı tarih yazımına ve anlayışına yakından tanık olmuş bir aydındır. A. Saip, birinci bölümde incelendiği üzere, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kuruluşu sürecinde bu encümenin yapılanması konusundaki fikirlerini sahibi olduğu "Makalat-ı Tarihiye ve Hukukiye" dergisinde yayınlamıştı. Onun 1920'de, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin durumuyla ilgili gözlemleri, encümenin yaklaşık on yıllık faaliyetine tanık olmuş birinin düşünceleridir. A. Saip'in de ifade ettiği üzere, encümenin bünyesinde gerçekten modern anlamda bilimsel niteliklere sahip tarihçiler olduğu gibi, yalnızca siyasi konumu nedeniyle encümen üyesi olmuş kişiler de bulunuyordu. Bu durum, zaten

⁸⁷ *Vakit*, 8 Kanunuevvel 1334, s.2; *Vakit*, 17 Kanunuevvel 1334, s.2.

⁸⁸ Ahmet Saip, "Rehber-i Müverrihîn: Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmanî Nasıl Yazılır?", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.III, No.95 (23 Teşrinasani 1918), s.1154-1155.

homojen bir yapıda olmayan encümenin verimli ve üretken faaliyetlerde bulunmasını engellemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin yeni koşulları, encümenin bu niteliklerinin bütünüyle ortaya çıkmasına ve dağılma durumuyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Tarih-i Osmanî Encümeni, Mütareke döneminin ilk günlerinden itibaren çözülme sürecine girmiştir. Çözülmenin ilk işaretlerinden biri, encümen kütüphanesinin sahihsiz kalması ve kurul üyelerine yöneltilen çeşitli suçlamalardır. Ahmet Refik, encümen kitaplığından Mehmet Arif'in sorumlu olduğunu, onun kurulun kitaplarını ve kitaplıkta bulunan devletin resmi belgelerini üyelere bile sakladığını belirtir. A. Refik, M. Arif'in bunlardan bazılarını sahiplendiğini, onun ölümünden sonra bunların ailesi tarafından encümene iade edildiğini ileri sürer⁸⁹. M. Arif, 1 Aralık 1919'da vefat etmiştir; ancak, encümen kitaplığının onun ölümünden önce sahihsiz kalmış olduğu görülür.

Bayezid Camii hocalarından Mehmet Şerafettin (Yaltkaya), 28 Aralık 1918 tarihli bir dilekçesinde Tarih-i Osmanî Encümeni'nden, encümenin kütüphanecilik memuriyetinin kaldırılmış olduğunu hatırlatarak, encümen kitaplarının kendi kendi sorumluluğuna bırakılması talebinde bulunmuştur⁹⁰. Encümen, az sayıdaki kitaplarını başkasına devretmemiştir. Yine de Meclis-i Vükela, 20 Nisan 1919 tarihli kararıyla, encümenin kütüphanecisine ikibin kuruşluk maaşı fazla bularak kütüphane memuriyetini kaldırmış ve söz konusu maaşı Kütüphane-i Umumî'nin (Bayezid Kütüphanesi) ıslahı çalışmalarına aktarmıştır. Meclis-i Vükela'nın bu kararı, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin çözülme sürecinde önemli evrelerden biridir. Bu evrede en önemli etkenin, Mart 1919'da kurulan Damat Ferit hükümetinin olumsuz tutumlarının olduğu anlaşılır.

Damat Ferit hükümeti, 4 Mart'ta kurulmuş, 16 Mayıs 1919'da ise istifa etmiştir. Çoğunluğu Hürriyet ve İtilafçılardan oluşan Damat Ferit kabinesinin Maarif Nazırı Ali Kemal Bey'dir. Ali Kemal, Damat Ferit ile işbirliği içinde maarif alanında kapsamlı değişimlere yönelmiştir. Bu değişimin, özellikle Darülfünun ve ona bağlı enstitüler üzerinde yoğunlaşması ilgi çekicidir. Ali Kemal, nazırlığının ilk günlerinde beş kişilik bir komisyon oluşturarak Darülfünun'un ıslahına girişmiştir. Bu

⁸⁹ Altınay, *İkdam* . 12 Teşrinievvel 1336, s.3.

⁹⁰ TİTE Arşivi, Belge No.1/1.

komisyon, Darülfünun Rektörü Ahmet Naim, Rıza Tevfik, Ahmet Refik, Ali Ekrem, Mehmet Ferit ve Faik Sabri Beylerden oluşuyordu. Komisyon, ilk toplantısını 9 Mart 1919'da Ali Kemal'in başkanlığında yapmıştır. Bu toplantıda, Darülfünun teşkilatının kesin bir şekle kavuşturulması ile Darülfünun'da okutulan "fazla dersler" in kaldırılması konuları görüşülmüştür⁹¹.

Komisyon, maarif ıslahına Edebiyat Fakültesi'nden başlamış, çalışmalarını iki hafta içinde sonuçlandırmış ve diğer derslerle birlikte tarih derslerini de yeniden düzenlemiştir. Yeni teşkilat gereğince, Edebiyat Fakültesi dört şubeye ayrılmıştır: Edebiyat, Felsefe, Coğrafya, Tarih. Reform çerçevesinde Asr-ı Hazır Tarihi, Kurun-ı Cedide Tarihi dersine ilave edilmiştir. Osmanlı Tarihi muallimleri Mehmet Efdalrettin, Kâzım Şinasi ile İslam Tarihi müderrisi Ahmet Ağaoglu görevlerinden alınmıştır. Açıkta kalan müderrisler ve muallimler, Darülfünun'da aldıkları maaşlarıyla Sultani Mekteplerine tayin edileceklerdi. Bilimsel encümenler ise kaldırılacaktı⁹². Bu maarif reformundan Tarih-i Osmanî Encümeni de etkilendi.

Maarif Nezareti, Meclis-i Vükela'ya yazdığı 8 Nisan 1919 tarihli bir tezkirede, "Bayezid'daki Kütüphane-i Umumi'de mevcut altmış bin cilt kitab kütüphane müstahdeminin killetten nâşi (azlığında dolayı) tasnif edilemeyerek gayr-ı muntazam bir halde bulunmakta ve Tarih-i Osmanî Encümeni'nde ise mikdarı gayet cüz'î olan kitaplar için şehri ikibin kuruş hafız-ı kütüb maaşı verilmekte olduğu" belirtiliyordu. Bu açıklama, o sıralarda kültür politikası çerçevesinde sistemli bir kütüphanecilik örgütünün ve yeterli bir bütçesinin olmadığını göstermektedir. Meclis-i Vükela, 20 Nisan 1919'da Nezaretin tezkiresini görüşerek, söz konusu kütüphane memuriyetinin kaldırılmasını, bu memuriyete ayrılan maaşın Kütüphane-i Umumi'nin ıslahında harcanmasını, Tarih-i Osmanî Encümeni kütüphanesindeki kitapların encümen yazmanının sorumluluğuna verilmesini ve encümen yönergelerinin bu konuyla ilgili ondokuzuncu maddesinin bu değişiklikler çerçevesinde yeniden düzenlenmesini kararlaştırır. Söz konusu karardan sonra yeniden düzenlenen Tarih-i Osmanî Encümeni bütçesinde kütüphane memurluğu da yapacak olan encümen yazmanına bin kuruş, kütüphanede görevli hizmetliye de ikiyüz kuruş maaş

⁹¹ "Darülfünun'da Islahat," *Vakit*, 8 Mart 1335, s.2.

⁹² "Maarif Islahatı," *Vakit*, 20 Mart 1335, s.2; "Darülfünun'da Tebdilat," *Vakit*, 23 Mart 1335, s.2; "Darülfünun Teşkilatı," *Vakit*, 24 Mart 1335, s.2; "Darülfünunun Islahı," *Sabah*, 24 Mart 1335, s.1. Darülfünun'da okutulan Asr-ı Hazır (Yakınçağ) tarihi dersinde. Fransız Devrimi'nden 20.

verilmesinin kararlaştırıldığı ve kütüphane memuriyetinin kaldırıldığı belirtiliyordu⁹³.

Encümen kâtipliği de, kurul kitaplığı gibi, Mondros Mütarekesi sonrası ortaya çıkan siyasi gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir. Encümenin, kuruluşunda bir yazmanı olmadığı, 1917’de bu ihmalin giderilmeye çalışıldığı görülür. Kuruluşundan itibaren encüme olumlu katkılarda bulunmuş olan Nimetî Bey Eylül 1917’de “fahri kâtip” unvanıyla komisyon yazmanlığına tayin edilmiştir⁹⁴. Bu görev, 15 Kasım 1919’de Ahmet Rasim’e verilmiştir⁹⁵. A. Rasim, 1923’e kadar bu vazifeyi yürütmüş, onun yerine Hüseyin Aziz gelmiştir.

Daha önce, Sultan Mehmet Reşat’ın ölümünden sonra Hazine-i Hassa’nın Tarih-i Osmanî Encümeni’nin ödeneğini kesmiş olduğu belirlmişti. Encümen, yönergesinde belirtildiği üzere, Hazine-i Hassa’dan yıllık onbin kuruş tahsisat ayrılmıştı. Encümenin plan dışı harcamalarına, aynı hazineden onbin kuruşluk bir ek bütçe daha tahsis edilmişti. İşte bu bütçelerin, Ali Kemal’in Maarif Nazırlığı döneminde kesilmiş olduğu anlaşılıyor. Çünkü, bu dönemdeki maarif reformu özellikle bütçe kısıtlamaları ile harcamaların düzenlenmesi konuları üzerinde yoğunlaşmış ve bilimsel encümenlerin kaldırılması bu bağlamda gündeme gelmişti. Bu ortamda Tarih-i Osmanî Encümeni, diğer encümenler gibi kaldırılmamış, ancak bütçesi askıya alınarak pasifize edilmiştir.

Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi Ahmet Refik, 12 Ekim 1920 tarihli “İkdam” gazetesinde yayınlanan bir makalesinde, Mehmet Arif’in encümen üyelerine karşı kırıcı davranışlarından ve encümen kitaplarını kendine mal etme alışkanlığından söz ettikten sonra, onun rencide ettiği ve kuruldan ayrılmasına neden olduğu kişilerden birinin Ali Emirî olduğunu açıklamıştır⁹⁶. A. Emirî, (1857-1924), dünyaca meşhur bir Osmanlı kitapseveri ve aynı zamanda Ortaçağ bilginleri karakterinde bir tarih yazardır. Hayatında, imparatorluğun çeşitli yerlerinden tahminen 18.000 cilt kitap

yüzyıla kadar olan gelişmeler, Kurun-ı Cedide (Yeniçağ) Tarihi dersinde ise, İstanbul’un Fethi ile Fransız Devrimi arasındaki olaylar anlatılıyordu.

⁹³ BOA. MV. 250/133. Encümenin 1909 talimatnamesinde sözkonusu madde şöyledir: “Hazine-i Devletten muhassas olmak üzere kütüphane memuruna şehri ikibin ve kâtiplerden birine bin ve diğerine yine altı yüz kuruş maaş verilecektir.” *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.I. No.1 (1 Nisan 1326), s. 6-7.

⁹⁴ “Tarih-i Osmanî Encümeni Fahri Kâtipliği”, *İkdam*, 27 Eylül 1333, s.2.

⁹⁵ TİTE Arşivi, Belge No.1/2 ve 2/87.

⁹⁶ Altınay, *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1336, s.3.

topladığı belirtilir. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılmış olan “Divan ü Lugati’t-Türk” adlı kitabın A.Emirî tarafından bulunmuş ve bilim dünyasına sunulmuştur⁹⁷. Mayıs 1919’da Halis Efendi’nin kütüphanelerdeki yolsuzluklarını anlatırken, bir nüshası Topkapı Müze-i Hümayunu’nda bulunan Gülşehri’nin “Mantık el-Tayyar” adlı kitabın bir kurul tarafından bilimsel değerinin incelendiğini ve bunu yalnız encümenin bildiğini belirtir. A. Emirî, bir sahaf dükkanına düşen söz konusu kitabı, M. Arif’in Halis Efendi’nin elinde gördüğü halde bir girişimde bulunmamasını esefle karşılar⁹⁸. Bu durum, A. Emirî’nin encümene karşı olumsuz bir tavır almasına yol açmış olmalıdır. Ali Emirî, bu nedenlerin de etkisiyle olsa gerek, encümenle ilgili şikayetleri dergisinde yayınlar. O sırada Darülfünun Edebiyat Fakültesi’nde öğrenim gören Hüseyin Namık (Orkun), Ali Emirî’ye hitaben yazdığı 8 Nisan 1919 tarihli mektubunda “encümenin elyevm mevcudiyetiyle âdem-i mevcudiyeti müsavidir”⁹⁹ diyordu.

Ahmet Cevdet, sahibi ve başyazarı olduğu “İkdam” gazetesinde A. Refik’e hitaben yayınladığı bir makalede, II. Abdülhamit döneminden başlayan ve mütareke dönemini de kapsayan devrin bir “milli tarih”inin yazılması gerekliliğinden bahseder. Bunun için, ilgili dönemin arşiv belgelerinin ve bu dönemleri konu alan anıların önemine işaret eder. Bu konuda Ahmet Refik’in üzerine düşen sorumluluğu yapacağına inandığını belirtir¹⁰⁰. A. Refik, A. Cevdet’e “Sultan Abdülhamit-i Sanî devrinin tarihini yazmak için evvela maddi bir sermayeye ihtiyaç vardır. Bugün aldıkları ücretlerle günü gününe, manevi ve maddi perişanlıklar içinde yaşayan ilim erbabının aç karnına öyle senelerce sürecek bir tetebbua (incelemeye) hasr-ı evkat etmeleri (zaman ayırmaları) gayr-ı kabildir” yanıtını verir. Bu açıklama, Türkiye’de uzun vadeli bilimsel çalışmaların, bilim adamlarının içinde buldukları olumsuz koşullar nedeniyle devamlı, düzenli, dolayısıyla verimli olamayacağını göstermektedir. A. Refik, II. Abdülhamit döneminde yaşayanların anılarından yararlanma konusunda ise, “fakat buna iktisadi sebepler pek koyu bir mani teşkil eder”¹⁰¹ diyordu. Ahmet Refik’in Türkiye’de bilimsel incelemelerin modern bir

⁹⁷ Babinger, s.437-438.

⁹⁸ *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, C.II, No. 15 (31 Mayıs 1335), s.300-303.

⁹⁹ *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, C.II, No. 14 (30 Nisan 1335), s.275-276.

¹⁰⁰ Ahmet Cevdet, “Asr-ı Hazır Tarihimiz Hakkında,” *İkdam*, 14 Ağustos 1336, s.1.

¹⁰¹ Ahmet Cevdet, “Ahmet Cevdet Beyefendiye,” *İkdam*, 2 Eylül 1336, s.3.

düzeyle gelememesinin nedenlerini ekonomik nedenlere bağlaması dönemine göre önemli bir saptamadır. Bu fikrin, Türkiye'nin ekonomik koşullarının en ağır olduğu dönemlerden birinde ifade edilmesi önemlidir. A. Refik'in belirttiği iktisadi nedenlerin başında Osmanlı ekonomisinin olumsuz durumu ile Osmanlı hükümetlerinin bilimsel faaliyetleri finanse etmekten yana olmadığı ifade edilmektedir.

Fuat Köprülü ise, 1908'den itibaren "kaç asırlık bir millet olduğumuz halde niçin hâlâ ortada bir tarihimiz yok?" sorusunun sorulduğunu, ancak henüz açık bir yanıtının alınmadığını, yakın zamanda da alınacağını sanmadığını ifade eder. Köprülü, Tarih-i Osmanî Encümeni ile onun bazı yayınlarının olduğunu, bu yayınların bütün kusurlarına rağmen, takdire ve teşekkürle değer olduğunu belirtir ve şöyle devam eder¹⁰²: "...Lakin ne kadar yazık ki şu son iki üç seneden beri bu zavallı encümen de âdeta infisah etmiş(hükümsüz kalmış), akamete(verimsizliğe) mahkum olmuştur. 'Tarih' medlûlünü(bilimini) idrak hususunda aralarında hiçbir rabıta ve müşabehet bulunmayan ve esasen her türlü vesait-i maddiyeden mahrum olan bir encümeden bundan fazla bir mahsul beklemek haksızlıktır." Köprülü'nün de ifade ettiği gibi, Tarih-i Osmanî Encümeni, kuruluşundan itibaren homojen bir yapıda olmaması ve maddî olanaksızlık nedeniyle yeterince verimli olamamıştır.

F. Köprülü, 1920'nin Eylül ayı sonlarında "Akşam" gazetesinde yayınlanan ve Tarih-i Osmanî Encümeni'ni şiddetle eleştiren bir yazıya atıfta bulunarak, encümenin yıpratılması yerine onun çalışmalarını aksatmasının nedenlerinin bulunması ve bunların giderilmesi gerektiğini vurgular. Köprülü'ye göre, encümenin faaliyetlerini aksatan başlıca neden içinde bulunduğu olumsuz koşullardır: Encümenin ikiyüz lira gibi az bir ödeneğinin olması. Bu koşullar içinde "encümen için dağılmaktan başka hiçbir iş yoktur." Köprülü, "tarihimizi tetkik ederek mazimizi bütün vuzuh ve hakikatiyle görebilmek için, evvela hükümetin bu meseleyi layık olduğu ehemmiyetle nazar-ı itibara alması ve bir 'Tarih-i Millî Encümen-i Danişi'n vücuda getirilmesi lazımdır" görüşündedir¹⁰³.

¹⁰² Köprülüzade Mehmet Fuat, "Osmanlı Tarihi Meselesi," *Dersaadet*, 30 Eylül 1336, s.2.

¹⁰³ *A.g.m*, s.2.

Fuat Köprülü, Tarih-i Osmanî Encümeni bağlamında “Milli Tarih Akademisi” kurulması konusundaki görüşünü daha sonraki makalelerinde yineler¹⁰⁴. İşte, bu sıralarda Fuat Köprülü gibi milli tarih yazımından yana olanlar ulusal tarihin ancak ulusal tarih akademisi kurulduktan sonra gerçekleşebileceğini ileri sürmeye başladılar. Örneğin, “Amasya Tarihi” yazarı Hüseyin Hüsamettin bunlardan biridir. Hüseyin Hüsamettin’in Tarih-i Osmanî Encümeni’ne yönelttiği eleştirilerin başında encümenin bir “millî tarih” yazılması konusunda yeterli girişimde bulunmadığı iddiası gelmektedir. H. Hüsamettin, encümenin çalışmalarına her bilim dalının dahil edilmesi görüşündedir. Ona göre encümen, böylece vazifesini daha açıklıkla görebilecek ve milli tarihin aydınlatılması işini daha sağlıklı yapabilecektir¹⁰⁵.

Ahmet Refik, Ekim 1920’de yayınlanan iki makalesinde encümeni yeniden aktif hale getirmeyi denemiştir¹⁰⁶. İlk makalesinde, o güne değin encüme yöneltilen eleştirileri yanıtlamıştı. O, encüme eskiden beri sözlü sataşmalarda bulunulduğunu belirtmiştir. A. Refik, encüme karşı bu olumsuz görüşleri, encümenin 1917’de yayınlanan “Osmanlı Tarihi” adlı eserine eleştiriler yöneltenler ve encümenin, esas vazifesini yerine getirmediğini savunanlar şeklinde açıklamıştır. A. Refik, makalesinin sonunda “encümen hakkındaki itirazat doğrudur, encümenin faaliyeti hakikaten kâfi değildir, encümen ıslah edilmelidir. Elyevm takarrür etmiş olan son nizamname neşr olunmalı, ahkâmını tatbik ederek çalışabilecek muvazzaf (maaşlı) ve mütecanis (homojen) bir heyet ile bir reis intihab olunmalıdır”¹⁰⁷ diyordu. A. Refik, bu sözleriyle encümenin modern bir tarzda çalışabilmesinin ve verimli olabilmesinin, ancak modern gelişmelere uygun bir araştırma merkezi tarzında yeniden yapılandırılmasıyla gerçekleşebileceğine işaret etmektedir.

Ahmet Refik, ikinci makalesinde “Tarih-i Osmanî Encümeninin vazifesini ifa etmesi atideki şartlara tabidir” diyerek, bunları sekiz madde halinde sıralamıştır. A. Refik, ilk yedi maddede encümenin Doğu ve Batı kaynaklarını gereği gibi incelemesinin ve bunları elde etmesinin önemi üzerinde durur. Sekizinci maddede, encümenin hükümet tarafından finanse edilmesi ve bir ödeneğinin olması, üyelerin

¹⁰⁴ Köprülüzaade Mehmet Fuat, “Tarih Kırıntıları,” *İkdam*, 9 Ağustos 1337. s.3; “Ebedi Bir Mesele...,” *İkdam*, 15 Eylül 1337, s.3.

¹⁰⁵ Hüseyin Hüsamettin (Yaşar), “Tarih-i Osmanîye Hizmet,” *İkdam*, 9 Temmuz 1337, s.3.

¹⁰⁶ Akbayrak, *A.g.t.*, s.44.

¹⁰⁷ Altınay, *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1336, s.3. Ahmet Refik’in “elyevm takarrür etmiş” (bugünlerde kararlaştırılmış) dediği yeni tüzük hakkında bir bilgiye ve belgeye rastlanmamıştır.

başka memuriyeti olmaması gerektiğini ifade eder. A. Refik, yukarıda açıkladığı şekilde yeniden yapılandırılacak olan encümenin vazifesinin, Osmanlı tarihi yazacak olanlara malzeme hazırlamak olduğunu belirtir. Ahmet Refik'e göre, encümenin bu görevini yerine getirebilmesi için, encümen başkanlığında etkili ve girişimci deneyimli bir tarihçi bulunmalı ve encümen üyeleri de encümenin yeni yapısıyla uyumlu ve kendi konusunda yetkin kişilerden oluşmalıdır¹⁰⁸.

Ahmet Cevdet, Ahmet Refik'in söz konusu makalelerinden bir ay sonra, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin verimli olamamasının doğal olduğunu belirtir. Çünkü ona göre, söz konusu encümen resmi bir kuruluştur ve bu gibi kurumlar genellikle yeterince verimli olamazlar. A Cevdet'e göre encümen, hususi bir encümen olsaydı daha fazla başarılı olurdu¹⁰⁹. Gerçekten de, encümen tarih yazımı konusunda Mütareke yılları boyunca hiçbir varlık gösterememiştir. A. Refik'in encümeni yeniden faal hale getirme gayreti de sonuç vermemiştir. Tarih-i Osmanî Encümeni, üçüncü bölümde inceleneceği üzere, Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Encümeni adıyla yeniden etkin ve üretken hale gelmiş ve yeni bir etkinlik sürecine girmiştir.

Encümenin iki ayda bir çıkardığı "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"nın Mütareke döneminde son olarak 1 Şubat 1919 tarihli 48. sayısı yayınlanmıştır. Encümen, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra toplanarak¹¹⁰, "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"nın Mütareke ve Genel Savaş(Harb-i Umumî) yıllarında zorunlu nedenlerle yayınlanamadığını ve bu eksikliği gidermek amacıyla iki sayının yayınına karar verildiğini açıklamıştır. Aynı açıklamada, encümen dergisinin bundan böyle eskiden olduğu gibi iki ayda bir düzenli şekilde çıkarılacağı açıklanmıştır¹¹¹. Encümen, söz konusu boşluğu doldurmak, kendisinin ve dergisinin devamlılığını sağlamak için 1923 ve 1924'te iki sayı yayınlamıştır. 1923 yılı sonlarında yayınlanan ilk nüsha, 49.-62. sayıları ile çıkıyor ve 1 Nisan 1919-1 Haziran 1921 tarihleri arasında kapsıyordu. 1924 yılı başlarında yayınlanan ikinci nüsha ise, 63.-77. numaraları kapsıyor ve 1 Ağustos 1921-1 Kasım 1923 tarihleriyle çıkıyordu. "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"nın bu iki sayısında yayınlanan makaleler incelendiğinde,

¹⁰⁸ Ahmet Refik (Altınay), "Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Vezâifine Dair," *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1336, s.2.

¹⁰⁹ Ahmet Cevdet, "Yine Tarihimiz," *İkdam*, 15 Teşrinisani 1336, s.1.

¹¹⁰ "Tarih Encümeni İçtimal," *İkdam*, 23 Eylül 1923, s.4.

¹¹¹ *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.IX-XIII, No.49-62 (1 Nisan 1335-1 Haziran 1337), s.1.

Mütareke yıllarında ve önceki dönemde çıkan sayılardan farklı bir özellik göstermediği anlaşılmaktadır. Örneğin, söz konusu iki sayıda yayınlanan Ahmet Refik'in Fatih dönemine ilişkin belge yayını derginin önceki döneminde çıkan yayınlarının devamı niteliğindedir¹¹². Encümen, 1916'dan itibaren yayınlamaya başladığı "Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyyatı" serisinden ise 1919 ile 1924 yılları arasında hiçbir ürün vermemiştir¹¹³.

Encümen başkanı A. Şeref, 1923'te ikinci dönem TBMM'ne milletvekili olarak girmiş ve Cumhuriyetin ilanında etkin bir işlevi olmuştur. Bunların, encümenin yeni ortama uyum sağlamasında ve yeni yönetimin encümeni benimsemesinde etkili olduğu şüphesizdir. Encümen, 4 Şubat 1924'te Babiâli'de A. Şeref'in başkanlığında üyeler Halil Ethem, Ahmet Refik, Mehmet Ziya, Hüseyin Hüsamettin ve Ali Beylerin hazır bulunduğu bir toplantı yapmıştır. Toplantıda, "encümenin faaliyetini daha ziyade tevsî ve Türkiye'ye ait vesaikin daha ziyade neşir ve teminine ve encümen unvanının şümüllü bir tabir ile 'Türk Tarih Encümeni' namına tahviline müttefiken karar" verilmiştir¹¹⁴.

Tarih-i Osmanî Encümeni'nin, 1924'te Türk tarih Encümeni adını alması ve tarih çalışmalarında Osmanlı Tarihi'nden Türkiye Tarihi'ne yönelmesi önemli bir gelişmedir. Bu gelişmede, Türkiye'nin Kurtuluş savaşı sırasında içinde bulunduğu koşulları bunların etkisiyle yeni yönelimlerin ve düşüncelerin önemli etkisi olmuştur. Öncelikle, Türkiye'nin ulusal sınırlarının Misak-ı Milli ile belirlenmesi ve bunun Lozan Antlaşması ile azami ölçüde gerçekleşmesi resmi tarih yazımını ve tarih anlayışını da etkilemiştir. Şöyle ki, TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla saltanatın kaldırılması ile Osmanlı padişahlığı tarihe karışmış ve böylece, hanedancı tarih yazımıyla görevli vakanüvislik makamı da ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla, hanedancı tarih yazımı ve tarih anlayışı da resmi olarak sona ermiştir. Kısaca, Türkiye Tarihi, siyasi ve sosyal koşullar ile yeni yönetimin beraberinde getirdiği tarih anlayışının ismi olmuştur. Bu yeni tarih anlayışı, Lozan Antlaşması'ndan kısa süre sonra Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Türk Tarih Encümeni adını almasıyla daha somut hale gelmiştir.

¹¹² *Fihrist-i Umumî*, İstanbul, Türk Tarih Encümeni Neşriyatı, 1928, s.17-21; Ahmet Kuşat, "Türk Tarihi İle İlgili Makaleler", *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri, C.I, No.18 (Mart 1961), s.461-480.

¹¹³ Bayrı, s.1215.

¹¹⁴ "Tarih-i Osmanî Encümeni," *İkdam*, 5 Şubat 1340, s.2.

D. VESAİK-İ TARİHİYE TASNİF ENCÜMENİ'NİN ÇALIŞMALARI

Ziya Gökalp, 1923'te yayınlanan "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde "ulusal kültürümüzün bilinçli bir duruma gelip yükselmesi" için öncelikle Ulusal Müze, Etnografya Müzesi, Ulusal Arşiv, Ulusal Tarih Kitaplığı, İstatistik Genel Müdürlüğü gibi araştırma örgütlerine gereksinim olduğunu belirtir¹¹⁵. "Milli Arşiv" idaresinin kurulması 1917 yılında kamuoyunda tartışılmış konulardan biridir. Bununla birlikte, henüz düzenli bir arşive sahip olmadan, böyle bir kurum oluşturmak zamansız ve temelsiz bir düşünce olarak kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde, değil bir Milli Arşiv, Ulusal Tarih Kitaplığı oluşturma tasarısı gerçekçi bir düşünce değildir. Çünkü, henüz mevcut Osmanlı arşiv belgeleri bile tasnif ve tanzim edilmemişti. Üstelik bu tasarı, ülkenin çok zor koşullar içinde bulunduğu bir dönemde gündeme gelmiştir. Yine de, bu konuda çabalar eksik olmamıştır. Bunlardan biri, 15 Aralık 1920'de kurulan Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni'nin çalışmalarıdır. Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni, 1917'de kurulan Tasnif-i Vesaik-i Tarihiye Encümeni'nin devamıdır. 1917'de kurulan arşivle ilgili encümen ise 1908'den sonra modern arşiv oluşturma çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Macar Türkoloğu Lajos Fekete (1891-1969), 1937'de yayınlanan "Türk Arşiv İşleri" başlıklı makalesinde Türkiye'de tarihçilik ile arşivciliğin karşılıklı etkileşimi çerçevesinde, "İstibdat idaresi yıkıldıktan sonra millî tarih üzerinde çalışmak üzere bir cemiyet teşekkül etti. Bundan sonra ilk Türk Tarihi Mecmuası intişara başladı. Aynı zamanda eski resmî evrakın, bu meyanda arşivlerin nazarı itibara alınması ile tertip tasnif işini görececek bir heyet vücuda getirildi" diye yazıyor. Fekete'nin bu saptamasının bütünüyle doğru olduğu söylenemez. Şöyle ki, Fekete'nin sözünü ettiği Tarih-i Osmanî Encümeni öncelikle bir Osmanlı tarihi yazmayı tasarlıyordu. Encümen, bu tasarısını gerçekleştirmek için arşivleri düzenleme çalışmaları da yapmış olmakla birlikte, encümenin arşivcilik alanındaki faaliyeti öncelikli bir konuma sahip olmamıştır. Fekete, bu çalışmaların modernleşme bağlamında başladığına, "aynen diğer bütün garp memleketlerinde ve bizde (Macaristan) olduğu gibi Türkiye'de de tarih ilmi cemiyeti vasıtasile, bugünkü modern arşiv teşkilâtı

¹¹⁵ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.84-91.

kurulması ve onun korunması hareketi başlamış bulunuyordu”¹¹⁶ diyerek işaret etmektedir.

“Osmanlı Tarihi”nin birinci cildinin yazımı tamamlandıktan sonra 1916’da Tarih-i Osmanî Encümeni üyeleri arasında tartışmalar başgöstermişti. Bu tartışmalar, encümenin esas görevinin Osmanlı tarihi yazacak olanlara malzeme hazırlamak olduğunu savunanlar ile kurulun temel vazifesinin Osmanlı tarihi yazmak olduğu görüşünde olanlar arasında cereyan etmişti. Encümen yönetimi birinci görüştekilerin şiddetli itirazları karşısında 3 Kasım 1916’da nizamnamesinin onuncu maddesini değiştirerek şu şekli vermiştir¹¹⁷:

“Encümenin vazifesi Osmanlı tarihine dair monografiler tahrir ve vesaiki cem ve gayrı matbu asâr-ı mühimmeyi vakanüvis tarihlerinin musahhah (düzeltmiş) nüshalarını tekrar tab ve ecnebi müellifatını (eserlerini) tercüme ve bunları icabında haşiyelerle (eklerle) neşr etmek ve idare-i Osmaniye’de bulunmuş olan memalik ve milelin tarihine dair tettebbuat icra ve asâr neşr ve bu suretle mükemmel bir Osmanlı tarihi vücuda gelmesine hizmet eylemektir.”

Tarih-i Osmanî Encümeni tüzüğünde yapılan söz konusu değişiklik, encümenin Osmanlı tarihinin yazımında ve tarih anlayışında yeni bir döneme girdiğini göstermektedir. 1909 tarihli tüzükte, encümenin “mükemmel bir Osmanlı tarihi” yazması amaçlanmış, ancak bunun için gerekli malzemenin sınırlı olması nedeniyle hedeflenen şekilde bir tarih eserinin yazımı yolunda hazırlık yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Encümenin amacındaki bu değişikliğin 1917’de yayınlanan “Osmanlı tarihi” adlı eserin yazımından sonra gerçekleşmesi anlamlıdır. Bu da gösteriyor ki, modern bir tarih yazımı için öncelikle altyapının uygun niteliklerde olması gerekmektedir. Nitekim, encümenin 1916’dan itibaren resmi belge yayımına öncelik vermesi, bu düşüncenin uzun zamandır bazı encümen üyelerince savunulduğunu göstermektedir. Encümenin belge yayımı konusundaki faaliyetleri ancak 1925’te düzenli bir programa bağlanmıştır.

Encümen, yönergesindeki bu değişiklikten sonra “Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyyatı” adıyla bir “monografi silsilesi” yayımına başlamış ve bu konuda 1916 ile

¹¹⁶ L. Fekete, *Arşiv Meseleleri*, çev. Tayyip Gökbilgin, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939, s.5.

¹¹⁷ Altınay, *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1336, s.3. Encümenin 1909 nizamnamesinde onuncu madde şöyle yer almıştı: “Encümenin vazifesi Devlet-i Osmaniye’nin mükemmel bir tarihini vücuda getirmek ve tarih-i Osmaniye ait resail ve kıyudatı (risaleleri ve belgeleri) tab ve neşr etmektir. İşbu vazife şimdilik tarih-i Osmaniye münhasır ise de ileride tevsi olunabilir.”

1918 arasında altı adet ürün vermiştir¹¹⁸: Ahmet Refik, “Memalik-i Osmaniye’de Demirbaş Şarl”, 1916; Ahmet Refik, “Memalik-i Osmaniye’de Kral Rakocz ve Tevabii”, 1917; Ahmet Refik, “Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı”, 1917; Ahmet Refik, “Osmanlılar ve Büyük Frederik”, 1917; “Hayrettin Nedim: Bir Elçinin Tarihçe-i Sefareti”, 1917; Halil Ethem, “Kayseriye Şehri”, 1918.

Encümenin yukarıdaki yayınlarından, resmi belge yayını konusunda Ahmet Refik Altınay’ın daha etkin ve üretken olduğu anlaşılıyor. Tarih-i Osmanî Encümeni, Mayıs 1917’de “Osmanlı Tarihi” adlı eserinin birinci cildini yayınladıktan sonra, özellikle “Tanin” ve “İkdam” gazetelerinde bir “milli arşiv” kurumunun oluşturulması yönünde düşünceler öne sürülmüştü. Encümen, bundan önce A. Şeref’i Alman devlet arşivlerinde incelemelerde bulunması için Berlin’e göndermişti. A. Şeref, Berlin’de birkaç ay incelemelerde bulunmuş ve araştırma sonuçlarını bir rapor halinde “Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası”nda yayınlamıştı. Encümenin, belge yayını konusunda en faal üyesi ise Ahmet Refik’ti. Ahmet Refik, encümenin görevinin belge tasnifçiliği ile sınırlandırılmasını savunuyordu. Bütün bu gelişmeler sonunda, Ali Emiri Efendi başkanlığında Kasım 1917’de Sadaret Hazine-i Evrakı’na bağlı Tasnif-i Vesaik-i Tarihiye Encümeni kuruldu¹¹⁹. Bu encümen, 1920 yılı sonlarında yeniden yapılandırılmış ve Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni adını almıştır.

Ali Emiri’nin başkanlığını yürüttüğü komisyonun görevi, Topkapı Sarayı yakınındaki Kubbealtı mahzenlerinden getirilen ve Sadaret Dairesi’nin arkasındaki Cevat Paşa Kütüphanesi’ne yerleştirilen vesikaları tasnif ve tanzim etmektir. Bu iş başlangıçta Tarih-i Osmanî Encümeni’nin sorumluluğu altındaydı. Encümen, bu göreviyle gereğince ilgilenemediğinden bu iş Hazine-i Evrak yönetimine havale edilmişti. Söz konusu yönetim de bunu layıkıyla yapamamış olmalı ki bunun Tasnif Encümeni’ne havale edilmiş olduğu anlaşılıyor. Tasnif-i Vesaik-i Tarihiye Encümeni’nin üç yıllık faaliyet döneminde bekleneni verememiş olduğu görülür.

Ahmet Refik, tarih çalışmalarında arşiv belgelerine öncelik veriyor ve tarihsel olayları heyecanlı, sürükleyici ve yalın bir edebi üslupla anlatıyordu. Onun arşiv belgelerine dayanan tarih çalışmaları, yalnızca Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmamış,

¹¹⁸ Altınay, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, No.14 (Kanunuevvel 1927), s.425-428.

¹¹⁹ Akbayrak, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.42 (Haziran 1987), s.48.

Osmanlı arşivlerinde bulunan Avrupa ülkelerinin tarihlerini ilgilendiren resmi belgeleri de içermiştir. Ahmet Refik'in 1917'de "Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyyatı" serisinden çıkmış olan "Memalik-i Osmaniye'de Demirbaş Şarlı" adlı belge yayını İsveç Hükümeti'nce ödüllendirilmiştir. İsveç Hükümeti, söz konusu eserden dolayı Ahmet Refik'e Vaza nişanının birinci rütbesini vermişti. Eseri İsveç diline çeviren Karolin İlim Cemiyeti de Ahmet Refik'i onbin frank ile ödüllendirmişti¹²⁰.

Ahmet Refik, aynı zamanda yabancı arşivlerde bulunan Osmanlı tarihiyle ilgili belgelerin önemine işaret etmiş olan ilk Osmanlı tarihçilerinden biridir: "Mesela Vatikan'da, Venedik'te, Malta Müzesi'nde Sultan Bayezıd-ı Sanî'ye ve Sultan Cem'e dair o derece kıymetdâr vesikalar mevcuttur ki bunların bizde izi bile yoktur."¹²¹ Necip Asım ise, Türklerin Orta Asya kökenini vurgulayarak, Türk tarihinin Doğu dillerinde yazılmış kaynaklarına dikkat çekmiş ve bu konuda çok önemli ihmallerin olduğunu vurgulamıştır¹²².

Fuat Köprülü ise, Avusturya hükümetinin verdiği mali destekle Türkolog Krelits Grefyn Hurst tarafından yayınlanan "Osmanlı Tarihine Dair Menbaalar" başlıklı eserin ilk kısmını Türk tarihçilerine tanıtır. Köprülü, Türkiye'de Osmanlı tarihinin kaynaklarını konu alan çalışmalar yapılmamasını şiddetle eleştirir ve şöyle devam eder¹²³: "Tarih Encümeni, yahut Tasnif ve Vesaik Encümeni gibi şaşalı ünvanlar altında, Kurun-ı Vusta dimağiyle mücehhez (Ortaçağ zihniyetiyle donanmış) insanlardan mürekkep halitalar (homojenlikten yoksun kurullar) yaparak vehayut 'encümen-i âli' (yüksek kurul) namıyla ayda yılda birkaç kütüphaneye yarım saat uğrayarak irfan-ı memlekete hizmet ettiklerini zannedenler, istikbal muvacehesinde daima mesul kalacaklardır..."

Gerçekten de, Avusturyalı Oryantalistlerin Osmanlı tarihine katkıları Osmanlı tarihçileri için yol gösterici olmuştur. Bu Oryantalistlerin ürünleri, arşiv belgelerine

¹²⁰ "Müverrih Ahmet Refik Bey'in Taltifi," *Sabah*, 6 Teşrinisani 1334, s.2; Gökman, s.131. Vaza nişanı, İsveç bilimler akademisi tarafından, İsveç kültürüne ve tarihine katkıda bulunan araştırmacılara verilen bir ödüldür.

¹²¹ Altınay, *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1336, s.2, Ayrıca bkz: Ahmet Refik (Altınay), "Türk Tarihine Dair Macar Vesikaları," *Dersaadet*, 2 Ağustos 1336, s.2; "Macaristan'da Türk Vesikaları," *İkdam*, 6 Teşrinievvel 1928, s.3.

¹²² Necip Asım (Yazıksız), "Türk Tarihinin Menbaaları," *İkdam*, 30 Mayıs 1337, s.3.

¹²³ Köprülü, "Tarih-i Millimize Ait Mühim Bir Teşebbüs," *İkdam*, 1 Haziran 1337, s.2.

dayanan tarih çalışmaları yapmak isteyen Osmanlı/Türk tarihçilerince örnek alınmıştır. Örneğin, Tarih-i Osmanî Encümeni kurulduktan sonra, bu konuda ilk önemli girişim, Avusturyalı Oryantalist Hammer'in "Osmanlı Tarihi" adlı ünlü eserinin Türkçeye tercüme edilmeye başlamasıdır¹²⁴. Ahmet Saip, Kasım 1918'de yayınlanan bir makalesinde, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin temel görevinin, "tarih ve asâr yazmak değil, yazılacak eserlere vesika toplamaktan ibaret" olduğunu vurgulamıştır. Ahmet Saip, encümenin söz konusu görevini layıkıyla yapmadığı ve bu nedenle eleştirilere maruz kaldığını anlatır¹²⁵:

"... Ellerinde bulunan devletin hazine evrakı tasnif ve tanzim edilmiş midir? Asıl mesele buradadır. Edilmedi ise neden edilemiyor? Hiç olmazsa bu evrak güzel muhafaza ediliyor mu? Encümen bu mevadda (konulara) dair ara sıra malumat verse idi birçokları memnun edecekleri şüphesizdir. Şimdi mevcut olan ahval ise birçok rivayetlerin teyidinde hizmet ediyor ki bu rivayetler geçenlerde matbuata dahi aksederek epey gürültüyü mucib olduğu malumdur."

Ahmet Saip'in Tarih-i Osmanî Encümeni'ne yönelttiği eleştiriler yersiz değildir. Tarih-i Osmanî Encümeni, 1909'da kuruluşundan itibaren Osmanlı arşivlerinde çalışmalar yapmış olmasına ve 1908-1920 arasında encümen üyesi Ahmet Refik Hazine-i Evrak Müdürlüğü yapmış olmasına rağmen, resmi belgelerin modern tarzda kullanıma sunumunu gerçekleştirememiştir. Encümenin, arşiv çalışmaları hakkında başta tarihçiler olmak üzere kamuoyunu bilgilendirmemesi, bilimsel saygınlığını azaltmıştır. Bu durum encümen hakkında yapılan eleştirilere yenilerinin eklenmesine neden olmuştur. İşte bu nedenlerle, encümenin arşiv çalışmalarına ayrılan ödenek de bir süre sonra kesilmiştir. Bu ödeneğin Osmanlı hükümetince kesilmesinin nedenlerinden birinin de Vesaik-i Tarihiye Tasnif Heyeti Başkanı Ali Emiri'nin Anadolu'da kurulmakta olan yeni Türkiye Devleti'nin yöneticileriyle yakın ilişkiler kurmasıdır denebilir.

Vesaik-i Tarihiye Tasnif Heyeti Başkanı Ali Emiri, 20-22 Ekim 1919'da İstanbul Hükümeti temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye'nin Amasya'da gerçekleştirdikleri görüşmelerde yapılan imzasız beşinci protokolde, Barış Konferansı'na gidecek kurulun içinde tarih uzmanı olarak yer alması kararlaştırılmış kişilerden biridir. Aynı kurulda, Maliye

¹²⁴ Fekete, *Arşiv Meseleleri*, s.5-6.

¹²⁵ Ahmet Saip, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.III, No. 95 (23 Teşrinisani 1918), s.1154.

Nezareti eski Özel Kalem Müdürü Reşit Saffet'in de kâtip olarak görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı¹²⁶. Reşit Saffet (Atabinen), daha ilerde Lozan Konferansı'nda Türk kurulunda yer almış ve Türk Tarih Kurumu'nun ilk üyeleri arasına katılmıştır.

A. Emirî'nin, Barış Konferansı'na gidecek kurula tarih uzmanı olarak seçilmesinde hangi kriterlerin kullanıldığına ilişkin Atatürk'ün "Nutuk" adlı eserinde bilgi verilmemiştir. A. Emirî'nin, o sıralarda üzerinde çalıştığı konunun ve siyasi düşüncesinin bu seçimde önemli bir etken olduğu söylenebilir. Alman Oryantalisti Dr. Babinger'e göre Emirî, "Osmanlı hanedanının en sadık yandaşlarından" biriydi¹²⁷. A. Refik'e göre, "A. Emirî'nin son eseri 'Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi'dir. Üstad, bu eserinde vatanın hukukunu müdafaa etmiştir. A. Emirî'nin ilk ve son siyasi eseri budur."¹²⁸ A. Emirî'nin "Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi" adlı eserinin 1918'de yayımlandığı dikkate alınır, Emirî'nin Kurtuluş Savaşı ve Barış Konferansı açısından önemi anlaşılır.

Ali Emirî'nin başkanlığındaki Tasnif Encümeni, "Maarif Nezareti'nin şimdiye kadar el sürülmemiş menbaalardan istifade ederek meydana mükemmel bir eser çıkarmak" amacıyla 1917 sonlarında kurulmuştu. Encümen, her padişah dönemine bir cilt ayırarak asgari otuzbeş ciltten oluşan bir "milli tarih" yazacaktı. Bu amaçla, Osmanlı arşivlerinden geniş ölçüde yararlanacak ve "umum millete tarihini layıkıyla tanıtmaya vasıta olacak güzel bir menba vücuda" getirecekti¹²⁹. Heyet bu amaçla, Divan-ı Hümayun belgelerini padişahların saltanat dönemlerine göre tarih sırasıyla tasnif ve tanzim etmeye çalışmıştır. 1918-1924 yılları arasında yapılmış olan bu çalışmalara "Ali Emirî Tasnifi" adı verilir¹³⁰.

Ahmet Refik, 12 Ekim 1920'de yayınlanan bir makalesinde "birkaç sene sonra Osmanlı tarihinin hakiki menabii kuruyacaktır. En nefis ve en kıymettar vesikalar çürüyüp mahvolacaktır. Bunların kıymeti asla takdir olunmadığı gibi tasnifine memur olan biçare memurün de azami zamm da dahil olduğu halde beş altı

¹²⁶ Atatürk, *Nutuk*, s.170-171.

¹²⁷ Babinger, s.437.

¹²⁸ Ahmet Refik (Altınay), "Ali Emirî Efendi," *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.XIV, No.78 (1 Kanunusani 1340), s.50.

¹²⁹ "Mühim Bir Milli Teşebbüs," *Vakit*, 27 Teşrinisani 1333, s.2; "Mufassal Milli Tarih Telifi," *Tanin*, 1 Kanunuevvel 1333, s.3.

¹³⁰ Atillâ Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1979, s.7-8.

yüz kuruş maaşla çalıştırılmaktadır”¹³¹ diye yazmıştır. Ahmet Refik’in de vurguladığı gibi, Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni’nin arşivcilik çalışmalarının verimli olamamasının asıl nedeni, Osmanlı hükümetinin arşivlere karşı ilgisizliği kadar bu çalışmaların yeterince finanse etmemesidir. Ahmet Refik’in makalesinin yayınından bir süre sonra, yine Ahmet Refik’in girişimi üzerine Maarif Nazırı Mustafa Reşit Bey, Sadaret’e hitaben yazdığı bir takrirden konunun önemini vurgulamış ve bazı önerilerde bulunmuştur.

Mustafa Reşit, 11 Aralık 1920 tarihli takririnde “geçen gün Babîali Kütüphanesi’ini ziyaret-i acizanemde Tarih-i Osmanî Encümeni ile Müze-i Hümayun’na gayet kıymetli addedilebilecek birçok evrak-ı atika ve vesaik-i tarihiyenin tasnifi iktiza ettiğini” bizzat görmüş olduğunu, uygun görülürse “esamisi merbuten (isimleri ekte) takdim kılınan zevattan mürekkep bir komisyon teşkiliyle evrak-ı mezkure tasnif ettirildikten sonra” ilgili yerlere gönderilmesini önermiştir. Ekli listede teklif edilen komisyon Ali Emîrî Efendi, Mehmet Efdalattin Bey, Reşat Fuat Bey, Ahmet Refik Bey, Ahmet Tevhit Bey ve Hoca Hüsamettin’den oluşuyordu¹³². Arşivlerin tasnifiyle uğraşacak olan komisyon üyelerinin hepsinin o sırada Tarih-i Osmanî üyesi bulunması dikkat çekicidir. Dolayısıyla, Tarih-i Osmanî Encümeni 1920 yılı sonlarından itibaren çoğunlukla arşiv çalışmalarıyla ilgilenmiştir.

Sadaret makamı, Maarif Nazırının yukarıdaki takririne 15 Aralık 1920’de verdiği yanıtta, Nezaretin söz konusu önerisini kabul etmiş ve isimleri listede bildirilen komisyona Babîali Hazine-i Evrak Müdürü Mahmut Bey’in de katılmasını istemiştir. Ancak, Komisyon üyesi Reşat Fuat Bey, komisyonun oluşturulmasından kısa süre sonra rahatsızlığı nedeniyle heyetten ayrılmış ve yerine Azmi Bey atanmıştır. Böylece, Ali Emîrî başkanlığında Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni adıyla yeni bir heyet kurulmuş oldu. A. Emîrî, Maarif Nezareti’ne 29 Aralık 1920 tarihli bir rapor sunarak, o güne kadarki çalışmaların genel bir değerlendirmesini yapmıştır. A. Emîrî, söz konusu çalışmalarla ilgili olarak, tasnif etmekle sorumlu olduğu Babîali kütüphanesindeki arşiv belgelerinin çok kötü koşullar içinde bulunduğunu ve bunun nedeninin arşivlerden sorumlu idarenin yani Hazine-i Evrak Müdüriyeti’nin olduğunu bildirmiştir¹³³.

¹³¹ Altunay, *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1336, s.3.

¹³² BOA. BEO. 349985.

¹³³ Çetin, *II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler*, s.5-6,28.

Ali Emirî, aynı raporda arşiv belgelerinin padişahların saltanat dönemlerine göre tasnif edileceğini, daha önce tasnif edilmiş belgelerin ise özetlerinin çıkarılıp tarih ve olay sırasına göre düzenleneceğini açıklamıştır. A. Emirî başkanlığındaki komisyonun arşivleri tasnif çalışmaları, eskiden olduğu gibi Cevat Paşa Kütüphanesi'nde değil, Hazine-i Evrak binasında yürütülmüştür. Komisyon çalışmaları, önce müdür odasında, daha sonra geniş bir salonda yapılmıştır. Ancak, A. Emirî başkanlığındaki heyetin çalışmaları Nisan 1924'e kadar sürmüştür. Ali Emirî'nin tahsisat konusunda ortaya çıkan bir sorundan dolayı komisyondan istifa etmesi ve bazı üyelerin de tasnif çalışmalarında devamsızlık göstermesi üzerine söz konusu tasnif çalışmaları kesintiye uğramıştır. Ali Emirî komisyonun dağılması üzerine Mayıs 1924'te İbnülemin Mahmut Kemal başkanlığında yeni bir tasnif heyeti kurulmuştur¹³⁴.

Personel adedi bir ara onüç kadar çıkan komisyon yaklaşık 180 .000 belgeyi tasnif etmişti. Bu tasnife ait ellüç katalog günümüzde de orijinal haliyle araştırmacıların kullanımına açıktır¹³⁵. Lajos Fekete, Ali Emirî başkanlığındaki Tasnif Encümeni'nin, başlangıçta arşivlik evrakı Osmanlı padişahlarının zamanına göre tasnif ettiğini, belgelerin çok az bir kısmının bu şekilde yalnızca kronolojik açıdan özenle ayrılarak karton kutulara konulduğunu ve raflara yerleştirildiğini anlatır. Fekete, Ali Emirî başkanlığındaki arşivleri tasnif çalışmalarının başlangıçta yavaş ilerlediğini, daha sonra işlerin hızlandırılması amacıyla tasnif memurları alındığını, fakat bu kişilerin tasnif çalışmalarında uzman olmaması nedeniyle söz konusu etkinliklerin güvenilir olmadığını belirtir¹³⁶.

Ali Emirî başkanlığındaki tasnif çalışmalarında görev almış olan Ahmet Refik de Lajos Fekete'nin söz konusu görüşlerini doğrulayıcı nitelikte bilgiler verir. Ahmet Refik, Osmanlı arşivlerini yakından tanıyan ve Vesaik-i Tarihiye Tasnif Heyeti'nde yer almış olanlardan biridir. A. Refik, Ali Emirî başkanlığındaki heyet dağıldıktan bir süre sonra bir gazeteciyle söyleşisinde söz konusu tasnif çalışmalarına devam edilmediğini açıklamıştır. A. Refik, söz konusu komisyonun düzenli olarak çalışmış olmakla birlikte, arşivleri tasnif ve tanzim çalışmalarının bilimsel bir şekilde yapılmadığını ve belgelerin padişahların saltanat dönemlerine göre düzenlendiğini

¹³⁴ A.g.e. , s.6.

¹³⁵ *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz* , 1.C., s.30-31.

¹³⁶ Fekete, s.25.

belirtmiştir. Bu encümene, 1924 bütçesinde ödenek ayrılmadığından, komisyon çalışmalarına devam edememiştir¹³⁷.

Ahmet Refik, aynı söyleşide arşivlerin tasnif ve tanziminin, temel görevi bir “milli tarih” yazmak olan Tarih-i Osmanî Encümeni’nin vazifesi olduğunu, ne var ki encümenin ödeneğinin kesilmesi üzerine encümenin çalışmalarına ara vermek zorunda kaldığını belirtir. Tarih-i Osmanî Encümeni, Cumhuriyet döneminde yeniden etkin duruma getirilmiş ve arşiv çalışmaları da encümen faaliyetlerinin önemli bir parçası yapılmıştır. Bu bağlamda, Vesaik-i Tarihi Tasnif Encümeni’nin Tarih-i Osmanî Encümeni’ne bağlanmasıyla, arşiv çalışmaları ile tarih çalışmaları arasında uyumlu bir ilişki kurulmuştur.

¹³⁷ “Müverrih Ahmet Refik Bey’le Bir Mülakat,” *Akşam*, 31 Temmuz 1924, s.2.

III. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TARİH ANLAYIŞI (1923-1927)

A. TARİH-İ OSMANİ ENCÜMENİ'NİN TÜRK TARİH ENCÜMENİ'NE DÖNÜŞMESİ

1. Türk Tarih Encümeni'nin Çalışmaları

Tarih-i Osmanî Encümeni, İkinci Meşrutiyet döneminde Sadaret'e bağlıydı. Cumhuriyet döneminde ise, sırasıyla Maarif Vekâleti'ne ve vekâletin bünyesindeki Telif ve Tercüme Heyeti'ne, Hars Müdüriyeti'ne, Yüksek Tedrisat'a bağlanmıştır¹. Encümen, 1924'te unvanının "Türk Tarih Encümeni" yapılması üzerine, dergisi de "Türk Tarih Encümeni" ismini almıştır. Encümen, 4 Şubat 1924'te Babıâli'de A.Şeref'in başkanlığında üyeler Halil Ethem, Ahmet Refik, Mehmet Ziya, Hüseyin Hüsamettin ve Ali Bey'in katıldığı bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda, "encümenin faaliyetini daha ziyade tevsi ve Türkiye'ye ait vesaikin daha ziyade neşr ve temini ile encümen unvanının şümüllü bir tabir ile 'Türk Tarih Encümeni' namına tahviline müttefiken karar verilerek keyfiyet Maarif Vakâleti'ne bildirilmiştir"². Encümen, vekâletin söz konusu öneriyi kabul etmesiyle³ yeniden faal hale gelmiştir.

"Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası", Cumhuriyet döneminden önce Şubat 1919 tarihini taşıyan 48. sayısı çıkmış ve 1923'e kadar bir daha yayınlanmamıştı. A. Refik, Temmuz 1924'te "mecmuanın son zamanlarda muntazaman neşredilememesi Milli Matbaa'nın mektep kitaplarıyla meşgul olmasından ileri gelmiştir" ifadesini kullanır⁴. Tarih Encümeni, 7 Mayıs 1924'te A. Şeref'in başkanlığında, üyeler Necip Asım, Ahmet Refik, Hüseyin Hüsamettin, Ali Seydi ve Miralay Ali Beyler hazır oldukları halde Babıâli'de bir toplantı yapmıştır. Komisyon bu toplantıda encümen bütçesi ile Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni'nin ödeneğini görüşmüştür. Haberde, Mayıs 1924'ten itibaren encümen azasına hakk-ı huzur (toplanma ücreti) verileceği, encümen dergisinin düzenli olarak çıkarılacağı ve encümen kâtipliğine Refet Ağâh Bey'in tayin olunduğu bildirilir⁵.

¹ Altınay, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, C.II, No.14 (Kanunuevvel 1927), s.425.

² "Tarih-i Osmanî Encümeni," *İkdam*, 5 Şubat 1340, s.2.

³ "Türk Tarih Encümeni," *İkdam*, 26 Şubat 1340, s.1.

⁴ "Müverrih Ahmet Refik Bey'le Mülakat," *Akşam*, 31 Temmuz 1924, s.2.

⁵ "Türk Tarih Encümeni," *İkdam*, 8 Mayıs 1340, s.1.

Refet Ağâh'tan önce encümen kâtipliğinde Ahmet Rasim Bey bulunuyordu. Ahmet Rasim, Kasım 1918-Mart 1923 arasında encümen kâtipliği yapmıştı. Encümen, 5 Nisan 1923 tarihli toplantısında, Mehmet Arif'in vefatı dolayısıyla boş kalan üyeliğe oy çokluğu ile Ahmet Rasim'i seçmiştir⁶. Bu nedenle, A. Rasim'in yürüttüğü kâtiplik görevine bir başkasının atanması gündeme gelmiş ve Ahmet Rasim'den boşalan makama Refet Ağâh atanmıştır. R. Ağâh, bu görevi 1925 yılı ortalarına kadar yürütmüş ve onun yerine Hüseyin Aziz gelmiştir. Ahmet Rasim, encümen toplantılarına katılmadığından istifa etmiş sayılarak, onun yerine 26 Kasım 1923'te Mahmut Kemal Bey seçilmiştir⁷.

Ali Emiri'nin 1918'de istifasıyla boşalan üyeliğe ise Müderris Yusuf Behçet atanmıştır. Mehmet Ziya da, Mütareke döneminde encümen üyesi olmuştur. Encümenin 29 Mart 1923 tarihli toplantısında ise, komisyon üyesi Reşat Fuat Bey'den boşalan üyeliğe oybirliği ile emekli miralay Ali Bey seçilmiştir⁸. Reşat Fuat, İsmail Zühtü'nün 1913'te ölümü nedeniyle boş kalan üyeliğe seçilmişti. Yine, encümenin ilk üyelerinden Rum asıllı Karolidi Efendi, 1914'te "Türkiye haricinde kalmasından müstafi sayılmış" ve onun yerine Ahmet Muhtar Paşa atanmıştır⁹. Ahmet Muhtar ise, rahatsızlığı nedeniyle encümen toplantılarına düzenli şekilde katılamamış ve bu nedenle üyeliği düşmüştür¹⁰. Encümen, komisyonun her hafta pazartesi günleri saat ikide muntazaman toplanacağını belirtmiş ve üyelerin buna riayet etmelerini istemiştir¹¹.

Kısaca, Türk Tarih Encümeni, 1923 yılı başlarından itibaren yeniden etkin hale getirilmeye çalışılmıştır. Encümen, bu amaçla üyelerinin devamını sağlamaya, devamsız olanların yerine yenilerini atamaya özen göstermiş ve dergisinin de düzenli şekilde yayınına önem vermiştir. Encümen üyeliğine seçilenlerin tarih alanında üretken ve kamuoyunda tanınmış kişiler ve kimilerinin de yüksek devlet memuriyetlerinde bulunmuş veya bulunuyor olması dikkat çekicidir. Bu, encümenin yeni dönemde etkin bir varlık göstermesinin ve yöneticiler katında benimsenmesinin

⁶ TİTE Arşivi, Belge No.1/13.

⁷ TİTE Arşivi, Belge No.2/101 ve 1/41.

⁸ TİTE Arşivi, Belge No. 1/11.

⁹ Altınay, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, C.II, No.14 (Kanunuevvel 1927), s.326-327.

¹⁰ TİTE Arşivi, Belge No.1/38 ve 2/91.

¹¹ TİTE Arşivi, Belge No.1/91.

de yolunu açmıştır. Komisyon, bu dönemde çalışmalarını iki alanda yoğunlaştırmıştır. Dergi yayını ve arşiv çalışması.

Türk Tarih Encümeni, 1924'te şu üyelerden oluşuyordu: A. Şeref (Başkan), Ahmet Refik, Ahmet Tevhit, Mehmet Efdalettin, Hüseyin Hüsamettin, Halil Ethem, Ali Seydi, Miralay Ali, Mehmet Ziya, Mahmut Kemal, Necip Asım, Yusuf Behçet. Bu kadro, önceki döneme oranla encümenin daha türdeş bir yapıda olduğunu gösterir. Üyelerden çoğunun Darülfünun'da müderris ve tarih alanında uzman olması komisyonun yeni dönemde daha üretken ve etkin olmasını sağlamıştır. Bu yeni faaliyet döneminin belirleyici önemli değişikliklerden biri A. Şeref'in vefatından sonra encümen başkanlığına Ahmet Refik'in gelmesidir. A. Şeref, son Osmanlı resmi tarihçisi ve geleneksel tarihçilik ile modern tarihçilik arasında geçişin simgesidir. A. Refik ise, geleneksel tarihçilikten kopuşun ve ulusal tarih yazımının öncülerindedir.

Ahmet Refik, uluslararası şöhreti olan bir tarihçidir. Örneğin, Bulgar Hükümeti, Eylül 1925'te Bulgar Akademisi'nin oybirliği ile aldığı karar üzerine, A. Refik'in bilimsel çalışmalarını takdir ederek, ona "Büyük Salıp(Haçlı)" nişanı vermiştir¹². Fuat Köprülü de, Ocak 1926'da Rus Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir¹³. Bununla birlikte, Türkiye'yi uluslar arası kongrelerde temsil eden şahsiyet Köprülü olmuştur. Türkiye'nin uluslar arası kongrelerle daha sıkı ilişkiler kurması da aynı döneme rastlar. İşte, bütün bu nedenler, bu sıralarda kamuoyunu uzun süre meşgul edecek olan Köprülü-A. Refik tartışmalarının arka planını açıklayabilecek nitelikte ipuçları verir. 1924'te Köprülü'nün başkanlığında kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün Türk Tarih Encümeni'ne karşı bir alternatif yaratma düşüncesinin de ürünü olduğu söylenebilir. Türkiyat Enstitüsü'nün yayın organı "Türkiyat Mecmuası"nın ilk sayısında çıkan makalelerden biri, Türk Tarih Encümeni'nin yayınlarından "Lütfi Paşa Tarihi" üzerine Köprülü imzalı bir kritiktir.

Fuat Köprülü, Ahmet Refik 1927'de Tarih Encümeni başkanlığından istifa edene kadar bu kurula üye olmamıştır. İleride görüleceği üzere, A. Refik'in encümenden istifasına neden olarak Köprülü ile tartışması gösterilmiştir. Köprülü, Tarih Encümeni'nin özellikle kronik yayınları için ağır ifadeler kullanmıştır. Örneğin, Tarih Encümeni'nin "Lütfi Paşa Tarihi" adlı yayını dolayısıyla yayınladığı

¹² *İkdam*, 27 Eylül 1341.

¹³ "Köprülüzade Fuat Bey," *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Kanunusani 1926, s. 1.

bir değerlendirmede, encümenin “Tevârih-i Âl-i Osman” başlıklı yayımının “dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş bir tahşiye(notlarla açıklama) usulüyle bastırıldığını” belirtiyor ve “Türkiye ilim âlemi için çirkin bir leke teşkil etmektedir”¹⁴ diyordu.

Encümenin bu yeni döneminin en önemli simgelerinden biri Mükrimin Halil Yınanç’tır. Mükrimin Halil, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Tarih Şubesi ile Mülkiye Mektebi mezunudur ve 1923’e kadar liselerde tarih öğretmenliği yapmıştır. O, Mart 1918’de komisyonun kütüphane ödeneğinin kesilmesinden ve Mehmet Arif’in Aralık 1919’da vefatından sonra encümen kitaplığından sorumlu olmuştur. M. Halil, 12 Nisan 1923’te encümene söz konusu görev için başvurusunda “öteden beri tarih ile mütevaggil etmekte (ilgilenmekte) ve beş altı seneden beri kütüphanelerde tetebbu ile meşgul” olduğunu yazıyordu¹⁵. Onun bu talebi, encümenca kabul edilmiş ve encümenin hafız-ı kütübü(kütüphane memuru) olmuştur. M. Halil, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ahmet Tevhit aracılığı ile Maarif Vekili Hamdullah Suphi ile ilişki kurarak, Anadolu’ya geçip Ulusalçılar ile çalışma girişiminde bulunmuştur¹⁶; fakat onun bu isteği gerçekleşmemiştir. Onun bu nitelikleri, tarih kariyeri açısından sonraki süreçte önemli işlevler görmüş olmalı ki, H. Suphi’nin Maarif Vekilliği zamanında araştırma için Paris’e gönderilmiştir.

Mükrimin Halil, Batılı Oryantalistler tarafından da tanınmış bir araştırmacıdır. Alman Türkolog Franz Babinger, 12 Mayıs 1925’te İstanbul’da Tarih Encümeni’ni ziyaret etmiş ve M. Halil ile bir görüşme yapmıştır. Babinger, bir gazetecinin M. Halil’i nereden tanıdığını sorması üzerine, “Mükrimin Halil Bey’i, ben ve benim gibi tarih meraklısı olan Almanya’da pek çok zat tanır. Tarih Encümeni Mecmuası’nda olsun, diğer bazı mecmualarda ve gazetelerde olsun kendi yazısıyla yahut kendi hakkında başkaları tarafından yazılan yazılarıyla Mükrimin Halil Bey’i pek iyi tanırım” yanıtını verir. Babinger, eserleriyle Türkiye’de kimleri tanıdığı sorusuna Halil Ethem, Ahmet Refik, Mükrimin Halil, Rıza Nur gibi tarih üzerine incelemeleri olanları tanıdığı yanıtını vermiştir¹⁷.

¹⁴ Köprülü, “Lütfi Paşa,” *Türkiyat Mecmuası*, C.I (Ağustos 1925), s.119-120. Muallim Rıfat (Bilge)’ın bu eleştiriye yanıtı için bakınız. “Lütfi Paşa ve Tarihi,” *İkdam*, 25 Eylül 1341, s.4.

¹⁵ TİTE Arşivi, Belge No.1/5.

¹⁶ Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.244.

¹⁷ “Türkçe Konuşan Bir Alman Müsteşirliği Şehrimizde,” *İkdam*, 13 Mayıs 1341, s.3.

Babinger, aynı söyleşide İstanbul'dan Ankara'ya gideceğini ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi'ye son yayını olan "Anatolien" adlı eserini hediye edeceğini söylemiştir. Babinger, 1923'te de Mükrimin Halil vasıtasıyla encümenine "Hans derschwam's einer reise nach konstantinopel und kleinasien (1553-1555) nach der urschrift im fugger-archiv herausgegeben un erläutert" (Hans Derschwam'ın Küçük Asya'ya ve İstanbul'a Bir Gezisi 1553-1555. Fugger Arşivi'nde Bulunan Özgün Belgeler Işığında) adlı eserini hediye etmiştir. Encümen de, 5 Temmuz 1923 tarihli bir mektup yazarak Babinger'e teşekkür etmiştir. Encümen, bu mektupta M. Halil'i "encümen azasından" sıfatıyla anmıştır¹⁸. Bu, M. Halil'in, encümen üyesi olmamasına rağmen, önemli bir elemanı olarak görüldüğüne kanıttır. Buna başka bir delil, onun yurt dışında araştırma yapması için encümenin Maarif Vekâleti nezdinde girişimde bulunmasıdır. Vekâlet, bu isteği olumlu karşılamış ve M. Halil'i araştırma yapması için Paris'e göndermiştir¹⁹.

Encümen, 1924'ten itibaren Osmanlı kroniklerinin yeniden basımına ve Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasındaki diplomatik ilişkilerle ilgili belge yayınına öncelik vermiştir. A. Refik'e göre, bunun nedeni belgeye dayalı monografiler yayınlanmadığı sürece ciddi bir Türkiye Tarihi yazmanın olanaksız olduğunun encümence anlaşılmış olmasıdır²⁰. Encümen bu konuda şu yayınları yapmıştır²¹: Ahmet Refik, "Lamartin'in İzmir'deki Çiftliği", 1925; Ahmet Refik, "Türkiye'de Mülteciler Meselesi", 1926; Mahmut Kemal, "Mustafa Âli: Menakıb-ı Hünerveran", 1926; "Fındıklılı Mehmet Ağa: Silahtar Tarihi", 2 Cilt, 1928; "Evliya Çelebi Seyahatnamesi", 8.C., 1928; "Müstakimzade Süleyman Sadettin: Tuhve-i Hattatîn", 1928; Mükrimin Halil, "Düsturname-i Enveri", 1928; Mahmut Kemal, "Son Asır Türk Şairleri", 1930-1932; Ahmet Refik, "Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı", 1930; Ahmet Refik, "Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı", 1931.

Encümen, 1925 yılında belge yayınına öncelik tanıyan bir yayın programı yapmıştır. Bu yayınlar, Türkiye-Avrupa ülkeleri diplomatik ilişkileri, Osmanlı idaresinde Batı memleketleri, belli başlı siyasi olaylar (Lübnan, Bulgar meseleleri ve sair) ile Osmanlı devlet yapısı gibi konuları kapsayacaktı. Encümen, bu tasarıları

¹⁸ TİTE Arşivi, Belge No.1/21.

¹⁹ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36 (Haziran 1986). s.44.

²⁰ Altınay, *İkdam*, 31 Temmuz 1924, s.2.

²¹ Bayrı, *Tarih Dünyası*, C.III, No.30-31 (29 Şubat 1952), s.1215.

gerçekleştirmek amacıyla yönergesini buna göre düzenlemiştir. Encümenin 14 Haziran 1926 tarihli beş maddelik yeni yönergesi arşiv belgeleri ve bunlara dayanan monografi yayınına öncelik veriyordu²². Encümen, 1925 yılında yaptığı yayın programını gerçekleştirememiş, ancak bunun için bazı çalışmalar yapmıştır. Örneğin, Hans Imkof adında bir şirket sahibi, Osmanlı-Moldavya savaşlarına ilişkin yirmi üç adet arşiv belgesini TBMM Hükümeti'ne haber vermiştir. Bu belgeler, 1804-1809 yıllarına aittir ve eski Türkçe ile kaleme alınmıştır. Türk Tarih Encümeni, bu belgelerden Dışişleri Bakanlığı kanalıyla TBMM sayesinde haberdar olmuştur. Encümen, 21 Haziran 1923'te Hariciye Vekâleti'ne, söz konusu belgelerin Hazine-i Evrak kayıtları arasında bulunması ve bunların satın alınması gerektiğini bildirmiştir²³. Encümen, ayrıca Türkiye'nin dış politikası konusunda tartışma götürmez öneme sahip Lozan Antlaşması tutanaklarının kütüphanesinde olmasını istemiştir²⁴.

Türk Tarih Encümeni'nin, yukarıda sözü edilen yazışmalardan, Türkçü tarih anlayışında olduğu görülür. Encümen, birinci bölümde anlatıldığı üzere, resmi kuruluş gerekçesinde ve programında Osmanlıcı görüş doğrultusunda çalışmalar yapacaktı. Ancak, dünyada ve Türkiye'de ortaya çıkan siyasi gelişmeler nedeniyle, bu plan, uygulamada gerçekleşmemiş ve encümen gittikçe belirginleşen Türkçü bir çizgi izlemiştir. 1922'de Osmanlı Devleti tarihe karışmış ve Osmanlı ideolojisi de resmen iflas etmiştir. Bundan sonra, yeni dönemi belirleyici siyasi oluşum Türkiye Cumhuriyeti Devleti olunca, resmi tarih görüşünde de bir değişim yaşanmış ve yeni tarih görüşü "Türkiye Tarihi" adıyla somutlaşmıştır.

Bu gelişmelerden, doğal olarak Türk Tarih Encümeni de etkilenmiş, zaman zaman Turancı yönü de ortaya çıkmakla birlikte, milliyetçi tarih görüşüne sahip olduğunu gördüğümüz bir faaliyet içine girmiştir. Encümenin bu tarih anlayışı, resmi ideoloji ile çelişkili bir durumun varlığını da gösterir. Mustafa Kemal Atatürk, milliyetçilik anlayışında Turancı görüşe yer vermiyordu. Bu nedenle, encümenin söz konusu tarih anlayışının onun resmi çevrelerle ilişkilerini de belirleyen bir etken olmuştur. Bu ilişkilerin en somut şekli encümenin finansmanı konusunda görülür.

²² "Türk Tarih Encümeni," *İkdam*, 18 Haziran 1341, s.1-2; Altınay, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, C.II, No.14, (Kanunuevvel 1927), s.428-430.

²³ TİTE Arşivi, Belge No. 1/18.

²⁴ TİTE Arşivi, Belge No. 1/26 ve 1/70.

2. Encümen Çalışmalarının Finansmanı

Ahmet Refik, 1928 yılında yayınlanan encümenin faaliyet raporunda, encümen azasının 1925'ten önce, onaltı senelik faaliyet döneminde bütün çalışmalarını ve yayınlarını hiçbir ücret almadan ve maddi karşılık beklemeden yürüttüğünü açıklamıştır. Ahmet Refik, Abdurrahman Şeref'in vefatı üzerine, encümen başkanlığına geldikten sonra, komisyon üyelerine kurulun görevini ve faaliyetini yeniden belirlemek için, encümen tarafından yeni bir yönerge ve yeni bir program yapıldığını ve Maarif Vekâleti'ne sunulduğunu belirtir. Söz konusu program, daha önce bahsedilen 14 Haziran 1926 tarihli programdır. Bu program, arşiv belgelerinin ve yazma eserlerin yayınına öncelik veriyordu. Programın uygulanabilmesi iyi bir finansman gerektiriyordu ve bu olmayınca program da tasarı halinde kaldı. A. Refik'e göre encümenin çalışmaları için bütçeden ayrılan 1800 lira söz konusu tasarınnın gerçekleşmesi için yeterli değildi; bu ödenek, ancak encümen dergisinin yayınınnı sürdürebilirdi²⁵.

Maliye Vekâleti, İstanbul'da Matbaa-i Amire Müdüriyeti'ne gönderdiği 24/25 Şubat 1923 tarihli emirnamele, Tarih Encümeni'nin hesap işlerinin 1923 yılı Mart ayından itibaren Matbaa-i Amire Muhasebesi'nce karşılanacağını bildirmiştir²⁶. Yine encümen bünyesinde olan Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni ödeneği, Nisan 1923'ten itibaren yine Maarif Vekâleti tarafından karşılanmış, ancak heyetin bütçesi ayrı bir fasılda gösterilmiş ve ayrıca havale edilmiştir. Maliye Vekâleti, Tasnif Heyeti'nin ödeneğini İstanbul Defterdarlığı'na gönderiyor, Defterdarlık da Maarif Müdürlüğü kanalıyla heyete ulaştırıyordu. Maliye Vekâleti, ilk olarak 21 Nisan 1923'te Tasnif Heyeti'ne 66 bin 800 kuruş göndermiştir²⁷.

Maliye Vekâleti'nin Türk Tarih Encümeni'ne gönderdiği söz konusu tahsisat önemlidir. Şöyle ki, Türk Tarih Encümeni, 1923'e kadar üyelerinin encümen adına yaptıkları çalışmalar karşılığında devletten ödenek almamıştı. Üstelik, encümen üyelerinin çalışmalarına ve encümenin arşivcilik faaliyetlerine bütçeden ödenek

²⁵ Ahmet Refik Altınay, "Encümen Raporu," *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, No. 96 (1 Haziran 1928), s.163.

²⁶ TİTE Arşivi, Belge No. 1/18.

²⁷ TİTE Arşivi, Belge No. 2/29.

ayrılmamıştı. Ancak, Divan-ı Muhasebat²⁸, Maarif Vekâleti “Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni Ücveratı(Ücretleri)” adıyla söz konusu tahsisatın ayrıntılı masraf dökümünü göstermediğinden, encümenin arşiv belgeleri onarım masrafına ilişkin ödeneğine izin vermemiştir. Encümen, bu nedenle 21 Haziran 1923’te Maarif Vekâleti’nden söz konusu ödenekle ilgili maddenin “Tasnif-i Vesaik-i Tarihiye Ücverat ve Mesarifi” şeklinde olmasını istemiştir²⁹.

Divan-ı Muhasebat, encümenin bu talebinin, Tasnif Heyeti’ne mahsus kadroda yapılacak değişimin Maliye Vekâleti’nin önerisi olmadan gerçekleşmeyeceğini belirtir. Bu nedenle, Mart 1923’ten Temmuz 1923’e kadar beş aylık 835 liralık Tasnif Heyeti tahsisatının 402 lira 68 kuruşu hazineye iade edilmiştir. Tasnif Heyeti, ilk kuruluşunda yevmiye ile çalışıyor ve tasnif memurlarına günlük 75 kuruş veriliyordu. Sadaret, tasarruf nedeniyle 13 Eylül 1922’de yevmiyeyi 60 kuruşa indirmiştir. Söz konusu yevmiye, tasnif işinin külfetli ve masraflı olması nedeniyle, Temmuz 1923’ten itibaren yeniden 75 kuruşa çıkarılmıştır. Tarih Encümeni, bu nedenle Maarif Vekâleti’ne 21 Haziran 1923 tarihli yazısında tasnif memurlarına aylık ödemeler şeklinde ücret verilmesini önermiş, fakat Divan-ı Muhasebat bunu kabul etmemiştir. Encümen, 23 Ağustos 1923 tarihli tezkeresinde ise, hademe ve memur ücretlerinin artırılmasını istemiş, fakat bu da reddedilmiştir³⁰.

Maarif Vekâleti, Türk Tarih Encümeni’nin encümen personeline verilecek ücretlerle ilgili önerisinde ısrar etmesi³¹ üzerine, söz konusu isteği kabul etmiştir. Buna göre, Türk Tarih Encümeni’ne Ekim 1923’ten itibaren verilecek ikinci altı aylık ödenek şöyle belirlenmiştir: Encümenin ödeneği ve encümenin kütüphanecisinin maaşı 300 lira, Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni ücretleri 1250 lira, Tarih Encümeni ve Kütüphanesi masrafları 300 lira, Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni Masrafları: 200 lira³². Tarih encümeni ve Kütüphanesi ödeneği ise şöyledir: Katip (bir adet) aylığı 10 lira, kütüphane memuru (bir adet) 15 lira, hademe

²⁸ Divan-ı Muhasebat. bugünkü anlamda Sayıştay’ın görevlerini yürüten kurum. Bu kurum, 1920’li yıllarda bakanlıkların ve bakanlıklara bağlı dairelerin bütçelerini denetliyordu.

²⁹ TİTE Arşivi, Belge No. 2/29.

³⁰ TİTE Arşivi, Belge No. 1/34.

³¹ TİTE Arşivi, Belge No. 2/29.

³² TİTE Arşivi, Belge No. 1/35.

(bir adet) 25 lira. Kasım 1923'ten itibaren kâtibin ve kütüphane memurunun maaşında 10'ar lira artış yapılmıştır³³.

Tasnif Encümeni'nin tahsisatı konusunda Maarif Vekâleti ile Türk Tarih Encümeni arasında yaşanan gerginlikler arşivlerin tasnifi konusunu yakından etkilemiştir. Maarif Vekâleti'nin, Tasnif Encümeni'nin ödeneğini uzun süreden sonra Mart 1923'ten itibaren ödemeye başlaması, eskiden bu konuda çalışmış, fakat çeşitli nedenlerle daha sonra başka işlerle ilgilenmiş ve emekliye ayrılmış kişilerin Tasnif Heyeti'ne katılım girişimine neden olmuştur. Mayıs 1909'dan itibaren A. Şeref nezaretinde tasnif işinde çalışan Necmettin Bey bunlardan biridir. Necmeddin Bey, Türk Tarih Encümeni'ne hitaben, 1 Nisan 1923 tarihli bir dilekçe yazarak, encümenin arşivleri tasnif ve tanzim çalışmalarında yeniden görev almak istediğini bildirmiş³⁴, fakat onun bu isteği kabul edilmemiştir. Zekai Efendi gibi bazı tasnif memurları da güvenilirmez görüldüğünden 3 Temmuz 1923'te işten el çektirilmiş³⁵. Kısacası, Türk Tarih Encümeni'nin yeniden faal hale getirilmesi sürecinde, encümenin arşivleri tasnif ve tanzim işlerinden sorumlu kadrosu da yenilenmeye çalışılmıştır.

Ahmet Refik, 21 Ağustos 1925'te Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'i ziyaret ederek, encümenin faaliyeti hakkında görüşmüş ve bu konuda bazı kararlar alınmıştır. Hamdullah Suphi, encümenin 1925 yılında yapacağı yayınlar için vekâlet bütçesinden beşbin lira tahsis etmiştir. Bu görüşmede, encümen üyelerine verilmesi tasarlanan hakk-ı huzur miktarı (1.5 lira) da belirlenmiştir. "İkdam" gazetesi, Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin, Türk Tarih Encümeni başkanı Ahmet Refik ile 21 Ağustos 1925'te yaptığı görüşmede, Hazine-i Evrak teşkilatına dair Ahmet Refik'e direktiflerde bulunmuş olduğunu haber vermiştir. "İkdam", bu direktiflerin, neler olduğu belirtmemişse de, uzmanlarca arşivlerde bulunan tarihi belgelerin "şayan-ı istifade bir hale konulması hakkında"³⁶ olduğunu açıklamıştır.

Hakk-ı huzur ücretleri, encümen ile vekâlet arasında önemli bir sorun olmuştur. Azanın hakk-ı huzurları Mart 1925'ten itibaren ödenecekti. Matbaa-i

³³ TİTE Arşivi, Belge No. 1/36.

³⁴ TİTE Arşivi, Belge No. 1/12.

³⁵ TİTE Arşivi, Belge No. 1/20 ve 1/22.

³⁶ "Türk Tarih Encümeni Mesaisi," *İkdam*, 22 Ağustos 1341, s.4.

Amire muhasebesi³⁷, yalnızca Mart ayına ait olmak üzere 42 lira 99 kuruşu 4 Nisan 1925'te ödemiştir. Ancak bu para, daha sonra Divan-ı Muhasebat'ın buna izin vermemesi üzerine diğer aylara ait ücretler ödenmemiştir. Divan-ı Muhasebat, üstelik 31 Aralık 1925'te encümen üyelerine ödenen Mart 1925 hakk-ı huzurlarının iade edilmesine karar vermiştir. Encümen, "meblağ-ı mezburun iadesi ve onbeş seneden beri fahriyen çalışan bir heyet-i âliyenin böyle bir teklife maruz bırakılmasının muvafık-ı nispet olamayacağından" yetkililerden söz konusu işlemin durdurulmasını istemiş, fakat kararın değişmemesi üzerine söz konusu parayı iade etmemiştir. Matbaa-i Amire idaresi, 13 Mart 1926'te parayı Matbaa-i Amire muhasebesinden çeken encümenin eski kâtibi Refet Ağâh'dan tahsili yoluna başvurmuştur. Encümen, muhasebeye bunun usulsüz olduğunu, meseleyi Maarif Vekâleti'ne yazdıklarını ve bakanlığın kararına kadar R. Ağâh hakkında bir işlem yapılmamasını bildirmiştir³⁸.

Tarih Encümeni ile Maarif Vekâleti arasında yaşanan hakk-ı huzur sorunu devletin mali güçsüzlük içinde bulunduğu bir döneme rastlar. Bu durum, encümen ödeneğinin düzenli şekilde ödenememesine ve 1926 yılı başlarında komisyonun mali sıkıntı içine düşerek çalışmalarını aksatmasına neden olmuştur³⁹. Maliye Vekâleti, Matbaa-i Amire muhasebesine gönderdiği 11 Nisan 1926 tarihli telgrafta, telgrafın alınmasından itibaren bir sonraki emre kadar maaştan ve harcırahdan başka bütün ödemelerin durdurulmasını istemiştir. Muhasebe yetkilisi de, vekâletin bu kararı encümene bildirmiştir⁴⁰. Maarif Vekâleti, yine de 19 Nisan 1926'da encümene Mart-Nisan-Mayıs aylarına ait maaş ve tahsisat karşılığı olarak 2371 lira göndermiştir⁴¹.

Söz konusu tahsisat, encümen ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemiştir. Bu nedenle, encümen dergisinin ve külliyyat serisinden olan "Menakıb-ı Hünerveran" adlı eserin yayını konusunda finansman sıkıntısı yaşanmıştır⁴². Encümen, bu durum

³⁷ Matbaa-i Amire, devlet yayınlarının basıldığı ve yayınlandığı Maarif Vekâletine bağlı resmi yayınevidir. Bu kurum, 1927'de Milli Matbaa, sonraki yıllarda ise Devlet Matbaası ismini almıştır. Matbaa-i Amire muhasebesi ise, devlet yayınları arasında eserleri çıkacak olan Türk Tarih Encümeni, Türkiyat Enstitüsü gibi kurumların yayın masraflarının ve ödeneklerinin Maarif Vekâleti'nin direktifleri doğrultusunda işlemlerini yapıyordu.

³⁸ TİTE Arşivi, Belge No. 1/78.

³⁹ TİTE Arşivi, Belge No.1/54, 1/74, 1/84 ve 1/88.

⁴⁰ TİTE Arşivi, Belge No.1/86.

⁴¹ TİTE Arşivi, Belge No.1/87.

⁴² TİTE Arşivi, Belge No.1/99.

karşısında Matbaa-i Amire Muhasebesi'nden avans çekme yoluna gitmiş⁴³ ve Nisan 1925'ten itibaren ödenmeyen hakk-ı huzurların tahsiline çalışmıştır⁴⁴. Maliye Vekâleti 11 Mayıs 1926'da 11 Nisan 1926 tarihli ödemelerin durdurulması hakkındaki tamimini uygulamadan çekmesine⁴⁵ karşın, encümenin üç aylık (Mart-Nisan-Mayıs) tahsisatı komisyona ulaşmamıştır⁴⁶. Maarif Vekâleti, söz konusu tahsisatı 10 Nisan 1926 tarihli havale ile göndermesine karşın, Matbaa-i Amire bu tahsisatı zamanında ödememiştir. Söz konusu tahsisat, ancak Mayıs 1926 sonlarında ödenebilmiştir⁴⁷.

Encümen çalışmalarının, mali sıkıntı ve bürokratik işleyiş nedeniyle aksaması encümenin resmi konumunun yeniden ele alınması sonucunu doğurmuştur. Şöyle ki, Türk Tarih Encümeni'nin resmi makamlarla ilgili işlerinin düzenli hale getirilmesi amacıyla Maarif Vekâleti bünyesindeki Tedrisat-ı Âliye(Yüksek Öğretim)'ye bağlanmıştır. Bu gelişme, encümenin faaliyet sürecinde yeni bir evrenin başladığına da işaretler. Maarif Vekili Mustafa Necati'nin, Haziran 1926'da encümenden faaliyetlerini konu alan bir "mufassal tarihçe" yazarak vekâlete göndermesini⁴⁸ ve Ağustos 1926'da encümenin kuruluşu sırasında yapılmış tasdikli bir yönergesini ısrarla istemesi⁴⁹ ve bu sıralarda encümenin hakk-ı huzur konusunun basına da yansması⁵⁰ encümen-bakanlık ilişkisinin bozulma sürecine girdiğine kanıttır.

Türk Tarih Encümeni ile Maarif Vekâleti arasındaki ilişkiler 1926 ortalarında bozulmuştur. Buna mali konulardan kaynaklanan konuların neden olduğu görülür. Türk Tarih Encümeni, bu konu ve özellikle hakk-ı huzur meselesinde encümen üyesi Mersin Mebusu Niyazi Ramazanoğlu'nun yardımına başvurmuştur. N. Ramazanoğlu, Türk Tarih Encümeni'ne, Divan-ı Muhasebat nezdinde yaptığı girişimler sonunda, oniki üyeden oluşan Tarih Encümeni kadrosunun Maliye Vekâleti'nce tasdiki gerektiğini bildirmiştir. Bu yazışmalardan encümen ödeneğinin

⁴³ TİTE Arşivi, Belge No.1/94.

⁴⁴ TİTE Arşivi, Belge No.1/92.

⁴⁵ TİTE Arşivi, Belge No.1/98.

⁴⁶ TİTE Arşivi, Belge No.1/95.

⁴⁷ TİTE Arşivi, Belge No.1/101.

⁴⁸ "Türk Tarih Encümeni," *İkdam*, 15 Haziran 1926, s.3.

⁴⁹ TİTE Arşivi, Belge No. 2/103.

⁵⁰ "Tarih Encümeni İçtimai," *İkdam*, 19 Ağustos 1926, s.2.

1926 bütçesinde 1800 lira olmasına karşın, Tasnif Heyeti masrafları ile birlikte harcamaların 2300 lirayı bulduğu görülür⁵¹. Maarif Vekâleti, encümene gönderdiği 18 Ekim 1926 tarihli yazısında, söz konusu 1800 liranın içinde hakk-ı huzurların da bulunduğunu ve Tasnif Heyeti tahsisatının encümen bütçesinden ayrıldığını bildirmiştir. Fakat encümen, hakk-ı huzurların ayrıca hesaplanması konusunda ısrar etmiştir⁵².

Türk Tarih Encümeni, Niyazi Ramazanoğlu'na hitaben 6 Kasım 1926 tarihinde bir mektup göndererek, Tarih Encümeni kadrosunun tasdiki işlemi henüz sonuçlanmadığı için üyelere iki sene hakk-ı huzur verilemediğini, Maarif Vekâleti'ne defalarca yazıldığı halde takip edilemediğini bildirmiştir. Türk Tarih Encümeni, bu nedenle kadrosunun tasdikinin sağlanamadığını ve Ramazanoğlu'ndan bu konuyla ilgilenmesini rica etmiştir⁵³. Encümenin bu son girişimi kısa sürede sonuç vermiştir. Encümen kadrosu, Maarif Vekâleti'nin 10 Kasım 1926 tarihli önerisi üzerine 14 Kasım 1926 tarihinde Vekiller Heyeti tarafından onaylanmıştır⁵⁴. Vekiller Heyeti, bundan bir hafta sonra, 21 Kasım 1926 tarihli toplantısında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Vesaik-i Tarihiye Tasnif Heyeti kadrosunu onaylamıştır⁵⁵. Dolayısıyla, Tarih Encümeni Haziran 1926'da Yüksek Tedrisat'a bağlandığında, Tasnif Heyeti de Edebiyat Fakültesi bünyesine alınmıştır. Maarif Vekâleti, Türk Tarih Encümeni kadrosunun tasdikinden sonra üyelerin Haziran-Kasım 1926 hakk-ı huzur ücreti olan 230.5 lirayı da göndermiştir. Türk Tarih Encümeni üyelerinin aldıkları hakk-ı huzur miktarları, onların Tarih Encümeni toplantılarına devamlarını da açıkça göstermektedir. Bu verilere göre, Niyazi Ramazanoğlu ile Miralay Ali Bey'in Tarih Encümeni toplantılarına çok az, Yusuf Behçet Bey'in ise hiç katılmadığı görülür⁵⁶.

⁵¹ TİTE Arşivi, Belge No.2/1.

⁵² TİTE Arşivi, Belge No.2/23.

⁵³ TİTE Arşivi, Belge No.2/16.

⁵⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(Bundan sonra BCA) BKK 21 69 15; TİTE Arşivi, Belge No.2/24.

⁵⁵ BCA BKK 21 70 13. Bu sıralarda Tasnif-i Vesaik Komisyonu, Milli Talim ve Terbiye Heyeti'ne bağlanmıştır. Bu komisyona ilaveten düzenlenen kadro, 28 Temmuz 1926 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanmış, Maarif Vekâleti'nin isteği üzerine, bu kadroya eklemeler yapılmış ve 22 Ağustos 1926'da yürürlüğe girmiştir. BCA BKK 20 54 01.

⁵⁶ TİTE Arşivi, Belge No.2/24.

Bu verilerin ışığında, Türk Tarih Encümeni'nin 1922'de yeni Türkiye yönetimine bağlanmasına ve çalışmalarının finanse edilmesine rağmen, ancak 1926'da resmen kabul edildiği ve yeni bir sürece girdiği anlaşılıyor. Encümen, bu dört yıllık faaliyet döneminde, eskisine oranla daha faal, üretken ve türdeş bir yapıya kavuşturulmuştur. Bunlara karşın, büyük bir savaştan çıkmış olması ve ülkenin bu savaşın olumsuz etkilerine maruz kalması encümenin finansmanı konusunu ve dolayısıyla faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Encümen, kadrosunun 1926'da resmen tasdikinden sonra yeni bir faaliyet sürecine girmiştir. Encümenin yeni dönemdeki faaliyetleri dördüncü bölümde anlatılacaktır.

B. ARŞİVCİLİK VE KÜTÜPHANECİLİK YÖNÜNDEKİ ÇALIŞMALAR

1. Türk Tarih Encümeni'nin Arşiv Çalışmaları

Türk Tarih Encümeni, arşivleri tanzim ve tasnif konusunda çalışmalarını, komisyona bağlı olan Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni kanalıyla gerçekleştirir. Tasnif Encümeni, 1917 sonlarında Babıâli'ye bağlı olarak kurulmuş ve Ali Emiri başkanlığında 1924 yılı başlarına kadar faaliyette bulunmuştu. Tarih Encümeni, Osmanlı yönetiminin tasfiyesinden sonra Maarif Vekâleti'ne bağlanmış, Tasnif Encümeni de Tarih Encümeni bünyesine alınmıştır. Arşiv çalışmaları, Türk Tarih Encümeni sorumluluğu altına girince, Vesaik-i Tarihiye Tasnif Encümeni de Tasnif-i Vesaik Heyeti olmuştur. Böylece Tarih Encümeni'nin Türk tarihinin kaynakları üzerine çalışmaları iki ana konuda yoğunlaşmış oldu: Arşivlerin tasnifi ve tanzimi ile Türk tarihinin kaynaklarının yeniden yayını. Tarih Encümeni, Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki faaliyet sürecinde bu iki konuya öncelik vermiştir.

Maarif Vekili Mehmet Vehbi, 9 Ekim 1922'de Tarih-i Osmanî Encümeni Başkanlığı'ndan mevcut yayınlarının ve dergilerinin bir takımının Milli Müze Kütüphanesi'ne konulmak üzere Maarif Vekâleti'ne gönderilmesini istemiştir. Encümen, Vekâletin bu isteği üzerine, 16 Kasım 1922'de Ankara'ya beş paket halinde eserlerini göndermiş, fakat postada yaşanan aksaklık nedeniyle zamanında ilgili adrese ulaşamamıştır. Bu nedenle, Mehmet Vehbi'den sonra Maarif Vekili olan İsmail Safa ile Tarih Encümeni arasında kısa süreli bir kriz yaşanmıştır. Bu kriz, paketlerin posta gecikmesi nedeniyle vekâlete ulaşmadığı anlaşılınca sona ermiştir⁵⁷.

⁵⁷ TİTE Arşivi, Belge No.1/3, 1/4, 1/7, 1/42, 1/43 ve 1/44.

Söz konusu kriz, iktidar değişimi nedeniyle ortaya çıkan belirsizlikten kaynaklanıyordu. Bu belirsizliğe bir örnek, İstanbul'da Cevat Paşa Kütüphanesi'nde tarihi belgeleri tasnif ve tanzim eden komisyonun 1922 yılı Eylül ve Ekim aylarında yalnızca beş gün çalışmış olmasıdır. Maarif Vekâleti, bu komisyonun ücretini de Tarih Encümeni'ne göndermiş, fakat encümen komisyonun çalışmadığı zamanların parasını vekâlete iade etmiştir⁵⁸. Bu dürüst davranış, encümenin mevcut yönetimle uyumlu bir ilişki sürecine girmesi açısından kuşkusuz önemli bir harekettir. Tarih Encümeni, yeniden canlılık kazanma sürecinde, arşiv çalışmalarını devam ettirmek amacıyla yeniden müsaade istemiş ve yetkililer gerekli izni vermiştir. Encümenin; Hazine-i Evrak'ta, Ayasofya'da, Yıldız Sarayı'nda ve Cevat Paşa Kütüphanesi'nde yapmakta olduğu arşiv çalışmaları, "hükümet değişimi" nedeniyle çalışma izninin yenilenmesi gerekli görülmüştür⁵⁹.

TBMM Hükümeti de Osmanlı arşivlerinin korunmasına özel önem verdi. Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Refet Paşa, saltanatın kaldırılmasından sonra, 4 Kasım 1922'de bir bildiri yayınlarak, resmi belgelerin korunmasını istedi. Osmanlı yönetiminin son Hazine-i Evrak Müdürü Mahmut Nedim Bey, eski görevine yeniden atandı ve Sadaret Dairesi'nde bulunan resmi belgeleri ve eşyaları korumakla yükümlü kılındı. Vekiller Heyeti'ne bağlı olarak, 1 Mart 1923'te, esas görevi eski Sadaret Dairesi'nin bütün eşya ve belgelerini korumak olan Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği kuruldu ve Mahmut Nedim de Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği'ne tayin edildi. Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği, 31 Mayıs 1925'te Hazine-i Evrak Mümeyyizliği, 1 Haziran 1927'de ise Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği oldu. Söz konusu görevi 21 Ekim 1931 tarihine kadar M. Nedim Bey yürütmüştür⁶⁰.

Başvekâlet, devraldığı Osmanlı resmi evrakının uygun koşullarda korunamadığını görmüş ve bunun için bazı önlemler alma gereği duymuştur. Bunlardan biri, eski Divan-ı Hümayun kalemince korunan önemli yazışmalarla ilgili evrakı merkezi bir arşiv binasında toplama girişimidir. Vekiller Heyeti, Maarif Vekâleti'nin bu amaca yönelik 15 Aralık 1923 tarihli önerisini 17 Şubat 1924'te

⁵⁸ TİTE Arşivi, Belge No.1/10.

⁵⁹ TİTE Arşivi, Belge No. 2/94.

⁶⁰ Atilla Çetin, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Osmanlı Devlet Arşivi ve Mülga Sadaret Evrakının Muhafazası Hakkında Aldığı Kararlara Ait Bazı Belgeler," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, No.12, 1981-1982, s.593-597.

kabul etmiş ve yaklaşık bir yıl sonra uygulamaya koymuştur⁶¹. Bununla birlikte, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında merkezi bir arşiv örgütü kurulamamıştır. Bu nedenle, Türk Tarih Encümeni'nin arşiv çalışmalarının yeterince verimli olduğu söylenemez. Örneğin, Yıldız Sarayı'nda bulunan Ahmet Cevdet Paşa'nın el yazması "Maruzat" defterleri gibi Türk Tarih Encümeni'ne ait tarihi belgeler, defalarca istenmesine karşın encümen kütüphanesine ulaşmamıştır⁶².

2.Kütüphanelerin Yeniden Yapılandırılması ve İhtisas Kütüphanelerinin Kurulması

Cumhuriyetin ilk yıllarında kültür alanında yapılan önemli çalışmalardan biri kütüphaneler konusundadır. 1923-1924 yıllarında Maarif Vekâleti'ne bağlı kütüphaneler şu şekildeydi: genel kütüphaneler, ihtisas kütüphaneleri ve Darülfünun kütüphaneleri. Bununla birlikte, kütüphanelerin çoğu İstanbul'da bulunuyor, ayrıca gerek bu kütüphanelerde gerekse Anadolu'da bulunan kitapların miktarı tam olarak bilinmiyordu.1924 Tevhid-i Tedrisat ve 1925 Tekke ve Zaviyeler ile ilgili yasalar, dağınık durumda bulunan kitaplıkların bir merkezde toplanmasını ve yararlı hale getirilmesini beraberinde getirmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, pek çok vakıf kütüphanesi koleksiyonunun Maarif Vekâleti'ne devrine olanak tanımıştır. Geriye kalan vakıf kütüphanelerinin bir kısmı da Tekke ve Zaviyeler ile ilgili kanunla aynı bakanlığa devredilmiştir⁶³.

Yetkililer, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra eğitimi yeniden örgütlemek ve düzenlemek amacıyla Türkiye'ye uzmanlar davet etmiştir. Bunlardan ilki olan Amerikalı eğitimci John Dewey, Türk eğitimi hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Dewey, raporunda okullarda gerek öğrencilerin gerekse velilerin okuyabilecekleri kitap sandıklarının oluşturulması ve illerde sabit kitaplıkların kurulması gerektiğini ifade etmiştir⁶⁴. Bu rapordan sonra, ilk ve orta dereceli okullarda kitaplık konusuna gittikçe artan bir ilgi gösterilmiş ve bu alanda olumlu gelişmeler olmuştur. Bununla birlikte, eğitim ve kültür açısından bu alanda en

⁶¹ BCA BKK 09 14 12 ve BKK 015 63 04.

⁶² TİTE Arşivi, Belge No.1/5 ve 1/6.

⁶³ Müjgân Cumbur, "Kütüphaneler," *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1983, s.549-550.

⁶⁴ Başgöz, s.136.

dikkate değer gelişmenin İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Darülfünun Eminliği sırasına üniversitede gerçekteştiği görölmektedir.

Baltacıoğlu, Aralık 1923'te Darülfünun'da bulunan kütüphanelerin Türkiye'nin en zengin ve en yeni kitap birikimini oluşturmasına rağmen "yirmi lira gibi, her ay kitap parasını bile karşılayamayan bir maaşla Darülfünun'da müderrislik yapılamaz" diyerek, fakülte kütüphanelerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. O, her fakültenin ayrı kütüphanesinin olduğu Darülfünun'da en zengin kütüphanenin Edebiyat Fakültesi'nde (20 833 cilt) bulunduğunu ifade eder. Baltacıoğlu, bu düzenleme için 'Darülfünun Genel Kütüphanesi' kurma ve Medresetü'l- Kuzat(Kadılar Medresesi) binasını bu kütüphaneye tahsis etme düşüncesini ileri sürer, fakat enstitü kitaplıklarının taşınmasını istemeyenler buna karşı çıkar. Bununla birlikte, enstitü kitaplıkları dışarıda kalmak üzere, 1924'te Edebiyat, Hukuk, Fen Fakülteleri kitaplıkları bu genel kütüphanede toplanır. Ayrıca, Halis Efendi, Rıza Paşa, Sahip Molla, şevki Paşa, Necip Asım, İttihat ve Terakki, Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nda bulunan kütüphaneleri buraya taşınır ve hayli zengin bir kütüphane oluřturulur⁶⁵.

Darülfünun bünyesinde 1924'te kurulmuş olan Türkiyat Enstitüsü'nün önemli çalışmalarından biri de kütüphane oluşturma çabasıdır. Türkiyat Enstitüsü, ilk kurulduğu zaman enstitü kütüphanesinde 7 000 cilt kitap bulunuyordu. Bu sayı 1931'de 10 000'e ulaşmış ve daha sonra çeşitli satın alma ve bağışlarla 1980'li yıllarda 50 000'i bulmuřtur⁶⁶. Enstitü kütüphanesinin esasını, Leningrad'da öğrenim gören, orada Rus Türkoloğu Radloff'tan ders alan ve daha sonra Kazan Üniversitesi'nde profesör olan Abakan Türklerinden N.F. Katanof'un(1862-1922) kitaplığı oluřturmuřtur⁶⁷. Oryantalist Katanof'un Kütüphanesi, 7000 cilt kitaptan oluşuyor ve kitapların çoğu Oryantalizme ilişkin eserlerden meydana geliyordu. 1914'te Kazan'da yayınlanan Türk gazeteleri söz konusu kitaplığın Osmanlı Evkaf Nezareti tarafından satın alınmak üzere olduğunu haber veriyordu⁶⁸. Baltacıoğlu, 3 Kasım 1924'te bir gazeteye "Süleymaniye Camii civarında müsteşriklerden Kamanof

⁶⁵ Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.264-265,283-284.

⁶⁶ Birinci, *Türk Dili*, C.XLIX, No.403(Temmuz 1985), s.582.

⁶⁷ Samoiloviç, *Türk Yurdu*, C.VI, No.32 (Ağustos 1927), s.183.

⁶⁸ "Profesör Katanof'un Kütüphanesinin Satın Alınması," *Türk Yurdu*, C.VI, No.6 (15 Mayıs 1330), s.2208.

[Katanof]'un asarından müteşekkil bir kütüphane vardı. Bu kütüphane de Yıldız, Halis Efendi, Reşat Efendi ve Darülfünun'un muhtelif müderrislerinin kütüphaneleri gibi Medresetü'l Kuzat binasına nakl edilmektedir" açıklamasını yapar

69

Prof.Dr. Ahmet Caferoğlu, Katanof 1922'de vefat ettikten sonra, Evkaf Nezareti'nin 3 000 altın ödeyerek söz konusu kütüphaneyi satın almış olduğunu açıklar⁷⁰. Muallim Cevdet ise, 1923'te yayınlanan bir makalesinde Katanov'un kütüphanesinin Şeyhülislam Hayri Efendi zamanında "Mahmut Esat Efendi merhumla Yusuf Akçura Bey'in delaletiyle" satın alınarak İstanbul'a nakledildiğini belirtir⁷¹. Hayri Efendi, 1914-1917 yılları arasında şeyhülislamlık yapmıştı. Bunlardan, söz konusu kütüphanenin Birinci Dünya Savaşı yıllarında satın alınıp Türkiye'ye taşındığı anlaşılıyor. Bu kütüphaneye, Darülfünunda bulunan konuyla ilgili diğer eserlerin eklenmiş olduğu söylenebilir. Böylece, Türkiyat Enstitüsü'nün, iyi bir temel üzerine kurulmuş ciddi bir araştırma merkezi olması amaçlanmıştır

İhtisas kütüphanelerine verilen öneme bir diğer örnek Syllagos Kütüphanesi'dir. Ülkemizde Avrupa tarzında araştırma merkezleri oluşturma düşüncesi yönünde atılan adımlar arasında özel bir yeri olan Rum Syllagos kurumunun meydana getirdiği araştırma merkezi Cumhuriyetin kurulmasından sora kapatılmıştı. 1860'ta kurulan bu merkezin zengin kitaplığı 1932'de Ankara'ya getirilmiş, ve tarih ve arkeolojiye ait kitaplar Türk Tarih Kurumu'na, diğerleri de Ankara Halkevi kitaplığına verilmiştir⁷². Aslında, söz konusu kitaplığın, Maarif Vekâleti'nin önerisi ve Bakanlar Kurulu kararıyla Eylül 1925'te Ankara Şehir Kütüphanesi'ne nakli uygun görülmüştür. Yine İstanbul'da bulunan Esat Efendi Kütüphanesi ve Müzesi'nin Ankara'da Hacı Bayram Camii avlusundaki kütüphaneye konulması karar altına alınmıştır⁷³. Fakat, bu kültür hazinelerinin Ankara'da uygun koşullarda korunamayacağı düşüncesi tasarının gerçekleşmesini önlemiştir.

⁶⁹ "Darülfünun Emimi Ankara'dan Döndü," *Vakit*, 4 Teşrinisani 1340, s.3.

⁷⁰ Yılmaz Öztuna, "Türkiyat Enstitüsü: Ahmet Caferoğlu ile Röportaj" *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, No.5 (Haziran 1966), s.20.

⁷¹ M. Cevdet, s.174.

⁷² Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36 (Aralık 1986), s.41.

⁷³ BCA BKK 15 63 09.

Bu dönemde tarih kitaplıkları oluşturma konusunda bir diğer örnek Türk Tarih Encümeni kütüphanesidir. Tarih Encümeni'nin yayın politikası, komisyonun yabancı bilim çevreleriyle daha fazla ilgili olmasını da beraberinde getirmiştir. Prof. Dr. Mahmut Şakiroğlu, encümenin, devletin mali bakımdan bunalımlı bir döneminde kurulmuş olduğunu, bunun encümenin kitaplık konusunu da etkilediğini, yine de yazma ve basma olarak hayli eserin sağlanmış olduğunu, kurulun faaliyeti esnasında 3 000 kadar kitabı bir araya getirmeyi başardığını ve bu eserler arasında bilim çevrelerinden mübadele yoluyla edinilen yapıtların önemli yeri olduğunu belirtir. Prof.Dr. Şakiroğlu'na göre, Batılı bilim çevrelerinin, encümen dergisini ve yayınlarını satın almalarıyla ve kendi eserlerini göndermeleriyle Batı bilim havası İstanbul'a taşınmış oldu⁷⁴. Örneğin, Alman Oryantalist Karl Süssheim, Türk Tarih Encümeni'ne 19 Ocak 1926 tarihli bir mektup göndererek, encümen dergisinin okuyucusu olduğunu, yeni sayılarını ve encümen yayınlarını edinmek istediğini bildirmiş; ayrıca bir miktar para (10 İsviçre Frangı) göndermiştir⁷⁵. Encümenin, yerli ve yabancı çeşitli kuruluşlarla yayın mübadelesi yoluyla kütüphanesini zenginleştirdiği görülmektedir.

Maarif Vekâleti, 26 Mayıs 1926'da encümenden, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin vekâlete elli bir sandık kitap göndermiş olduğunu Türk Tarih Encümeni'ne bildirmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin de buna karşılık aynı miktarda kitap gönderecek olması nedeniyle encümenin mevcut yayınlarından birer takımının kendilerine ulaştırılmasını istemiştir⁷⁶. Yine, Bangladeş'te ikamet eden A. Satter Sate, Türk Tarih Encümeni üyesi ve Darülfünun müderrisi Necip Asım'dan, encümenin "Osmanlı Tarihi" adlı eserini edinmek ve encümen dergisine abone olmak isteğini bildirmiştir. Encümen, Sate'ye 1 Eylül 1926 tarihli yanıtında aboneliğinin kabul edildiğini, "Osmanlı Tarihi"nin kendisine gönderildiğini ve Türk tarihi hakkında başka eser edinmek isterse yardımcı olunacağını belirtmiştir. Ayrıca encümen, Sate'ye "bizim Hindistan'daki âlim kardaşlarımızın Türk ve Moğol tarihine müteallik tabettikleri Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerden haberimiz

⁷⁴ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36 (Haziran 1986), s.44-45.

⁷⁵ TİTE Arşivi, Belge No. 1/55.

⁷⁶ TİTE Arşivi, Belge No. 1/105.

olmadığından bunlardan mümkün olanlarının encümenimize gönderilmesini rica ederiz” diyordu⁷⁷.

Encümenin, bir Macar Türkoloğu ile de benzer bir yazışması vardır. Encümen, Macar Türkoloğun 21 Kasım 1923 tarihli mektubuna verdiği yanıtta, “hemırk(aynı ırktan) olan Macar ve Türk milletlerinin şanlı mazileri hakkında” tarihsel belgelere sahip olmanın önemini belirtiyor ve bu bağlamda Macaristan Arşiv Kurumu ile Tarih Encümeni’nin yayın alışverişi yapmasının önemini belirtiyor ve encümenin mevcut yayınlarının gönderildiğini bildırıyordu. Encümen, bu yayın alışverişinin Türk ve Macar milletlerinin yükseliş dönemlerine(devr-i itibarları) ilişkin tarihsel kaynakların incelenmesiyle, bu iki soylu ulusun dünya tarihinin kültür ve medeniyet alanında yapmış oldukları yüksek hizmetlerin belgelere dayalı gerçeklerini gözler önüne sermek konusunda önemli bir katkı olacağı görüşündedir⁷⁸.

Mükrimin Halil, Türk Tarih Encümeni adına Anadolu tarihiyle ilgili kaynaklardan Türkiye kütüphanelerinde mevcut olmayanları incelemek ve bunların birer nüshasını çıkarmak üzere Maarif Vekâleti’nce Paris’e gönderilmiştir. O, altı aylığına 1925 yılı ortalarında Paris’e gitmiş, fakat çalışmalarını zamanında tamamlayamadığından çalışma süresi bakanlıkça iki defa altışar ay uzatılmıştır⁷⁹. M. Halil, Paris’te Anadolu Türk tarihinin ilk dönem Türkçe, Arapça ve Farsça kaynaklarını incelemiş, yurda döndükten sonra 15. yüzyıl Osmanlı tarih yazarlarından Enveri’nin “Düsturname” adlı eserini 1928’de encümen adına yayınlamıştır. Türk Tarih Kurumu sekreteri Uluğ İğdemir, Türk Tarih Encümeni’nin kütüphane memuriyeti kadrosunun M. Halil’den kendisine geçmiş olduğunu ifade etmiştir⁸⁰. M. Halil, Türk Tarih Encümeni üyesi olmamış, ancak 1930’da kurulan Türk Tarih Kurumu’nun ilk üyeleri arasında yer almıştır.

C. TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ’NÜN KURULUŞU, ÇALIŞMALARI VE TARİH ANLAYIŞI

Türkiyat Enstitüsü, Fuat Köprülü’nün girişimiyle 1915’te “Türkiyat Encümeni” adıyla kurulmak istenen, fakat Vekiller Heyeti’nce “Encümen-i Tetkik”

⁷⁷ TİTE Arşivi, Belge No. 2/106.

⁷⁸ TİTE Arşivi, Belge No. 113/2.

⁷⁹ TİTE Arşivi, Belge No.1/81, 2/15 ve 2/21.

⁸⁰ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C. VI, No.36 (Haziran 1986), s.44.

olması kararlaştırılan ve Darülfünun bünyesinde kurulan araştırma merkezinin devamıdır. Encümen-i Tetkik, Darülfünun bünyesinde bulunan enstitüler gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda etkinliğini yitirmiş ve dönemin yetkililerince kapatılmıştı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki koşullar, bu kurumların yeniden faal hale gelmesi için uygun bir ortam hazırlamış ve Cumhuriyet yönetimi, skolastik zihniyete karşı açık bir tavır alarak bilimsel düşünceyi desteklemiştir. Bu ortamda yeni siyasi düşünceyle uyum içinde çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur. İşte, bunlardan biri de Türkiyat Enstitüsü'dür.

Türkiyat Enstitüsü'nün kuruluşu yönünde ilk girişimin 1923 başlarında başladığı görülür. Darülfünun Edebiyat Medresesi Müderrisler Meclisi'nin 20 Mart 1923 tarihli toplantısında Necip Asım, İsmayıl Hakkı, Köprülüzade Fuat imzasıyla bir takrir okunur. Oybirliği ile kabul edilen bu öneride, "Türk harsına, Türkiyat denilen şube-i maarife mihrak, bir ocak olmak üzere Darülfünun'a yakın bir binanın 'Türkiyat Müessesesi' haline konulmak arzusu gösteriliyor" idi. Necip Asım, Türkoloji çalışmaları yapmak amacıyla 1908'de Türk Derneği'ni kurduklarını, fakat bazı üyelerin derneği "siyasete sürüklemek istediği"ni, bunu kabul etmediklerinden dağıldıklarını belirtir. N. Asım, bu kez kurmak istedikleri Türkiyat Müessesesi'nin Mütareke döneminden itibaren Darülfünun'un milli ülkünün bir merkezi olmasının sonucu ortaya çıktığını anlatır. Ancak, söz konusu kurumun bir araştırma merkezinden çok kütüphane olmasının amaçlandığı görülür⁸¹:

"Darülfünun kütüphanesinde bulunan 'Necip Asım Kütüphanesi' ile diğer kısımda Türkiyata müteallik bir hayli kitaplar vardır. Türkiye dersi müzesinde de milli etnografyamız için bir nüve vücuda getirilmiştir. Hele vaktiyle alınıp İstanbul'un Sultan Selim gibi ücra bir köşesine atılan Katanof Kütüphanesi de eldeki mevcuda ilave edilirse oldukça mükemmel bir Türkiyat Kütüphanesi elde edilmiş olacak."

N. Asım, yukarıda anılan yazısında Türkiyat Müessesesi ile "bugün Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi kadar bilmediğimiz sevgili Anadolumuzu tarihiyle, coğrafyasıyla etnografyasıyla, diliyle folklor denilen halkiyatı ile tanıtılabileceğiz" ve "dünyanın herhangi bir köşesindeki Türklüğü de yine böylece anlayacağız ve anlatacağız" diyordu. İstanbul Öğretmen Okulu'nda Malumat-ı Medeniye ve İçtimaiye dersleri veren Mehmet Cevdet(Muallim), Nisan 1923'te "Necip Asım

⁸¹ Necip Asım (Yazıksız), "Türkiyat Müessesesi," *İkdam*, 8 Nisan 1339, s.3. N. Asım, makalesinin sonunda şöyle yazıyor: "Rabbim! Tam kırk yıl uğruna herşeyi feda ettiğim şu milli mefkuremin tahakkukunu gördüğüm gün ölmek için bana kuvvet ve metanet ihsan et."

Beyefendi'nin aşkını taşıdıkları 'Türkiyat Müessesesi' açıldığı miktar-ı kâfi sermaye ile faaliyete başladığı günden itibaren bizim de milli eserlerimiz doğacağını ümit ederiz" diyordu⁸². Bundan "Türkiyat Müessesesi"nin, Batı tarzında kapsamlı bir araştırma merkezinin çekirdeğini oluşturmasının ve bu müessesenin genel ilgisinin Türklük dünyası, temel ilgi alanının ise Anadolu üzerinde olmasının amaçlandığı görülmektedir. Gerçekten de, bundan birbuçuk yıl kadar sonra kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün, sözü edilen Türkiyat Müessesesi'ni kurma çalışmalarının da kapsar nitelikte oluşturulduğu görülür.

Türkiye'de Türkiyat Müessesesi kurma düşüncesi, Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan Heyet-i İlmiye kurultayında da dile getirilmiştir. Heyetin 6 Ağustos 1923'te yayınlanan raporunda bir "Kültür Genel Müdürlüğü" oluşturulması ve bu kurum bünyesinde ulusal kültür açısından çeşitli enstitüler (Dil, Tarih, Coğrafya, Türkiyat, Güzel Sanatlar ve sair) kurulması gerektiği ifade ediliyordu. Raporla, bu enstitülerin birer bilim kurulu biçiminde olması tasarlanıyordu. Baltacıoğlu, Heyet-i İlmiye toplantılarında Türk kültürü konusunda araştırma yapacak merkezler kurulması fikrinin Gökalp'e ait olduğunu belirtir⁸³. Ziya Gökalp, 1923'te yayınlanan yapıtında söz konusu raporda yer alan tasarıları geniş şekilde açıklamış ve bu çerçevede bir Türkiyat Enstitüsü kurmanın gerekliliğini anlatmıştır⁸⁴.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, söz konusu girişimden bir yıl kadar sonra yayınlanan bir makalesinde Türkiyat Müessesesi'ni yeniden gündeme getirir. İsmayıl Hakkı, "Ankara'da hükümet tesis edildiği zaman Maarif Vekâleti'nde bir de "Hars Teşkilatı" teşkil edilmişti" diye yazıyor ve Türkiye'nin muhtaç olduğu başlıca üç kurumun da bu örgütün bünyesinde oluşturulması gerektiğini belirtiyor: "Harsa ait eserleri cem eden müzeler", "harsa müteallik sanatları talim eden konservatuar ile sanayi-i nefise" ve "milli harsa müteallik eserleri cem, telif, tercüme ve neşr eden Türkiyat Müessesesi". I. Hakkı, Türkiyat Müessesesi'nin aynı zamanda Türkologlar yetiştirecek bir kurum olduğunu belirtmiştir⁸⁵.

Türkiyat Enstitüsü, Vasıf Çınar'ın Maarif Nazırlığı ile Fuat Köprülü'nün Maarif Müsteşarlığı zamanında kurulmuştur. Vasıf Çınar, 8 Mart 1924 ile 21 Kasım

⁸² Muallim Cevdet, *Mektep ve Medrese*, İstanbul, Çınar Yayınları, 1978, s.172.

⁸³ Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.290-291.

⁸⁴ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.84-91.

⁸⁵ İsmayıl Hakkı, "Hars Teşkilatı," *Akşam*, 31 Temmuz 1340, s.2.

1924 tarihleri arasında Maarif Vekilliği yapmıştır. F. Köprülü, 24 Mart 1924'te 10 000 kuruş maaşla Maarif Müsteşarlığı'na atanmış⁸⁶ ve Türkiyat Enstitüsü'nün resmen kurulduğu gün (12 Kasım 1924) görevinden istifa etmiştir. Köprülü, istifasını Ankara'da bulunduğu sırada sunmuştur⁸⁷. Türkiyat Enstitüsü'nü ilk kez kurma girişiminde bulunanlardan Baltacıoğlu ise, 3 Eylül 1923'te Maarif Müsteşarlığı'na gelmiş, 21 Kasım 1923'te de Darülfünun rektörü olmuş ve 25 Aralık 1920'den 20 Kasım 1923'e kadar da Edebiyat Fakültesi Dekanlığı yapmıştır⁸⁸. Bütün bu etkenlerin Türkiyat Enstitüsü'nün kuruluşu üzerinde olumlu etkilerde bulunduğu söylenebilir. Enstitünün kuruluşunu etkileyen önemli faktörlerden biri de Maarif Vekâleti'nin İstanbul'da bir Türkoloji Kongresi toplama girişimidir.

Maarif Vekili Vasıf Çınar, Kasım 1924'te Fuat Köprülü'ye gönderdiği bir mektupta, Maarif Vekâleti'nin "Türkiyat sahasındaki beynelmilel mesai-i ilmiyeyi tanzim ve teşvik etmek" amacıyla Eylül 1925'te İstanbul'da "Beynelmilel Birinci Türkiyat Kongresi"ni toplamaya karar vermiş olduğunu bildiriyordu. Söz konusu mektupta, Mustafa Kemal'in "taht-ı himayelerine almak suretiyle bu mühim teşebbüs-i ilmiyeye karşı bir alaka-i mahsusa ibraz buyurmuş" olduğunu, kongrenin "Türkiyat tetkikatı sahasında yeni bir devre-i faaliyet açarak bütün cihan-ı medeniyet muvacehesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin şeref-i ilmisini yükseltmesi" için vekâletinin her türlü yardımı yapacağı belirtiliyordu. Vasıf Çınar, İstanbul'da Türkoloji Kongresi gerçekleştirme çalışmaları için F. Köprülü'nün seçilme nedenini, onun Türkoloji konusundaki ihtisasının Batılı bilim çevrelerince yakından tanınması ve Türkiye'nin Türkoloji alanında dünyaca tanınan bir bilgini olması şeklinde açıklıyor ve ona tam yetki veriyordu. Maarif Vekâleti, bir Türkoloji kongresi toplamayı bundan daha önce tasarlamış ve bu konuda hazırlık çalışmaları yapılmıştı⁸⁹.

Müzeler Müdürü ve Türk Tarih Encümeni üyesi Halil Ethem Eldem, o sırada bulunduğu İsviçre'den F. Köprülü'ye yazdığı 24 Haziran 1924 tarihli mektupta bu girişim konusunda orada yaptığı çalışmaları anlatır. Halil Ethem, İsviçre'de Baar

⁸⁶ BCA BKK 04 09 08.

⁸⁷ "Köprülüzade," *Vakit*, 13 Teşrinisani 1340, s.1.

⁸⁸ Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.258 vd.

⁸⁹ Orhan F. Köprülü, "1924'te İlk Milletlerarası Türkoloji Kongresi Teşebbüsü," *Türk Kültürü*, C.XIV, No. 164 (Haziran 1976), s.491-493.

Üniversitesi Şark Dileri müderrisi Türkolog Tschudi'nin evinde birkaç oryantalist ile bu konuyu görüştüğünü, onların İstanbul'da bir Türkoloji Kongresi toplama tasarısına sempatiyle yaklaştığını ifade eder. Söz konusu toplantıda Tschudi'nin yanı sıra Zürich Üniversitesi profesörlerinden Hess, Bern Üniversitesi'nden Mülinen, Baar Üniversitesi'nden Dr.Flury ve Berlin Üniversitesi'nden Dr.Babinger bulunuyordu. H. Ethem, Köprülü'ye İstanbul'da kararlaştırıldığı şekilde bir önce bir Türkoloji Kongresi toplama çalışmaları konusunda girişlere devam edilmesi gerektiğini belirtiyordu. O.F.Köprülü, bu konuyla ilgili "Türkiyat Enstitüsü'nün Vekiller Heyeti kararıyla kurulmuş olması da belki toplanması düşünülen bu milletlerarası kongre ile ilgili idi" yorumunu yapar⁹⁰.

Bütün bu etkenler, 12 Kasım 1924 tarihli Vekiller Heyeti kararıyla kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün kuruluş gerekçesine yansımıştır. Sekiz maddelik Türkiyat Enstitüsü yönergesinin birinci maddesinde "Türklüğe ait bilumum marifet şubeleri hakkında tetkikat ve neşriyatta bulunmak ve Türkiye haricindeki müessesat-ı mümasile ile tesis-i revabit ederek (ilişkiler kurarak) beynelmilel bir merkez-i ilmî vazifesini ifa etmek maksadiyle İstanbul Darülfünun u Edebiyat Fakültesi'ne mülhak 'Türkiyat Enstitüsü' teşkil edilmiştir" deniyordu. İkinci maddede, enstitünün "bir müdürü, bir kâtabi ve ihtiyaca göre asistan, muhafız ve hademesi" olacağı, altıncı maddede enstitü tarafından bir dergi çıkarılacağı ve yedinci maddede yayınlanacak eserlerin basım ve yayın masraflarının Maarif Vekâleti bütçesinden karşılanacağı belirtiliyordu⁹¹.

Türkiyat Enstitüsü, iddialı bir amaçla kurulmuş olmasına karşın, kamuoyundan ve basından beklediği ilgiyi görememiştir. Bunun birkaç nedenden kaynaklandığı söylenebilir. Birincisi, Türkiyat Enstitüsü kurulduğu zaman, zaten onbeş yıldır varlığını sürdüren Türk Tarih Encümeni yeniden faal hale gelmişti ve basın bu kurumun çalışmalarından uzun süredir haberdardı. İkincisi, kamuoyunun akademik tarih çalışmalarından çok, popüler tarih çalışmalarıyla ilgilenmesi. Üçüncüsü, enstitünün kurulduğu sıralarda Türkiye'de Türkoloji çalışmaları konusunda başka etkinliklerin de olması. Dördüncüsü, enstitünün kurucusu F. Köprülü'nün önceden Türkoloji alanında yayınlanan eserlere ve özellikle Tarih

⁹⁰ A.g.m., s.493-495.

⁹¹ BCA BKK 11 55 04; *Düstur*, 3. Tertip, C.VI, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934, s.7-9.

Encümeni'nin çalışmalarına ağır eleştiriler yöneltmesi nedeniyle benzer girişimlere ilginin azalması. Bir diğer neden de, Türkoloji konusuyla yakından ilgisiyle tanınan Türk Ocakları çevresinin yeni dönemde Köprülü ile mesafeli bir tutum içinde olması.

Maarif Vekâleti bünyesinde 1923'te kurulan "Hars" ve "Telif ve Tercüme" Daireleri de Türkoloji konusuyla ilgileniyordu. Telif ve Tercüme Dairesi, bünyesinde bir kurul oluşturarak Türkoloji alanında çalışan yerli ve yabancı bilginlerin araştırmalarını yayınlamayı amaçlamıştı. Söz konusu daire, Türk dili ve tarihi hakkında eserlerle ilgili bir liste oluşturmuş ve bunları sırasıyla yayınlamayı amaçlamıştı. Prof.Dr. Ahmet Caferoğlu, bu eserlerden bazılarını "ilmen haiz-i ehemmiyet" görmemiş ve "lüzumsuz ve faydasız bazı mesaiye mani" olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin, Krinsky'nin "Selçuk Devleti ve Edebiyatı Tarihi", "Türkiye ve Edebiyatı Tarihi", "Garp Edebiyatı Tarihi" eserleri bunlardandır. Yine, Sadri Maksudi'nin "Türk Irkının Dili ve Medeniyeti" bilimsel niteliği olmayan bir eserdir. Caferoğlu, "Telif ve Tercüme Heyeti, Türkiyat sahasında –son zamanlarda heyete iltihak eden- Zeki Velidi Bey'den başka hiçbir mütehassısa malik değildir...Maarif Vekâleti her işi mütehassıs heyetlere terk ederse çok hayırlı olur" görüşündedir. Caferoğlu, Anadolu tarihinin aydınlatılmasına çalışan Hars Dairesi'nin yayın programının ise verimli ve yerinde olduğunu belirtiyor ve bu dairenin Anadolu Selçukluları ve Beylikleri konusunda da kaynak yayınına öncelik vermesini temenni ediyordu⁹².

Caferoğlu'nun bu eleştirileri Türkiyat Enstitüsü'nün ve dolayısıyla F. Köprülü'nün görüşlerini de yansıtmaktadır. Caferoğlu, Köprülü'yü şahsen 1920 yılının yaz aylarında tanıdığını ve onun önerisiyle Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde öğrenime başladığını anlatır⁹³. Rus Türkoloğu A.N. Samoiloviç, "enstitü çalışanları arasında Şuralar İttihadı Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk kavimlerine mensup efendilerin buldukları"nı ve bunun memnuniyetle anılması gerektiğini belirtir. Caferoğlu, 1927'de Darülfünun Kütüphanesi'nde memur olarak çalışıyor ve Türkiyat Enstitüsü çalışmalarında aktif rol alıyordu⁹⁴. Enstitüde Caferoğlu'nun yanı sıra Abdülkadir İnan, Reşit Rahmeti Arat, Ragıp Hulusi Baydur,

⁹² A. Caferoğlu, "Türkiyat Haberleri," *Türkiyat Mecmuası*, C.I, (Ağustos 1925), s.327-329.

⁹³ Ahmet Caferoğlu, "Hakikî Köprülü," *Türkiyat Mecmuası*, C.XV, 1968. s.3.

⁹⁴ A. Samoiloviç, "Türkiyat Mecmuası," çev. Akdes Nimet (Kurat), *Türk Yurdu*, C.VI, No.32 (Ağustos 1927), s.183-185.

Hasan Ortekin, Kıvımettin Burslan gibi Rusya kökenli akademisyenler bulunuyordu. Kadrosunun bu niteliği, enstitünün temel ilgi alanını da açıklayıcı bir özelliktir. Bununla birlikte, enstitünün çalışmalarını ve tarih anlayışını belirleyici başlıca etken Fuat Köprülü olmuştur.

Fuat Köprülü, Türkoloji ile ilgisi bakımından, Osmanlı Türkoloji'sinin özelliğini yansıtır. Prof.Dr. İlber Ortaylı'nın da ifade ettiği gibi, Köprülü, "Türkiye Türkolojisinin, daha doğrusu tarihçiliğin öncüsü" sayılır. Ortaylı'ya göre, "Osmanlı Türkolojisi, akademik kurumlarda değil, edebî ve siyasî muhitlerde doğmuştur." Köprülü, "Meşrutiyet aydınlarının önemli bir eğitim merkezi olan" Mercan İdadisi'nde öğrenim görmüş ve tarih formasyonunu burada edinmiştir. Köprülü'nün siyasi ve edebi kişiliği, onun Türkoloji araştırmalarında aynı zamanda bir "Kulturkampf ideologu üslubu" kullanmasının nedenlerinden birisidir⁹⁵. Köprülü, henüz 1918'de yayımlanan "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı yapıtıyla Türkoloji çevrelerinde önemli bir konum edinmiş, çalışmalarıyla Batıların Türkoloji araştırmalarına yeni katkıların yanı sıra onlara yeni görüş açıları sunmuş ve yanlışlarını düzeltmeleri gerektiğini göstermiştir⁹⁶. Caferoğlu'na göre, Köprülü bu özellikleriyle 1923 yılında yöneticilerin dikkatini üzerine çekmiş, Atatürk'ün teşvikiyle Ankara'da çeşitli ulusal araştırma kurumlarının kurulmaya başlaması üzerine Köprülü de bu çalışmalarda katılma girişiminde bulunmuş ve 1930'lu yılların başlarında Atatürk önderliğinde tarih çalışmalarında yer almıştır. Türkiyat Enstitüsü de Atatürk'ün teşviki sonucu kurulmuş bir araştırma merkezidir⁹⁷.

Macar Türkoloğu György Hazai, Türkiye'de tarih araştırmaları alanında "başta M.F. Köprülü'nün adını anmamız gerekir" diyor ve şöyle devam ediyor⁹⁸: "Kendisi toplumsal bilimlerin Avrupa'daki durumunu, çeşitli ekolleri ve pek tabii varolan Türkoloji merkezlerini o dönemin Türkiye'sinde herkesten daha iyi biliyordu. Köprülü, bir yandan Avrupa'daki Türkoloji etütlerinin durumunu, diğer yandan da Avrupa'da varolan merkezler ve Türkiye'de kurulacak eş enstitüler arasındaki işbirliği olanaklarını anladı. Amacı 'ulusal disiplinler' sahasında araştırmalara Avrupa standardında zemin oluşturmaktı." Köprülü'nün 1920'li

⁹⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim*, 1.C., Ankara, Turhan Kitabevi, 2000, s.389-392.

⁹⁶ İnalçık, *Türk Kültürü*, C.VI, No.65 (Mart 1968), s.18.

⁹⁷ Caferoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, C.XV, 1968, s.3.

yıllarda katıldığı Oryantalistler ve Türkologlar kongrelerinde Türkoloji araştırmaları konusunda uluslararası deneyimler edindiği görülür.

Köprülü, Ernest Renan'ın doğumunun yüzüncü yılı dolayısıyla Ekim 1923'te Paris'te toplanan Beynelmîlel Dinler Tarihi Kongresi'ne Darülfünun Edebiyat Fakültesi adına iki inceleme ile katılmıştır⁹⁹. Köprülü'nün söz konusu kongreye katılımının Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi'nin seçime dayanan kararıyla gerçekleşmesi anlamlıdır. Köprülü, Bakanlar Kurulu kararıyla 1926'da (26 Şubat-6 Mart) Bakü'de gerçekleştirilen ilk Türkoloji Kongresi'nde de Darülfünun'u temsil etmiş¹⁰⁰, 1925 yılı sonlarında ise Azerbaycan Maarif Komisyonu'nun daveti üzerine Azeri Edebiyatı Tarihi konusunda konferanslar vermek için Bakü'ye gitmiştir¹⁰¹.

Türkiyat Enstitüsü, İstanbul'da Türkoloji Kongresi yapma girişimini gerçekleştirilemedi; fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün desteği ve Fuat Köprülü'nün gayretleriyle yürüttüğü araştırmalar ve yayınlar sayesinde yurt içinde ve dışında saygın bir Türkoloji merkezi haline gelmeyi başardı. Türkiyat Enstitüsü'nden sonra oluşturulan kurumlar, bu merkezin kısa sürede edindiği bilimsel deneyimden yararlanma yoluna gittiler. Örneğin, 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşuna Türkiyat Enstitüsü deneyiminin ve enstitünün uzmanlarının önemli katkıları olmuştur¹⁰². Kuruluşundan 1939 yılına kadar Türkiyat Enstitüsü Müdürlüğü'nü Fuat Köprülü yapmıştır. Enstitünün en faal ve üretken dönemi Köprülü'nün müdürlüğünü yaptığı 1924-1939 yıllarıdır¹⁰³.

"Türkiyat Mecmuası" 1939'a kadar altı cilt-sayı yayınlanmıştır. Enstitü, aynı yıllar içinde yirmi üç adet de eser yayınlamıştır¹⁰⁴. Enstitü yayınlarından biri de 1931 ve 1939 yıllarında yalnızca iki sayısı yayınlanabilen "Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası"dır¹⁰⁵. Rus Türkoloğu Aleksandr Samoiloviç, İstanbul Darülfünunu

⁹⁸ Hazai, *Uluslararası Konferans: Atatürk ve Modern Türkiye*, s.813-814.

⁹⁹ BCA BKK 07 33 09. Köprülü'nün kongrenin İslam seksiyonunda sunduğu "Bektaşiliğin Menşeleri: Küçük Asya'da İslam Batınlığının Tekâmül-i Tarihiyesi Hakkında Bir Tecrübe" adlı incelemesi *Türk Yurdu*, C.II, No.8 (Mayıs 1346), s.121-130'da yayınlanmıştır.

¹⁰⁰ BCA BKK 015 49 01.

¹⁰¹ "Köprülüzade Fuat Bey," *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Teşrinievvel 1341, s.1.

¹⁰² Necat Birinci, "Türkiyat Enstitüsü," *Türk Dili*, C.XLIX, No. 403 (Temmuz 1985), s.582.

¹⁰³ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.38 (Şubat 1987), s.9.

¹⁰⁴ Sevim İlgürel, "Türkiyat Enstitüsü," *Türk Kültürü*, C.XIV, No.158 (Aralık 1975), s.158.

¹⁰⁵ Şakiroğlu, *Bellekten*, C.XLVII, No.188 (Ekim 1983), s.1210.

bünyesindeki Türkiyat Enstitüsü ile Leningrad Yaşayan Şark Lisanları Enstitüsü nezdindeki Türkiyat Semineri adlı araştırma merkezlerinin hemen hemen aynı zamanda kurulmasına dikkat çeker. “Türkiyat Mecmuası”nın “Türkiyat ilmi tarihinde ilk defa olmak üzere Türkiyata ait hususi bir mecmua” özelliği taşıdığını, Bakü Türkoloji Kongresi’nde Sovyetler Birliği’nde “Türkiyat ilmine ait bir organın neşri” kararının alınmasına karşın henüz bunun gerçekleşmediğini ifade eder. Ona göre, Rusya’da önemli bir Türk nüfusu olduğundan, “Türkiyat ilminin inkişafı için müsait bir zemin vardır” ve zaten “enstitünün çalışanları arasında Şuralar İttihadı Cumhuriyeti’nde yaşayan Türk kavimlerine mensup efendilerin bulunması” bu işbirliği açısından olumludur¹⁰⁶.

Fuat Köprülü, Aralık 1927’de Türkoloji alanında en önemli bilimsel çalışmaların başlıca üç ülkede görüldüğünü belirtir: Türkiye, Almanya, Rusya. Köprülü, Şura Cumhuriyetleri İttihadı dahilinde Türk cumhuriyetlerinin bulunmasının, Rusya’da Türkoloji araştırmalarına önemli bir konum verdiğini, orada bu çalışmaların eskisiyle karşılaştırılmayacak kadar büyük bir gelişim gösterdiğini, Moskova ve özellikle Leningrad Doğu Dilleri Okullarında yapılan çalışmalar sayesinde Türkoloji’nin alanının genişlediğini ifade eder. Köprülü, bununla birlikte Darülfünun bünyesinde kurulan Türkiyat Enstitüsü’nün ve onun yayın organının yalnız Türkoloji alanında olması açısından bir ilki ifade ettiğini, eski Türkologların yanı sıra Ragıp Hulusi, Ahmet Ağaoğlu, Abdülkadir İnan, Ahmet Caferoğlu, Hamit Zübeyr gibi genç unsurları etrafında toplamasıyla kurumun dinamik bir yapıya kavuştuğunu yazar. Köprülü’ye göre, Türkiye Türkolojisi’nin asıl gelişimi, Tarih Encümeni gibi bilim kurumlarının çoğalması ve bunlar arasında işbirliği sayesinde olacaktır¹⁰⁷. Bununla birlikte, Türk basını Türkiyat Enstitüsü’nün kuruluşuna ilgisiz kalmış ve enstitünün yayın organının çıkışını da kayıtsız şekilde karşılamıştır¹⁰⁸.

Enstitünün “Türkiyat Mecmuası”nın yanı sıra bir diğer faaliyeti, yetkin Türkologları merkeze davet etme çabasıdır. Rus Türkolog Barthold, Bakü Türkoloji Kongresi’nden sonra Türkiye’ye gelerek, Türkoloji Enstitüsü’nde Türkistan konusunda dersler vermiştir. Barthold, ilk dersini 7 Haziran 1926’da Darülfünun’da Coğrafya dersliğinde Türkçe olarak vermiştir. Oniki konferanstan oluşan bu dersler

¹⁰⁶ Samoiloviç, “Türkiyat Mecmuası,” *Türk Yurdu*, C.VI, No.32 (Ağustos1927),s.183-187.

¹⁰⁷ Mehmet Fuat, “Türkiyat Âleminde,” *Hayat*, C.III, No.53 (1 Kanunuevvel 1927), s.2-3.

¹⁰⁸ R.N., “Türkiyat Mecmuası,” *Hayat*, C.III, No.65(3 Mayıs 1928), s.467-468.

her hafta Pazartesi ve Perşembe günleri aynı derslikte olmuştur. Bartold'un ilk dersinin konusu, "Türk Tarihini Öğrenmenin Şeraiti: Göktürk Hakanlığı ve Orhun Abideleri, Türklerin İptidaî Din ve Medeniyetleri" idi¹⁰⁹. Üç ay süren bu dersler sonradan kitap haline getirilmiş ve "Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler" adıyla 1927'de yayınlanmıştır. Bu kitap, aynı zamanda enstitünün ilk yayınıdır.

Prof. Dr. Necat Birinci, "1926 yılına kadar enstitüde kayda değer önemli bir çalışma yapılamadı. Ancak bu tarihten sonra enstitüye sağlanan 'hususî' bütçenin verdiği imkânlarla, ciddî ve programlı Türkoloji çalışmaları başlatılabildi... İlmî bir kadro teşkiline gidildi ve neşriyata geçildi" diye yazar¹¹⁰. A. Caferoğlu, Köprülü'nün rehberliğinde enstitü kadrosunun çeşitli dillerden çeviriler yoluyla "Türkolojiye ait dünya basınına Türkiyat Enstitüsü hazinesine istife" çalıştığını ve bu çalışmalarını maddi karşılık almadan ve beklenti içinde olmadan yaptığını belirtir. Bununla birlikte, F. Köprülü, 1930'larda siyasi ve kültürel tartışmalar içine girmiş ve çeşitli polemiklere maruz kalmıştır¹¹¹. Türkiyat Enstitüsü, bu tartışmaların içine girince bilimsel işlevini yitirme sürecine girmiştir. Enstitünün simgesi olarak seçilen bozkurt amblemi bu kurumun araştırma konularını açıklayıcı özelliktedir. Bu amblem, Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet sembolü haline getirilmek istenmişti. Fakat Kemal Atatürk, dünyada herşeyin insan kafasından çıktığını ve bir insan başının ifade edemeyeceği hiçbirşey olmayacağını düşündüğünden kurt başlı amblemin devlet arması olarak kabul edilmesine müsaade etmemiştir¹¹². Bu da gösteriyor ki, enstitünün savunduğu görüşler iktidar tarafından tamamen benimsenmiyordu.

Fuat Köprülü'den sonra enstitü müdürlüğüne tarihçi Reşit Rahmeti Arat gelmiştir. Enstitü, 1939 yılından itibaren bilimsel yayınlarına ara vermiştir. Bundan sonra, yalnızca Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın 1945'te "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonomi'nin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar" adlı eseri yayınlanmıştır. Enstitü, 1940'dan itibaren Adnan Adıvar'ın yönetiminde hazırlanmaya başlanan "İslam Ansiklopedisi"nin Türkçe versiyonu ve Cumhuriyetin Ellinci Yıldönümü'nden itibaren toplanmasına öncülük ettiği "Milletlerarası Türkiyat

¹⁰⁹ "Profesör Bartold'un Konferansları," *İkdam*, 7 Haziran 1926, s.2.

¹¹⁰ Birinci, *Türk Dili*, C.XLIX, No.403 (Temmuz 1985), s.581.

¹¹¹ Caferoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, C.XV, 1968, s.6-9.

¹¹² A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 2.B., Ankara, Kültür Kültür Yayınları, 1968, s.188-189.

Kongresi” dışında önemli bir etkinlik gösterememiştir¹¹³. Enstitü, 1980’li yıllarda üniversitelerin yeniden düzenlendiği sıralarda, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu gereğince Türkiyat Araştırma Merkezi olmuştur. Kurum, üniversiteler bünyesindeki diğer araştırma merkezleri gibi, İstanbul Üniversitesi’ne bağlı olarak faaliyetlerine devam etmektedir¹¹⁴. Günümüzde, Türkiyat Enstitüsü’ne benzer şekilde üniversitemiz bünyesinde pek çok araştırma merkezi bulunmaktadır.

D. AYDINLARIN TARİH ÜZERİNE TARTIŞMALARI

1923-1927 yılları arasında tarih konusunda en hararetli ve ciddi tartışmalar Türk Edebiyatı Tarihi müderrisi Fuat Köprülü ile Türkiye Tarihi müderrisi Ahmet Refik arasında olmuştur. Bu tartışmalar, Türkiye’de hem modern tarih anlayışının durumu açısından önemli bir gösterge hem de yeni tarih anlayışının oluşumu yönünden bir yol gösterici olmuştur. Ahmet Refik ile Fuat Köprülü, Türkiye’de modern tarihçiliğin gelişimi açısından önemli birer simgedirler. Özellikle, söz konusu iki tarihçi arasında yapılan tartışmalar, yeni tarih yazımının ve anlayışının tarihçi boyutunu açıklaması nedeniyle ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu tartışmalarda tarihçilerin üzerinde ısrarla durdukları veya hiç ilgilenmedikleri konular yeni tarih anlayışının oluşumu sorunlarına da ışık tutabilir.

Fuat Köprülü ile Ahmet Refik arasında Kasım 1921’de Osmanlılarda “sultan” unvanı üzerine bir tartışma çıkmıştır. Tartışmaya, Ahmet Refik’in 3 Temmuz 1921 tarihli “İkdam” gazetesinde yayınlanan “Türkler ve Bizans” başlıklı dizi yazısında kullandığı “sultan” unvanı neden olmuştur. Köprülü, 24 Kasım 1921 tarihli aynı gazetede uzun bir yazı dizisiyle A. Refik’e yanıt vermiştir. F. Köprülü, özel kütüphanesinde bulunan ünik(tek nüsha) bir yazma eserden yararlanarak, Yıldırım Bayezid’a sultan unvanının verildiğini kanıtlamaya çalışır. A. Refik de, Divan-ı Hümayun kayıtlarına dayanarak Köprülü’ye verdiği yanıtta, Yıldırım Bayezid da dahil olmak üzere ilk Osmanlı hükümdarlarına “Beğ” ve “Hünkâr” denildiğini, “Sultan” unvanının kullanılmadığını ileri sürer. Bu tartışmaya, daha sonra Tarih Encümeni üyesi Ali Seydi de katılır ve Ahmet Refik’e destek verir. Bir süre sonra “Amasya Tarihi” adlı eseriyle meşhur tarihçi Abdizâde Hüseyin Hüsamettin Yaşar

¹¹³ O.F.Köprülü, *Türk Kültürü*, C.XIV, No. 164 (Haziran 1976), s.47.

¹¹⁴ Birinci, *Türk Dili*, C.XLIX, No.403 (Temmuz 1985), s.583.

da bu konuda Köprülü'ye destek veren uzun bir dizi yazı yayınlar. Yusuf Ziya Özer ise, Şeyh Edebalı hakkında bir makalesi dolayısıyla Ahmet Refik'e destek verir¹¹⁵.

Ahmet Refik ile Hüseyin Hüsamettin arasında Ağustos-Eylül 1921'de "Orhan Gazi'nin Zevceleri ve Oğulları" konusunda bir tartışma çıkmıştı. Bu tartışmada taraflar fazla ileri gitmemişlerdi. İşte, Fuat Köprülü ile Ahmet Refik arasında geçen söz konusu tartışma, Türkiye tarihçiliğinin iki duayeni etrafında kapsamlı bir nitliğe bürünmüş ve iki tarihçinin şahsında yeni tarih anlayışının yönünü belirleyici bir özellik kazanmıştır. Bu tartışmalar, sonraki yıllarda Fuat Köprülü-Yusuf Ziya, Ahmet Refik-Fuat Köprülü, Ahmet Caferoğlu-Yusuf Ziya, Fuat Köprülü-Muhittin Birgen arasındaki polemiklerin niteliklerini açıklayıcı bir özelliktedir. Hüseyin Hüsamettin ise, Turancı tarih anlayışında bir tarihçidir. Yusuf Ziya, "iştikakçı"(benzetişçi) tarih görüşünde bir aydındır. Muhittin, halkçı ve sosyalist bir görüşe sahiptir. Bütün bunlar, Türkiye'de modern tarihçiliğin gelişimini yakından ilgilendiren unsurlardır. Bununla birlikte, Türkiye'de yeni tarih anlayışının oluşumunu belirleyici en önemli etkenlerden biri, Kurtuluş Savaşı yıllarında ortaya çıkan yeni koşullar ve bunlar aydınların karşısında takındıkları tutumdur. Bu gelişmeler, Cumhuriyetin ilk yıllarında tarih anlayışını da belirleyici etkilerde bulunmuştur.

Telif ve Tercüme Heyeti başkanı Samih Rifat, 1922 ortalarında Türkçe'nin anadil olduğuna ilişkin bir tez ileri sürmüş ve davet üzerine bunu resmi bir toplantıda ilgililere de anlatmıştır. S. Rifat, temmuz 1922'de Ankara'da Darülmüallimîn konferans salonunda bu konuda bir konferans vermiştir. Trabzon mebusu Ali Şükrü'nün başkanlık ettiği konferansa Maarif Vekili Mehmet Vehbi, Adliye Vekili Refik Şevket, bazı milletvekilleri ile Afgan elçisi Ahmet Han ve Azerbaycan elçisi İbrahim Abilof'un yanı sıra çok sayıda aydın, öğretmen ve memur katılmıştır. Samih Rifat, konferansında "başka milletlerin Türkçeden kelime aldıklarını, Türkçenin menşe ve esas teşkil ettiğini" açıklamıştır. S. Rifat'ın tezi, toplantıda dil alanında uzman olmadığından önemli bir tartışmaya konu olmamıştır¹¹⁶. Söz konusu tez, daha sonra bir broşür şeklinde de yayınlanmıştır. Hakkı Nezihî, bu tezin esas noktalarını "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinde eleştirmiştir. Bu eleştiriler, tezin sahibi S. Rifat

¹¹⁵ Gökman, s.347-349.

¹¹⁶ "Menşe-i Lisan Hakkında Münakaşalar," *İkdam*, 6 Temmuz 1338, s.2.

tarafından yanıtlanmıştır. S. Rifat'ın iştikak(benzetme) yoluyla ileri sürdüğü tez, 1927'de Türk Hukuk Tarihi müderrisi Yusuf Ziya Özer tarafından yeniden ifade edilmiş ve Köprülü'nün ağır eleştirilerine maruz kalmıştır¹¹⁷.

Milliyetçi tarih görüşünün önde gelen düşünürlerinden Mehmet Ziya Gökalp, 1918'de yayınlanan bir makalesinde “bugün halli lâzım gelen bir mesele” dediği “Türk tarihi nereden başlamalı?” sorusunu Turancı bir anlayışla yanıtlamıştır. Gökalp'e göre, henüz dilleri ve etnolojileri bilinmeyen Sümerlerden, İskitlerden, Medyalılardan, Sakalardan başlatmak doğru değildir; bunların Türklerle akrabalıkları olsa bile, bunlar vasıtasıyla Türk tarihini aydınlatamayız. Gökalp, bu makalesinde Türk tarihini belgelere dayalı olduklarına hiç şüphe bulunmayan en doğru kaynaklardan aramak taraftarı olduğunu belirtmiştir. Gökalp, Türk kavimlerinin kökenlerini ararken “meçhulden başlayarak malûma doğru gelmeyi” değil, “malûmdan başlayarak meçhule doğru gitmeyi” uygun görüyordu. O, bu nedenle Türk tarihine “şimdilik” kaydıyla Hunlardan başlamayı gerekli gördüğünü belirtir¹¹⁸.

Z. Gökalp, bundan dört yıl sonra “milletimizin tarihi nereden başlar?” sorusunu Turancı görüşle yanıtlamayı bırakmış ve şöyle yazmıştır¹¹⁹: “Türk âlemi gayet geniştir. Anadolu Türklerinin tarihini yazarken, bütün Türk tarihini bunun içine sokmak doğru değildir. Mesela, Göktürklerle Kırgızların ayrı tarihleri vardır. Anadolu Türkleri, ne Göktürklerdendir, ne de Kırgızlardandır. Bu iki uruğun haricinde Talaz uruğu vardır. İşte Anadolu Türklerinin aslı olan Oğuzlar bu Talaz uruğundandır.” Fuat Köprülü, Şubat 1925'te Darülfünun'da bir konuşmasında, 1924 sonlarında bir öğretmenin, bir Japon bilginin Hunların Türk olmadığını kanıtladığını belirterek, Türk tarihinin dokuzuncu yüzyıldan başlaması gerektiğini ileri sürdüğünü, halbuki bunun bilimsel gerçeklere uymadığını açıklamıştır¹²⁰.

Tarihçi Ali Seydi, 1923'te yayınlanan bir makalesinde Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı halde yeni devletin tarih dersi isimlerini bile değiştirmedeğini, hâlâ “Osmanlı Tarihi” adıyla okutulduğunu ve Maarif Vekâleti'nin bu belirsiz duruma

¹¹⁷ Ağâh S. Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Ankara, TTK, 1949, s.375.

¹¹⁸ Ziya Gökalp, “En Eski Türk Devleti. Başlangıç,” *Yeni Mecmua*, C.II, No.33 (28 Şubat 1918), s.122-123.

¹¹⁹ Ziya Gökalp, “Milletimizin Tarihi Nereden Başlar?”, *Küçük Mecmua*, C.I, No.22 (13 Teşrinisani 1922), s.12-15. Gökalp'in son iki makalesi, “Türk Medeniyeti Tarihi” adlı kitabında “En Eski Türk Devleti” başlığı ile kısmen tadil edilerek yer almıştır.

¹²⁰ “Türk Tarihi Nereden Başlar?,” *Milli Mecmua*, C.II, No.31(15 Şubat 1341), s.498-499.

müdahale etmesi gerektiğini ifade eder. A. Seydi üyesi bulunduğu encüme, Maarif Vekâleti'nin resmen "Tarih-i Osmanî Encümeni" diye hitap etmesine karşın, bazı üyelerin buna karşı bulunduğunu ve kurula "Türkiye" veya "Türkiya" unvanının verilmesinden yana olduğunu belirtir. Aynı şekilde, Anadolu'da ulusal bir devlet kurulduğundan, Maarif Vekâleti'nin milli tarihin adını belirlemesi isteğinde bulunur. Ona göre, bu ad "Türk Tarihi", "Türkiye Tarihi" veya "Milli Tarih" olmalıdır; çünkü, 4000 senelik bir varlığı olan Türklerin tarihi 400 hane halkından ibaret olan bir aşiretin geçmişiyle sınırlanamaz ve Kayı boyundan önce de Anadolu'ya Türkmen göçü olmuştur¹²¹.

Mükrimin Halil, 1924'te yayınlanan bir makalesinde milli tarihin adının "Anadolu Türkleri Tarihi" olması görüşünü savunur. Ona göre, Osmanlı, Selçuklu, Karamanlı gibi hanedan isimleri bir milletin tarihini ifade edemez ve "Türk Tarihi" de bütün Türkleri içine aldığı ve "Türkistan Tarihi" anlamında kullanıldığı için milli tarihin ismi olamaz. M. Halil'e göre, bu tarihin konusu Anadolu'ya Türk göçleri ile başlamalı ve ismi de "Anadolu Türkleri Tarihi" olmalıdır¹²².

Bununla birlikte, aynı yıllarda resmi çevrelerin Anadolu tarihinden ziyade genel Türk tarihine sempatiyle baktıkları söylenebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Maarif Yayınları¹²³ arasında çıkan tarih eserlerine baktığımızda, bunların çoğunlukla Türk tarihine ilişkin yapıtlar olduğu görülmektedir. Örneğin Şemsettin Günaltay'ın "Mufassal Türk Tarihi" ile Rıza Nur'un "Resimli Türk Tarihi" adlı eserleri Maarif Yayınları arasında çıkmıştır. Josep de Guignes'in Hunların, Türklerin, Moğolların ve Tatarların tarihine ilişkin meşhur eserinin Hüseyin Cahit Yalçın tarafından, D'Ohsson Mouradgea'nın "Moğol Tarihi" adlı eserinin Mustafa Rahmi Balaban tarafından çevrilmesi ve aynı yayınlar arasında çıkması bu yıllarda Türkçü tarih anlayışının resmi çevrelerde benimsendiğini göstermektedir.

Bütün bunlar, aydınların Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni bir tarih görüşü konusunda değişik görüşleri olduğunu göstermektedir. 1920'lerde Turancı düşüncenin fiilen iflas etmesine ve Anadolu milliyetçiliğinin güçlenmesine karşın,

¹²¹ Ali Seydi, "Milli Tarihimizin Adını Koyalım!", *İkdam*, 31 Ağustos 1339, s.3.

¹²² M. Halil, "Milli Tarihimizin İsmi," *Anadolu Mecmuası*, C.I, No.1(1 Nisan 1340), s.1-6.

¹²³ 1923'ten itibaren Maarif Vekâleti Yayınları arasında çıkan eserler için bakınız. Ferit Ragıp Tuncor, *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Kataloğu (1923-1973)*, İstanbul, Milli Eğitim Yayınevi, 1977.

Türk milliyetçiliği kavramı açıkça tanımlanmamıştı. Bu ortamda Turancılar, Türklerin Orta Asya kökenlerine özel önem veriyordu. Anadoluocular ise, Anadolu'nun Türklerin anavatanı olduğunu vurguluyordu¹²⁴. Aydın çevrelerin, Anadolu'nun Türkiye Türklerinin anavatanı olduğunu belirtmekle birlikte, köken konusuna özel önem verdikleri ve bu nedenle Türkistan'a atıfta buldukları görülür. Bu genel eğilimin dışında ve ona ters bir yaklaşım sergileyen Celal Nuri İleri ise, Anadolu Türklerinin tarihsel ve kültürel kökenlerini Doğuda değil, Batıda ve özellikle Akdeniz uygarlıkları çerçevesinde değerlendirmektedir.

Celal Nuri İleri, 1926'da yayınlanan "Türk İnkılabı" adlı kitabında eski zamanlarda Orta Asya'da Türklerin, Fenikeliler ve Kartacalılar gibi, ancak denizden uzak bir büyük ve önemli bir medeniyet yarattığının iddia edildiğini, fakat bunun asılsız olduğunu açıklar. İleri, Orta Asya'da böyle bir medeniyet oluşmuşsa bile, bu uygarlığın gelişemediğini, başka bölgelere yayılmadığını ve Anadolu'ya kadar gelemediğini belirtir. İleri, Türkiye'de özellikle Türkçe üzerinde derin etkileri olan uygarlığın Yunan ve Roma medeniyetinin "Asyaî bir istitalesi(uzantısı)" olan İslam ve Arap medeniyeti olduğunu anlatır. İleri'ye göre, "bugün bizi müzayakada(sıkıntıda) bırakan bu medeniyetin asra uygun olmadığı ve noksanıdır"¹²⁵.

"Meslek" gazetesi başyazarı Muhittin Birgen de, dönemin hakim düşüncesinden farklı fikirler öne sürmüştür. M. Birgen, bu düşüncelerini Fuat Köprülü'nün 1923'te yayınlanan "Türkiye Tarihi" adlı eserini 1925'te eleştirirken dile getirmiştir. Birgen'e göre, "Orta Asya yaylası tabiat itibariyle geniş medeniyetler teşekkülüne müsait şartlardan mahrumdur. Bunun için tarihin bizce malum olabilen en eski devirlerinden itibaren bu yaylada türlü türlü kavimler, kendilerinden çok daha medeni olan memleketlere doğru muhaceretler ve istilalar yapmışlardır." Birgen'e göre, Türk tarih yazımının bir diğer önemli sorunu "Türk tarihinin eskiliğini ispat etmek ve ettikten sonra da bununla iftihar eylemek"¹²⁶.

Muhittin Birgen, yukarıda belirtilen eleştirilerini Köprülü'nün "Türkiye Tarihi" adlı çalışması dolayısıyla dile getirmişti. Bu eleştiriler, daha önce aynı eserle

¹²⁴ Tachau, *Die Welt des Islams*, Vol. VIII, No.3 (1963), s.175-176.

¹²⁵ C. N. İleri, *Türk İnkılabı*, haz. Recep Durmaz, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2000, s.127.

¹²⁶ Zeki Arıkan, *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.183-184, 194.

ilgili bir tartışmanın devamıdır. M. Birgen, bu eleştirilerinde Ahmet Refik'i ve Fuat Köprülü'yü "şeref ve fazilet düşkününü birer eski zaman tarihçisi" olmakla itham eder¹²⁷: "Fuat Bey'le Ahmet Refik Bey gibi tarihçilerimiz için, şeref ve faziletin en yüksek derecesi cengâverlikten ibarettir. Bunun için bu iki müellifin eserlerinde Türk tarihi hikâyeye edilirken askeri bir zafer ve fütuhat edebiyatının bütün parlak kelimeleri göze çarpar. Halbuki Avrupa tarihçileri bugün milletlerden bahsederken daha ziyade onların iktisadi ve harsi kuvvetleriyle meşgul oluyorlar." M. Birgen, söz konusu eleştirilerini Köprülü'ye yöneltmiştir; çünkü, Türk tarihi konusunda dönemin ilk akla gelen tarihçisi odur. Köprülü, M. Birgen'in bu eleştirilerine yanıt vermemiştir.

Muhittin Birgen, Fuat Köprülü'nün tarih anlayışına ve tarih yazımına yönelik ilk eleştirilerini Şubat 1925'te yayınlamıştır. Birgen, bu eleştirileri, Fuat Köprülü'nün 1921'de basılan "Milli Tarih" ile 1923'te basılan "Türkiye Tarihi" adlı ders kitaplarını Ahmet Refik'in 1920'de yayınlanan "Umumi Tarih" adlı ders kitabından kopya ederek yazdığı konusundadır¹²⁸. Köprülü, söz konusu iddiayı reddetmiş, üstelik Ahmet Refik'in kendisinden kopya çektiğini ileri sürmüştü ve okul kitaplarında böyle durumların olabileceğini belirtmiştir¹²⁹. Muhittin Birgen, Fuat Köprülü'ye verdiği yanıtta kopya olayının asıl sorumlusunun Köprülü olduğunu madde madde açıklar ve Köprülü'nün "beyhude yere Ahmet Refik Bey'in günahına girmek istediği" kanısında olduğunu belirtir. Muhittin'e göre, bir gerçek varsa, o da Darülfünun'un verimsiz olduğunun ortaya çıkmasıdır¹³⁰.

Fuat Köprülü ile Ahmet Refik, 1927 yılında "Osmanlılarda Devşirmeler" konusunda "Hayat" dergisinde yeniden önemli bir tartışmaya girmişlerdir. Bu son tartışma, iki tarihçinin tarih anlayışlarını da kapsayacak şekilde geniş bir boyut kazanmıştır. Köprülü, A. Refik'in "tenkit ve tasnif" yönünden eksik olduğunu açıklamış; A. Refik de, Köprülü'yü ayrıntıları gözden kaçırmakla itham etmiştir¹³¹. Ahmet Refik, bu tartışmadan kısa süre sonra, 30 Eylül 1927'de Türk Tarih Encümeni başkanlığından istifa etmiştir. Basın, Ahmet Refik'in istifasına Köprülü ile

¹²⁷ A.g.e., s.190.

¹²⁸ Muhittin (Birgen), "Türkiye Tarihi," *Meslek*, 10 Şubat 1341, s.8-9; "Darülfünun ve Eserleri," *Meslek*, 24 Şubat 1925, s.3-4.

¹²⁹ *Vatan*, 1 Mart 1341; *Tevhid-i Efkâr*, 1 Mart 1341.

¹³⁰ Muhittin (Birgen), "Kopyacılık Münakaşası," *Tevhid-i Efkâr*, 3 Mart 1341, s.4; "Darülfünun'da Meslek Ahlakı," *Meslek*, 10 Mart 1341, s.7-8.

¹³¹ Gökman, s.353-354.

tartışmasının neden olduğunun tahmin edildiğini haber vermiş, fakat ayrıntıya girmemiştir¹³². Bundan sonra, Tarih Encümeni başkanlığına Fuat Köprülü seçilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir diğer önemli tartışma Mehmet Fuat Köprülü ile Türk Hukuk tarihi müderrisi Yusuf Ziya Özer arasında yaşanmıştır. Yusuf Ziya, 1926-27 ders yılında Darülfünun'da okuttuğu "Türk Hukuk Tarihi" derslerinde, eski Yunan medeniyetinin ve sair bütün eski uygarlıkların Türklerin eseri olduğunu, hatta Hamurabi aslen Türk olduğundan Hamurabi Kanunlarını Türk hukuk tarihinin ilk metinleri olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Köprülü, bu iddiaların Türkiye'nin en yüksek bilim kurumlarından Darülfünun'da okutulmasının Türk biliminin zararına bir hareket olduğunu açıklamış ve bunları şiddetle eleştirmiştir¹³³.

Söz konusu tartışma yetkililer tarafından fazla büyümeden engellenmiştir¹³⁴. Prof.Dr. Abdülkadir İnan, Köprülü'nün birçok kişiyle pek çok bilimsel tartışmaya girdiğini, fakat bunlar içinde Yusuf Ziya Özer ve Psikoloji ve Felsefe müderrisi Mustafa Şekip Tunç ile yapmış olduğu tartışmanın önemli yankılar uyandırdığını ifade eder. İnan, Türklerden başka Doğu uluslarının da, söz konusu tartışmada ileri sürülen iddialara benzer savlarda bulduklarını belirterek, bu iddiaların "Batı sömürgeciliğinin ideolojisi olan Aryanizm ırkçılığına karşı Doğulu ulusların gösterdiği bir tepki" olduğunu ifade eder¹³⁵. Köprülü, bu sıralarda Mustafa Şekip Tunç ile metot üzerine tartışmış ve bilimde objektiflik fikrini savunmuştur¹³⁶.

Bu dönemde tarih anlayışının, aydınlar arasında yaşanan tartışmalardan hareketle bilimsel ve skolastik ölçütler etrafında yoğunlaştığı ve yeni yönelimler kazanmak üzere olduğu görülür. Bu yönelimde, tek bir tarih anlayışının etkin olmadığı ve modern gelişmelerin ve düşüncelerin belirleyici nitelikte olduğu görülür. Bu tarih anlayışında, her şeyden önce bilimsel yöntemlere ve çağdaş gelişmelere uygun olması eğiliminin baskın olduğu anlaşılmaktadır. Bu eğilimi temsil eden, savunan ve yaygınlaştırmaya çalışanlar, tarih araştırmalarında Batılı tarihçilerin kullandıkları modern ve bilimsel araştırma metotlarını ve inceleme yöntemlerini

¹³² "Tarih Encümeni Reisi Ahmet Refik Bey İstifa Etti," *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1927.

¹³³ Köprülüzade Fuat, "Türk Hukuk Tarihi," *Hayat*, C.I, No.19 (7 Nisan 1927), s.377-378; "Son Münakaşalar Münasebetiyle," *Hayat*, C.I, No.22(28 Nisan 1927), s.422-423.

¹³⁴ "İlmi bir Münakaşa," *İkdam*, 12 Nisan 1927, s.2.

¹³⁵ Abdülkadir İnan, *Türk Kültürü*, C.IV, No.47(Eylül 1966), s.41-45.

¹³⁶ Ülken, *Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.372.

yakından izleyen aydınlardır. Bunlar için esas olan, bilime ve gerçeğe uygun ve geniş kesimleri de ilgilendiren araştırmalardır.

E. TARİH DERS KİTAPLARINDA YER ALAN TARİH ANLAYIŞI

Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan Heyet-i İlmiye, yaptığı toplantılar sonucunda, eski ders kitaplarının ve bu derslerin öğretimini yeni gereksinimlere uymadığı gerekçesiyle, öğretim sisteminin ve yönteminin yenilenmesi kararını almıştır. Heyet çalışmalarına katılan edebiyat ve tarih öğretmeni İhsan Sungu, söz konusu toplantılarda alınan kararlar ışığında, Maarif Vekâleti'ne bir rapor sunmuş ve yapılması öncelikli işleri belirtmiştir. Sungu, raporunda eski programda Türk coğrafyası ile Türk tarihinin ihmal edildiğini, özellikle Türk medeniyeti tarihinin anlatılmadığını belirtiyor ve "gençlerimizin müsbet bir fikir elde etmesi Türk medeniyeti tarihinin medeniyet tarihini esaslı surette tetkikine vabestedir(bağlıdır)" diyordu¹³⁷.

Kurtuluş Savaşı sonrasında, Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan ve 1923'te yayınlanan Türkiye'de ortaöğretimle ilgili bir kitapta orta okullarda "tedrisat hiçbir zaman mazi ile alakadar ilimlerin vasıta-i istihsalatı(ürünleri) değildir" deniliyordu. Maarif Vekâleti Kasım 1922'de yayınladığı bir tamimle "her sultanî mektebinde bir asar-ı atika müzesinin vücuda getirilmesini" tebliğ etmiştir. Kasım 1922 ile Nisan 1923 arasında Adana, Kayseri, Sivas, Trabzon, Kütahya, Diyarbakır, Maraş, Çorum liselerinde birer eski eser müzesi oluşturulmuştur¹³⁸. Cumhuriyet döneminde tarih öğretimi ve ders kitapları açısından en önemli etken 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Vasıf Bey'in Maarif Vekilliği zamanında (8 Mart-21 Kasım 1924) kırküş kişilik bir program heyeti oluşturulmuş ve bu kurulun çalışmaları sonucunda ilk, orta, lise ders programlarının yeniden düzenlenmesine karar vermiştir. Bu bağlamda, öncelikle eski dönemin ideolojisiyle yakından ilişkili hanedancı görüşler kitaplardan çıkarılmış ve yerine Cumhuriyet düşüncesi konmuştur. Aynı yıl, Ekim 1924'te yeni bir Maarif-i Umumiye Kanunu çıkarılmıştır.

Türkiye'de tarih öğretimi ve ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkışından sonra gündeme gelmiştir. Baltacıoğlu, Tevhid-i

¹³⁷ İhsan Sungu, "İlk ve Orta Öğretim Program Geliştirilmesi," *Eğitim Hareketleri*, C.XV, No.168-169(Mart-Nisan 1969), s.8-15; C.XV, No.170-171(Mayıs-Haziran 1969), s.4-6.

¹³⁸ Maarif Vekâleti, *Türkiye'de Orta Tedrisat*, İstanbul, 1339, s.3,11.

Tedrisat düşüncesinin önce, ilk toplantısını 15 Mart 1923'te Ankara'da yapan Heyet-i İlmiye çalışmalarında dile getirilmiş olduğunu belirtir¹³⁹. Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren eğitim ve kültür işlerine özel önem verilmiş, fakat savaş koşulları bu konuda somut bir girişimi olanaksız kılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı döneminde Türklerin modern dünyaya göre geri kalma nedenlerinin başında eğitim ve öğretim anlayışının geldiğini belirtmiştir. Atatürk, 1 Mart 1923 tarihli söylevinde eğitim ve öğretimde birlik ilkesinin toplumun gelişmesi açısından çok önemli olduğunu ifade etmiştir. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldıktan sonra liseler ile ilk ve orta okulların müfredat programları laik bir hale getirilmiştir¹⁴⁰. Maarif Vekâleti, bu yasadaki kısa bir süre sonra 1924-25 öğretim yılında “şimdiki tarih, malûmat-ı medeniye ve kıraat kitaplarının” okutulmayacağını, “yeni eserlerin telifi için muallimler arasında müsabaka” açılacağını ve “yeni kitaplar hazırlanarak mekteplerin tedrisat programlarına ithal” edileceğini açıklamıştır¹⁴¹.

Maarif Vekâleti, okul müfredat programlarını yeniden düzenlemek için, Mayıs 1924'te otuzbeş kişiden oluşan bir uzmanlar kurulu (heyet-i ilmiye) oluşturarak, kurulu Ankara'ya davet etmiştir¹⁴². Bu kurul, Türkiye'nin eğitim sorunlarının çözümü konusunda yeni görüşler ve öneriler getirememiş ve çoğunlukla ikinci dereceden konularla ilgilenmiş olduğundan verimli olamamıştır. Bunun üzerine, Türkiye'nin eğitim sorunlarını çözmek ve yeni gereksinimlerini belirlemek için tanınmış Amerikalı eğitimci John Dewey Türkiye'ye davet edilmiştir. Dewey, 1924'te Ankara'ya gelmiş ve Maarif Vekâleti'ne iki rapor sunmuştur. Dewey, raporlarında Türkiye'nin eğitim sorunlarının yerli eğitimcilerle çözülebileceğini, bunun için uzman yetiştirilmesi ve uzun vadeli planlar yapılması gerektiğini bildirmiştir¹⁴³.

Dewey'in raporlarında Türkiye'de tarih öğretimine ilişkin görüşlere yer verilmemiş, fakat onun ilkokulda tarih öğretimine ilişkin düşünceleri ülkemizde uzun zaman etkili olmuştur. Dewey, esas tarih öğretimi için uzun bir hazırlık dönemi

¹³⁹ Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.288.

¹⁴⁰ İhsan Sungu, “Tevhid-i Tedrisat,” *Bellekten*, C.II, No.7/8 (Temmuz-I. Teşrin 1938), s.422-431.

¹⁴¹ “Adliye ve Maarif Islahatı,” *Akşam*, 14 Mart 1340, s.1.

¹⁴² Mehmet Emin, “Son Heyet-i İlmiye,” *Anadolu Mecmuası*. No.3(1 Haziran 1340), s.110.

¹⁴³ Başgöz, s.128-135.

kabul etmekte ve tarih öğretiminin çocuk psikolojisine uygun bir şekilde düzenlenmesine çalışmaktadır. Dewey'e göre, tarih öğretiminden amaç "çocuğa sosyal hayatın değerini sezdirmek, insanları birlikte harekete getiren kuvvetleri buldurmak ve fertlerin bu umumî faaliyet içindeki rollerini göstermek"tir¹⁴⁴. 1924'te Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan Müfredat Programı ise, eski Doğu ve Batı kavimlerinden başlayarak, yakın zamanlara kadar medeniyet tarihine öncelikli bir yer veriyordu.

1924 Müfredat Programı, eski Yunan, Roma, Mısır, Anadolu, İnan, İbrani medeniyetlerine son arkeolojik bulguların da ışığında yer verilmesini, Türk medeniyeti tarihinin ise ayrıca ele alınmasını öngörüyordu. Türk medeniyeti tarihinde, ilk derslerde medeniyet ve hars konularının, sonraki derslerde ise Doğu ve Batı medeniyetlerinde Türk kültürünün yerinin ve bu kültürün iktisadi, siyasi, dini, düşünsel özelliklerinin anlatılması isteniyordu. Programda, 19.yüzyıl Osmanlı tarihinin öğretiminde, öğretmenlerden din hürriyeti ile devlet dininin kaldırılmasını zorunlu kılan tarihsel nedenlerin anlatılmasının istenmesi gerçekten ilginç ve anlamlıdır¹⁴⁵. Bu programda, İslam tarihine yer verilmiyor ve Osmanlı tarihi de hanedana bir övgü olmaktan çıkarılıyordu¹⁴⁶. Bu yeni yaklaşım, 1924'te yasalaşan laik içerikli kanunlarla yakından ilgilidir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sonra Darülfünun için yeni bir yönerge çıkarılmış ve 21 Nisan 1924'te yürürlüğe konulmuştur. Buna göre, Darülfünun'a bağlı bir İlahiyat Fakültesi kurulacak ve diğer derslerin yanı sıra İslam tarihi ile İslam bilimleri tarihi okutulacaktır: Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, Kelâm Tarihi, Tasavvuf Tarihi, İslam Felsefesi Tarihi, Felsefe Tarihi, Türk Din Tarihi, İslam Tarihi. İlahiyat Fakültesi'nde Türk Din Tarihi'ni Fuat Köprülü, Dinler Tarihi'ni ise Mösyö Domezil okutmuştur. 1927'de Edebiyat Fakültesi'nde okutulan tarih dersleri ise hocalarıyla birlikte şöyledir: Türk Edebiyatı Tarihi(Fuat Köprülü), Türk Lisanı Tarihi(Necip Asım), Dinler Tarihi(Mösyö Domezil), Eski Doğu Kavimleri Tarihi(Avram Galanti), Roma ve Eski Yunan Tarihi(Fazıl Nazmi), Ortaçağ Tarihi(Ahmet Hamit), Çağdaş Tarih(Ali Muzaffer), Sanat Tarihi(Mösyö Gabriel), Umumî Türkiye Tarihi(Ahmet Refik), Türk Tarihi(Zeki Velidî), Yeniçağ

¹⁴⁴ Baymur, s.12-13, 20.

¹⁴⁵ Maarif Vekâleti, *Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı*, İstanbul, 1340, s.9-19.

¹⁴⁶ Tunçay, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.277-288.

Tarihi(Yusuf Behçet), İslam Tarihi(Şemsettin Günaltay), Tarihî Coğrafya(İbrahim Hakkı)¹⁴⁷.

Darülfünun, öğretim üyeleri ve öğrencileri ile Kurtuluş Savaşı'na destek vermiş ve bunu savaşın konuna kadar sürdürmüştür. Ali Kemal'in Maarif Nazırlığı döneminde, 1919'da Darülfünun için yeni bir yönerge hazırlanmış, ders sayısı azaltılmış ve bu bağlamda, bazı dersler kaldırılarak ve kimileri de birleştirilerek, tarih derslerinin sayısı azaltılmıştır. Bu kısıtlama, savaştan sonra (1923-24) kaldırılmış ve tarih bölümü programına yeni dersler eklenmiştir. Darülfünun, Mondros Mütarekesi'nden itibaren barış koşullarıyla ilgili düşünceler ileri sürmüştür. Bu düşünceler, İstanbul Hükümeti yetkililerinin barış koşullarından farklı, fakat Anadolu hareketinin savunduğu fikirlere yakın bir özelliktedir. Bununla birlikte, bazı Darülfünun müderrisleri de Anadolu'daki ulusal hareket karşıtı bir tutum takınmışlar ve bundan kaynaklanan gerilim Türkiye'de öğrencilerin ilk üniversite boykotuna neden olmuştur(12-25 Nisan 1922)¹⁴⁸. Bu harekete Edebiyat Fakültesi hocalarının da katıldığı, hatta buna ortam hazırladığı görülür.

Bir Darülfünun yetkilisi, Mart 1922'de Edebiyat Fakültesi hocalarının devamı konusunda günlük raporlar hazırlamıştır. Bu raporlara göre, Osmanlı Tarihi müderrisi Ahmet Refik'in, Avrupa'da Son Asırlar Tarihi müderrisi Ali Kemal'in, Türk Edebiyatı Tarihi müderrisi Mehmet Fuat'ın, Siyasi Tarih müderrisi Ali Reşat'ın, Almanca muallimi Cemil Bey'in, İzmirli İsmail Hakkı'nın, İslam Tarihi müderrisi Mehmet Şemsettin'in, Felsefe Tarihi muallimi Mehmet Emin'in, Batı Edebiyatı müderrisi Şevket Bey'in, Sosyoloji muallimi Necmettin Sadak'ın, Yahya Kemal'in, İngiliz Edebiyatı muallimi Barsamyar Efendi'nin derslerine girmedikleri, girenlerin de ders yapmadıkları görülür¹⁴⁹.

Darülfünun Divanı, bütün bu nedenlerle Edebiyat Fakültesi'nde yaşanan bu durumu düzeltmek amacıyla bazı müderrisleri görevinden almış ve yerlerine yenilerini atamıştır. Divan, ulusal hayatı rencide ettikleri iddia edilen Avrupa ve Devlet-i Osmaniye Münasebatı Tarihi müderrisi Ali Kemal'i ve Türk Edebiyatı

¹⁴⁷ Aynî, s.81-94. Ayrıca bakınız. Orhonlu, *Cumhuriyetin 50.Yılına Armağan*, s.67-68.

¹⁴⁸ Arslan, s.73-75.

¹⁴⁹ TİTE Arşivi, Belge No.2/88 ve 2/99.

Tarihi müderrisi Cenap Şehabettin'i azletmiş ve yerlerine Ali Reşat ile Yahya Kemal'i atamıştır. Yine, istifa eden Mabedü't-Tabîye(Metafizik) müderrisi Rıza Tevfik ile İran Edebiyatı Tarihi müderrisi Hüseyin Daniş Beylerin yerlerine Babanzade Ahmet Naim ve Velet Çelebi'nin tayinine, ayrıca Batı Edebiyatı Tarihi muallimliğine Şerif Bey'in (önce Şevket Bey) atanmasına karar vermiştir. Maarif Nezareti, Divanın bu kararlarını uygun bularak, 2 Eylül 1922'de Meclis-i Vükela'ya havale etmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 3 Eylül 1922 tarihli toplantısında Maarif Vekâleti'nin yukarıda belirtilen kararları içeren söz konusu tezkiresi kabul edilmiştir¹⁵⁰.

Osmanlı Hükümeti'nin sözü edilen kararı kritik bir dönemde alması dikkat çekicidir. Söz konusu kararın alındığı günlerde Türk Ordusu Mustafa Kemal kumandasında İzmir'e doğru ilerliyordu. Dolayısıyla, İstanbul Hükümeti, Müttefik güçlerine karşı verilen Kurtuluş Savaşı'nın Ankara lehine sonuçlanacağını, bu savaştan sonra sıranın kendilerine geleceğini düşünerek, söz konusu kararı almış olduğu söylenebilir. Ankara Hükümeti ise, savaştan hemen sonra kültür işlerinden çok siyasi işlere öncelik vermek durumunda olduğundan eğitim konusuyla, dolayısıyla tarih öğretimiyle ancak 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkmasından sonra yakından ilgilenmiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tam anlamıyla ulusal bir eğitim örgütü ve sistemi kurulması amaçlanmıştı. Söz konusu yasanın ilgili hükümleri gereğince, medreseler kapatılmış ve İmam ve Hatip Okulları ile İlahiyat Fakültesi kurulmuştur¹⁵¹. Bundan sonraki süreçte, eğitim politikasını özünü laik uygulamalar oluşturmuştur. Bu bağlamda, laik ve ulusal düşünce azınlık okullarında da aynen uygulanmaya çalışılmıştır. Maarif Vekâleti, 1925'te bir tüzük hazırlayarak yabancı ve azınlık okullarının denetlenmesini yeni esaslara bağlamıştır. Söz konusu tüzükte, hiçbir okul kitabında Türklerin aleyhinde ifadelerin ve Türklerin tarihsel ve güncel durumlarını kötüleyen cümlelerin kesinlikle bulunmaması istenmiştir. Aynı tüzükte, söz konusu okullarda okutulan ders kitaplarında Türk tarihine ve coğrafyasına ilişkin yanlış ifadelere yer verilmesi, Türk topraklarının bir başka ülkenin parçası olarak gösterilmesi ve bir yabancı devletin propagandasının yapılması yasaklanmıştır.

¹⁵⁰ BOA. MVM. 224/86.

¹⁵¹ Sungu, *Bellekten*, C.II, No.7-8(Temmuz-I.Teşrin 1938), s.429-430.

Ayrıca, bütün yabancı ve azınlık okullarında haftada beş saat Türk Dili, Türk Tarihi ve Türk Coğrafyası derslerinin okutulacağı, bu derslerin Türk öğretmenler tarafından verileceği ve bu öğretmenlerin Maarif Vekâleti'nce seçileceği açıklanmıştır. Bu tüzükle, bu okullarda ve okulların kitaplarında her türlü dinsel propaganda yasaklanmış ve dinsel simgelerin ancak okulların kiliselerinde bulunabileceği bildirilmiştir¹⁵².

Aslında, azınlık okullarında söz konusu derslerle ilgili hükümetin girişimleri Kurtuluş Savaşı'ndan kısa süre sonra başlamış ve 1925'te sistematize edilmiştir¹⁵³. Azınlık ve yabancı okullarının, Maarif Vekâleti'nin yukarıda belirtilen direktiflerine tam anlamıyla uymadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, Afet İnan'ın 1928-1929 öğretim yılında bir Fransızca coğrafya ders kitabında Türklerin etnik kökeni ve medeni kabiliyeti ile ilgili olumsuz ifadeler bulunduğunu Atatürk'e bildirmesi tarih çalışmaları açısından dönüm noktası olmuştur. Atatürk, o zamandan itibaren ulusal tarih yazımı ile yakından ilgilenmeye ve yeni bir tarih anlayışı oluşturmaya ve sistematize etmeye yönelmiştir. Dolayısıyla, Atatürk'ün öncülük ettiği ve katkıda bulunduğu yeni tarih anlayışının oluşumunda Cumhuriyet döneminde müfredatta olan ders kitaplarının ve tarih öğretiminin önemli etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Bu dönemde, yani Cumhuriyetin ilk yıllarında müfredat programları da yeni anlayışa uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Yeni kültür anlayışının özü ulusallık olduğundan okullarda telkin edilecek tarih görüşü de buna uygun olmuştur. İşte, 1924 yılında hazırlanan müfredat programlarına göre tarih dersleri ilkökul üçüncü sınıfta başlıyordu. İlkokul müfredat programına göre tarih derslerinin konu düzeninde içinde bulunulan zamandan geçmişe doğru gidiş yöntemi izlenmiştir. Dördüncü ve beşinci sınıfların müfredatı ise dünya tarihi ile Türk tarihinin bir arada okutulmasını öngörüyordu. Söz konusu program, 1926-1927 ders yılında bazı okullarda denenmiş ve 1927-28'den itibaren bütün okullarda uygulanmaya başlamıştır. Programa göre tarih dersinin amaçları, tarih bilgisi yoluyla ulusal bilinç uyandırmak, çağdaş medeniyetin tarihsel kökenlerini anlatmak ve tarihi kişilikleri

¹⁵² Başgöz, s.80-81. Ayrıca bkz. Maarif Vekâleti, *Gayrimüslim Ekalliyet, Ecnebi Mekteplerinde Tedris-i Mesrut Olan Türkçe ve Türk Tarihi ve Coğrafyası Derslerine Ait Müfredat Programı*, İstanbul, 1341; "Türkçe Tedrisat," *İkdam*, 16 Eylül 1341, s.3.

¹⁵³ Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.186-191.

öğretmek için alınabilecek şahısları göstermektedir. Programın bir diğer özelliği, önceki döneme oranla uygarlık tarihine geniş yer vermesidir¹⁵⁴.

Tarih ders programlarında yapılan düzenlemelere paralel olarak öğretim kadrosu da yeniden oluşturulmuştur. Fuat Köprülü'nün 4 Haziran 1925'te Darülfünun Edebiyat Fakültesi dekanlığına seçilmesi¹⁵⁵ bu açıdan önemli bir gelişme olarak yorumlanabilir. Bu sıralarda, 1 Ocak 1925'te açıkta bulunan Darülfünun Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi muallimliğine Ahmet Hamit (Ongunsu) atanmıştır¹⁵⁶. A. Hamit, 17 Ekim 1926 tarihli kararname ile söz konusu dersin yanı sıra Arap Edebiyatı Tarihi dersini de verecekti¹⁵⁷. 10 Ocak 1927'de ise, Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi muallimliğine Zeki Velidi Togan atanmıştır¹⁵⁸. Bu atamalardan, Darülfünun'un milliyetçi bir kadrolaşma içine girdiği görülüyor.

"Meslek" gazetesi başyazarı Muhittin Birgen, 15 Aralık 1924 tarihli bir makalesinde "saltanatın ve hilafetin ilgasıyla ve tarihçilerin dayanağı olan Osmanlı Sarayı'nın yıkılmasıyla "meydanda ne tarih kaldı, ne de tarihçi!" ifadesini kullanır. Ona göre, Türk milleti "büyük bir hamle ile silkinerek kendisini imparatorluğun pençesinden kurtarmış olmasına rağmen henüz onun tarihçilerinden kurtulamamıştır"; "bugün mekteplerde Türk çocuklarına milli tarih diye okutulan kitaplar, kitapların istinat ettiği programlar, yalnız padişah isimlerini mahzuf(adlarının kaldırıldığı) bir Osmanlı tarihinden başka bir şey değildir." Birgen'e göre, "Cumhuriyetin Türkiye'de yapacağı en büyük inkılap ve en kati ıslahat, tarih sahasından başlamak mecburiyetindedir". Birgen, bunun Darülfünun'dan beklenmemesi gerektiğini şöyle belirtir: "Osmanlı saltanatı öldü. Fakat onun ruhu-Türk Darülfünununun himmeti sayesinde!- hâlâ yaşıyor." Bunun en açık örnekleri de Ahmet Refik ile Fuat Köprülü'nün eserleridir¹⁵⁹.

Birgen'in dönemin tarihçilerine ve Darülfünun hocalarına yönelttiği bu eleştirileri pekiştirici nitelikte kanıtlar vardır. Darülfünun Emimi İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, 21 Ocak 1924 tarihli "Vatan" gazetesinde çıkan bir söyleşisinde

¹⁵⁴ Baymur, s.21-22.

¹⁵⁵ BCA BKK 14 24 21.

¹⁵⁶ BCA BKK 09 01 08.

¹⁵⁷ BCA BKK 28 36 19.

¹⁵⁸ BCA BKK 30 02 05.

¹⁵⁹ Arıkan, *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen*, s.103-105, 189-190.

üniversitede tarih dersleri konusunda yaşanan aksaklıkları açıklamıştır. Baltacıoğlu, bazı öğretim üyelerinin ölümü veya Darülfünun'dan ayrılması nedenleriyle kimi derslerin yapılamadığını veya dersin hocasının milletvekili unvanıyla Ankara'da bulunmasından dolayı vekâleten yürütölen dersler bulunduğunu belirtir. Bunun yanı sıra, esasen boş ve öğrencisi olmadığından öğretimdem kaldırılmış ya da ertelenmiş dersler olduğunu ifade eder. Örneğin, boş geçtiği sanılan Yeniçağ Tarihi, İslam ve Türk Güzel Sanatları Tarihi ve Dinler Felsefesi Tarihi dersleri işlenmektedir; fakat bu derslerin okutulduğu veya okutulacağı Darülfünun müfredat programında belirtilmemiştir. İran Edebiyatı Tarihi gibi kimi dersler ise yasal zorluklar nedeniyle muallim ve müderris bulunamadığından vekâletle yürütölmektedir¹⁶⁰.

Bununla birlikte, 1924'ten itibaren tarih yazımına ve metoduna ilişkin yayınlarda dikkat çekici bir artış görülür. Bunların, özellikle Maarif Vekâleti'nce yayınlanan dergilerde yayınlanması önemlidir. 1924 ile 1929 yılları arasında, Maarif Vekâleti tarafından yayınlanan "Tedrisat Mecmuası" ile "Terbiye Mecmuası"nda tarih öğretimini konu alan makaleler yayınlanır. Örneğin eğitimci İhsan Sungu, 1927'de "Terbiye Mecmuası"nda "Tarih Tedrisatına Dair" başlıklı makalesinde orta öğretimde tarih öğretiminin sosyal işlevlerini, modern uygarlıkla milli kültürün sentezini ve tarih öğretiminde milliyet bilincinin esas alınması gerektiğini vurgulamıştır¹⁶¹. Cumhuriyetin ilk yıllarında milliyetçi tarih anlayışının orta öğretim ders kitaplarına yansımaya örnek olarak, öncelikle eserleri en çok okutulan Ahmet Refik, Mehmet Fuat gibi yazarların kitapları irdelenebilir.

Ahmet Refik, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde kitapları orta öğretimde okutulan yazarların başında gelir. A. Refik, 1924 tarihli Müfredat Programı çıktıktan sonra ona uygun olarak hazırladığı "Türkiye Tarihi" adlı eserini diğer yazarların yaptığı şekilde önceki eserlerini temel alarak hazırlamıştır. A. Refik, Türklerin ilk vatanının Orta Asya olmakla birlikte, buranın ilk sakinlerinin (Vusunlar, Masajetler, Sekdotlar ve Yuşiler) Turan kavimleri olduğunu, fakat bunların tamamının Türk olmadığından Turanda oturan kavimlere "Ural-Altay kavimleri" denilmesinin daha doğru olacağını belirtir. A. Refik, eserinde Türk tarihinin dönemlere ayrılması açısından Türklerin İslamiyeti kabulünü değil, siyasi

¹⁶⁰ Baltacıoğlu, s.279.

¹⁶¹ Akçura, *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.581-582.

varlıklarını esas alır. Selçuklu Türklerinin, Haçlı Seferleri olarak bilinen Hıristiyanlığın hücumlarına karşı durmakla ve Asya'nın en büyük âlimlerini ve sanatkârlarını imparatorluk dahilinde toplamakla bütün Müslüman devletleri içinde en önemli görevi yaptıklarını ifade eder. O, bununla birlikte "bugünkü Türk âleminin kutbu Anadolu'da teessüs eden Türkiye Cumhuriyeti'dir; Türkiye Cumhuriyeti'nin ana vatanı Anadolu'dur" görüşündedir¹⁶².

Bu dönemde eserleri orta öğretimde okutulan kişilerden biri de Mehmet Fuat Köprülü'dür. Köprülü, 1923'te yayınlanan "Türkiye Tarihi" adlı eserinde siyasi tarihten çok, kültür ve medeniyet konuları üzerinde durmuştur. Orta Asya Türklerinin, eski zamanlardan itibaren birtakım komşu uygarlıklarla (Çin, Hind, İran, hatta Yunan) temas ettiklerini, fakat hiçbir zaman bu medeniyetlere tamamen katılmadıklarını anlatmıştır. Ona göre Orta Türkleri, temas ettikleri çeşitli medeniyet unsurlarını milli ruhlarıyla özümseyerek, kendi mizaçlarına ve özelliklerine göre bütünüyle bir "şahsi medeniyet" oluşturmuşlardır. Bu eserinde Köprülü, Türklerin, ulusal geçmişlerinin eskiliği, nüfuslarının çokluğu, coğrafi konumlarının önemi yönünden başka hiçbir milletle karşılaştırılmayacak kadar dünya tarihine önemli katkıları olduğunu, fakat bunun yapılacak araştırmalarla ortaya çıkacağını ve böylece dünya tarihinin birçok noktasının aydınlanacağını açıklamıştır¹⁶³. Onun bu eseri, 1924'ten itibaren liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Cumhuriyet döneminde uzun süre (1924-1930) liselerde okutulan kitaplarından biri de tarih öğretmenleri Ahmet Hamit (Ongunsu) ile Mustafa Muhsin (Toker) imzalı "Türkiye Tarihi" adlı eserdir. Yazarlar, eserlerinin önsözünde "Türkiye Tarihi"ni "şimdiye kadar mutad olan usul haricine çıkararak, yeni bir şekil ve tertipte" yazmaya çalıştıklarını belirtirler. Yazarlar, eski vakanüvislerin yaptığı gibi ve son zamanlara kadar yazılan Osmanlı tarihlerinden bir çoğunda görüldüğü üzere, bütün olayları şahıslar etrafında toplamak ve herşeyi onların başarısı şeklinde göstererek onlara ve ailelerine bağlılık ve taraftarlık telkin etmekten özellikle uzak kaldıklarını belirtirler. Ayrıca yazarlar, daha ziyade düşünsel eğitim üzerinde etkin olabilmek için olayların mantıksal açıklamasını esas aldıklarını ve olayların destansı(menkıbevi) özelliklerini bir tarafa bırakmaya ve onların temel nedenlerini

¹⁶² Ahmet Refik. *Muhtasar Türkiye Tarihi*, İstanbul, Kütüphane-i Hilmi, 1340, s.3-4,21,184.

¹⁶³ Köprülüzade Mehmet Fuat, *Türkiye Tarihi, 1.C.:Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, İstanbul, Kanaat Kitaphanesi, 1923, s.4-5, 43-44.

ve sonuçlarını göstererek açıklamaya çalıştıklarını anlatırlar¹⁶⁴. Bu eserin, 1926'da müfredat programında yapılan değişiklikten sonra, ona uygun olarak 1926'da ikinci baskısı yapılmış ve bu baskıda yapının "Osmanlı Türk Medeniyeti" kısmı iki kat oranında genişletilmiştir.

1924 tarihli Müfredat Programı'nda, tarih derslerinin öğretiminde medeniyet tarihine ve özellikle Türk medeniyeti tarihine özel önem verilmesi istenmişti. Orta öğretim ders kitaplarında bu isteğin gereğince anlaşılmadığı veya yerine getirilmediği görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, orta öğretim kurumlarındaki tarih derslerinde ve öğretiminde kuramsal ve pratik anlamda önemli gelişmeler olmakla birlikte, bunun yeni dönemin ihtiyaçlarını tam karşılamadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, 1927'de müfredat programı yeniden düzenlenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu da gösteriyor ki, orta öğretimde tarih öğretimi yoluyla ulusal bilinç yaratma çabası, 1927'den sonra oluşturulmaya başlayan yeni tarih anlayışı üzerinde önemli etkenlerden biridir. Bir diğer etken, medeniyet tarihinde Türklerin yerini saptama çalışmalarıdır. Bu etkenler, Atatürk öderliğindeki tarih çalışmalarını da derinden etkilemiştir.

¹⁶⁴ Ahmet Hamit ve Mustafa Muhsin, *Türkiye Tarihi. İstanbul'un Fethinden Zamanımıza Kadar*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340, s.3-5.

IV. BÖLÜM

YENİ BİR TARİH ANLAYIŞININ OLUŞTURULMASI VE KURUMSALLAŞTIRILMASI (1927-1931)

A. TÜRK TARİH ENCÜMENİ'NİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Türk Tarih Encümeni, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ankara Hükümeti'ne bağlanınca yeni bir oluşum içine girmiş, fakat encümenin yönergesinde ve tüzüğünde bir değişiklik yapılmamıştı. Encümenin gelişim süreci açısından, Maarif Vekilliği tarafından hazırlanan ve Temmuz 1927'de yürürlüğe konulan yeni yönerge önemli bir etken olmuştur. Encümen, 1923'te yeniden faal hale getirilmiş, 1927'de ise faaliyetlerine yeni bir yön verilmiştir. Bununla birlikte, encümenin, 1923-1927 arasında yeni üyelerle homojen bir hale getirilmeye çalışıldığı, fakat bunun gerçeklik kazanmadığı, üstelik hükümet nazarında bekleneni veremediği görülür. Bu durum, encümenin faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesinde önemli bir etken olmuştur.

Türk Tarih Encümeni, encümen kadrosu ve tahsisatı hakkındaki Maarif Vekâleti'nin 10 Kasım 1926 tarihli önerisinin Vekiller Heyeti'nin 14 Kasım 1926'da yapılan toplantısında onaylanması¹ ile yeni bir faaliyet sürecine girmiştir. Encümene, yeni faaliyet döneminde eskiden olduğu gibi, Maarif Bütçesi'nden yıllık 1800 lira tahsisat ayrılmış ve bunun ilk altı aylık miktarı olan 900 lira 8 Aralık 1926'da gönderilmiştir². Maarif Vekâleti, 1 Aralık 1926'dan itibaren encümen azasının hakk-ı huzur (toplanma) ücretini 1 liradan 1,5 liraya³, 16 Şubat 1927'de ise 7,5 liraya çıkararak⁴ komisyonun finansmanına önemli katkılar yapmıştır. Encümenin, kendi yayını olan kitap ve dergi satışından elde edilen geliri de mevcuttu. Encümenin, söz konusu satıştan fazla bir geliri olmamıştır (1 Haziran 1926-1 Haziran 1927 arası 148 lira 88 kuruş)⁵. Buna karşın, encümen, maddi yönden rahatlama içine girememiş, bu nedenle kimi zaman avanslar çekmiştir⁶.

¹ TİTE Arşivi, Belge No. 2/24.

² TİTE Arşivi, Belge No. 2/27.

³ TİTE Arşivi, Belge No. 2/24.

⁴ TİTE Arşivi, Belge No. 2/43.

⁵ TİTE Arşivi, Belge No. 2/67.

⁶ TİTE Arşivi, Belge No. 2/65.

Türk Tarih Encümeni hesabına alınan avanslar encümen yayınlarının basım masraflarına harcanmıştır. Encümenin, gerek 1916'dan sonraki "Encümen Külliyesi" çerçevesinde çıkan yayınları gerekse 1925'te yapılan yeni yayın programı Osmanlı tarihiyle sınırlı kalmış ve genel Türk tarihini konu almamıştır. Bu durumun, Cumhuriyet yönetiminin yeni tarih anlayışı ile uyumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Maarif Vekâleti, bu nedenle Türk Tarih Encümeni'nin beklediği nitelikte ürünler vermediğini görünce, duruma müdahale etmek gerektiğini duymuştur. Bu müdahalenin ilk belirtileri, dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in 1927 yılı Maarif Bütçesi üzerinde açıklamaları sırasında görülmektedir.

Mustafa Necati, Mart 1926'da çeşitli Avrupa ülkelerinde yaptığı inceleme gezisinden önemli bir proje ile dönmüştü: Beş sene içinde Ankara'da Milli Tiyatro, Darülfünun, Milli Matbaa, Resim Sergisi, Milli Müze, kısaca milli kültürle ilgili kurumlar oluşturmak⁷. Bu tasarı, kültür adamları tarafından heyecanla karşılanmış ve önemli bir atılım olarak değerlendirilmiştir. Darülfünun Türk Edebiyatı müderrisi Fuat Köprülü, bazılarının Ankara'da yeni kültür kurumları oluşturmanın İstanbul'da bulunan benzer kuruluşların zararına olacağını sandıklarını, fakat bunların birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olmaları gerektiğini açıklamıştır. Köprülü, Ankara'da yeni bilim kurumları oluşturma düşüncesinin ilk kez 1923'te Ankara'da toplanan Heyet-i İlmiye⁸ toplantılarında dile getirildiğini, ancak plansızlık ve olanaksızlık nedeniyle bunun uygulamaya konulamadığını belirtir. Köprülü'ye göre, Mustafa Necati'nin söz konusu tasarısı Ankara'yı Türkiye'nin "hars merkezi" yapma çabasına yöneliktir⁹.

Mustafa Necati, 12 Nisan 1927'de TBMM'nde Maarif Vekâleti'nin bütçesiyle ilgili yaptığı konuşmada Türk Tarih Encümeni'ni de yakından ilgilendiren bir açıklama yapmıştır. M. Necati, Türk Tarih Encümeni masraflarında ve encümen azasının hakk-ı huzurunda (toplanma ücretinde) önemli miktarda artış yapıldığını, bu tahsisatın "milli tarihimizi tenvir ve tetkik etmek için" verildiğini açıklamış ve bunun çok görülmemesini belirtmiştir. M. Necati, milli tarih yolunda çalışmaların daha verimli olabilmesi için şöyle demiştir¹⁰: "Bu mesai ancak hakiki bir enstitü sayını

⁷ Falih Rıfıkı (Atay), "Mühim Bir Teşebbüs," *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1927, s.1.

⁸ Heyet-i İlmiye, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra milli eğitim ders programlarını hazırlamak amacıyla toplanmıştır.

⁹ Köprülü, *Hayat*, C.I, No.19 (7 Nisan 1927), s.361-362.

¹⁰ "Maarif Vekâleti 1927 Senesinde Neler Yapacaktır?," *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Nisan 1927, s.1. Karşılaştırmız. "Maarif Meselesi İhtisas İşidir," *İkdam*, 16 Nisan 1927, s.2.

istilzam eder (gerekirir). Tarihle mütevaggil (ilgili) olanları birleştirerek, ilmî bir yolda yürüeyebilmek için Tarih Encümeni'nin Darülfünun Tarih ve Türkiyat Enstitüsü'yle tevhid-i mesai(işbirliği) ederek çalışması lazımdır..."

Bu ifadeler gösteriyor ki, 1927'den itibaren Türkiye'de resmi tarih çalışmaları açısından Türk Tarih Encümeni'ne merkezi ve öncül işlevler yüklenmek istenmektedir. Türk Tarih Encümeni'nin yapacağı çalışmalara Darülfünun bünyesindeki enstitülerin de yardımcı olmasının tasarlandığı ve böylece tarih çalışmalarının işbirliği içinde yürütülmesinin amaçlandığı görülür. Bu işbirliği, milli tarih çalışmalarını hızlandırmak ve yeni tarih anlayışı çerçevesinde yürütmek amaçlarına yöneliktir. Bu amaçlar, Mustafa Necati'nin söz konusu konuşmasından birkaç ay sonra daha belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Aslında, M. Necati'nin esas amacı yeni bir "milli tarih" yazımına hazırlık yapmaktır. Maarif Vekâleti'nin 1927 yılı bütçesinde Türk Tarih Encümeni'ne dönemine göre gerçekten önemli bir miktar olan 10.000 lira tahsisat ayrılması bunu kanıttır.

Maarif Vekâleti, Coğrafya Enstitüsü'nün de faaliyetlerini takviye etmek amacıyla Darülfünun bütçesine ödenek koymuştur. Vekâlet, bununla Türkiye coğrafyasının layıkıyla araştırılması ve "milli tarihi yazacak esasların ihzarı teşebbüsünde bulunulması" amacındadır. Bakanlık, bu amaçla Darülfünun müderris ve muallimlerinden bir komisyon oluşturarak Ankara'ya davet etmiştir. Bu komisyon şu üyelerden oluşuyordu: Mehmet Fuat (Köprülü), Ahmet Hamit(Ongunsu), Yusuf Behçet(Gücer), Hamit Sadi(Selen), Ahmet Refik(Altınay), İbrahim Hakkı. Komisyon, ilk toplantısını 19 Haziran 1927'de Talim ve Terbiye Reisi Mehmet Emin (Erişirgil)'in başkanlığında yapmıştır. Komisyonun öncelikli amacı, söz konusu konuyla ilgili bir teşkilat oluşturmak ve bir yıllık bir çalışma programı yapmaktır¹¹. Komisyon, Eylül 1927'ye kadar yaptığı toplantılar sonucunda tarih ders programlarını "kurun-ı ulânın (ortaçağın) bir kısmı müstesna olmak üzere Türk tarihi etrafında cem'ine çalışmak suretiyle" tadil etmiřtir¹².

Darülfünun Coğrafya Enstitüsü'ne 1927 yılına kadar ödenek ayrılmamıştı. 1927'de Coğrafya Enstitüsü'nün çalışmaları için Darülfünun bütçesine 9.000 lira tahsisat konulması dikkate değer. Tarih Encümeni ve Coğrafya Enstitüsü için ayrılan

¹¹ "Milli Tarih ve Coğrafyanın İhzarı," *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Haziran 1927, s.4.

¹² Faik Reşit Unat, "Atatürk ve Tarih Çalışmaları," *Ulus*, 29 Kasım 1960, s.2.

tahsisat hükümetin bu iki konuya verdiği önemi gösterir. Mehmet Emin Erişirgil, Tarih Encümeni ile Coğrafya Enstitüsü çalışmalarının yalnızca bilimsel amaçlı olamayacağını, ülkenin geleceği açısından da pratik yararlar sağlaması gerektiği görüşündedir. Ona göre, ülkenin öncelikli gereksinimleri de bu iki kurumun çalışmalarını belirleyici niteliktedir. Birincisi, ülkenin beşeri coğrafyası iyice bilinmeden memleket iktisadının geleceğini sağlıklı şekilde saptamak kolay değildir. İkincisi, yine ülkenin geleceği açısından yakın tarihin araştırılması ve bununla ilgili belge yayını önemlidir. Bunun için, bilim adamlarının refah düzeyi arttırılmalı ve bu iki konudaki çalışmalar ülkenin en yetkin bilgilerini de bünyesine almalıdır¹³.

Türk Tarih Encümeni, 1925 tarihli yayın programını ödeneğinin yetersiz olması nedeniyle gerçekleştirememiştir. Bazı encümen üyeleri ise başka kurumlarda görevli olmalarından dolayı encümen çalışmalarına katılamamıştır. Ahmet Refik, “encümenin Avrupa’daki mümasil(benzeri) encümenler gibi çalışabilmesi için tadilat icrasına lüzum vardı” diyerek, Necip Asım ile birlikte Maarif Vekâleti nezdinde girişimde bulduklarını belirtir¹⁴. Maarif Vekâleti, encümenin bu isteğini olumlu karşılamış ve encümene 14 Haziran 1926 tarihli yeni bir yönerge hazırlamıştır. Bu yeni yönerge, encümenin 1925’te yaptığı yayın programını gerçekleştirmeye yöneliktir¹⁵. Ahmet Refik, Türk Tarih Encümeni’nin, özellikle 19. yüzyılı konu alan bu yayın programıyla Türklerin iktisadi, kültürel ve siyasi hayatına ilişkin yeni bilgileri ortaya çıkarmanın yanı sıra “Avrupa mehafil-i ilmiyesince (bilim çevrelerince) aleyhimize tevil olunan (yorumlanan) en mühim diplomasi meselesinin Türklere şeref verecek bir tarzda cereyan etmiş olduğunu gösterecektir” diyordu¹⁶.

Türk Tarih Encümeni, bütün bunların etkisiyle 6 Temmuz 1927 tarihli yeni bir yönergeyle yeniden kurulmuş ve böylece yeni bir faaliyet sürecine girmiştir. Bundan sonra Maarif Vekili Mustafa Necati, encümeni daha faal ve üretken kılmak amacıyla, encümen üyelerini ve bazı Darülfünun müderrislerini Ankara’ya davet etmiştir. Ankara’da bir hafta süren toplantılar sonucunda encümen için yeni bir yönerge hazırlanmıştır. Türk Tarih Encümeni, yeni encümen yönergesinin 16

¹³ Mehmet Emin (Erişirgil), “Memleket Coğrafyası ve Milli Tarih,” *Hayat*, C.II, No.31 (3 Haziran 1927), s.81-82.

¹⁴ Altınay, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.XVII-XVIII, No.96 (1 Haziran 1928), s.165.

¹⁵ Altınay, *Maarif Vekâleti Mecmuası*, C.II, No.14 (Kanunuevvel 1927), s.429-430.

¹⁶ Altınay, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.XVII-XVIII, No. 96 (1 Haziran 1928), s.165.

Temmuz 1927'de vekiller heyeti tarafından onaylanmasıyla Maarif Vekâleti'ne bağlı olarak yeniden kurulmuştur. Bu sıralarda Maarif Vekili Mustafa Necati, encümen azasından en kısa sürede encümenine bir başkan seçmesini istemiştir. Bundan sonra Türk Tarih Encümeni, 22 ve 29 Eylül 1927'de İstanbul'da iki toplantı yapmıştır. Bu toplantılar sonucunda, Ahmet Refik encümen başkanlığından istifa etmiş, onun yerine Fuat Köprülü seçilmiş ve encümenin Darülfünun bünyesinde bir Tarih Araştırma Enstitüsü şeklinde kendini organize etmesine karar verilmiştir¹⁷.

Bu yeni faaliyet döneminde Fuat Köprülü, Yusuf Akçura, Ali Canip, Yusuf Behçet, Mükrimin Halil ve Ahmet Hamit Türk Tarih Encümeni üyeliğine seçilmişlerdir.¹⁸ Ve eski üyelerle birlikte encümenin üye sayısı dokuzaya ulaşmıştır. Bununla birlikte, 1927 yılı başlarından itibaren bir yandan encümenden istifalar, diğer yandan da encümenine katılımlar sayesinde encümenin türdeş (homojen) bir yapıya kavuşamadığı görülür. Örneğin, Karesi(Balıkesir) vilayetine dair araştırması encümence “şayan-ı takdir” görülen ilk Tedrisat Umum Müdürü İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) Mart 1926'da encümenine muavin aza seçilmiştir¹⁹. Bu gelişme encümenin, tarih alanında ciddi araştırmacıları ve eserlerini yakından izlediği kişileri muavin azalıkla takdir ettiği anlaşılıyor. Uzunçarşılı, Türk Tarih Encümeni'ne asil aza olmamış, fakat Türk Tarih Kurumu'nun ilk üyeleri arasında bulunmuştur.

Türk Tarih Encümeni üyesi, Türkiye'nin dünyaca ünlü nüvizmatikçisi ve İstanbul Eski Eserler ve Müzeler Müdürü Halil Ethem(Eldem) encümenine hitaben 6 Nisan 1927 tarihli bir dilekçe yazarak encümen üyeliğinden istifa etmek istediğini bildirmiştir. Halil Ethem, istifasının gerekçesini “encümenin senelerdir hiçbir faaliyet göstermemesi”, “pek cüzi olan hakk-ı huzura(toplanma ücretine) da kesb-i istihkak edememesi (hak kazanamaması)” ve “esasen asli memuriyetimin encümenine devamına müsait bulunmaması” şeklinde açıklamıştır. Encümen, Halil Ethem'e verdiği yanıtta istifa dilekçesinin süratle komisyonda görüşüldüğünü ve kendisinin encümen açısından iftihar kaynağı olduğundan istifasının kabul edilmediğini

¹⁷ Akbayrak, s.45-46.

¹⁸ Bayrı, *Tarih Dünyası*, C.III, No.30-31 (29 Şubat 1952), s.1216. Türk Tarih Encümeni, 18 Ağustos 1927 tarihi itibarıyla şu üyelerden oluşuyordu: Halil Ethem Eldem, Ahmet Refik Altınay, Mehmet Fuat Köprülü, Ali Canip Yöntem, Yusuf Behçet Gücer, Ahmet Hamit Ongunsu, Yusuf Akçura, Niyazi Ramazanoğlu, Necip Asım Yazıksız.

¹⁹ TİTE Arşivi, Belge No. 1/71 ve 2/4.

bildirmiştir²⁰. Görülüyor ki, encümen esaslı üyelerinin kaybına dolayısıyla prestijinin yıpranmasına razı değildir.

Türk Tarih Encümeni'nin önemli üyelerinden Maarif Vekâleti umumi müfettişlerinden Ahmet Tevhit Ulusoy da, Halil Ethem'in istifasına benzer bir nedenle encümen üyeliğinden ayrılmak istemiştir. Encümen, Ahmet Tevhit'e hitaben kaleme aldığı 18 Mayıs 1927 tarihli mektupta, encümen toplantılarında uzun zamandır hazır bulunmaması ve bu konuda hiçbir neden de bildirmemesinin "mucib-i teessür" görüldüğünü, toplantılara katılmasına engel bir neden varsa encümene bildirmesini istemiştir. Ahmet Tevhit, Türk Tarih Encümeni'ne 3 Haziran 1927 tarihli yanıtında, 1926'dan itibaren encümene devam etmediğini ve bundan böyle de devam edemeyeceğinden üyelikten istifasını bildirmiştir²¹. Türk Tarih Encümeni, Ahmet Tevhit'in encümenden istifa talebini kabul etmiştir.

Encümenin, gerçekten yetkin ve meşhur üyelerini kaybetme sürecine girmesi, çalışmalarının istenen düzeyde verimli olamamasına neden olmuştur. Yine de, encümen son yılına kadar yayın faaliyetini devam ettirmiştir. Encümenin, 1927'de yeniden kurulmasından sonraki dönemde Mustafa Âli'nin "Menakıb-ı Hünerverân" adlı eserinin yanı sıra Fındıklılı Mehmet Ağa'nın "Silahtar Tarihi", "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" (7.C.), Süleyman Saadettin'in "Tuhve-i Hattatîn", Enverî'nin "Düsturname", Mahmut Kemal'in "Son Asır Türk Şairleri", Ahmet Refik'in "İstanbul Hayatı" adlı yapıtlarını yayınlamıştır. Encümenin son yayını 1932'de çıkan Mahmut Kemal'in "Son Asır Türk Şairleri" adlı eserinin üçüncü cildir²².

Türk Tarih Kurumu Müdürü Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu'nun kurulması üzerine Türk Tarih Encümeni'nin 1932'de feshedilmiş olduğunu ve Türk Tarih Encümeni'nin üçbin cilde yakın kitaplığının kurum kütüphanesine aktarıldığını belirtir²³. Prof.Dr.Mahmut Şakiroğlu ise, "Düstur"da yer alan 1 Mayıs 1935 tarihli bir kararnamede Türk Tarih Encümeni için kütüphane memuru ve kâtip kadrosu ayrıldığını hatırlatır²⁴. Görülüyor ki, encümen 1932'de fiilen feshedilmesine karşın, resmi olarak varlığını birkaç yıl daha sürdürmüş, fakat herhangi bir faaliyette

²⁰ TİTE Arşivi, Belge No. 2/51.

²¹ TİTE Arşivi, Belge No. 2/66 ve 2/73.

²² Bayrı, *Tarih Dünyası*, C.III, No.30-31 (29 Şubat 1952), s.1215.

²³ Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, Ankara, TTK, 1976, s.206.

²⁴ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36 (Haziran 1986), s.46.

bulunmamıştır. Türk Tarih Encümeni'nin feshedildiği yıl, 1932 senesi Türkiye'de önemli bir evreyi temsil etmektedir. 1932'de, Birinci Türk Tarih Kongresi toplanmış ve Darülfünun Reformu'nda önemli bir aşamaya gelinmiştir. Dolayısıyla, yeni tarih anlayışı yeni tarih kurumlarında işlenmeye ve temsil edilmeye başlanmıştır.

B. ULUSAL BİR AKADEMİ KURULMASI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Akademiler, 16. yüzyılda hümanist aydınların Platon'dan esinlenerek, Rönesans ile birlikte ortaya çıkan yeni düşünceleri tartışma ortamı anlamında oluşmaya başlamış ve 17. yüzyılda hükümetlerin desteklediği bilimler akademisinin kurulmasıyla modern anlamda araştırma merkezleri olma yoluna girmişlerdir. Bu alanda en tanınmış örneklerden birisi 1666'da kurulan Fransız Bilimler Akademisi'dir. Bu akademilerde, önceleri ağırlıklı olarak doğa bilimleri ile uğraşan bilginler yer alırken, 18. yüzyılın ortalarında üniversitelerde sosyal bilimlerle ilgili bölümlerin açılması ve gelişimi sonucunda, sosyal bilimler ve bu arada tarih ve dil konularıyla ilgilenenler de akademilerde yer almaya başlamıştır²⁵.

Osmanlılar ise, Avrupa tarzında ve özellikle Fransız örneğinde bir akademi (Encümen-i Daniş) kurmaya Tanzimat döneminde girişmişlerdir. Encümen-i Daniş, imparatorluğun eğitim sistemini bürokratik yoldan esaslı bir şekilde ıslah etme ve üniversite kurma çabasının bir parçasıdır. 1851'de kurulan encümen, Müslüman Osmanlı tebaası kırk asil (dahili) üyeden ve otuz muhabir (harici) gayri müslim ve yabancı azadan oluşacaktı. Sözlükçü James Redhouse, oryantalist Bianchi ve Hammer gibi bilim adamları encümene muhabir üye olmuşlardı. Encümenin asil üyeliklerinde çoğunlukla Tanzimat bürokratları bulunuyordu. Encümen-i Daniş, ciddi bir etkinlik gösterememiş ve 1862'de kendiliğinden dağılmıştır²⁶. 1861'de Münif Paşa'nın Royal Society of England'ı model alarak kurduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ise 1882'de kapatılmıştır. Bu cemiyetin "Mecmua-i Fünun" adlı yayın organı Türkçe'de ilk bilimsel dergi olarak kabul edilir²⁷.

Tanzimat dönemindeki söz konusu denemelerden sonra bu alanda Cumhuriyet dönemine kadar somut bir girişim olmamıştır. Cumhuriyet döneminde ilk kez, Vasıf Çınar'ın Maarif Vekilliği (8 Mart-21 Kasım 1924) döneminde bir

²⁵ Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, çev. Mete Tunçay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.37vd.

²⁶ Neumann, s.14-16.

²⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.432.

akademi kurulması tasarlanmış, fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Maarif Vekilliği (4 Mart-19 Aralık 1925) döneminde ise "bu mesele ciddi bir şekil iktisap etmiş ve nizamnamesi de ihzar edilmişti"²⁸. Zeki Velidi Togan, "Tarihte Usûl" adlı eserinde "bünyemize uygun Türk Ulûm Akademisi kurmak hususunda" 1925 yılında 18 Haziran ve 5 Eylül tarihlerinde Maarif Vekili H. Suphi'ye bir layiha takdim etmiş olduğunu belirtir²⁹. Aynı yılın Ağustos ayında, "Lisan ve Tarih şubelerini ihtiva etmek üzere tesis edilecek olan akademiye ait nizamname"nin Maarif Vekâleti'nce hazırlanmış ve tüzüğünün Vekiller Heyeti'ne sevk edilmek üzere olduğu haber veriliyordu³⁰.

Demek ki, akademi kurma konusunda bir hazırlık süreci geçirilmiş ve bunun niteliği de belirlenmiştir. Müstakbel akademinin tarih ve dil konularını kapsamaması gerçekten anlamlıdır. Çünkü, dil ve tarih konuları ulusal bilinç ve ulusal kimlik oluşturma unsurlarının başında gelmektedir. Bu yönüyle, kurulması tasarlanan akademinin yalnızca bir bilimler akademisi değil, ulusal varlığın kültürel boyutlarıyla ilgili olmasının istendiği anlaşılıyor. Bununla birlikte, akademinin kuruluş şekli ve çalışma biçimi de bu konuyla yakından ilgili olduğu kadar, böyle bir girişimin yapıldığı zaman ve koşullar da önemli ve anlamlıdır. Bu dönem, devrimci atılımların yoğunluk ve derinlik kazandığı Takrir-i Sükûn dönemidir.

Edebiyatçı Fazıl Ahmet Aykaç, 12 Ekim 1925'te yayınlanan bir makalesinde kurulacağı söylenen akademinin Dil Akademisi olmasını savunur. Ona göre, asırlarca ihmal edilen Türkçe, "her türlü himaye ve muhabbetten mahrum bulunduğu" öncelikle üzerinde durulacak konudur; bu akademi, ders kitaplarını yeniden düzenlemekle kalmamalı, Türkçe'nin gramer, imla, inşa düzeltimlerini de üstlenmelidir³¹. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü de akademi konusunda Fazıl Ahmet'in düşüncelerine benzer açıklamalarda bulunmuştur. İnönü, 9 Kasım 1925'te TBMM'nde devletin genel siyaseti konusunda yaptığı konuşmada "milli harsa ait teşebbüslerden olmak üzere bu sene bir lisan akademisi, hars nokta-i nazarından Türk lisanı üzerinde vezaif-i esasiyeyi ifa etmek üzere en yüksek mütehassıslardan

²⁸ Zakir Kadri (Ugan), "Akademi Meselesi-3" *Türk Yurdu*, C.I, No.3 (Mart 1928), s.56.

²⁹ Togan, s.XXX.

³⁰ "Akademi Nizamnamesi," *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Ağustos 1925, s.2.

³¹ Fazıl Ahmet (Aykaç), "Akademi Bahsi," *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1341, s.3.

mürekkep bir akademi vücuda getireceğiz"³² diyordu. Türkiye'de akademi konusu, bundan birbuçuk yıl sonra yeniden gündeme gelmiştir.

Maarif Vekili Mustafa Necati, Mart 1927'de Avrupa ülkelerine bir inceleme gezisi yapmış ve dönüşünde Ankara'da milli kültürü konu alan bilim ve sanat kurumları oluşturma tasarısında olduğunu açıklamıştır. Onun bu açıklaması, aydınlarca önemli bir tasarı olarak karşılanarak desteklenmiş, fakat somut bir girişim olmamıştır. Bununla birlikte, 1927'de Türkiye'de modern anlamda bir bilimler akademisi oluşturacak koşulların henüz oluşmadığı görülür. O sıralarda araştırma ve inceleme alanında öncü bir kuruluş olması gereken Darülfünun, özellikle sosyal bilimler alanında modern ölçütlere uygun nitelikte bir düzeyde değildir. Bu durumun, akademi kurma tasarısını da derinden etkilediği görülür.

Darülfünun Felsefe Tarihi Müderrisi Mehmet Emin Erişirgil, Haziran 1927'de yayınlanan bir makalesinde "önümüzde bir memleket var ki henüz her tarafının coğrafyası yapılmamış, bir memleket var ki tarihi hakkıyla yazılmamış, Tanzimat'tan beri geçirdiğimiz muhtelif tahavvüllerin (değişimlerin), inkılapların içtimaî sebepleri ilmi bir usulle araştırılmamış" diye yazıyordu. Mehmet Emin, bu nedenlerle özellikle "Edebiyat Fakültesi Türkiye mihverî etrafında dönmeli" diye belirtiyor ve öğretimde idealist insan yetiştirmenin önemi üzerinde duruyordu³³. Fuat Köprülü, Mehmet Emin'in makalesinde ortaya koyduğu saptamaları paylaşmakla birlikte, Türkiye'de henüz bilimin gelişimi açısından gerekli koşulların oluşmadığını açıklamıştır. Köprülü'ye göre, bu gelişim için öncelikle bilim zihniyetinin modernleşmesi ve araştırmanın maddî koşullarının güçlenmesi gerekmektedir³⁴.

Akademi kurulması, 1927'de alfabe konusunun yeniden tartışılmaya başlandığı ve Arap harflerinin yerine Latin harflerinin alınarak bir "dil inkılabının" yapılmasının savunulduğu sıralarda gündeme gelmiştir. Atatürk, Latin harflerinden bir Türk alfabesinin yapılmasını yararlı ve verimli bir devrim hareketi olarak kabul etmiş, buna 1927 yılında karar vermiş ve aynı yıl hazırlıklara geçmiştir. Bundan sonra, 1928 yılının kış aylarında büyük bir araştırma ve inceleme işine girişilmiştir.

³² *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, 1.C., İstanbul, TDTE Yayınları, 1946, s.138.

³³ Mehmet Emin (Erişirgil), "İdealsizlik Tehlikesi ve Darülfünun," *Hayat*, C.II, No.27 (2 Haziran 1927), s.1-2.

³⁴ Köprülüzade Mehmet Fuat, "Darülfünun'un Vazifeleri," *Hayat*, C.II, No.28 (9 Haziran 1927), s.23-24.

Bu incelemeye dil ve tarih ile uğraşanlardan başka şairler, edipler, dil konularında bilgisi olan milletvekilleri de katılmıştır. Bu çalışmalarda, Türlü milletlerin alfabeleriyle Türkçe'nin gramer ve yazım kuralları karşılaştırılmıştır. Atatürk, sonradan "Dil Cemiyeti" adını alacak olan bir uzmanlar kurulunun oluşturulmasına karar verdiği (1928) sıralarda dikkatini tarih çalışmalarına çevirmiştir³⁵. Dolayısıyla, 1927'de yeni harflerle başlayan dil çalışmaları, konunun kültürel niteliği nedeniyle tarihsel bir boyuta sahiptir. Bu nedenle, dil ve tarih çalışmaları birbirine paralel ve içiçe yürümüştür. Latin yazısı-Arap harfleri tartışmasının bir "hars buhranı" olarak nitelenmesi buna kanıttır.

Latin harflerinin kabul edilmesi yönünde ilk ciddi girişim 1925 yılında olmuştur. Maarif Vekili Mustafa Necati, 22 Mart 1926 tarihli "Maarif Teşkilatına Dair Kanun" ile devlet örgütü arasına "Dil Heyeti" adlı bir kurul katmış ve bunun için bütçe ayırmış, fakat bu yönde çalışmalara başlanmamıştı³⁶. Bu arada, 26 Şubat-6 Mart 1926'da Bakü'de toplanan Türkoloji Kongresi'nde Sovyetler Birliği dahilindeki Türk cumhuriyetlerinde Arap yazısı yerine Latin harflerinin kabulü kararı alınmış, ertesi yıl da bu ülkelerde Latin yazısı sistemine geçiş başlamıştı. Bununla birlikte, bu alanda ilk uygulamalar, 1921-1922'de Azerbaycan'da ve Kuzey Kafkasya'da Latin alfabesi denemeleri sırasında olmuştur. Bundan sonra, Azerbaycan Hükümeti Temmuz 1922'de Ankara Hükümeti'ne yazının Latinizasyonu hakkında bir muhtıra vermiştir. Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin 1 Mayıs 1925 tarihli kararıyla Latin alfabesi Azeri Türkçesinin resmi yazısı olarak kabul edilmiştir. Prof.Dr.Bernard Lewis, Türkiye'de bulunan Azeri sürgünlerin Türkiye'de yazının Latinizasyonu yönünde çabalar gösterdiklerini ve bunun Osmanlı geçmişini unutup yeni bir kuşak yetiştirmek isteyen Mustafa Kemal'in düşüncelerine uygun olduğunu belirtir³⁷.

Prof.Dr.İlhan Başgöz'e göre, Mustafa Kemal'in çevresindeki aydınlar arasında destekçileri bulunan Türkçülerin, Bakü Kongresi kararından sonra Latin alfabesine karşı çıkmaktan vazgeçtikleri söylenebilir; böylece Ankara'da Latin alfabesi için daha uygun bir ortam hazır olmuştur. Başgöz, "Bakü Kongresi kararlarının Mustafa Kemal'i nasıl etkilediğini bilmiyoruz" diyerek, Haziran 1927'de

³⁵ Salih Omurtak ve diğ., "Atatürk," *İslam Ansiklopedisi*, 1.C., İstanbul, Maarif Matbaası, 1942, s.785-786.

³⁶ *Türk Dil Kurumu'nun 40 Yılı*, Ankara, TDK, 1972, s.33; Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, İstanbul, Ak Yayınları, 1973, s.170.

³⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.427-428.

Mustafa Kemal'in Maarif Vekâleti'nden Latin alfabesinin kabulü için gerekli hazırlıkların yapılması istediği üzerine, vekâletin, üyelerinin çoğu O'nun tarafından seçilen bir komisyon kurarak dil çalışmalarına başlamış olduğunu belirtir³⁸. Dil Komisyonu, Maarif Teşkilatına Dair Kanun'un birinci maddesinde belirtilen Türk Dili Heyeti ve azalarının tayin şekilleri hakkında Maarif Vekâleti'nce tanzim edilen yönergenin tasvibiyle 29 Haziran 1927'de yürürlüğe girmiştir³⁹. İlginçtir ki, söz konusu kanunun ilgili maddesinde "Türk Tarih Encümeni" ile daha sonra "Akademi" unvanı verilen "Sanayi-i Nefise Encümeni" hakkında yönetmelikler de yer alıyordu ve bunlar aynı günlerde yürürlüğe konuluyordu⁴⁰. Bununla birlikte, henüz Dil Heyeti'nin üyeleri belirlenmemiştir.

Edebiyatçı Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1927 yılında yarı resmi nitelikli "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinin 21 ve 25 Eylül tarihli sayılarında başyazı olarak yayınladığı "Bize Mutlaka Bir Akademi Lazımdır!" başlıklı makaleleriyle akademinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Ayrıca, dönemin devlet tarafından desteklenen "Hayat" dergisi de aynı konuda aydınları harekete geçirmiş ve akademinin zorunlu bir ihtiyaç olduğunu göstermiştir⁴¹. Yakup Kadri, birinci makalesinde "lisanımızın gerek şeklinde, gerek ruhunda müşahede ettiğimiz anarşiyi hayırlı bir istihaleye (değişime) atfedenlerdeniz" diyerek, "velayet ve salahiyetleri bütün milletçe musaddık olan bir heyet" in oluşturulmasını ve bu heyetin Türkçe'yi düzgün ve düzenli bir yola sokmasını önerir. Ona göre, "her memlekette lisanın kâmusunu yapan, nahv ve sarfını tesbit eden, lisana o ilahi ve ezeli ahengini veren, onu bir milletin en kudsi hazinelerinden biri haline sokan" akademilerdir⁴².

Yakup Kadri, ikinci makalesinde adına ister "akademi" isterse "enstitü" denilsin, Darülfünun'un söz konusu çalışmalar açısından yetersiz olduğunu belirtir ve Darülfünun haricinde bir kurula gereksinim olduğunu göstermeye çalışır. Y. Kadri, buna kanıt olarak "bu satırları yazarken son aylar zarfında Türk tarihiyle mütevaggil(uğraşan) iki Darülfünun müderrisi arasında çıkan hadiseyi hatırlamadan

³⁸ Başgöz, s.116-119.

³⁹ BCA BKK 25 39 18.

⁴⁰ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, Başnur Matbaası, 1972, s.225-226.

⁴¹ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.38 (Şubat 1987), s.49.

⁴² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Bize Mutlaka Bir Akademi Lazımdır!-1," *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Eylül 1927, s.1.

geçemiyorum. Türk irfanı âleminde zuhur eden bu büyük münakaşanın ne suretle kapanıldığını bilmiyorum”⁴³ ifadesini kullanır. Onun isim vermeden hatırlattığı tartışma, Fuat Köprülü ile Ahmet Refik arasında geçmiş ve başka aydınların da katılmış olduğu polemik boyutlu bir münakaşadır. Darülfünun öğretim üyelerinin de katılmış olduğu bu tartışma katılmış, sonunda Ahmet Refik’in Türk Tarih Encümeni başkanlığından ayrılması ve yerine Fuat Köprülü’nün gelmesiyle sona ermiştir.

Yakup Kadri, üçüncü makalesinde “edebiyatımıza bir parça hayat vermek için” bir Türk akademisinin gerekliliğini açıklamaya çalışmış ve Türk edebiyatının kendine özgü, modern anlamda akımlar ve şahsiyetler çıkaramamış olmasının büyük bir eksiklik ve zaafiyet olduğunu hatırlatmıştır. Y. Kadri, “bir memlekette bir akademi edebi ve ilmi istidatlar üzerinde yalnız bu teşvik ve teşci (cesaret verme) vazifesini görmez. Aynı zamanda bize muhtaç olduğumuz yüksek bir ilim ve sanat muhitinin tekevvününü (oluşumunu) temin eder” ifadesiyle konunun geniş boyutlu niteliğini vurgular. Ona göre, “edebi dehalar nadir nebatlar gibi ancak böyle havasılık kapalı bahçelerde neşv ü nema bulur(yetişip büyür).”⁴⁴ Y. Kadri, kısaca yeni bir dil ve edebiyat hareketi yaratacak akademiden yanadır.

Tarihçi Fethi Tevetoğlu, Yakup Kadri ile 1968’de görüşmelerinde, Y. Kadri’nin bu makaleleri Atatürk’ün bilgisi dahilinde kaleme almış olduğunu söylediğini belirtir. Tevetoğlu’na göre, “Hakimiyet-i Milliye” gazetesi, Yakup Kadri’nin söz konusu makalelerine yer vermekle kalmamış, Milli Talim ve Terbiye Heyeti Başkanı Mehmet Emin Erişirgil ve heyetin azasından Avni Başman, Kâzım Nami, Velet Çelebi ve sair kişilerin olumlu görüşlerini kamuoyuna yansıtarak akademi tasarısını desteklemiştir. “Vakit” gazetesi de 5 Ekim tarihli “Akademi Lazım mıdır?” yazısı ile aydınlar arasında bir anket açarak bu kampanyaya katılmış, “Cumhuriyet” gazetesi de görüşlerini aldıkları aydınların akademiye gerek olmadığını söylediklerini belirterek olumsuz bir tavır sergilemiştir⁴⁵. Yunus Nadi, Atatürk’ün yakın çevresinden biri olduğu halde, onun başyazarı bulunduğu “Cumhuriyet” gazetesinin bu olumsuz tavrının başka nedenleri vardır.

⁴³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bize Mutlaka Bir Akademi Lazımdır!-2,” *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Eylül 1927, s.1.

⁴⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bize Mutlaka Bir Akademi Lazımdır!-3,” *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Teşrinievvel 1927, s.1.

⁴⁵ Fethi Tevetoğlu, “Türk Akademisi ve Atatürk,” *Türk Kültürü*, C.VI, No.67 (Mayıs 1968), s.18-20.

Fuat Köprülü, "Hayat" dergisinin 6 Ekim tarihli sayısında "Lisan ve Edebiyat Akademisi" tasarısının Fransız örneğinde olduğunu hatırlatarak, başka ülkelerde "bilimler akademisi" kurumunun yaygın ve daha verimli olduğunu belirtmiş ve Türkiye için özellikle bütün bilim dallarını kapsayan Rus Bilimler Akademisi'ne dikkat çekmiştir. Köprülü, "bizim memleketimiz için, Fransız akademisi tarzında, yani, sadece yetişmiş sanatkârları sinesinde toplayacak bir müesseseden ziyade, en genç memleketlerin bile tatbiki uğraştıkları (Rus) 'Ulûm Akademisi' tarzında bir teşekkülün daha müfit (verimli) olacağı" görüşündedir⁴⁶. Görülüyor ki, "akademi" konusu Y. Kadri'nin ortaya koyduğu görüşlerden uzaklaşmış ve lisan ve edebiyat alanında görülen belirsizliği düzeltmekten ziyade, bilimsel çalışmaları bir çatı altında toplayarak ona yön verme noktasına varmıştır. Yunus Nadi, Atatürk'ün yakın çevresinden birisi olarak bu duruma müdahale etmiştir.

Yakup Kadri, söz konusu makalelerinin ilkinde "geçen gün memleketimizin yüksek bir şahsiyeti ile öteden beriden konuşurken, bahis Türkçeye intikal ediverdi. Muhterem muhatabım bana dedi ki: -Acaba lisanımız hâli hazırı ile her his, her fikri ifadeye kâdir midir?" paragrafı ile başlamıştı⁴⁷. Yunus Nadi, Yakup Kadri'nin fikirlerini açık seçik anlatamadığını belirterek, onun düşüncelerine açıklık getirmeye çalışmış ve yukarıda belirttiğimiz cümlesini anımsatır. Y. Nadi, Y. Kadri'nin akademi konusundaki yazılarında yalnızca edebiyat ve lisan üzerinde durduğunu, halbuki modern bir akademide bütün bilim ve fenlerin olduğunu belirtiyor. Ayrıca, bu konunun sanıldığı kadar basit olmadığını, biraz zaman meselesi ve pek çok çalışma ve fedakârlık ile ilgili olduğunu, o günkü koşullarda akademiden öncelikli konuların bulunduğunu ve bunun başında iktisat işleri geldiğini anlatır. Yunus Nadi, bir konuda Yakup Kadri ile tamamen hemfikir olduğunu açıklar: "Lisan ve edebiyata atfolunacak hususi bir ihtimam". Y. Nadi, aynı yazısında "bizce hakiki Türk akademisi ancak Darülfünun'dan doğabilir" diye yazmış, bir "lisan heyeti" oluşturulacağı haberini aldığı açıklamış ve "edebiyat için âli himayelere mazhar bir mahfil vücuda getirilsin" temennisinde bulunmuştur⁴⁸.

⁴⁶ Köprülü, "Akademi Meselesi," *Hayat*, C.II, No.45 (6 Teşrinievvel 1927), s.361-362. Köprülü, bu makalede açıkladığı görüşlerini akademi konusunda bir ankete verdiği yanıtta tekrarlamıştır. "Akademi Meselesi Hakkındaki Anketimiz," *Hayat*, C.II, No.48 (27 Teşrinievvel 1927), s.326. Peyami Safa, akademi konusu 1939'da yeniden gündeme gelince Fransız tarzında akademi isteyenleri eleştirir. Peyami Safa, "Akademi Münakaşası," *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1939, s.3.

⁴⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Eylül 1927, s.1.

⁴⁸ Yunus Nadi Abaloğlu, "Akademi Meselesi," *Cumhuriyet*, 14 Teşrinievvel 1927, s.1.

Yakup Kadri'nin, konuştuğunu söylediği "yüksek bir şahsiyet" ile Yunus Nadi'nin sözünü ettiği "âli himayeler" güçlü olasılıkla aynı kişidir: Mustafa Kemal Atatürk. Yunus Nadi, bunun böyle olduğunu 1936'da yayınlanan bir makalesinde örtük biçimde ifade eder. Y. Nadi, Türk Tarih ve Dil Tezlerinin olgun bir düzeye eriştiği ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulduğu sıralarda bir enstitü ile akademi kurmanın tam zamanı olduğunu ileri sürmüştür⁴⁹. Prof.Dr.Afet İnan, "Atatürk'ün Türk Tarih ve Dil Kurumlarının istikbalini Akademi olmakta görüyordu" diye yazar⁵⁰. Görülüyor ki, başlangıçta tasarlanan bir dil devrimi ve onun ilk aşaması olarak alfabe değişimi tasarlanmıştır. Bu sıralarda, Dil Devrimi hareketinde önemli işlevler üstlenen ve başından itibaren bu çalışmaların içinde bulunan Ahmet Cevat Emre'nin meşhur yazı dizisi başlar. Ahmet Cevat, "Akademi" tasarısına destek veren "Vakit" gazetesinde 1 Ekim 1927'den itibaren "Lisanımız Hakkında Bir Kalem Tecrübesi" başlıklı makale dizisine başlamış ve bu makalelerini 1928'de "Muhtaç Olduğumuz Lisan İnkılabı Hakkında Bir Kalem Tecrübesi" adıyla kitap olarak yayınlamıştır. Bu makaleler, "alfabe sorunundan dil onarımı sorununa bir geçiş niteliği" taşımaktadır⁵¹.

Fuat Köprülü, 1928 yılı Nisan ayı başlarında bir gazetede, Maarif Vekâleti'nin yaz aylarında bir "Dil Kongresi" gerçekleştireceğini, bütün lisan uzmanlarının bu kongreye katılacağını ve Türk diline ilişkin bütün meselelerin (harf, sarf, imla, lûgat) müzakere edileceğini okumuş olduğunu belirtir. Köprülü, "Maarif Vekâleti'mizin böyle bir teşebbüste bulunacağını hiç tahmin etmiyorum" diyerek, bu girişimin ne dereceye kadar uygulanabilir ve verimli olabileceğini tartışır. Ona göre, mutlaka bir dil kongresi yapılacaksa, yalnızca "milli" değil, "beynelmilel" nitelikte olmalıdır; çünkü bu, "lisan meselesi gibi idari tedbirlerle değil, ancak ilmi salâhiyetiyle hallolunabilecek bir iştir". İkincisi, "bizde dil kongresi toplamak şöyle dursun, dört beş kişilik bir dil heyeti yapmak bile imkânsızdır"; çünkü, Türkiye'de "lisaniyat ilmi" ve Türk filolojisi konusuna vâkıf uzman yoktur. Bu nedenlerle, Türkiye'de dil incelemeleri ilkel bir halde iken, bir "dil heyeti" yapmak vakitsiz bir girişimdir. Köprülü'ye göre vekâletin öncelikli işi, "yarın için muhtaç olduğumuz lisan mütchassıslarını bir an evvel yetiştirmek" ve bu amaçla kabiliyetli gençleri

⁴⁹ Yunus Nadi Abalıoğlu, "Akademi ve Enstitü," *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1936, s.1.

⁵⁰ Tevetoğlu, *Türk Kültürü*, C.VI, No. 67 (Mayıs 1968), s.425-426.

⁵¹ *Türk Dil Kurumu'nun 40 Yılı*, s.34.

Avrupa'ya göndererek "büyük lisanîyat âlimleri yanında çalışmalarını temin etmek" olmalıdır⁵². Burada Köprülü, istihzalı biçimde Latin harflerini Türkçe'ye uygulayacak olan Dil Heyeti aleyhinde bulunmakta ve özellikle Ahmet Cevat Emre'nin yazılarına ironik göndermeler yapmaktadır.

Ahmet Cevat Emre, medeniyet tarihi çerçevesinde bir dil devrimi için gerekli koşulları tartıştığı söz konusu makalelerinde, Türkçe'yi yabancı (Arap harfleri) bir fonetiğin esaretinden kurtarmanın gerekliliği, medeniyetle yazı sistemi arasındaki ilişkiler, tarihte yazı sistemini değiştiren Türk toplulukları ve sair konuları irdelemiştir. Ahmet Cevat, 7 Mayıs 1928'de oluşturulan ve Falih Rıfkı, Ruşen Eşref, Yakup Kadri, Mehmet Emin, İhsan Sungu, Avni Başman, Ragıp Hulusi, İbrahim Grandi ile birlikte Dil Heyeti üyesi olmuştur. Heyet, ilk toplantısını 26 Haziran 1928'de yapmıştır⁵³. Aynı yıl Mustafa Kemal önderliğinde harf devrimi gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal'in yeni harf ile tarih çalışmalarına aynı yıl başlamış olmasının bir tesadüf eseri olmadığı sonraki bölümlerde anlatılacaktır. Ahmet Cevat'ın formasyonu bu konular açısından hazırlıklı ve yeterli görülmektedir.

Ahmet Cevat Emre, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Darülfünun'un reformu çerçevesinde İstanbul'a gelen Alman Türkolog Friedrich Giese'ye asistanlık yapmıştı. Giese, Ural-Altay dilleri konusunda ünlü bir uzmandı ve Darülfünun'da bu kürsünün başında bulunuyordu. Giese'ye önce İbrahim Necmi Dilmen asistanlık yapmış, fakat onun Ali Ekrem Bolayır ile çalışmak istemesi nedeniyle ondan boşalan yere Ahmet Cevat Emre gelmiştir. Friedrich Giese, Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkesine dönünce, söz konusu kürsünün başına onun tavsiyesiyle muallim unvanıyla Ahmet Cevat atanmıştır. Bu kürsü, Ali Kemal'in Maarif Nazırlığı döneminde kaldırılınca Ahmet Cevat da Darülfünun dışında kalmıştır⁵⁴. Ahmet Cevat, uzman olduğu konuda yeniden 1927'den sonra etkinlik göstermeye başlamıştır.

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Atatürk, dil ve tarih çalışmalarına 1927'de yakın ilgi duymaya başlamış ve bu alanda yakın çevresinde bulunan konuyla ilgili kişileri devreye sokmuştur. Bu atılımların, O'nun "Nutuk" hazırlığı sırasında Türkçe'nin ifade gücüne bizzat tanık olduğu günlere rastladığı anlaşılmaktadır.

⁵² Köprülüzade Mehmet Fuat, "Dil Kongresi," *Hayat*, C.III, No.73 (19 Nisan 1928), s.401-402.

⁵³ Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1960, s.319-324.

⁵⁴ *A.g.e.*, s.220-222.

Çünkü Atatürk, aynı zamanda iyi bir hatiptir ve o derecede edebiyat ve sanatla ilgilidir. Atatürk'ün, "Nutuk"u 1927 CHF Kurultayı'nda okumadan önce, yakın çevresinde bulunan kişilere yüksek sesle okuduğu ve bu konuda görüş alış verişinde bulunduğu bilinmektedir. Atatürk'ün Türkçe'nin tarihsel ve güncel durumu konusundaki düşüncelerinin, O'nu dil ve tarih çalışmalarına yönelttiği söylenebilir. Bu nedenle, Atatürk'ün dil çalışmaları ile tarih çalışmaları açıkça paralellik göstermektedir.

C. MUSTAFA KEMAL'İN TARİH ÇALIŞMALARINI BAŞLATMASI VE YENİ BİR TARİH ANLAYIŞININ OLUŞMASI YÖNÜNDE ÇABALAR

Mustafa Kemal Atatürk, öğrenim yıllarından itibaren yoğun şekilde tarih eserleri okumuş ve tarihle yakından ilgilenmiştir. Atatürk, tarihe karşı bu ilgisini sonraki yıllarda da sürdürmüştür. O, 22 Eylül 1924'te Samsun'da öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada, "bizim milletimiz amik, derin bir maziye maliktir" diyerek şöyle devam ediyordu⁵⁵: "Milletimizin âsarını düşünelim. Bu düşünce bizi elbette altı, yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden çok asırlık Selçuk Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine muadil olan büyük Türk devirlerine kavuşturur." Atatürk, bu sözleriyle, uzun zamandır tarihle yakından ilgilendiğini ve ulusal bilinç oluşturma yönünde tarih yazımına ve öğretimine yönelmiş olduğunu gösterir. Çünkü bu sözler, gerek dile getirildiği ortam gerekse ifadenin geniş anlamı açısından bir yönelişin işaretidir. Sonraki gelişmeler, bu ifadenin yorumunu doğrulamaktadır.

Prof.Dr.Niyazi Berkes'e göre, yeni tarih anlayışı, öncelikle ulusal varlığın tarihsel temeli konusuyla yakından ilgilidir ve bu gayretin Kurtuluş Savaşı'nın önderinin öncülüğünde olması gerçekten anlamlıdır⁵⁶. Atatürk, bunu önce 1927'de CHF'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'nda okuduğu "Nutuk" adlı eserinde dile getirmiştir. O, "maksadım, inkılabımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır" diyerek, "nihayet geçmişe karışmış bir devrin hikâyesi" olarak nitelediği uzun söyleviyle "milli varlığı sona ermiş büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin son esaslarına dayanan milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu" anlatmıştır. Bu eserinde Atatürk, olaylardan bahsederken verdiği örneklerle geniş tarih bilgisiyle donanımını göstermiş ve tarihin bazı yasaları olduğunu da belirtmiştir.

⁵⁵ Atatürk'ün Söyley ve Demecleri, 2.C., s.204.

⁵⁶ Niyazi Berkes, Türk Düşününde Batı Sorunu, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s.259-264.

O, "Nutuk" adlı eserinde örneğin "kaçınılmaz tarihî akış", "sosyal mücadele dalgaları" deyimlerini vurgulayarak kullanır ve Wells'in bazı görüşlerini de tartışır⁵⁷.

İngiliz yazarı Herbert George Wells'in birinci cildi 1920'de yayınlanan "The Outline of History" adlı yapıtı, Avrupa'da kısa sürede popüler hale gelmiştir. İngiliz tarihçi Thompson'a göre Wells'in söz konusu eseri, Dominikanlara veya Benediktenlere benzer bir çeşit Ortaçağ tarih anlayışı çizgisinin ürünüdür⁵⁸. Atatürk, Wells'in bu eserini 1925'te Fransızca'ya yapılan çevirisinden okumuş ve yapıtın 1927-1928'de Türkçe'ye çevrilmesini sağlamıştır. Atatürk, Wells'in özellikle "Dünya Tarihi" ve "Dünya Federasyonu" hakkındaki görüşlerini paylaşıyor (fakat ikincisinin olanaksız olduğunu belirtiyor), ancak din ve eğitim ile ilgili düşüncelerine katılmıyordu. Bununla birlikte, Wells'in söz konusu eseri, 1930-1931'de hazırlanan dört ciltlik "Tarih" kitaplarının yazımında dünya tarihini inceleme konusunda model alınmıştır⁵⁹.

Atatürk önderliğinde tarih çalışmalarında yararlanan bir diğer eser, 18. yüzyılın ortalarında yayınlanan ve İslamlıktan önceki dönemde bir Türk tarihinin varolduğunu gösteren Fransız şarkiyatçısı Deguignes'in "Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi" adlı meşhur yapıtıdır⁶⁰. Bu yapıt, Malta'da sürgün buldukları sırada Ziya Gökalp'in tavsiyesi üzerine Hüseyin Cahit Yalçın tarafından çevrilmiş ve altı cilt halinde 1923-1925'te basılmıştır. H.C. Yalçın, Malta'dan İstanbul'a döndükten sonra, Atatürk'ün okumuş olduğu kitaplardan, 1923-1924'te Fransız sosyologu Durkheim'in iki ciltlik "Dinî Hayatın İptidaî Şekilleri" ile 1924-1927'de İtalyan oryantalisti Caetani'nin on ciltlik "İslam Tarihi" adlı eserlerini de Türkçe'ye çevirmiştir⁶¹. Durkheim'in eserinin Maarif Vekâleti yayınları arasında çıkması dikkate değer.

⁵⁷ Atatürk, *Nutuk*, s.11, 298, 482, 607. Atatürk, "Nutuk"ta Wells'in enteresan görüşlerinden bahsederken, "Wells, iki yıl önce yayınlanan bir tarih yazdı" diyor ve bu eserin son sayfalarındaki görüşlerini tartışıyor. Bu kitap, Wells'in söz konusu eserinin 1925'te yayınlanan son kitabıdır.

⁵⁸ Thompson, I.C., s.271.

⁵⁹ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 2.B., Ankara, TTK, 1989, s.37-43. Lord Kinross'a göre Wells, "Gazi'nin gözlerinin önüne yeni bir tarih görüşü seren adam"dır. *Atatürk: Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, 12.B., İstanbul, Altın Kitaplar, 1994, s.339.

⁶⁰ Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, s.28-29.

⁶¹ Mehmet Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı*, 2.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, s.188.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk uygarlığının bilimsel yöntemlerle belirlenmesini arzulamıştır. Atatürk, 1920'li yılların sonlarında ve 1930'ların başlarında çeşitli yazılarında ve konuşmalarında Türklerin dünya milletleri arasında ve uygarlık tarihinde önemli bir yeri olduğunu vurgulamıştır. O, yeni Türkiye'nin oluşumuna öncülük ederken, Türk ulusunu üç durumda yorumlamıştır: Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte. Atatürk, tarih araştırmalarında bu yaklaşımı yöntem edinmiş ve çalışmalarında daima tarihin bilimsel verilerine dayanmaya özel önem vermiştir⁶². O, tarih çalışmaları yaparken yabancı dillerde ve Türkçe'de çok sayıda tarih eseri okumuş ve bunları sıkı bir eleştiriden geçirmiştir. Atatürk'ün özel kitaplığında bulunan kitaplar ve bunların içinde tarihin yeri şöyledir: Tarih: 862, Askerlik: 261, Siyasal Bilimler: 204, Hukuk: 181, Din: 161, Dil ve Dilbilim: 154, Ekonomi: 144, Felsefe ve Psikoloji: 121, Sosyal Bilimler: 81⁶³.

Atatürk'ün tarih ve dil çalışmalarını eşgüdümlü şekilde yürüttüğü görülmektedir. Atatürk, sadece iyi bir tarih okuyucusu değil, aynı zamanda tarih yazımı konusunda müstesna bir şahsiyettir. O, bunu "Nutuk" adlı eserinde açıkça ortaya koymuştur. Prof.Dr.Suat Sinanoğlu'na göre "Nutuk", "Türk nesrinin en büyük örneğidir, tarih eseri olarak da en büyük tarihçilerin eserleri ile mukayeseyi kabul edecek değerdedir"⁶⁴. Prof.Dr.Mahmut Şakiroğlu, Atatürk'ün 1927'de "Nutuk" hazırlığı sırasında tarih konularına özellikle eğilmiş, böylece konuşmalarını tarih örnekleriyle pekiştirmiş ve Meclis adına yapılan yayınlarda bile tarih araştırmalarına özel bir yer verdimiş olduğunu belirtir⁶⁵. Şunu da belirtelim ki, Atatürk, adını koymasa da 7 Nisan 1924 tarihli bir demecinde, 19 Mayıs 1919'dan "bugüne kadar cereyan eden vekayiin mazbut ve mahfuz olan vesaikini tasnif etmek suretiyle hatıratımı yazmak niyetindeyim" diyordu⁶⁶.

⁶² Gürbüz D. Tüfekçi, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*, Ankara, TES-İŞ Federasyonu, 1981, s.48-49.

⁶³ Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşümler*, Kitaplar, s.9.

⁶⁴ Suat Sinanoğlu, "Atatürk'ün Nutkunun Tarih Eseri Olarak Değerlendirilmesi," *VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 20-26 Ekim 1961)*, Ankara, TTK, 1967, s.568.

⁶⁵ Mahmut Şakiroğlu, "Atatürk ve Tarih Çalışmaları," *Tarih ve Toplum*, C.II, No.11 (Kasım 1984), s.12-13.

⁶⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3.C., s.99.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra tarih çalışmalarıyla yeniden, fakat devamlı ve yoğun bir şekilde 1928'de ilgilenmeye başlamıştır⁶⁷. Bu çalışılmaların, dil ve alfabe çalışmalarıyla ve homojen bir ulus yaratma gayretleriyle aynı dönemde olması gerçekten anlamlıdır. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Atatürk'ün dile ilgisi harf değişimi hareketi ile başlamış ve bu ilgi, dilin özleştirilmesi yönündeki çalışmaların sonucunda, Türk tarihi araştırmalarına ve oradan da "insanlığın kaynakları" konusuna yönelmiştir⁶⁸. Kırımlı Türkolog Bekir Çobanzade, 1926 Bakü Türkoloji Kongresi'nde Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Cevat Emre gibi edebiyatçıların yöntemini eleştiriyordu. Çobanzade, Türk-Tatar dillerinde fonetik yapı üzerinde durulmadan, fillerin ek ve kök yapısı incelenmeden bir gramer yazımının mümkün olamayacağını ve yazılı dilin gelişemeyeceğini savunuyordu. Çobanzade'ye göre, "etnografik tetkikat dil karşılaştırması ile yapılmazsa hiçbir netice alınmaz"dı. Çobanzade, edebi dilin gelişmesi açısından dilin sadeleşmesini ve arkaik deyişlerin kullanılmasını öneriyor ve bu önerisi için en uygun lehçe olarak Kumukça'yı gösteriyordu. Türkiye'de, 1930'larda dil çalışmaları sırasında Kumukça'ya önem verilmesi ve yeni sözcüklerin Kumukça'dan taranması anlamlıdır⁶⁹.

Türkiye'de homojen bir toplum yaratma düşüncesinin bir diğer yönü milliyetçilik akımının 1920'lerin sonunda yoğunluk kazanmasında görülür. 1927 sonlarında ortaya çıkan ve 1928 başlarında basında bir kampanyaya dönüşen "Vatandaş Türkçe Konuş" sloganı buna kanıttır. Bu kampanya, özellikle azınlıkların Türkçe'yi kullanmasına yönelik bir harekettir⁷⁰. Meşhur Türkçü aydınımız Munis Tekinalp, bu kampanyayı homojen bir toplum yaratma ve böylece uluslaşma (Türkleşme) açısından önemli bir fırsat olarak görüyor ve söz konusu kampanyayı "Türkçe'yi umumileştirme cereyanı" olarak niteliyordu⁷¹. O, bu cereyan açısından Başbakan İsmet İnönü'nün 1925 Şeyh Sait İsyanı sırasında kullandığı "vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır" sözüne özel önem veriyordu. Tekinalp'e göre, "görüşlerinde mazinin esiri olanlar Türk olmayı Türk yapmak

⁶⁷ Karal, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s.59; *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.257.

⁶⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, 3.C., 11.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s.425-426.

⁶⁹ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, 1.C., s.391.

⁷⁰ Bali, s.131-148.

⁷¹ Landau, s.30.39.

umdesini asla hatır ve hayale getirmezler. Çünkü mazinin esiri olanlar nazarında dün Türk olmayan yarın da Türk olamaz. Yarının dünden farkı yoktur". Yine ona göre, "asri görüşe nazaran hayat hareket, tebeddül (değişim) ve istihale (başkalaşım) demektir"⁷².

Atatürk'e göre ise, "hayat demek, mücadele ve müsademe (savaşım) demektir. Hayatta başarı kazanmak, mutlaka mücadelede başarı kazanmaya bağlıdır. Bu da maddi ve manevi güç ve kudrete dayanır bir husustur."⁷³ Ayrıca Atatürk, geçmişe ve özellikle ulusal tarihe özel önem veriyor ve tarihi ulusal varlığın tarihsel temeli olarak görüyordu. Bir İngiliz gazeteci, 1928'de yayınlanan eserinde "Gazi'ye göre tarih kutsaldır" diyor ve Wells'in "ortak tarih düşüncesi olmaksızın ortak barış ve huzur olamaz" sözünü hatırlatıyor. Ellison, Türkiye'de homojen bir topluma giden yolun tarih öğretiminden geçtiğini; fakat Türk ve yabancı (ve azınlık) okulları arasında esas anlaşmazlık konusunun tarih öğretimi olduğunu belirtiyor. Yazar, yabancı okullarda bu "kutsal bilgi"nin Türk okullarındaki gibi verilmediğini belirtir. 1927'den itibaren Türk okullarında okutulan tarih derslerinde Türklerin medeniyete hizmetleri konusu ön plana çıkarılmıştı. Ellison'a göre Türk okullarında en önemli konu tarihtir ve diğerleri onun gölgesinde kalmıştır⁷⁴.

Atatürk de tarih çalışmalarıyla bu sıralarda yakından ilgilenmeye başlamıştır. O'nun tarihe karşı yakın ilgisinin, manevi kızı Afet İnan'ın İstanbul'da Fransız Kız Lisesi'nde (Notre Dame de Sion) öğrenimi sırasında başladığı anlatılır. Prof.Dr.Afet İnan, 1927 yılında Fransız Kız Lisesi'nde öğrenime başladığını, burada okutulan bazı ders kitaplarında (Georges Weulersse, Asie Insulinde, Afrique. Programmes de 1924.Cours de geographie, Paris.) milli hislerini rencide edici ifadeler bulunduğunu ve bunları 1928'de Atatürk'e gösterdiğini belirtir. İnan, Eugène Pittard'ın "İrklar ve Tarih"(1924) adlı eserinde, Türklerin barbar ve ikinci derece (secondaire) ırk özelliklerine sahip olmadığını ya da başka bir ifadeyle sarı ırka mensup olmadığını belirtildiğini Atatürk'e anlatır. Atatürk de bu sıralarda Wells'in "Dünya Tarihi"ni Türkçeye çevirtmiş bulunuyor ve İstanbul Üniversitesi'nde verilen tarih ders

⁷² [Mumis] Tekinalp, *Türkleştirme*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1928, s.6-9.

⁷³ Atatürk, *Nutuk*, s.297; Borak, s.197.

⁷⁴ Grace Ellison, *Turkey To-day*, London, Hutchinson, 1928, s.205-206.

notlarını inceliyordu. Atatürk, bu durum karşısında çevresindeki tarihle ilgilenen kişileri Türklerin medeniyet tarihinde yerini araştırmaya yöneltmiştir⁷⁵.

O sıralarda Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan tarihle ilgili kişilerden birisi Kuleli Askeri Lisesi tarih öğretmeni Mehmet Tevfik Bilge'dir. Bilge, Ocak 1928'de Kuleli Askeri Lisesi'nde verdiği bir konferansta, Türklerin dünya tarihindeki yeri üzerinde durmuştur⁷⁶. Ancak, bu konferansta ifade edilen görüşlerde yeni bir yaklaşım olmadığı görülmektedir. Mehmet Tevfik Bilge'nin, Atatürk'ün Manastır Askeri İdadisi'nde tarih öğretmeni ve Türk Tarih Kurumu'nun üyelerinden olması anlamlıdır. Atatürk'ün direktifi yönünde yapılan çalışmalardan biri de Ziya Gökalp'in "Türk Medeniyeti Tarihi" adlı eserinin 1928'de liseler için ders kitabı olarak kabul edilmesidir. Bu kitap, bir sosyolog yaklaşımıyla yazılmıştı ve esas olarak dünya tarihinden tecrit edilmiş bir Türk medeniyeti tarihiyle ilgilidir. Halbuki, bu sıralarda oluşum halindeki yeni tarih anlayışı, dünya tarihinde ve medeniyet dünyasında Türklerin yerini saptamaya çalışıyordu. Bu nedenle, Gökalp'in eserinden istenen verimin alındığı söylenemez. İşte, 1929'da yeni ve modern tarihciliği ülkemizde de geliştirmek amacıyla Avrupa'ya tarih öğrenimi için öğrenciler gönderilmiştir⁷⁷.

1920'lerde Avrupa'ya öğrenime gönderilenlerden biri de Şevket Aziz Kansu'dur. Kansu, Darülfünun Tıp Fakültesi hesabına 1927'de Paris Antropoloji Mektebi'ne öğrenime gönderilmiş, buradaki öğrenimini 1929'da tamamlamış ve aynı yıl Darülfünun Tıp Fakültesi bünyesinde bulunan Türk Antropoloji Enstitüsü'nde istihdam edilmiştir. Antropoloji Enstitüsü, Dr. Nurettin Ali başkanlığında 1925'te kurulduğunda Atatürk'ün ve İnönü'nün yakın desteğini almış ve 1929'a kadar yalnızca araştırma ve yayımla uğraşmıştır. Söz konusu enstitü, 1929'dan itibaren antropoloji öğrenimi vermeye, bu alanda uzmanlar yetiştirmeye ve yeni tarih çalışmaları yönünde faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Örneğin, Türkler hakkında olumlu fikirleriyle tanınan Pittard'ın "Küçük Asya Türklerinin Antropolojik Mütalaası" adlı eseri Türk Antropoloji Enstitüsü'nce 1929'da Türkçeye çevrilmiştir. Enstitü, ayrıca 1925-1929 yılları arasında İstanbul'da Türk-İslam mezarlıklarından

⁷⁵ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 2.B., Ankara, Kültür Yayınları, 1968, s.192-193; *Atatürk'ten Mektuplar*, Ankara, TTK, 1981, s.9-10.

⁷⁶ Mehmet Tevfik (Bilge), *Cihan Tarihinde Türkler ve Meziyetleri*, İstanbul, 1928.

⁷⁷ Enver Ziya Karal, "Historiography in Turkey-Today," *Middle Eastern Affairs*, Vol. X No.10 (October 1959), s.319-320.

(Karacaahmet) toplanmış kafalar üzerinde antropolojik ölçümler ve saptamalar yapmıştır⁷⁸.

Atatürk'ün yeni tarih çalışmalarının ilk ürünü, 1929 sonlarında "Türk Çocuklarına Tarih Notları" adıyla ortaya çıkmıştır. Bu eser, "Vakit" gazetesine göre "Gazimizin kaleminden çıkmış ve kudretli görüş ve tetkiklerine makes olmuş (yansımış) bulunmakla pek büyük bir ehemmiyet ve mümtaziyeti haizdir"⁷⁹. "Türk Çocuklarına Tarih Notları", Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan'ın Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde tarih öğretmenliğine başladığı sıralarda oluşmuştur. Bu notlar, İnan'ın tarih dersleri münasebetiyle Atatürk'le tarih üzerine konuşmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Prof.Dr.Afet İnan, bu notlarının kısım kısım bastırıldığını, Tarih ve Yurt Bilgisi öğretmenliği yaptığı Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde öğrencilere okuttuğunu ve ayrıca bu notların Atatürk'ün çevresindeki tarihçiler arasında ilk tartışmalara yol açmış olduğunu belirtir⁸⁰. Bu eser, Atatürk'ün "Tarih Notları", "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserine ve sonraki tarih çalışmalarına kaynak olmuştur.

Atatürk, "Türk Çocuklarına Tarih Notları"nda "uzak mazinin, bugünkü hayatlarımızda, müesseselerimizde hâla yaşamakta olduğunu" açıklıyor. O, insanların bir topluluk halinde yaşamalarının ilk evreleri anlaşılmadan, günümüzün siyasi, sosyal ve iktisadi meselelerini anlamamanın güçleştiğini ve bu zorluğu yenmenin yolunun "insanın nereden ve nasıl geldiği hakkında ilmî bir idrak sahibi" olmaktan geçtiğini belirtiyor. O'na göre bugünü anlamak, Mısır, Mezopotamya, Akdeniz havzasında ve Asya'da eski zamanlarda yaşamış insanlara, hatta ilk insanlara ve nihayet ilk canlıya ve bunun ilk belirdiği yere kadar gitmeyi gerektirir. Atatürk, bu düşünceden hareketle ilk insanlardan başlayarak, dünya hakkındaki fikirlerin gelişimini ve bunların yanlış yönlerini sergilemiştir: "Bu hakikatler hep, dini kitaplarda hikâye olunan vakaların harfî harfine tefsirinden doğuyordu. Artık bugün, az çok tenevvür etmiş bir insanın bu gibi masalları hakikî kanaat şeklinde telakki ve kabul etmesi mümkün değildir."⁸¹

Atatürk'e göre, bu yanlış görüşleri jeoloji ve özellikle antropoloji bilimleri yıkmış ve insanlığın altı bin senelik değil, milyonlarca yıllık bir geçmişi olduğu

⁷⁸ Şevket Aziz Kansu, *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.

⁷⁹ "Türk Çocuklarına Tarih Dersleri," *Vakit*, 9 Kanunuevvel 1929.

⁸⁰ Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.193.

⁸¹ *Türk Çocuklarına Tarih Notları*, Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1929, s.3-6.

anlaşmıştır. Bu, bu iki bilim dalının uzmanlarca insanlığın en eski ve en önemli kalıntıları olan kaya tabakalarındaki fosilleri belirli bir yöntemle incelenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Böylece kayalar “beşeriyetin hakikî ve tabiî sicilli” olmuştur; “bu siciller sayesinde insanların gözleri açılmış” ve “milyonlarca senelik uzak, nihaysiz bir maziye kemali cesaretle” bakabilme aşamasına gelmiştir. Atatürk, buradan evren (kainat) ve evrende dünyanın yeri konusuna geçerek, evrende oluşumların ve devinimlerin evrenin yasalarına bağlı olduğunu belirtir. Evrenin varlıklarının birliğinin doğa (tabiat) kavramında birleştiğini ve doğanın da evrenin yasalarına bağlı olduğunu anlatır. O’na göre, “insanların bütün bilgileri ve inanışları zekâsı eseridir”⁸².

Atatürk’ün, tarih notlarında teolojik düşüncenin yerine bilimsel düşünceyi koyduğu görülmektedir. Atatürk, bundan sonra dünyanın güneş âleminde nasıl oluştuğunu ve oradan da dünyada ilk hayatın ne zaman başladığını anlatır. Bu konuyu “kayalar sicilli”⁸³ verilerinden hareketle ve evrimci bir yaklaşımla açıklamaktadır. Bu açıklamasında Atatürk’ün, insanlığın oluşumunu anlatırken, Darwin’in Evrim Teorisi’ndeki yaklaşımlarından da yararlandığı görülmektedir. O, bundan sonra, kültür(hars) ve medeniyet kavramlarını açıklayarak, tarihin tarifini yapar ve onun kaynaklarını anlatır. O’na göre tarih, “insan cemiyetlerinin, zaman ve mekân kaydile, sahih (gerçek) olarak hayatını, harsını tetkik ve nakleden bir ilimdir”. Tarih bilimi, gerekli bilginin sağlanması için, özellikle jeoloji, antropoloji, arkeoloji, filoloji, etnoloji, sosyoloji, biyoloji bilimlerine gereksinim duyacağı gibi “coğrafya ile de yan yana yürümeğe mecburdur”. Atatürk, tarih biliminin, “tarihten evvelki zamanlar” ile “tarih zamanları” şeklinde iki ana kısma ayrıldığını belirtir⁸⁴.

Anlaşıyor ki, özellikle 1927’de “Nutuk” hazırlığı sırasında tarihle yakından ilgilenen Atatürk’ün yukarıda özetlediğimiz tarih görüşü sistematik ve planlı bir tarih çalışmasına yol açacak niteliktedir. O’nun “Türk Çocuklarına Tarih Notları”nda açıkladığı tarih görüşü, 1930’lu yılların başlarında oluşan Türk Tarih Tezi’nin de özünü oluşturmuş ve bu tezin yönünü belirleyici başlıca etken olmuştur. Bu görüş, söz konusu notlardan sonraki, yani 1930’dan itibaren ortaya konulan yeni tarih

⁸² A.g.e., s.6-9.

⁸³ “Kayalar Sicilli”, Atatürk’ün insanlığın oluşumunda ilk tarihsel belgeler olarak kabul ettiği jeolojik verilerdir. Bu veriler, Atatürk tarafından insanın evrim süreci ile ilgili kanıtlar olarak kabul edilir.

⁸⁴ A.g.e., s.22-23.

çalışmalarının yönünü ve çerçevesini belirleyici bir nitelikte olmuştur. Atatürk'ün "insan cemiyetlerinin, zaman ve mekân kaydile, sahih (gerçek) olarak hayatını, harsını tetkik ve nakleden bir ilimdir" şeklindeki tarih tanımını 1930'dan itibaren yeni tarih çalışmaları çerçevesinde yayınlanan eserlerde aynen yer almıştır. O'nun insanlık tarihinin incelenmesi yönünde ortaya koyduğu ölçütler de yeni tarih araştırmalarının esaslarını oluşturmuştur. Bu yaklaşımlar, "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eserde açıkça görülebilir.

D. "TÜRK TARİHİNİN ANA HATLARI" KİTABI VE TÜRK TARİH TEZİ'NİN OLUŞMASI

Türk Tarih Kurumu'nun ilk yazmanı (sekreteri) Uluğ İğdemir, Atatürk'ün 1928-1929 yıllarında Türk tarihiyle ve özellikle liselerdeki tarih öğretimiyle yakından ilgilendiğini, Türk tarihini "yabancı müelliflerin görüşleriyle değil, objektif bir görüşle yeni baştan araştırmak ve yazmak icabettiğini söylemekte" olduğunu belirtir. İğdemir, ilk iş olarak, esasları daha önceden hazırlanmış olan "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı bir eser yazıldığını ve bu eserde Türk Tarih Tezi'nin ortaya konulduğunu anlatır. İğdemir, söz konusu esasların, daha önce okullar için bastırılan tarih notları münasebetiyle hazırlanmış olduğunu belirtir⁸⁵. Bu notlar, Afet İnan'ın Musiki Muallim Mektebi'nde verdiği tarih dersleri için "Atatürk'ün tetkik ve tasvibinden geçmek suretiyle hazırladığı ve kısım kısım bastırdığı" notlardır. Bu notlar, tarih öğretimimizde yeni ve bilinçli bir devrin açıldığını müjdeleyen ilk belgelerdir⁸⁶.

"Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı esere kaynak olan söz konusu notları irdelemiştik. Yeni tarih yazımı ve tarih tezinin oluşumu sürecinde görev almış kişilerden biri Reşit Saffet Atabinen, 1929 ortalarında İskandinav, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde Türkoloji konusunda bir inceleme gezisi yapmış ve dönüşünde buralardaki gözlemlerini kamuoyuna açıklamıştı. O, Kasım 1929'da yayınlanan bir yazısında "Gazi'nin Ankara'sı, ilim nokta-i nazarından Türkiyatın da merkezi olmalıdır. Bunun için bizde kâfi kudrette âlimler yetişinceye kadar, dünyanın, ilimleri tasdik olunmuş meşhur Türkiyatçılarından, mümkünse kendilerini burada

⁸⁵ İğdemir, *Yılların İçinden*, s.195-310.

⁸⁶ Faik Reşat Unat, "Atatürk ve Tarih Öğretimi," *Ulus*, 29 Kasım 1960, s.2.

toplayarak azamî istifade temin etmeliyiz”⁸⁷ diye yazıyordu. Reşit Saffet’in bu görüşleri oluşum halindeki yeni tarih yazımını ve anlayışını kavramış olmaktan uzaktır. Çünkü, bu çalışmaların her şeyden önce Türk tarihçilerinin çalışmalarının ürünü olması hedefleniyordu.

Türk Tarih Tezi, başlangıçta Türkiye’nin en eski halkını, dünyanın çeşitli yerlerinde, özellikle Anadolu’da ilk uygarlığın kuruluşunu ve Türklerin dünya tarihinde ve uygarlığında yerini belirlemek amaçlarının ifadesi şeklinde ortaya çıkmış⁸⁸ ve sonraları Türkiye halkının kaynağını aramaya ve oradan da medeniyetin kaynağını saptama çabasına dönüşmüştür⁸⁹. Bu amaçlara yönelik olarak, “Türk Tarihinin Ana Hatları” ve “Türklerin Medeniyete Hizmetleri” adlarıyla iki ana eser meydana getirilmek istenmiştir⁹⁰. Bu alanda ortaya konulan ilk eser 1930 sonlarında yayınlanan “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı yapıttır.

Atatürk, bu eserin yazımına hazırlık olarak tarih alanında çıkmış en son yayınlarla bir kitaplık kurmuş, Türkiye’de tarihle uğraşabilecek kimselerle bu kitapların incelemesine geçmiş ve yakın çevresinde tarihle ilgili kişileri tarih konuları üzerinde çalışmakla görevlendirmiştir. Bu konuda görev alanlar, Türkçe’ye çevrilmiş kitapların özetini çıkarıyorlar ve inceledikleri konuları raporlar halinde Atatürk’e sunuyorlardı. Böylece, Karal’ın ifadesiyle, “Türk Tarihi üzerinde büyük ölçüde bir anket işi başlamış oldu”. Bunun yanı sıra bu incelemelere devamlı bir nitelik kazandırmak amacıyla Türk Tarihi Tetkik Heyeti kurulmuştur⁹¹. Atatürk’ün tarih çalışmaları, 28 Nisan 1930’da Türk Ocakları bünyesinde on altı kişiden oluşan ve başkanlığına Mehmet Tevfik Bıyıklıoğlu’nun seçildiği Türk Tarihi Tetkik Heyeti kurulduktan sonra daha sistemli ve hızlı bir evreye girmiştir. “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı eser bu kurulun çalışmalarının ürünüdür⁹².

⁸⁷ Reşit Saffet (Atabinen), *Türklük ve Türkçülük İzleri*, Ankara, Türk Ocakları Neşriyatı, 1930, s.10.

⁸⁸ İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.192-193.

⁸⁹ Karal, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.257.

⁹⁰ Bekir Sıtkı Baykal, “Atatürk ve Tarih,” *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1970), s.539.

⁹¹ Karal, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s.60.

⁹² İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.193-194. 1930 ortalarında henüz yayınlanmamış olan bu eserin Gazi’nin incelemesi olduğu ve yakında yayınlanacağı haber veriliyor ve “ ‘Türk Tarihinin Menşeleri’ne ait eserin bir haftaya kadar ikmal olunması kuvvetle muhtemel(dir)’ deniyor ve kitabın “600 sayfa kadar” olduğu belirtiliyordu. *Milliyet*, 30 Ağustos 1930, s.2.

Türk Tarih Heyeti Başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu'nun, aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olması, çalışmaların yönlendirici unsurunun Atatürk olduğunu göstermektedir. Kurul üyelerinden Tarih ve Yurt Bilgisi öğretmeni Afet İnan ise, Atatürk'ün manevi kızıdır ve tarih çalışmalarında O'na yardımcı olmuştur. Atatürk'ün yurt gezilerinde İnan da beraberinde bulunuyordu. Örneğin, Ekim 1930 Samsun gezisinde Atatürk, oradaki kütüphaneden incelemek amacıyla Afet İnan vasıtasıyla birkaç tarih kitabı almıştır. Bu kitapların arasında Wells'in "Cihan Tarihinin Umumî Hatları" adlı eser de vardır⁹³. Bu da gösteriyor ki, Atatürk'ün tarih çalışmalarında Wells'in söz konusu eserinin büyük etkisi olmuştur. Bu etki, "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin adında açıkça görülmektedir.

"Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı 600 sayfalık eser, 1930 yılı sonlarında sadece yüz nüsha olarak bastırılmış ve yalnızca tarihle ilgili bazı kişilerin görüşlerine sunulmuştur. Bu eser, Almanların bazı yayınlar üzerine koydukları "Als Manuskript Gedruckt" kaydına benzer şekilde "çoğaltılmış bir müsvedde"dir. Söz konusu eser, Atatürk'ün de ısrarıyla, geniş bir okuyucu kesimine ulaştırılmamıştır⁹⁴. Şu halde, "Türk Tarihinin Ana Hatları", Türk Tarih Tezi'nin oluşum sürecinde önemli bir evreyi temsil eder. Oluşum halindeki bu tezin, geniş okuyucu kesimlerine ve bilimsel çevrelere ulaşmadan önce, tarihle ilgili olanlarla tartışıldıktan sonra açıklanmasının amaçlandığı söylenebilir. Kısacası Atatürk'ün, kamuoyuna Türk Tarih Tezi'ni tutarlı ve mümkün olduğu ölçüde bütüncül şekilde sunmak ve tanıtmak istediği söylenebilir.

"Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eserin iç kapağında, Türk Ocağı bünyesinde oluşturulan Türk Tarih Heyeti azaları Afet İnan, Mehmet Tevfik, Samih Rifat, Yusuf Akçura, Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Mehmet Şemsettin, Vasıf Çınar, Yusuf Ziya tarafından "iktifat (derleme), tercüme ve telif yollarile yapılmış bir teşebbüstür" deniliyordu. Bu eserin, heyetin diğer üyelerinin ve konuyla ilgili kişilerin görüşlerine sunulmak üzere basılmış olduğu belirtiliyordu. Bu kitapla hedeflenen asıl amaç, o güne kadar ülkemizde yayınlanan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara kaynak olan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rollerinin bilinçli ya da bilinçsiz olarak küçültüldüğü belirtilmiştir. Söz konusu eserde bunun sonucunda Türklerin kendi ataları hakkında edindikleri yanlış

⁹³ TİTE Arşivi, Belge No. 77/15.

⁹⁴ Semavi Eyice, "Türk Tarihinin Ana Hatları," *Bellekten*, C.XXXII, No.128(Ekim 1968), s.510.

bilgilenme nedeniyle ortaya çıkan zararların ve hataların Türklüğün kendini tanıması ve benliğini geliştirerek, bunların düzeltilmesine çalışıldığı açıklanmaktadır⁹⁵.

“Türk Tarihinin Ana Hatları” eserinin, “halkımız ve bilhassa geçliğimiz için yazıldığı”, bu nedenle “Türklerin dünya tarihindeki rolleri ve yaratılışları üzerinde önemle durulduğu” belirtilir. Bu eserde ifade edilen Türklerin dünya tarihindeki rolleri, Batıda dünya tarihiyle ilgili son zamanlarda yayınlanan eserlerdeki veriler ile bazı dil incelemeleri karşılaştırılıp muhakeme edilerek varılan sonuçların ürünüdür. Bu konuda, ülkemizde yayınlanmış tarihsel teorilerin tamamına yakını Fransızca kaynaklardan alınmış bilgiler olduğundan, özellikle Fransızca kitaplar kaynak olarak kullanılmıştır. Bu yanlış görüşlerin yine Fransız bilginlerinin bilimsel verileriyle ve kanıtlarıyla düzeltilmesi tercih olunmuştur. Yaradılış ve insan konularında da, yeni teorileri kolayca anlaşılabilir tarzda özetleyen çağdaş yazarların eserlerine başvurulmuştur. Başka dillerde yazılmış çeşitli belgelerin ve diğer kaynakların araştırılması sonraki çalışmaya bırakılmıştır. Yazarlar, başlıca hedeflerinin “Türklerin yanlış görüşlerden, hatalı düşünelerden bir an evvel kurtulması” olduğunu, bunun için “esas fikirlerimizi bir an evvel yaymak” istendiğini açıklamıştır⁹⁶. Bu son açıklama, eserin hazırlanması üzerinde aceleci bir davranışın etkisi olduğunu göstermektedir.

“Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı eserin, sınırlı sayıda basılması ve sayılı kişilerin görüşlerine sunulması, yeni tarih çalışmalarıyla hedeflenen amacın henüz tam anlamıyla gerçekleştirilmemiş olduğunu göstermektedir. Bu eserin basımından kısa süre sonra kitabın genişletilerek ve düzeltilerek yeniden yazılması yolunda geniş çaplı bir çalışmaya girişilmesi buna kanıttır. Prof.Dr.Semavi Eyice’ye göre bu eser, birçok hatalı görüşlere, eksik ve hatalı taraflarına karşın, dünya tarihi içinde Türk tarihinin yeri konusunda yapılmış “ilk toplu deneme”dir. Eyice’ye göre Atatürk bu yapıtı çok acele yazdırtmış, fakat beğenmemiş, bunun üzerine, ilgililerin eleştirilerinin ve düzeltmelerinin istenildiği gibi değerlendirilmemesi üzerine yeni bir girişim başlatılmıştır. Bu girişimde, ilk denemenin planı esas tutulmakla birlikte, özellikle medeniyet tarihiyle ilgili bölümlere önem verilmiştir⁹⁷.

⁹⁵ *Türk Tarihinin Ana Hatları*, 2.B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996, s.25-26.

⁹⁶ *A.g.e.*, s.26.

⁹⁷ Eyice, *Bellelen*, C.XXXII, No. 128 (Ekim 1968), s.512-516.

Onbir bölümden oluşan “Türk Tarihinin Ana Hatları”nın planı şöyledir: I. Beşer Tarihine Methal, II. Türk Tarihine Methal, III. Çin, IV. Hint, V. Kalde, Elam ve Akad, VI. Mısır, VII. Anadolu, VIII. Ege Havzası, IX. Eski İtalya ve Etrüskler, X. İran, XI. Orta Asya. Eserin “Beşer Tarihine Methal” kısmı, 1929’da basılan ve Atatürk’ün tarih çalışmalarının ilk ürünü adlı küçük hacimli eserin hemen hemen aynıdır. İkinci bölümde ise, “Türklerin Ana-Yurdu” Orta Asya coğrafi olarak tanıtıldıktan sonra “Umumi Muhaceretler ve Medeniyetler” konusuna geçilir. İkinci bölümde, tarih devirlerinden binlerce yıl önce Orta Asya’da engin iç denizler olduğu, ilk medeniyetlerin bu denizlerin kıyılarında ve bunlara dökülen büyük ırmakların bereketli vadilerinde oluştuğu anlatılır. “Eski Türk Denizi” olarak nitelenen bu deniz zamanla kurumuş ve onun yerini çöller, kumsallar, bozkırlar, bataklıklar ve sığ göller almıştır. Bu büyük denizin kurumasından önce, Orta Asya’da verimli yerlerde işlenmiş “kereste medeniyeti” maden devirlerine kadar ulaşmışken, aynı dönemde dünyanın diğer yerlerindeki insanlar “en koyu vahşet hayatı” yaşıyordu. Buzul devrinin sona ermesi, büyük Türk denizi havzasındaki iklim koşullarının değişmesine ve Orta Asya’da kuraklık başlamasına neden olmuştur⁹⁸.

“Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı eserde, Orta Asya’da iklim değişikliğinin hangi nedenlerden kaynaklandığı konusunun birçok jeoloji bilgininin hâlen üzerinde çalıştıkları bir konu olduğu hatırlatılır. İklim değişikliği sonucunda, Orta Asya’daki büyük dağları örten buzların sularıyla beslenen Türk denizi kurumaya, yeni kara parçaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, yaşam koşulları kısırlaşmış, buzların çekilmesiyle ve geniş içdenizlerin aradan kalkmasıyla “Orta Asya’nın batıya kapıları, arkasına kadar açılmış”tır. Bundan sonra daha iyi iklimler aramak amacıyla Orta Asya’dan Çin’e, Hindistan’a, Ön Asya’ya, Kuzey Afrika’ya ve Avrupa’ya büyük göç dalgaları başlamıştır. Türkler, her gittikleri yerde yerli halkı egemenliğine alarak medenileştirmişler veya onları başka yerlere sürerek, oraların “otokton ahali” olmuşlardır. Çünkü Türkler, “yerlilere göre çok yüksek zekâları, gelişmiş silahlarıyla galebe çalmakta, yerleşmekte ve hükümlerini yürütmekte güçlük çekmediler”. Bu nedenle Çin’in, Hint’in, Ön Asya’nın en eski medeniyetlerini kuranlar “Asya kökenli”, dolayısıyla Türktür. Buna, “Türk’ün en az yedi bin yıldan beri otokton ahali halinde yerleşerek kendine yurt edindiği Anadolu” örnek verilir⁹⁹.

⁹⁸ A.g.e., s.58-59.

⁹⁹ A.g.e., s.59-61.

“Türk Tarihinin Ana Hatları” eserinde Türkler aleyhinde asırlarca yürütülen düşmanca telkinlerin kaynağının “Hıristiyanlık taassubu” olduğu belirtiliyor ve bunun “daima saf ve tarafsız kalması gereken bilimin ruhu içine de sokulmuş olması teessüfe değer hallerdendir” deniliyordu¹⁰⁰. Bu ifadeler, Türk Tarih Tezi’nin bilimsel temellere oturtulmak istendiğine bariz örnek olmasının yanı sıra ikiyüz yıldır süregelen tarihi bir görüş açısını tersyüz etmenin ve devrimci bir tarih görüşü aramanın kanıtlarıdır. Prof.Dr.Niyazi Berkes’in ifadesiyle, “Atatürk’ün ipuçlarını yakaladığı tarih görüşü Hıristiyan, İslâm, modern Batı, Türkçü ve İrkçi tarih görüşlerine tüm karşı gelen bir tarih görüşüdür”¹⁰¹. Ord.Prof.Dr.Enver Ziya Karal, Türk Tarih Tezi’ne Anadolu’nun yerli halkının Türkler olduğunu ileri sürülmesinin, Türklerin bu ülkede otokton olmadığı iddialarına karşılık olarak, Türklerden sonra Anadolu’ya gelenlerin istilacı duruma düştüğünü ve bunun orijinal bir görüş olduğunu belirtir¹⁰².

Yalnız yüz nüsha basılan “Türk Tarihinin Ana Hatları” eseri, yalnızca konuyla ilgili sınırlı sayıda kişinin görüşüne sunulmuştur. Bunlardan birisi, Türkiye’nin Kâbil Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bayur’dur. Bayur, Türk Tarih Heyeti Başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu’na hitaben kaleme aldığı mektupta bazı kaynakların kullanımının hatalı olduğu kanısında olduğunu bildirmiştir. Atatürk, bunun üzerinden iki yıl geçtikten sonra, Bayur’a söz konusu eleştirinin muhatabının kendisi olduğunu belirtmiştir. Bayur, Atatürk’e eleştirisinin ona yönelik olmadığını söylemişse de, O, “yok, yok hitap banadır” diyerek kullanılan kaynağı ve yorumunu açıklamıştır¹⁰³. Bu olay, Atatürk’ün söz konusu esere özel önem verdiğini ve kitaba yönelik eleştirileri de dikkatle incelediğini göstermektedir. “Türk Tarihinin Ana Hatları” eserinin uzmanların görüşlerine sunulması ve bunların değerlendirilmesi sonucunda tarih çalışmalarında yeni bir evreye girilmiştir. Bu evrede Türk tarihi çalışmalarında daha sistemli ve tutarlı bir yol izlenerek geniş çaplı faaliyetler yürütülmüştür. Bu çalışmalar dört ciltlik orta öğretim “Tarih” kitapları şeklinde ortaya çıkmıştır.

Atatürk önderliğinde tarih yazımında bulunmuş bazı kişiler, “Atatürk’ün bu arzusunun gelip geçici zannedilmesi”nden dolayı, “Türk Tarihinin Ana Hatları”

¹⁰⁰ A.g.e., s.69.

¹⁰¹ Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s.263-266.

¹⁰² Karal, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.257-266.

¹⁰³ Hikmet Bayur, “Atatürk’ten Anılar,” *Bellekten*, C.LII, No.204 (Kasım 1988), s.952.

eserinin yazımında yeterince dikkatli davranmamışlardır. Bu eserin yazımında görev alan Ord.Prof.Dr.İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı yapıtın yazımında birçok hatalar bulunduğundan, Atatürk’ün bu eseri beğenmemiş olduğunu belirtir. Uzunçarşılı, eserdeki hataların bir nedeninin yapıtın aceleci bir tarzda kaleme alınmasından kaynaklandığını belirterek, “Atatürk bu ilk tecrübeden sonra acele bir tarih yazmanın hatalı ve noksan olacağını ve birçok kitap ve vesikaya müracaat icap eylediğini ve ancak bu suretle ilmî bir şekilde bir Türk tarihi yazılabileceğini takdir ettiklerinden bu suretle Türk tarihinin yazılması yeni ve müsmir (verimli) bir yola girmiştir” diye yazar¹⁰⁴.

Bununla birlikte, “Türk Tarihinin Ana Hatları” kitabının basılmasından bir süre sonra, Talim ve Terbiye Dairesi’nin 15 Ocak 1931 tarihli kararıyla “Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı” başlıklı bir eser yayınlanmıştır. Bu eser, “Türk Tarihinin Ana Hatları”nın çeşitli bölümlerinden parçalar ve özellikle “Türk Tarihine Methal” bölümünden alınan kısımlarla yeni bir düzene göre sıralanmak suretiyle meydana getirilmiştir¹⁰⁵. Bu sentez eserin hazırlanmasında Türk tarihiyle ilgili bölümün esas alınması Türk Tarih Tezi’nin bu kısımda açıklanmış olmasından kaynaklanır¹⁰⁶. Bu kitap, bütün okullarda satışa çıkarılmış ve her yaşta öğrencinin bunu okuması istenmiştir. Bu yöndeki diğer eserler ise, “Türk Tarihinin Ana Hatları”nda özetlenen program ve ana fikre uygun olarak hazırlanmış ve 1931’de dört cilt halinde basılmış olan dört ciltten oluşan orta öğretim “Tarih” kitaplarıdır¹⁰⁷.

E. TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ’NİN KURULUŞU VE ÇALIŞMALARI

Avrupa ülkelerinde bilimsel araştırmalar yapan akademiler ile onların yayın organlarının yanı sıra çeşitli bilim dallarını konu alan çok sayıda dergi çıkarılmış ve bunlar uzun süre varlıklarını devam ettirmişlerdir. Fakat Türkiye’de, ihtisas kurumlarının ve yayınlarının Avrupa tarzında bir geleneği olmamıştır. Osmanlı başkentinde yaşayan yabancılar ve azınlıklar ise Batılı ölçütlerde dergiler çıkarmalarına ve kurumlar oluşturmalarına karşın, bunlar bütün Osmanlıları

¹⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Türk Tarihi Yazılırken,” *Bellekten*, C.III, No.10(1 Nisan 1939), s.250.

¹⁰⁵ *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

¹⁰⁶ Eyice, *Bellekten*, C.XXXII, No. 128 (Ekim 1968), s.510-511,514.

¹⁰⁷ Unat, *Ulus*, 29 Kasım 1960, s.2.

kapsayacak nitelikte değildir. Örneğin, İstanbul'da uzun süre yayınlanan "Gazette Medicale d'Orient", İstanbul'da yaşayan yabancı veya azınlık hekimlerinin inhisarında kalmıştır. Yine, 1861'de İstanbul'da kurulan "Hellenikos Philologikos Syllogos" (Rum Edebiyat Kurumu) dergisi Batıdaki bilimler akademileri düzeyini yakalamış ve Avrupa bilim dünyasında takdir edilmiştir. Bu kurum ve onun dergisi, 1923'e kadar faaliyette kalmış¹⁰⁸ ve daha sonra kurum kütüphanesi Ankara'ya taşınmıştır. Bu kitaplıktaki kitapların önemli bir kısmı Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kütüphanesine aktarılmıştır¹⁰⁹.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, resmen 15 Nisan 1931'de kurulmuş olmasına rağmen, hazırlık niteliğindeki kuruluş süreci Atatürk'ün 1928'de tarih çalışmalarıyla birlikte başlamıştır. Bu hazırlık süreci iki evreye ayrılır: Tarih çalışmaları için materyal toplanması ve Türk Ocakları bünyesinde 28 Nisan 1930'da Türk Tarih Heyeti'nin kurulması. Birinci aşama, yeni tarih çalışmalarının Atatürk'ün önderliğinde ve O'nun yakın çevresindeki tarihle ilgili kişiler yoluyla yürütüldüğü evredir. İkinci aşama, bu çalışmaların tarih uzmanlarını bünyesine alarak sistemli çalışmalara geçildiği aşamadır. Her iki evrenin de Atatürk'ün direktifleri ve düşünceleri çerçevesinde şekillenmiş olduğu söylenbilir. Dolayısıyla, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşunu irdelemek, bir bakıma Atatürk'ün tarih çalışmalarını incelemek demektir.

Atatürk önderliğinde tarih çalışmaları 1928 yılında başlamıştır. Prof.Dr.Afet İnan, Atatürk'ün 1928'de tarih çalışmalarına başladığı sıralarda "Evolution de l'Humanité" serisinden bazı eserleri edindiğini belirtir. İnan'ın önemle üzerinde durduğu eserlerden birisi, sözü edilen seride yayınlanan Eugène Pittard'ın 1924'te yayınlanan "Tarih ve Irklar" adlı kitabıdır. İnan'ın, Türklerle ilgili garazkâr düşüncelerin yer aldığını söylediği eser ise Georges Weulersse'in "Asie Insulinde, Afrique Programmés de 1924. Cours de geographie, Paris." adlı yapıtıdır¹¹⁰. Bayur ve Ünaydın, Atatürk'ün tarih çalışmalarında "L'Evolution de l'Humanite" adlı eserler dizisinin önemli bir başvuru kaynağı işlevi gördüğünü belirtirler¹¹¹. Atatürk,

¹⁰⁸ Semavi Eyice, "Uluğ İğdemir ve Belleten," *Belleten*, CXLIII, No. 170 (Nisan 1979), s.393.

¹⁰⁹ İğdemir, *Yılların İçinden*, s.206.

¹¹⁰ Afetinan, *Atatürk'ten Mektuplar*, s.10-11; *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.192.

¹¹¹ Bayur, *Belleten*, C.LII, No. 204 (Kasım 1988), s.952; Ünaydın, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları*, s.51.

tarih çalışmalarına başladığı sıralarda Darülfünun'da verilen tarih ders notlarını da inceliyordu. O, bu çalışmalara başlayınca, "büyük miktarda ve bilhassa Fransızca neşredilmiş" tarih kitapları da getirtmiş ve bunun için Çankaya Köşkü'nde yeni bir kütüphane yaptırmıştır. Atatürk, bu sıralarda özellikle İslam tarihi ve İslam medeniyetinde Türklerin yerleri konuları üzerinde duruyordu¹¹².

Fransız bilgini Eugène Pittard Atatürk'ün tarih çalışmalarına başladığı sıralarda, 1928'de Türkiye'ye bir inceleme gezisi yapmıştır. Pittard, bu gezisiyle ilgili gözlemlerini "A travers l'Asie Mineure. Le Visage nouveau de la Turquie"(1931) adlı kitabında anlatmıştır. Pittard, 1901-1925 arasında da birkaç defa Türkiye'yi ziyaret etmişti. Bu seferki ziyaretinde, Ankara'da ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde (Diyarbakır, Sivas, Konya) incelemeler yapmıştır. Bu gezisinde "bütün bir halk kitlesinin cehtine (çalışmasına)" tanık olduğunu belirten Pittard, sonraki yıllarda Atatürk ile konuştukları konuların başında "neolitik medeniyetin dünyaya getirdiği büyük sosyal değişim" in geldiğini ve Atatürk'ün talebi üzerine "Paris Antropoloji Dergisi"nde Türk Tarih Tezi'nin önemli noktalarını tanıttığını açıklar¹¹³.

Şevket Aziz Kansu, 1929'da Paris'te öğrenimde iken, Pittard'ı ziyarete giderek onunla tanışmıştır. Kansu, Pittard'ın 1928'de Türkiye'ye yaptığı araştırma gezisi esnasında hem antropolojik hem de prehistorik incelemeler yapmış, bu sırada Adıyaman'da paleolitik bir istasyon tespit etmiş ve bununla ilgili bulgularını aynı yıl yayınlanan bir makalesinde açıklamış olduğunu belirtir¹¹⁴. Pittard, 1924'te yayınlanan "Irklar ve Tarih" adlı eserinde, Neolitik çağın başlamasından önce "çok önemli bir etnik olgu" olan brekisefal bir halkın ortaya çıktığını ve Yontmataş çağında Avrupa'da bilinmeyen bu yeni insan tipinin Asya'dan gelmiş olabileceğini ileri sürüyordu. Pittard, 1928'de "Türk Antropoloji Mecmuası"nda yayınlanan bir makalesinde ise, Etrüskler'in kökenleri bilinmemekle birlikte "keyfi bir şekilde" Lidyalı olduklarının açıklanmakta olduğunu, eski Lidya topraklarında yaşayan kültürlerin ayrıntılı bir incelemesine girişilmesi gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca Pittard, Önasya'da antropolojik unsurların topluca incelenmesinin giderek bir

¹¹² Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.193, 304-306.

¹¹³ Eugène Pittard, "Atatürk'ün Hatırasını Tazim," *Bellekten*, C.III, No.10 (1 Nisan 1939), s. 183-189.

¹¹⁴ Şevket Aziz Kansu, "Eugène Pittard (1867-1962)," *Bellekten*, C.XXVI, No.105 (Ocak 1963), s.105-106.

zorunluluk haline geldiğini belirtiyor ve Türk yetkililerin, etnik unsurlarının çözümlenmesine ilgi duyacağını umuyordu¹¹⁵.

Türkiye’de yeni tarih çalışmalarının 1929’da yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu sıralarda, daha sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi olan bazı kişilerin, bazı yabancı ülkelerde yapılan tarih çalışmaları konusunda incelemeler yaptıkları görülmektedir. Örneğin Reşit Saffet Atabinen, Haziran-Temmuz 1929’da Orta ve Kuzey Avrupa’da “Türkçülük tetkiklerinde” bulunmuş ve buralardaki izlenimlerini önce “Türk Yurdu” dergisinde yayınlamıştır. Reşit Saffet, bu incelemeleriyle ilgili bir makalesinde örneğin Leningrad’ta “Türkiyatın müteaddit şubelerile meşgul olan ondört müessesese ve teşekkül ile temasta bulundum” diye yazıyor. Reşit Saffet, Kasım 1929’da yayınlanan bir makalesinde de “Gazi’nin Ankara’sı ilim noktai nazarından Türkiyatın da merkezi olmalıdır” diyordu. R. Saffet’in, bu düşüncesini Atatürk’ün Türk Ocakları merkez binasını ziyaretinde orada “mükemmel bir Türkiyat kütüphanesi vücuda getirilmesi arzu ve emirleri”nden hareketle açıkladığı anlaşılıyor. Reşit Saffet’e göre bir yandan iyi bir Türkiyat merkezi için gerekli hazırlıklar yapılmalı, diğer yandan da öğretim alanında milli tarih uygulamaya konulmalıdır. R. Saffet, yeni tarih çalışmalarının Atatürk’ün himayesinde ve Türk Ocakları bünyesinde “mümasil ecnebi müesseseleri kadar muvaffakiyetle” yapılabileceğini açıklamaktadır¹¹⁶.

Yeni tarih çalışmaları 28 Nisan 1930’da Türk Ocakları bünyesinde oluşturulan Türk Tarih Heyeti ile kurumsal bir şekil almaya başlamıştır. Türk Tarih Tezi henüz oluşum halindeyken, Türk Ocakları’nın yayın organı “Türk Yurdu” dergisinde 1930 başlarından itibaren yeni tezi anımsatır nitelikte haberlere yer verilmiştir. Bu yöndeki ilk haberlerin Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yapılan kazılarda bulunan arkeolojik bulgularına dayandırılması dikkat çekicidir. “Türk Yurdu” dergisinin Ocak 1930 tarihli sayısında, Yozgat’a bağlı Alişar höyüğünde 1926’dan itibaren bir kazı ekibiyle araştırmalar yapan Chicago Üniversitesi Şark Enstitüsü öğretim üyesi Prof.Dr.Von Der Osten ile bir röportaj yayınlanmıştır. Bu röportajda Osten, “Anadolu bugünkü dünya medeniyetinin teşekkülünde mühim bir amil olmuştur. Fakat Anadolu’nun kültür tarihindeki bu mevkiî yakın zamanlara

¹¹⁵ Copeaux, s.34-35.

¹¹⁶ Atabinen, *Türklük ve Türkçülük İzleri*, s.9-15.

kadar tanınmıyor ve ehemmiyet verilmiyordu” diyordu. Osten’ı yakından ilgilendiren konuların başında Hititler gelmektedir. Ona göre, “bütün Anadolu tarihini toptan kavramadıkça Hitit meselesini ayrı hal mümkün değildir... Hititlerin maddi medeniyetleri üzerinde eskisinden daha çok malûmatımız olmakla beraber daha çok öğrenmeye muhtacız. İleride Hititlerin nereden geldiklerini katıyetle söylemek mümkün olacaktır”¹¹⁷. Gerçekten de, Türk Tarih Tezi’nin açıklandığı yıllarda, eskiden beri tartışıla gelen Hititlerin ve Sümerlerin kökenleri konusunda bilim çevreleri bir anlaşmaya varamamıştı.

Ord.Prof.Dr.Ekrem Akurgal, Atatürk’ün Anadolu yarımadasının zayıf ve kuvvetli taraflarını sezmiş ve onun ancak bir bütün halinde zinde bir devlete ülke olabileceğini görmüş olduğunu belirtir. Akurgal bu nedenle, Atatürk’ün Hititleri, Sümerleri ve İskitleri Türklerin ecdadı sayarak Anadolu’yu müstevlilere karşı manevi bir silahla müdafaa etmek ve sahiplenmek istediğini açıklar¹¹⁸. Prof.Dr.İlber Ortaylı, iki Dünya Savaşı arası dönemde bilim çevreleri (örneğin Alman bilgini Kurt Bittel’in Sümerlerin Alman kökenliği olduğu iddiası) de dahil olmak üzere, kökenleri tam olarak belirlenmemiş Eskiçağlar halklarının çeşitli ülkelerce sahiplenildiğini (örneğin Sümerlerin Macar asıllı olduğu iddiası) ve Türk Tarih Tezi’nin de bu bağlamda anlam kazandığını açıklar¹¹⁹. Prof.Dr.Mete Tunçay, Türk Tarih Tezi’nin, “Nazi ideolojisinin esinlemesiyle Hititlerin Cermen kökenli olduklarının ileri sürülmesine tepkinin” bir parçası olduğunu belirtir¹²⁰. Prof.Dr.Stefanos Yerasimos’a göre, 1920’lerde ve 1930’ların başlarında bazı Balkan uluslarınca “Anadolu’da bile işgalci sayılan Türkler davetsiz misafirler” olarak görülüyordu. Yerasimos’a göre söz konusu yıllarda ve Slavlar, Romenler, Yunanlılar, Arnavutlar gibi milletler arasında “ataların eskiliği” konusunda bir mücadele vardı. Ona göre bu mücadele, “Türkleri Hititlere sahip çıkmaya, böylece Anadolu’daki Grek varlığını parantez içine almaya itmiştir”¹²¹.

¹¹⁷ H[amit]. Z[übeyr]. (Koşay), “Anadolu Arkologyası Sorgusu,” *Türk Yurdu*, C.V, No.34 (Birinci Kanun 1930), s.5-10. Türk Ocakları çevresinin Tarih Tezi’ne katkı amaçlı yayınları için bakınız: Üstel, s.393-394; “4500 yıl Evvel bir Türk Medeniyeti mi?,” *Türk Yurdu*, C.V, No.31 (Temmuz 1930); Necip Asım, “Vatan Tarihi, Millet Tarihi,” *Türk Yurdu*, C.VI, No.39 (Mart 1931).

¹¹⁸ Ekrem Akurgal, “Tarih İlimi ve Atatürk,” *Belleten*, C.XX, No.80 (Ekim 1956), s.571-584.

¹¹⁹ Ortaylı, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.262.

¹²⁰ Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s.301.

¹²¹ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, çev. Şirin Tekeli, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.26.

Bir dönem Anadolu'da hükümlan olmuş ve dikkate değer kültür varlıkları yaratmış topluluklar Türk Tarih Tezi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Türk Tarih Tezi'nde Hititler, Sümerler, Asurlar ve sair Anadolu'da ve Mezopotamya'da yaşamış topluluklar Orta Asya kökenli, yani Türk asıllı sayılmıştır. Bundan başka, Avrupa medeniyetinin önemli unsurundan biri olan eski Yunan, coğrafi olarak Adalar Denizi içinde ve "Akdeniz Medeniyeti" çerçevesinde değerlendirilmiştir. Türk Tarih Tezi'nde Avrupa ise, "Asya'nın Batıya doğru bir çıkıntısı" olarak gösterilmiş, dolayısıyla Avrupalılar da Asyalı sayılmıştır. "Türk Tarihinin Ana Hatları" esirinde, Anadolu'da ise henüz yeterince arkeolojik kazılar yapılmamış olduğu belirtilmiş ve araştırmalar ilerledikçe Küçük Asya'da yerleşen toplulukların Anadolu'ya gelişmiş bir medeniyet getirmiş olduklarının anlaşılacağı açıklanmıştır¹²².

Türk Tarih Tezi'nin esaslarından birisi de, o güne kadar medeniyet tarihi yazımında kullanılan bulguların temelde Avrupa'da bulunan veriler ışığında kaleme alınmış olduğunun önemle belirtilmesidir. Bu nedenlerle, Türk Tarih Tezi'nin yeni bulgularla ve kanıtlarla sağlaştırılması amacına yönelik olarak, arkeolojik çalışmalara öncelik verilmiştir. Arkeoloji çalışmaları, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulduktan sonra bu kurumun himayesinde ve nezaretinde yürütülmüştür. Belirtilmelidir ki, Türkiye'nin ilk arkeologlarından Remzi Oğuz Arık, Fransa'da arkeoloji öğrenimini tamamladıktan sonra, 1930 başlarında "Türk Yurdu" dergisinde arkeolojik verilere dayanarak "Akdeniz Medeniyeti" konusunda makaleler yayınlamıştır. Ancak, Arık'ın bu makalelerinde özgün bir yaklaşımın sergilenmediği ve Akdeniz medeniyetinin tanıtılmasının amaçlandığı görülür. Bu makaleler ile Türk Tarih Heyeti'nin tarih çalışmaları arasında organik bir ilişki görülmemektedir.

Avrupa ülkelerinde arkeoloji ve onunla ilişkili olarak tarih çalışmalarının 19. yüzyıl başlarına kadar giden kurumsal yapıları vardır. Bu kuruluşlar, belirli kentlerde açılan şubelerinin çalışmalarıyla yerel tarihçilik yolunda önemli eserler meydana getirmişlerdir. Türkiye'de ise, Avrupa tarzında çalışmalara örnek alan bireysel çabalar olmuşsa da, bu yönde ilk girişimi Batılılar başlatmıştır¹²³. Türkiye'de yerli bilim adamlarının ilk kazı çalışmaları Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulduktan sonra yapılmıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tüzüğünde arkeoloji çalışmalarına da yer

¹²² *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s.57, 61, 191, 226.

¹²³ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36 (Aralık 1986), s.41.

verilmiş, Dr. Reşit Galip'in Maarif Vekilliği zamanında arkeoloji ve Eskiçağ tarihi üzerinde ihtisas yapmaları için yurtdışına öğrenciler gönderilmiştir. Yine aynı dönemde, Ahlatlıbel'de ve Dikmen'de hafriyat yapılmış, fakat önemli bir sonuç alınamamıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti öncülüğünde ilk sistematik arkeolojik çalışmalar ise 1935'te Alacahöyük kazısıyla başlamıştır¹²⁴.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1931'de kurulduktan sonra 1937'de "Belleter" dergisi çıkıncaya kadar resmi nitelikli bir yayın organına sahip olmamıştır. Bunun nedeni, cemiyetin, okul ve başvuru kitapları ile "Türk Tarihinin Ana Hatları" üzerinde çalışmaya öncelik vermesidir. Ancak, Temmuz 1933'te yayın hayatına giren "Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi" Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin gayri resmi yayın organı olmuştur. Cemiyet üyelerinin katkıda buldukları bu dergi arkeoloji, etnoloji ve sanat tarihi konularına öncelik veriyordu¹²⁵. Söz konusu derginin çıkmasına öncülük eden ve yayın politikasını belirleyen dönemin Maarif Vekili ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi Dr. Reşit Galip'tir¹²⁶. R. Galip, gerek Türk Tarih Tezi'nin oluşumu gerekse Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu sürecinde önemli işlevler üstlenmiştir. Onun bu nitelikleri, Türk Ocakları bünyesinde Türk Tarih Heyeti oluşturma sırasında açıkça görülmüştür.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu sırasında İstanbul'da Alman ve Fransız Arkeoloji Enstitüleri'nin kurulması dikkat çekicidir. 1930'da İstanbul şubesi kurulan Alman Arkeoloji Enstitüsü, Türkiye'de ve Türkiye'ye komşu ülkelerde tarih ve arkeoloji araştırmaları yapmayı amaçlamıştır. Bu enstitü, yayınları arasında Türk tarihi ve sanatı hakkında belgelere dayalı eserlere de yer vermiştir. Fransız Arkeoloji Enstitüsü ise, Türkiye tarihi konusunda çalışmalar yapması koşuluyla, 1931 başlarında kurulabilmiştir¹²⁷. Ayrıca Almanlar, Alman oryantalistlerinin akademik meslek derneği olarak faaliyet gösteren Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin 1927'de İstanbul'da bir şubesini açmışlardı¹²⁸. Bunlar, Türk bilim çevrelerinin de benzer çalışmalara yönelmesini teşvik edici etkilerde bulunmuş olmalıdır. Kısacası, Türk

¹²⁴ A. Afetinan, *Tarih'ten... Bugün'e*, Ankara, Kültür Yayınları, 1970, s.186-187.

¹²⁵ Şakiroğlu, *Belleter*, C.XLVII, No. 188 (Ekim 1983), s.1210-1211.

¹²⁶ Ahmet Şevket Elman, *Dr.Reşit Galip (1892-1934)*, Ankara, Yeni Matbaa, 1953, s.71.

¹²⁷ Halil Ethem (Eldem), *İstanbul'da İki İrfan Evi*, İstanbul, İstanbul Müzeleri Neşriyatı, 1937, s.9-11.

¹²⁸ Christoph K. Neumann, "Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin Orient Enstitüsü," *Toplumsal Tarih*, C.III, No.14 (Şubat 1995), s.56.

Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu üzerinde, Anadolu araştırmalarında yerli bilim adamları yetiştirme düşüncesinin önemli etkileri olmuştur.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu üzerinde bir diğer etkenin iktisadi nitelikli olduğu görülmektedir. Bir İngiliz yazarı, 1930'da yayınlanan eserinde "Osmanlı zihniyeti"nin yeni Türkiye'de varlığını sürdürdüğüne işaret ederek, modern Türkiye'nin bir bakıma Tanzimat ve Meşrutiyet temeli üzerinde yükseldiğini tartışmaktadır. T. Waugh, bununla birlikte, Lozan'dan arta kalan sorunlardan kapitülasyon hükümlerinin kaldırılmasıyla, onun bütün korkulu kötü sonuçlarının da sona erdiğini belirtir¹²⁹. Pittard'ın ifadesiyle, "şu satırları yazdığım 1929'da Türkiye, kendisini evvela mazisine sonra da genç devlet adamlarının bir millî âr (namus) addettikleri kapitülasyonlara bağlayan rabitaları kesmiş olan mamur ve mesut bir memleketir". Pittard, Türkiye'yi mazisine bağlayan başlıca unsurun Arap harfleri olduğunu belirterek, Latin harflerinin kabulü yönündeki çalışma dönemini "müşterek heyecanların en şiddetli olduğu bir zaman" olarak nitelendirir¹³⁰.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasının bir diğer nedeni de, o döneme kadar resmi tarih çalışmalarını yürüten Türk Tarih Encümeni'nin faaliyet alanının Osmanlı tarihiyle sınırlı kalması ve üstelik, bu encümenin Osmanlı döneminden kalma bir kurum olmasıdır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti 1931'de Ankara'da kurulunca İstanbul'da bulunan Türk Tarih Encümeni'ne mali destek kesilmiştir. Bundan sonra, Türk Tarih Encümeni kitaplığı Ankara'ya taşınmış¹³¹ ve böylece resmi tarihçilik alanında muhtemel bir ikilik önlenmiştir. İşte, yeni anlayışla modern tarih çalışmaları yapacak kurumun oluşumu, yukarıda anlatılan koşullar içinde gerçekleşmiştir. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin, başlangıçta yine Osmanlı döneminden kalma bir kurum olan Türk Ocakları bünyesinde oluşturulması ilginçtir. Bunun nedeninin, Türk Ocakları'nın geniş bir örgüt yapısına ve etkinlik alanına sahip olması dolayısıyla bu etkiden yararlanmak ve yeni tarih görüşünü geniş kitlelere yaymak düşüncesi olduğu söylenebilir.

¹²⁹ Sir Telford Waugh, *Turkey Yesterday, To-day and To-morrow (1830-1930)*, London, Chapman and Hall's, 1930, s.282-283.

¹³⁰ Eugène Pittard, *Anadolu*, çev. Reşat Nuri [Darago], Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, s.8, 54. Bir gazetede yeni harflerle ilgili şöyle bir ifade kullanılır: "İlk Faideler: Yeni harfler sayesinde Türk dili halk kütellerini cehaletten kurtaracak ve Türkiye'deki bütün unsurların müşterek dili olacaktır." *Milliyet*, 8 Ağustos 1928.

¹³¹ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.1.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk şekli olan Türk Ocakları Türk Tarih Heyeti, Türk Ocakları'nın 1930 yılında yapılan kurultayında, 23-28 Nisan tarihleri arasında Atatürk'ün direktifliyle Aksaray murahhası Afet İnan'ın önerisi üzerine (28 Nisan Pazartesi) oluşturulmuştur¹³². Mustafa Kemal Atatürk, Türk Ocakları Yasası'nın ikinci ve üçüncü maddelerinin yeniden yorumlanarak, Ocakların bünyesinde Türk medeniyeti tarihini esas alan tarih çalışmaları yapılmasını istemiş ve bunun için Afet İnan, Sadri Maksudi ve Reşit Galip'i görevlendirmiştir. Kurultayda bu amaca yönelik olarak yapılacak girişim Atatürk'ün huzurunda Çankaya Köşkü'nde tasarlanmıştır. Çankaya Köşkü'nde yapılan tasarıya göre söz konusu girişim yönünde Afet İnan ilk konuşmayı yaparak Türk Tarih Encümeni kurulmasıyla ilgili öneriyi verecek, sonra Sadri Maksudi ve Reşit Galip onu destekleyici konuşmalar yapacaklardı¹³³.

28 Nisan 1930 tarihli Türk Ocakları kurultayının son toplantısında Aksaray delegesi Afet İnan, Türk Ocakları Yasası'nın ikinci ve üçüncü maddelerine dikkat çekmiş ve Sadri Maksudi'nin bir gün önceki konuşmasını hatırlatmıştır. Konuşmasında İnan, "Türk'ün doğru tarihini bilmek şarttır" diyerek, kendisine 1929'da Atatürk'ün dikte ettirdiği ve öğretmenlik yaptığı okulda okuttuğu "Tarih Notları"nu esas alarak, medeniyet tarihinde Türklerin yerleri ve medeniyete katkıları üzerine bir konuşma yapmıştır. İnan'ın konuşmasından sonra, sırasıyla Sadri Maksudi ve Reşit Galip de aynı yönde birer konuşma yapmışlardır. Bu konuşmalardan sonra, kurultaya "Türk tarih ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik için hususi ve daimi bir heyetin teşkiline karar verilmesini" isteyen kırk imzalı bir öneri verilmiştir. Söz konusu öneri, Yasa Encümeni'ne havale edilmiş ve encümenin teklifi oylaması ve bunun oybirliği ile kabulü sonucunda Türk Tarih Heyeti kurulmuştur¹³⁴.

Sadri Maksudi Arsal'ın kızı Adile Ayda, Türk Tarih Heyeti'nin oluşumunda kurultayda asıl girişimin ve ilk konuşmanın babasına ait olduğunu ileri sürmüştür. Adile Ayda, Arsal'ın 28 Nisan'da bu yönde İnan'dan önce bir konuşma yaptığını, fakat tutanaklara geçirilmediğini belirterek, bu konuşmanın orijinal metninin

¹³² Üstel, s.336; Çoker, s.2.

¹³³ Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.194-195.

¹³⁴ A.g.e., s.194-198. Karşılaştırmız. "Bir Aylık Ocak Haberleri," *Türk Yurdu*, C.IV, No.29 (Mayıs 1930), s.88-92.

kendisinde bulunduğunu açıklar¹³⁵. Afet İnan, 28 Nisan tarihli konuşmasının başlarında “bu sözlerim bilhassa dünkü toplanmada Profesör Sadri Maksudi Beyefendi’nin mütalâalarından mülhem olarak tesbit ettiğim bazı notlardır. Bunları arzedeceğim” diyordu. Sadri Maksudi, 27 Nisan tarihli konuşmasında “milli şuuru cemiyete hakim yapmak lüzumundan” bahsetmiş, bunun için “Ocakların tercüme ve telif mecburiyetinde bulunduğu eserleri” anlatmıştı. Afet İnan da, konuşmasını Türk Ocakları Yasası’nın ikinci maddesindeki “milli şuurun kuvvetlenmesi” deyiminden hareketle yapmıştı. 27 Nisan tarihli toplantıda, sonradan Türk Dil Kurumu’nda aktif görev alan ve Türk Dil Tezi’nin oluşumunda ve öğretiminde önemli işlevleri ve katkıları olan Hasan Reşit Tankut da Doğu İlleri Müfettişi sıfatıyla bir konuşma yapmıştı. Tankut, konuşmasında kendi müfettişlik bölgesindeki çalışmaları ile Doğu illerinin etnografik özellikleri konusu üzerinde durmuş ve 1930-1931 yıllarında Türk Ocakları’nın en çok üzerinde meşgul olduğu konulardan birine temas etmişti. Reşit Galip ise, 28 Nisan tarihli oturumdaki konuşmasında “büyük rehberin Türk milletine ilhamıyla gösterdiğini, arkadaşların teklifleriyle formül haline koymak ve o esas üzerine çalışmak Türk Ocağı’nın mukaddes vazifesi olacaktır”¹³⁶ diyordu.

Görülüyor ki, söz konusu girişimi yönlendiren ve şekil veren bizzat Atatürk’tür. Türk Tarihi Heyeti’nin kuruluşuna gerekçe olarak yapılan konuşmalarda Türk medeniyeti tarihi üzerinde durulmuştur. Bu konuşmalarda, daha önce de belirtildiği üzere, Aralık 1929’da yayınlanan ve Atatürk’ün tarih anlayışını yansıtan “Türk Çocuklarına Tarih Notları” esas alınmıştır. Üç hatibin (S. Maksudi, R. Galip, A. İnan) de, konuşma metinlerini Atatürk’ün nezaretinde hazırladığı dikkate alınırsa, söz konusu girişimin kaynağının Atatürk olduğu anlaşılır. Ayrıca bu konuşmaların, Türk Tarih Tezi’nin açıkça ortaya konduğu “Türk Tarihinin Ana Hatları” eserindeki düşünceleri özetler nitelikte olduğu görülmektedir. Söz konusu eserin, 1930 sonlarında yayınlandığı göz önüne alınırsa, Türk Tarih Tezi’nin düşünsel bir hazırlık sürecinin ürünü olduğu söylenebilir.

Sadri Maksudi Arsal, Türk Ocakları Kurultayı’nın 28 Nisan 1930 tarihli oturumundaki konuşmasında, “Türk ırkı, beşeriyet tarihine en çok tesir icra etmiş,

¹³⁵ Adile Ayda, “Sadri Maksudi’nin Türk Tarih Kurumunun Kuruluşundaki Rolü,” *Türk Kültürü*, C.V, No.53 (Mart 1967), s.28-29.

¹³⁶ *Türk Yurdu*, C.IV, No.29 (Mayıs 1930), s.84-85, 88. Karşılaştırınız. *Türk Tarihi Hakkında Mütalâalar*, Ankara, Türk Ocakları Neşriyatı, 1930; İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.193-199; Üstel, s.332-333, 394.

medeniyetin ilerlemesine hizmet etmiş bir ırktır. Bu, son zamanlara kadar meçhul kalmış bir hakikattir. Bu hakikate doğru yürümek fikri(nin) istiklâl mücadelesinden sonra doğmuş olduğu kanaatindeyim” diyordu¹³⁷. Prof.Dr.Taner Timur, Reşit Saffet Atabinen’in 1929’da Budapeşte’de verdiği bir konferansta Türk Tarih Tezi’nin ilk ifadelerini ortaya koyduğunu açıklar. Timur, Reşit Saffet tarafından bu konferansta ileri sürülen görüşlerin Türk Tarih Heyeti’nin kurulması ve Tarih Tezi’nin oluşması sürecinin ilk işaretlerinden olduğunu belirtir¹³⁸. Reşit Saffet, 1929’da yayınlanan söz konusu konferansına değindiği makalesinin birinde, Budapeşte’de Turan Cemiyetinde, Turancılık ve Türkçülük hakkında bir konferans verdiğini anlatır. R. Saffet, bu konferansta “Türk-Macar kavimlerinin müşterek hayatlarının, din nazariyesi ve tesiri haricinde, henüz bir tarihi yazılmamış” olduğunu belirterek, bunu “bilhassa Macar müverrihlerinden beklediğimizi” açıkladığını belirtir¹³⁹.

Türk Ocaklarının 1930’da yapılan kurultayında merkezi Budapeşte’de bulunan Turan Derneği’nin özel bir temsilcisi, Türkolog Peter Moricz de delege sıfatıyla kurultayın açılışına ve toplantılarına katılmıştır¹⁴⁰. Türk Tarihi Tetkik Heyeti’nin ilk üyelerinden birisi de uzun süredir Türkiye’de ikâmet eden ve o sırada Etnografya Müzesi uzmanı ve Dil Heyeti üyesi olan Macar bilgini Mézaros’dur¹⁴¹. Reşit Saffet, Turan Derneği mensuplarının ifadesiyle Türk Turancılarını temsil ediyordu. Onun 1929’da Budapeşte’de verdiği konferans Macar Turancıları tarafından hayli önemsenmiştir¹⁴². Prof.Dr.Mahmut Şakiroğlu, Reşit Saffet’in ve onun değerindeki birkaç kişinin (Hasan Cemil, Vasıf Çınar), iyi derecede yabancı dil bildiklerinden, Türk Tarih Heyeti üyeliğine alındıklarını belirtir¹⁴³.

Türk Ocakları Merkez Heyeti’nin seçtiği Türk Tarih Heyeti onaltı kişiden oluşuyordu. Heyet, ilk toplantısını 4 Haziran 1930’da Türk Ocakları Merkezi’nde gerçekleştirmiştir. 4 Haziran 1930’da Türk Tarihi Heyeti üyeleri arasında görev

¹³⁷ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.75-76.

¹³⁸ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.146-147.

¹³⁹ Reşit Saffet, *Türklük ve Türkçülük İzleri*, s.17 vd. Fransız tarihçisi Fernand Braudel, Reşit Saffet’in İstanbul’un fethiyle ilgili Türkçü yaklaşımını eleştirerek, onun yaklaşımını “vahye dayalı ‘sapkın’ ve tartışmaya açık” diye nitelendirir. Braudel, *Tarih Üzerine*, s.299.

¹⁴⁰ Üstel, s.331.

¹⁴¹ BCA BKK 28 21 07.

¹⁴² Demirkan, s.61-63.

¹⁴³ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.38 (Şubat 1987), s.50.

dağılımı yapılmıştır: Mehmet Tevfik Bıyıklıoğlu (Başkan), Yusuf Akçura (Başkan Yard.), Samih Rifat (Başkan Yard.), Reşit Galip (Genel Sekr.), Ayşe Afet İnan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hamit Zübeyr Koşay, Halil Ethem Eldem, Ragıp Hulusi Özden, Reşit Saffet Atabinen, Zakir Kadri Ugan, Sadri Maksudi Arsal, Gyula Mészáros, Mükrimin Halil Yınanç, Vasıf Çınar, Yusuf Ziya Özer¹⁴⁴. Görev dağılımından sonra Heyet Başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu bir konuşma yaparak, meşguliyetlerinin “Milli Türk Tarihi” olacağını ve bu çalışmaların Atatürk’ün “himaye ve irşatları” ile gerçekleşeceğini belirtmiştir. Bundan sonra, Atatürk’e “arzı şükran olunması”na karar verilmiş ve heyetin çalışma planının genel taslağı konusunda görüşmeler yapılmıştır¹⁴⁵.

Prof.Dr.Mahmut Şakiroğlu, Türk Tarih Heyeti’nin türdeş bir yapıda olmadığını ifade eder¹⁴⁶. Prof.Dr.İlber Ortaylı da, Türk Tarih Heyeti üyeleri arasında dünya görüşü ve metot beraberliğı olmadığını ve bu nedenle, “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı eserin yazımında güçlükler ve aksaklıklar olduğunu belirtir¹⁴⁷. Türk Tarih Heyeti, ilk olarak, 1930 sonlarında, esasları daha önce okullar için bastırılan tarih notları münasebetiyle hazırlanmış olan “Türk Tarihinin Ana Hatları” ile buna dayanarak 1931 başlarında “Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı” eserlerini yayınlamıştır¹⁴⁸. Heyetin, oluşumundan itibaren sekreterliğini Mustafa Uluğ İğdemir yapmıştır. Heyet, resmen cemiyet oluncaya kadar 4 Haziran 1930-29 Mart 1931 tarihleri arasında sekiz resmi toplantı yapmıştır¹⁴⁹. Türk Tarih Heyeti ve üyeleri, 1931 yılı başlarında Hitit ve Önasya Cemiyeti üyeliğine seçilmiştir. Merkezi Paris’te bulunan bu derneğin resmi başkanı o sıralarda Boğazköy’de Hititler hakkında kazı çalışmaları yapmakta olan Fransız profesörü Dellaport’tur. Söz konusu derneğin fahri başkanı ise Atatürk’tür. Bu sıralarda Türk Tarih Heyeti’nin ödenek yokluğu nedeniyle verimli şekilde çalışmadığı söyleniyordu¹⁵⁰.

¹⁴⁴ Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, TTK, 1983, s.3.

¹⁴⁵ “Türk Tarih Heyeti,” *Türk Yurdu*, C. IV, No.30 (Haziran 1930), s.58-59.

¹⁴⁶ Şakiroğlu, *Belleten*, C.VII, No.38 (Şubat 1987), s.50.

¹⁴⁷ İlber Ortaylı, “Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine,” *Tarik Zafer Tunaya’ya Armağan*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s.36.

¹⁴⁸ İğdemir, *Yılların İçinden*, s.310.

¹⁴⁹ Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.193, 199.

¹⁵⁰ *Vakit*, 17 Mart 1931; *Vakit*, 19 Mart 1931..

Türk Tarih Heyeti, Türk Ocakları'nın 10 Nisan 1931'de kapanması nedeniyle 12 Nisan 1931'de bir toplantı yaparak, "heyetimizin hukuki vaziyeti kalmadığından, yeni bir isimle müstakil bir cemiyet halinde yeniden teşekkülü için bir nizamname tertibi ile hükümete müracaat edilmesi" kararını almıştır¹⁵¹. Türk Tarih Heyeti, 12 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ni kurarak bir yönetim kurulu seçmiş ve eski başkanlık divanının görevine devam etmesine karar vermiştir. Aynı gün, bir tüzük hazırlanmış ve bir dilekçe ile Dahiliye Vekâleti'ne başvurulmuştur. Bakanlığın bu dilekçeye 15 Nisan 1931 tarihli yazısında derneğin kuruluşuna "Cemiyetler Kanunu'na tevfikân" izin verilmiştir¹⁵². Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, bundan sonra ilk toplantısını 26 Nisan 1931 tarihinde yapmıştır. Bu toplantıda, "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eserin esas tutulmak ve müfredat programlarına göre Türk tarihi derslerine esas olmak üzere hazırlanan kısımların bazıları formalar halinde üyelere dağıtılmış ve söz konusu eser hakkında cemiyete gelen değerlendirmeler okunmuştur¹⁵³.

Ankara kaynaklı 31 Mart 1931 tarihli bir haberde "Türk Ocakları Türk Tarih Encümeni ocakların lağvı üzerine müstakil bir enstitü halini alacaktır... Türk tarihinin ana hatları hakkında muhtelif ecnebi âlimlerinin tenkitleri gelmektedir" deniliyordu¹⁵⁴. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin 12 Nisan 1931 tarihli 12 maddelik yönergesinde "Türk tarihini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmek" amacıyla kurulduğu belirtiliyordu. Cemiyet, bunun için bilimsel toplantılar yapmayı, Türk tarihinin kaynaklarını araştırıp bastırmayı, bunun için gerekli gördüğü yerlere kazı, inceleme ve keşif kurulları görevlendirmeyi ve inceleme ve araştırma sonuçlarını yayınlamayı hedefliyordu. Tüzüğüne göre Atatürk'ün himayesinde ve Ankara'da kurulmuş olan cemiyetin "fahri reisi" Maarif Vekili'dir¹⁵⁵. Cemiyetin merkezinin Ankara'da olduğunun tüzükte ayrıca belirtilmesi, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren süre giden "İstanbul-Ankara" tartışmasının devamı ve Ankara'yı "hars merkezi" yapma tasarısının ürünü olduğu söylenebilir.

¹⁵¹ Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.199.

¹⁵² Çoker, s.5-6. Türk Tarih Heyeti'nin 15 ve 29 Mart 1931 tarihli toplantıları "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" adıyla yapılmıştır. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.199.

¹⁵³ Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.200-201.

¹⁵⁴ "Türk Tarihi," *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1931, s.3.

¹⁵⁵ *TTTC Nizamnamesi*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1932, s.1-7.

V. BÖLÜM

I. TÜRK TARİH KONGRESİ'NDE TÜRK TARİH TEZİ'NİN OLGUNLAŞMASI

A. I. TÜRK TARİH KONGRESİ'NİN TOPLANMASI VE AMACI

Birinci Türk Tarih Kongresi, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasından sonraki faaliyet döneminin en önemli evrelerinden birisidir. Bu kongre, orta ve yüksek öğretim kurumları ve mensupları üzerinde orta öğretim "Tarih" ders kitaplarında somutlaşan Türk Tarih Tezi'nin etkilerini ve sonuçlarını gözleme amacına yöneliktir. Bu nedenle, Türk Tarih Kongresi'nin toplanması ve amaçları irdelenirken, öncelikle Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin 15 Nisan 1931'den sonraki faaliyetleri incelenmelidir. Bu faaliyet dönemi, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti için Atatürk'ün 15 Temmuz 1935 tarihli yeni çalışma planının uygulamaya konulmasına kadar ana hatlarıyla devam etmiştir. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, faaliyetlerini 3 Ekim 1935 tarihinden itibaren Türk Tarih Kurumu adıyla yürütmüştür¹.

1930'lu yıllarda yeni tarih arayışlarını hazırlayan psikolojik ortamın, Atatürk ve yakın çevresinin uygarlık anlayışından kaynaklandığı belirtilir². Prof.Dr. Afet İnan, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ilk faaliyetlerinin Atatürk'ün medeniyet anlayışından hareketle saptandığını, bu bağlamda "Türklerin Medeniyete Hizmetleri" adlı kapsamlı bir program hazırlandığını ve bunu gerçekleştirmek amacıyla cemiyet üyesi olanlar ve olmayanlar arasında işbölümü yapıldığını açıklar³. Atatürk, 1930 yılı ortalarında medeniyeti "A. Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, B. Fikir hayatında, yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda, C. İktisadî hayatta yani ziraatte, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakalatçılığında yapabildiği şeylerin muhassalası (bileşkesi)" şeklinde tanımlamıştır⁴.

Atatürk'e göre tarih, yalnızca bir "hafıza bilgisi" değil, aynı zamanda bir "dikkat ve intibah dersi"dir. O'nun 1930 ortalarında ifade ettiği "Türk tarihi tetkik olunursa birçok sebeplerin başında bütün itilâ ve inhitat sebebinin iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır" sözü buna örnektir. Türk Tarihi

¹ Çoker, s.6.

² Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.149.

³ A. Afetinan, *Atatürk'ten Mektuplar*, s.19.

⁴ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.278.

Tetkik Cemiyeti üyeleri, Atatürk'ün tarih anlayışının etkisinde ve O'nun direktifleri yönünde çalışmalarını yürütmüştür. Prof.Dr. Afet İnan, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin devamlı olarak Atatürk'ün yakınında bulunduğunu ve O'nun bu çalışmalar içinde bizzat yer aldığını anlatır⁵. Cemiyet üyelerinden Hasan Cemil Çambel yeni tarih anlayışını Alman filozof Nietzsche'nin görüşlerinden hareketle açıklamaktadır.

Alman filozofu Friedrich Nietzsche, "Tarih Üzerine" görüşlerini "Çağa Aykırı Düşünceler" adlı yapıtında ifade etmiştir. Bu yapıtını ise, "Tragedyanın Doğuşu" (1872) adlı eserinin hemen ardından yayınlamıştır. Nietzsche, "Çağa Aykırı Düşünceler" adlı eserinde Strauss'ın tarih anlayışına savaşa açmış, Schopenhauer'in istenç metafiziğinden ve pesimist mantığından, Darwin'in "varolma savaşı" ilkesinden yararlanarak çağının tüm değer ve kurumlarını yadsımış ve bütünüyle yeni bir insan yaratma amacına yönelmiştir. Nietzsche, Hıristiyanlığı bir "köleler ahlâkı" olarak nitelemiş ve Antikçağ dinine (pagancılık) dönmeyi ve Rönesans dönemi insanların yeniden yetiştirmeyi özlemiştir. Ona göre, Rönesans tipi dehaların yaratılması tarihin de yönünü belirleyecektir. Nietzsche'ye göre tarih, "insanların acı çektikleri bir hastalık değil, yaşam ve eylemin bir hizmetkârı"⁶.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi Hasan Cemil Çambel, Eylül 1931'de yayınlanan bir makalesinde "Gazi, tarihe halden (bugünden) bakar ve hale göre ondan mana çıkarır; çünkü onda bir hayat kıymeti bulur. Tarihi bu tarzda görüş ona mahsustur ve istikbale hayat ve şekil vermek içindir. Bu görüşte o, Niçe (Nietzsche) ile hemfikirdir" diye yazıyordu. Çambel, buradan hareketle "Gazi'nin Davası" veya "Yeni Tarih" dediği tezi şöyle özetler: "Türk milleti ilk aslî baba millettir ve bütün beşerî kültürün ilk cediti ve naşiridir". Çambel, aynı makalesinde Atatürk'ün tarih çalışmalarını kültür planlarının ön safına geçirdiğini, O'nun yazdırmakta ve ruhunu ve esas fikirlerini vermekte olduğu "Tarih" ders kitapları üzerinde geceli-gündüzlü çalışıldığını ve cemiyetin aynı zamanda Türk tarihinin ana hatlarını konu alan daha geniş bir eser vücuda getirmek amacıyla "büyük kültür lisanlarından malzeme toplamakla meşgul olduğunu" belirtir⁷. Gerçekten, Türk Tarih Tezi'nin oluşumunda Batılıların dil ve tarih çalışmalarından önemli ölçüde yararlanılmıştır.

⁵ A.g.e., s.199, 204, 274, 277, 280.

⁶ Friedrich Nietzsche, *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, 4.B., İstanbul, Say Yayınları, 1997.

⁷ Hasan Cemil, "Tarih İnkılâbı," *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1931, s.1, 4.

Türk Tarih Tezi'nin dayandığı esaslar ve bu tezle hedeflenen amaçlar beş noktada toplanabilir: 1-Türk Tarih Tezi ve çalışmaları, Bağımsızlık Savaşı'nın kültür alanında devamıdır. Bu tezle, İslam kimliği içerisinde kaybolmuş Türk tarihinin bütünlüğünün ve Türk kimliğinin ortaya konması amaçlanıyordu. 2-Bununla, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yan yana görülen ümmetçi-ulusçu biçimindeki ikili görüşten vazgeçip ulusal anlayışta bir tarih görüşü egemen kılınmak isteniyordu. 3-Batılıların, Türklerin uygarlıktan yoksun bulunduğu ve yalnızca asker bir toplum olduğu iddiasının gerçek olmadığını ortaya koymak için her yerde ve her alanda Türkü, Türklüğü ve Türk uygarlığını aramak gerekli görülüyordu. 4-Türk toprakları, Anadolu üzerindeki tarihsel iddiaların asılsızlığını saptamak, bunun için Anadolu'da uygarlıklar kurmuş Hititler ve Urartular gibi toplulukların etnik kökenleri ile dillerinin belirlenmesine ve bunların Orta Asya kökenli ve Türklerle ilişkili olabileceği ihtimalinin ve Sümerlerin Orta Asyalı olduğu savlarının gerçekliğinin araştırılıp ortaya konulmasına çalışılıyordu. 5-Tarih çalışmaları, Türkçe'nin geçmişini ve eski söz dağarcığını ortaya çıkarmak açısından da gerekli görülüyordu⁸.

Türk Tarih Tezi, daha önce anlatıldığı üzere, önce 1930'da yayınlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eserde açıklanmış ve sonraki çalışmalarla derinleştirilmeye çalışılmıştı. "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin yazımı sürecinde büyük oranda materyal ve kaynak toplama ve derleme çalışmaları yapılmış, bunlara tarih yazımının ileriki evrelerinde de devam edilmiştir⁹. Atatürk, 1930'da yayınlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin birçok yerlerini beğenmemiş ve bu nedenle daha kapsamlı ve sistematik bir çalışma başlatmıştı. Bu çalışmalar, 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin resmen kuruluşundan sonra o kadar hızlanmıştı ki, Karal'ın ifadesiyle, cemiyet bir aralık gezici hale gelmiştir¹⁰. Bununla birlikte, 31 Mart 1930 tarihli Ankara kaynaklı bir haberde, henüz "enstitü" halini almamış olan Türk Tarih Heyeti'nin Türk tarihi yazımı çalışmalarına devam ettiği bildiriliyor ve

⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(İkinci Bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s.94-95.

⁹ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1932 yılı başlarında İngiltere'den Encyclopedia Britannica koleksiyonuna mahsus etajeri satın almıştır. Bu etajer, Birinci Türk Tarih Kongresi'nden birkaç gün sonra Ankara gümürüğüne gelmiş bulunuyordu. BCA BKK 29 47 04.

¹⁰ Karal, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s.60.

“Türk tarihinin Ana hatları hakkında ecnebi âlimlerinin tenkitleri gelmektedir”¹¹ deniliyordu.

Fransız Türkoloğu Etienne Copeaux, “Türk Tarihinin Ana Hatları” eserini “yeni tezlerin ilk eksiksiz sunumu” şeklinde nitelendirir ve “artık tarihsel söylemin üreticisi doğrudan Kemalizm olacaktır” diye yazar¹². Dr. Büşra Behar ise, aynı eseri “eğitim amacıyla Türk Tarih Tezi yazılmasına ilişkin ilk girişim” şeklinde tanımlar. Behar, söz konusu eserin sonunda “Bakılan Kitaplar” başlığı altında gösterilen 125 yapıttan birisi (İbn Nedim, Kitabü'l-Fihrist) dışında, hepsinin ikincil kaynaklar olduğunu belirtir. Behar, bu ilk girişimin “1. devrimci ve aceleci bir atmosfer, 2. birincil kaynakların yeterince ve gereğince kullanılmaması, 3. tarih öncesine aşırı ağırlık verilmesi ve tarihsel bir süreklilik içinde günümüze getirilememesi” nedenleriyle başarılı olamadığını ileri sürer¹³. Söz konusu eser, Atatürk’ün tarih çalışmaları alanında ortaya koyduğu ve yeni çalışmalara yol açan ilk ciddi denemedir.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1930’da yayımlanan “Türk Tarihinin Ana Hatları” eseri hakkında kritiklerin gelmeye başlaması ve bunların değerlendirmeye alınması¹⁴ ile ikinci faaliyet sürecine girmiştir. Cemiyetin çalışmaları, bu sıralarda orta öğretim için tarih kitapları hazırlama ve “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı kapsamlı bir eser yazma konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalarda, 1930’da basılan “Türk Tarihinin Ana Hatları” eseri esas alınmış ve “Türk Tarihinin Ana Hatları” projesini gerçekleştirmek için ayrıntılı bir program yapılmıştır. Bu programda, “Türk Tarihinin Ana Hatları” kitabı esas alınmakla beraber, kitabın hazırlanma planında büyük değişiklikler yapılmış ve özellikle medeniyet tarihiyle ilgili bölümlere önem verilmiştir. Yeni planda, “Türk Tarihinin Ana Hatları” eserinden farklı olarak Büyük Selçuklular ile Anadolu Selçukluları konularının ayrıca ele alınması ve Osmanlı tarihini ise üç kısım halinde yazılması tasarlanmış ve en eski devirlerden itibaren Türk devletlerini incelenmesi tasarlanmıştı. Yine yeni planda “Türklerin Medeniyete Hizmetleri” başlıklı bir bölüm hazırlanmıştı. Söz

¹¹ “Türk Tarihi,” *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1931, s.3. Yabancı bilginlerin söz konusu kritiklerine ulaşamadık.

¹² Copeaux, s.40.

¹³ Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, Afa Yayınları, 1992, s.104, 107.

¹⁴ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.200-201.

konusu bölümün alt başlıkları sırasıyla şöyledir: A. Devlet Hayatı, B. Fikir Hayatı, C. İktisadî Hayat. Bunlardan “Fikir Hayatı” başlıklı bölümün diğerlerine oranla daha ayrıntılı hazırlandığı görülür¹⁵.

Söz konusu program, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin 1932 yılında 25 Şubat-10 Mart tarihleri arasında yapılan beş toplantısı sonucunda hazırlanmış ve aynı yılın sonbaharına kadar “Türk Tarihinin Ana Hatları” eserinin yazımının tamamlanması ve yayınlanması öngörülmüştü. Fakat, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin okullar için tarih kitaplarını hazırlamaya öncelik vermesi nedeniyle söz konusu tasarrufların gerçekleşmesi zaman almıştır¹⁶. Cemiyetin faaliyetlerinde etkin şekilde bulunan Atatürk, tarih çalışmaları sırasında özellikle İslam tarihinin yazımıyla yakından ilgilenmiştir. Bu çalışmalarda Atatürk, “İslam medeniyetinde Türklerin hizmet ve değerleri” konusunun ortaya çıkarılarak herkesçe bilinmesini istemiştir¹⁷. Bu nedenle Atatürk, “Tarih” kitapları yazılırken İslam tarihi konusuna özel önem vermiştir. Cemiyet, “Tarih” kitaplarının ikincisinde yer alacak olan “İslam Tarihi” bölümünü yazma görevini Zakir Kadri'ye vermişti. Atatürk, cemiyet başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu'na gönderdiği 16 Ağustos 1931 tarihli mektupta, “ ‘İslam Tarihi’ notlarının Muhammet devrine ait olan ilk sayfasından sonraki parçalar, teessüfle söylemeye mecburum ki, hiçbir mütehassısın kafasından, kaleminden ve tertibinden çıkmışa benzemiyor” demiş ve bu notların okul kitaplarına konulmasından yana olmadığını bildirmiştir¹⁸.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti sekreteri Uluğ İğdemir, söz konusu “İslam Tarihi” başlıklı bölümün önemli bir kısmını Atatürk'ün yazmış olduğunu anlatır. Atatürk, Zahir Kadri Ugan'ın kaleme aldığı “İslam Tarihi” notlarını bilimsel bulmadığından, bu konunun Şemsettin Günaltay tarafından yazılmasını istemiştir. Atatürk, cemiyet başkanlığına gönderdiği 16 Ağustos 1931 tarihli mektubunda “Cemiyetimizin behemahal tenkit nazarından geçmelidir” diyerek, “size verdiğim ilk notlarımla beraber şimdi gönderdiğim ‘Hulefa-i Raşidin Devri’ notları da behemahal tenkit nazarlarınızdan geçmelidir” diye yazıyordu. Atatürk, bu notları aynı mektuba ilave olarak göndermiş ve Şemsettin Günaltay ile birlikte “‘Emevi Saltanatı’ ve

¹⁵ Eyice, *Belleten*, C.XXXII, No. 128 (Ekim 1968), s.516 vd.

¹⁶ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.7, 15.

¹⁷ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.305-306.

¹⁸ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.8-9.

ondan sonraki devirler” üzerinde meşgul olabileceğini bildirmiştir. Atatürk, 23 Ağustos 1931 tarihli mektubunda ise, Şemsettin Günaltay tarafından hazırlanan notları “fevkalâde enteresan ve kıymetli” bulduğunu ve “bundan mülhem olarak” önceki notlarına “ufak bir ilave” yaptığını açıklamıştır¹⁹.

Aslı Anıtkabir Atatürk Arşivi’nde bulunan Atatürk’ün söz konusu notlarının bir örneği Türk Tarih Kurumu Arşivindedir²⁰. Atatürk’ün “İslam Tarihi” ile ilgili notları yakın zamanlarda yayınlanmıştır. Atatürk, bu notlarını 1930’da yayınlanan “Türk Tarihin Ana Hatları” adlı eserin ilk daktilo taslağı üzerinde kaleme almıştır. O, bu notları hazırlarken Afet İnan’a, İtalyan Oryantalisti Leone Caetani’nin “İslam Tarihi” başlıklı yapıtından çeviriler yaptırmıştır. Atatürk, yalnızca çeşitli tarih konuları hakkında notlar kaleme almakla kalmamış, kurumun toplantılarında yapılan çalışmalarla ilgili olarak düzeltmeler yapıyor, ekler yazıyor ve yazdırıyordu. Atatürk’ün notlarının önemli bir kesimi dinler tarihi ve özellikle İslam tarihi konusundadır. Atatürk bu notlarında, doğa üstü bir varlık bulunmadığını kanıtlarıyla açıklamış ve Tanrı’nın insan düşüncesinde oluşumunu tarihin, sosyolojinin ve siyaset biliminin verilerine göre incelemiştir²¹. O’nun dinler tarihi ile ilgili notlarının yalnızca Peygamber Muhammet dönemine ilişkin olanları yayınlanmıştır.

“Tarih” kitabının dördüncü cildinin Dr. Reşit Galip ile Tefik Bıyıklıoğlu tarafından yazıldığını belirtilir²². Bununla birlikte, Tefik Bıyıklıoğlu, “Tarih IV” başlıklı kitabı hazırlayan beş tarihçiden birinin ve komisyon başkanının kendisi olduğunu belirtir²³. Atatürk, “Tarih” kitaplarının dördüncü cildini gözden geçirdikten sonra, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti başkanı Tefik Bıyıklıoğlu’na gönderdiği 8 Ekim 1932 tarihli mektubunda “Kılıç Ali Bey’in mazbutatını (notlarını) okuyarak Maraş-Ayıntap ve Osman Tufan Bey’in Kozan ve Ali Saip’in Urfa, hulâsa bütün Garp Cephesi hakkında, ilk Garp Cephesi mikyasında bir bahis yazılmalıdır” diyordu. Fuat

¹⁹ A.g.e., s.9; *Yılların İçinden*, s.117-118.

²⁰ Türk Tarih Kurumu Tefik Bıyıklıoğlu Arşivi (Bundan sonra TTK TBA), Dosya No. 1091.

²¹ Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-2: Din ve Allah*, 5.B., İstanbul, Kaynak Yayınları 1996, s.20-21, 197-265. Afet İnan, 1932 yılında Yalova’daki tarih çalışmaları sırasında Zakir Kadri’nin İslam tarihi ile ilgili notlarını beğenmeyen Atatürk’ün kendisine İslam tarihine ilişkin kitapları toplamasını söylediğini, bunun üzerine bir sandık dolusu kitabın Yalova’ya götürüldüğünü ve Atatürk’ün özellikle Muhammet’in savaşlarını incelerken onların haritalarını da çizdiğini ve bu haritaların tarih ders kitaplarında yer aldığını belirtir. A. Afetinan, *Atatürk’ten Mektuplar*, s.20.

²² A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar*, s.209; İğdemir, *Türk Tarih Kurumu*, s.9.

²³ TTK TBA, Dosya No. 185.

Köprülü ise, Osmanlılar dışındaki “Türk devletleri” bölümlerini yazmıştır²⁴. Prof.Dr. Halil İnalçık, Köprülü’nün 1923’te yayınlanan “Türkiye Tarihi” adlı eserinin birçok kısımlarının Atatürk tarafından yazdırılan tarih kitaplarına “aynen” alındığını belirtir²⁵. İğdemir, Reşit Galip’in Etiler tarihi konusunda heyecanlı bir araştırmacı olduğunu anlatır²⁶.

Türk Tarih Kurumu’nda bazen sayısı yetmiş bulaş kalabalık bir heyet ile bilimsel tartışmalar ve çalışmalar yapılırdı²⁷. Bu veriler, Atatürk önderliğinde tarih çalışmalarının dolayısıyla tarih anlayışının özelliklerini de açıklamaktadır. Birincisi, dört ciltten oluşan “Tarih” kitaplarının yazımında işbölümü yapılmış olmakla birlikte, kimi konuların çeşitli katkılarla ve kanıtlarla güçlendirilerek ve mümkün olanın en iyisinin yapılması amaçlanmıştır. İkincisi, yazılan kısımların kurumda toplantı halinde gözden geçirilmesi, bu geniş çaplı tarih çalışmalarının bütünlüğüne ve tutarlılığına verilen önemi gösterir. Üçüncüsü, bütün bu faaliyetlerin Atatürk’ün yakınında gerçekleşmesi çalışmanın seyrini ve tarih anlayışının niteliğini belirlemiştir. Dördüncüsü, söz konusu görev dağılımı, belirli konular üzerinde çalışan üyelerin sonraki yıllarda belirli temalarda uzmanlaşmaları sonucunu doğurmuştur (Tevfik Bıyıklıoğlu, Hikmet Bayur). Beşincisi, önceden bazı konularda yetkinliğini kanıtlamış (Fuat Köprülü, Ethem Eldem) tarihçilerin deneyimleri yeni tarih çalışmaları yönünde kanalize edilmiştir. Kısacası, Atatürk önderliğindeki tarih çalışmaları âdeta bir kültür savaşı şeklini almıştır.

Bu kültür davası, 1931 ortalarında ürünlerini vermeye başlamıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 19 Temmuz 1931’de eski Türk Ocakları (sonra Halkevleri) binasındaki yerinde Atatürk’ün başkanlığında bir toplantı yapmıştır. Cemiyet başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu, 1931 yılı ortalarında hazırlanmış olan dört ciltlik “Tarih” kitaplarının birinci cilt müsveddelerini Atatürk’e sunmuştur. Atatürk, müsveddeleri gördükten sonra, yanında bulunan Maarif Vekili Esat Sagay’dan, bunların hemen

²⁴ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.9.

²⁵ İnalçık, *Türk Kültürü*, C.VI, No. 65 (Mart 1968), s.292.

²⁶ İğdemir, *Yılların İçinden*, s.99.

²⁷ *A.g.e.*, s.203. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Mayıs 1931’de şu üyelerden oluşuyordu: Tevfik Bıyıklıoğlu, Afet İnan, Yusuf Akçura, Samih Rifat, Halil Ethem Eldem, Yusuf Ziya Özer, Mehmet Şemsettin Günaltay, Sadri Maksudi Arsal, Vasıf Çınar, Reşit Galip, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Julias Mesarosz, Hasan Cemil Çambel, Reşit Saffet Atabinen, Ragıp Hulusi Özden, Mükrimin Halil Yınanç, Hamit Zübeyr Koşay, Hüseyin Namık Orkun, Zakir Kadri Ugan. “Tarih Cemiyeti Nasıl Çalışıyor,” *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1931, s.4.

baskısına başlanmasını ve yeni öğretim yılı başına kadar yetiştirilmesini istemiştir. Cemiyet, bundan sonra Temmuz 1931 sonunda, İğdemir'in ifadesiyle "bir sekreter ve bir daktilodan oluşan kadrosu" ile İstanbul'a taşınmıştır. Buradaki çalışmalarda, Dolmabahçe Sarayı'ndaki kuruma ayrılan özel bölümde "Tarih" kitaplarının yazımıyla ilgilenilmiştir. Atatürk, bu çalışmaları o sırada bulunduğu Yalova'dan ilgiyle izliyor ve yazılan ve kendisine gönderilen müsveddeler üzerinde düşüncelerini yazıyla cemiyete bildiriyordu²⁸.

Bu yazışmalarda Atatürk, "Tarih" kitaplarının birinci cildinin bazı bölümlerini beğenmemiş ve yeniden yazılmasını istemiştir. Bundan söz konusu cildin yazımına da diğer kitaplarla birlikte devam edildiği anlaşılmaktadır. Dördüncü cilt de Atatürk'e 1931 yılı Ekim ayı başlarında Atatürk'e sunulmuştur. Atatürk, dördüncü cildin bazı kısımlarına eklemeler yapılmasını istemiştir²⁹. Görülüyor ki, "Tarih" kitaplarının yazımı bütünüyle tamamlanmasa da, Ekim 1931'de tamamlanma aşamasına geldiği görülmektedir. Eylül 1931 ortalarında yayınlanan bir makalede Atatürk'ün yazdırmakta olduğu tarih kitaplarının tamamlanmak üzere olduğu ve yeni öğretim yılında liseler ile orta okullarda bu kitapların okutulacağı açıklanmıştır³⁰.

Nasıl ki, dört ciltlik "Tarih" kitapları 1930'da yayınlanan "Türk Tarihin Ana Hatları" kitabı esas alınarak hazırlanmışsa, bu ikinci eseri yazan kadro da birinci yapıtı yazan ekibe yeni katılımlarla oluşmuştur. Kadronun oluşumunun yanı sıra kitapların hazırlanış ve sunuluş biçimleri de Türk Tarih Tezi'nin okullarda öğretime verilen önemi açıkça gösterir. Fransız Türkoloğu Etienne Copeaux, bu kitaplarda çok sayıda ve özenle yapılmış haritaların Alman etkisini hissettirdiğini belirtir ve bazı haritaların, o dönemde Almanya'da çok yaygın olan bir okul tarih atlasından (F.W.Putzgers, Historischer Schul-Atlas) kopya edilmiş olduğunu ileri sürer. Copeaux'ya göre, H.G. Wells'in tarihsel yapıtlarında yer alan haritaları çizen J.F. Horrabi'nin etkisi de sezilmektedir ve bu yapıtlardaki görsel öğeler Türk Tarih Tezi'ni istenildiği şekilde sunmaktadır³¹.

Atatürk, dört ciltlik "Tarih" kitapları öğretime konulduktan sonra bunun etki derecesini de yerinde görmek amacıyla okullarda verilen tarih derslerini yakından

²⁸ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.7-8.

²⁹ *A.g.e.*, s.9.

³⁰ Hasan Cemil, *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1931, s.1.

³¹ Copeaux, s.41.

izlemiştir. O, 1930'dan itibaren yurt gezilerinde tarihsel mekânlarda inceleme gezileri yapmaya ve okullardaki öğretimi ve özellikle tarih derslerini denetlemeye başlamıştır. O'nun öğrencilere yönelttiği sorular, çağdaş tarih öğretimi açısından analiz ve sentez düzeyi açısından incelenecek niteliktedir. Atatürk'ün Mart 1930'da Antalya Lisesi'nde öğrencilere yönelttiği "1789 Fransız Devrimi ile 1919 Türk Devrimi arasında ruh ve düşünüş benzerliği nedir?" sorusu buna örnektir³². Gerçekten Atatürk, yakın çevresindeki kişilerin bile ad seçimi üzerinde zihin yoracak kadar tarihe önem veriyordu. Meclis Başkanı Kâzım Özalp'ın oğlu Teoman Özalp'ın adı konusunda söyledikleri buna kanıttır. Teoman, Atatürk'ün 16 Nisan 1931 akşamı Kâzım Özalp'ın evine yaptığı ziyarete kadar Mustafa Necati'nin verdiği İlder adını taşıyordu. O akşam Atatürk, "İlder" isminin büyük bir Türk hakanının ismi olmasının şüpheli olduğunu belirterek, ona "bütün Türk tarihinde Oğuz efsanesinin atıf ve isnat olunabileceği adam" olan Mete adını verir ve ona "adaşları" gibi olmasını öğütler³³.

Atatürk, yeni tarih yazımında ve tarih anlayışında "süreklilik içinde değişiklik" yöntemiyle hareket ediyordu³⁴. O, henüz 27 Nisan 1920 gibi erken bir tarihte Osmanlı padişahına "soyundan yetiştiğimiz millet binlerce seneden beri cihanın en muhteşem tahtlarına sultanlar yetiştirmiş"³⁵ diye yazıyordu. O, milli tarihi hanedan tarihinin yerine koymuş biri olarak, ulusal tarih anlayışının kökleşmesine özel önem veriyor ve bu nedenle okullardaki tarih denetlemelerinde Türk tarihinde Oğuz Han, Mete Han gibi "büyük adamlar" üzerinde ısrarla duruyordu³⁶. Atatürk'ün yurt gezilerinde maiyetinde tarih çalışmalarında vazifelendirdiği manevi kızı Afet İnan'ı bulundurması anlamlıdır. A. Afetinan'ın Kasım 1930'da yayınlanan bir makalesinde "Oğuzlardan Afet"³⁷ imzasını kullanması Atatürk kaynaklıdır denilebilir. Atatürk'ün de "Oğuzoğulları" başlıklı bir şiirinin³⁸ olması bunu kanıtlamaktadır.

³² Bahri Ata, "Atatürk, Tarih Öğretimi ve Müzeler," *Türk Yurdu*, C.XX, No. 160 (Aralık 2000), s.85-90.

³³ Yunus Nadi, "Maziden İstikbale: Bir Tarih Sahifesi," *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1931, s.1, 2.

³⁴ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.307.

³⁵ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s.321.

³⁶ Kâmil Su, "Atatürk Bir Tarih Dersinde," *Bellekten*, C.LLV, No.177 (Ocak 1981), s.433.

³⁷ Oğuzlardan Âfet, "Türkiye'de Cumhuriyet Nasıl Oldu?", *Türk Yurdu*, C.V, No.35 (İkinci Kanun 1930), s.10.

³⁸ *İşgücü Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)*, No.5-6 (Ocak-Haziran 1981). Burada, Atatürk'ün "İnsan" adlı bir şiiri daha vardır. Bu sonuncusunda, evrim düşüncesi etrafında yaratıcı insan

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, bütün bunlardan sonra tarih yazımını ve tarih öğretimini yeni bir evreye dönüştürme aşamasına gelmiştir. Atatürk, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne hitaben kaleme aldığı 14 Şubat 1932 tarihli bir mektupta, 1931-32 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan "Tarih" kitapları hakkında öğretmenlerin ve profesörlerin görüşlerinin alınmasına yönelik olarak Temmuz 1932'de "Tarih Öğretmenleri Kursu" düzenlenmesini, "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eserin yeniden yazılmasını "Tarih" kitaplarında gerekli düzeltmelerin yapılarak bunların yeni öğretim yılına yetiştirilmesini ve ilkokullar için yeni tarih kitaplarının yazdırılmasını istemiştir. Cemiyet, bunun üzerine 25 Şubat-10 Mart tarihleri arasında beş toplantı yaparak, "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin programını saptamış, "Tarih" kitaplarının yeni baskılarını hazırlamış ve kurumun kitapları esas alınarak ortaokullar ile ilkokullar için tarih kitapları yazılmasını kararlaştırmıştır³⁹.

Darülfünun hocalarından, daha önce dört ciltlik "Tarih" kitapları hakkında yazılı değerlendirmeler istenmiştir. Onların değerlendirmeleri 29 Mayıs 1932'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne ulaşmış, bunlar üyelerce okunmuş ve kongrede yanıtlanması kararlaştırılmıştır⁴⁰. Kongre için hazırlanan programda, Darülfünun müderrislerinin ve muallimlerinin, önceden yazdıkları raporları sistematik bir tarzda açıklamaları ve cemiyet azalarının bunları yanıtlamaları tasarlanmıştır⁴¹. Bu kararın nedeni, Darülfünun mensuplarının "Tarih" kitapları hakkında pek de olumlu görüş beyan etmemeleridir.

Birinci Türk Tarih Kongresi hakkında basında ilk haberler, 1932 yılı Mayıs ayı ortalarında yer almaya başlamıştır⁴². Ancak, bu kongrenin bir yıl önceden tasarlandığı görülmektedir. Ekim 1931'de dört ciltlik "Tarih" ders kitapları henüz yayınlanmadan, bu kitapların yeni öğretim yönteminin ilk denemesi olarak okutulacağı ve ders senesi sonunda Ankara'da tarih ve coğrafya hocaları için bir kurs açılarak hem öğretim yılındaki denemelerin verdiği sonuçların inceleneceği hem de

anlatılıyor. Birincisinde ise "hakikat nerede" dizesine vurgu yaparak Türk tarihinin aydınlatılması çabasını yansıtıyor.

³⁹ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.11, 15.

⁴⁰ Ali Kemalî Aksüt, *Profesör Mehmet Ali Aynî, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1944, s.401-402.

⁴¹ Maarif Vekâleti, *Tarih Müderris ve Muallimleri İçtimalı*, Ankara, 1932, s.4.

⁴² "Tarih Kongresi," *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1932, s.2; "Tarih Kongresi," *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1932, s.3.

öğretmenlere tamamlayıcı bilgilerin verileceği bildiriliyordu⁴³. 1927 yılından itibaren yabancı ve azınlık okullarında da tarih öğretimi dikkatle izleniyordu. 1931'de Maarif Vekâleti, yabancı ve azınlık okullarında Türklerin aleyhinde yazılmış kitaplar ve bu okulların kitaplıklarında Türk Tarih Tezi'ne uygun olmayan haritaların bulunmasını kesinlikle yasaklamıştır⁴⁴. Vekâlet, yalnızca orta öğretim hocaları için değil, ilk öğretim öğretmenleri için de 1930'da Türkçe, 1931'de Fen ve 1932'de Tarih kursları açmıştır. Bu kursların, iktisadi şartların elverdiği ölçüde diğer dersler için de yapılacağı belirtiliyordu⁴⁵. Maarif Vekâleti'nin "Tarih" kitaplarını hızla yayınlaması ve öğretime koyması⁴⁶ hükümetin yeni tarih anlayışının pedagojik boyutuna verdiği önemin göstergesidir.

Birinci Türk Tarih Kongresi'nin yapılması amacıyla Şubat 1932'den itibaren hazırlıklar başlatılmıştır. Bu kongre, Maarif Vekâleti'nin öncülüğünde ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Milli Talim ve Terbiye Heyeti'nin işbirliği ile gerçekleşecektir. Maarif Vekâleti, bu kongreye hazırlık amacıyla bir program yapmış ve kongreden önce katılımcılara dağıtmıştır. Programa göre kongre, 2 Temmuz 1932'de Ankara Halkevi'nde açılacak, günlük çalışma programına göre her gün öğleden önce üç ve öğleden sonra iki toplantı yapılacak ve gerektiğinde öğleden sonraki toplanma saatinde değişiklik yapılabilecektir. Kongrenin başkanı Maarif Vekili olacak, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeleri tarafından konuları ve zamanları ayrıca bildirilecek olan konferanslar verilecektir. Programa göre, "Darülfünun müderris ve muallimleri, içtima esnasında evvelce yazdıkları mütalaa ve tenkitleri sistematik bir tarzda beyan edeceklerdir. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti azaları tenkitlere cevap vereceklerdir"⁴⁷.

Maarif Vekâleti, kongre işlerinin düzenli şekilde yürütülmesi amacıyla, kursun idari işlerini yönetecek memurlar için bir kadro oluşturmuştur. Vekâletin 18 Haziran 1932 tarihli teklifinde müdür, hesap memuru, ambar memuru ve hademedden oluşan dört kişilik kadro, Bakanlar Kurulu'nun 7 Temmuz 1932 tarihli toplantısında kabul olmuştur⁴⁸. Kongreye yirmi beşi Türk Tarih Kurumu üyesi, onu Darülfünun

⁴³ "Tarih ve Fen Tedrisatı," *Cumhuriyet*, 23 Teşrinievvel 1931, s.2.

⁴⁴ "Ecebi Mektepler," *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1932, s.2.

⁴⁵ Kâzım Nami (Duru), "Maarif Yılı," *1933 Almanak*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s.107.

⁴⁶ "Tarih I" kitabı Kasım 1931'de, "Tarih II" kitabı ise Aralık 1931'de yayınlanmıştır. *Cumhuriyet*, 22 Teşrinisani 1931, s.4; *Cumhuriyet*, 30 Kamunuevvel 1931, s.5.

⁴⁷ Maarif Vekâleti, *Tarih Müderris ve Muallimleri İçtima*, Ankara 1932, s.3-6.

⁴⁸ BCA BKK 29 50 12.

öğretim üyesi, biri Güzel Sanatlar Akademisi öğretmeni, yüz doksan altısı orta öğretim öğretmeni olmak üzere 232 kişi katılmıştır. Bildiri sunanlarla konuşmalara katılanların sayısı otuz üçtür. Kongrenin ilk günü, Başkanlık Divanı da şöyle oluşturulmuştur: Başkan: Maarif Vekili Esat Sagay, Başkan Vekilleri: Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Başkanı Yusuf Akçura ve Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı İhsan Sungu. Yazmanlar: Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürü Faik Reşat Unat ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Sekreteri Mustafa Uluğ İğdemir. Görüldüğü üzere, Birinci Türk Tarih Kongresi; Maarif Vekâleti ile Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti işbirliği ile düzenlenmiştir. Bu durum, kongreyi toplama amacıyla Türk Tarih Tezi'nin öğretimi açısından pedagojik bir etkenin de öncelikli olduğunu göstermektedir.

B. KONGREDE TÜRK TARİH TEZİ'NE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER, TARTIŞMALAR

Birinci Türk Tarih Kongresi'nin toplanma nedenlerinden birisi pedagojiktir. Bununla birlikte, bu kongrede öğretmenlerin konuları ve etkileri konusunda inceleme yapılamamıştır. Bunun başlıca nedeni, öğretmenler tarafından verilen konferansların kongre tutanaklarının yayınlandığı kitaba alınmamış olmasıdır. Halbuki, kongrenin esas amaçlarından biri pedagojiktir. Bunun için, kongrede öğretmenlerin konferans konularının belirlenmesi Türk Tarih Tezi'nin pedagojik boyutlarını ortaya koyabilir. Öğretmenlerin konferanslarında medeniyet tarihinde Türklerin yerine vurgu yapıldığı ve özellikle Anadolu medeniyeti üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır⁴⁹. Bu konferansların metinleri yayınlanmadığından, öğretmenlerin Türk Tarih Tezi'ni değerlendirmeleri konusunda ve konferanslarının nitelikleri hakkında somut kanıtlara dayanan yorumlar yapmak zordur.

Maarif Vekili Esat Sagay, öğretmenlerin konferanslarının araştırma niteliğinde olanlarının incelenerek, ayrıca basılıp yayınlanacağını ve bu nitelikte olmayanların basılıp basılmayacağını da bildirileceğini açıklamıştır⁵⁰. Öğretmenler tarafından verilen konferansların yayınlanmamasının bir diğer nedeni de konferansçı öğretmenlerin konularını layıkıyla çalışmamış olmalarıdır. Bazı öğretmenler, konuşmalarında bariz bilgi hataları yapmışlardır. Bu durum oturum başkanları

⁴⁹ *A.g.e.*, s.197, 241, 287, 337, 483.

⁵⁰ *A.g.e.*, s.628.

Şemsettin Günaltay ile İhsan Sungu'yu açıklama yapmak zorunda bırakmıştır. İhsan Sungu, Konya Orta Okulu Tarih Öğretmeni Ferit Bey'in konferansı üzerine "evvelce konferansın bize vermiş oldukları suretinde bu meseleyi mevzubahis buyurmamışlardır. Bu mesele mekteplerimiz için Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yazılıp vekâlet tarafından bastırılan tarih kitaplarının muallimler için noksan ve ilk devre talebesi için fazla olmasıdır" demiştir. Bu nedenle Şemsettin Günaltay da söz konusu konferansların münakaşa edilerek zaman kaybedilmemesini istemiştir. Fakat, Ferit Bey'in konferansı haricinde dile getirdiği konu dört ciltlik "Tarih" kitaplarının ortaokul öğrencileri için fazla olduğu eleştirisidir⁵¹. Ferit Bey'in bu eleştirisi, İhsan Sungu tarafından reddedilmişse de, 1932-33 öğretim yılında bu kitaplar liselere kabul edilmiş ve orta okullara yeni ve daha yalın kitaplar hazırlanmıştır⁵².

Kongrede asıl üzerinde durulan konu Türk Tarih Tezi olmuştur. Maarif Vekili Esat Sagay, Bakanlığın her ders senesi tatilinde yapılan kongre ve kursların 1932'de Tarih konusunun seçildiğini belirtmiş ve kongreyi toplama amacını şöyle açıklamıştır: "Bu seneden itibaren mekteplerimizin muhtelif sınıflarında okutulmağa başlanmış olan yeni Tarih kitabımızın bir senelik tecrübe neticesine göre, tenevvür veya tenvir maksadile, muhtelif bahisleri ve tedris usul ve kaideleri hakkında konferanslar verilmek ve tenkit ve müzakereler yapılmak ve önümüzdeki seneler için tedriste vahdet tesis edilmek lüzum ve zarureti üzerine bu kongreyi tertip ettik."⁵³ Maarif Vekili'nin bu ifadesi, kongrenin öğretmenlerin Türk Tarih Tezi'ni algılamalarını gözlemesi ve bununla ilgili konuların öncelikle görüşülmesi amacıyla düzenlendiğini göstermektedir. Ancak, kongrenin gidişatı, Türk Tarih Tezi konusunda ortaya çıkan tartışmalar kongrenin yukarıda belirtilen amacından uzaklaşmasına neden olmuştur.

Birinci Türk Tarih Kongresi'nde yapılan tartışmalar şu dört konu etrafında toplanmıştır: Dört ciltlik "Tarih" kitaplarında Tarih öncesi ve tarih dönemlerine ilişkin kaynakların kullanımı, Türk Tarih Tezi'nde Türk dili tarihi incelemelerinin yeri, Türklerin Orta Asya'dan geniş çaplı göçlere neden olan coğrafya ve iklim

⁵¹ *A.g.e.*, s.235-236, 282-283.

⁵² *Eyice, Belleten*, C.XXXII, No.128 (Ekim 1968), s.515.

⁵³ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.5, 12.Akçura, kongrede 4 Temmuz'da "Tarih kongresinin akdindeki maksatlardan biri, mekteplerde okutulmaya başlanan tarih kitabının münderecatı hakkında Darülfünun Müderrislerinin kıymetli tenkitlerini dinlemektir" demiştir. *A.g.e.*, s.223.

değişimi ile tarih öğretimi açısından “Tarih” ders kitaplarının pedagojik değeri⁵⁴. Kongrede ilk tartışma, Afet İnan’ın “Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde” başlıklı tebliğinde ileri sürdüğü görüşler üzerinde olmuştur. İnan, söz konusu tebliğini sunarken “vazifem icabı olarak” ifadesini kullanır. Bu ifade, onun Atatürk önderliğinde yürütülmekte olan tarih çalışmalarındaki konumunu da açıklamaktadır. Afet İnan, söz konusu konferansında “Monogénisme” (insanların tek kaynaktan türemesi) ve “Poligénisme” (insanların farklı kaynaklardan çıkması) tezlerini özetlemiş ve “insanlığın”, yani yüksek kültür beşiğinin” oluşumu üzerinde durmuştur. İnan, söz konusu iki tezin halen tartışma götürür nitelikte olduğunu belirtmiş ve “Monogénisme” iddiasında bulunmanın yararsız olacağını ifade etmiştir. Ona göre, üzerinde durulması gereken ilk medeniyetin oluşumu konusudur; bunun aydınlatılması, ancak ırkların özelliklerinin belirlenmesiyle mümkündür⁵⁵.

Tebliğinde Afet İnan, Türklerin ilk medeniyeti yaratan ve bunu dünyaya yayan bir ulus olduğu tezine kanıt olarak, özellikle jeoloji, prehistorya, arkeoloji, coğrafya, antropoloji bilimlerinin verilerini kullanmıştır. Onun sunduğu kanıtlar, çoğunlukla antropoloji ve arkeoloji bilginlerinin araştırmalarına dayanan verilerdir. Bu bilginlerin başlıcaları René Gerin, Eugène Pittard, Jacques de Morgan, Abel Rey, André Berthelot’dur. İnan, konferansında medeniyetlerin ve medeniyette aynı derecede ilerlemelerin dünyanın her tarafında aynı zamanda oluşmadığını, Orta Asya’dan başka hiçbir yerde “kendiliklerinden Neolitik medeniyete yükselmiş kabiliyette insan yetişmediğini” göstermiş ve Orta Asya’nın otokton halkının Türkler olduğunu vurgulamıştır. İnan’a göre Türkler, Orta Asya’da büyük bir medeniyet yaratan ve bunu dünyanın her tarafına yayarken bu uygarlığın dili olan Türkçe’yi de beraberlerinde götürmüşlerdir. Afet İnan, konferansında Türk Tarih Tezi’ni şu şekilde özetlemiştir⁵⁶:

“Binaenaleyh, orada (Orta Asya’da), büyük Türk ailesinden başka ve ondan ayrı ‘İndo-Öropeen’ namı altında bir ırk yaratmaya kalkışmak tabiata isyan olur. Makul ve insanî olan, tabiatın, Ortaasiya yaylalarında yarattığı ırkı tanımak ve onun adına hürmet etmektir.

“Kafasını ve vicdanını, en son terakki şubelerile güneşlendirmeye karar vermiş olan, bugünün Türk çocukları biliyor ve bildirecektir ki, onlar,

⁵⁴ Behar, s.123-124.

⁵⁵ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.18-24. Dr. Büşra Behar’a göre, Afet İnan o sıralarda “bir kültür devrimi uygulayıcısı ya da tanıtıcısı olmaya adaydır”. Behar, s.126-127.

⁵⁶ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.24-41.

400 çadırılı bir aşiretten değil, onbinlerce yıllık, Arî, medenî, yüksek bir ırktan gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir.

“...Kadîm Etilerimiz, atalarımız, bugünkü yurdumuzun ilk ve otokton sakini ve sahibi olmuşlardır. Burasını, binlerce yıl evel ana yurdun yerine, öz yurt yapmışlardır. Türklüğün merkezini Altaylardan Anadolu-Trakyaya getirmişlerdir. Türk cümhuriyetinin sarsılmaz temelleri bu öz yurdun çökmez kayalarındadır.”

Böylece, Türk Tarih Tezi ana hatlarıyla ve açıkça ortaya konmuştur. Bu tezin esasları şöyle özetlenebilir: Türkler, Orta Asya'nın otokton halkıdır ve Brekiseal ırkın özelliklerine sahiptir. Türk ırkı, medeniyetler yaratmış bir milleti ifade ettiği için saygınlığı vardır. Türkler, Orta Asya'nın coğrafi ve tabii ortamında bütün dünyayı etkileyen büyük bir medeniyet yaratmıştır. Orta Asya'da iklim değişiklikleri nedeniyle çeşitli adlar altında başka yerlere göçerek yerleşen Türkler yüksek medeniyetlerini ve bu medeniyetin dili olan Türkçe'yi de beraberlerinde götürmüşlerdir. Dolayısıyla Türkler, her gittikleri bölgeye yüksek medeniyetlerini de götürerek, oralarda yeni uygarlıkların oluşumunu sağlamışlardır. Anadolu Türkleri de bunlardan biridir; fakat onlar Anadolu'ya Osmanlılardan ve Selçuklulardan önce üstün bir medeniyete sahip olarak gelmişlerdir. Anadolu'da en eski medeniyetleri kuranlar (Etiler) Türklerin soyundandır. Göçler nedeniyle “ana yurt” Orta Asya'dan ayrılan Türklerin bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde kurulduğu Anadolu ve Trakya topraklarını çok eski zamanlarda “öz yurt” haline getirmiştir.

Afet İnan'ın konferansı üzerine Fuat Köprülü, “bazı umumî meseleler” dediği konular hakkında düşüncelerini ve eleştirilerini açıklamıştır. Köprülü, eleştirilerini üç noktada toplamıştır: Birincisi, Avrupa'da Türkoloji incelemeleri henüz başlangıç aşamasındadır ve üstelik, Türklerin en eski tarihlerini konu alan etraflı incelemeler yapılmamıştır. Bu bağlamda, Çinlilerin “Tukyu” adını verdiği Türk adına en erken 6. yüzyıla ait Göktürklerden bahseden Çin belgelerinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu eski Türk tarihi hakkında en önemli tarihsel kanıtlar olan Çin belgeleri henüz gereğince incelenmemiştir. İkincisi prehistorya, antropoloji ve arkeoloji incelemeleri ve özellikle Orta Asya'yı konu alan araştırmalar, Avrupa'da bile yeni başlamış ve henüz önemli ürünler verilmemiştir. Avrupa bilim çevrelerinin özellikle Doğu Türkistan'da ortaya çıkardıkları Türk tarihine ilişkin eserlerin büyük kısmı henüz incelenmemiştir. Üçüncüsü, ırk ve dil kavramları birbirinden tamamen farklıdır. Irk, doğrudan doğruya antropolojik bir konudur; dil ise, antropolojiden

bütünüyle farklı bir konudur. Bu bağlamda, “Hint-Avrupa” deyimi, bir ırkı değil, bir dil ailesini ifade eder⁵⁷.

Prof. Dr. Halil Berktaş, Fuat Köprülü’nün, Lucien Lefebvre, Marc Bloch gibi Fransız tarihçilerinin 1929’da başlattıkları Annales Ekolü tarih anlayışına mensup olduğunu, dolayısıyla Türk Tarih Tezi’ne yönelttiği eleştirilerin Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti içindeki yöntem ve yaklaşım farklılıklarını yansıttığını belirtir. Berktaş’a göre, Atatürk’ün sofrasında bile Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi Hüseyin Namık Orkun’un Türk Tarih Tezi’nin bazı yönlerini eleştirmesi, Türk Tarih Kurumu’na temsil edilen “milli tez”in demokratik yönünü gösterir. Atatürk’ün, Türk Tarih Tezi’ni “yeni bir nazariye” olarak nitelemesi farklı düşüncelerin aynı ortamda temsil edilmesini olanaklı kılmıştır. Keza, Zeki Velidi Togan’ın Birinci Türk Tarih Kongresi’nde uzun eleştirilerde bulunması buna başka bir örnektir⁵⁸. 1933 Üniversite Reformu sırasında kadro dışında kalan bazı tarihçiler (Ali Muzaffer Göker, Yusuf Behçet Gücer, Ahmet Ağaoğlu, Hamit Sadı Selen, Ahmet Refik Altınay) Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeliğine kabul edilmiştir⁵⁹. Bu ortamda, Köprülü’nün eleştirilerini Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi Antropolog Dr. Şevket Aziz Kansu yanıtlamıştır.

Dr. Şevket Aziz Kansu, Afet İnan’ın tebliğinde ifade ettiği düşüncelerin çok değerli ve geniş bir tarihi ve antropolojik sentez olduğunu belirterek, bunu pekiştirecek nitelikte bazı eklemeler yapar. Kansu, antropoloji dünyasında tartışılabilen “monogénisme” ve “poligénisme” teorilerine son zamanlarda bir de “omogénisme” tezinin eklendiğini ve bunları ortaya koyan bilginlerin düşünce ve anlayışlarının gerçeğe yakınlığı derecesinin incelenmesi gerektiğini belirtir. Kansu, son bilimsel incelemelerde ileri sürülen görüşleri irdeleyerek, Orta Asya’dan gelen ve beyaz brakisefal ırk özelliklerini taşıyan bir kültürün Anadolu’da yerleştiğini ve Eti, Sümer ve Akatların da aynı antropolojik karakterleri taşıdığını ifade eder. Kansu, metot konusunda Köprülü’ye şöyle karşılık verir⁶⁰: “İlim metodun mahsulüdür. O metodu tatbik etmiş olan adamların kanaatlerine göre değil, o metodu alarak kendi elimiz ve kafamızla yaptığımız tetkiklere istinat etmek zarureti vardır.”

⁵⁷ *A.g.e.*, s.42-47.

⁵⁸ Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s.59-60.

⁵⁹ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.38 (Şubat 1987), s.51.

⁶⁰ *A.g.e.*, s.47-50. Köprülü, metot konusunda şunları ifade etmişti: “Tarihi vak’aları bize bildiren vesikalar objektif şeylerdir. Fakat tarih vesikalarına istinaden vak’aları tevil (farklı anlama sokma) ve anlayış tarzı, bunu yapan adamlara göre çok başka başka şekiller alabilir.” *A.g.e.*, s.47.

Bu tartışma, o sıralarda Türkiye’de bilim adamlarının tarihte yöntem konusunda modern anlayışları yakından izlediklerinin kanıtıdır. Kansu, uzmanlık alanı olan antropoloji biliminin pozitif bilimlere yakın yönlerinin etkisiyle olsa gerek, pozitivizm (olguculuk) düşüncesine yakınlık göstermekte ve o sıralarda yaygın olan “milli bilim” anlayışını yansıtmaktadır. Köprülü ise, materyalist bir düşünce yöntemi ve geniş bir kültür birikiminden hareketle karşılaştırmalı tarih yöntemini savunan bir tarihçidir. Onun, Karl Marx’ın düşüncelerinden oldukça etkilenen Lucien Lefebvre ile Marc Bloch’un temsil ettikleri tarih yazımı “Annales Ekolü”ne bağlılığı⁶¹ bundan kaynaklanır. Ancak Köprülü ile Kansu arasındaki tartışma “yorumsama” (hermenetik) adıyla bilinen ve daha çok felsefi anlamda kullanılan bir tarihsel kanıtı veya veriyi yorumlama yöntemi konusundadır.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi Hasan Cemil Çambel ise, Köprülü’nün antropoloji, arkeoloji, prehistorya gibi bilimlerin henüz gelişim aşamasında bulunduğu ve Afet İnan’ın tebliğinde ifade edilen düşüncelerin belgelere dayanmadığı konusundaki görüşünün doğru olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Çambel’e göre, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin çalışmalarının, Türk medeniyetinin ve Türklerin kökeni hakkında en yeni keşiflere dayanması Türk Tarih Tezi’nin zaafi değil, kuvvetidir. Çambel, esas amaçlarının Türk medeniyeti ve Türklerin kökeni konusunu (olumlu ya da olumsuz) bir an evvel açıklığa kavuşturmak olduğunu açıklar. Köprülü, bunun üzerine söz alarak, Afet İnan ve Hasan Cemil ile aynı fikirde olduğunu belirtmiş ve tartışmanın kapanması temennisinde bulunmuştur⁶². Fakat, Köprülü’den sonra Darülfünun Türk Lisanı Tarihi müderris muavini Dr. Ahmet Caferoğlu’nun “Tarih” kitaplarıyla ilgili eleştirel raporunu okuması ve görüşlerini açıklaması tartışmayı devam ettirmiştir.

Fuat Köprülü, 1910’ların sonlarında Azeri aydınları arasında meşhur olmuştur. Ahmet Caferoğlu, Köprülü ile 1920 yılı yaz aylarında İstanbul’da tanışmış, onun tavsiyesiyle Darülfünun Edebiyat Fakültesi’nde öğrenime başlamış ve Darülfünun’dan mezun olduktan sonra 1924’te kurulan Türkiyat Enstitüsü’nde uzun süre Köprülü’nün asistanlığını yapmıştır. Caferoğlu, Köprülü’nün “Türkolojinin gerçek bir imanı” olduğunu Türkoloji dünyasında yaptığı atılımlarla kanıtladığını belirtir. Ona göre Köprülü, 1920’lerde Türkiye’de fikrine fazlasıyla itibar edilen

⁶¹ Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s.74.

⁶² *A.g.e.*, s.80-83.

seçkin bir bilgin ve aydındır; ancak, 1931'den itibaren ortaya çıkan bir takım gizli ve ütöpik tartışmalar nedeniyle Köprülü'nün bilimsel alandaki otoritesi yıpranmıştır. Bu nedenle Köprülü, "skolastik bilginler âlemi"ne karşı cephe almış ve bu gerginlik Birinci Türk Tarih Kongresi'nde açıkça ortaya çıkmıştı. Caferoğlu'na göre bu kongre, "skolastik bilginler" ile Köprülü'nün öncülük ettiği bilimsel yaklaşımın karşılaşmasına sahne olmuştur⁶³.

Dr. Ahmet Caferoğlu, Köprülü'nün bilim ekibinden biri olarak Türk Tarih Tezi'nde iştikak (benzetme) yönteminin kullanıldığı kısımları eleştirmiştir. Caferoğlu, konuşmasının başında "söyleyeceğim sözlerle iştikakat (benzetmeler) hakkında aramızda tebarüz eden bazı fikir ihtilafları tabiatile bir içtihat meselesi olduğundan kimsenin bunu sui telakki etmiyeceğini zannetmek isterim" diyordu. Caferoğlu, "Tarih" ders kitaplarının birinci cildinde kullanılan Farsça "han" ve "hane" sözcükleri ile Türkçe'deki "kon" ve "konak" kelimeleri arasındaki benzetmelerin yöntemini eleştirir⁶⁴. Caferoğlu, diğer Darülfünun mensupları gibi Maarif Vekâleti'nin Darülfünun hocalarına gönderdiği 30 Mart 1932 tarihli yazısı üzerine "Tarih" kitapları hakkında uzmanlık alanıyla ilgili düşüncelerini Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne yazılı olarak 29 Mayıs 1932'de göndermişti. Bu rapor, kongrede ifade ettiği düşüncelerinden daha kapsamlıdır⁶⁵.

Samih Rifat, Caferoğlu'nun eleştiri notları ile kongrede yaptığı açıklamalar arasında farklar olduğunu hatırlatarak, konunun şahsi bir sorun olmadığını belirtmiş ve "mesele bir iştikak davası değildir. Türkçe'den İran lisanına geçen bazı kelimelerin ayniyeti, birliği meselesidir" demiştir. S. Rifat'a göre kongresin amacı, dört ciltlik "Tarih" kitaplarında yer alan bilimsel gerçeklerle, bunlara karşı yapılan ciddi itirazların ve eleştirilerin açıkça ortaya konması ve yanlışların meydana çıkarılmasıdır. S. Rifat, söz konusu eleştirileri yanıtlarken, Caferoğlu'nun Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne gönderdiği raporunu esas almıştır. S. Rifat, Caferoğlu'nun söz konusu raporundaki eleştirilerinden yalnızca ikinci bölümü oluşturan etimoloji

⁶³ Caferoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, C.XV, 1968, s.1-10.

⁶⁴ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.83-86.

⁶⁵ *Tarih Kitapları Hakkında Darülfünun Müderrislerinin Mütalaaları*, Ankara, (Daktilo) 1932, s.1-8.

konusunu yanıtlamıştır. O, konuşmasının sonunda Caferoğlu'nu gelecekte önemli araştırmalarda bulunacak kabiliyette bir dil bilgini adayı olarak değerlendirmiştir⁶⁶.

Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, 3 Temmuz tarihli öğleden sonraki oturumunda Zeki Togan ile Reşit Galip arasında şiddetli bir tartışma başlamıştır. Programa göre, Togan'ın "Tarih" kitaplarıyla ilgili konferansta açıklayacağı eleştirilerini Dr. Reşit Galip yanıtlayacaktı. Togan'ın açıklaması, "Tarih" kitaplarının birinci cildinde Orta Asya'nın kuraklaşması ve bunun sonucunda kum altında kalmış veya kalmamış olduğu belirtilen şehirler konusuyla ilgilidir. Togan, R. Galip'in söz konusu konuşmasının ilgili kısmında, "Reşit Galip Beyefendi kuraklık meselesini umumiyetle reddettiğimi söyledi" diyerek, raporunda açıkladığı kuraklık sorununu tarihten önce ve tarihten sonra olmak üzere iki yönlü incelediğini ve kuraklık meselesini reddetmediğini belirtir. Togan, konuşmasında Türkistan'ın nüfusunun devamlı olarak artmış olduğunu ileri sürmüş ve Türklerin Orta Asya'dan göçü konusunu da tarihsel dönemlerde değerlendirmiştir. Togan'a göre, söz konusu göçler iklim değişmesinden değil, iktisadi ve siyasi nedenlerden kaynaklanmıştır. Çin kaynaklarında verilen bilgilere göre Hunlar, Orta Asya'da birkaç yıl kuraklık sonucunda açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve bu nedenle 5. yüzyılda daha verimli yerlere göç etmiştir. 10. ve 11. yüzyıllardaki Oğuzların ve Selçukların Batıya göçleri ise siyasi nedenlere dayanmaktadır⁶⁷. Togan'ın, konferansında diğer konuşmacıların aksine, "Orta Asya" yerine "Türkistan", "Şarkî Türkistan" deyimlerini kullanması dikkat çekicidir.

Dr. Reşit Galip, bunun üzerine bir konuşma yapmarak, Togan'la görüş ayrılıkları olmadığını ortaya çıktığını ve kendisinin ileri sürdüğü görüşlerin kabul edildiğini belirtmiştir. R. Galip, Togan'ın görüşlerden biri diye bahsettiği Orta Asya'da kuraklık olmadığını savunan Rus Türkoloğu Barthold'u şiddetle eleştirmiştir. R. Galip'e göre, Barthold'un jeolog değil tarihçi olması kuraklık konusunda hükümlerinin zayıflığına kanıttır. R. Galip'e göre Barthold, "Türklerin bilhassa medeniyet sahasında hiçbir rolü olmadığını, Türklerin Ortaasiyadaki mevcudiyetlerinin çok yeni zamanlara ait olduğunu asılsız, nesilsiz bir kavim

⁶⁶ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.83-93. Samih Rifat, kongrenin 4 Temmuz tarihli oturumunda "bendeniz iştikak hakkında izahat vermeye Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından memur edildim" demiştir. *A.g.e.*, s.223.

⁶⁷ *A.g.e.*, s.168-176. Togan, bu ilk konuşmasında raporunda belirttiği kuraklık sonucu kumlar altında kalmış şehirlerle ilgili değerlendirmelerini açıklamamıştır.

olduğunu ispat için çalışmış bir adamdır.” R. Galip, Barthold’un “Türklük düşmanı” olduğunu belirterek, Türkiyat Enstitüsü’ndeki konumunu şöyle açıklamıştır⁶⁸:

“Maruzatımın her cümlesini bir vesika ile tespit ederek arzettiğime emin olabilirsiniz. Herbirimiz için bunu kolaylıkla tespit edebilecek kayıtları Barthold’un her nasılsa bizim resmi makamlarımızdan biri tarafından İstanbul’a davet edilerek verdirilmiş ve Maarif Vekâleti’nce tercümeleri bastırılmış olan konferanslarında bulmak mümkündür. (Togan’ın) Bizim yüzümüze karşı söylemiş olduğu gazezkâr sözleri ihtiva eden eser kitapçılarda ve Maarif Vekâleti külliyyatı içinde bulunabilir...”

Dr. Reşit Galip’in, Barthold ile Türkiyat Enstitüsü yetkilileri arasındaki ilişkiyle ilgili ifadesi tartışmayı çok önemli bir boyuta taşımıştır. Şöyle ki, kongrenin birinci gününde Türkiyat Enstitüsü Müdürü Köprülü’nün ve aynı enstitüde görevli Caferoğlu’nun eleştirileri ile Togan’ın değerlendirmeleri bir noktada toplanmıştır. Togan’ın da Türkiyat Enstitüsü’nün kuruluş yıllarında bu enstitüde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. İşte Reşit Galip’in Türkiyat Enstitüsü ve Barthold hakkındaki söz konusu değerlendirmesi, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ile Darülfünun bünyesinde Türkiyat Enstitüsü arasındaki tarih anlayışı farkının ifadesidir. R. Galip’in öncelikle Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin Genel Sekreteri olduğu göz önüne alınmalıdır. R. Galip’in bu kongreden bir süre sonra Maarif Vekili olması ve onun zamanında Üniversite Reformu’nun gerçekleştirilmesi Türk Tarih Tezi’nin gelişimi açısından önemli bir etken olmuştur.

Fransız Türkoloğu Etienne Copeaux’a göre, Barthold’un 1927’de Türkiyat Enstitüsü’nde verdiği “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler”i dönemin Sovyet ideolojisinin bazı izlerini yansıtmaktadır. Barthold’un sözü edilen eserinde örneğin, Göktürkler toplumuna sınıf mücadelesi açısından yaklaşılmaktadır. Kısaca, Barthold’un yapıtında tarih tezlerine yakın hiçbir yaklaşım yoktur⁶⁹. Bu nedenle Reşit Galip, Barthold’un eserini Türk Tarih Tezi yönündeki çalışmalarda başvurulabilir kaynaklar arasında değerlendirmez. R. Galip, Barthold’u konuşmasında kaynak olarak belirten Togan’a verdiği yanıtta kuraklık ve nüfus konusunda şöyle diyordu: “Bizce esas olarak 1932 yılından milattan evvel 8000 yılına kadar geriye doğru gidildikçe artıcı bir nüfusa doğru varıldığı kabul edilebilir”. Togan, R. Galip’in konferansına ertesi gün (4 Temmuz) yanıt vereceğini söylemesine rağmen 4, 5 ve 6 Temmuzda kuraklık konusunda bir tartışma olmamıştır. Bununla

⁶⁸ *A.g.e.*, s.176-179.

⁶⁹ Copeaux, s. 46-47.

birlikte, Samih Rifat, kongrenin 4 Temmuz tarihli oturumunda Yunan ve Roma Tarihi müderrisi Fazıl Nazmi'nin Yunanca ve Türkçe sözcüklerin iştikakı (benzetimi) yoluyla iki dilin karşılaştırılması konusunda okuduğu raporu üzerine Darülfünun mensuplarının Türk Tarih Tezi'nin en önemli yönünü reddettiklerini ve bunun doğru bir yaklaşım olmadığını belirtmiştir⁷⁰.

Zeki Velidi Togan'ın, kongrenin 7 Temmuz tarihli ikinci oturumunda yaptığı konuşmanın ana konusu kuraklık sonucu kumlar altında kaldığı söylenen şehirlerdir. Togan'ın, dört ciltlik tarih kitaplarında kuraklık sonucu kumlar altında kaldığı söylenen şehirlerin hâlen var olduğunu ve bunu bizzat gördüğünü söylemiştir. Üstelik Togan, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne gönderdiği "Tarih" kitaplarıyla ilgili raporunu Darülfünun yönetimine teslim ettiği halde, kuruma altında imzası olmayan bir değerlendirmenin ulaştığını belirtmiştir. Reşit Galip, bunun üzerine Togan'a Darülfünun'da müderrislik yapmasının yerinde olmadığını, çünkü belgeleri doğru değerlendiremediğini belirtmiştir. R. Galip'ten sonra Sadri Maksudi Arsal ve Mehmet Şemsettin Günaltay da Togan'ın iddialarının yersiz olduğunu açıklamıştır. Sadri Maksudi, Togan'ın 1917 Ufa Kongresi'nde Türklük aleyhinde bulunduğunu belirterek⁷¹ konuyu Türkçüler arasında bir tartışmaya dönüştürür.

Bu gelişmeler sonucunda Zeki Velidi Togan, 8 Temmuz 1932'de Darülfünun Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi kürsüsü müderrisliğinden istifa etmiştir. Togan, istifa nedenini tarih incelemeleri için daha uygun bir yere gitmek nedenine dayandırmış, ayrıca Türk Tarih Tezi'nin esasına karşı olmadığını, sorunun ayrıntılarıyla ilgili bazı görüş ayrılıklarından kaynaklandığını açıklamıştır. Togan, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde kendisine yöneltilen eleştirilerden, özellikle "siyasi hasm-i canımız" dediği Sadri Maksudi'nin görüşleri üzerinde durmuştur⁷². Aynı açıklamasında Zeki Velidi, Sadri Maksudi'nin 1931 yılı başından itibaren Ankara'da kendisi aleyhinde resmi makamlarda faaliyette bulunduğunu ve Darülfünun'dan istifa ettikten sonra çalışmalarına Viyana'da devam edeceğini belirtmiştir⁷³.

⁷⁰ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.183, 193, 223.

⁷¹ *A.g.e.*, s.369-389, 400.

⁷² "Zeki Velidi Bey Geldi," *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1932, s.1. 8 Temmuz tarihli Ankara kaynaklı bir haberde Zeki Velidi'nin, belgeleri yanlış değerlendirdiğinden Darülfünun'daki kürsüsünden alınacağı bildirilir. "Zeki Velidi," *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1932, s.1.

⁷³ Ahmet-Zeki Validi, *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, İstanbul, Bürhaneddin Matbaası, 1934.

Birinci Türk Tarih Kongresi'nde ortaya çıkan tartışmalarda, kongrenin fonksiyonuna farklı yaklaşımların etkili bir unsur olduğu görülmektedir. Örneğin Reşit Galip, bu kongreyi "Milli Tarih Kongresi" şeklinde tanımlıyor ve bunun "inkılabımızın millî kültür sahasındaki safhalarından" olduğunu belirtiyordu. Maarif Vekili Esat Sagay ise, kongreyi "Türk Rönesansı"nın başlangıcı olarak niteliyordu⁷⁴. Esat Sagay'dan sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Genel Sekreteri Reşit Galip'in Maarif Vekili olmasıyla Türk Tarih Tezi açısından yukarıda belirtilen iki yaklaşımın senteziyle Türk Devrimi'nde yeni bir evrenin başladığı söylenebilir. Bunun en belirgin kanıtları, altıncı bölümde inceleneceği üzere Türk Tarih Tezi'nin çeşitli kültür kurumları üzerindeki etkisinde açıkça görülebilir.

C. KONGREDEN SONRA TÜRK TARİH TEZİ'NİN VE KONGRENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Türk Tarihçilerinin Değerlendirmeleri

Birinci Türk Tarih Kongresi, Türkiye'de tarih yazımının ve tarih anlayışının gelişimi açısından önemli bir evredir. Bu kongreye, yalnızca Türk tarihçiler davetliydi. Bu nedenle öncelikle onların kongreye, dolayısıyla Türk Tarih Tezi ile ilgili görüşleri irdelenmelidir. Bu yaklaşım, geçmişten günümüze Türk Tarih Tezi'nin serüvenini ve bugünlerde çeşitli çevrelerde algılanışını da gösterebilir. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Başkanı Yusuf Akçura, 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nin 11 Temmuz 1932 tarihli oturumunda Türk Tarih Tezi'nin esaslarını şöyle açıklamıştır⁷⁵: "Cihana nazarımız, bundan böyle, Avrupa gözlüğüle olacak değildir. Gözlükleri kırarak çıplak gözümüzle hakikati ve menfaatimizi görmeğe çalışıyoruz. Cemiyetimiz tarafından yazılan kitaplarda teferruata ait hatalar olabilir; fakat kitapların istihdaf ettiği (hedeflediği) gaye ve o gayeye bizi götüren anahattı doğrudur..."

Yusuf Akçura'nın bu açıklaması, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde kamuoyu önünde tartışılan Türk Tarih Tezi ile bütüncül bir dünya görüşü oluşturulmak istendiğini gösterir. Bu tezin özelliklerinden Türkiye'ye özgü ulusal bir dünya görüşü yaratma çabası Akçura gibi önde gelen Türk aydınlarının üzerinde ısrarla durduğu

⁷⁴ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.99, 627.

⁷⁵ *A.g.e.*, s.606-607.

konulardan biridir⁷⁶. 1932 Türk Tarih Kongresi, Türkiye'ye has bir dünya görüşü oluşturma çabası açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümünde "İnkılapçı Türkün Tarihi Telakkisi" şöyle açıklanmıştır⁷⁷: "Yeni tarih telakkimiz, bizi milletimizin öz kaynaklarına götüren ve onun cihan içindeki seyrini anlatan ışıklı bir kavrayıştır. Bize Türk Tarihiyle insanlık tarihinin birbiriyle olan karşılıklı ve içli-dışlı münasebetlerini bir bütün halinde verir."

Türk Tarih Tezi'nin, Türkiye'nin her tarafından gelen tarih öğretmenleri önünde tartışılması konunun kültürel özelliğini de gözler önüne sermektedir. Birinci Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Tezi'nin yine Atatürk'ün öncülüğünde kültürel alanda sonuçlarının gözlenmesi açısından fırsat olmuştur. Henüz kongre devam ederken, 5 Temmuz 1932'de, Atatürk'ün 8 Temmuz 1932 günü öğleden sonra Gazi Çiftliği Marmara Köşkü'nde kongre üyelerine bir çay ziyafeti vereceği duyurulur⁷⁸. Bundan birkaç gün sonra, kongre üyelerinin 8 Temmuz'da Ankara'daki tarihsel mekânları gezecekleri ve aynı gün Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından verilecek çay ziyafetine katılacakları bildirilir⁷⁹.

Marmara Köşkü'nde verilen ziyafette başta Atatürk olmak üzere Maarif Vekili Esat Sagay, CHF Genel Sekreteri Recep Peker ile bazı milletvekilleri de bulunmuştur. Davete katılım düzeyi, Türk Tarih Kongresi'ne gösterilen ilgiyi ve Türk Tarih Tezi'nin kültürel etkilerine verilen önemi ortaya koyar. Atatürk, ziyafete katılan tarihçilerle hatıra fotoğrafı çektirmiş ve uzun sohbetler etmiştir. Atatürk'ün tarihçilerle birlikteliği dört saat kadar sürmüştür⁸⁰. Maarif Vekili Esat Sagay, bundan birkaç gün sonra Ankara'da bulunan tarih öğretmenleriyle Alishar'daki kazıları inceleme gezisine çıkmış ve refakatinde Eski Eserler ve Müzeler Müdürü ile Özel Kalem Müdürünü de bulundurmıştır⁸¹. Bu gezinin, Türk Tarih Tezi açısından

⁷⁶ Yusuf Akçura, "Tarihî Görüşe Dair," *Türk Yurdu*, C.II, No.5(Şubat 1925), s.349-357.

⁷⁷ "Cumhuriyet" gazetesinin, Cumhuriyetin 10. Yılı Eki'nden aktaran Zeki Arıkan, "Atatürk ve Tarih," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II, No.6-7, 1996-1997, s.19-20.

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1932, s.6.

⁷⁹ *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1932, s.6.

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1932, s.1,2. Atatürk, bu ziyafette o sıralarda Ayasofya mozaiklerini temizleyen Amerikalı Bizantinist Thomas Whittemore ile de görüşmüştür. İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, L. VII. Söz konusu ziyafette Atatürk ile o sırada lise öğrencisi olan Enver Behnan Şapolya arasındaki konuşma bakınız. Enver Behnan Şapolya, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, 3.B., İstanbul, Rafet Zaimler Yayınevi, 1958, s.294-306.

⁸¹ *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1932, s.6.

önemli bulguların ortaya çıkacağı söylenen Hititlerle ilgili kazıların yapıldığı bölgeye gerçekleştirilmesi önemlidir. Maarif Vekâleti bu geziyle, kongreye katılan Türk tarihçilerine ve öğretmenlerine kongrede yakından tanıtılan Türk Tarih Tezi'ni arkeolojik gezilerle pekiştirmelerinin tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 13 Temmuz 1932'de, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde gündeme gelen konuların görüşüldüğü bir değerlendirme toplantısı yapmıştır⁸². Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 13 Temmuz 1932'den 17 Ekim 1932'ye kadar Ankara'da ve İstanbul'da yaptığı on toplantıda "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eserin yazımı konusunu planlamıştır. Görülüyor ki, Birinci Türk Tarih Kongresi Atatürk önderliğindeki tarih çalışmaları açısından bir değerlendirme olanağı vermiştir. Türk Tarih Kongresi, bu yönüyle yeni gelişmelere yol açmış ve yeni çalışmalar açısından bir başlangıç olmuştur. Atatürk, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin yazımıyla ilgili 17 Nisan 1933 tarihli toplantısında, kurum üyelerinin kaleme aldığı notlarda bütünlük olmadığını ve söz konusu programa uyulmasının zorunlu olduğunu açıklamıştır⁸³.

Birinci Türk Tarih Kongresi sonrasında Türk Tarih Tezi'nin mümkün olduğu kadar tutarlı olacak şekilde derinleştirilmesi ve olgunlaştırılması hedeflenmektedir. Dolayısıyla, 1930'larda özellikle eğitim alanında "darbeci tarihçilik zihniyeti körüklenmiştir"⁸⁴ iddiası haksız ve yersizdir. Ord.Prof.Dr. Enver Ziya Karal, bunun böyle olmadığını şöyle açıklamaktadır: "Tarih alanında, benim anlayışıma göre, Atatürk'ün getirdiği en büyük değer, sosyal özgürlüğü yayıcı güçtür. Sosyal özgürlüğün karşısında direnen bütün örgütlerin ve zihniyetin yakılmasını bu nedenle istemiştir." Buna örnek, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nce hazırlanan dört ciltlik "Tarih" kitabında kâinatın oluşumunun ve dünyada hayatın ortaya çıkışının Darwinist görüşle açıklanmış olmasıdır⁸⁵. Karal'a göre, Atatürk'ün Tarih Tezi, iki ana bölümden oluşur. Birincisi, Wells'in ortak köken görüşünün etkisini taşıyan,

⁸² *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1932, s.3.

⁸³ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu.*, s.21-22.

⁸⁴ Behar, s.157.

⁸⁵ Karal, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.258.

ortak medeniyet, ortak barış ve insanlığın refahı düşüncesidir. İkincisi, Türklerin insanlık medeniyetine katkıda bulunan bir ulus olduğu görüşüdür⁸⁶.

Birinci Türk Tarih Kongresi'nde açıkça ortaya konulan Türk Tarih Tezi'nde Türklerin medeniyete hizmetleri konusunun önemli bir yeri vardır. Bu nedenle, Türklerin Anadolu'ya uygarlık getirmiş bir ulus ve Anadolu'nun Orta Asya'dan gelmiş en eski halkı olduğu vurgulanmıştır. Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, Türklerin Anadolu'ya göçebe bir kavim olarak gelmediği ve Türklerin öz vatani olduğu özenle vurgulanan konulardan birisi olmuştur. Artık günümüz tarih dünyasında, Selçuklulardan ve Osmanlılardan önce çeşitli zamanlarda Anadolu'ya Kuman, Peçenek, Oğuz ve sair Türk kavimlerinin gelmiş oldukları bilinmektedir. Buna karşın, Anadolu'nun Türkleşmesi açısından Malazgirt Savaşı'nın yıldönümü kutlamalarının Türk Tarih Tezi'nin özüne aykırı bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımın, Anadolu merkezli Türkiye tarihi yazımı açısından bir bütünlük oluşturmadığı görülür.

Tarihçi Prof.Dr. Şerafettin Turan; Hititlerin, Sümerlerin, Mısırlıların Türk asıllı olduğu tezlerinin Atatürk'ün sağlığında kısmen vazgeçildiğini belirtmiş ve "bugün (1975) ne kurum (TTK) olarak ne öğretim müessesesi (DTCF) olarak bu görüşün içerisinde değiliz" demiştir. Turan, Türkiye tarihinin eski Anadolu kültürleri ile Orta Asya'dan getirilen kültürlerin ve kültür alışverişlerinin bir sentezi olduğunu açıklamıştır⁸⁷. Arkeolog Ord.Prof.Dr.Ekrem Akurgal'a göre, Türk Tarih Tezi'nin en önemli özelliği, Atatürk'ün Osmanlı, Selçuk ve Uygur medeniyetlerinden ziyade İskitler, Hititler ve Sümerler ile ilgilenmesidir. Akurgal'a göre, Atatürk'ün bu yaklaşımının iki ana nedeni vardır: Birincisi, Atatürk, milletini yeni bir ruhla donatmak istediğinden, dünya görüşü ve zihniyetiyle mücadele ettiği geri kalmış Osmanlıyı değil; yıpranmamış, eleştiriden uzak kalmış, biraz destansı ve mitolojik nitelikli bir tarihi tercih etmiştir. İkincisi, Atatürk, Türk Tarih Tezi'ni aynı zamanda işgalcilere karşı manevi bir savunma silahı olarak kullanmak üzere ortaya attığından,

⁸⁶ Karal, *Middle Eastern Affairs*, Vo.X, No.10(October 1959), s.320. Bu düşünce, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Reşit Galip tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Tarih bütün beşeriyetin malıdır. Beşeriyetin en geniş aileleri ırklardır. Bu sebeple milli tarihin tetkikine milletin mensup olduğu ırkın mütalâası ile başlamak lâzımdır..." *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.99.

⁸⁷ Turan, *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.264. Ortaylı, 1930'ların resmi tarih görüşünün herkesçe desteklenmediğini ve kimilerinin teze eleştiriler yönelttiğini belirtir. Örneğin Yahya Kemal, Japonya'nın Kubilay Han tarafından istilası hakkında bir kitap yazan Hüseyin Cahit'e "burnumuzda

Anadolu'nun en eski yerli kültürleri olan Hititleri Anadolu Türlerinin atası olarak kabul etmiştir⁸⁸.

Atatürk'ün tarihle yakından ilgilenmesinin nedenlerinden biri de aydınlarla ilgilidir. Atatürk, Tanzimat'tan itibaren Batılılaşma çalışmaları sırasında kadercı bir Avrupa üstünlüğü psikolojisiyle yetişen aydın tipinin modern Türkiye'ye zararlı olacağını düşünüyordu. Aydınların bu psikolojisi medeniyetin ve medeniyetin kaynaklarının Batı'da olduğu inancını pekiştirmişti. İşte Atatürk, bu olumsuz düşüncenin bırakılmasını ve onurlu bir Türk karakterinin oluşmasını istiyordu⁸⁹. Prof.Dr. Taner Timur, 1930'ların başlarında Türk Tarih Tezi'nin oluşumunu etkileyen etkenlerden birinin Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren gerçekleştirilen modernizasyon çalışmalarını tutarlı bir tarih anlayışıyla pekiştirme düşüncesi olduğunu açıklar. Timur'a göre bu düşünce, ulusal kimlik sorunuyla yakından ilgilidir⁹⁰. Eğitimci Kâzım Nami Duru, 1938'de yayınlanan bir kitabında Türk Tarih Tezi'nin esaslarına uygun şekilde, Türklerin barışçı ve laik, demokratik ve üretken karakterli bir ulus olduğunun öğretimde vurgulanması gerektiğini belirtiyordu⁹¹.

Türk Tarih Tezi'ne Atatürk döneminde ulusal bir dünya görüşü ve bir kimlik konusu olarak önem verildiği ve bunun öğretimde uygulamaya konularak bir kültür devrimi yaratılmak istendiği görülmüştür. Bunun için, ilk adımda Osmanlı'nın dünya görüşünün ve kimlik sorununun tasfiye edilerek, onun yerine ulusal varlığın tarihsel konumu yeniden belirlenerek öğretime konulmuştur. Ancak, Atatürk'ten sonra Türk Tarih Tezi'nin yer aldığı ortaokul ve lise "Tarih" kitapları öğretimden kaldırılmış ve konjonktürel etkenler sonucunda tam bağımsızlığı düşünceden uzaklaştırılmıştır. Bu nedenle, 1950'lerden sonraki dönemde Atatürk'ün Tarih Tezi'nin esaslarının yeniden yorumlandığı görülmektedir. Türkiye'nin geri kalmışlık süreciyle ilgili yayınlarda görülen artış buna örnektir. Bu yeni yaklaşım, Batı Türkolojisinin Türkiye tarihini ve Türk Tarih Tezi'ni yeniden yorumlama biçimiyle de yakından ilgilidir.

Mohaç ve Viyana'nın barut kokusu varken bu beyhude fütihat hikâyelerine ne lüzum vardır" diyordu. Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, s.110.

⁸⁸ Akurgal, *Belleten*, C.XX. No.80 (Ekim 1956), s.582-583. Akurgal, Atatürk'ün, Tarih Tezini ortaya koyarken ve bunu siyasi emellere karşı bir savunma silahı olarak oluştururken, hiçbir zaman bilimsel metottan ayrılmayı düşünmediğini belirtir.

⁸⁹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, Doğan Kardeş Basımevi, 1969, s.549. Benzer bir yorum için bakınız. Aydemir, s.428. Ayrıca, Borak, s.242-243.

⁹⁰ Timur, *Osmanlı Kimliği*, 149-150.

2. Yabancı Bilim Çevrelerinin Değerlendirmeleri

Atatürk'ün Tarih Tezi, yalnızca Türkiye'nin sosyo-kültürel yapılanmasıyla ilgili bir tez değildir; Türkiye'nin dünyadaki konumunu da yeniden belirleme hedefine yöneliktir. Atatürk, Türkiye'nin öncülüğünde Balkan ülkelerinin katılımıyla kurulması tasarlanan Balkan Antantı'nı görüşmek amacıyla Ekim 1931'de İstanbul'da toplanan İkinci Balkan Konferansı'nın 25 Ekim 1931 tarihli oturumunda yaptığı bir konuşmada, Türk Tarih Tezi'nin söz konusu özelliğini açıklamıştır. Atatürk, bu söylevinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu Balkan ülkelerinin Osmanlı imparatorluğu'nun parçalanmasıyla ortaya çıktığını ve yüzyıllardır birlikte yaşadığını belirtir. Atatürk'e göre Balkan uluslarının, 1930'lu yıllardaki sosyal ve siyasi özellikleri ne olursa olsun, Kavimler Göçü (M.S. 5. yüzyılda) ile Orta Asya'dan gelmiş kardeş kavimler olduğunu unutmamalıdır. Atatürk, Balkan ülkeleri arasındaki tarihsel bağların fonksiyonunu şöyle açıklamaktadır⁹²:

“Görüyorsunuz ki, Balkan milletleri yakın maziden ziyade uzak ve derin mazinin kırılmaz çelik halkalarıyla birbirine pekâlâ bağlanabilir. Bin bir türlü beşerî ihtiraslarla, dinî ayrılıklarla, bazı tarihî hâdiselerin bıraktığı dargın izlerle, geçmiş zamanlarda, gevşetilmiş, hattâ unutturulmuş olan hakikî bağların ihya olunması lüzumlu ve faydalı olduğu, yeni insanî devre girdik.”

Bu konuşma, Atatürk'ün laiklik ve milliyetçilik görüşünün insanlığın barışa ve refaha ulaşması yönünden uluslararası niteliğini göstermektedir. Bu görüş, 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya arasında Balkan Antantı'nın ve 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak, Afganistan arasında ise Sadabâd Paktı'nın imzasıyla uygulama alanına girmiştir. Yine, Atatürk'ün özel önem verdiği Hatay sorununun çözümünde Türk Tarih Tezi'nin diplomatik ilişkilerde belirleyici bir işlevi ve etkisi olduğu görülür. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda oluşmaya başlayan konjonktürel etkenler Türkiye'nin dünyadaki konumunu yeniden şekillendirici etkilerde bulunmuştur. Bu ortamda, Atatürk'ün Tarih Tezi'nin söz konusu özellikleri de yeniden yorumlanmaya ve değerlendirilmeye başlamıştır. Türk Tarih Tezi'ne bu yeni yaklaşımı belirleyici etkenlerin başında Batılı Oryantalist ve Türkologların yorumları gelmektedir.

⁹¹ Kâzım Nami Duru, *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim*, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1938, s.19.

⁹² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2.C., s.305-306.

Sorbonne ve Collège de France profesörlerinden lengüistik uzmanı M. Meillet, 7 Mayıs 1931'de İstanbul'a gelmiş ve Darülfünun salonunda 9 Mayıs'ta "Dil ve Medeniyet", 10 Mayıs'ta ise "İlk Hendo-Avrupaî Dilleri" komulu iki konferans vermiştir. Meillet, eski Yunan medeniyeti ile genel anlamda diller ve özellikle Hint-Avrupa dilleri konusundaki fikirleriyle tanınmış bir bilginidir. Meillet, bu konferanslarında Yunan medeniyetinin tamamen Greklerin eseri olduğunu ve Hititlerin Hint-Avrupa ailesine mensup bir dil konuştuğunu vurgulamıştır⁹³. Kuşkusuz, bu yıllarda henüz Hititlerin kökenleri ve asılları kesin olarak saptanmış değildir. Üstelik, Fransız profesörünün Grek medeniyeti ve Hititler hakkındaki düşünceleri Türk Tarih Tezi'ne uydun değildir; hatta, esas itibarıyla ona aykırıdır.

Bununla birlikte, 1930'lu yıllarda bütün Fransız bilginlerinin Türk Tarih Tezi'ne karşı bir tutum içinde olmadıkları görülür. Örneğin Albert Gabriel, Sorbonne ve Collège de France'da yıllarca Estetik ve Sanat Tarihi dersleri okutmuş ve daha sonra 1923-1933 arasında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde "Bediiyat" derslerini vermiştir. Gabriel'in çalışmalarıyla Atatürk de alakadar olmuştur. Gabriel, 1953 yılına kadar İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü başkanlığını yapmıştır. Ayrıca ona, İstanbul ve Ankara Üniversiteleri tarafından şeref doktoru unvanı verilmiştir⁹⁴. Bir başka Fransız bilgini Georges Dumézil ise, 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra Atatürk'ün davetiyle Türkiye'ye gelmiş ve O'nun isteğiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde dinler tarihi hakkında dersler vermiştir⁹⁵. Dumézil, Türkiye'de özellikle Şamanizm incelemeleriyle tanınmış bir bilginidir⁹⁶. Batılı bilginlerin Türk Devrimi çerçevesinde Türk Tarih Tezi'ni değerlendirmeleri yedinci bölümde ayrıca incelenecektir.

Prof.Dr. Taner Timur, Türk Tarih Tezi'nin Oryantalistler tarafından çok soğuk karşılandığını ve Batı'nın önemli Şarkiyatçı dergilerinde bu tezle ilgili hiçbir yorum yapılmadığını belirtir⁹⁷. Birinci Türk Tarih Kongresi'nin 3 Temmuz 1932

⁹³ "Reşit Galip Bey'in Fransız Profesörüne Cevabı!...", *Cumhuriyet* 29 Mayıs 1931, s.1,2.

⁹⁴ Widman, s.185-186.

⁹⁵ Alexandre Toumarkine, "Georges Dumézil ve Kafkas Dilleri," *Kafkas Yazıları*, (İlkbahar 1999), s.15. 1919'da Darülfünun Edebiyat Fakültesi Fransız Edibi ve Türk dostu Pierre Loti'ye fahri edebiyat müderrisliği unvanı vermiştir. Fuat Ezgü, "ATATÜRK'ün Fahri Müderrislik Diploması," *Tarih Hazinesi*, No. 5 (15 Ocak 1951), s.220.

⁹⁶ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.320.

⁹⁷ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.148.

tarihli öğleden sonraki oturumunda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Başkanı Yusuf Akçura tarafından okunan, kongreyi tebrik amacıyla yabancı ülkelere gönderilen telgraflar arasında Batılılarınkine rastlanmamaktadır. Türkiye dışından gönderilen iki telgraf da Sovyet bilginlerine aittir. Bu telgraflar, SSCB Maarif Komiseri ile Sovyet Bilimler Akademisi'nden Prof. Dr. Marr imzalarını taşıyordu⁹⁸. Batılı bilginlerin ise Birinci Türk Tarih Kongresi'ne kutlama telgrafi çektiğine ilişkin bir bilgiye rastlanamamıştır. İşte bunun da etkisiyle olsa gerek, Türk tarihçilerinin Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Batılı bilginlerin Türkler aleyhine ifadelerinin düzeltilmesi gerektiği konusu üzerinde önemle durmaları dikkat çekicidir⁹⁹. Bu tutum, Batılı bilim çevrelerinin kongreye ve Türk Tarih Tezi'ne yaklaşımlarını etkilemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Ankara Büyükelçisi General H. Sherill, Birinci Türk Tarih Kongresi ve Türk Tarih Tezi hakkında önemli yorumlar yapmıştır. H. Sherill, Başkanlık Divanı'na 11 Temmuz 1932 tarihli mektubunda kongreyi ilgiyle ve dikkatle izlediğini belirtiyordu. Onun dikkatini çeken konu, Türk ırkının gelişmesi ve ilerlemesiyle ilgili tezin bu kongreye bir kez daha Batı dünyasına açıklanmış olmasıdır. Sherill, mektubunda kendisinin tarihi ciddi şekilde inceleyen birisi olduğunu belirtir. O, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin 1930'da yayınlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı yapıtla açıkça ortaya konan ve insana hayranlık veren Türk tarihinin en önemli olaylarını kapsayan bir eser yayınlamayı taahhüt etmesi durumunda, Türkiye'deki Amerikan yardım kurumları aracılığıyla bunun İngilizce'ye tercüme ettirilmesini, güvene layık bir Amerikan yayıncı tarafından basılıp yayınlanmasını ve Amerikan üniversiteleri ve kütüphaneleri aracılığıyla dağıtılmasını üstleneceğini bildirir¹⁰⁰. Bu öneri, Birinci Türk Tarih Kongresi Başkanlık Divanı'nca uygun görülmemiş olacak ki kongre tutanaklarına geçmemiştir.

Amerikalı tarihçi Dr. Henry Elisha Allen, 1935'te yayınlanan eserinde Türk Tarih Tezi'ni yeni bir gençlik ruhu yaratma bağlamında irdelemiştir. Allen'a göre, 1930'lu yıllarda Yurtbilgisi ile birlikte Tarih dersleri öğretimi, Türklerin geçmişteki

⁹⁸ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.166-167.

⁹⁹ Türk tarihçilerinin Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Batılı bilginlerin Türkler aleyhine ifadelerin düzeltilmesi konusundaki konuşmaları için bakınız. *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.5-6, 99-103. Bununla birlikte, kongreden biraz sonra Türkiye'nin resmen Milletler Cemiyeti üyeliğine davet edilmesinin Batı karşıtı bu tavrın yumuşamasına neden olduğu söylenebilir.

¹⁰⁰ "Tarih Kongresi Dün Bitti," *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1932, s.1.

başarıları üzerine kurulmuştur. Allen, Ağustos 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yayınlanan dört ciltlik "Evrensel Tarih" adlı tarih ders kitaplarında özellikle Türkler ile Hititler arasındaki akrabalığının vurgulandığını belirtir. Allen'a göre, bu kitaplarda ifade edilen Türklerin Asya'da büyük fetihler yapmış olduğu konusundaki düşünceleri Türk olmayan tarihçiler benimsemeyebilir. Ona göre Türk Tarih Tezi'nin bir diğer özelliği de Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılmış saf bir Türkçe oluşturma çabasıdır. Allen'a göre, Batılı bilim adamları Türk Tarih Tezi'nin oluşumu ve bu tezde ileri sürülen Türklerin Orta Asya'dan göçleri ve Anadolu'nun en eski uygarlıklarını kuran Hititlerin Türk aslından olduklarına ilişkin iddiaları nedeniyle Türkiye'yi eleştirmemelidir; çünkü, başka ulusların tarih kitaplarında da milliyetçi düşünce ürünü peşin hükümler bulunmaktadır¹⁰¹. Allen'ın, eserinde Türkiye tarihine giriş olarak Osmanlıları temel alması, Türk Tarih Tezi'ni geçici bir iddia olarak yorumladığını gösterir.

İngiliz Oryantalist Sir Telford Wough ise, Türk Tarih Tezi ile uzak geçmişin ön plana çıkarılmasının anlamlı olduğunu açıklamıştır. Wough, Ankara Hükümeti'nin geçmişe ve geleceğe yönelik iki yönlü geniş bir bakış açısı olduğunu belirtir. Bunların, Türkiye'nin geçmişini yeniden yapılandırma ve geleceğini şekillendirme amacını hedeflediğini ve Küçük Asya'da dikkate değer bir nüfus oluşturmaya yönelik olduğunu açıklar. Wough, sıradan bir İngilizin, Türklerin, aniden Asya'nın herhangi bir yerinde ortaya çıkan ve 1453'te İstanbul'u alan medenileşmemiş bir göçebeler topluluğu olduğunu düşündüğünü ve Ankara'nın yeni tarih görüşünü yansıtan iki kitabın bu düşünceden oldukça farklı iddialar içerdiğini anlatır. O, dört ciltlik "Tarih" kitabında ileri sürülen eski Anadolu kavimlerinin kökenleri ve Türklerin Orta Asya'dan göçlerine ilişkin iddiaları irdelemek için Ağustos 1931'de yayınlanan dört ciltlik "Tarih" kitabı ile 1930 sonlarında çıkan Sadri Maksudi'nin "Türk Dili İçin" adlı yapıtını incelemiştir. Ona göre, aynı sıralarda İslam'ın Türklük görüşüyle değerlendirilmesi söz konusu tezlerle paralellik gösterir. Wough'a göre, Gazi'nin himayesinde ilerleyen yeni düşünce Türkiye'yi Oryantalizmin bütün engellerinden kurtarmaya ve Batı medeniyetinin önüne

¹⁰¹ Henry Elisha Allen, *The Turkish Transformation*, Chicago, The University of Chicago Press, 1935, s.113-116.

geçirmeye çalışıyor; bu düşüncenin etkisi ve prestiji ile, özellikle edebiyat alanında geniş çalışmalar başlatılmıştır¹⁰².

Batılı bilim çevrelerinin, Birinci Türk Tarih Kongresi'ni ve Türk Tarih Tezi'ni yakından izledikleri, ancak bu tezlere karşı açıkça tavır almadıkları görülmektedir. Alman Oryantalist Dr. Kurt Köhler'in hazırladığı rapor buna örnektir. Köhler, Nisan 1934'te Alman Hükümeti'ne sunduğu raporlardan birinde, Atatürk'ün Türklere yeni bir dünya görüşü aşlamak için bir tarih kitabı yazdığını, fakat bu kitaplarda ileri sürülen tezlerin bir "Türkomonie"ye¹⁰³ yol açacak kadar sınırı aşmış olduğunu belirtiyordu. Köhler, söz konusu raporuna şöyle devam etmektedir: "Tarihin her hadisesi Türklerin gururunu okşayacak bir şekilde tefsir edilmeğe başlandı. Bugün ön plânda eski tarih bulunmaktadır. Bundan maksat bütün medeniyetlerin menşei Türklere atfetmek ve bu suretle Türk milletinin cihanda iddia edilen mevkiine manevi bir istinat bulmaktır..." Köhler, bu gibi iddiaların milli bilincine henüz kavuşmuş bir ulus için anlaşılabilir olduğu ve bunların doğruluğunun bilimsel incelemelerle ortaya çıkacağı görüşündedir¹⁰⁴.

Herbert Melzig'in bu raporu broşür halinde 1941'de İstanbul'da yayınlaması, Türkiye'de Alman propagandasının önemli oranda yoğunluk kazandığı bir döneme rastlaması açısından anlamlıdır. Faşist Almanya, bu sıralarda Oryantalizmin güncel ve pratik konularla ilişkisine özel önem veriyor ve bu bağlamda Gotthard Jaeschke gibi Doğu uzmanlarını devreye sokuyordu. Aynı sıralarda, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi'ne muhalefetiyle tanınan ve 1932-1938 arasında Avusturya'da ve Almanya'da yaşayan Zeki Velidi Togan Türkiye'ye dönüyordu. İşte Jaeschke'nin çalışmaları bu sıralarda Turancılık üzerine yoğunlaşmış ve Türkiye'deki meşhur Turancılarla yakın ilişkiler kurmuştur¹⁰⁵. Atatürk'ün öncülüğünde hazırlanan dört ciltlik "Tarih" kitaplarının da öğretimden kaldırılmasının bu gelişmelerle aynı dönemde olması dikkat çekicidir.

¹⁰² Telford Waugh, "A Far-Reaching Turkish Plan," *Journal of the Royal Central Asian Society*, Vol.XX, Part.IV (October 1933), s.578, 586.

¹⁰³ Türkomonie sözcüğü Almanca'da aşırı Türk milliyetçiliği duygusunu ifade etmek için kullanılır.

¹⁰⁴ Herbert Melzig, *Yakın Şarkta Alman Propagandası Hakkında Bir Muhtıra*, Ankara, Alâeddin Kural Basımevi, 1940, s.20'den Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s.302-303.

¹⁰⁵ Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev Arif Gelen, Ankara, Onur Yayınları, t.y., s.197-198.

Türkiye'nin 1945'te çok-partili siyasi hayata geçişinden ve özellikle Batı İttifakına dahil oluşundan sonra, Türk tarihçilerinin Türk Devrimi'ni yorumlama şekilleri Anglo-Sakson nitelikli bir şekil almıştır. Anglo-Sakson Oryantalist tarih yazımının önemli etkilerinin bulunduğu bu değişimin esasları şöyledir: Atatürk Devrimleri, 19. yüzyıl Osmanlı reformlarının bir devamı ve çok partili siyasi hayata geçiş de bunun son halkasıdır. Bu yeni tarih anlayışı ile, Atatürk'ün aksine, Prof.Dr.Taner Timur'un ifadesiyle "geçmişle devrimci bir kopuş reddediliyor" ve Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin bir devamı ve mirasçısı sayılıyordu¹⁰⁶. İngiliz Oryantalist Bernard Lewis'e göre Türk Tarih Tezi "gerçek, yarı gerçek ve yanlışlık karışımı, resmi doktrin"dir¹⁰⁷. Lewis, 1953'te yayınlanan bir makalesinde 1932 Türk Tarih Kongresi'ne yabancı ülkelere bilginlerin ve kurulların da katıldığını ve Atatürk'ün önderliğindeki tarih çalışmalarının bir devlet kampanyası haline getirildiğini belirtir. Ona göre bunun nedenleri arasında son bir iki yüzyıl içinde hazin bir şekilde sarsılmış olan ulusal gurur duygusu için bir teselli sağlamak ihtiyacı öncelikli bir konuma sahiptir¹⁰⁸.

Japon Türkoloğu Yumiko Kihara, Türk ve Japon çağdaşlaşma hareketlerinde tarihe farklı şekillerde işlevsellik verildiğini belirtir. Kihara, İmparator Kokugaku zamanında Japon tarihiyle ilgili bilimsel araştırmaların gelişmiş bir düzeyde olmasına karşın, Meiji döneminde mitolojik öykülere dayanarak, hatta dinsel öğelerle donatılarak dinsel lider Tenno'ya karizmatik bir güç kazandırılmaya çalışıldığını açıklar. Kihara'ya göre, Japon toplumuna mistik özelliklerle güçlendirilmiş ulusçuluğun benimsetilmesi Japonya'nın militaristleşmesine yol açmıştır. Bu yönüyle, Japon ulusçuluğu dinsel içerikli bir gelişim gösterirken, Türk milliyetçiliği laik nitelikli bir çizgi izlemiştir¹⁰⁹. Bu da gösteriyor ki, her ülkede tarihin toplumsal fonksiyonu ulusal koşullara göre şekillenmektedir. Japon ve Türk kimlik modellerinin oluşumu yönündeki yayınlar buna örnektir.

¹⁰⁶ Taner Timur, "Osmanlı Mirası," *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. I.C. Schick ve E.A. Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, 18-19.

¹⁰⁷ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, ss.356.

¹⁰⁸ Lewis, *Middle Eastern Affairs*, Vo. IV, No.6-7 (June-July 1953), s.224-225.

¹⁰⁹ Yumiko Kihara, "Türk Devrimi ve Meiji Devrimi Örnekleri: Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Din Politikaları-II," *Toplumsal Tarih*, C.XXII, No.72 (Aralık 1999), s.54-55; Yumiko Kihara, "Atatürk ve Meiji Devrimlerinde Din ve Din Politikaları" (basılmamış yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, 1997), s.247-250.

Belirli bir kültür kimlik modelinin oluşumunda iletişim kanallarının (gazete, dergi, kitap) önemli etkisi olmuştur. Bu iletişim kanalı, Japonya örneğinde popüler nitelikli “Japon kültürü” kitapları (Nihonjinron) olarak görülmüştür. “Nihonjinron” yazarları, tasarladıkları Japon kültür kimliğini geçim ekonomisi-kırsal(tarımsal) ekonomi, gruba bağlılık-bireycilik, “Oedipus” kompleksi-“Ajase” kompleksi, toplumsal sorumluluk-hümanist duygular, kamusal-özel girişim ruhu gibi karşıtlıklardan yola çıkarak hazırlarlar. Aynı şekilde Türk tarih yazımının zeminini Doğu-Batı, İslam-Hıristiyanlık, Türk-Türk olmayan, feodalite- Asya Tipi Üretim Tarzı, feodal devlet- kerim devlet gibi karşıtlıklar oluşturmaktadır. Türkiye’de belirli bir kültür kimliği modelini kitlelere iletmenin yolu tarih yazımından geçmektedir. Akademik çevrelerde kurgulanan modeller, devletin ve siyasi iktidarların tercihlerine bağlı olarak, popüler ve kompleks olmayan formüller halinde ders kitaplarına ve devletin dolaylı-dolaysız iletişim ortamlarına yansımaktadır. Resmîyet kazanmış modellerin dışında kalanlar ise, belirli siyasi ve entelektüel ortamlarda oluşmakta ve onlarla ilişkisi olan iletişim kanallarından kamuoyuna ulaşmaktadır. Bir diğer konu da, bazı siyasi hareketlerin, belirli tarihsel çözümlerden hareketle kendi stratejilerini belirlemeleridir. Bu nedenlerle, Türkiye’de tarih araştırmaları, ülkenin geleceğine yönelik strateji ve çözümler tartışmalarına zemin oluşturmaktadır¹¹⁰.

Ana hatlarıyla açılmaya çalışıldığı üzere, Türkiye’de Tarih yazımı ve Tarih anlayışı dönemin bölgesel ve yerel koşulları içinde şekillenmiştir. Bu koşullar içinde, o sıralarda Avrupa’da ve Asya’da yayılcı politikaların da önemli etkileri olmuştur. Batılı oryantalistlerin, Türk Tarih Tezi’nin ortaya atıldığı sıralarda Avrupa’da da farklı bazı tarih tezlerinin ortaya konulmasından bahsetmemeleri ve karşılaştırmalı bir yöntem izlememeleri modern tarih yazımı açısından bir eksikliklerdir. Bu yıllarda Fransa, Almanya gibi ülkelerin saygın bilim çevrelerinde eski Anadolu’yu ve Orta Asya’yı kapsayıcı yayılcı tarih tezlerinin olduğu bilinmektedir. Örneğin, Hitler Almanyası tarafından güdülen “Arya davası” bu tezlerden birisidir. Hitler Almanyası’nda “ari ırk” konusu Alman vatandaşları arasında ırksal özelliklere dayalı bir ayrımı ortaya koymuştur¹¹¹. Türk Tarih Tezi’nin, Mussolini’nin İtalya’nın Roma İmparatorluğu’nun mirasçısının olduğunu ilan ettiği, Almanya’da Hitler’in

¹¹⁰ Suavi Aydın, “Kültür-Kimlik Modelleri Açısından Türk Tarih Yazımı” (basılmamış doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, 1997), s.112-114.

¹¹¹ Reşit Galip, “Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler,” *Ülkü*, C.II, No. 9 (Ekim 1933), s.164.

iktidara yaklaştığı, Japonya'nın Mançurya ve Çin üzerinden geçerek Asya'da hakimiyet kurmaya giriştiği yıllarda oluşması anlamlıdır.

D. ORTAÖĞRETİM TARİH DERS KİTAPLARINDA TÜRK TARİH TEZİ

1. Lise Tarih Kitapları

Dört ciltlik "Tarih" kitaplarının hazırlanmasında, 1930 sonlarında yayınlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eser temel alınmıştır. "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eserin çeşitli bölümlerinin ve özellikle Türk Tarih Tezi'nin ifade edildiği Türk tarihiyle ilgili kısımlarının derlenmesiyle "Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı" adlı küçük boyutlu yeni bir sentez eser yayınlanmıştır. "Türk Tarihinin Ana Hatları-Methal Kısmı" adlı sentez eserin Ocak 1931'de bütün okullarda okutulması kararlaştırılmış ve aynı yılın sonlarında dört ciltlik "Tarih" kitapları hazırlanarak ortaokullarda okutulmaya başlanmıştır. Bu kitapların öğretim kademelerinde etkilerini tartışmak ve değerlendirmek amacıyla 1932'de Türk Tarih Kongresi yapılmıştı. Kongreden önce ise, bu ders kitaplarının bazı kısımlarının düzeltilmesi¹¹² ve eksikliklerinin giderilmesi çalışmaları yapılmıştır.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, "Tarih" ders kitaplarının yanı sıra tarih öğretimine yardımcı olması amacıyla bir tarih atlası ile bir de Türk medeniyeti tarihine ilişkin resimler ve belgeler içeren iki ciltten oluşan bir albüm bastırmayı tasarlamıştır¹¹³. Söz konusu resimler ve haritalar "Tarih" kitaplarına ek olarak yayınlanmıştır. Bu kitapların yayınlanmasıyla, Türk Tarih Tezi'ne uygun olarak müfredat programları da yeniden düzenlenmiştir¹¹⁴. Bu programlarda ulusal bilincin uyandırılmasının ön palanda tutulduğu ve bu konuda Tarih, Coğrafya, Yurtbilgisi ve Türkçe derslerine ulusal bilinç oluşturacak dersler olarak özel önem verildiği görülür. Bu kitaplar, Maarif Vekâleti'nin 28 Kasım 1931 tarihli kararıyla basılmıştır. Bu kitapların yine vekâletin 26 Temmuz 1932 tarihli emriyle üçüncü basımı yapılmıştır. İşte bu kitaplar, 1932-1933 öğretim yılından itibaren liselerde okutulmaya başlanmış ve 1939 yılına kadar öğretimde kullanılmıştır. 1939'dan itibaren ise, Şemsettin

¹¹² Yücel Kabapınar, "Tarih III" adlı kitabın 1933 baskısına Avrupa tarihine ilişkin konuların eklenerek genişletildiğini belirtir. "Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, No.2, 1992, s.161.

¹¹³ "Tarih Cemiyeti Nasıl Çalışıyor," *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1931, s.1,4.

¹¹⁴ *Orta Mektep Müfredat Programı, 1931-1932 Ders Senesi Tadilatı*, İstanbul Devlet Matbaası, 1931.

Günaltay'ın hazırladığı “Tarih” kitaplarının birinci cildi okutulmaya başlamıştır. 1942’de ise Dr. Arif Müfit Mansel, Prof.Dr.Enver Ziya Karal ve Doç.Dr. Cavit Baysun tarafından hazırlanan üç ciltlik yeni tarih kitapları öğretime konmuştur¹¹⁵.

“Tarih” ders kitapları, 1930’lu yıllarda uygarlık tarihinde Türklerin yerini saptamak amacıyla, tarih yazımında dünya tarihine duyulan açık ilginin¹¹⁶ ürünüdür. Batılı yazarların bu kitapları “Evrensel Tarih”¹¹⁷ diye nitelemesinin nedeni budur. Bu kitaplar, resmi tarih görüşü niteliğindeki Türk Tarih Tezi’nin, bir başka deyişle devrimin öğretisinin halka ulaştırılması amacına yöneliktir. Bu kitaplarda, laiklik ve milliyetçilik düşüncelerinin ön planda tutulması bunun kanıtıdır. Bu kitapların birincisinde tüm uygarlıkların Türklerle bütünleştiği düşüncesi işleniyor ve öncelikle insanlık tarihinin panoraması çiziliyordu. Türklerin insanlık tarihindeki, yani medeniyet tarihindeki yerlerinin belirlenmesinde dil ve ırk unsurlarına öncelik verilmiştir. İnsanlığın oluşumu ise, Darwinist düşünceyle açıklanmış ve böylece skolastik yaklaşımın yerine bilimsel ve laik düşünce konmuştur¹¹⁸.

“Tarih I” kitabının önsözünde de ifade edildiği üzere, bin yıldan fazla süren İslamlık-Hıristiyanlık mücadelelerinin doğurduğu düşmanlık duygusu Osmanlı ve Batılı tarihçilerin tarih anlayışlarını ve tarih yazımlarını derinden etkilemiştir. Bu mücadele, tutucu tarihçilerin Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaretmiş gibi göstermelerine neden olmuştur. İşte, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yazılan tarih ders kitapları Türkiye’de bu skolastik tarih anlayışının yerini milli tarih anlayışının aldığını gösterir¹¹⁹. “Tarih I” kitabının bölümleri ve bu bölümlerin kitap içindeki hacmi şöyledir: I. İnsanlık Tarihine Giriş (s.1-24), II. Büyük Türk Tarih ve Medeniyetine Genel Bir Bakış (s.25-53), III. Çin (s.54-62), IV. Anayurtta En Eski Devletler (s.63-67), V. İskit Türk İmparatorluğu (s.68-71), VI. Hint (s.72-84) VII. Kalde, Elam ve Asur (s.85-99), VIII. Mısır (s.100-125), IX. Anadolu (s.126-145),

¹¹⁵ Eyice, *Belleten*, C.XXXII, No.128 (Ekim 1968), s.514.

¹¹⁶ Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.149.

¹¹⁷ Wough, *Journal of the Royal Central Asian Society*, Vo.XX, Part, IV (October 1933), s.581; Allen, *The Turkish Transformation*, s.114.

¹¹⁸ Kabapınar, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, No.2, 1992, s.152.

¹¹⁹ T.T.T. Cemiyeti, *Tarih I: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, 3.B., İstanbul, Devlet Matbaası, 1932, s.V. Copeaux’ya göre, sayfa sayılarının dökümü bu kitapların ana düşüncesini anlamak açısından önemli ölçü değildir ve ayrıca “Tarih” kitaplarında Antikçağın önemli bir yer kaplamasının, kitapların yazımında “Batılı bakış” a bağımlı kalındığını gösterir. Copeaux, s.45.

X. Fenikeliler (s.146-153), XI. İbraniler (s.154-162), XII. İran (s.181-255), XIII. Ege Havzası (s.181-25), XIV. Eski İtalya ve Etrüskler (s.256-342).

Bu kitabın kapsamına göre özellikle “Ege Havzası” ile “Eski İtalya ve Etrüskler” konuları üzerinde durulduğu görülmektedir. Kanımızca, bu iki konu üzerinde durulmasının nedeni Türklerin medeniyet dünyasında ve insanlık tarihinde yerinin ve işlevinin belirlenmesi amacıyla kaynaklanır. Önceki bölümde anlatıldığı üzere, Tanzimat ile yoğunluk kazanan modernleşme hareketi Osmanlı aydınları üzerinde Avrupa uygarlığına karşı aşırı bir hayranlık oluşturmuş ve bu düşünce onlarda Batı medeniyetinin eşsiz bir nitelikte olduğu kanısını uyandırmıştı. İşte bu yapıt ile, dil ve ırk analizleri yoluyla modern Avrupa uygarlığının kökleri sayılan eski Yunan ve İtalyan medeniyetlerinin oluşumunda Türklerin rollerini göstererek, söz konusu yanlış düşünceyi ortadan kaldırmak ve Türklerin de Avrupa ulusları gibi tarihsel birikimleri olduğu belirtilmek istenmiştir.

Söz konusu kitapta, ırk kavramının ve tanımının tartışmalı bir konu olduğu belirtilir. Bu kitapta, Avrupalı bilginlerin insanlık ve insan ırkları hakkında verdikleri bilgilerin kendi bakış açılarını yansıttığı ve 1930’lar Avrupası uluslarının doğrudan doğruya bir ırka mensup olmadıkları, üstelik bu toplumlarda bariz vasıflarını korumuş hakim bir ırkın mevcut olmadığı ifade edilir. Türk ırkının ise, tarihin en büyük olaylarını yaratmış ve benliğini korumuş olduğu açıklanır. Bununla birlikte, gelişip yükselerek insanlığın kaderine hakim olan etkenin beyin olduğu vurgulanır. Burada beyin deyimiyle, onun organik niteliği değil, her türlü yansımaları anlatılır. Bu yansımalarda, beyin üzerinde coğrafi çevrenin, bu coğrafi çevredeki toplumsal koşulların ve irsi özelliklerin büyük ve önemli etkileri olduğu belirtilir ve ırk-dil, dolayısıyla uygarlık arasındaki ilişki şöyle açıklanır¹²⁰:

“Beynin en kıymetli mahsulü olan dil, özellikle Türk ırkının büyük çoğunluğunda tarihî devirlerin husule getirdiği evrim zinciri içinde daima ana hatlarını korumuştur. Tarih öncesi devirlerde ayrı ayrı cemiyetler, medeniyetler, devletler vücuda getirmiş olan bu büyük ırk mensupları, kuvvetli beyinlerinin değişik çevrelerde yarattığı ortak dil ve kültürlerle ve irsî vasıflarıyla uzun veya kısa müddetler zarfında birbirlerinden daima etkilenmişlerdir.

¹²⁰ *A.g.e.*, s.19-20. İrkin sosyal boyutu konusunda(s.17) şöyle denir: “İrklar arasında bugün görülen farkların, tarih açısından önemi pek azdır. Gerçekten kafatasının şekli, ırkların tasnifi için tamamen esaslı bir ayırım olduğu halde, toplumsal hiçbir anlamı yoktur. Bunun sebebi şudur: Kafatası değişmiyor, yahut güç ve geç değişebiliyor. Fakat onun içindeki en asil uzuv, beyin değişiyor.”

Bu veriler ışığında, 1933 üniversite reformu sırasında, Almanya’da Nazizmin gazabına uğramış bilim adamlarının Türkiye’de istihdamı yeni bir beyin sentezi yoluyla Türklerin modern bir medeniyet yaratma düşüncesinin ürünüdür. Kuşkusuz, Türkiye’nin bu tavrı 1930’lar Avrupası’nı hızla etkisi altına alan ırkçılık ve faşizm akımı karşısında tutumunu açıklamaktadır. Daha önce açıklandığı üzere, 1930’larda Türkiye’de resmi milliyetçilik düşüncesinde birleştirici ve barışçı nitelikler baskın görülür. Almanya, İtalya, Japonya ve sair ülkelerde ise faşist özellikleri ağır basan milliyetçi akımlar gündemdedir. Bu yönüyle, Türk Tarih Tezi insancıl yaklaşımları ön planda tutan bir tavrın göstergesidir. Bu tutumun bir başka örneği, “Tarih I” kitabında eski Yunan ve İtalyan medeniyetlerine yaklaşımda görülür.

Eski Yunan medeniyeti, “Ege Havzası” konusu bağlamında işlenmektedir. Ege Havzası, Ege (Adalar) Denizi’ni çevreleyen kara parçalarının ve bu denizin içinde bulunan adaların oluşturduğu havzaya karşılık kullanılır. Söz konusu kara parçalarının, Batı Anadolu bölgesi ve Trakya ile Makedonya’nın güney sahilleriyle Yunan Yarımadası’nı Anadolu’ya bağladığı belirtilir. Frikya, Misya, Lidya, Karya bölgelerinden oluşan Batı Anadolu’nun karşısında ise Eoliya, İyonya adlı bölgelerin uzandığı ve bu bölgelerin önceleri Eti İmparatorluğu ülkesinde bulunduğu belirtilir. Yunan Yarımadasının eski halkının, çeşitli ırkların (Egeler, Akalar, Torlar) karışımıyla oluştuğu ve bunların Türk aslından geldiği ileri sürülür. Buna kanıt olarak, Yunanlara verilen Grek adının Yunanistan’a göçmüş ve yerleşmiş olan Türk boylarından Krak isminden geldiği belirtilir. Kitapta, eski Grek medeniyetinin Yunan düşüncesinin ürünü özgün bir uygarlık olmadığı, Yunanların kendinden önceki çeşitli kültürlerin (Grekler ve Torlar) geliştirmiş olduğu mirasa sahip çıktığı ve bunu Büyük İskender’in zaferleri sayesinde bütün dünyaya tanıttığı açıklanır¹²¹.

“Tarih II” adlı kitapta ise, daha çok Türk tarihi ve medeniyeti üzerinde durulmuştur. Bu kitabın otuziki bölümünden yaklaşık yarısı İslamlık öncesi Türk Tarihi ve Müslüman Türk devletleri hakkındadır. Kitabın “Göktürk İmparatorluğu” başlıklı bölümü, Türklüğün tarihsel dönemde ilk kez ismiyle belgelendiği altıncı

¹²¹ A.g.e., s.181-185, 201, 254. Eski Yunan Medeniyetine bu eleştirel tutum, Avrupa bilginlerinin tarih anlayışlarına yönelik bir tavidir. Gerçekten, Rönesans’tan itibaren hümanist aydınlar eski Yunan medeniyetini Avrupa düşüncesinin temellerinden birisi saymışlar ve bu yaklaşımı giderek eski Yunanı kutsamaya ve mitolojik bir anlam vermeye kadar götürmüşlerdi. Buna karşı son zamanlarda ciddi eleştiriler yöneltilmiştir. Martin Bernal, *Kara Atena: Eski Yunan Uydurcası Nasıl İmal Edildi? (1785-1985)*, çev. Özcan Buze, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998.

yüzyılı konu aldığından eserin en önemli bölümü sayılabilir¹²². Bu bölümde, Orta Asya'da Büyük Hun İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Türklerin bir kısmının kolayca geçit vermeyen Altay dağlarına sığındıkları ve orada yerleştikleri belirtilir. Bu Türkler, Ergenekon denilen Altay vadilerinde altıncı yüzyıla kadar yaşamışlar, çoğalmışlar ve demir üretiminde ve sanayiinde gösterdikleri ilerleme sayesinde medeniyet bakımından yükselmişlerdir. Beşinci yüzyıl ortalarında Orta Asya'da kuvvetli bir devlet kuran Cücenler (Juan-Juanlar) diğer Türklerle birlikte Ergenekon Türklerini de hakimiyeti altına almıştır. 6. yüzyılın ortalarına doğru Ergenekon Türklerinin başında bulunan Tümen (Bumin) Cücenlere karşı isyan ederek onları yenilgiye uğratmış ve Ötüken merkez olmak üzere yeni bir devlet kurmuştur. Böylece, Türkler, 6. yüzyıla kadar tarih sahnesinde çeşitli adlarla görünmüş ve ilk kez kendi adlarıyla İlhan Bumin'in kurduğu ve Çinlilerin "Tukyu" dediği Göktürk İmparatorluğu ile tarih sahnesine çıkmışlardır¹²³.

Söz konusu kitapta, 6. yüzyılın ikinci yarısında Asya'nın en büyük siyasi ve askeri kuvvetinin Göktürk İmparatorluğu olduğu belirtilir. Bu imparatorluk, her birinin başında bir liderin bulunduğu çeşitli Türk boylarının birleşmesinden meydana gelen feodal bir yapıya sahiptir. Fakat bu siyasi yapı, Göktürk İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı adlarıyla ikiye ayrılmasına (582) neden olmuş ve yaklaşık yarım yüzyıl sonra Doğu Göktürk Devleti Çinlilerin saldırıları sonucunda yıkılmıştır (630). Batı Göktürk Devleti de, iç mücadeleler ve dış hücumlar sonucunda sona ermiştir (659). Göktürklerin sona eriştiği üzerinde, Çinlilerin entrikaları ile Çinli prenslerin Göktürk saraylarındaki yıkıcı rollerinin önemli etkileri olmuştur. Bununla birlikte, Göktürk Devleti'nin Asya'nın medeniyet tarihinde önemli bir yeri vardır. Bunların başında, Doğu Göktürklerinin ikinci sülalesi olan Kutluklar döneminde inşa edilen Orhon Abidesi adlı yazıtlar gelmektedir. Batı Göktürkleri ise, coğrafi konumları gereği genel tarihte daha büyük bir rol oynamış ve yalnızca Çinlilerle değil, Sasaniler ve Bizanslılar ile de siyasi ve kültürel ilişkilerde bulunmuşlardır¹²⁴.

Aynı kitapta, Orhon Yazıtları'nın Kutluklar sülalesi döneminde gelişmiş bir edebi dil haline gelen Türkçe'nin en önemli kanıtlarından olduğu belirtilir. 732 ile 735 yıllarında Gültekin ve Bilge Hakan adlarına dikilen bu yazıtlar, Orhon yazısı

¹²² Behar, s.112-113.

¹²³ T.T.T. Cemiyeti, *Tarih II: Ortazamanlar*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s.44-46.

¹²⁴ A.g.e., s.45-47.

denilen ve otuz sekiz harften oluşan eski Türk alfabesiyle yazılmıştır. Bu yazıtlar, Göktürklerin tarihini de aydınlatan bilgiler vermektedir ve Türklere özgü en eski yazılardandır. Bu alfabe, Göktürkler, Avarlar, Uygurlar ve Kırgızlar tarafından da kullanılmıştır. Buna göre, eski Türk alfabesi Türkçe'nin yazımı ve ifadesi açısından Arap harflerinden daha uygundur. Uygur Türkleri, söz konusu alfabeden sonra Uygur alfabesi denilen bir alfabe kullanmıştır¹²⁵. Bu anlatım, Türklerin Arap alfabesini kullanmasının Türk kültürünün en önemli unsurlarından Türkçe'nin tarihsel gelişimin olumsuz etkilediğini göstermektedir.

“Tarih II” adlı kitapta, Türklerin İslam medeniyetindeki rolleri konusuna özel önem verildiği görülür. Bu kitapta, Türklerin Müslümanlığa geçişinin Samanoğulları yoluyla olduğuna, fakat bunun Orta Asya Türklerinin kendi aralarında siyasi mücadeleleri sonucunda güçsüz bir duruma düşmeleri döneminde gerçekleştiğine dikkat çekilir. İlk Müslüman Türk Devleti olan Samanoğulları, İslamiyeti kabul etmeden önce düzenli bir idare örgütüne sahip bulunuyordu. Türklerin İslamı kabul ettiği sırada buldukları Maveraünnehir ve Horasan bölgelerinde İslamiyetin buralara gelmesinden önce düzenli bir belediye teşkilatı kurulmuştu. Özellikle Maveraünnehir’de büyük bir sanayi faaliyeti vardı ve Fergâna’daki şehirlerde üretilen demir ve bakır işleri İslam dünyasında tanınırdı. Üstelik, Semerkantlılar, paçavradan kağıt yapma yöntemini uygulamışlar ve bu kağıtlar Avrupa’ya kadar yayılmıştı. O sıralarda henüz Müslüman olmamış Türklerin İslamiyet’e geçişi üzerinde kağıt ticaretiyle ilgili ilişkilerin önemli etkisi olmuştur¹²⁶.

Bu eserde, Türklerin Müslüman oluşuna benzer şekilde, İslamiyet’in doğuşu ve gelişimi üzerinde iktisadi ve sosyal etkenlerin önemli rol oynadığı anlatılmıştır. Burada, İslam tarihinin anlatımında teolojik yaklaşım bırakılmış, bilimsel ve tarihsel yöntem kullanılmıştır. Bu yöntem, ilk kez Avrupa’da 18. yüzyılda Aydınlanmacı düşünürlerin eserlerinde kullanılmıştır. Türkiye’de ise, Abdullah Cevdet ve Celal Nuri bu konuda öncü olmuşlardır. Söz konusu bölüm, hem Aydınlanma Çağı düşünürlerinin hem de Türkiye’de Batıcı aydınların izlediği yöntemi yeni bir anlayışla geliştirme düşüncesinin ürünüdür. Kısaca, Türk Tarih Tezi ile tarihin açıklanmasında skolastik düşüncenin yerine bilimsel tarihi koyan yaklaşım ortaya

¹²⁵ A.g.e., s.51.

¹²⁶ A.g.e., s.184-186. Türklerin İslamiyete geçişi üzerinde önemli etkisinin olduğu belirtilen ticari etki, Atatürk’ün tarihte iktisadi faktörlere verdiği önemin izlerini yansıtmaktadır.

konmuştur. İslamiyet'in doğuşunda, insanın en önemli yanı olan akıl ve beyin unsuruna öncelik verilmesi buna kanıttır. Söz konusu eserde, İslamiyet'in doğuşu ve bunun üzerinde Arabistan'ın sosyal ve kültürel koşullarının etkileri şöyle anlatılır¹²⁷:

“Muhammed birdenbire ‘Allah’ın Resulüyüm’ diyerek ortaya çıkmamıştır. O, Arapların ahlâk ve âdetlerinin pek kötü, pek ilkel ve iyileştirmeye muhtaç olduğunu anlamış, bunları iyileştirmek için tenha yerlere çekilerek senelerce düşünmüş ve yıllarca düşündükten sonra kendisinde vahiy ve ilham fikri doğmuştur. Vahiy ve ilham fikri Muhammed'den evvel de Araplarca biniyordu. Bütün ilkel kavimler gibi, Araplar da, şairlerin akıl erdiremedikleri kuvvetlerden ilham aldıklarına inanırlardı. Bu kuvvetler Araplar için cinlerdi...”

Bu anlatım tarzı, İslamiyet'i bilimsel gerçeklere uygun şekilde açıklama düşüncesinin ürünüdür. Daha önce, Türk Tarih Tezi'nde beyin unsuruna öncelik verildiği anlatılmıştı. Bu unsurun İslamiyet'in oluşumuna uygulanmasıyla İslam dininin Muhammed'in beyninin ürünü olduğu ortaya çıkmıştır. Son bilimsel gelişmeler, eskiçağlarda mağaraların önemli işlevlerinden birinin insanların cinlerle ilişki kurarak onlardan kurtulmak istemelerine mekân olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, mağara resimleri uzmanı Jean Clottes, Prehistorya çağı insanları için mağaraların özel zamanlarda girilen kült yerleri olduğunu belirtmiş ve “derinliklerdeki karanlıklara dalmayı seçmek bilerek bir başka dünyaya girmek demek”¹²⁸ demiştir.

“Tarih III” adlı kitapta ise, daha çok Osmanlı Devleti üzerinde durulmuştur. Bu kitabın bölümleri ve bölümlerin hacmi şöyledir¹²⁹: I. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu (s.4-31), II. Osmanlı İmparatorluğu (s.32-70), III. Onaltıncı Asır Sonlarına Kadar Avrupa (s.71-113), IV. İmparatorluğun Gerilemesi (s.114-187), V. İmparatorluğun Dağılması ve Yıkılışı (s.188-310). Dr. Büşra Behar'a göre, “Tarih III” adlı eserin içeriği Ahmet Hamit ile Mustafa Muhsin tarafından yazılan ve 1924'te yayınlanan “Türkiye Tarihi” adlı ders kitabıyla benzerlik gösterir. Yine Behar'a göre, “Tarih III” adlı eser ile 1924'te yayınlanan “Türkiye Tarihi” başlıklı yapıt arasındaki en önemli fark ikincisinde Avrupa tarihine daha fazla yer verilmiş olmasıdır. “Tarih III” adlı eserde kimi zaman Osmanlı vakanüvislerinin tarih

¹²⁷ A.g.e., s.79-91. Copeaux, bu kitaplarda İslamiyet'e ilişkin tarihsel anlatımın yapısı ve özü bakımından klasik Müslüman tarih yazımına uygun bir çizgi izlediğini ileri sürer. Copeaux, s.45.

¹²⁸ Dominique Simonnet, *İnsanın En Güzel Tarihi*, çev. Emine Çaykara, İstanbul, Kültür Yayınları Yayınları, 2000, s.79.

¹²⁹ T.T.T.Cemiyeti, *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.

eserlerine atıfta bulunulması birincil kaynakların kullanılması açısından önemli bir gelişmedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu döneminde Oğuzların etkisinin belirtilerek Osmanlıların Orta Asya bağlantısı üzerinde açıkça durulmaması dikkat çekicidir¹³⁰.

Söz konusu kitapta, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Anadolu'ya gelen Ertuğrul Gazi aşiretine Anadolu Selçuklu Sultanı Alaattin Keykubat'ın Ankara'ya yakın Karacadağ dolaylarını vermesiyle başlatılır. Âşıkpaşazade'den itibaren Osmanlı tarihçilerinin bahsettikleri Osmanlıların Oğuz Han'a kadar giden bir şeceresinin sonradan düzenlenmiş olduğu belirtilir. Ertuğrul Gazi aşiretinin, Selçukluların Bizans sınırına yerleştikten sonra bağımsız bir devlet olmasının Selçuklu Sultanı Alaaddin'in inisiyatifi dışında bir hareket olduğu açıklanır. "Tarih III" adlı eserde Anadolu Selçuklularının feodal bir siyasi yapıya sahip olduğu belirtilmiş, fakat Osmanlı Devleti'nin doğuşunda etkisi üzerinde durulmamıştır. Bununla birlikte Bizans ve Selçuklu feodalitelerinin Avrupa feodal yapılarından farklı olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Osmanlılardan önce Anadolu'da önemli bir medeniyet olduğu belirtilmiş ve Selçuklularda sosyal ve siyasal kurumlar şöyle açıklanmıştır¹³¹:

"Anadolu'daki Selçuk ve Bizans feodalitesinin Batı feodalitesinden bazı farkları vardır; mesela Batı feodalitesinin arazi kanunu ve rütbeler zinciri burada aynen mevcut değildir ve teorik olarak sultan ve imparatorun hak ve nüfuzu daha fazladır; hele Selçuk saltanatı, bir İslam devleti olduğundan, şeriatla ilgili bazı esaslar, Müslüman feodal beylerinin haklarını sınırlıyor ve arazi mülkiyetini halka tahsis ediyordu; feodal beylerin tebaası, serf değildi; ancak sultanın zayıflığı feodal beylerin kuvvetini ve bağımsız hareketlerini artırıyor ve bazen bunları tam bağımsızlığa kadar sevk ediyordu."

Bu açıklama, 1960'larda Asya tipi üretim tarzını kullanarak Osmanlı tarihini açıklamaya çalışan yaklaşımın Türkiye'de ilk belirtisidir denebilir. Yukarıdaki yaklaşımda, Selçukluların ve Bizanslıların da aynı üretim biçimine ve dolayısıyla benzer siyasi yapıya sahip olduğu görüşü dönemine göre ileri bir yaklaşımdır. Prof.Dr. İlber Ortaylı, Fuat Köprülü'nün Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerinde Bizans etkisinin çok sınırlı kaldığını ileri süren tezin akademik tarihçiler tarafından devam ettirilmesinin Türkiye'de Bizantoloji'nin gelişimi açısından olumsuz etkilerde

¹³⁰ Behar, s.113-114.

¹³¹ *Tarih III*, s.1-3. Atatürk, bir konuşmasında Anadolu Selçuklu Beylikleri döneminde Ankara Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğunu belirtir ve Ankara'yı başkent olarak seçmesinde bunun etkisine işaret eder. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3.C., s.98.

bulduğunu açıklar¹³². Türk Tarih Tezi'nin bir yansıması olan söz konusu yöntem, yeni tarih yorumunun ve tarih anlayışının getirdiği yeni yaklaşımları göstermesi açısından önemli bir göstergedir.

"Tarih IV" adlı kitap iki kısımdan oluşmaktadır: Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve İstiklal Harbi'nden Sonra Devrim ve Reform Safhaları. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu başlıklı birinci kısım, "Türk Milletinin Yeni Bir Devlet Daha Kurması" ve "İstiklal Harbi" başlıklı iki bölümden oluşmaktadır. Bu kitapta, insanlık tarihinde Türkler kadar çok sayıda büyük devletler kuran başka bir milletin bulunmadığı, tarihte bilinen ilk medeni devletten (Sümerler) itibaren Asya'da ve Avrupa'da kurulan prensliklerin, krallıkların ve imparatorlukların çoğunun Türkler tarafından kurulduğu ve Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu geleneğin devamı olduğu belirtilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ise, 16 Mart 1920'de İstanbul'un Müttefik kuvvetlerince resmen işgal edilmesinden sonra Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin dağıtılması ile buradaki bazı mebusların Ankara'da toplanan "Kurucu Meclis"e katılmaları ve TBMM Hükümeti'nin oluşumuyla gerçekleşmiştir. Türkler, Lozan Antlaşması hükümleri gereğince, Müttefiklerin işgal altında tuttıkları Anadolu ve Trakya topraklarını boşaltmaları ve 13 Ekim 1923'te Ankara'nın resmen başkent yapılmasıyla Etilerden sonra ikinci defa olarak Orta Anadolu yaylasında kuvvetli bir devlet merkezi kurmuş oluyorlardı¹³³.

2. Ortamektep Tarih Kitapları

Daha önce anlatıldığı üzere, dört ciltlik "Tarih" kitapları 1931-32'de önce orta okullarda okutulmuş, ancak pedagojik yönden ve müfredat açısından orta okullara fazla ayrıntılı geldiğinden 1932 yılından itibaren liselerde okutulmuştur. Orta okullar için ise, söz konusu tarih kitapları esas alınarak üç ciltlik yeni tarih kitapları hazırlanmış ve 1933-34 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlamıştır. Bunun arkasından, 1934 yılında ilk okullar için tarih kitapları hazırlanmıştır¹³⁴. Orta okullarda okutulan tarih ders kitaplarında devlet olgusu üzerinde daha fazla durulmuştur. Büşra Behar'a göre, bu kitaplarda devlet, ırk ve dil dayanışmasıyla

¹³² Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, s.113.

¹³³ T.T.T. Cemiyeti, *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934, s.1, 48-55, 142-144.

¹³⁴ Copeaux, s.41.

kurulan bir kültürel otorite olarak sunulmaktadır; fakat bu dayanışmanın siyasi ve idari sınırları belirsiz kalmaktadır. Yine Behar'a göre, değişik kültürlerin birbirleri üzerindeki etkileri zaman kavramı vurgulanarak verilmemiştir¹³⁵.

Orta Okul Tarih kitapları, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yazılmış olan "Tarih" kitaplarının esas tutularak orta okulların ikinci ve sonraki sınıfları için hazırlanmış ve 2.7.1933 tarih ve 33 sayılı kararla kabul edilmiştir. Tarih kitaplarının birincinde cildinde yer alan tarihin tanımı Orta Okullarda okutulan Tarih kitaplarında da aynen kullanılmıştır. Orta okul Tarih kitaplarında, liselerde okutulan Tarih kitaplarının planı uygulanmıştır. Birinci kitap, "Beşer Tarihine Giriş" bölümüyle başlamakta ve "Eski İtalya ve Etrüksler" başlıklı ondördüncü bölümle sona ermektedir. Bununla birlikte Lise Tarih kitaplarının birinci cildinde geçmişten 1930'lara kadar oniki Türk devleti sayılmışken, Orta Okul Tarih kitaplarında yirmi Türk devletinin kurulduğu belirtilmiştir.

Söz konusu kitapta sayılan tarihteki Türk devletleri şunlardır: Orta Asya'da Hun-Türk İmparatorluğu, İtil-Tuna arasında İskit İmparatorluğu, İtil ve Ural arasında Batı Hun Devleti, Avrupa'da Hun-Türk İmparatorluğu, Avrupa'da Avar İmparatorluğu, Batı Türkeli ve Kuzey Afganistan'da Akhunlar Devleti, Orta Asya'da Göktürk İmparatorluğu ve Kutluk Devleti, Karadeniz'in kuzeyinde Hazar, Bulgar, Kıpçak (Kuman) ve Peçenek Devletleri, Orta Asya'da Türkeş, Karluk, Uygur Devletleri, Aral Gölü'nün güneyinde Samanoğulları Devleti, Aral Gölü'nün batısında Gazneliler Devleti, Sir ırmağının batısında Karahanlılar ve Karahatalar Devletleri, İran, Mezopotamya, Anadolu ve Suriye'de Selçuk İmparatorluğu, Harzem bölgesinde ve İran'da Harzemşahlar Devleti, Çin'den Anadolu'ya kadar olan bölgede Türk-Moğol İmparatorluğu, Orta ve Ön Asya'da Timur İmparatorluğu, Hindistan'da Babür İmparatorluğu, Batı Türkeli'nden Polonya'ya kadar olan bölgede Altınordu Devleti, Türk-Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti¹³⁶.

Birinci ciltte bütün Eskiçağ medeniyetleri ve devletleri anlatılırken, ikinci ciltte çoğunlukla Türk devletleri tarihi üzerinde durulmuştur. Üçüncü cilt ise, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti başlıklı iki ana kısımdan oluşuyordu. Bir başka ifade ile liselerde okutulan "Tarih" kitaplarının üçüncü ve

¹³⁵ Behar, s.110-111.

¹³⁶ *Ortamektep İçin Tarih I*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s.30-32. Kitapta, 1930'larda Sovyetler Birliği'ne dahil Türk devletlerinden söz edilmemesi anlamlıdır.

dördüncü ciltleri orta okullarda okutulan “Tarih III” adlı kitapta özetlenerek birleştirilmiştir. orta okul Tarih kitaplarında Osmanlı tarihinin İkinci Kosova Savaşı’na kadar olan dönemi anlatılmıştır¹³⁷. Üçüncü ciltte Osmanlı Tarihi, İkinci Mehmet’in 1451’de padişah olmasıyla başlamakta ve 1923 Lozan Antlaşması ile sona ermektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin anlatıldığı ikinci kısım ise, Birinci Dünya Savaşı’nın sonundan başlamakta ve 1930’lara kadar gelmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile kurulduğu belirtilmektedir. Kitabın bu ikinci kısmında özellikle Kurtuluş Savaşı döneminin yazımında Atatürk’ün “Nutuk” adlı eseri esas alınmıştır. Devrimlerin anlatılmasında ise, yine Atatürk’ün henüz derlenmemiş olan söylev ve demeçlerinden uzun alıntılar yapılmıştır. Bu kitapta Türkiye Cumhuriyeti Tarihi’nin en son gelişmeleri (örneğin Türk Tarihi ve Türk Dili Tetkik Cemiyetleri) de anlatılmış¹³⁸. Böylece, yaşanan tarihi zamanının da değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu kitaplar, tarih öğretiminde çağdaş tarihin önemine güzel bir örnektir.

¹³⁷ *Ortamektep İçin Tarih II*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s.193.

¹³⁸ *Ortamektep İçin Tarih III*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s.167-168, 228-228, 277-288.

VI. BÖLÜM

TÜRK TARİH TEZİ'NİN KÜLTÜREL KURUMLARA ETKİLERİ A. TÜRK DİL KURUMU VE TÜRK DİL KURULTAYLARI

Beşinci bölümde, Türk Tarih Tezi'nin oluşumu sürecinde ve tezin sunumunda Türk dilinin önemli bir işlevi olduğu görülmüştü. Açıkça ifade edilirse, Türk Tarih Tezi ile Türklerin medeniyetin oluşumuna önemli katkıları olduğu belirtilmiş, bu katkıların ırk (beyin) ve dil bağlantısı vurgulanmış ve böylece Türk medeniyeti ve Türk dili arasında bağlantı kurulmuştur. Bu tezde, Orta Asya'da büyük bir uygarlık kuran Türklerin dünyanın çeşitli yerlerine göçleri sırasında bu medeniyetle birlikte dillerini de beraberinde götürmüş oldukları açıklanmıştır. Kısacası, eski Türk medeniyetinin ana (insanlık) medeniyetin ortaya çıkışında önemli katkıları olmuş ve bunlar kaçınılmaz olarak dil alanında da etkisini göstermiştir. Dolayısıyla, Türkçe'nin de modern dillerin oluşumunu etkilediği ileri sürülmüştür.

Türk Tarih Tezi'ne göre Türkler, Orta Asya'dan dünyanın çeşitli yerlerine göçlerinde beraberlerinde gelişmiş dillerini de götürmüşler ve çeşitli kavimlerin dilleri üzerinde etkilerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte Türk Tarih Tezi'nin dille ilgili yönü birdenbire ortaya çıkmamıştır. Nasıl ki, Türk Tarih Tezi'nin ilk ifadeleri Kurtuluş Savaşı'nın koşulları içinde oluşmuşsa, Türk Dil Tezi de aynı şartların etkisiyle ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde, Türk Tarih Tezi'nin ilk ifadeleri 1922'de TBMM yayınları arasında çıkan "Pontus Meselesi" adlı kitapta görülür. Yine Türk Dil Tezi'nin ilk ifadeleri de Samih Rifat tarafından kaleme alınan ve 1922'de yayınlanan "Türkçede Tasrif-i Huruf Kanunları ve Menş-i Lisan Meselesi" adlı eserde açıklanmıştır¹.

Samih Rifat Bey, adı geçen eserini yayınladığı sırada Telif ve Tercüme Heyeti başkanlığında bulunuyordu. Söz konusu eserlerin resmi bir yayın niteliği taşıması ve 1930'dan itibaren Samih Rifat'ın Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin ve Türk Dili Tetkik Cemiyetinin ilk üyeleri arasında yer alması önemlidir. Onun bu konumu, Türk Tarih ve Türk Dil Tezlerini bir noktada toplayan önemli bir göstergedir. Öncelikle, Türk tarihi ile ilgili çalışmaların örgütlenmesi ve Türk Tarih Tezi'nin oluşumu Türk Dil Tezi'ni de kapsayacak nitelikte oluşumları beraberinde getirmiştir. Sonuçta, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi'nin başarılı

¹ Matbuat Cemiyeti, "Dil Kurultayı," 1933 *Almanak*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s.111.

şekilde kamuoyuna sunumundan hemen sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne benzer şekilde Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasına karar verilmiş ve Eylül 1932'de Birinci Türk Dil Kurultayı yapılmıştır. Bundan sonra Türk Tarih Tezi örgütlü bir gelişim sürecine girmiştir.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin oluşumunu hazırlayan etkenlerden biri de 1927'de kurulan Dil Encümeni'dir. Bu encümen, Latin harflerinin Türkçe'ye uygulanması amacıyla kurulmuş, Kasım 1928'de yeni yazı sistemi yasalaştıktan sonra çalışmalarını Türkçe'nin özleştirilmesi konusunda yoğunlaştırmıştır². Bundan sonra encümenin adı "Dil Heyeti" olmuştur. Dil Heyeti'nin oluşturulmasıyla birlikte yazı sorunundan dil konusuna geçilmiştir. Bu amaçla, sözlük çalışmaları ve sözcük derlemeleri yapılmıştır³. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün bu çalışmalar sırasında Türklerin bir medeniyet tarihi ile bilim ve edebiyat dili olması gerektiği görüşüne vardığını ve dil-tarih çalışmalarıyla bizzat ilgilenmeye başladığını belirtir⁴. Maarif Vekâleti, bu sıralarda Türkiye'deki yabancı ve azınlık okullarında okutulan Türkiye Coğrafyası ve Tarihi ile Türkçe derslerinin Türk öğretmenler tarafından verilmesi yönünde kararlar ve önlemler almıştır. Vekâlet, Birinci Türk Tarih Kongresi'nden hemen sonra söz konusu okullarda bütün tarih ve coğrafya derslerinin Türkçe olarak okutulmasına karar verilmiştir⁵.

Dil Encümeni'nin, başta sözlük çalışmalarında olmak üzere bünyesinde farklı anlayışları barındırması üyeleri arasında tartışmalara neden olmuştur⁶. Bu tartışmalar, Çankırı Mebusu Talât Bey ile eski milletvekili İshak Refet arasında uzun süre devam etmiştir. Talât Bey, 17 Temmuz 1931'de bütçe görüşmeleri sırasında bu tartışmayı TBMM'nin gündemine getirmiştir. Talât Bey, Dil Encümeni bütçesi görüşülürken, bu encümenin ülkeye hiçbir yararı olmadığı gibi, encümen üyelerinin de konunun uzmanı olmadıklarını açıklamış ve yeni bir kurul oluşturuluncaya kadar

² Atay, *Çankaya*, s.467-468.

³ *Türk Dil Kurumunun 40 Yılı*, s.42-46.

⁴ Atay, *Çankaya*, s.468.

⁵ "Orta Mektep ve Liseler Tedrisatı," *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1932, s.2. Bundan altı ay önce basında şu haber yer alıyordu: "Maarif Vekâleti, Ecnebi ve Ekalliyet mekteplerinde okunan Türkçe, tarih, coğrafya derslerine fevkalâde ehemmiyet vermektedir. Bu mekteplerde bu dersleri okutan muallimlerin ehliyet ve kıymetleri tespit edilmek maksadile sıkı bir teftiş yapılarak, ehliyeti haiz olmayanların vazifelerine nihayet verilecektir." *Cumhuriyet*, 16 Kanunusani 1932, s.2.

⁶ "Dil Encümeni Nasıl Çalışıyor, Neler Yapıyor?" *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1931, s.1, 2.

encümenin ödeneğinin kesilmesini önermiştir⁷. İshak Refet, bu önerinin, Meclis tarafından kabul edilmesi üzerine, şahsına hakaret ettiği iddiasıyla Talât Bey aleyhinde dava açmıştır⁸. Dil Encümeni dağılırken, encümen üyeleri bir dilekçe kaleme almışlar ve Atatürk'e ve İnönü'ye sunmuşlardır. Atatürk'ün bir derkenar yazdığı encümenin yazısı CHF Genel Sekreteri Recep Peker tarafından Maarif Vekâleti'ne sunulmuştur. Maarif Vekâleti de derkenarın birer suretini çıkartarak arizada imzaları bulunan encümen üyelerine göndermiştir. Atatürk, encümenin söz konusu yazısına derkenar olarak şunları yazmıştır⁹: “Dil Encümeninin çalışması dil işlerimizde iyi bir başlangıç oldu. Encümenin gayretle çalıştığı ve mevcut olan şerait, vezaif ve zamana göre mümkün olan neticeleri aldığı kanaatindeyim. Bu mesai yeni baştan alınacak tedbirlerle ikmal edilmeğe degecek mahiyettedir.”

Dil Encümeni, kaldırıldıktan sonra encümenin yazışmalarını ve belgelerini korumak amacıyla Maarif Vekaleti'ne bağlı olarak bir yazmanın çalıştırılması kararı alınmıştır. Maarif Vekili Esat Sagay, yazmanla ilgili kadro talebinde bulunduğu 9 Ağustos 1931 tarihli takrirden “Büyük Millet Meclisince tatiline karar verilen Dil Encümeni” ibaresini kullanmıştır. Bu karar, Vekiller Heyeti'nin 17 Ağustos 1931 tarihli kararname ile kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir¹⁰. Bu da gösteriyor ki, 12 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti Dil Encümeni'nin devamı niteliğinde bir kuruluştur. Dolayısıyla, Türk Dili Tetkik Cemiyeti 1927'de oluşturulan Dil Encümeni'nin ve 1931'de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır.

Atatürk'ün Dil Encümeni'nin çalışmalarını takdirle karşıladığını gösteren yukarıdaki yazısının İshak Refet'in Talât Bey'i dava ettiği günlere rastlaması ve bunun basına yansımaları anlamlıdır. Atatürk'ün kaleme aldığı derkenarda, Talât Bey'in görüşlerini desteklediğini ve ayrıca dil çalışmalarının yeni bir örgüt bünyesinde sürdürüleceğini açıklaması dil devriminin yolunu açmıştır denilebilir. Atatürk, Birinci Türk Tarih Kongresi'nin sona erdiği gün, 11 Temmuz 1932 akşamı Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne benzer şekilde Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasına karar vermiştir. Türk Dili Tetkik Cemiyeti, 12 Temmuz 1932'de

⁷ “Dil Encümeni Mülga,” *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1931, s.1, 5.

⁸ “Lisan Münakaşası,” *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1931, s.3.

⁹ “Dil Encümeni,” *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1931, s.1.

¹⁰ BCA BKK 22 60 06

Atatürk'ün himayesi altında kurulmuş ve O'nun isteği üzerine cemiyetin başkanlığını Samih Rifat ve Genel Sekreterliğini Ruşen Eşref üstlenmiştir¹¹. Atatürk, 11 Temmuz 1932 akşamı Çankaya Köşkü'ndeki toplantıda kurumun çalışma planının çerçevesini çizmiş ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin tüzüğü'nün hazırlanmasında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin nizamnamesinin örnek alınmasını istemiştir¹².

Türk Dili Tetkik Cemiyeti, tarih çalışmaları ilerledikçe dil bilgisine olan ihtiyacın kendini daha fazla hissettirmesi, özellikle eski dönemler söz konusu olunca Türklerle ilişkili olduğu ortaya çıkan kavimlerin dillerine Türkçe'den geçmiş sözcükler ile henüz kökenleri bilinmeyen bazı toplulukların dillerinde görülen ve Türkçe'ye benzeyen kelimelerin asıllarını araştırmanın gerekliliği üzerine, kısaca karşılaştırmalı dil bilgisinin lüzumu sonucu ortaya çıkmıştır. Türk tarihi ve Türk dili çalışmalarında, Türklere önyargı ile bakan yabancı eserlerdeki verilerin esas alınamayacağı düşünülmüş ve ilk elden kaynakların toplanması ve incelenmesi amacıyla Türk Tarih ve Dil Kurumları ile Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuştur¹³.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve enginliğini meydana çıkarmak ve onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek"tir. Cemiyetin merkezi Ankara'dadır ve "hami reisi" Atatürk, "fahri reisi" ise maarif vekilidir. Derneğin tüzüğüne göre, Genel Merkez Kurulu filoloji, lengüistik, etimoloji, gramer ve sentaks, lûgat, derleme ve neşriyat adlarında yedi çalışma kolundan oluşuyordu. Genel Merkez Kurulu, çalışmalarından ülkede bulunan her türlü teşkilattan yararlanabilecekti. Cemiyetin her vilayet merkezinde bir merkez heyeti oluşturulacak, Halkevi bulunan illerde Halkevinin Dil, Tarih ve Edebiyat şubesi vilayet merkez heyetinin yerini alacaktı. Henüz Halkevi bulunmayan ilçeler ile nahiye ve köylerde genel merkez heyeti kararıyla şubeler kurulacak ve muhabir üyeler tayin edilecekti. Cemiyet, Türk olan veya olmayan dil bilginlerine genel merkez heyetinin kararıyla fahri veya muhabir üyelik unvanı verebilecekti¹⁴.

¹¹ "Türk Dili Tetkik Cemiyeti," *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1932, s.3.

¹² Ruşen Eşref, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, Ankara, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933, s.5-7.

¹³ İğdemir, *Yılların İçinden*, s.25, 76.

¹⁴ *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1932, s.3-5. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasına karar verildiği Çankaya Köşkü'ndeki 11 Temmuz 1932 tarihli toplantıda Birinci Türk Tarih Kongresi'ne katılan Macar tarih bilgini Zayti Ferencz de bulunuyordu. Ünaydın, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, s.5. Ferencz, tarih araştırmalarında çalışmak üzere Atatürk tarafından Ankara'ya davet edilmiş ve 8 Ekim 1932'de İstanbul'a gelmiştir. Atatürk, bir diğer Macar

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşundan sonra üyeleri şöyle belirlenmiştir: Samih Rifat (Başkan), Ruşen Eref Ünaydın (Gen.Sekr.), Celal Sahir Erozan, Ahmet İhsan Tokgöz, Ahmet Cevat Emre, Ali Canip Yöntem, Hasan Âli Yücel, Mehmet İhsan Sungu, Ragıp Hulusi Özden, Reşat Nuri Güntekin, Ruşenî Bey, Dr.Saim Ali Dilemre, Yakup Kadri Karaosmanoğlu. Atatürk, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti için yaptığı gibi, Dolmabahçe Sarayı'nda Türk Dili Tetkik Cemiyeti için bir salon tahsis etmiştir. Cemiyet, ilk çalışmalarını Yalova'da yapmıştır. Bu çalışmalar, 31 Ağustos 1932'de Dolmabahçe Sarayı'na Atatürk'ün de gelmesinden sonra bir "müteşebbis heyet" oluşturulmasıyla hızlanmıştır. Bu kurul Yusuf Akçura, Hasan Cemil Çambel, Yunus Nadi, Ruşen Eşref Ünaydın'dan oluşuyordu. Kurulun yazmanı ise, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti sekreteri Uluğ İğdemir'dir. Bu kurul, 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda bir dil kongresinin toplanmasını kararlaştırmış ve kongre için hazırlıklar yapmıştır¹⁵.

Birinci Türk Dil Kurultayı hazırlıkları çerçevesinde 4 Eylül 1932'de gazetelerde ve ajanslarda bir bildiri yayınlanmış ve kurultaya bir tezle katılmak isteyenlerin metinlerini kurultaydan önce Cemiyete ulaştırmaları duyurulmuştur¹⁶. Bu kurultay için, özellikle 1910'lu yılların Edebiyat-ı Cedide akımının yaşayan üyelerinden tezler istenmiştir. Kurultaydan önce, kongrede okunacak bildiriler incelenmiş ve bunlardan Edebiyat-ı Cedide'ci Hüseyin Cahit Yalçın'ın tebliğinin diğerlerinden farklı bir içerikte olduğu görülmüştür. Yalçın, tebliğinde dilde evrimi savunuyordu. Yalçın'ın tezini Samih Rifat'ın yanıtlaması ve "dilde devrim" hareketinin gerekliliğini ortaya koyması kararlaştırılmıştır¹⁷. Edebiyat-ı Cedide'ci Halit Ziya Uşaklıgil de kurultaya katılmıştır. 26 Eylül 1932'de toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı 5 Ekim'e kadar devam etmiştir. Kurultayın toplandığı tarih olan 26 Eylül'ün kurum üyeleri arasında Dil Bayramı olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. Kurultaya, bu sıralarda Türkiye'yi ziyaret eden Amerika Birleşik Devletleri Genel Kurmay Başkanı General Douglas MacArthur da katılmıştır¹⁸.

bilgini M. Rajki Serengz'i 6 Ekim 1932'de İstanbul'da kabul etmiştir. Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938)*, s.344.

¹⁵ Ünaydın, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, s.11, 16-17.

¹⁶ A.g.e., s.16-17.

¹⁷ Atay, *Çankaya*, s.474-475.

¹⁸ *Türk Dil Kurumunun 40 Yılı*, s.54-56.

Birinci Türk Dil Kurultayı¹⁹ Başkanı TBMM Vekili Kâzım Özalp, ikinci başkanı Samih Rifat ile Dr. Reşit Galip'tir. Başkanlık Kurulu üyeleri ise İsmail Müştak Mayakon, Ali Muzaffer Göker, Ali Rıza ve Refik Ahmet Beylerdir. Kurultayın amacı, "Türkçe'yi bugünkü ve yarınki en güzel medeniyeti kemali ile kavrayabilecek şiveli ve ahenkli bir ifade vasıtası haline getirecek" çalışmalarının birincisi olmaktır²⁰. Bu kurultayda, genel anlamda Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu belirleme, Türkçe'nin Hint-Avrupa dilleri ve Sümer diliyle karşılaştırılması yoluyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Sümer, Hitit gibi eski Anadolu ile Mezopotamya bölgelerinde yaşamış uygarlık kurucularının dillerinin Türkçe kökenli olduğu vurgulanmıştır. Kongreye sunulan tebliğlerde, çoğunlukla Türkçe'nin bir medeniyet dili olduğu tezinin işlenmiştir.

Birinci Türk Dil Kurultayı'nda Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1 Ekim tarihli oturumunda okuduğu "Dil İctimaî Bir Müessesedir" başlıklı konferansı tartışmalara yol açmıştır. Yalçın, kurultayın yazı dilinin içinde bulunduğu "anarşik" durumdan dolayı gerekli ve olumlu bir girişim olduğunu, fakat öncelikle Türkçe'nin Hint-Avrupa dilleriyle karşılaştırılması gerektiğini açıklamıştır. Yalçın, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin dil çalışmalarında benzetme (ıştikak) yöntemini kullanmasının bilimsel bir yaklaşım olmadığını belirtmiştir. Yalçın'a göre, dil sosyal bir varlık olduğundan, Türkçe'ye dışarıdan müdahale edilmemelidir. Yalçın, Türkçe'nin uzun süredir sadeleşme süreci içinde bulunduğunu belirterek, Türk Dil Devrimi'nin Türkçe'nin gelişimi açısından gerekli olmadığını açıklamıştır²¹.

Hüseyin Cahit'in tezini sırasıyla Hasan Â. Yücel, A. Canip Yöntem, Fazıl A. Aykaç, Dr. Şükrü Akkaya, Sadri Ertem, Namdar R. Balaban ve M. Fuat Köprülü yanıtlamıştır. Bunlar, Hüseyin Cahit'in tezinin özellikle "dil-in tekâmülü" konusunu eleştirmişlerdir. Hüseyin Cahit, yeniden söz alarak kendisinin yeni bir hareketin karşıtı gibi gösterilmesinin doğru olmadığını, kurultay salonunda devrimlerin samimiyetle taraftarı olmayan, fakat dil hareketinin yanında gözükken kişilerin bulunduğunu ve kendisinin bu akımın yanında olduğunu açıklamıştır. Oturum

¹⁹ Birinci ve İkinci Dil Kurultayları tutanaklarında "Türk Dili Kurultayı", Üçüncü ve sonraki Dil Kurultayları zabıtlarında ise "Türk Dil Kurultayı" adları kullanılmıştır. Burada bir anlam bütünlüğü sağlamak amacıyla bunların hepsini Türk Dil Kurultayları şeklinde adlandırdık.

²⁰ *Birinci Türk Dili Kurultayı*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s.III.

²¹ *Birinci Türk Dili Kurultayı*, s.274.

başkanı Samih Rifat da, Hüseyin Cahit'in kendileriyle beraber olduğunu açıklamıştır. 3 Ekim tarihli oturumda ise, Halit Ziya Uşaklıgil Dil Devrimi hareketinin yanında olduğunu açıklamıştır²². Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi'ni eleştirenlerden Mehmet Fuat Köprülü'nün bu kez Hüseyin Cahit Yalçın'ın tezini eleştirmesi Birinci Türk Dil Kurultayı'nın dikkat çekici yönlerinden biridir.

İkinci Türk Dil Kurultayı, Birinci ve Üçüncü Türk Dil Kurultayları arasında bir geçiş özelliği taşımaktadır. İkinci Türk Dil Kurultayı, 1934 yılında 18-23 Ağustos tarihleri arasında İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmıştır. Bu kurultay, başlıca üç konu üzerinde çalışmış ve tebliğler de bu konulara uygun şekilde yapılan sınıflamaya göre okunmuştur. Bu gruplandırma şöyledir: Türkçe'nin dünya dilleri arasındaki yeri, Türk dilinin tarihsel gelişimi ve filolojisi, Türk Dil Devrimi'nin anlamı ve hedefleri. Birinci Türk Dil Kurultayı'na, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde olduğu gibi yabancı bilginler davet edilmemiştir. İkinci Türk Dil Kurultayı'na ise yabancı bilginler de davet edilmiş ve Friedrich Giese, Aleksandr N. Samayloviç, İvan İ. Meşçaninov birer konuşma yapmıştır. Kurultay kararıyla, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin adı Türk Dili Araştırma Kurumu'na çevrilmiştir²³. Kurultaya katılan yabancı delegelerden Giese büyük ilgiyle karşılanmıştır. Ahmet Cevat Emre'ye göre Giese'ye bu ilgi, Alman bilgininin Türk dilini İndo-Germen diller grubuna yerleştirmesine karşı tepkiden kaynaklanmıştır. İkinci Türk Dil Kurultayı'ndan sonra üzerinde en çok çalışılan konulardan biri Güneş-Dil Teorisi olmuştur. Bu teori, 1936'da toplanan Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nın başlıca konusu olmuştur²⁴.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı, 1936 yılında 24-31 Ağustos tarihleri arasında İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmıştır. Bu kurultayda konuşmaların ana konusu Güneş-Dil Teorisi olmuştur. Bu teorinin oluşumu üçüncü kurultaydan önce gerçekleşmiş ve bu kongrede dünya kamuoyuna açıklanmıştır²⁵. Kurultaya katılan onüç yabancı bilim adamı arasında söz konusu tezin düşünsel oluşumuna katkısıyla tanınan Viyana Şark Filolojisi'nden Avusturyalı bilim adamı Dr. H.F. Kvargiç de

²² *Birinci Türk Dili Kurultayı*, s.279-342.

²³ *Türk Dil Kurumunun 40 Yılı*, s.61-62.

²⁴ Ahmet Cevat Emre, *Atatürk'ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi*, İstanbul, Ekin Basımevi, 1956, s.48 vd.

²⁵ Levend, s. 393-394. Levend, Kvargiç'in Güneş-Dil Teorisi konusunda çalışmasını Freud'un psikanalizine dayanarak yaptığını belirtir. *A.g.e.*, s.394.

bulunuyordu. Kurultaya katılan diğer bilginler şunlardır²⁶: Anagnastopulos, Sir Denison Ross, Prof.Dr. Gabidullin, Dr. Giese, P.H. de Barenton, Prof.Dr. Jean Deny, Prof.Dr. Koji Okubo, Prof.Dr. Meşçenikof, Dr. Miatef, Prof.Dr. Németh Gyula, Prof.Dr. Samailoviç, Prof.Dr. Tayançkovski.

Edebiyatçı Agâh Sırrı Levend, Güneş-Dil Teorisi'ni şöyle açıklamaktadır: "Türk dili, taş ve maden devrinde, kültür kelimelerini göç yolu ile yeryüzündeki dillere yayan eski ve büyük kültür dilidir. Etimoloji lûgatlerinde 'kaynağı karanlık' olarak gösterilen birçok Fransızca, Almanca ve İngilizce kelimelerin Türkçe ile kolayca açıklanabilmesi bunu göstermektedir." Türk Dil Kurumu üyesi İbrahim Necmi Dilmen, kurum delegeşi unvanıyla İkinci Türk Tarih Kongresi'ne katılarak Türk Tarih Tezi'ni Güneş-Dil Teorisi metoduyla açıklamıştır. Bu kongreye katılan İsveçli arkeolog Dr. T.J. Arne ülkesine döndükten sonra 1938'de "Atatürk'ün Dil ve Tarih Teorisi" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Arne, bu incelemesinde Türk Tarih Tezi'nin ve Güneş-Dil Teorisi'nin gerçek olmadığını ileri sürmüştür. İbrahim Necmi Dilmen ile Mehmet Şemsettin Günaltay, İsveçli bilim adamının eleştirisini yanıtlayan birer makale kaleme almışlar ve bunları bir kitapta toplamışlardır²⁷.

Sosyolog Hilmi Ziya Ülken, Dil Devrimi hareketinin Türkiye'de bir dil akımı oluşturmuş olduğunu belirtir²⁸. Bu akımın oluşumunda, 1936'dan itibaren faaliyete geçen Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Güneş-Dil Teorisi derslerinin önemli etkileri olmuştur. Bu dersleri İbrahim Necmi Dilmen, Hasan Reşit Tankut ve Abdülkadir İnan veriyordu²⁹. Aynı fakültede Türk Tarih Tezi kürsüsünün kurulması, bu tezlerin Türkiye'de üniversite bilim çevresinde yerini almış olduğunu gösterir. Yine Hasan Reşit Tankut'un bazı tarih ve kültür konularını Güneş-Dil Teorisi çerçevesinde incelemesi Türk Dil ve Tarih Tezlerinin aynı noktada birleştiğini göstermektedir. Hasan Reşit Tankut, Hatay Alevileri olarak adlandırdığı Nusayrileri incelediği eserinde şunları yazmaktadır³⁰: "Kemalist Türklük ilmen ispat ettiği Türk

²⁶ Üçüncü Türk Dil Kurultayı, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, s.VII.

²⁷ Levend, s.394-398. Ayrıca bakınız. Hikmet Özdemir, "Güneş-Dil Teorisine İlk Yabancı Tepkiler," *Folklor /Edebiyat*, C.VI, No.23 (Ekim 2000), s.5-37.

²⁸ Ülken, *Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.460.

²⁹ Abdülkadir İnan, *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936; İbrahim Necmi Dilmen, *Türk Dil Bilgisi Dersleri*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936; Hasan Reşit Tankut, *Güneş-Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri*, İstanbul, Devlet Basımevi 1936.

³⁰ Hasan R. Tankut, *Nusayriler ve Nusayrilik Hakkında*, Ankara, Ulus Basımevi, 1938, s.7.

Tarih ve Türk Dil tezleriyle, ırkî millet'i, içtimaî millet'i ve siyasî millet'i hudutlandırmış ve vasıflandırmış bulunuyor..."

B. 1933 ÜNİVERSİTE REFORMU

Dönemin Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, Nisan 1933'te Zürih'te kurulan Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Birliği'nin Başkanı Frankfurumlu Patolog Philip Schwartz ile Ankara'da 6 Nisan 1933'te önemli bir görüşme yapmıştı. Schwartz, anılarında bu toplantıda R. Galip'in, kendisine Yahudi asıllı Alman bilginlerinin Nazi iktidarının baskısı sonucu Almanya'dan Türkiye'ye göçmelerinin tarihsel önemi konusunda şunları söylediğini belirtir: "Eşsiz bir işi başardığımız müstesna bir gün yaşıyoruz. Bundan 500 yıl kadar önce biz İstanbul'u aldığımız zaman Bizanslı bilim adamları İstanbul'dan ayrılmaya karar verdiler. Onları tutmak mümkün değildi, çoğu İtalya'ya gittiler ve Rönesans'ı yarattılar. Biz bugün Avrupa'dan bunun karşılığını almaya karar verdik..." 30 Ocak 1933'te Nazilerin iktidara gelmesinden hemen sonra Üçüncü Reich'in politik ve ırksal yönden kendisine karşıt saydığı kişileri kavuşturmaya başlamıştı. Yeni hükümet tarafından devlet memurlarının statüsünü yeniden belirlendiği 7 Nisan 1933 tarihli yasanın üçüncü maddesinde "Ari ırktan olmayan memurlar emekliye ayrılırlar"³¹ deniyordu. Bu yasanın çıkışından sonra Almanya'nın Yahudi asıllı bilim adamlarının bazıları o sırada bir üniversite reformu gerçekleştirmek üzere olan Türkiye'de istihdam edilmiştir.

1933 Üniversite Reformu'nun gerçekleşmesinde dönemin Maarif Vekili Dr. Reşit Galip'in önemli payı vardır. R. Galip, Maarif Vekili olmadan önce Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Genel Sekreteri görevinde bulunuyordu. Onun Maarif Vekili olması, Atatürk ile Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin Yalova'da tarih çalışmaları sırasında olmuştur. R. Galip, bir yıla yakın süre (19 Eylül 1932-13 Ağustos 1933) bu görevde kalmış, üniversite reformundan sonra yeniden yoğun şekilde tarih çalışmalarıyla ilgilenmeye devam etmiştir. O, aynı zamanda Halkevleri'nin açılmasında da önemli hizmetlerde bulunmuş ve bu kurumların yönetimiyle ilgili olan CHF beşinci bürosunu idare etmiştir³². Kısacası, 1933 Üniversite reformu ile bir kültür ve düşünce devriminin amaçlandığı söylenebilir.

³¹ Klaus-Petlev Grothusen, "1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye'ye Göçü," *Bellekten*, C.XLV/2, No. 180 (Ekim 1981), s.542-544.

³² İğdemir, *Yılların İçinden*, s.294.

Cumhuriyet yönetimi, Darülfünunu ıslah ve modern bir üniversite kurma çalışmalarına 1924'te Darülfünun bütçesinin Maarif Vekâleti'nden alınması ve kuruma ayrı bir tahsisat ayırmasıyla başlamıştır. 1925'te çıkarılan ve Darülfünun'a "hükmî şahsiyet" (tüzel kişilik) tanıyan yasa yine aynı yolda bir çalışmadır. Bununla birlikte, Darülfünun, devrimlerin en yoğun dönemi sayılan 1923-1928 yılları arasında özellikle eğitim ve öğretim alanındaki atılımlar konusunda bekleneni verememiştir. Bu durum, Cumhuriyet yönetimini Darülfünun konusunda köklü bir karara yöneltmiştir. Hükümet, bu amaçla 1931'de Cenevre Üniversitesi'nden Prof. Albert Malche'yi Türkiye'ye davet etmiş ve onun 1932'de Maarif Vekâleti'ne sunduğu raporu esas alarak 1933 Üniversite Reformu'nu gerçekleştirmiştir³³.

Darülfünun, tarih yazımı alanında Cumhuriyet yönetiminin yanında olduğunu gösteren bir girişimde bulunmuştur. Darülfünun yönetimi 1918 Mondros Mütarekesi ile 1928 yılı arasındaki Türkiye tarihini konu alan bir eser yazılmasını yarışmaya koymuştur. Bu yarışma, yeterli başvuru olmadığından Ekim 1930 sonuna kadar uzatılmıştır. Temmuz 1930'da Darülfünun'a yalnızca Almanya'dan Dr. Pritsch'in yardımıyla "Cihan Harbinden İtibaren Türkiye" adlı çalışması ile Gotthard Jaeschke'nin başvurmuş olduğu açıklanıyordu. Bu sıralarda "Cumhuriyet" gazetesi başyazarı Yunus Nadi, Darülfünun'da bir Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kürsüsü kurulmasının çok önemli ve yerinde bir hareket olacağını belirtmiştir³⁴. Fakat bu kürsü, 1933 Üniversite Reformu'na kadar kurulmamıştır.

Türkiye'de modern bir üniversite kurulmasına neden olan esas gelişmeler 1930 yılında ortaya çıkmıştır. 1930 başlarında, Darülfünun tarafından bir "Darülfünun ıslahat projesi" ile bir talimatname hazırlanmış ve bu yönergenin uygulamasına geçilmiştir. Bu sırada Maarif Vekili Cemal Hüsnü Taray'ın 2 Eylül 1930'da istifa etmesi ve yerine Esat Sagay'ın gelmesi nedeniyle gerek Darülfünun yönetimi tarafından hazırlanan gerekse vekâletçe düzenlenen ıslahat projelerinin uygulanması ertelenmiştir. Üniversite Reformu, Maarif Vekili Esat Sagay'ın yerine Atatürk'ün isteği üzerine Dr.Reşit Galip'in gelmesiyle köklü bir tarzda gerçekleşmiştir³⁵. 1930'da hazırlanan Darülfünun'u ıslahat projesi gündemden

³³ Necdet Sakaoğlu, "İstanbul Üniversitesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, der. Semavi Eyice ve diğ., 4.C., İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s.247.

³⁴ Yunus Nadi, "Türkün Tarihi Müverrihini Bekliyor," *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1930. s.1. 3.

³⁵ Mete Tunçay-Haldun Özen, "1933 Darülfünun Tasfiyesi" *Tarih ve Toplum*, C.II, No.10 (Ekim 1984), s.225.

düştükten sonra Darülfünun Eminliği (Rektörlük) seçimi sırasındaki tartışmalar üniversitede tarih biliminin ve tarih anlayışının durumunu da açıklayıcı bilgiler vermektedir.

Ekim 1930'da Darülfünun Emimi (Rektörü) seçimi sırasında basına yansıyan tartışmalarda yeni tarih anlayışının da irdelendiği görülmektedir. Bu tartışmalar, Darülfünun mensuplarının oluşum halindeki Türk Tarih Tezi'ne karşı tavırlarını da ortaya koymuştur. Eminlik seçimine üç Darülfünun müderrisi aday olmuştu: Hukuk Fakültesi'nden Yusuf Ziya Özer ve Muammer Raşit Seviğ ile Edebiyat Fakültesi'nden Mehmet Fuat Köprülü. Bunlardan Yusuf Ziya Özer aynı zamanda Türk Tarih Heyeti üyesi bulunuyordu. Eminlik seçimi, kısa sürede müderrisler arasında polemik nitelikli sataşmalara ve tartışmalara neden olmuştur. Örneğin İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Yusuf Ziya'nın tüccarlık Muammer Raşit'in avukatlık yaptıklarını belirtmiş, rektör adaylarının Darülfünun haricinde meşguliyetlerinin olmaması gerektiğini savunmuş ve bütün zamanını Darülfünun'a hasreden Köprülü'nün seçilmesinin uygun olacağını ileri sürmüştür. Sonraki günlerde, basına Köprülü'nün diplomasız olduğu konusu yansımış ve bunun üzerine Fuat Köprülü de Yusuf Ziya'nın "yanlış-tarihçilik" yaptığını açıklamaya başlamıştır. Köprülü'nün 25 Ekim 1930 tarihli "Son Posta" gazetesinde şu açıklaması yayınlanmıştır³⁶: "Yusuf Ziya Bey Darülfünun'un haricinde istediği, dilediği nazariyeyi ortaya atabilir; Âdem babamızın Türk olduğunu, Mısır firavunlarının kanında Türk küreyveleri (yuvarları) bulunduğunu, Sfenksin bir Türk mimarı tarafından imal edildiğini söyleyebilir, fakat Darülfünun'un ilmî şahsiyetini temsil edemez."

Ahmet Caferoğlu, söz konusu tartışmaları "bir takım gizli ve ütöpik ilim çekişmeleri" diye nitilemektedir. Caferoğlu'na göre, bu sıralarda Köprülü "Çankaya Köşkü'nün mümtaz ziyaretçilerinden ve bilim dünyasında fikrine fazlasıyla itibar edilen" biridir³⁷. 1930 Darülfünun Rektörü seçimi sırasında Türk bilim adamlarının niteliklerinin modern ölçütlerde olup olmadığı da tartışma konusu olmuştur. Abdülfeyyaz Tevfik ile Kâzım N. Duru arasında Darülfünun'un ıslahında 1910'ların "Tüba Ağacı" yaklaşımını hatırlatan tartışmalar olmuştur. A. Tevfik, 22 Kasım 1930 tarihli bir makalesinde Darülfünun reformuna orta öğretimden başlanması gerektiğini

³⁶ A.g.m.. s.225-226.

³⁷ Caferoğlu. *Türkiyat Mecmuası*, C. XV, 1968, s.6.

savunan Kâzım Nami'ye bunun gerçek bir yaklaşım olmadığını açıklamış ve aralarında Köprülü'nün de bulunduğu bazı Darülfünun müderrislerinin Batının seçkin üniversitelerinde aynı kürsüleri yetkinlikle idare edebileceğini belirtmiştir. Darülfünun Divanı, 29 Temmuz 1931 tarihli toplantısında üniversite diploması olmadığı gerekçesiyle Köprülü'nün maaşında indirim yapmıştır. Aynı kurul, bir buçuk ay sonra ise başarılı araştırmalar yaptıklarından dolayı M. Fuat Köprülü, A. Ekrem Bolayır ve Avram G. Bodrumlu'nun maaşlarını arttırmıştır³⁸.

Darülfünun çevresinin Türk Tarih Tezi'nin oluşumuna karşı mesafeli bir tutum takınmaları hükümetin harekete geçmesine neden olmuştur. Dönemin Maarifi Vekili Cemal Hüsnü Taray, Mayıs 1930'da Darülfünun'u ıslah çalışmaları çerçevesinde Batılı ülkelere öğrenci göndermek imkânını da incelemiştir³⁹. Bu arada Cemal Hüsnü Taray, Darülfünun Divanı tarafından bir yıl önce hazırlanan ve bazı değişikliklerden sonra Maarif Vekâleti'ne sunulan bir ıslahat projesini daha kapsamlı bir reform yapılacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir⁴⁰. Bununla birlikte, 21 Mayıs 1931 tarihli Ankara kaynaklı bir haberde Atatürk'ün bizzat meşgul olduğu tarih çalışmaları çerçevesinde "en eski medeniyetin Türklere ait olduğuna dair mesainin teshili ve Avrupa'da da bu esas üzerine çalışmak" üzere dört öğrencinin gönderilmiş olduğu bildiriliyordu. Aynı haberde, bu öğrencilerin Avrupa'da beş-altı sene kalacakları ve yurda dönüşlerinde birer tez yazacakları açıklanıyordu⁴¹. Bu sıralarda, 1933 Üniversite Reformu'nu gerçekleştiren Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Genel Sekreteri Dr. Reşit Galip Darülfünun salonunda bir konferans veren bir Fransız bilginini şiddetle eleştirmiştir.

Sorbonne ve Collège de France profesörlerinden Eski Medeniyetler uzmanı Prof.Dr. Meillet, 7 Mayıs 1931'de İstanbul'a gelmiş ve Darülfünun'da 9 Mayıs'ta "Dil ve Medeniyet" başlıklı ve 10 Mayıs'ta "İlk Hindo-Avrupaî Dilleri" konulu iki konferans vermişti. Dr. Reşit Galip, uzun bir makale kaleme alarak Fransız profesörünün görüşlerini yanıtlamıştır. Meillet, konferanslarında eski Yunan medeniyetinin tamamen Greklerin eseri olduğunu ve Hititlerin Hindo-Avrupaî dil konuşan Hindo-Avrupaî bir ırk mensubu bulunduğunu ileri sürmüştü. R. Galip, söz

³⁸ Tunçay-Özden, *Tarih ve Toplum*, C.II, No.10 (Ekim 1984). s.225-226.

³⁹ *Milliyet*, 1 Mayıs 1930. s.1.

⁴⁰ Arslan, *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, s.263, 270, 280.

⁴¹ *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1931. s.4.

konusu makalesinde Meillet'in Grek medeniyeti hayranı olduğundan konuya rasyonel ve bilimsel tarzda yaklaşmadığını belirtmiş ve bir "Grek Mucizesi"nin söz konusu olmadığını Batılı bilginlerden alıntılarla kanıtlamaya çalışmıştır. R. Galip, dil ile ırk ilişkisinin bilimsel çerçevede yorumlanmasının gerekliliğini belirterek, Hitit Medeniyeti sorununda daha çok arkeolojik bulguların önemine işaret etmiş ve insanlığın kökenine kadar giden bir "paléontologie linguistique" serisinin oluşturulmasıyla konunun aydınlatılabileceğini, aksi halde söz konusu görüşlerin bir "kelime spekülasyonu (iştikakı)"ndan ileri gidemeyeceğini ifade etmiştir⁴².

Reşit Galip'in bu değerlendirmeleri, Meillet'nin konferans salonunu kullandığı Darülfünun'a da yöneliktir denebilir. Çünkü Darülfünun, bilim ekibiyle başından itibaren Türk Tarih Tezi'nin yanında olduğunu açıklayıcı bir girişimde bulunmamıştır. Bunun yanında, kamuoyunda Darülfünun'un bilimsel konumunu yıpratıcı tartışmaları Ankara'nın Darülfünun'a karşı sempatiyle bakmasını gerektirecek bir neden ortada bırakmamıştır. Bu durum, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi Hasan Cemil Çambel'in iki uzun makalesinde açıkça görülür. Hasan Cemil, 1931 yılındaki sözü edilen tartışmaların Darülfünun'un manevi şahsiyetini yıpratıcı ve üniversitenin yeni idealler ve düşünceler yaratmakla meşgul olması gerektiğini belirtir. H. Cemil, aynı makalesinde "bugün umumiyetle teslim ediliyor ki modern kültür bütün medeniyet dünyasında derin bir buhran devresi yaşamaktadır ve asır henüz merkezi mefhumunu tesbit edememiştir" diye yazıyordu. H. Cemil, Darülfünun'un bunda öncü olmasının önemini ve bir ıslahatın gerekli olduğunu da şöyle açıklıyordu⁴³: "Ancak Darülfünunumuzun ıslah ve takâmülü yapılacak milli cehitlerden hiçbir netice hasıl olmayacağına *opriori* hükmederek mevcut darülfünunun kapatılmasını ve onun yerine yeni bir darülfünun kurulmasını tervec etmek (desteklemek), cezrî (radikal) olmaktan ziyade müfrit bir hareket olur..."

Hasan Cemil, 1931'de ifade ettiği bu görüşleriyle, âdeta 1933 Üniversite Reformu'nun sonuçlarını tartışmış, fakat sonuçta, onun beklemediği ve savunmadığı yaklaşım gerçeklik kazanmıştır. Reşit Galip, 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi'nin açılışında yaptığı konuşmada Darülfünun'un ülkenin içinde bulunduğu büyük değişimlere seyirci kaldığını, bu bağlamda yazı reformuna ve dilin

⁴² "Reşit Galip Bey'in Fransız Profesörüne Cevabı...", *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1931, s.1, 3.

⁴³ Hasan Cemil (Çambel), "Darülfünun İdeali," *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1931, s.1, 2. Ayrıca bakınız. Hasan Cemil, "Darülfünun İdeali," *Cumhuriyet*, 1 Teşrinisani 1931, s.1, 5.

özleştirilmesi hareketiyle ilgilenmediğini ve ulusal bir hareket anlamında bütün ülkeyi sarsmış olan yeni tarih anlayışına karşı da duyarsız kalmış olduğunu belirtmiştir. R. Galip bu konuşmasına şöyle devam etmiştir⁴⁴: “Darülfünun’da buna (yeni tarih anlayışına) bir alâka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lâzım geldi. Darülfünun artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vüstaî (ortaçağ tarzı) bir tecerrüt içinde haricî âlemden elini ayağını çekmişti.”

Cumhuriyet Hükümeti, Darülfünun’un söz konusu zihniyeti ve tutumu karşısında sessiz kalmamak ve önlemler almak amacıyla 1931’de harekete geçmişti. Mayıs 1931’de toplanan CHF Kurultayı’nda Darülfünun’un ıslahı partinin yeni programına alınmıştır. Bundan sonra Darülfünun Reformu çerçevesinde İsviçre’den Prof.Dr.Albert Malche Türkiye’ye davet edilmiştir. Malche, Ocak 1932’de Ankara’ya gelerek Başbakan İsmet İnönü ve Maarif Vekili Esat Sagay ile görüşmüş ve daha sonra Üniversite Reformu’nu öngören raporunu Mayıs 1932’de Maarif Vekâleti’ne sunmuştur⁴⁵. Bu arada Atatürk, yeni üniversite kurma projesine özel önem veriyor ve bu üniversitenin gerçek anlamda modernleşmenin ve bilimsel atılımın merkezi olabileceğini ifade ediyordu. Atatürk, Malche’nin raporunu dikkatle okumuş ve bazı önerilerde bulunmuştur. Atatürk’e göre Türkiye’yi layık olduğu seviyeye çıkaracaklar, ülkeyi uçuruma düşmekten kurtararak Türk İnkılabı’nı yapmış olanlardır. O, bu nedenle, “esas nokta-i nazarlar Ankaralı olsun” demiştir⁴⁶.

Üniversite Reformu bir kültür devriminin esaslarını ve merkezini oluşturması nedeniyle ancak 1933’te gerçekleşmiştir. Malche’nin raporu ve Atatürk’ün görüşleri Bakanlar Kurulu’nun gündemine birlikte alınmıştır. 5 Mayıs 1933’te Darülfünun’un kapatılması ve modern bir üniversitenin kurulması kararını içeren hükümet tasarısı TBMM’ne sunulmuştur. TBMM, 31 Mayıs 1933’te Darülfünun’un kapatılıp İstanbul Üniversitesi’nin açılması çalışmalarını Maarif Vekâleti’ni görevlendirmiştir. İlgili kanunda, İstanbul Üniversitesi için yetkin Darülfünun öğretim üyelerinden, Avrupa’da öğrenim gören genç kuşaklardan ve yabancı profesörlerden yeni bir kadro oluşturulması öngörülmüştür⁴⁷.

⁴⁴ Elman, s.156.

⁴⁵ Tunçay-Özden, *Tarih ve Toplum*, C.II, No.10 (Ekim 1984), s.10-12.

⁴⁶ Utkan Kocatürk, “Atatürk’ün İstanbul Üniversitesi İle İlgili Notları,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, No.1 (Kasım 1984), s.9-10.

⁴⁷ Sakaoğlu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4.C., s.247.

Üniversite Reformunda Albert Malche'nin hazırladığı 29 Mayıs 1932 tarihli "İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor" esas alınmıştır. Malche, söz konusu raporunda Türkiye gibi baştan başa yeniden kurulan bir ülkede yeni üniversitenin bu gereksinimlerine uygun bir yapılanma içinde olması gerektiğini, Ankara'nın memleketin jeolojisini gösteren haritasını görünce daha iyi anladığını anlatır. O, bu nedenle Türkiye'nin doğal ve iktisadî coğrafyasını, iklimini, antropolojisini, tarihten önce ve tarih dönemlerinde geçmişini, kısacası bütüncül bir Türkiye kültürünün yeni üniversitede önemli ve esaslı incelemelerin ilk konusu olması gerektiğini açıklar. Bu çerçevede Malche, Edebiyat Fakültesi'nde yapılacak reformda oniki adet kürsünün bulunmasını ve bunlardan üçünün tarihle ilgili olmasını önerir: Eski Medeniyetler Tarihi (Şark, Yunanistan, Roma), Yeniçağlar Tarihi ve Türkiye ile Avrupa Münasebatı Tarihi ile Türkiye Tarihi. Malche, Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nin modern ölçütlerden uzak olduğunu, fakat bu fakülte bünyesindeki Türkiyat Enstitüsü'nün tam anlamıyla modern bir araştırma merkezi ve öğretim kurumu olduğunu açıklar. Aynı raporunda Malche, onüç müderrisi ve üç öğrencisi bulunan İlahiyat Fakültesi'nin bir bölüm olarak Edebiyat Fakültesi'ne bağlanmasının daha yararlı olacağını belirtir⁴⁸.

Üniversite Reformu ile Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden yalnızca Türkiyat Enstitüsü Müdürü Fuat Köprülü ile asistanı Ahmet Caferoğlu yerlerini korumuştur⁴⁹. Söz konusu reformla, Tarih ve Coğrafya bölümleri dersleri çağdaş bilim anlayışına uygun şekilde oluşturulmuş ve 1933'den önce memleketlere tahsis edilmiş olan tarih ve coğrafya öğretimi kaldırılmıştır⁵⁰. Bu reform gereğince Darülfünun'da uzun yıllar müderrislik yapmış olan Umumi Türkiye Tarihi Müderrisi Ahmet Refik Altınay, Edebiyat Fakültesi Dekanı Yakınçağ Tarihi Müderrisi ve 1932'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi seçilen Ali Muzaffer Göker, yine 1932'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi seçilen Ortaçağ Tarihi Müderrisi Yusuf Behçet Gücer, Eski Doğu Kavimleri Tarihi Müderrisi Avram Galanti Bodrumlu,

⁴⁸ Alber Malche, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939. İlahiyat Fakültesi, 1933 Üniversite Reformu sırasında bir Arapça okutmanı kadrosu ile Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü'ne bağlı "İslam Araştırmaları Enstitüsü'ne çevrilmiştir. Bu enstitü, 1941'e kadar Şerafettin Yaltkaya'nın idaresinde kalmıştır. Gotthard Jaeschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, çev. Hayrullah Örs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1972, s.75.

⁴⁹ Caferoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, C.XV, 1968, s.7.

⁵⁰ Orhonlu, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, s.70.

Yeniçağ Tarihi Muallimi Ahmet Hamit Ongunsu kadro dışında kalmıştır⁵¹. Reformdan sonra, Köprülü'nün dekanlığını yaptığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde beş adet Enstitü bulunuyordu: Türkiyat Enstitüsü, Coğrafya Enstitüsü, Türk Arkeoloji Enstitüsü, Pedagoji Enstitüsü, İslam Tetkikleri Enstitüsü. Bu bağlamda, dört adet de seminer grubu bulunuyordu: Tarih, Felsefe, Romanoloji, Dil Seminerleri⁵².

1933 reformundan sonra, İstanbul Üniversitesi'nin öğretim üyeleri üç gruptan oluşuyordu: Eski Darülfünun müderrisleri, Avrupa'da öğrenim gören genç Türk bilim adamları ve yabancı profesörler⁵³. Bu ortamdaki İstanbul Üniversitesi'nde 1933-34 öğretim yılında politik gruplaşmalar nedeniyle gerilimli bir ortam oluşmuştur⁵⁴. Bu reform sırasında Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne ve Türkiyat Enstitüsü'ne yabancı bilginler alınmamıştır. Bu durum, Prof.Dr. İlber Ortaylı'ya göre, Türkiye'de tarihçiliğin gelişimi yönünden, filolojik metotların zayıf kalmasına yol açmıştır, fakat tarih biliminin gelişimi açısından genel anlamda olumlu olmuştur⁵⁵. Bununla birlikte, 1939'da Fuat Köprülü'nün Türkiyat Enstitüsü müdürlüğünü bırakmasından ve onun yerine Reşit Rahmeti Arat'ın gelmesinden sonra bazı Avrupa ülkelerindeki Yahudi aleyhtarlığı nedeniyle sıkıntılı anlar yaşayan kimi meşhur Oryantalistler ve Türkologlar söz konusu fakültede ve enstitüde istihdam edilmiştir. Polonya'dan Türk Halk Edebiyat uzmanı T. Kowalsky, Hollanda'dan Türkolog K. Süsheim bunlardandır.

1933 Üniversite Reformu'nda Edebiyat Fakültesi ve Tarih bölümü kadrosunun şekillenmesinde 1932'de Ankara'da toplanan Türk Tarih Kongresi'nin önemli etkisi olmuştur⁵⁶. Beşinci bölümde incelendiği üzere Maarif Vekâleti'nin isteği üzerine Darülfünun öğretim üyeleri dört ciltlik "Tarih" kitapları hakkında hazırladıkları raporlarda Türk Tarih Tezi'ni ya eleştirmişler ya da çekimser bir tavır sergilemişlerdi. Türk Tarih Kongresi'nde önce Türkiyat Enstitüsü'nden Fuat Köprülü

⁵¹ Arslan, s.350-351.

⁵² Horst Widmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt, İstanbul, Kabala Yayınevi, 2000, s.105.

⁵³ Ernest E. Hirsch, *Anıların*, çev. Fatma Suphi. 3.B., Ankara, TÜBİTAK Yayınları, 1997, s.210-211.

⁵⁴ Sakaoğlu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 4.C., s.248.

⁵⁵ Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*. s.79, 113.

⁵⁶ Behar, s.167-169.

ile Ahmet Caferoğlu Türk Tarih Tezi'nin bazı noktalarını eleştirmişler, fakat bu tartışma ileri boyutlara varmamıştı. Onlardan sonra Zeki Velidi Togan'ın Türk Tarih Tezi'nin en hassas noktası olan kuraklık konusunu ısrarla ve şiddetle eleştirmişti⁵⁷.

Zeki Velidi Togan, bu sırada Darülfünun'da Umumî Türk Tarihi Kürsüsü'nde müderris bulunuyordu. Togan, 1929-1932 yılları arasında da Darülfünun'da "Tarihte Usûl" dersleri vermiş ve bu dersin notlarını geliştirerek 1950'de yayınlamıştır. Reşit Galip, 1932'de Togan'ın tarih yöntemine ve tarih anlayışına yönelttiği eleştiriler anlamlıdır. R. Galip, Togan'ı eleştirisinde, onun modern tarih metodundan ve tarih yazımından habersiz olduğunu açıklıyordu. Bu bağlamda, bazı tarih bölümlerinde halen Togan'ın "Tarihte Usûl" adlı yapıtının metot konusunda temel eserler arasında sayılması düşündürücüdür. Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, Darülfünun Edebiyat Fakültesi müderrislerinin Türk Tarih Tezi'ne karşı kayıtsız tutumları ve karşı olanların da tezi yıpratıcı tavırları dikkat çekmiştir. Üstelik, bu tezde modern bulgulardan ve yöntemlerden Darülfünun öğretim üyelerinin habersiz oldukları görülmüştür. Bu durum, Darülfünun'un bilimsel şahsiyetinin yeterli olmadığı izlenimi uyandırmıştır.

Zeki Velidi Togan'ın Birinci Türk Tarih Kongresi'ndeki tartışmalar sırasında zor durumda kalması ve üniversiteden istifa etmesi Darülfünun'un bazı öğretim elemanlarını harekete geçirmiştir. Bunlar, Maarif Vekili Dr.Reşit Galip'e bir telgraf çekmişler ve Zeki Velidi'ye yapılanları protesto etmişlerdir. Bunlardan o sıralarda Türkiyat Enstitüsü'nde asistanlık yapan Hüseyin Nihal Atsız Trakya'da bir ilde müze asistanlığına ve Pertev Naili Boratav ise Konya'da orta okul öğretmenliğine atanmıştır. Bu asistanların o sıralarda Turancı görüşte olmaları dikkat çekicidir. Dolayısıyla, Togan'ın Darülfünun'un dışında kalması, aslında Turancı tarih anlayışına ve Darülfünun'da bu görüşün temsil edilmesine karşı bir tutumdur. O sırada, Darülfünun'da Zeki Velidi'nin yedi öğrencisi de Reşit Galip'in Togan'ın bilimsel şahsiyetine yönelttiği ağır eleştirileri protesto ederek Reşit Galip'e telgraf çekmişlerdi. Öğrenciler, bu telgrafta "biz Zeki Velidi Beyin talebesi olmakla iftihar ederiz" diyorlardı. Bu telgrafi Atatürk'ün de gördüğü ve buna canı sıkıldığı söylenir. Fakat bu öğrenciler aynı yılın Ekim ayında mezun olmuş ve resmi görevlere

⁵⁷ *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.388-389.

atanmıştır⁵⁸. Kısacası, bu olay Turancı Tarih Anlayışı ile Türk Tarih Tezi arasında bir tartışma ve hesaplaşmadır.

Birinci Türk Tarih Kongresi'ni değerlendiren aydınlar, Darülfünun'un bu kongrede modern gelişmelerin dışında kaldığının açıkça görüldüğünü, üstelik yeni rejimin ve devrimin yanında olmadığını anlaşıldığını belirtirler⁵⁹. Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, hükümetin kültür politikası durumuna gelen dil ve tarih tezlerinin üniversite öğretim üyeleri tarafından desteklenmemesi, üstelik eleştirilmesi Ankara'da şiddetli bir tepki yaratmıştır. Hükümetin bu tepkisi, Darülfünun mensuplarının içinde buldukları bu duruma karşı acilen önlemler alınması şeklinde ortaya çıkmıştır⁶⁰. Maarif Vekili Esat Sagay, kongreden sonra yaptığı bir açıklamada Malche'nin Darülfünun Reformu hakkındaki raporunda bazı değişiklikler yapılacağını ve Edebiyat ve Tıp Fakültelerinde kapsamlı ıslahat olacağını bildirmiştir⁶¹. Bundan önceki bir haberde ise Doğu Anadolu'da bir üniversite kurulacağı tasarısından söz edilir⁶².

Darülfünun öğrencilerinin ise yeni kültür politikasına ilgisiz kalmadıkları görülür. İstanbul Üniversitesi öğrencileri, Galatasaray Lisesi talebesiyle birlikte 1933'te Türk Dili Tetkik Cemiyeti'ne dilin özleştirilmesi konusunda herhangi bir ödüne karşı sert muhalefeti ifade eden yazılar göndermişler ve "en kaba Türkçe sözcük bile en ince (ahenkli) yabancı sözcükten daha fazla zevk verir" demişlerdir⁶³. Bu yazılar, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yeni bilim adamlarının gençler arasından çıkacağını göstermektedir. Bu arada hükümet de, modern bilim adamlarının yetişmesi amacıyla Kasım 1932'de bir arkeoloji ve altı tarih öğrencisini yurtdışında lisans ve lisansüstü öğrenime göndermiştir. Bu öğrenciler, arkeoloji alanında Ekrem Akurgal, tarih alanında Sedat Alp, Rüstem Duyuran, Suat Baydur, Necip Üçok, Cemil Cahit Cem, İhsan Ketin, Arif Erzen'dir. Bunlar, Almanya'ya vardıklarında orada öğrenimlerini sürdüren Şinasi Altundağ, Takiyettin Mengüşoğlu, Sadettin

⁵⁸ Su, *Bellekten*, C.XLV, No.177 (Ocak 1981), s.419 vd.

⁵⁹ Ali Süreyya, "İstanbul Darülfünunu ve Millî Türk Tarihi," *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1932, s.5; Falih Rıfki, "Darülfünun," *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1932, s.3; Burhan Asaf, "Arkada Kalan Darülfünun," *Kadro*, C.I, No.8 (Ağustos 1932), s.47-48.

⁶⁰ Başgöz, s.185.

⁶¹ "Yeni bir Darülfünun," *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1932, s.2.

⁶² "Şark'ta Darülfünun Tesis edilecek," *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1932, s.2.

⁶³ Uriel Heyd, *Türkiye'de Dil Devrimi*, çev. N. Öztürk, İstanbul, IQ Yayınları, 2001, s.29-30.

Buluç ve Halil Demircioğlu ile karşılaşır⁶⁴. Bu öğrenciler, öğrenimlerini tamamladıktan sonra Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu kadrolarda istihdam edilmişler ve sonraki süreçte dünya çapında isim yapan seçkin bilginler olmuşlardır.

C. TÜRK DEVRİM TARİHİNİN ARAŞTIRILMASI VE ÖĞRETİMİ

1. Türk İnkılabı Enstitüsü'nün Kuruluşu

Türk İnkılâbı Enstitüsü, 1933 Üniversite Reformu sırasında kurulmuş olmakla birlikte, enstitünün kuruluşuna yol açan fikirler Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren görülmektedir. Türk Devrimi'nin önderi Atatürk, Ekim 1927'de okuduğu "Nutuk" adlı eserinin ikinci kısmının başında "maksadım, inkılâbımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır"⁶⁵ demektedir. Bununla birlikte Atatürk, "Cumhuriyet" gazetesi başyazarı Yunus Nadi'ye 7 Nisan 1924'te yaptığı açıklamada "İstanbul'u terkettiğim güne takaddüm eden vaziyetleri ayrı bir safha olmak üzere, o günden bu güne kadar cereyan eden vakayiin mazbut ve mahfuz olan vesaikini tasnif etmek suretiyle hatıratımı yazmak niyetindeyim" diyordu. O, bunun nedenini "nesl-i âti (gelecek kuşak) için, Türkiye Cumhuriyeti tarihi için bir vazife de telakki ediyorum" şeklinde açıklıyor ve o sıralarda mili tarih yazımının da hatıraların kaleme alınarak ve yayınlanmasına gereksinimi olduğunu şöyle belirtiyordu⁶⁶: "Bizim şimdiye kadar doğru bir tarih-i milliye malik olamayışımızın sebebi tarihlerimizin, hakiki karilerin (okuyucuların) vesaika istinat etmekten ziyade, ya birtakım meddahların veya birtakım hodgâmların (bencillerin) hakikat ve mantıktan âri sözlerinden başka memba bulamamak bedbahtlığıdır."

Mustafa Kemal'in 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşma, Türk Devrimi'nin yeni bir yönelim içine girdiğini göstermektedir. Mustafa Kemal, bu konuşmasında Türk Devrimi'nin 1925'e kadarki gelişimini ana hatlarıyla belirtmiş ve ondan sonraki yönelimini şöyle açıklamıştır⁶⁷: "Şimdi vücuda gelen bu büyük eserin zihniyetini, ihtiyacatını tatmin edecek yeni esasatı hukukiyeyi ve yeni erbabi hukuku vücuda getirmek için teşebbüs almağa zaman gelmiştir." 1925 yılı ortalarında Ankara Hukuk Mektebi'nin kuruluşu çalışmaları sırasında

⁶⁴ Ekrem Akurgal, *Bir Arkeologun Anıları*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 1999, s.18.

⁶⁵ Atatürk, *Nutuk*, s.297.

⁶⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3.C., s.99.

⁶⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2.C., s.249-250.

okulun müfredat programına “İhtilaller Tarihi” dersi konmuştu. Bu dersi, dönemin Adalet Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) okutmuştur. İhtilaller Tarihi'nin müfredat programına konulması, Ankara Hukuk Mektebi'nin 15 Eylül 1925 tarihli ilk kurucular kurulu toplantısında M. E. Bozkurt ile Müderris Cemil Bilsel arasındaki görüşmede kararlaştırılır. Söz konusu derslerin, esas hukukun bir kısmını oluşturduğu ve hukuk ile tarih arasındaki yakın ilişkiler nedeniyle hukuk öğrencilerine yararlı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca, hukuk alanında modern anlamda bir ekol yaratılmak istendiğinden söz konusu dersler programa konulmuştur. Kısaca “Ankara Hukuku” adıyla oluşturulmak istenen yeni hukuk ekolünde bu derslere özel bir önem verilmiştir⁶⁸. M. E. Bozkurt, Ankara Hukuk Mektebi'nde İhtilaller Tarihi'ni 30 Ocak 1926 Cuma günü saat 17.00'de okutmaya başlamıştır⁶⁹.

Fransa'da 1880'den itibaren 14 Temmuz bayram ilan edilmiş ve bundan birkaç yıl sonra Sorbonne Üniversitesi'nde bir Devrim Tarihi Kürsüsü kurulmuştu⁷⁰. Türkiye'de ise Cumhuriyetin onuncu yılında İstanbul Üniversitesi'nde Türk İnkılabı Enstitüsü kurulmuştur. Bundan daha önce de 19 Nisan 1924 tarih ve 628 sayılı Kanun ile Cumhuriyetin kuruluş tarihi milli bayram ilan edilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'de Devrim Tarihi derslerinin öğretimi, 1929 ekonomik buhranı ile onu izleyen 1930 demokrasi deneyiminin arkasından gündeme gelmiştir. Atatürk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapandığı gün üç ay süren (17 Kasım 1930-6 Ocak 1931, 26 Ocak-2 Mart 1931) bir yurt gezisine çıkmıştır. O, bu inceleme gezisinde Cumhuriyet rejiminin aleyhindeki hareketlerin önlenmesi ve Cumhuriyet yönetiminin pekiştirilmesi amacına yönelik notlar almış ve bunları hükümete sunmuştur. Atatürk, bu yönde alınması gereken önlemlerden birini şöyle açıklamıştır⁷¹: “Bir Cumhuriyeti ve rejimi koruma kanunu neşredilmelidir. Bu kanunda, bizzat Cumhuriyet aleyhinde olduğu gibi onun temellerini teşkil eden inkılâp kanunları aleyhinde fiilen harekete teşvik veyahut bu bapta söz ve yazı ile telkin, ağır ceza müeyyidelerine bağlanmalıdır.”

⁶⁸ Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine (1925-1975)*, Ankara, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977, s.67-68.

⁶⁹ “Hukuk Mektebi'nde İhtilaller Tarihi,” *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Kanunusani 1926, s.1.

⁷⁰ Taner Timur, *Sürüden Ayrılanlar*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.156.

⁷¹ *Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)*, yay. haz. Gürbüz Tüfekçi, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998, s.84.

Atatürk, bu inceleme gezisi sırasında Şubat 1931'de Antalya Lisesi'ni ziyaretinde bir sınıfa girmiş ve dersin Fransız Devrimi olduğunu öğrenince orada bulunan herkese "1789 Fransız İnkılâbı ile 1919 Türk İnkılâbı arasında ruh ve düşünüş benzerliği nedir, bu inkılâplar arasında ne gibi benzeyiş ve ayrılıklar vardır?" sorusunu yöneltmiştir. Atatürk, öğrencilerden birinin bu soruyu "1919 Türk İnkılâbı"nın önderinin açıklamasının öğretici olacağını söylemesi üzerine şu açıklamalarının not edilmesini istemiştir⁷²: "Bu iki inkılâbın ruh ve düşünüş birliği ve benzerliği: Açlık ve sefalet içinde yaşayan, şuurlu bir milletin sefahat ve ihtişam içinde yaşayan şaşırılmış bir idareye boyun eğmemesi ve onu boğmasıdır."

1930'lu yılların başlarında Türk Devrimi'nin kendine özgü bir yapısı ve karakteri olduğu aydınlarca da tartışılan bir konudur. Örneğin Ahmet Ağaoğlu, Türk Devrimi'nin en önemli tarihsel belgelerinden Misak-ı Milli'yi İngilizlerin 1215 Magna Charte Libertum'u ve Fransızların 1789 Hukuk-ı Beşer Beyannamesi ile karşılaştırıyor ve Türklerin 1920 tarihli Misak-ı Millisi ile Doğu dünyasına yeni bir hayat dönemi açıldığını ve bunun çerçevesinin oluşturulduğunu belirtiyordu⁷³. Yine aynı sıralarda "Kadro" dergisinde özellikle Şevket Süreyya Aydemir imzalı Türk Devrimi'nin kuramsal boyutuna ilişkin makaleler yayınlanıyordu.

Kadro Hareketi, "Türk devriminin ideolojisini sistemleştirme görevini üstlenen bir aydın hareketidir."⁷⁴ Bu hareketin önde gelen üyesi Şevket Süreyya Aydemir'dir. Aydemir, iki kısımdan oluşan ve 1932'de kitap halinde çıkan "İnkılap ve Kadro" adlı eserinin bazı kısımlarını 1931'de "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinde yayınlamıştır. Bu eserin "İnkılap" kısmı 15 Ocak 1931'de Türk Ocakları merkez binasında verilen bir konferansın genişletilmiş şeklidir. "Kadro" kısmı ise CHF'nin isteği üzerine bir muhtıra olarak kaleme alınmış ve daha sonra geliştirilerek "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinde tefrika edilmiştir. Bu iki kısım, yöneticilerin değerlendirmeleri de dikkate alınarak 1932'de bir kitap halinde yayınlanmıştır. "İnkılap ve Kadro"nun konusu, Türk Devrimi'nin düşünsel esaslarının belirli bir görüş (tarihsel materyalizm) açısından incelenmesidir⁷⁵.

⁷² M.Cemal Altanay, "Türk ve Fransız İnkılâbları," *Atatürk'e Ait Hatıralar*, der. Ahmet Hidayet Reel, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1949, s.155-156.

⁷³ Ahmet Ağaoğlu, "Millî Misak'ın Tarihi Kıymeti," *Ülkü*, C.I, No.1 (Şubat 1933), s.41 vd.

⁷⁴ T. Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, s.133.

⁷⁵ Şevket S. Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, 4.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, s.27-32.

Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü'nde Türk Devrimi'nin düşünsel ve kuramsal boyutları konusunda yapılan araştırmalarda dikkate değer gelişmeler olmuştur. Burhan Asaf Belge, Kasım 1932'de yayınlanan bir makalesinde, Türk Devrimi'ni incelemek ve tanıtmak amacıyla bir "İnkılâp Kütüphanesi" kurulmasını istiyor ve "1933 sonuna kadar Türk İnkılâbı hakkında hiç olmazsa 100 adet eser yazılmalıdır"⁷⁶ diye yazıyordu. Fakat, "Kadro" dergisinin Türk Devrimi'ni tarihsel materyalizm düşüncesiyle açıklamaya ve kuramsal temellere oturtmaya çalışması resmi çevrelerde pek de benimsenen bir yaklaşım değildir. Nitekim, "Kadro"nun son sayısının Ocak 1935'te yayınlanması ve yazar kadrosunun dağılması bunu gösterir. "Kadro" dergisinin imtiyaz sahibi Yakup Kadri, söz konusu dergiyi çıkarmak üzere olduğu sıralarda CHF Genel Sekreteri Recep Peker'in tutumu buna kanıttır. Recep Peker, o sıralarda "Kadro" dergisinin imtiyaz sahibi Yakup Kadri'ye "Parti namına neşriyatta bulunmak hakkını kimden alıyorsunuz? Bir fikir mecmuası çıkarmak lâzım gelirse onu ancak biz çıkarırız ve zaten çıkarmak üzereyiz de..." demiştir. Bu dergi, Şubat 1933'ten itibaren yayınlanan Halkevleri Merkez Yayın Organı "Ülkü" dergisidir⁷⁷.

Türk İnkılâbı Enstitüsü'nün kurulması yönünde ilk çalışmalar, 1932'de Üniversite Reformu hazırlıkları sırasında Maarif Vekili Reşit Galip zamanında başlatılmıştır. Reşit Galip, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi'ni sunumuyla ve Zeki Velidi Togan ile tartışmasıyla dikkat çekmiş ve Darülfünun'un bilimsel şahsiyetinin yetersiz olduğunu ifade etmişti. Falih Rıfkı Atay, kongreden sonra Darülfünun'un Türk Devrimi'ne karşı tutumunu şöyle açıklıyordu⁷⁸: "Darülfünunda Türk İnkılâbı için en iyi yazılmış esere verilmek üzere 5000 liralık bir mükâfatın senelerden beri durmakta olduğunu biliriz. Bu mükâfatın hiç kimseye verilmemiş olması, fikir hayatının pek durgun olduğu hükmünü verdirebilir. Fakat Darülfünun dahi, Türk İnkılâbına dair on seneden beri henüz tek sayfa telif etmemiştir." Burhan Asaf Belge de, Darülfünun'un Türk Tarih Tezi'ne karşı ilgisizlik ve bilimsel yetersizlik içinde olmasının yanı sıra onuncu yılına girmek

⁷⁶ Burhan Asaf Belge, "İnkılâbımızın Sesi," *Kadro*, C.I, No.11 (İkinci Teşrin 1932) s.37.

⁷⁷ Y.K. Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*. 2.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1967. s.26.

⁷⁸ Falih Rıfkı, "Darülfünun," *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1932, s.3. Darülfünun bir ilan yayınlamak, "Gazi Mustafa Kemal Mükâfatı" adıyla düzenlenmiş olan 1500 lira ödüllü yarışmaya katılacak eserlerin kabule başlandığını ve ödülün 1932 Cumhuriyet Bayramından bir gün önce yarışmayı kazanan eserin yazarına verileceğini duyurur. *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1932. s.4.

üzere olan Türk Devrimi'nin çeşitli yönlerinin üniversite mensupları nezdinde yankı bulmamasının dikkat çekici bir durum olduğunu belirtiyordu⁷⁹.

Reşit Galip, Maarif Vekili olduktan sonra Bakanlık bünyesinde bir "İnkılap Terbiyesi Komisyonu" oluşturmuştur⁸⁰. Türk İnkılâbı Enstitüsü'nün kuruluş hazırlıkları Maarif Vekili Reşit Galip'in başkanlığında Talim ve Terbiye Reisi İhsan Sungu, Basın yayından bir temsilci (?) ile Ankara Kız Lisesi'nden Tarih ve Yurtbilgisi Öğretmeni Afet İnan'dan oluşan bir komisyon tarafından yürütülmüştür. Bununla birlikte, bu konular Atatürk'ün yakın çevresinde de tartışılıyordu. Afet İnan, söz konusu komisyonun hazırlayacağı rapora esas olacak notlarını hazırlarken Atatürk'ün düşüncelerini almıştır. Reşit Galip ise, Türk İnkılâbı Enstitüsü hakkındaki düşüncelerini onaltı maddelik bir tasarı şeklinde hazırlamıştır⁸¹. Reşit Galip, söz konusu notlarında enstitünün "üniversitenin zirvesi" olmasını istiyor ve enstitüyü üniversitenin "terkip organı" şeklinde niteliyordu. O, bu nedenle enstitüde yalnız klasik öğretim yönteminin bir anlam ifade etmediğini, aynı zamanda enstitünün etkin bir fonksiyonu olduğunu ve bu bağlamda "üniversite tahsili enstitüde kemale erer" diyordu. R. Galip, Türk İnkılâbı Enstitüsü bünyesinde Türk İnkılâbı Müzesi, Türk İnkılâbı Kütüphanesi, Akademik Seyahatler, Akademik Anketler, Akademik Polemik ve Neşriyat ile Halk Neşriyatı kollarının olmasını istiyordu⁸².

Türk İnkılâbı Enstitüsü Üniversite Reformu çalışmaları sonucunda, İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşuyla birlikte, 31 Temmuz 1933'te kurulmuştur. Reşit Galip, Üniversite Reformu hakkında 31 Temmuz 1933'te Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte İstanbul Üniversitesi'nin Tıp, Hukuk, Fen ve Edebiyat Fakültelerinden oluştuğunu, İlahiyat Fakültesi'nin İslam Tetkikleri Enstitüsü şeklini aldığını ve bundan başka üniversitede yedi enstitü bulunduğunu açıklamıştır. Türk İnkılâbı Enstitüsü, Milli İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, Türkiyat Enstitüsü, Coğrafya Enstitüsü, Morfoloji Enstitüsü, Kimya Enstitüsü ve Elektro-Mekanik Enstitüsü. R. Galip, bu enstitülerin bilimsel araştırmaların verimli merkezleri olacağını, üniversitenin en esaslı vasfının ulusallığı ve devrimciliği olduğunu, bu amaçla milli

⁷⁹ Burhan Asaf, "Arkada Kalan Darülfünun," *Kadro*, C.I, No.8 (Ağustos 1932), s.47-48.

⁸⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1933, s.1; *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1933, s.2.

⁸¹ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.209-212.

⁸² Elman, s.163-166. R. Galip, notlarında "Türk İnkılâp Enstitüsü" ismi kullanmış, fakat 1933 Üniversite Reformu sırasında kurumun resmi adı "Türk İnkılâbı Enstitüsü" olmuştur.

tarih için yeni kürsüler oluşturulduğunu ve Türk İnkılabı ideolojisini yeni üniversitenin işleyeceğini, bu maksatla Türk İnkılâbı Enstitüsü kurulduğunu belirtir. R. Galip, Türk İnkılabı Enstitüsü'nün ve diğer enstitülerin faaliyet programlarının ayrıca yayınlanacağını açıklamıştır⁸³.

3 Ağustos tarihli gazetelerde İstanbul Üniversitesi Rektörü Neşet Ömer İrdelp'in, Maarif Vekaleti'ne gönderdiği Türk İnkılâbı derslerinin Maarif Vekili Reşit Galip tarafından verilmesini isteyen telgrafi yayınlanmıştır. R. Galip, Neşet Ömer'in söz konusu telgrafına 6 Ağustos tarihli yanıtında öneriyi kabul ettiğini belirtmiştir. Ancak bundan sonra, 10 Ağustos'ta Edebiyat Fakültesi Dekanı Fuat Köprülü ile Rektör Neşet Ömer İrdelp, 11 Ağustos'ta da Tıp ve Hukuk Fakülteleri Dekanları istifa etmiştir. 14 Ağustos'ta ise Reşit Galip'in Maarif Vekilliğinden istifa etmesi üzerine söz konusu istifalar geri alınmıştır⁸⁴. Atatürk'ün yakın çevresinde yankılar bulan bu istifaların nedeni, Reşit Galip'in Türk İnkılâbı Tarihi derslerini devrimin önderi Atatürk'ten habersiz düzenlemek istemesi ve Atatürk'ün buna tepki göstermesidir.

Reşit Galip, Atatürk'ün haberi olmaksızın ve üstelik O'nun isteğiymiş gibi davranarak Rektör Neşet Ömer'e Türk İnkılâbı Kürsüsü'nün kendisine verilmesini istemişti. Rektör Neşet Ömer, bunun üzerine söz konusu derslerin Reşit Galip'e verildiğini açıklamıştır. Bunun üzerine Atatürk, R. Galip'e "inkılâp profesörlüğünü yapmaya kadir olmadığını" belirtmiş ve Maarif Vekilliğini bırakmasının uygun olacağını söylemiştir⁸⁵. Maarif Vekilliğine, vekâleten 14 Ağustos'ta Dr.Refik Saydam atanmış, Cumhuriyetin onuncu yılına girerken, 27 Ekim 1933'te ise Refik Saydam'ın yerine Yusuf Hikmet Bayur asaleten Maarif Vekili olmuştur. Bayur'un daha önce, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinde bulunmuş olması Atatürk'ün bu derslere verdiği öneme kanıttır.

2. Türk İnkılâbı Tarihi Derslerinin Öğretimi

Latin dili profesörü Dr. Suat Sinanoğlu, ilk baskısı 1980'de yayınlanan "Türk Hümanizmi" adlı yapıtında Türk Devrimi'nin pragmatik düzeyde gerçekleştiğini ve devrimin gücünü, sistemli bir şekilde yayılıp telkin edilmeye çalışılan ilkelere

⁸³ A.g.e., s.155-163. Üniversite Reformu çerçevesinde bir "İnkılap Enstitüsü" kurulacağı 20 Haziran 1933'te haber olmuştur. "İnkılâp Enstitüsü," *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1933, s.1.

⁸⁴ Tunçay-Özden, *Tarih ve Toplum*, C.II, No.10 (Ekim 1984), s.15.

⁸⁵ Arslan, s.369-371.

değil, önderinin ileri görüşlülüğünün ve azminin yanı sıra ulusun gururundan ve önderine bağlılık ve minnet duygularından aldığını belirtir. Sinanoğlu'na göre, "devrimin en büyük eksikliği, yetişen yeni kuşakların Cumhuriyetin kurduğu kurumların ruhunu ve bu kurumların dayandığı ilkeleri daha iyi anlayıp benimsemelerine yol açacak; dolayısıyla onları, devrim kuşağının pragmatik düzeyde başardıklarını fikir düzeyinde değerlendirmeye yetenekli kılacak bir eğitim sistemi yetiştirmemiş olmasıdır."⁸⁶

Türk Devrimi'nin kuramsal boyutlarını ortaya koyma girişiminin çoğunlukla Kadro hareketi ile gündeme geldiği sanılmaktadır. Hükümetin de bu yönde çalışmalarda bulunduğu 1934'te başlatılan Türk İnkılâbı Dersleri'nde açıkça görülür. Bu derslerin okutulmasına başlamasından bir yıl kadar sonra CHP'nin 9 Mayıs 1935'te toplanan Dördüncü Kurultayı'nda altı ilke "Kemalizm Prensipleri" olarak tanımlanmıştır. Mayıs 1935'ten itibaren bu ideolojiyi açıklayan çeşitli eserlerin yayınlanmaya başladığı görülür⁸⁷. Atatürk, CHP'nin 1935 Kurultayı'nı açış konuşmasında "Türk genel devrimi"⁸⁸ deyimini kullanmıştır. Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Atatürk önderliğindeki devrim hareketini adlandırmak konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bunun nedeninin Atatürk'ün, önderi olduğu devrime bir ad verilmesinin henüz zamanı gelmediği kanısından kaynaklandığı söylenebilir. Atatürk'ün düşünce arkadaşları tarafından verilen Türk İnkılâbı Tarihi derslerinde de ortak bir isim kullanılmaması bunun bir diğer göstergesidir.

İstanbul Üniversitesi Türk İnkılâbı Enstitüsü'nde söz konusu dersler 4 Mart 1934 Pazartesi günü saat 17.30'da Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur'un ilk dersiyle başlamıştır. Hikmet Bayur, bu ilk dersinde okutacağı Türk Devrim Tarihi dersinin konusunun çerçevesini çizmiş ve ana hatlarıyla devrimin gelişimini açıklamıştır. Bayur, Türk Devrimi'nin 1934'e kadar gelişimini üç evreye ayırmıştır: Askeri ve Siyasi Kısım: İşgalci devletlere ve Osmanlı Hükümeti'ne karşı bağımsızlık mücadelesi; Çağdaşlaşma (Hukuk) Kısım: Hükümetin Ortaçağ biçiminden modern devlete geçişi; İktisadi Kısım: Esnafıktan ve ilkel sanayiden modern sanayiye geçiş.

⁸⁶ Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, 2.B., Ankara, TTK, 1988, s.48.

⁸⁷ Şeref Aykut, *Kemalizm (C.H.Partisi Programının İzahı)*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1936; [Munis] Tekinalp, *Kemalizm*, İstanbul, Cumhuriyet Basımevi, 1936.

⁸⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2.C., s.398.

Hikmet Bayur, Türk Devrimi'ni bu şekilde evrelere ayırdıktan sonra, bu derslerin de buna uygun şekilde verileceğini açıklamıştır. Ona göre, büyük ve kapsamlı bir değişimi ifade eden Türk Devrimi'ni bir kişinin anlatması olanaksızdır ve söz konusu dersleri devrimin içinde aktif şekilde bulunmuş olanlar anlatmalıdır⁸⁹.

Hikmet Bayur, ikinci dersini 5 Mart 1934'te verdikten sonra diğer profesörler de Türk İnkılabı derslerini okutmaya başlamıştır. 8 Mart 1934'te Mahmut Esat Bozkurt, 11 Mart 1934'te Yusuf Kemal Tengirşenk⁹⁰ ilk derslerini vermiştir. Bu sıralarda, Mart 1934'te Ankara Hukuk Fakültesi'nde bir Türk İnkılâbı Kürsüsü kurulmuştur⁹¹. Ankara'da ilk Türk İnkılâbı Tarihi dersini 20 Mart 1934'te Ankara Halkevi'nde Başbakan İsmet İnönü vermiştir⁹². Bunlardan başka, Eylül 1934'ten itibaren İzmir Halkevi'nde halka yönelik Türk İnkılâbı dersleri verilmeye başlamıştır. İzmir'deki bu dersleri Mahmut Esat Bozkurt'un yanı sıra Asım Kültür, Ferit Tok, Muallim Mithat, Hakkı Baha, Mustafa Münir gibi İzmir'in tanınmış aydınları veriyordu⁹³. Başbakan İsmet İnönü'nün 20 Mart 1934'te verdiği "Türk İnkılâbı" başlıklı konferansı söz konusu derslerin niteliğini ve çerçevesini belirleyici bir içeriktedir.

İsmet İnönü, bu konferansında 20 Mart 1934'te verdiği konferansında "Türk İnkılâbı Türk milletinin kurtuluş savaşıdır" diyor, bu nedenle Türk Devrimi'nin atılımlarının Osmanlı ıslahat, hatta ihtilal hareketlerinin devamı ve uzantısı olmadığını belirtiyor ve şöyle devam ediyordu: "Türk inkılâbı, Türk kurtuluş davası olarak ecnebi istilasına karşı, bir dereceye kadar sade ve askeri-siyasî mahiyette başlar. Ve fakat daha ilk anında Osmanlı nizamına karşı bünyevî-millî ve siyasî inkılâplara girer. Millet varlığını anlayışta, esaslı farkı ise, kuvvet önünde imparatorluğun teslimiyetine karşı Türk İnkılâbının ret ve mücadele kararında bulacaksınız." İnönü, bu mücadelenin önemli aşamalarını Türk İnkılâbı derslerini verecek olan profesörlerin anlatacağını belirtmiş ve devrimin incelenmesinde

⁸⁹ "İnkılap Enstitüsü'nde İlk Ders Verildi," *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1934, s.1, 5.

⁹⁰ "İnkılap Enstitüsü'nde İkinci Ders," *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Mart 1934, s.1, 3; "İhtilâlin Felsefesi" *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Mart 1934, s.3; "İnkılâp Enstitüsü," *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1934, s.3.

⁹¹ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü. Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.152.

⁹² Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, s.358.

⁹³ Hakkı Uyar, "Türk Devrimi'ni Teorikleştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği I", *Tarih ve Toplum*, C.XX, No. 119 (Kasım 1993), s.12.

izlenecek yöntemi şöyle açıklamıştır⁹⁴: “Size Türk İnkılâbı’nın daimî seyrini mütalaa ederken onun ihtiyaçtan doğan ve daima ihtiyaçla beraber yürüyen mahiyetine dikkatinizi celp etmeliyim. Bir takım nazari prensipleri ilk anda birden ifade, ilan eden ve onları tatbik çalışan usul yerine bizde, millî ülküyü ve büyük ana hatları gözde tutan ve tatbikatta her lüzum karşısında, müteakiben, fakat durmadan, tedbirini bulan, usul carî olmuştur...”

İsmet İnönü, söz konusu konferansında “Türk İnkılâbı davası” dediği hareketin başlıca iki yönde oluştuğunu açıklar. Birincisi, devrimlerden hiçbir şekilde ödün vermemek ve geriye dönüş yapmamaktır. İkincisi, Türk milletinin yüksek bir düzeye varması yönünde ilerlemek yolunda yeni ihtiyaçların karşılanması ve her engelin ortadan kaldırılmasıdır. Türk Devrimi’nin önderi Atatürk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde Türk İnkılâbı Enstitüsü’nü kurarken, bu enstitünün Türkiye’nin yakın dönemini inceleyen bir merkez olmasını istemiş ve bu dersleri okutanların çalışmalarının önemli ürünler vereceğini düşünmüştü. O, bu nedenle Türk Devrim Tarihi incelemelerinde yeni bir gelişmeden haberdar edildikçe, bu çalışmalarla daha yakından ilgilenir ve konuyu aydınlatıcı açıklamalar yapardı. Söz konusu dersleri verenlerden Yusuf Hikmet Bayur, bu devrime, Osmanlı ıslahat hareketlerinden ayırmak amacıyla “Atatürk İnkılâbı” adının verilmek istenmesini Atatürk’ün kabul etmediğini belirtir. Bayur’a göre, Atatürk, bütün çalışmalarında ulusu esas aldığından devrimin adının “Türk İnkılâbı” olmasını ve derslerin de “Türk İnkılâbı Tarihi” ismini almasını istemiştir⁹⁵.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı ders notlarından oluşan “Türkiye Devletinin Dış Siyaseti” başlıklı kitabında Türkiye’nin Dış Politika Tarihini şu dört kısımda incelemiştir: Giriş, Ankara’daki Milli Hükümetin Dış Siyaseti, Lozan Konferansı ve Barış, Lozan’dan sonra. Bayur, derslerine Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun genel durumunu ve Birinci Dünya Savaşı’ndaki gelişmeleri ana hatlarıyla anlatarak başlamıştır. Bayur, Türk Devrimi’nin başlaması açısından 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile onu izleyen gelişmeleri ayrıca incelemiştir. Onun üzerinde durduğu asıl konu TBMM

⁹⁴ “İnkılap Kürsüsünde İsmet Paşanın Dersi,” *Ülkü*, C.III, No.14 (Nisan 1934), s.184-190.

⁹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1.C., Ankara, TTK, 1940, s.IX-XI. Bayur’un bu eseri, Türk Tarih Kurumu’nun “Türk Tarihinin Ana Hatları” serisi çerçevesinde yayınlanmıştır. Bu durum, Bayur’un bu konuda uzun zamandır çalışmakta olduğu izlenimini vermektedir. Bu eser, ilk

Hükümeti'nin kurulmasından sonraki olaylardır. Sèvres Anlaşması konusuna özel önem veren Bayur, Lozan Antlaşması'nın öneminin kavranabilmesi için Sèvres Anlaşması'nın iyi bilinmesi gerektiğini şöyle belirtir⁹⁶: “Milli Mücadelenin safhaları ve onunla istihsal olunan (kazanılan) haricî siyasete ait netice yani Lozan muahedesi tetkik edilirken işe nereden başlanıldığı hiçbir vakit gözden kaçırılmamalıdır. Ve bu mücadele yapılmasa idi veyahut muvaffakiyetle neticelenmeseydi Türk milletinin ne vaziyete düşeceği ve Sèvres muahedesile nasıl imha edileceği daima hatırdta olmalıdır.”

Yusuf Hikmet Bayur, Ankara Hükümeti'nin dış politikası açısından Lozan Barış Antlaşması'na merkezi bir konum vermiş ve gelişmeleri anlatırken olayları Lozan Konferansı'ndan önce ve sonra olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bayur, 1923 Lozan Antlaşması'nın, esasları 1919'da Mustafa Kemal tarafından belirlenen ve 1920'de Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde kabul olunan Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesi ve bütün dünyaya tanıtımı olduğunu belirtmiştir. O, bu anlaşmanın birçok dersleri de içerdiğini belirtmiş ve bunları üç başlık altında açıklamıştır. Birincisi, Türklerin, sarsılmaz iradesini Türklüğe ve bütün dünyaya bir kere daha kanıtlamasıdır. İkincisi, Atatürk'ün devrim hareketinin yolunu açmış olmasıdır. Üçüncüsü, ulusal amaçların gerçekleşmesinin başkasının yardımıyla değil, ancak ulusun kendisi tarafından yapılabileceği düşüncesinin anlaşılmasıdır. Bayur'a göre Cumhuriyet hükümetinin en önemli başarılarından biri Türkiye'nin bütün komşularıyla sınır sorununu çözmüş olmasıdır⁹⁷.

Hikmet Bayur'un “Türkiye Devletinin Dış Siyaseti” başlıklı kitabında 1935'te İstanbul Üniversitesi Türk İnkılâbı Enstitüsü'nün ilk yayını olarak çıkmıştır. Bayur, söz konusu eserinin yeni baskısını hazırlarken dönemin Dışişleri Bakanı Tefrik Rüştü Aras'ın da görüşlerini almış ve 1936 Montreaux Boğazlar Sözleşmesi'ni de eklemiştir. Bu eserin, 1938'de Türk İnkılâbı Enstitüsü yayınları arasında ikinci baskısı yayınlanmıştır. Aynı yıl “Türk Tarihinin Ana Hatları” serisinde “Yeni Türkiye Devletinin Haricî Siyaseti” adıyla yayınlanmıştır. Hikmet Bayur'un sözü edilen eseri aynı zamanda Atatürk önderliğindeki tarih çalışmaları

olarak 1940'da bir cilt halinde, 1943'te ikinci cildi iki kitap halinde çıkmış ve 1951'den itibaren ikinci cildin üçüncü kısmı ve devamı yayınlanmıştır.

⁹⁶ Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, TTK, 1973, s.62.

⁹⁷ *A.g.e.*, s.148-149, 176.

kapsamında yapılmış bir çalışmadır. Türk İnkılâbı Enstitüsü'nün ikinci yayını, 1939'da iki cilt halinde yayınlanan Gotthard Jaeschke'nin "Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi (1918-1923)" adlı eseridir. Bu eser, beşinci bölümde anlatıldığı üzere, Darülfünun Divanı'nın Türkiye Cumhuriyeti Tarihi yazımı konusunda açtığı bir yarışmaya sunulmak üzere hazırlanmış ve 1930 ortalarında üniversite yönetimine takdim edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Türk İnkılâbı Enstitüsü'nde ders veren bir diğer kişi Dr. Mahmut Esat Bozkurt'tur. Dr. Hakkı Uyar'a göre, Mahmut Esat'ın Türk İnkılâbı Dersleri için hazırladığı "Atatürk İhtilâli" adlı eseri içerik ve kapsam yönünden diğerlerine oranla daha üstündür⁹⁸. Prof.Dr.Sina Akşin ise, M.E. Bozkurt ile Recep Peker arasında Türk Devrimi'nin incelenmesinde ve anlatımında bir işbölümü yapıldığını açıklar. Akşin, Peker'in "kuru sayılabilecek" üslubuna karşılık Bozkurt'un heyecanlı ve coşkulu bir üslubu olduğunu ve Bozkurt'un kitabının içeriği gibi üslubunun da ihtilalci olduğunu belirtir. Akşin'e göre Bozkurt, devrimlerde ekonomik etkene özel önem vermektedir⁹⁹. Bozkurt'un Türk Devrimi derslerinin diğerlerine üstünlüğü, onun Kurtuluş Savaşı yıllarından (1921) itibaren bu konuyla ciddi şekilde ilgilenmiş olmasından kaynaklanır¹⁰⁰. Bozkurt, "Atatürk İhtilali" adlı eserinde "ihtilal" kavramını, "bir şeyin esasından değişerek, yerine yepyenisinin konulmasıdır" şeklinde tanımlamıştır¹⁰¹.

Recep Peker ise, 1934-1935 öğretim yılında Ankara ve İstanbul'da bulunan fakülte ve yüksekokullarda verdiği Türk İnkılâbı Tarihi derslerinde Türk Devrimi'nin dünyadaki siyasi partiler ve sistemler karşısındaki konumunu anlatmıştır. R. Peker derslerinin amacını, "inkılab devrini yaşamış, o devri hazırlamış insanların ruhunda en kuvvetli ileri hareket unsuru olan sıcaklığı ve heyecanı, ulusal çalışma hayatına çıkacak olan genç Türk nesillerine, yeni unsura aşılacaktır ve onları yaşadığımız inkılap prensiplerile yetiştirip vazifeye hazırlamaktır" şeklinde açıklamıştır. O, bu nedenle olayları kronolojik şekilde anlatan klasik tarzda değil, söz konusu amaca ulaştıracak bir yöntemle anlatmayı tercih etmiştir. Peker, inkılabın, bir sosyal bünyenin eski zararlı yönlerini söküp onların yerine yeni ve ileri nitelikli olanları

⁹⁸ Uyar, *Tarih ve Toplum*, CXV, No.119 (Kasım 1993), s.15.

⁹⁹ Sina Akşin, "Bozkurt ve Peker'in Devrim Tarihi Ders Kitapları," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, No.4-5 (1994-1995), s.233-235.

¹⁰⁰ Uyar, *Tarih ve Toplum*, C.XX, No.119 (Kasım 1993), s.9-12.

¹⁰¹ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*; 3.B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995, s.163.

koymak olduğunu belirtir. Peker'e göre, bu yeniliklerin devamının sağlanması için bir sistem kurmak ve işletmek devrimin zorunlu koşuludur. Peker'e göre Türk devrimcileri, yalnızca yeni hayat koşullarına uyum sağlamış bir toplum oluşturmayı değil, devrimi bilinçli bir şekilde kökleştirmeyi de hedeflemektedir¹⁰².

Yusuf Kemal Tengirşenk'in 1934-1935 öğretim yılında Ankara ve İstanbul'da bulunan fakülte ve yüksekokullarda verdiği "Türk İnkılâbı Dersleri" ise diğerlerine oranla hazırlıksız ve yüzeysel bir görünüm arz etmektedir. Tengirşenk'in on dersten oluşan kitabı, gerek kuramsal gerek içerik gerekse kapsam yönünden Türk Devrimi'nin ekonomik boyutunu gereğince irdelemiş olmaktan uzaktır. Örneğin Tengirşenk, "bu dersin mevzuu nedir?, Hangi oluşları araştıracağız?" sorularını, "değişme oluşlarını araştıracağız. Var mıdır? Evet vardır. Gözümüzün önündedir" şeklinde yanıtlar. O, "dış oluşlarla beraber iç oluşları da tetkik edeceğiz"¹⁰³ demekle birlikte, Osmanlı-Avrupa iktisadi ilişkilerini veya Türkiye ekonomisinde kapitülasyonların yerini layığıyla irdelememektedir. İşte bu nedenlerle, Türk İnkılâbı Enstitüsü'nün yalnızca Hikmet Bayur'un eserini yayınlaması anlamlıdır. Bununla birlikte, Türk İnkılâbı Tarihi derslerinin Yusuf Kemal'i ekonomik konularda ciddi çalışmalara da yönelttiği anlaşılmaktadır. Tanzimat'ın yüzüncü yılı dolayısıyla yayınlanan "Tanzimat I" adlı derleme eserde ciddi bir inceleme ürünü olduğu anlaşılan "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Haricî Ticaret Siyaseti" başlıklı makalesi bunu gösterir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesindeki Türk İnkılâbı Enstitüsü araştırmadan çok derslerle ilgilenmiştir. Bu eksiklik, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesinde Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün kuruluşuyla giderilmek istenmiştir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde 15 Nisan 1942'de Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü kurulmuş ve enstitü müdürlüğüne Ord.Prof.Dr. Enver Ziya Karal atanmıştır. Onun müdürlüğü zamanında Türk Devrim Tarihi derslerinin içeriğini, kapsamını ve enstitünün faaliyetlerini saptayan bir yönetmelik hazırlanmıştır. Enstitünün faaliyetleriyle ilgili olarak enstitünün kütüphane, arşiv ve müzeden oluşan bir çalışma planı belirlendi. Üniversitelerde okutulacak derslerle ilgili söz konusu yönetmelikte derslerin "Kurtuluş Savaşı ve Türk İnkılabı Tarihi" ile "Türkiye

¹⁰² Recep Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.1-8.

¹⁰³ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Türk İnkılâbı Dersleri*, İstanbul, Resimli Ay Basımevi, 1935, s.3-5.

Cumhuriyeti Rejimi” şeklinde iki bölümde işleneceği belirtiliyordu. Enstitü, DP iktidarı döneminden itibaren maddi yoksunluk ve yetkililerin ilgisizliği nedenleriyle kültür alanındaki belirleyici etkisini zamanla kaybetmiş olmasına karşın, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi araştırmaları açısından önemli malzemelere sahip bir araştırma merkezidir¹⁰⁴.

3. İnkılap Müzesi'nin Kuruluşu ve İşlevleri

Türkiye’de bir İnkılap Müzesi kurulmasını gündeme getiren Mehmet Fuat Köprülü’dür¹⁰⁵. Köprülü, 1926 yılında 26 Şubat-6 Mart tarihleri arasında yapılan Bakü Türkoloji Kongresi’ne katılmış ve bu sırada Rusya’da incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeleri sırasında Köprülü, Bolşevik Devrimi’nin halka tanıtılması amacını güden devrim müzelerini ve bunların halk üzerindeki etkilerini görmüş ve bunun gelişmiş bir benzerinin Türkiye’de kurulmasını ileri sürmüştür. Köprülü’ye göre bu müze, aynı zamanda Almanların Birinci Dünya Savaşı incelemelerini konu alan bir arşiv ve kütüphane oluşturmaları yönündeki çalışmaları da incelenerek bilimsel ve popüler amaçları olan bir merkez olmalıdır¹⁰⁶. Bu sıralarda, Maarif Vekâleti’nde de devrim tarihi öğretimine özel önem veriliyordu.

Mustafa Necati, 1927 yılı Maarif Vekâleti bütçesi hakkında TBMM’nde açıklamasında “Türk gençliği mütereddit ve muntazam mesaisiyle âti için ümitbahş bir hayat yaratacak kabiliyeti iktisap etmektedirler. İnkılabın prensiplerine âşık bir nesil yaratmak gayemizdir”¹⁰⁷ diyordu. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Atatürk, Türk Devrimi’nin önemli kaynaklarından “Nutuk” adlı eserini bu sıralarda hazırlamaya başlamıştı. Atatürk, bu eserinde “maksadım, inkılabımızın incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır”¹⁰⁸ diyor ve Türk Devrimi’ni gençliğe emanet ediyordu. Atatürk’ün 1926’da anılarını yayınlayanlardan Mahmut Soydan, 5 Ağustos 1927 tarihli “Hakimiyet-i Milliye” gazetesinde “bugün niçin biz Türk

¹⁰⁴ Seçil Akgün-Nesim Şeker, “Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi İçindeki Yeri (1942-1980),” *Bilanço I: 1923-1998*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.226-234.

¹⁰⁵ TİTE Arşivi, Belge No.24/138.

¹⁰⁶ Köprülüzade Mehmet Fuat, “İnkılap Terbiyesi,” *Hayat*, C.II (16 Haziran 1927), s.41-42.

¹⁰⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Nisan 1927, s.4.

¹⁰⁸ Atatürk, *Nutuk*, s.297.

inkılabını yazamıyoruz?” diye soruyor ve bunun belge ve kanıt eksikliğinden kaynaklandığını belirtiyordu¹⁰⁹.

TBMM Hükümeti'nin ilk Maarif Vekili Rıza Nur zamanında hükümet programında milli ruhu canlandırarak ve arttıracak tarihi, edebi ve sosyal içerikli yapıtları konunun uzmanlarına yazdırmak ve ulusal nitelikli eski eserleri belirlemek ve korumak amaçlanmıştır. Bu amaçla, Maarif Vekâleti bünyesinde beş ana daire oluşturulmuştur. Bunlardan biri de Hars (Kültür) Dairesidir. Bu dairenin ilk Müdürü Kütahya Milletvekili Besim Atalay'dır. Hilmi Tanyolaç'tan sonra Hars Müdürü olan Mübarek Galip zamanında (1921-1922) Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin kuruluş çalışmaları başlatılmış, ayrıca müzeler ve tarihi eserler hakkında yeni bir yönetmelik hazırlanmış ve bu çerçevede genelgeler yayınlanmıştır. Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan Heyet-i İlmiye bir Milli Müze'nin yanı sıra Etnografya Müzesi'nin kurulması kararını almıştır. Ankara Etnografya Müzesi, Mübarek Galip'ten sonra Hars Müdürü olan Hamit Zübeyr Koşay zamanında kurulmuştur. Etnografya Müzesi'nin temeli 25 Eylül 1925'te atılmış ve açılışı 25 Mayıs 1928'de Atatürk tarafından yapılmıştır. Bu müzenin kuruluşunda Budapeşte Etnografya müzesi yöneticilerinden Türkolog J. Meszaros'a bir ön çalışma yaptırılmıştır. H. Z. Koşay ise, 1917-1925 arasında Budapeşte'de "Pedagogium" adlı Öğretmen Akademisi'nin dil ve tarih bölümünde öğrenim görmüş, Budapeşte Üniversitesi Filoloji ve Türkoloji Enstitüsü'nde doktora yapmış ve Almanya Devlet Kütüphanesi ile Berlin Müzelerinde incelemelerde bulunmuştur¹¹⁰. Koşay'ın Etnografya Müzesi'nin kuruluşu sırasında bu müze bünyesinde İnkılap şubesi oluşturma çalışmalarında bu formasyonunun belirgin etkileri olmuştur.

İnkılap Müzesi'nin kuruluşu, Hamit Zübeyr'in 1927'de Etnografya Müzesi Müdürlüğü'ne atanmasından sonra gündeme gelmiştir. H. Zübeyr'in Maarif Vekâleti nezdinde söz konusu müzenin kuruluşuyla ilgili yaptığı girişim olumlu karşılanmış ve Temmuz 1927'de kendisine gerekli yetki verilmiştir¹¹¹. Maarif Vekili Mustafa Necati, H. Zübeyr'in Etnografya Müzesi bünyesinde bir İnkılap şubesi oluşturma çalışmalarında güçlüklerle karşılaşmaması için gerekli makamlara yazılar

¹⁰⁹ İsmail Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı," *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri*, Ankara, TTK, 1980. s.126.

¹¹⁰ Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.137 vd.

¹¹¹ TİTE Arşivi, Belge No. 24/138.

göndermiştir¹¹². M. Necati, İnkılap şubasının “halka Cumhuriyet terbiyesi verilmek ve mesud inkılabın büyüklüğünü ahlâfa (yeni nesile) tanıtmak” amacıyla kurulacağını açıklamıştır. M. Necati, Etnografya Müzesi’ne bağlı olarak açılmasına karar verilen İnkılap şubasının kurulmasına yardımcı olmaları için bütün bakanlıklara ve Genel Kurmay Başkanlığı’na katkıda bulunmaları talebinde bulunmuştur¹¹³. Maarif Vekili, resmi kuruluşların yanı sıra Türk Ocakları, Muallimler Birliği, Hilâli Ahmer gibi derneklere de başvurmuş ve Maarif Eminlerine de bu çalışmalara katkılarda bulunmaları için yönergeler göndermiştir. Müzenin oluşturulmasında aranan katkıların “Milli Mücadele ve Türk İnkılâbı ile alâkadar her nevi asar ve hatıralar” özelliği taşıyan malzemeler olması isteniyordu¹¹⁴.

Maarif Vekâleti, bu girişimden bir sonuç alamayınca, müzede toplanacak eserlere ilişkin bir rehber hazırlamış ve bundan bin adet bastırarak ilgili kuruluşlara göndermiştir. Dokuz maddeden oluşan bu kılavuzda, Kurtuluş Savaşı ve Devrimler dönemine ilişkin her türlü görsel ve yazılı belgelerin ve özellikle Atatürk’e ilişkin olanların toplanmasının ve sergilenmesinin önemine işaret ediliyordu¹¹⁵. Bu girişimlerden önemli bir sonuç alamadığı gibi, Etnografya Müzesi’nin kuruluşu da tamamlanmamıştır. Atatürk, Mayıs 1928’de Afgan Kralı’nın Türkiye’yi ziyareti sırasında Etnografya Müzesi’nin açılışını erken tarihte gerçekleştirmiştir. Bu da gösteriyor ki, Atatürk Etnografya Müzesi’nin kuruluşuna özel önem vermiştir. Etnografya Müzesi, bu nedenle 25 Mayıs 1928’de Amanullah Han ile Atatürk’ün ilk ziyaretleriyle açılmıştır. Yine de, müzenin halkın ziyaretine açılışı 18 Temmuz 1930’da olmuştur¹¹⁶. Etnografya Müzesi, İnkılap şubesi oluşturulmadan açılmıştır. Bu nedenle İnkılap Müzesi’nin ayrı bir varlık halinde kuruluşu gündeme gelmiştir.

Atatürk’ün Mütareke döneminde Aralık 1918’ten itibaren ikamet ettiği İstanbul Şişli’deki Halâskâr Gazi Caddesindeki üç katlı konutun 1929’da İnkılap Müzesi haline getirilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Bu müzede, Türkiye’nin modernleşme sürecine ve özellikle Atatürk dönemine ilişkin görsel ve yazılı belgelerin toplanması tasarlanmıştır. Bundan bir süre sonra, Atatürk döneminden

¹¹² TİTE Arşivi, Belge No. 24/148.

¹¹³ TİTE Arşivi, Belge No. 24/127.

¹¹⁴ TİTE Arşivi, Belge No. 24/146.

¹¹⁵ TİTE Arşivi, Belge No. 24/138.

¹¹⁶ Gerçek, s.400-401.

önceki modernleşme sürecine ilişkin belgelerin eski Bayezid Medresesi'ne taşınması ve orada bir Halk Müzesi ve Kütüphanesi kurulmasına karar verilmiştir. Bu ikinci girişim için İstanbul Belediyesi Başkanı Muhittin Üstündağ başkanlığında Halil Ethem Eldem, Mehmet Fuat Köprülü, Ahmet Süheyl Ünver, Hayrettin Nedim ile Osman Nuri Ergin'den oluşan bir komisyon kurulmuştur. Selim Nüzhet Gerçek, bu iki müzenin sosyal işlevlerini şöyle açıklamıştır¹¹⁷: “Halk müzesinde mazi, İnkılâp müzesinde hal (bugün) ve istikbal yaşayacak ve gelecek nesil bu suretle mazi ile istikbal arasındaki farkı maddî delillerle görecektir. Binaenaleyh, bu müzeler Türk harsı, Türk tarihi ve Türk san'atları için büyük birer hazine sayılır.” Halk Müzesi ve Kütüphanesi, 1939'da Belediye Müzesi ve Kütüphanesi adıyla hizmete açılmıştır. Belediye Müzesi ve Kütüphanesi'nin devamlı büyümesi nedeniyle müze eski Beyazıt Medresesi binasından ayrılmış, bir süre sonra kütüphane de bulunduğu binaya sığmayınca yeni bir binaya taşınmış ve orada Atatürk Kitaplığı adıyla hizmet vermeye devam etmiştir¹¹⁸.

İnkılâp Müzesi ise, Üniversite Reformu sırasında Türk İnkılâbı Enstitüsü kurma çalışmaları sırasında yeniden gündeme gelmiştir. Daha önce, 1924'te Atatürk'ün yakın arkadaşı Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer tarafından satın alınan Atatürk'ün Şişli'de ikamet ettiği konutu İstanbul Belediyesi 1928'de satın almış ve Atatürk'le ilgili eşya, tarihi belge ve hatıraları bu binada toplamaya başlamıştır¹¹⁹. Dönemin Maarif Vekili Reşit Galip, 1932'de Türk İnkılâbı Enstitüsü kurulmasına ilişkin bir tasarı hazırlamış ve enstitünün önemli organları arasında Türk İnkılâbı Müzesi ve Türk İnkılâbı Kütüphanesi oluşturulması gerektiğini ifade etmişti. R.Galip, bu tasarısını üniversite reformunun gerçekleştiği sıralarda tekrarlamış¹²⁰, fakat bir süre sonra bakanlıktan ayrılması nedeniyle bu tasarılarını gerçekleştirememiştir. Bununla birlikte, İnkılâp Müzesi'ni kurma çalışmaları Türk İnkılâbı Enstitüsü'nden ayrı olarak devam etmiştir. Etnografya Müzesi bünyesindeki İnkılâp Müzesi, bu çalışmaların sonucu olarak 15 Haziran 1942'de ziyarete

¹¹⁷ Selim Nüzhet. “İnkılâp ve Halk Müzeleri,” *Almanak 1933*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s.154-165.

¹¹⁸ Havva Koç, “Atatürk Kitaplığı,” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, s.385.

¹¹⁹ Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-1919)*, 2.B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998, s.160-175.

¹²⁰ Elman, s.160, 165.

açılmıştır¹²¹. Etnografya Müzesi bünyesinde İnkılap şubesi oluşturma çalışmaları ise 1940'lı yıllarda devam ediyordu¹²². İnkılap Müzesi'nin 1942'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde kurulan Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ile aynı dönemde açılması, Türk Devrimi'nin araştırılması ve tanıtılması çalışmalarının Hasan Âli Yücel'in Maarif Bakanlığı döneminde yoğunluk kazandığını göstermektedir.

D. DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ'NİN KURULMASI

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Tarih ve Dil Tezleri yönündeki çalışmaların modern bir akademik kurum bünyesinde yapılmak istenmesinin sonucunda kurulmuştur¹²³. Bu kurum, Üniversite Reformu çerçevesinde öğretimin ve araştırmanın yeniden örgütlendirilmesi ve Türkiye'nin kültürel yapılanması çerçevesinde Ankara modeline uygun özgün bir kurum yaratma düşüncesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Üniversite Reformu sırasında Ankara'da yeni bir üniversite oluşturma amacıyla Gazi Eğitim Enstitüsü ve Yüksek Ziraat Enstitüsü açılmış ve İstanbul'da bulunan Harbiye Mektebi ve Mülkiye Mektebi 1936'da Ankara'ya taşınmıştır. Bu son iki kurum, Babıâli'nin zihniyetine uygun şekilde kurulmuş ve gelişmiş olmakla birlikte Ankara'nın ideolojisi yönünde yeniden faaliyete geçirilmiştir. 1936'da faaliyete geçirilen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bu düşüncenin somut bir ürünüdür¹²⁴.

Bu okullar, aynı zamanda yeni bir üniversiteye hazırlık olarak kurulmuştur. Hükümet, bu sıralarda Doğu Anadolu'da da bir üniversite kurmayı tasarlıyordu. Bununla, Doğu illerinde oluşturulan yeni teşkilata eleman yetiştirilmesi, bölge kültürünün geliştirilmesi ve gençliğin yüksek öğrenim yapması hedefleniyordu. Bu üniversitenin Diyarbakır'da veya Elazığ'da kurulması tasarlanıyordu¹²⁵. Falih Rıfkı Atay'a göre, Orta Anadolu'da ve Doğu Anadolu'da birer üniversite kurulacağı haberi Darülfünun Reformu'nu farklı algılamaktan kaynaklanan yanlış değerlendirme ürünüdür¹²⁶. Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM'nin yeni çalışma dönemini açış

¹²¹ "Atatürk Müzesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I.C., s.387.

¹²² TİTE Arşivi, Belge No. 24/147.

¹²³ İğdemir, *Yılların İçinden*, s.76-77.

¹²⁴ Donald E. Webster, *The Turkey of Atatürk*, Philadelphia, AAPSS, 1939, s.132.

¹²⁵ "Şarkta Darülfünun Tesis Edilecek," *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1932, s.2.

¹²⁶ Atay, *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1932, s.3.

konuşmasında ülkenin üç kültür bölgesi halinde düşünüldüğünü açıklamıştır. Atatürk, bu konuşmasında Batı bölgesinde modern bir üniversite oluşturmak için İstanbul Üniversitesi'ni reform programına daha radikal şekilde devamın zorunlu olduğunu, Orta Anadolu bölgesinde Ankara Üniversitesi'nin kısa sürede kurulması ve Doğu Anadolu bölgesinde de Van Gölü sahillerinin uygun bir yerinde modern bir kültür şehri yaratılması amacıyla hemen faaliyete geçilmesi gerektiğini açıklıyordu¹²⁷.

Atatürk, 17 Kasım 1930'da çıktığı üç aylık yurt gezisi sırasında arkeolojik mekanları ve müzeleri de gezmiştir. Atatürk, ihmal edilmiş durumdaki eski eserlerin Türk uzmanlarca ortaya çıkarılmasının ve bilimsel şekilde korunmasının ve sergilenmesinin önemine işaret etmiş ve Maarif Vekâleti'nce dış ülkelere öğrenci gönderilerek arkeoloji uzmanlarının yetiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir¹²⁸. Bu amaçla Almanya'ya 1932'de Ekrem Akurgal arkeoloji alanında lisansüstü eğitime gönderilmiş ve dönüşünde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğretim üyesi olmuştur. 1933 Üniversite Reformu ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulması Türkiye'de tarih, arkeoloji, müzecilik ve filoloji araştırmaları alanında önemli bir atılımdır; bu çalışmalar, Osmanlı bilim kurumlarıyla başaramayacak nitelikte işlerdendir¹²⁹. Atatürk, bu nedenle modern Türkiye'nin merkezi Ankara'da yepyeni bir akademik kurum oluşturmuştur.

Atatürk, bir gün kendisine Anadolu hakkında çok yanlış bilgilerin bulunduğu Almanca bir coğrafya ders kitabı gösterilmesi üzerine Türkiye'nin coğrafi bakımından da incelenmesi gerektiğini belirtmiştir¹³⁰. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Atatürk'ün kültür alanındaki tasarılarının kurumsal alanda uygulamaya konulan bir yönüdür. Nöbet Defteri üzerine bir incelemede, Atatürk'ün dil ve tarih konularıyla en yoğun şekilde 1935'te ilgilendiği ve bu konuların uzmanlarının Çankaya Köşkü'nü en sık ziyaret eden kişiler olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca, bu sıralarda Türk Dil ve Tarih Kurumları toplantılarının Çankaya Köşkü'nde yapıldığı ve Atatürk'ün bütün toplantılara katıldığı belirtilir. 1935'te Atatürk'ü en sık ziyaret edenler arasında Türk Dil Kurumu'ndan Ahmet Cevat Emre, Naim Hazım Onat,

¹²⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1.C., s.419-420.

¹²⁸ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s.603.

¹²⁹ Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, s.112.

¹³⁰ İğdemir, *Yılların İçinden*, s.76.

Hasan Reşit Tankut ve Sadri Maksudi Arsal ile Türk Tarih Kurumu'ndan Mehmet Fuat Köprülü, Yusuf Hikmet Bayur ve Hasan Cemil Çambel görülmektedir. Buna ilaveten, yine tarihle ilgili olarak dönemin Kültür Bakanı Saffet Arıkan, Atatürk'ün en sık gelen ziyaretçileri arasındadır¹³¹. Hasan Cemil Çambel, o sırada Türk Tarih Kurumu Başkanı ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşuna önemli katkıları olmuş ve fakülte kurulduktan sonra dekan yardımcısı olmuştur.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş hazırlıkları fiilen Abidin Özmen'in Maarif Vekilliği zamanında başlatılmıştır. Bununla birlikte, Reşit Galip'in Maarif Vekilliği sırasında da söz konusu fakülteye esas olacak konular üzerinde durulmuştu. Atatürk, 11 Mart 1935'te Çankaya Köşkü'nde bir toplantı sırasında Maarif Vekili Abidin Özmen'e Ankara'da bir "Tarih-Coğrafya Fakültesi" kurulması yönünde direktifler vermiştir. Bu konu, uzun zamandır Atatürk'ün yakın çevresinde konuşulmasına karşın, bu konuşmalar düşünsel hazırlık niteliğindedir. Söz konusu fakülte, özellikle Türk Tarih Kurumu çalışmalarını akademik bir kurum bünyesinde yürütme düşüncesinin ürünüdür. Atatürk, bu düşüncenin yanı sıra Cumhuriyetin her çeşit kurumunun Ankara'da kurulması gerektiğini düşünüyordu. Söz konusu fakülte, arkeoloji, antropoloji ve sair tarihe yardımcı bilim dallarını da bünyesinde toplayacak ve modern bir araştırma merkezi olacak şekilde tasarlanmıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin 15 Nisan 1931 tarihli tüzüğünde kurumun arkeolojik çalışmalarda bulunması öngörülmüş ve bu amaçla yurtdışına öğrenci gönderilmişti. Ancak, hem bu öğrencilerin yurda döndükleri zaman yeni bir üniversite bünyesinde istihdamı hem de söz konusu uzmanlarının Türkiye'de yetiştirilmesi amacıyla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kuruluyordu. Fakültenin ilk ismi, tarihin en önemli yardımcısı olarak coğrafyayı düşünen Atatürk tarafından Tarih-Coğrafya olarak belirlenmiştir. Üstelik O, söz konusu fakültenin kuruluş hazırlıkları sırasında bir de Türk Coğrafya Kurumu'nun oluşturulmasını tasarlamıştır¹³².

Tarih-Coğrafya Fakültesi adına "Dil" kısmının eklenmesi fakültenin kuruluş hazırlıklarının ikinci evresinde olmuştur. Maarif Vekili Saffet Arıkan zamanında 14 Haziran 1935 tarihli tasarıda fakültenin adı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olarak

¹³¹ Walter F. Weiker, "Kemal Atatürk'ün Yakınları," *Belleten*, C.XXXIV, No. 136 (Ekim 1970), s.616-617.

¹³² A.Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.227-230. Türk Coğrafya Kurumu, 12 Mart 1942 tarihli bir yasa ile kurulmuştur. Kurumun yasasının Türk Tarih Kurumu'nun tüzüğünün

belirlenmiştir. Fakültenin adına “Dil” sözcüğünün eklenmesi Türk Devrimi’nin bu kurumdan beklentisini ve Türkçenin yabancı dillerin etkisinden kurtarmak düşüncesini yansıtır. Bu fakültenin programının hazırlanmasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi programı esas alınmıştır. Bununla birlikte, bu fakülteye Edebiyat Fakültesi adı verilmemesinin nedeni, başka ülkelerde benzer kurumların adını tekrarlamamak ve Türk Devrimi’nin kurumsal ve kültürel örgütlenişini yansıtmak isteğidir. Fakültenin, Mayıs 1935’te kuruluş hazırlıkları sırasında yalnızca Tarih, Coğrafya ve Arkeoloji enstitülerini (bölümlerini) içermesi, ileride kurulması tasarlanan Ankara Üniversitesi’nin bir organı işlevini görmesi öngörülmüş ve bu nedenle ismi “Ankara Tarih-Coğrafya Fakültesi” olması tasarlanmıştır. Bakanlar Kurulu, 25 Mayıs 1935’te Fakültenin 1 Haziran 1935 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi kararını almıştır¹³³.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 14 Haziran 1935 tarihli yasa ile kurulmuş ve açılışı 9 Ocak 1936’da yapılmıştır. Fakültenin kuruluş hazırlıkları çerçevesinde Avrupa ülkelerinde konularında meşhur bilginler ile ihtisaslarını Avrupa’da tamamlayan Türkler kurum bünyesinde istihdam edilmiştir. Ayrıca, fakültenin öğretim kadrosunda Türk Tarih ve Dil Kurumları üyelerine öncelik verilmiştir¹³⁴. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ne öğretim üyesi olan ilk kişi o sırada İstanbul Üniversitesi’nde Antropoloji Doçenti bulunan Dr. Şevket Aziz Kansu’dur. Fakültenin ilk dekanı Muzaffer Göker, dekan yardımcısı ise Hasan Cemil Çambel’dir¹³⁵. Bunlar, aynı zamanda Türk Tarih Kurumu üyesidir. Ayrıca fakültede, on yıllık sürede çok değerli ve meşhur yabancı profesörler ders vermiştir. Sümer dili uzmanı Landsberger, Hititoloji uzmanı Guterbock, Çin dili ve tarihi uzmanı Wolfram Eberhard bunlardandır¹³⁶. Fakültenin yabancı öğretim üyeleri kadrosunun oluşumunda o sırada Avrupa’da öğrenci müfettişi bulunan Cevat Dursunoğlu’nun önemli katkıları olmuştur. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde istihdam edilen

esas alınarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. *Türk Coğrafya Kurumu Yasası*, Ankara, Maarif Matbaası, 1942.

¹³³ Azmi Süslü. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin 50 Yıllık Tarihi*, AÜ DTCF Yayınları, 1986, s.7-16.

¹³⁴ A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hanrılar ve Belgeler*, s.232-233.

¹³⁵ Şevket Aziz Kansu, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin Açılışı İle İlgili Bir Anı,” *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, Ankara, AÜ DTCF Yayınları, 1974, s.53-54.

¹³⁶ Behar, s.171.

yabancı öğretim üyelerinin çoğunluğunu Nazi Almanyası'ndan gelen Yahudi kökenli bilginler oluşturmuştur¹³⁷.

Başbakan İsmet İnönü, 23 Mayıs 1935 tarihli mazbatada söz konusu fakültenin kuruluşu gerekçesini “Hükümet merkezimizde bir taraftan Türk kültürünü bilgi metodu ile işleyecek tetkik ve araştırma müessesesine olan ihtiyaç diğer taraftan orta tahsil müessesemize göre hazırlanmış muallim yetiştirmek ve bugünkü muallimlerimizin bu yönden bilgilerini tamamlamak lüzumu”¹³⁸ şeklinde açıklamıştır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde merkezi konuma sahip olan bölüm Tarih'tir. Diğer bilim dalları tarihe yardımcı bilim dalları olacak şekilde kurulmuştur. Fakültede ders veren öğretim üyelerinin çoğunluğu Türk Tarih Kurumu'na ve Türk Dil Kurumu'na üyedir ve aynı zamanda milletvekilidir.

Bu fakülte, Cumhuriyet zihniyetinin en fazla yansıtan kurumlardan birisi olmuştur. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 9 Ocak 1936 tarihinde Atatürk'ün huzurunda Ankara Halkevi'nde yapılan törenle açılmıştır. Fakülteyi açış söylevini Maarif Vekili Saffet Arıkan ve ilk dersi de “Tarihe Giriş” konusuyla Afet İnan vermiştir. Atatürk, ilk dersi için Afet İnan'a bazı notlar dikte ettirmiş ve metnin kimi kısımları üzerinde düzeltmeler yapmıştır. Atatürk, bu notlarda insan bilimleri arasında arkeolojinin ve antropolojinin başta geldiğini ve gerçek anlamda Türk tarihi yazımının da bu bilimlerin verileriyle kaleme alınacağını belirtir. Atatürk, bu fakülteyi kurarken orada hümaniter bir zihniyetin hakim olmasını tasarlıyordu¹³⁹. Burhan Belge'ye göre bu fakültenin açılışı ile Türkiye'nin öncülüğünde “Asya Rönesansı”nın gerçeklik kazanmaya başladığı görülmektedir¹⁴⁰. Falih Rıfkı Atay'a göre, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşu, Avrupa'nın kültürel emperyalizmine ve Avrupa merkezli tarih yazımına ve anlayışa karşı somut bir gelişmedir. Bu fakülte, Batı düşüncesinin taassuplarını bırakarak ve onun metodunu ve sistemini kullanarak Türklüğün tarihsel ve kültürel varlığını ortaya koyacaktır¹⁴¹. Yunus Nadi ise, bu fakültenin açılışından sonra bir de Dil Akademisi'nin kurulması

¹³⁷ Widmann, s.234-246.

¹³⁸ Süslü, s.10.

¹³⁹ İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.231-242.

¹⁴⁰ Burhan Belge, “Tarih,” *Ulus*, 11 Sonkânun 1936, s.2.

¹⁴¹ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Fakültemiz,” *Ulus*, 11 Sonkânun, 1936, s.1.

ile Türk Devrimi'nin kültür alanındaki atılımı için gerekli bir kurum daha oluşturulmalı ve böylece Türkçe'nin geleceği programa bağlanmalıdır¹⁴².

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin modern bir kurum olabilmesi için önemli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, eserleri Türk Tarih Tezi açısından önemli biri olan Fransız bilgini antropolog Eugène Pittard Türkiye'ye davet edilmiştir. Pittard, 1938'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde konferanslar vermiştir¹⁴³. Yine aynı yıl, Fakülte Dekanı ve Tarih Profesörü Muzaffer Göker, Sorbon Üniversitesi'nde kurulmuş olan Türk Araştırmaları Merkezi'nde konferanslar vermek üzere Fransa'ya gitmiştir¹⁴⁴. Bununla birlikte, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşunda ve gelişiminde önemli katkıları olan dünyaca meşhur (Landsberger, Eberhard, Guterbock, Halasi Kun) profesörlerin 1948'de kadro dışı bırakılmaları olumsuz bir gelişmedir¹⁴⁵. Bu sıralarda, aynı fakülteden Niyazi Berkes, Pertev N. Boratav, Muzaffer Ş. Başoğlu ve Behice S. Boran'ın ayrılmak zorunda kalmaları fakültenin akademik gelişimi açısından bir başka olumsuz etkidir.

E. HALKEVLERİ BÜNYESİNDE YAPILAN TARİH ÇALIŞMALARI

Cumhuriyet döneminin önemli kültür kurumlarından Halkevleri, Türkiye'nin 1929 dünya ekonomik bunalımı karşısında ve 1930 çok partili hayat deneyimi sonrasında halkçılık konusuna ideolojik çözüm aramaları sonucunda kurulmuştur. Halkevleri, 19 Şubat 1932'de Ankara'da yapılan törenle açılmış ve aynı gün ondört ilde faaliyete geçirilmiştir. Bu kurumlar, öncelikle halkçılık ilkesini sosyal alanda uygulamaya geçirmek ve özellikle homojen ve modern bir Türk ulusu yaratmak amacıyla kurulmuştur. Bu amaçla, Halkevleri'nin dokuz ayrı çalışma kolundan oluşan bir faaliyet göstermeleri tasarlanmıştır. Bu çalışma kolları şunlardır: Dil, Edebiyat ve Tarih; Güzel Sanatlar; Temsil; Spor; Sosyal Yardım; Halk Dershaneleri ve Kurslar; Kitaplık ve Yayın; Köycülük; Müze ve Sergi¹⁴⁶. CHF'nin Halkevleri işlerinden sorumlu olan Reşit Galip, Halkevleri'nin bu çalışma kolları içinde Dil,

¹⁴² Yunus Nadi, "Dil Akademisi," *Cumhuriyet*, 12 İkincikânun 1936, s.1, 5.

¹⁴³ BCA BKK 82 20 18.

¹⁴⁴ BCA BKK 82 16 03.

¹⁴⁵ İğdemir, *Yılların İçinden*, s.79-80.

¹⁴⁶ Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1990, s.106 vd. 19 Şubat 1932'de faaliyete geçen Halkevleri şunlardır: Ankara, Afyon, Samsun, Eskişehir, İzmir, Konya, Denizli, Diyarbakır, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa, İstanbul, Adana.

Edebiyat ve Tarih şubesinin üç konuyu kapsamasını ve birinci sırada olmasının nedenini “millî dilin, millî edebiyatın, millî tarihin sağlam temeller üzerinde yükselmesi”¹⁴⁷ şeklinde açıklamıştır.

Necip Ali Küçüka, 19 Şubat 1933’te yaptığı konuşmada Türk toplumunun manevi prensiplerinin dil ve tarih tezleri olduğunu belirtmiştir. Küçüka’ya göre Halkevleri’nin varlık nedeni bu tezlerdir. Küçüka, Halkevleri’nin Atatürk öncülüğündeki tarih ve dil çalışmaları konusunda özveriyle çalışmakta olduğunu belirtmiştir¹⁴⁸. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesi Hasan Cemil Çambel, Halkevleri’nin devletin milli kültür siyasetinin en önemli ve yaygın kurumları olduğunu belirtir. Çambel’e göre milli kültür siyasetinin hedefi, “ruhî ve fikrî kıymetleri millet ve devlet hizmetine sokarak, içeride vahdet ve salâbet (dayanışma) temin etmek ve dışarıda diğer milletlerde uyuşmaktır.” Çambel, Atatürk’ün ve CHF’nin milli kültür siyasetinin en önemli unsurları olan eğitim ve öğretimde birlik, kanunlarda medenileşme, harf ve dil devrimi ile tarih çalışmalarının ve diğer tasarıların Halkevleri kanalıyla yaygınlık kazanacağını açıklar¹⁴⁹.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti, 12 Temmuz 1932 tarihli tüzüğünün onbirinci ve onikinci maddeleri gereğinde dil çalışmalarında Halkevleri’nden yararlanma yoluna gitmiştir. Söz konusu tüzüğün onikinci maddesinde “Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin her vilayet merkezinde bir merkez heyeti vardır. Halkevi bulunan vilayetlerde halkevinin dil, tarih ve edebiyat şubesi vilayet merkez heyetinin yerini tutar”¹⁵⁰ deniyordu. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ise, Halkevleri’nden önce kurulduğundan çalışmalarında bu kültür kurumuna açıkça işlevler yüklenmemiş, tüzüğünün dördüncü maddesinde “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti mesaisinin semerelerini her türlü yollarla neşre çalışmak” ifadesi kullanılmıştır¹⁵¹. Tarih Cemiyeti, Halkevleri açıldıktan sonra söz konusu maddeyi Halkevleri çalışmalarına uygun şekilde işletmiştir. Prof.Dr. Emre Kongar’a göre Halkevleri, CHF’nin ideoloji üretme konusunda yardımcı bir kurumudur ve Türk Tarihi ve Dili Tetkik Cemiyetleri CHF’nin ideoloji üreten kuruluşları, Halkevleri ise bu ideolojiyi halka aktaran

¹⁴⁷ *Atatürk ve Halkevleri: Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Ankara, TTK, 1974, s.19.

¹⁴⁸ Necip Ali (Küçüka), “Halkevleri,” *Ülkü*, C.II, No.9 (Birinci Teşrin 1933), s.233.

¹⁴⁹ Hasan Cemil, “Kültür Siyasetimiz,” *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1932, s.1.

¹⁵⁰ *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi*, s.4-5.

¹⁵¹ *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi*, s.4.

örgütlerdir¹⁵². Bununla birlikte, Halkevleri'nin sosyal fonksiyonu nedeniyle ideoloji üretiminin halk ile yöneticiler arasında karşılıklı bir etkileşimi de olmuştur.

Halkevleri'nin kurulmasından kısa süre sonra Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi'nin çerçevesi pekiştirilmiş ve bir "sosyal ideoloji" haline getirilmiştir. Türk Tarih Tezi aynı yıl bir yandan orta öğretimde ders kitaplarıyla diğer yandan Halkevleri'nde verilen konferanslarla sosyal ve kültürel alanlarda uygulamaya konulmuş ve böylece sürekli bir yayılma kanalı bulmuştur¹⁵³. Halkevleri'nde özellikle Dil, Edebiyat ve Tarih ile Müze ve Sergi kollarında tarih araştırmaları yapılması, tarihsel eserlerin korunması ve halka tarih sevgisinin aşılması konularında idealist faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu kurumlar, devrimlerin halka benimsetilmesi konusunda özellikle Türkçe'nin yalınlaştırılması ve Türk Tarih Tezi'nin yaygınlaştırılması ile insanlara okuma yazma öğretilmesi ve başta dil ve tarih çalışmaları olmak üzere oluşum halindeki yeni değerlerin Temsil kolu aracılığı ile vatandaşlara telkin edilmesi konularında etkin çalışmalarda bulunmuşlardır. Halkevleri'nin Dil, Tarih ve Edebiyat şubelerinin ilk üç yıllık faaliyetleri oldukça verimli geçmiştir. 1932 ile 1935 arasında 103 Halkevi, Dil Devrimi çalışmalarına yardımcı olması için öztürkçe sözcük ve atasözü derlemeleri konusunda verimli çalışmalar yapmışlardır¹⁵⁴.

Bu şubenin Tarih kolu, başlangıçta Dil ve Edebiyat kolu ile birlikte çalışması tasarlanmışken, daha sonra (1940) Müze ve Sergi şubesi ile birleştirilmiştir¹⁵⁵. 1940'tan itibaren Halkevleri ve Halkodaları Tarih kolunun esas görevi yerel tarih çalışmalar yapmasının yanı sıra yörenin tarihsel eserlerini korumak, halka bunları benimsetmek ve folklorik malzeme derlemek olmuştur¹⁵⁶. Halkevleri tarih kolunun yeniden konumlanması, yeni kültür siyasetinin dil ve tarih konularının iki ayrı alanda değerlendirilmesi Türk Dil ve Türk Tarih Tezlerinin yeniden yorumlandığı ve gözden geçirildiği bir döneme rastlamaktadır. Kısaca, bu iki konudaki yeni yaklaşımlar Halkevleri'nin kültür çalışmalarını da derinden etkilemiştir. Bununla birlikte, Halkodaları ile aynı yıl faaliyete geçirilen Köy Enstitüleri'nde eski

¹⁵² Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kurumları*, Ankara, Kültür Yayınları, 1981, s.362.

¹⁵³ Suavi Aydın, "Türk Tarih Tezi ve Halkevleri," *Kebîkeç*, Yıl. 2, No.3, 1996, s.108

¹⁵⁴ Behçet K. Çağlar, *Halkevleri 1932-1935*, s.16-24.

¹⁵⁵ *CHF Halkevleri ve Halkodaları Talimatnamesi*, Ankara, CHP Yayınları, 1940.

¹⁵⁶ İğdemir, *Yılların İçinden*, s.288

Anadolu'nun kütür varlıklarına özel önem verilmesi¹⁵⁷ Türk Tarih Tezi'nin pedagojik yönünün devam ettirildiğini göstermektedir.

Tarih kolunun görevleri, halk arasında devrim heyecanını uyandırmak için yapılan işlerin toplum yararına olduğunu anlatmak ve bağlı olduğu Halkevi'nin bulunduğu bölgedeki tarihsel eserleri inceleme amaçlı tarih gezileri düzenlemek, oralarda tarihsel eserleri saptamak ve onları bir araya getirip sergilenmesini sağlamak, en önemlisi de Türk Tarih Tezi'nin kanıtlayan belgeler bulmaktır. Halkevleri Tarih kolları Türk Tarih Tezi yönünde önemli çalışmalar yapmışlar ve bu çalışmaların sonuçlarını broşürlerde yayınlamışlardır. Örneğin Eskişehir Halkevi, Frigya eserleriyle eski Türk eserleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir. Adana Halkevi, bir "Tarih Eserleri Broşürü" hazırlamış ve yöredeki Türkmen oymaklarını konu alan bir etnografya köşesi kurmuştur. Balıkesir Halkevi "Avşarhisarı", "Balıkesir Büyükleri" ve İ.Hakkı Akay tarafından yazılan "Çepniler" adlı eserleri yayınlamıştır. Ankara Halkevi, bir kurul oluşturmuş ve bu heyeti örnek köy olarak seçtiği Kutludüğün köyünde antropolojik, tarihsel, iktisadi, coğrafi ve folklorik incelemeler yapmakla görevlendirmiştir¹⁵⁸.

Manisa Halkevi, Türk Tarih Kurumu ile işbirliği kurmuş ve tarih çalışmaları yapması amacıyla bir komite oluşturmuştur. Bu komitenin en eski zamanlardan itibaren Manisa tarihini konu alan bir çalışma yapması planlanmıştır. Komite 1938'de Müzeler Genel Müdürlüğü ile işbirliği yaparak, Ege tarihi konusunda yabancı dillerde yayınlanmış çok sayıda eseri Halkevi kütüphanesine getirtmiş ve ayrıca Kültür Bakanlığı'ndan uzmanların yörenin tarihi eserleri üzerinde incelemeler yapmalarını sağlamıştır. Manisa Halkevi, ayrıca 1939'da "Manisa Tarihi" adlı bir kitap yayınlamıştır. Bu kitap, Manisa Halkevi dil, edebiyat ve tarih kolu üyeleri Çağatay Uluçay ile İbrahim Gökçen tarafından hazırlanmıştır¹⁵⁹. Çağatay Uluçay, Burdur'da ve Manisa'da ortaokul tarih öğretmenliği sırasında tarih çalışmalarına başlamış ve hayatının sonuna kadar akademik bir kuruma veya kurula katılmadan Türk tarih yazımına önemli katkılarda bulunmuş Türkiye'nin seçkin tarihçilerinden birisidir. Uluçay, çalışmalarını Türk Tarih Kurumu ile işbirliği içinde yürütmüş ve

¹⁵⁷ Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, Ankara, Kültür Yayınları, 1999, s.287.

¹⁵⁸ Yasemin Doğaner, "Atatürk İnkılabının Yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü," *Kök Araştırmalar*, C.II, No.2 (Güz 2000), s.81-88.

¹⁵⁹ Müslime Şen, "Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II, No.6-7 (1996-1997), s.150-151.

Manisa şehrinin yanı sıra Batı Anadolu'nun karanlık kalmış çeşitli sosyal konularını aydınlatmıştır. Uluçay, 1937'de yapılan İkinci Türk Tarih Kongresi'ne öğretmen olarak katılmış ve 1943'te Türk Tarih Kurumu muhabir üyeliğine seçilmiştir¹⁶⁰.

Ankara Halkevi'nde 1933'te 20.000 ciltten oluşan bir kütüphane açılmıştır. O sıralarda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti merkezinin Ankara Halkevi'nde bulunması¹⁶¹ bu kitapların dil ve tarih çalışmaları açısından fonksiyonunu açıklamaktadır. Kütüphanenin açılışında dönemin Maarif Vekili Reşit Galip'in yanı sıra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeleri, bazı milletvekilleri ve Halkevi mensupları hazır bulunmuştur. Kütüphaneyi açış konuşmasını Ankara Halkevi Başkanı ve Erzurum Milletvekili Nafi Atuf Kansu yapmıştır. Kütüphanede bulunan kitapların tasnif işlemleri tamamlanmamasına karşın hizmete açılması¹⁶² Halkevleri'nde kitaplık konusuna verilen önemi gösterir. Yine İstanbul Halkevi, Selim Nüzhet Gerçek'in öncülüğünde 30 Ağustos 1932'de Darülfünun'da bir kitap fuarı düzenlemiştir. Bu fuarda, İstanbul'da bulunan her kütüphane sahibi bir pavyon açacak ve yeni Türk harfleriyle basılan bütün kitaplar sergilenecekti¹⁶³.

Fuat Köprülü, Halkevleri'nin yayın faaliyetleri arasında tarih araştırmalarının önemli yeri olduğunu, fakat bu yayınları yapanların iyi bir tarih formasyonu edindikten sonra etkinlikte bulunmalarının daha verimli olacağını belirtir. Köprülü, Halkevleri dergilerinin birçoğunda okuma hatalarıyla dolu tarihsel metinler yayımlandığını ve bunun Halkevleri'nin amaçlarına aykırı, dolayısıyla verimsiz olduğunu açıklar. Köprülü, Halkevleri'nde tarih çalışmalarının bilimsel tarzda yapılabilmesi açısından Halkevi kütüphanelerinde Türk Tarih Encümeni ile Türkiyat Enstitüsü dergilerinin bulundurulması ve belge yayını konusunda bu dergilerdeki yayınlarda izlenen yöntemden yararlanılması gerektiğini anlatır. Köprülü'ye göre, "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"nda Halil Ethem Eldem tarafından yayınlanan "Kitabeler Nasıl Kayt ve Zapt Edilir?" başlıklı makalesi benzer çalışmalar açısından

¹⁶⁰ Mahmut Şakiroğlu, "M.Çağatay Uluçay," *Bellekten*, C.XXXIV, No.136 (Ekim 1970), s.653-654.

¹⁶¹ A. Afetinan, *Atatürk'ten Mektuplar*, s.18. Bu sıralarda Türk Dili Tetkik Cemiyeti merkezi ise, daha sonra Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi binası olarak da kullanılacak olan Evkaf Apartmanı'nda bulunuyordu. *Türk Dil Kurumu'nun 40 Yılı*, s.57.

¹⁶² *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1933, s.5.

¹⁶³ Peyami Safa, "Kitap Panayırı," *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1932, s.3.

yararlı ve yol göstericidir¹⁶⁴. Halil E. Eldem'in söz konusu makalesi Köprülü'nün tavsiyesinden kısa süre sonra Ankara Halkevi Tarih ve Müze Şubesi Başkanı Uluğ İğdemir tarafından broşür halinde yayınlanmıştır¹⁶⁵. Halkevleri'nde tarihle ilgili konularda yapılacak çalışmaların bilimsel yöntemlere uygun şekilde olması amacıyla uzmanlar tarafından kılavuz kitaplar hazırlanmıştır¹⁶⁶.

Arkeolog Remzi Oğuz Arık, Halkevleri'nde Tarih çalışmalarının diğer bilim dallarıyla yakın işbirliği içinde yürütülmesi gerektiğini belirtir. Arık'a göre, "tarihi masal olmaktan çıkarıp kurtaran bilimler vardır. Bunlar, insanlığın düşünme, duyma, beğenme, korkma tarzını aksettiren belgeleri gözden geçirir, onları -asıl bilimsel mânasını almak üzere- tarihin faydalanma imkânı önüne korurlar." Arık, bu bilimlerin antropoloji, etnoloji, etnografya ve folklor, epigrafi, paleografi ve arkeoloji olduğunu belirtir. Arık'a göre Halkevi mensupları, Halkevleri yönetmeliğinde ifade edilen tarih kolunun faaliyetleriyle sınırlı kalmamalı, çalışmalarında yaratıcı ve bütüncül bir yöntem izlemeli ve bunun için müze, tarih ve folklor kolları üyeleriyle ve Halkevi çevresiyle geniş bir işbirliği yapmalıdır¹⁶⁷.

Bazı Halkevleri ise, tarih çalışmalarına bilimsel ölçütlere ve modern gelişmelere uygun şekilde önemli katkılarda bulunmuştur. Bunlar arasında Ankara Halkevi'nin "Ülkü", Isparta Halkevi'nin "Ün", Eminönü Halkevi'nin "Yeni Türk", Konya Halkevi'nin "Konya", Çorum Halkevi'nin "Çorumlu", Manisa Halkevi'nin "Gediz", Bursa Halkevi'nin "Uludağ" dergilerinde tarih alanında yapılan yayınlar yalnızca yerel tarih değil, ulusal tarih çalışmaları açısından da önemlidir. Halkevleri'nin tarih alanında yayınladığı kitapların da ulusal tarih yazımına önemli katkıları olmuştur. Bu yayınlarda yörenin idealist tarih öğretmenleri önemli görevler üstlenmiştir. Halkevleri'nin bu alandaki faaliyetlerinde Cumhuriyetin Onbeşinci Yıldönümü dolayısıyla her Halkevinin bulunduğu bölgenin kılavuzunu hazırlama konusunda yapılan yayınların önemli bir yeri vardır. Esas hedef olan şehir tarihleri için yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda değerli eserler ortaya konmuştur.

¹⁶⁴ M. Fuat Köprülü, "Halkevleri'mizde Tarihi Araştırmalar Nasıl Yapılmalıdır?," *Ülkü*, C.XIII, No.73 (Mart 1939), s.9-12. Ayrıca bakınız. Yaşar Nabi, "Halkevleri'nin Dil, Tarih, Edebiyat Yolundaki Çalışmaları," *Ülkü*, C.XIII, No.73 (Mart 1939), s.46-47.

¹⁶⁵ Halil Ethem, *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zaptolunmalıdır*, Ankara, Ankara Halkevi Tarih ve Müze Şubesi Yayınları, 1940.

¹⁶⁶ Hamit Zübeyr Koşay, *Etnografya ve Folklor Kılavuzu*, Ankara, CHP Yayınları, 1939.

¹⁶⁷ Remzi Oğuz Arık, *Halkevleri'nde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, Ankara, CHP Halkevleri Yayınları, 1947, s.13, 120-121.

Halkevleri'nin tarih alanındaki çalışmaları alanında yayınladığı belgeler ve eserler günümüzde araştırmacılar açısından önemini korumaktadır¹⁶⁸.

Atatürk, 1932 yılında Halkevleri'nin kuruluşuna öncülük yaptığı sırada bir müze ve tarih kolunun bulunmasını ve yerel tarih araştırmalarının Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin desteğinde ve koruyuculuğunda yürütülmesini istemiştir. O'nun bu direktifine uyan yeni nesil öğretmenleri ve araştırmacıları topladıkları tarih kaynaklarını yayınlamakla Türk tarihine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Çoğu günümüze ulaşmayan birçok yazıt, vakfiye, sicil, mezartaşı ve sair kayıtlar Halkevleri tarafından yayınlanan dergi, broşür ve kitap sayfalarında bulunmaktadır. Bu süreli yayınların daha düzenli olmasını isteyen Atatürk, 1933 yılında çıkan ve Türk Tarih kurumu üyelerince desteklenen bir derginin adını "Türk Tarihi, Arkeologya ve Etnografya Dergisi" koymuş ve böylece kültür alanında nasıl bir hedefe yöneldiğini göstermiştir¹⁶⁹.

Atatürk'ün tarih çalışmalarının belgeye dayanması konusunda özel bir dikkati vardır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, bu nedenle CHF'nin müracaatı üzerine ülkenin çeşitli yerlerinde yapılacak tarih incelemeleri için de ayrıca direktif vermiş ve ciddi çalışmaları Kültür Bakanlığı'nca basılmasından önce inceleyerek ulusal tarih yazımına katkıda bulunmak istemiştir. Bu direktif üzerine Halkevi dergilerinde tarihi belgeler önemli bir yer tutmuş ve bazılarında (Konya, Uludağ, Kaynak, Çorum, Taşpınar) Orta ve Yakın Çağlar Türk tarihine ilişkin önemli ve orijinal belgeler yayınlanmıştır. Uzunçarşılı, 1939'da Halkevleri'nin "bu tarzdaki tarih çalışmaları aynı hızla devam ettiği takdirde sekiz, on sene sonra millî tarihin malzemesi olarak bilhassa Anadolu'da pek kıymetli eserler elde etmiş olacağız"¹⁷⁰ diyordu. Bunun üzerinden on sene geçmeden Halkevleri siyasi polemik konusu olmuştur.

Türkiye'nin 1945'te çok partili siyasi hayata geçişinden sonra Halkevleri'nin çalışmaları yavaşlamaya başlamıştır. Bu kültür kurumları, 1951'de dönemin iktidarı tarafından kapatılınca geniş kültür çalışmalarına da son verilmiştir. Üstelik, Halkevi merkezlerinde büyük emeklerle toplanan kültür malzemelerinin çoğu tahrip edilmiş

¹⁶⁸ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.38 (Şubat 1987), s.10-11.

¹⁶⁹ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.II, No.11 (Kasım 1984), s.14.

¹⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Yeni Türk Tarihinde Vesikacılık," *Bellekten*, C.II, No.7-8 (Temmuz-I. Teşrin 1939), s.368-369.

ve bakımsızlığa terkedilmiştir¹⁷¹. Dolayısıyla, Halkevleri arşivlerinde bulunan kültür hayatımızın önemli belgeleri de kullanılamaz duruma gelmiştir. Günümüzde, bu belgelerden yalnızca Halkevleri yayınları arasında çıkmış olanlara atıfta bulunmaktadır. Bunların bir merkezde toplanması ve korunması bugünlerde popüler hale gelen yerel tarih çalışmalarına önemli katkıları olabilirdi. Yine de, bu çalışmaların sınırlı da olsa günümüzde değerlendirilmesi Halkevleri'nin kültür ve düşünce hayatımızdaki güncelliğini koruduğunu göstermektedir.

¹⁷¹ Çeçen, s.233 vd.

VII. BÖLÜM

II. TÜRK TARİH KONGRESİ VE SONUÇLARI

A. II. TÜRK TARİH KONGRESİ'NİN TOPLANMASI VE AMACI

İkinci Türk Tarih Kongresi, esas olarak Türk Tarih Tezi'ni ve tarih çalışmalarının sonuçlarını yabancı bilim çevrelerine tanıtmak amacıyla yapılmıştır. Birinci Türk Tarih Kongresi'ne, yalnızca Türk tarihçileri davet edilmiş ve kongrede Türk Tarih Tezi kamuoyu önünde tartışılmıştı. 1932 Tarih Kongresi'nden sonra kültür kurumları ve yayın organları sayesinde Türkiye'de Türk Tarih Tezi'nin prestiji sürekli bir artış göstermiştir. Bununla birlikte, Türk Tarih Tezi'nin aynı zamanda evrensel planda sunumu da amaçlanmıştı. Bu arada, Türk Dil Tezi 1936'da yapılan Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda yabancı bilim çevrelerine başarılı şekilde tanıtılmıştı. Türk Tarih Tezi'ni de aynı şekilde tanıtmak amacıyla 1937 Türk Tarih Kongresi yapılmıştır. 1937 Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu'nun 1932'den itibaren yeni tarih çalışmaları yolundaki faaliyetlerinin de bir bilançosu gibidir.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti esas olarak Birinci Türk Tarih Kongresi'nden sonra "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin yazımıyla ilgilenmiştir. Cemiyet, 1932 yılında 13 Temmuz-17 Ekim tarihleri arasında Ankara'da ve İstanbul'da on toplantı yaparak söz konusu yazımın planlamıştır. Bu toplantılarda, bu eserin "tarih" kısmının cemiyet üyeleri tarafından, "uygarlık tarihi" bölümünün ise konuların uzmanlarınca yazılması kararı alınmıştır. Bundan sonra, ilgili uzmanlar saptanarak kuruma davet edilmiş, toplantılar yapılarak işbölümü yapılmış ve tasarıyı gerçekleştirme süresi saptanmıştır. Bu tasarıyı gerçekleştirme yönünde yapılan çalışmalar, Atatürk'ün huzurunda 17 Nisan-13 Mayıs 1933 tarihleri arasında yirmibir toplantıda okunmuş, araştırmaların yeterli bir aşamada olmadığı anlaşılmış ve yeni bir çalışma yöntemi belirlenmiştir. Bu çalışmada, "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin yazımında görev alanların hazırlayacakları monografiler temel alınacaktı¹.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1933 yılı başlarında tarih çalışmalarına esas olmak üzere yoğun bir malzeme toplama hazırlığına girişmiştir. Cemiyet, bu hazırlık

¹ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.21-23.

çerçevesinde arkeolojik kazılara ve arşiv çalışmalarına öncelik vermiş² ve devletin olanaklarını bu yönde seferber etmiştir. Atatürk'ün tarih yazımında belgelere verdiği önem, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin çalışma tarzındaki sözü edilen değişim üzerinde başlıca etken olmuştur³. Cemiyet, CHP kanalıyla ülkenin çeşitli yerlerinde tarihsel belgelerin ve bilgilerin saptanması ve incelenmesi yönünde çalışmalar yapmıştır. Bu alandaki çalışmalara Halkevleri önemli katkılarda bulunmuştur⁴.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin yeni çalışma döneminde arkeolojik kazıların önemli yeri vardır. Cemiyetin 1931'de hazırlanan tüzüğünde, Türk tarih yazımı açısından gerekli görülen yerlerde arkeolojik çalışmalar yapılması tasarlanmıştır⁵. Dr. Reşit Galip'in Maarif Vekilliği zamanında, 1932'de Arkeoloji ve Eskiçağ tarihi alanlarında ihtisas yapmaları amacıyla yurtdışına öğrenciler gönderilmiştir. 1933'te ise ilk kazı Ahlatlıbel'de yapılmış ve buranın Eskiçağ tarihi açısından önemli bir iskân yeri olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'de devlet eliyle ilk kazılar, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eserini belgelere dayanan yazım çalışmaları sırasında başlatılmıştır⁶. 1933 Ahlatlıbel kazısı, Atatürk'ün yakın ilgisi ile Dr. Hamit Zübeyr Koşay tarafından yapılmıştır.

Arkeolog Remzi Oğuz Arık, Maarif Vekâleti'nin isteği üzerine 1933'te Ankara yakınlarındaki Karalar'da, 1934'de Göllüdağ'da arkeolojik çalışmalarda bulunmuştur. Bununla birlikte, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin bir kurul oluşturarak yaptırdığı ilk kazılar 1935'te Alacahöyük'te başlamıştır. Alacahöyük kazısı hakkında ilk rapor, Dr. Hamit Zübeyr Koşay ve Arif Müfit Mansel tarafından hazırlanmıştır. 5 Ağustos 1935 tarihli rapor üzerine, Dr. Hamit Zübeyr Koşay ile arkeolog Remzi Oğuz Arık'ın yer aldığı bir kurul oluşturulmuş ve Atatürk'ün maddi ve manevi desteğiyle 21 Ağustos 1935'te Alacahöyük'te sistemli arkeolojik çalışmalara

² İğdemir, *Yılların İçinden*, s.312.

³ Uzunçarşılı, *Bellekten*, C.III, No.10 (1 Nisan 1939), s.350.

⁴ Uzunçarşılı, *Bellekten*, C.II, No.7-8 (Temmuz-I. Teşrin 1938), s.368-369.

⁵ *T.T.T.C. Nizamnamesi*, s.4.

⁶ Afetinan, *Tarih'ten ... Bugün'e*, s.183-187.

başlanmıştır. Burada bulunan eserler, 1937 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda Türk Tarih Kongresi vesilesiyle hazırlanan Tarih Sergisi'nde teşhir edilmiştir⁷.

Türk Tarih Kurumu'nun⁸ etkinlikleri 1935'te daha sistemli ve organize hale getirilmiştir. Haziran 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuş ve Temmuz 1935'te Türk Tarih Kurumu için yeni bir çalışma programı hazırlanmıştır. Atatürk, Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarını hızlandırmak için devletin bütün olanaklarının kullanılarak halkın ve aydınların kurumun faaliyetlerine katılmasını istemiştir. O, bu amaçla, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti başkanlığından bir tasarının kaleme alınmasını istemiştir. Atatürk, Cemiyet tarafından hazırlanan tasarının ana hatlarını kendisi belirlemiştir. Bu tasarıya göre, bütün resmi ve sosyal kurumlar ile öğretmenler, uzmanlar ve aydınlar, hatta halk kitleleri Türk Tarihi Araştırma Kurumu'na yardımda ve hizmette bulunacaklar, bunu vatani ve milli bir vazife bilecekler ve bununla yükümlü olacaklardı. Böylece, memlekette yaygın ve heyecanlı bir tarih seferberliği ve büyük ölçüde bir tarih faaliyeti açılacak ve kurumun hazırladığı "Türk Tarihinin Ana Hatları" yapıtı Türkiye'nin bir milli kültür ürünü olacaktı. Bu tasarıda, Türk Tarih Kurumu'nun bir dergi veya bülten çıkarması ve bu derginin projesinin Fuat Köprülü'nün başkanlığında Reşit Saffet Atabinen ve Mükrimin Halil Yınanç'tan oluşan bir kurulca hazırlanması planlanmıştır⁹.

Fuat Köprülü başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanan dergi projesi kısa sürede uygulamaya konulmuş ve Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı "Belleten" dergisi 1 Ocak 1936 tarihli ilk sayısıyla çıkmıştır. "Belleten", bizzat Atatürk tarafından Güneş-Dil Teorisi'ne uygun olarak "Bulletin" karşılığı olarak

⁷ Recep Yıldırım, "Atatürk'ten Günümüze Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II, No.6-7 (1996-1997), s.317-38.

⁸ Amiral Fahri Çoker, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin 3 Ekim 1935 tarihinde Türk Tarih Kurumu adını aldığı belirtir. Çoker, s.6. Bundan kısa süre önce kurumun adının "Türk Tarihi Araştırma Kurumu" olduğu görülmektedir. Bu isim değişimi Türkçe'nin özleşmesinin kurumun adına yansımalarının sonucunda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1934'te resmi kurumların ve yayınların adları benzer şekilde öztürkçeleştirilmiştir. Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Eylül 1934'te toplanan İkinci Türk Dil Kurultayı'ndan sonra Türk Dili Araştırma Kurumu olmuştur. Yine, "Hakimiyet-i Milliye" gazetesi 28 Kasım 1934'ten itibaren "Ulus" adıyla çıkmıştır. Bu sıralarda, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin adının da Türk Tarihi Araştırma Kurumu yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

⁹ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.25-31. Dr. Büşra Behar, Atatürk'ün direktifiyle ve yakın ilgisiyle hazırlanan söz konusu programın 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da "Ecole Methodique" diye bilinen tarihçiler grubunun önemli temsilcilerinden Gabriel Monod'un ana hatlarını çizdiği "Revue Historique" dergisi programına benzediğini belirtir. Behar, s.172.

kullanılmıştır. “Belleten” dergisi, yeni tarih çalışmalarını ve tarih anlayışını dünyaya tanıttak bir yayın organı olarak tasarlanmış ve kısa sürede uluslararası şöhrete sahip bir dergi olmuştur¹⁰. Ayrıca bu dergi, Türkiye’de tarih alanında süreli yayınlara örnek olmuş ve bu faaliyetlerde devamlılık kavramının önemini göstermiştir. “Belleten”, bir süre Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin de yayın organı işlevini görmüştür¹¹. Ayrıca, 1937’de yapılan Türk Tarih Kongresi tutanakları kısa sürede bir kitap halinde yayınlanmayınca, bu kongrede sunulan bildirilerin bazıları “Belleten” dergisinde yayınlanmıştır. Kısaca, 1937 yılında Atatürk önderliğinde tarih çalışmaları önemli bir gelişim aşamasında bulunuyordu.

Türk Tarih Kurumu, 1932 Tarih Kongresi’nden sonra Türk Tarih Tezi’ni yabancı bilim çevrelerinde tanıtmaya önem vermiştir. Bu konuda ilk girişim, Ocak 1932’de Paris’te toplanan Tarih Öğretimi Kongresi’nde, Türk Tarih Kongresi’nce hazırlanan orta okul tarih kitaplarında ifade edilen dünya tarihine ilişkin yeni yaklaşımların açıklanmasıdır. Bundan sonra, Ağustos 1932’de Londra’da toplanan Birinci Prehistorik ve Protohistorik Bilimler Kongresi ile 1934’te Leningrad’ta yapılan Arkeoloji Kongresi’ne Türk Tarih Kurumu üyeleri bilimsel tebliğler sunmuşlardır. Ayrıca, Türk Tarih Kurumu tarafından Alacahöyük’te yapılan kazılarda elde edilen sonuçlar ve bulgular 1936’da Oslo’da yapılan Prehistorik ve Protohistorik Bilimler Kongresi’ne sunulmuştur. Eylül 1937’de ise Bükreş’te toplanan Arkeolojik Prehistorya ve Antropoloji Kongresi’ne Türk Tarih Kurumu adına Afet İnan’ın başkanlığında Yusuf Ziya Özer, Hasan Reşit Tankut ve Bayan Gürer’den oluşan bir kurul katılmıştır. Burada bu kongrenin onsekizinci toplantısının Türkiye’de yapılması kararlaştırılmıştır¹². Bu karar, Türkiye’de tarih çalışmalarının ve uluslararası bilim çevrelerince takdir edildiğini göstermektedir.

1937 Türk Tarih Kongresi, bu gelişmeler ve etkenler sonucunda toplanmıştır. Kongre hazırlıklarına 1936 sonbaharında başlanmış, fakat esaslı ve devamlı çalışmalar, Mayıs 1937’de kongrenin yapılacağı Dolmabahçe Sarayı’nda tasarlanmıştır. 1932, 1934 ve 1936 Türk Dil Kurultayları da Dolmabahçe Sarayı’nda

¹⁰ Semavi Eyice, “Uluğ İğdemir ve Belleten,” *Belleten*, C.XLIII, No.170 (Nisan 1979), s.394.

¹¹ Şakiroğlu, *Belleten*, C.XLVII, No.188 (Ekim 1983), 1213-1214.

¹² Muzaffer Göker, “Türk Tarih Kurumunun İlmî ve İdarî Faaliyeti,” *Belleten*, C.II, No.5-6 (II.Kanun-Nisan 1938), s.16.

yapılmıştır. Dolayısıyla, Eylül 1937’de Dolmabahçe Sarayı’nda gerçekleştirilecek Türk Tarih Kongresi için önemli deneyimler edinilmiştir. İkinci Türk Tarih Kongresi hazırlıkları çerçevesinde öncelikle bir organizasyon komitesi oluşturulmuştur. Bu komite, iki kurul halinde çalışıyordu: Tezler ve Tebliğler Komitesi ile Tarih Sergisi Komitesi. Birinci komite, kongrede okunacak tezleri ve tebliğleri inceliyor, bunların hangi seksiyonlarda okunacağını belirliyor ve onları ayrı ayrı bastırıyordu. Atatürk, tebliğlerle yakından ilgileniyor ve komitenin onayından geçmiş olanları basılmadan önce notlar alarak okuyordu. Bu komitenin emrinde bir çeviri kurulu da bulunuyordu. Bu kurul, yabancı dillerdeki tebliğleri Türkçe’ye çeviriyor, Türkçe yazılmış önemli tezleri de yabancı dillere tercüme ediyordu¹³. Tezler ve Tebliğler Komitesi, bu tebliğlerin katılımcılar tarafından Temmuz 1937 sonuna kadar organize komitesine ulaştırmalarını istemiştir¹⁴.

Atatürk, bütün bildirimleri okumuş ve bunlarla ilgili görüşlerini organizasyon komitesine bildirmiştir¹⁵. Bununla birlikte, Atatürk’ün tebliğleri notlar alarak okuması bir sansür niteliğinde değildir¹⁶. Organize Komitesi, kendisine gönderilen veya gönderilmesi beklenen tebliğlerin çokluğu nedeniyle kongrenin çalışma planını hazırlarken tercih sıkıntısı çekmiştir. Bu komite, yabancı bilginlerin Türk Tarih Tezi ile ilgili bildirimlerinin hemen hepsinin okunmasını ve programa konulan, fakat zamansızlık yüzünden okunamayan tebliğlerin ise kongre kitabında yayınlanmasına karar vermiştir¹⁷. Organize komisyonunun ikinci komitesi ise Tarih Sergisi’nin hazırlığı ile ilgilenmiştir. 1937 Türk Tarih Kongresi hazırlıkları sırasında Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Hasan Cemil Çambel, İkinci Türk Tarih Kongresi hazırlıklarıyla ilgili olarak Atatürk’e hitaben 24 Mayıs 1937 tarihli bir mektup kaleme almıştır. Bu mektupta, İkinci Türk Tarih Kongresi vesilesiyle kongrenin yapılacağı Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu’nda açılması tasarlanan Türk Tarihi ve Eski Eserleri Sergisi’nin

¹³ *İkinci Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, TTK, 1943, s.XXXVII.

¹⁴ Muzaffer Göker, “İkinci Türk Tarih Kongresi,” *Bellekten*, C.II, No.5-6 (II.Kanun-Nisan 1938), s.2.

¹⁵ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.41.

¹⁶ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.38 (Şubat 1987), s.51.

¹⁷ Göker, *Bellekten*, C.II, No.5-6 (II.Kanun-Nisan 1938), s.2.

vaktinde hazır olması yönünde düşünceler açıklanıyordu. Çambel, Tarih Sergisi'nin işlevini "kürsüden sözle ortaya koyduğumuz ilmî iddiaları, sergideki maddî vesikaların canlı dilile ve maddî şahadetile te'yit ve tevsik etmek" şeklinde açıklamıştır. Söz konusu sergide, Prehistorik dönemden Cumhuriyet devrine kadarki zaman kesitinde yalnızca Türkiye'de bulunan Türk kültür tarihine ilişkin önemli belgelerin sergilenmesi amaçlanıyordu. Bu sergide, Cumhuriyet Türkiye'si'nin ayrıca teşhir edilmesi ve bu çerçevede Atatürk'ün özel eşyalarının sergilenmesi tasarlanıyordu. Atatürk, Çambel'in mektubunu aynı gün okumuş, tasarının yerinde olduğunu belirtmiş ve hemen hazırlıklara başlanmasını istemiştir¹⁸. Bundan sonra sergi hazırlıkları hızlandırılmış ve kongrenin açılış tarihi olan 20 Eylül 1937'de delegelerin ziyaretlerine açılmıştır.

20 Eylül 1937'de, Tarih Sergisi'nin yanı sıra Dolmabahçe sarayı Müzayede Salonu'nda Türk Resim ve Heykel Müzesi de açılmıştır. Tarih Sergisi'nin açılış önemli hazırlıklardan sonra yapılmıştır. Sergi Komitesi, sergide teşhir edilmesi amacıyla Türkiye müzelerinden başka meşhur yabancı müzelerden ve arşivlerden Türk tarihinin çeşitli dönemleriyle ilgili önemli eserlerin ve belgelerin mümkün olanlarını aynen, olmayanlarının da mulajlarını, kopyalarını veya fotoğraflarını getirtmiştir¹⁹. Örneğin, bu sergi için Cengiz Han'ın torunu Göyük Han'ın 1245'te Papa'ya göndermiş olduğu bir yarlık (ferman) kongreye katılan İtalyan Prof. Dr. M. Bartalini tarafından İstanbul'a getirilmiş ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel'e sunulmuştur²⁰. Serginin tanıtımı amacıyla, Cumhuriyet Türkiye'si seksiyonunda "La Turquie Kemaliste" gazetesinin sergi resimlerini konu alan bir özel sayı çıkarması da tasarlanmıştır²¹. Söz konusu gazetenin Atatürk Türkiye'si'nin tanıtımı amaçlı resmi bir yayın organı olduğunu biliyoruz. Bütün bu gelişmeler, 1937 Türk Tarih Kongresi ile Türk Tarih Tezi'nin ve tarih çalışmalarının bilim dünyasına tanıtımına öncelik verildiğini göstermektedir.

¹⁸ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.42-44.

¹⁹ *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.XXXVIII.

²⁰ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1937, s.1, 3.

²¹ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.44.

B. KONGREDE TÜRK TARİH TEZİ'Nİ TARİHE YARDIMCI BİLİM DALLARIYLA GÜÇLENDİRME ÇABALARI

İkinci Türk Tarih Kongresi, 20 Eylül 1937'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmış ve 25 Eylül 1937'ye kadar devam etmiştir. Kongreye, başta Atatürk olmak üzere milletvekilleri, yabancı elçilik temsilcileri, yüksek rütbeli memurlar ve subaylar ile yerli ve yabancı delegeler katılmıştır. Kongre, Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel'in konuşmasıyla açılmıştır. Çambel, bu konuşmasında İkinci Türk Tarih Kongresi'nin amacının Türk Tarih Kurumu'nun yıllardır yürüttüğü tarih çalışmalarının sonuçlarını Türk ve yabancı bilginlerin incelemelerine sunmak olduğunu açıklamıştır. Bundan sonra, kongre başkanlık divanı seçimi yapılmıştır. Kongre başkanlığına Maarif Vekili Saffet Arıkan, fahri başkanlığına ise Eugène Pittard seçilmiştir. Bundan sonra, Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet İnan, "Türk Tarih Kurumu'nun Arkeolojik Çalışmaları" ve Genel Sekreteri Muzaffer Göker "Türk Tarih kurumunun İlmî ve İdarî Faaliyeti" başlıklı raporları okumuşlardır²².

İkinci Türk Tarih Kongresi, biri Prehistorya'dan Ortaçağ'a ve diğeri Ortaçağ'dan 20. yüzyıla kadar olan dönemlere ilişkin tezlerin ve bildirilerin sunulacağı A ve B seksiyonlarına ayrılmıştır. A seksiyonun başkanlığını Türk Tarih Kurumu üyesi Yusuf Hikmet Bayur, B seksiyonun başkanlığını ise Mehmet Fuat Köprülü yapmıştır. Kongreye katılanların çoğu profesörlerden ve araştırmacılardan oluşmuştur. Bu uzmanların yarısından fazlası (48/90) Avrupa ülkelerinden gelmiştir²³. Kongreye 46'sı yabancılar tarafından olmak üzere 97 bildiri sunulmuştur²⁴. Sunulan bildiriler, çoğunlukla arkeoloji, dilbilim ve antropoloji konularındadır. Bu bilim dalları, medeniyet tarihi anlayışıyla doğrudan bağlantılı bir şekilde ele alınmıştır. Bildiri konuları ise, zaman olarak tarih öncesi ve tarihin ilk dönemleri ile ilgilidir. Bildiriler üzerinde tartışma olmamış, özellikle eleştirilere rastlanmamıştır. Bildirilerin 60'tan fazlası tarih öncesi dönemlere ve arkeoloji alanına ilişkindir. Hazırlanan 90 bildiriden 30'u kongrede okunmamış, fakat sonradan okunan

²² İkinci Türk Tarih Kongresi, s.1-20.

²³ Behar, s.173.

²⁴ İğdemir, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu, s.44.

tebliğlerle birlikte yayınlanmıştır. Dr. Büşra Behar'a göre, kongrede arkeolojik konuların öncelikli olmasının nedeni pozitivist tarih anlayışından kaynaklanmıştır²⁵.

Pozitivizm, 19. yüzyılda Fransa'da bir taraftan pozitif bilimlerin hızlı gelişiminin diğer taraftan da orta sınıfların ve burjuvazinin dini inançlarının zayıflamasının yarattığı "entelektüel boşluk ortamında" doğmuş ve aynı yüzyılın son çeyreğinde Avrupa ülkelerinde egemen felsefe haline gelmiştir. Pozitivizmin kurucusu Fransız düşünürü Auguste Comte'tur. Comte, bütün toplumlarda geçerli ve değişmez kanunlara dayanan bir pozitif sosyoloji bilimi kurmak istiyordu. Comte'un temel eseri sayılan "Pozitif Felsefe Kursları" adlı yapıtını ihtilallerin sarstığı Avrupa ortamında 1830-1842 yılları arasında yazmıştır. Comte, bu eserinde sosyolojiyi fizik, matematik, astronomi ve sair pozitif bilimler şeklinde değerlendirir. Pozitivizm, analitik yöntemeye dayanır ve mekanik bir determinizmi içerir. Pozitivist analizler, tarihi açıklayıcı bulmazlar ve senkroniktirler. August Comte, toplumların evrimini "Üç Hal Kanunu" ile açıklıyordu. Buna göre bütün toplumlar teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere üç evreden geçerek gelişim düzeyini yakalıyordu. Comte, sosyoloji bilimini "statik sosyal" ve "dinamik sosyal" şeklinde değerlendirmiştir. Statik sosyal toplumların düzenini, dinamik sosyal ise gelişimini inceliyordu. A. Comte, bu açıklamalarda tarihsel süreci diyalektik bir devamlılık içinde değil, belirli kesintiler halinde değerlendirmiştir. Statik sosyal, toplumu bir ahenk içinde kabul ediyor ve onu oluşturan unsurların birbirlerini tamamlayıcı özelliği üzerinde duruyordu²⁶.

Atatürk liderliğindeki devrimci kadro, yarı feodal düzeni saltanat-hilafet kurumları aracılığıyla savunan akımlara pozitivist düşünceyle karşı koymuştur. Türk devrimcileri, Osmanlı döneminin egemen sosyal sınıfının ayrıcalıklarına son vermekle kalmamış, onun imtiyazlarını meşru kılan dünya görüşünü ve siyasi mekanizmalarını da ortadan kaldırmaya amaçlamıştır. Bu amaçla Atatürk, Osmanlı oligarşisinin ayrıcalıklarını meşrulaştıran "resmi tarih" anlayışını şiddetle eleştirmiş, devrimin amaçladığı "ulusal kimlik"e tarihi dayanaklar aramış ve psikolojik planda "süreklilik içinde değişiklik" yaklaşımıyla hareket etmiştir. O, bu yaklaşımdan

²⁵ Behar, s.173-174.

²⁶ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.109-113.

hareketle Türk milletinin tarihi derinliğini ön plana çıkarmış, Türk tarihinin tarih öncesi devirleri üzerinde durmuş ve Türkleri dar bir etnik ve dinsel temelden kurtararak evrensel bir boyuta kavuşturmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımda, tarihte önemli konumları olduğu düşünülen Melikşah, Cengiz Han gibi tarihsel kişilikler ön plana çıkarılmıştır²⁷.

Atatürk'ün söz konusu yaklaşımında laiklik ve milliyetçilik ilkelerinin önemli işlevleri olmuştur. Dr. Büşra Büşra Behar'a göre, 1937'de Anayasa'ya giren laiklik ilkesi, maddi tanıklıkların gücüyle moral değerleri açıklayarak doğa bilimlerine hayranlığı ifade eden güçlü bir inancı simgeliyordu²⁸. İngiliz yazarı Antony Smith'e göre filoloji, antropoloji, tarih, sosyoloji, arkeoloji ve folklor gibi disiplinler, etnik geçmişin idealleştirilmiş imgelerini bilginin geçerli araçlarıyla elle tutulabilir gerçeklere dönüştürebilirler. Smith'e göre akılcılığa ve deneyselciliğe kendini adanmış olan laik aydınlar için, arkeoloji ve filoloji bu yeniden yapılanmanın en güvenilir temellerini oluştururlar²⁹. Bu bilimlerin, Türk Tarih Tezi ve tarih çalışmaları açısından da önemli işlevleri olmuştur. Bunlar arasında ise antropolojinin özel bir konumu vardır.

Türk Tarih Tezi'ne yol açan varsayımlar arasında özellikle Fransız bilgini antropolog Eugène Pittard'ın çalışmaları etkili olmuştur. Pittard, 1924'te Türkiye Cumhuriyeti'ne Türklerin etnik kökenleriyle ilgilenmelerini önermiş, 1931'de "Türkiye'nin Yeni Görünümü" adlı bir kitap yayınlamıştır. 1937'de toplanan İkinci Türk Tarih Kongresi'ne fahri başkan seçilen Pittard, 1935-1939 yılları arasında Cenevre'de doktora çalışması yapan Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan'ın tezini yönetmiş³⁰ ve 1938'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde konferanslar vermiştir. Pittard, İkinci Türk Tarih Kongresi'nde "Neolitik Devirde Küçük Asya ve Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler" başlıklı bir bildiri okumuştur. Bu tebliğinde

²⁷ A.g.e., s.113-114, 307-308.

²⁸ Behar, s.174-175.

²⁹ Antony Smith, *Etnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell, 1986, s.181-182'den nakleden Behar,s.175.

³⁰ Afet İnan'ın, İsviçre'de Cenevre Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde hazırlamış ve orada 1939'da Fransızca olarak yayınlamış olduğu "Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri ve Türkiye Tarihi :Türk Irkının Vatanı Anadolu" başlıklı tezi 1948'de Türk Tarih Kurumu yayınları arasında Türkçe olarak çıkmıştır. Halil Demircioğlu, "Antropoloji ve Tarih. Bir Kitap Vesilesiyle," *AÜ DTCF Dergisi*, C.VI, No.1-2'den ayırabım, Ankara, TTK. 1948.

Pittard, neolitik devrimi yapan en eski bir ırkla Anadolu halkı arasında bir ilişki kurmuş ve Anadolu'nun bütün uygarlıkların kökeni olan kutsal bir ülke olduğunu ileri sürmüştür³¹.

Eugène Pittard'ın bütün çalışmaları değerlendirildiğinde Türk Tarih Tezi'nden farklı düşünceleri olduğu görülmektedir. Pittard, varsayım olarak Anadolu'da en eski uygarlığı yaratan bir ırkın varlığına dikkat çekmiş ve Küçük Asya halkı için bir sentezden ve devamlılıktan söz etmiştir. Açıkçası Pittard, Sümerlerin ve Hititlerin Türk olduklarından ziyade, günümüzde Anadolu'da yaşayan Türklerin, kökeni Sümerlere ve Hititlere kadar giden bir sentezin ürünü olduğunu belirtmiştir. Kısaca, "Pittard'da varsayım niteliğini aşmayan görüşler, Türk Tarih Tezinde mutlak gerçek statüsüne kavuşturuldu."³² Bu yaklaşımda, Afet İnan gibi Türk Tarih Kurumu üyelerinin önemli etkileri olmuştur. Pittard'ın ve İnan'ın oluşumuna katkıda buldukları Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi'ni de derinden etkilemiştir.

Güneş-Dil Teorisi ile Türkçe'nin tarihsel yapısının incelenmesinde Türk Tarih Tezi ile ortaya konulan sonuçların önemli etkileri olmuştur. Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen, İkinci Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu bildiriye Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezi arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu göstermiştir. Dilmen'e göre, tarihin uzak dönemlerini ve özellikle Prehistorya denilen tarihten önceki devirlerini konu alan çalışmaların kaynakları arasında dille ilgili dokümanların özel yeri vardır; çünkü jeolojik, arkeolojik ve antropolojik kaynakları bulmak için zahmetli kazılar yapmak lazımdır; halbuki bunları bugünkü dillerin metodik analiziyle de elde etmek mümkündür. Dilmen'e göre, yaşayan bir dilin bünyesinde onun ilk oluşumundan itibaren geçirdiği bütün değişmelerin tarihi saklıdır; bir dilin eldeki varlıklarını derinleştirerek onun en eski şekline kadar varılabilir; bunun sonucunda, ilk yüksek kültürün dayandığı inanlar ve bunları anlatmaya yarayan sesler belirlenebilir. Bu bildirisinde Dilmen, "bu seslerin tekâmül hatlarını takip ederek ilkel kültür dilini ve bunun yeryüzüne yayılışını bulabiliriz. Bu

³¹ Eugène Pittard "Neolitik devirde Küçük Asya ve Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.80.

³² Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.147-148.

da karanlıklar içindeki prehistoryayı aydınlatmak yolunda büyük bir adım teşkil eder” diyordu³³.

Türk Tarih Kurumu üyesi Yusuf Ziya Özer, “Son Arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar” başlıklı bildirisinde Türk Tarih Tezi’nde ifade edilen Türklerin medeniyet tarihinde yerlerini pekiştirmeye ve derinleştirmeye çalışmıştır. Özer, arkeolog Pumpelli’nin Orta Asya’da Merv civarında Anan tepesinde yaptığı arkeolojik kazılar sonucunda Neolitik uygarlığın kökeninin Subarlar’a ait olduğunu ortaya çıktığını belirtmiş ve Subarların, Sümerlerden önceki medeniyeti yaratan halk olabileceğini ileri sürmüştür. Özer’e göre, “Sümerlerden evvelki medeniyeti vücuda getiren halkın Subarlar olduğu tahakkuk edecek olursa, neolitik medeniyetin menşei(nin) yine Türkistan olduğu tahakkuk etmiş olacaktır.”³⁴ Avusturyalı arkeolog Dr. Franz Hancar ise, yeni bulgular ışığında Anadolu’nun Neolitik dönem tarihiyle ilgili tebliğinde Türk Tarih Tezi’nde ifade edilen görüşlere mesafeli bir tutum sergilemiştir. Dr. Hancar, Alacahöyük Bakır devri eserleri ile Orta Asya sanat eserleri arasında münasebetler görmekle beraber, öncelikle Maikop kültürünü Sümerlere bağlamıştır. Ayrıca Dr.Hancar, Anadolu’da çeşitli kazılarda gün yüzüne çıkarılan arkeolojik bulguların kronolojisi konusunda ihtiyatlı olunmasını tavsiye etmiştir³⁵.

Alman bilgini Prof.Dr.Wilhelm Dörpfeld ise, o zamana kadar yapılan Truva (Turova) kazılarının sonuçlarını değerlendirmiştir. Dörpfeld, İlkçağ’dan itibaren Truvalıların kökeni ve milliyeti üzerinde uzun tartışmalar yapıldığını açıklamıştır. Bazıları onların Theutria’lı veya Frikyalı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kimileri de Truvalıları Trakyalı veya Greklerle akrabalığı olan bir kavim saymışlardır. Dörpfeld’e göre arkeolojik buluntular, Truvalılarla akrabalığı olan Önasya ve Avrupa kavimlerinin saptanmasında dikkate alınmalıdır. Dörpfeld, bu yaklaşımın o güne kadar yeterince dikkate alınmamış olduğunu ve bundan sonraki kazıların Truvalıların milliyeti meselesini aydınlatabileceğini açıklamıştır³⁶. Dr. Büşra Behar,

³³ İbrahim Necmi Dilmen, “Türk Tarih Tezinde Güneş-Dil Teorisinin Yeri ve Değeri,” *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.85.

³⁴ Yusuf Ziya Özer, “Son Arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar,” *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.124.

³⁵ Franz Hancar, “Anadolunun Yeni Neolitik Buluntuları,” *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.64.

³⁶ Wilhelm Dörpfeld, “Turova Hayriyatı,” *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.280.

kongreye katılan Türk tarihçilerin arkeoloji alanında etraflı araştırmalar yapmış Batılı bilim adamlarının yöntemlerinden yeterince yararlanamadıklarını belirtir³⁷. Prof.Dr.Tahsin Özgüç ise, Cumhuriyet döneminde Türkiye’deki üniversitelerde en çok gelişim gösteren bilim dallarından birinin arkeoloji olduğunu açıklar. Özgüç’e göre bunun iki nedeni vardır: Atatürk’ün yarattığı heyecan ve maddi-manevi desteği ile Anadolu’nun başlı başına bir tarih ve arkeoloji ülkesi olması³⁸.

1930’lu yılların ilk Türk arkeologları, Anadolu toprakları üzerinde âdeta yeniden bir doğuş meydana getirerek, romantik bir pozitivizm ile daha sonra “Anadoluculuk” olarak adlandırılan bir düşünce akımının oluşumuna yol açmışlardır. Bu akımla, tarihe bakış açıları Türk Tarih Tezi’nin etrafında daha sıkı bir şekil almıştır. Bu akımın başlıca temsilcileri arasında Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı), Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat bulunuyordu. Kültürcü Anadoluculuk düşüncesinin bazı yönleri, günümüzde Colin Renfrew gibi bazı Batılı bilginlerin çalışmalarında işlenmektedir. Anadoluculuk düşüncesinin bir diğer yönü de siyasi niteliklidir ve bunun önde gelen ismi arkeolog Remzi Oğuz Arık’tır³⁹. Remzi Oğuz Arık (1900-1954), 1922’de Darülfünun’da Hilmi Ziya Ülken’in öncülüğünde başlayan “memleketçi hareketin en sebatlı mensuplarından”dır. Bu hareketin mensupları arasında tarihçi Mükrimin Halil Yınanç, coğrafyacı Hamit Sadi Selen, sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi daha sonra Türk düşünce hayatında önemli yerler edinen kişiler vardır. Remzi Oğuz Arık, 1926’da Avrupa’ya arkeoloji öğrenimine gitmiş ve 1930’da Türkiye’ye döndükten sonra Anadoluculuk akımının etkisiyle arkeoloji çalışmalarına başlamıştır⁴⁰.

Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet İnan, İkinci Türk Tarih Kongresi’nde Türklerin Anadolu tarihinde yerlerini şöyle açıklamıştır: “Anadolu bir çoklarının zannettiği gibi, XI inci asırdan itibaren Türkleşmeğe başlamış değildir. Anadolu, aynı etnik mevcudiyetine yeni elemanlarını, aynı kökten kopan dalgalarla XI inci asırda

³⁷ Behar, s.174.

³⁸ Tahsin Özgüç, “Atatürk ve Arkeoloji,” *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, s.116.

³⁹ Behar, s.182-183.

⁴⁰ Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.477-487. Hilmi Ziya Ülken. Anadolucu hareketinin, doğuşundan kısa süre sonra Mükrimin Halil Yınanç’ın taşkın mizacıyla siyasi bir içerik kazanmaya başladığını ve bu nedenle kültürel ve ideolojik anlamda ikiye bölündüğünü belirtir. Ülken,

tazelemiştir. 1071 tarihi, İslam olan Türklerin Anadolu kardeşlerine kavuşmalarını gösterir.”⁴¹ Bu arada Türk Tarih Tezi, bazı Batılı ciddi antropologlarca da desteklenmiş olmasına karşın, bir süre sonra Türkiye’de ve Batıda gündemden düşmüştür. Türk Tarih Tezi, oryantalistler arasında çok soğuk karşılanmış ve Batının önemli Şarkiyatçı dergilerinde bu konuda hiçbir yorum yapılmamıştır. Buna karşılık, Batının Antropoloji çevrelerinde İkinci Türk Tarih Kongresi “önemli bir başarı” diye övülmüştür⁴². İkinci Türk Tarih Kongresi’nde Türk Tarih Tezi’nin en önemli tanıtım araçlarından olan Tarih Sergisi, Atatürk’ün, bozulmamasını ve okullar ile halkın ziyaretine açık bulundurulmasını istemesine karşın, O’nun ölümünden sonra kaldırılmıştır⁴³. Bu son gelişme, Türk Tarih Tezi ile Güneş-Dil Teorisi’nin Atatürk’ten sonraki durumlarını da açıklayıcı nitelikteki kanıtlardan birisidir. Bununla birlikte, Atatürk’ün oluşumuna öncülük ettiği Türk Tarih ve Dil Tezlerinin yeniden yorumlanmasının global ve bölgesel gelişmelerle yakından ilgili olduğu görülecektir. Bu gelişmeler içinde İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve özellikle 1945’ten sonra Türkiye’nin uluslararası konumunun önemli etkileri olmuştur.

C. KONGREDEN SONRA TÜRK TARİH TEZİ’NİN VE KONGRENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Türk Tarihçilerinin Değerlendirmeleri

Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet İnan, İkinci Türk Tarih Kongresi’nin asamble başkanı sıfatıyla yabancı profesörleri karşılamış ve onlara rehberlik yapmıştır. Afet İnan, 26 Eylül 1937’de Beylerbeyi Sarayı’nda kongreye katılan öğretmenlere bir çay ziyafeti vermiştir. İstanbul Belediyesi de, 25 Eylül akşamı Boğaziçi’nde yabancı delegelere bir akşam ziyafeti vermiştir. 27 Eylül’de ise, delegeler gruplar halinde Truva ve Alacahöyük gezisine çıkarak buralarda bulunan

kültürel Anadoluçuluk hareketinin Anadolu tarihi üzerinde yoğunlaştığını, ideolojik Anadoluçuluk akımının ise Monré’nin “Amerika Amerikalıdır” düsturunu örnek aldığı açıklar. *A.g.e.*, s.478.

⁴¹ A.Afetinan, “Türk-Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış,” *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.757.

⁴² Timur, *Osmanlı Kimliği*, s.148.

⁴³ İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, s.45.

arkeolojik alanları gezmişler ve yapılan kazıları incelemişlerdir⁴⁴. İstanbul'daki söz konusu davetlere Atatürk de katılmıştır.

Atatürk, İkinci Türk Tarih Kongresi'nden sonra 12-20 Kasım tarihleri arasında Doğu Anadolu illerinde inceleme gezisi yapmış ve Ankara'ya dönüşünde 20 Kasım 1937'de "Kurun" gazetesi yazarı İsmail Müştak Mayakon'a bir demeç vermiştir. Bu demecinde Atatürk, "Türkler tarihin çok eski devirlerinde beşeriyete karşı yaptıkları kültürel vazifeleri yeniden, fakat bu sefer daha âla surette yapmaya hazırlanan yüksek bir varlıktır"⁴⁵ diyordu. Atatürk, bu demecinden bir süre sonra ise önderi olduğu tarih çalışmalarının sonuçlarını şöyle özetlemiştir⁴⁶: "-Türk Tarihi çok eski ve derindir. Bu derinlikler, henüz bizim elimizdeki kitaplarla izah edilmiş değildir. Bununla beraber, biz artık hepimiz ne olduğumuzu anlamış olmakla bahtiyarız. En asîl millet ve en kültürlü varlık, işte bu kadar."

1937 Türk Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi'nin yabancı bilginlerin incelemesine sunulması yeni tarih çalışmaları açısından önemli bir gelişme olmuştur. Yabancı bilginler, bu kongrede Türk Tarih Tezi'nin bilimsel nitelikte olduğunu belirtmişlerdir. Böylece, Türk Tarih Tezi evrensel bir tarihsel gerçek olarak kabul edilmiştir⁴⁷. Prof.Dr.Bekir Sıtkı Baykal, İkinci Türk Tarih Kongresi'nden sonraki çalışmalarla Türk tarihi hakkındaki yanlış görüşlerin ve düşüncelerin düzeltilmesinde önemli gelişmeler olduğunu ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı bilim adamlarınca yayınlanan eserlerde Türk tarihine yaklaşımın geniş ölçüde değiştiğini belirtir⁴⁸. Gerçekte, Türk Tarih Tezi'nde ve tarih çalışmalarında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişimler olmakla birlikte, bunlar Atatürk'ün önderliğinde yürütülen tarih yazımından ve O'nun temsil ettiği tarih anlayışından önemli farklılıklar göstermektedir. Bu değişimler, önce Türkiye'de başlamış ve 1945'ten itibaren Batılıların yaklaşımlarıyla geniş bir boyut kazanmıştır

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1937, s.1, 7; *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1937, s.3.

⁴⁵ *Kurun*, 23 Kasım 1937; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s.679.

⁴⁶ *Ulus*, 25 Kasım 1937; *Aydın Tarihi*, No.48 (Aralık 1937)

⁴⁷ Göker, *Bellekten*, C.II, No.5/6 (II. Kanun-Nisan 1938), s.4; Karal, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s.64; Baykal, *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971), s.539.

⁴⁸ Baykal, *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971), s.539-540.

Atatürk'ün 8 Ekim 1937 akşamı Ankara'dan Aydın'a özel trenle yolculuğu sırasında maiyetinde İsmet İnönü'nün yanı sıra bazı milletvekilleri ve profesörler bulunuyordu. Bu toplantıda, "bazılarının" Türkiye'de olanların gerçek niteliklerini anlatmaktan uzak düşünceleri konuşulmuş ve bunlar eleştirilmişti. Bu konuşmalar, bir süre sonra tarihsel konularda devam etmiş ve bilimsel bir toplantı halini almıştır. Atatürk, bu konuşmalar sırasında Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet İnan'dan "1- Sümer Medeniyetile Mısır Medeniyeti arasındaki müşabehet (benzerlik), 2- Heksusların muhacereti ve Mısırda faaliyetleri, 3- Etilerle Mısırlıların münasebetleri" hakkında sofrada bulunanları aydınlatmasını istemiştir. Afet İnan, Atatürk'e, kendisine yöneltilen sorular üzerinde ayrıca inceleme yapmak gerektiğini söylemiş, yine de orada bulunanlara son tarihsel bulgular çerçevesinde söz konusu soruları yanıtlamaya çalışmıştır⁴⁹.

Türk Tarih Kurumu, Orta Asya ve Önasya'da arkeolojik çalışmalarda bulunmayı tasarlamış ve bunların bir kısmını gerçekleştirmiş, fakat bu faaliyetler bir süre sonra kesintiye uğramıştır. Bununla birlikte, 1930'lardan günümüze Türk Tarih Kurumu'nun faaliyetleri arasında arkeoloji çalışmalarının öncelikli bir yeri olmuştur. Türk Tarih Kurumu'nun söz konusu bölgelerde arkeolojik çalışmalarına devam etmemesine Türk Tarih Tezi'ndeki değişimler ile kurumun karşıtları neden olmuştur⁵⁰. Türk Tarih Kurumu, 1930'lu yılların ortalarından itibaren arkeoloji alanındaki faaliyetlerini derinleştirmek amacıyla bütün öğretmenlerin yardımcı üyeliğine seçmiş ve kurum adına yapılan kazılarda onların yardımından yararlanmayı tasarlamıştı⁵¹. Türk Tarih Kurumu, bu faaliyetlerinde Halkevleri'nin Dil, Edebiyat ve Tarih şubelerine de sorumluluklar yüklemiş olmakla birlikte, söz konusu şubenin Tarih kolunun 1940'ta Müze ve Sergi şubesi ile birleştirilmesi sonucunda Türk Dil ve Tarih Tezleri'nin revizyona uğradığını altıncı bölümde göstermiştik.

Türk Dil ve Tarih Tezleri'nin Atatürk'ten sonraki dönemde revizyona uğramasının ilk belirtileri kültürel kurumlarda ve özellikle Türk Tarih Kurumu'nda görülmektedir. Türk Tarih Kurumu tarafından hazırlanan ve 1931'de yayınlanan

⁴⁹ İsmail Müştak Mayakon, "Atatürk'ün Treninde," *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1937; *Aydın Tarihi*, No.47 (Ekim 1937), s.336-338.

⁵⁰ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.38 (Şubat 1987), s.51-52.

⁵¹ *Cumhuriyetin XI'inci Yılı Kitabı*, Ankara, Ulus Basımevi, 1938, s.162-164.

dört ciltlik tarih kitaplarının birincisi 1939'da yeniden basılmıştır. Bu yeni baskıda 1931 tarihli kitapta yer alan Türk Tarih Tezi ile ilgili ifadeler gözden geçirilmiş, bu çerçevede "Tarih I" adlı lise tarih kitabı yeniden hazırlanmış ve 1939'da yayınlanmıştır. Şemsettin Günaltay'ın bu kitabında, 1931'de yayınlanan dört ciltlik "Tarih" kitaplarında ifade edilen tarih tezlerinin özellikle dünyanın çeşitli bölgelerinde uygarlıklar kurduğu, 1930'ların başlarında bilim çevreleri tarafından kökenleri kesin olarak belirlenmemiş kavimlerin Türk asıllı olduğu iddialarına yer verilmemiştir. Bununla birlikte Günaltay, bu kitabında Türk Tarih Tezi'nin ana fikirlerini sistemli ve tutarlı bir şekilde açıklamıştır. Bu kitap, kurum yayını olarak değil, kurum üyesi Şemsettin Günaltay'ın ismiyle çıkmıştır. Bu gelişme, Türk Tarih Tezi'nin bilimsel alanda revize edilmesine karşın, etkilerinin ders kitapları ile günümüze kadar devamının başlangıcıdır. Bu kitabın basıldığı tarihlerde Türk Tarih Tezi'nin etkileri bilimsel süzgeçten geçirilmeye başlamıştır. Bu süreçte Şemsettin Günaltay, Türk Tarih Tezi'ne sıkı sıkıya bağlı kalmış ve teze karşı mesafeli bir tutum takınanlara karşı eleştiriler yöneltmiştir⁵². Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel ise, kurumun asli görevinin "Türk tarihini preistuardan bugüne kadar bir bütün olarak mütalâa etmek olduğunu" belirtiyor ve 1930'lu yıllarda "preistuar din tarihi yerine geçti"⁵³ diyordu. Türk Tarih Tezi'nin yeniden yorumlanması konusundaki görüşlerin öncelikle İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu⁵⁴ gibi Üniversite Reformu sırasında Üniversite dışında kalmış aydınlarca yayınlanan dergilerde açıklanması, tarih yazımında ve anlayışında yeni bir döneme girildiğini göstermektedir.

Türk Tarih Tezi'ni yeniden yorumlama ve gözden geçirme sürecinde Şubat 1943'te yapılan İkinci Maarif Şurası önemli bir evre olmuştur. Ord. Prof.Dr.Ahmet Hamit Ongunsu'nun başkanlığını, Prof.Dr. Enver Ziya Karal ile Doç.Dr.Cavit Baysun'un raportörlüğünü yaptığı ve onbeş üyenin yer aldığı komisyon, orta

⁵² Kabapınar, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. C.I. No.2, 1992. s.164-167.

⁵³ *Yeni Adam*, No.444'den nakleden Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 5.C.. İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1943. s.1488.

⁵⁴ Baltacıoğlu, 1935'te yayınlanan "Tarih ve Terbiye" adlı eserinde (s.10) Türk Tarih Tezi'ni ve öğretimini şöyle eleştirmiştir: "Her memlekette tarih tedrisatını el'an (halen) milli terbiyenin bir vasıtası ve hal (gelecek) için bir örnek gibi anlayan müphem fikirli insanlar vardır. Tarihin bu milli terbiyeye hizmet edip edemeyeceği ve eğer bir terbiyeye hizmet ederse ne surette edeceği, yine tarihin bir mefkûre mektebi olup olmadığını mürebbinin (öğretmenin) bilmesi lazımdır." Behar. s.168.

öğretimde ve özellikle ilk ve orta okullarda tarih kitaplarının ve öğretiminin maksadı sağlar nitelikte olmadığını belirmiş ve yeni kitaplar hazırlanması gerektiğini açıklamıştır. Şûradan önce Prof.Dr. Enver Ziya Karal, Doç.Dr. Cavit Baysun ile Doç.Dr. Arif Müfit Mansel tarafından liseler için hazırlanan yeni tarih kitapları ise “şimdilik” kaydıyla maksadı sağlar nitelikte görülmüştür⁵⁵. Bu şûranın bir diğer sonucu, tarih öğretiminde, Türkiye'nin Batı uygarlığı ile ilgisi nedeniyle, Batı ulusları tarihi üzerinde durulması gerektiğinin vurgulanmasıdır. Bunun sonucu olarak, bir komisyon tarafından 1947'de hazırlanan liseler için “Tarih I” kitabı 1982'ye kadar (1976-1978 hariç) ders kitabı olarak okutulmuştur⁵⁶.

Türk Tarih Kurumu üyesi Şemsettin Günaltay, Türk Tarih Tezi'ne büyük bir inançla bağlanmış birisi olarak, Kasım 1943'te Türk Tarih Tezi'ne eleştiri yöneltenlere “saçtıkları çamurlar yolumuzu örtmekte, açtıkları çukurlar her adımda aşılmaz engeller halinde önümüzde belirmektedir”⁵⁷ diye sesleniyordu. Türkiye'de yeni tarih çalışmaları çerçevesinde 1920'lerin sonlarında Avrupa'ya tarih öğrenimine gönderilen Prof.Dr. Halil Demircioğlu, Atatürk'ün oluşumuna katkıda bulunduğu tarih anlayışının en önemli işlevinin asırlarca mücadele halindeki Doğu ile Batı yakınlaşmasına katkıda bulunmak olduğunu belirtir. Bu bağlamda Demircioğlu, Atatürk'ün, kendisinin de aralarında bulunduğu Avrupa'ya tarih öğrenimine gönderilen öğrencilere 1930 sonbaharında Dolmabahçe Sarayı'nda şunları söylediğini belirtir⁵⁸: “Şimdi kültürel alanda en önemli davamız milletimizin ve memleketimizin tarihini en iyi bir şekilde öğrenerek, doğuyu ve batıyı daha iyi bilip ayrıca doğuyu batıya batıyı doğuya anlatmak suretiyle ikisinin birleşmesini temin etmek kendimizi batı esaslarına göre maddi ve mânevi her türlü vasıtalarla en iyi şekilde teşkilâtlandırmak olmalıdır” Halbuki, önceki bölümde incelendiği üzere, Türk Tarih Tezi'nin önemli işlevlerinden birinin Türkiye'de tarih yazımı ve tarih

⁵⁵ *İkinci Maarif Şurası (15-21 Şubat 1943)*, Ankara, Maarif Vekâleti, 1943. s.199-202.

⁵⁶ Abdülkadir Yuvalı, “Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi,” *Türk Kültürü*, C.XX V, No.291 (Temmuz 1987). s.4-5.

⁵⁷ *Üçüncü Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943)*, Ankara, TTK, 1948. s.3.

⁵⁸ Halil Demircioğlu, “Atatürk'ten Bu Yana Türkiye'de Tarihî Araştırmaların İnkişafı ve Şark-Garp Anlayış ve Yakınlaşması Zaviyesinden Anlam ve Önemi,” *Kıbrıs'ın Tarih Boyunca Anadolu İle İlgisi*, Lefkoşe. Kıbrıs Türk Maarif Yayınları, 1962, s.25.

anlayışı alanında, Batının kültürel ve düşünsel emperyalizmine karşı koymak ve bağımsız ve özgün bir yaklaşım oluşturmaktır.

Türk Tarih Tezi, 1929'dan sonraki buhran yıllarının maddi koşullarında oluşmasının yanı sıra Atatürk'ün bazı kişisel arayışlarının sonucunda ortaya konmuş ve 1932'de yoğunluk kazanan bilimsel kültür siyasetinin önemli bir kolu (diğerleri Halkevleri ve Türk Dil Kurumu) olmuştur. Prof.Dr. Taner Timur'a göre, "buhran yıllarında halkçılık ilkesi devletçiliğe yol açtığı gibi, milliyetçilikle de özdeşleşmiştir. Bütün bunlar pozitivist bir espri içinde yer alan ve 'ahenk içinde bir toplum' fikrine uygun düşen gelişmelerdir"⁵⁹. Bu çerçevede, Türk Tarih Tezi'nin oluşum sürecinden itibaren heyecanla derinleştirmeye ve geliştirmeye çalışanlardan birisi pozitivist düşüncedeki Şemsettin Günaltay olmuştur.

Şemsettin Günaltay (1883-1961), öğrenimini medresede yaptıktan sonra Yüksek Öğretmen Okulu'nda ve Darülfünun Fen Fakültesi'nde okumuş ve Paris'te Fizik öğrenimi görmüştür. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde Gelenbevi Lisesi'nde tarih öğretmenliği ve Edebiyat Fakültesinde Türk Tarihi müderrisliği yapmıştır. Onun tarih anlayışında ve sosyal görüşünde Darwinist düşüncenin önemli yeri vardır. Günaltay, 1923'te yayınlanan "Maziden Âtiye" adlı eserinde Anadolu'nun fethiyle Türk tarihinde yeni bir dönemin açıldığını, Türklerin İslamlıktan önce önemli bir uygarlığı olduğunu ve Haçlılara karşı İslam dünyasını koruduğunu ve savunduğunu anlatmıştır. Günaltay, sözü edilen eserinde Türkiye'nin bir geçiş dönemi yaşadığını ve bu geçiş sırasında geçmişin enkazı arasında bulunan ulusal ruhtan doğan ve ona uygun olan değerler ile milli hayata sonradan sokulan ve onu yıpratıcı olguların saptanmasının devrim açısından zorunlu olduğunu belirtiyordu⁶⁰. Günaltay'ın bu eserinde Türklerin İslam tarihinde önemli yerlerinin olduğu Türk Tarih Tezi'nde de ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu eser, Günaltay'ın 1930'larda Atatürk önderliğindeki tarih çalışmalarına bir hazırlık olarak nitelenebilir.

Şemsettin Günaltay, 1943'te gerçekleştirilen Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nde ise, Türk Devrimi'nin dünya görüşü haline gelen Türk Tarih Tezi'ni yıpratıcı tavırlara sert eleştiriler yöneltmiştir. Günaltay, Türk Tarih Tezi'nin işlevinin "ilmî metotlarla çalışma suretiyle, fakat zekâları çemberleyen fikir

⁵⁹ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.169-174.

⁶⁰ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.395-398.

kapitülasyonlarından sıyrılarak, dimağları uyuşturan yabancı prejüjeleri parçalıyarak... Türk çocuklarına sonsuz ve engin tarihini müstakil ve üstün bir millet olarak yaşamak için daima muhtaç olacağı heyecan ve enerji kaynağını meydana çıkarmak” olduğunu belirtmiştir⁶¹. Günaltay bu konuşmasında, programı Atatürk tarafından çizilen Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarının da esasları olduğunu hatırlatıyordu. Günaltay'ın bu görüşleri, 1938'den sonra Türk Tarih Tezi'ne yöneltilen eleştirilere âdeta bir yanıttır.

2. Yabancı Bilim Çevrelerinin Değerlendirmeleri

İkinci Türk Tarih Kongresi'ne katılan Alman bilim adamı Dr. B.Morits, kongreden hemen sonra yayınladığı “Türk Ulusunun Menşei ve Eskiliği” başlıklı makalesinde Avrupalıların Türkler hakkında doğru ve yeterli bilgileri olmadığını anlatmıştır. Bu makalesinde Morits, Türklerin eski ve derin bir geçmişi olduğu halde, Avrupalı bilginlerin Türk tarihiyle son zamanlarda ilgilenmeye başladığını açıklamıştır. Morits, Türklerin, Avrupalı milletlerce tanınmasından yüzyıllarca önce mevcut olduğunu ve yeni incelemelerde bu konuya dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁶². Bir başka Batılı yazara göre Türkiye, uzun bir felaketler döneminden sonra kuvvetli bir kalkınma hareketi yapan ülkeler gibi, bundan böyle dünkü şekliyle değil, bugünkü şekliyle ve özellikle yarın alacağı şekille göz önüne alınmak istemektedir; bu durum Türklerin mazisi ile gururlanmasına ve geçmişine sıkı sıkıya sarılmasına engel oluşturmamaktadır. Yazara göre, Türkiye bu nedenle “eski Türklerin yeni bir tarihini yazmaya koyulmuştur...Kemalist Türkiye'nin tarih tezini eleştirmek yanlıştır.” Charles Gabriel, bunun nedenini “Triburg'da çıkan ‘Liberté’ ve St.Maurice'de intişar eden ‘Nouveliste Valasian’ gazeteleri muharrirlerini hırpalayan ve ‘Nouveliste Valasian’ muharririne ‘mütecaviz cahil’ ve ‘çaçaron ve şirret’ diye muamele eden ‘Ankara’ gazetesinin bir muharririnin tenkidlerine maruz kalmamak” şeklinde açıklıyor. Gabriel, bundan sonra 1928'de Türkiye'de incelemelerde bulunan İsviçreli bilgin Pittard'ın 1931'de yayınlanan söz konusu

⁶¹ İkinci Türk Tarih Kongresi, s.3.

⁶² Cumhuriyet, 28 Eylül 1937, s.5.

gezisiyle ilgili gözlemlerinden uzun alıntılar yapmış ve “zannımızca Ankara ile Bern arasında büyük bir mesafe kalmamıştır” sonucuna varmıştır⁶³.

İkinci Türk Tarih Kongresi öncesinde ve özellikle sonrasında Türk Tarih Tezi'nin dünya kamuoyuna tanıtılmasına önem verilmiştir. Bu tanıtım, zamanla Türkiye'nin uluslararası konumu ve imajı açısından da özel bir önem kazanmıştır. Türkiye'nin Brüksel Ticaret Ataşesi Melih Günel tarafından 29 Eylül 1937 tarihli Ankara'ya gönderilen rapor buna kanıttır. Melih Günel, o sıralarda Matbuat Umum Müdürlüğü'nde bulunan Vedat Nedim Tör'e gönderdiği raporda, Avrupa'da Türkiye'nin tanıtımının (memleket propagandası) önemli bir konu olduğunu belirterek, kendisine gönderilen otuz adet “Fotoğraflarla Türkiye” albümünü özenle dağıttığını ve bunun yararlı sonuçları olduğunu belirtir. Günel, aynı raporunda Belçika'da yayınlanan “Le Soir” ve “L'Indépendance Belge” gazetelerinde Türkiye hakkında yanlış ve kötü niyetli yazılar yayınlandığını belirtir ve bunların düzeltilmesinin yararlarını vurgular. Günel, Türkiye'nin tanıtılması açısından Türklere sempatiyle bakan ve üstelik Türkiye'yi yakından tanıyan Liege Üniversite profesörlerinden M. Witmeur'un önemli katkıları olabileceğini şöyle açıklar⁶⁴:

“Bu zat memlekete çağrılır da, memleket propagandasını iyi kavramış bir zatın refakatında başlıca kültür merkezlerimizi gezerse Türkiye için tamamen kazanılmış mükemmel bir propaganda vasıtası olarak memleketine avdet eder. Kendisinin profesör ve Felsefe Fakültesi ‘doyen’i bulunması bütün Belçika’da dinlenmesini ve avdetinde vereceği konferansların yalnız Belçika’da değil bütün Fransız lisanı memleketlerinde büyük bir alâka uyandıracığına kaniim. Bahusus ki Belçika’da tanınmaya çok ihtiyacımız vardır...”

Vedat Nedim Tör, 1933-1944 yılları arasında Ankara'da Matbuat Umum Müdürü, Turizm Müdürü, Ankara Radyosu Müdürü gibi çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Tör'ün Matbuat Umum Müdürlüğü sırasında, Ankara, dünya basın temsilcilerinin ve entelektüellerinin ilgi odağı olmuştur. Tör'e göre Ankara, o yıllarda Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı yazarlar ve özellikle bütün sömürge ve yarı sömürge milletleri açısından “özgürlüğün, kuruluşun kâbesi” idi. Özelde Ankara, genel anlamda ise Atatürk Türkiye'si'ne karşı bu sempatinin oluşumunda “La Turquie

⁶³ Charles Gabriel M., “Türkiye ve Tarihi,” *Ulus*, 2 İkkânun 1937.

⁶⁴ BCA BKK 82 20 18.

Kemaliste” adlı gazetenin önemli etkisi olmuştur. Bu gazete, Matbuat Umum Müdürlüğü personeline oluşturan yirmi kişilik bir kadronun çalışmalarıyla çıkarılıyor ve bütün Türk elçiliklerine, konsolosluklarına, ataşeliklerine, tanınmış gazete ve dergilere, ünlü yazarlara gönderiliyordu. Yine Tör’ün Matbuat Umum Müdürlüğü sırasında, Avusturyalı fotoğraf sanatçısı Othmar’a çektirilen onbinden fazla artistik fotoğraftan seçme bir “Fotoğrafla Türkiye” albümü bastırılmıştır. Ayrıca, Atatürk Türkiye hakkında İngilizce ve Fransızca kitaplar yayınlanmış ve çeşitli uluslararası fuarlarda Türkiye’nin imajını canlandıran fotoğraf sergileri düzenlenmiştir⁶⁵.

Bundan bir süre sonra, Mart 1938’de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı ve Türk Tarih Kurumu üyesi Konya milletvekili Muzaffer Göker’in Sorbonne Üniversitesi bünyesinde, Türk Araştırmaları Merkezi’nde Türk tarihine ilişkin konferanslar vermesi ve oradaki diğer konferansları izlemesi için Paris’e gönderilmiştir⁶⁶. Aynı tarihlerde, Cenevre Üniversitesi antropoloji profesörü Dr. Pittard’ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde Antropoloji ve Türk Tarihi konuları üzerinde çeşitli konferanslar vermesi için iki ay müddetle Ankara’ya getirilmesi gerekli görülmüştür⁶⁷. Bundan birbuçuk yıl kadar sonra ise Dr. Reşit Rahmeti Arat, Ağustos 1939’da bilimsel incelemelerde bulunması için Polonya, Macaristan ve Almanya’ya gönderilmiş ve Avrupa’dan dönüşünde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne kadrolu profesör olarak atanmıştır. Reşit Rahmeti, söz konusu fakülteye atandıktan(23 Aralık 1939)⁶⁸ kısa süre sonra Polonya’dan Prof.Dr. T. Kovalsky Edebiyat Fakültesi’nde, Hollanda’dan Prof.Dr. K. Süsheim aynı fakülte bünyesindeki Türkiyat Enstitüsü’nde çalışmaya başlamışlardır.

Türk Tarih Tezi’ni Avrupa bilim dünyasında tanıtan meşhur bilgin Eugène Pittard olmuştur. Pittard, 1938’de “Paris Antropoloji Mecmuası”nın talebi üzerine yakından tanık olduğu Atatürk’ün Tarih Tezi’ni tanıtan bir makale yayınlamıştır. Bu makalesinde Pittard, Atatürk’ün özellikle üzerinde durduğu şu üç konuyu işlemiştir: Dil reformu, Türklerin en eski kökeni ve Türkiye nüfusunun ırksal karakterleri. Pittard, aynı makalesinde Atatürk’ün, Anadolu medeniyetinin eski kökenlerinin ve

⁶⁵ Vedat Nedim Tör, *Kemalizmin Dramı*, 2.B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1983. s.23-25.

⁶⁶ BCA BKK 82 16 03.

⁶⁷ BCA BKK 82 20 18.

ırklar arasında Türklerin konumunun belirlenmesine önem verdiğini ve O'nunla sohbetlerinde çoğunlukla Neolitik medeniyetin dünyaya getirdiği büyük sosyal değişimin konuşulduğunu açıklar. Pittard, Afet İnan'ın Türkiye tarihinin aydınlatılması açısından hazırladığı doktora tezi çerçevesinde Anadolu halkı üzerindeki geniş ölçekli ırk anketinin bu düşüncenin ürünü olduğunu ve kendisinin de bu konuda "Paris Antropoloji Mecmuası"nda söz konusu çalışma hakkında makaleler yayınladığını belirtir⁶⁹.

Türk Tarih Tezi, 1932 Türk Tarih Kongresi ile kamuoyu önünde tartışılmış ve Türk Tarih Kurumu üyelerince çeşitli uluslararası kongrelerde bilim çevrelerine tanıtılmış ise de, gerek Tarih Tezi gerekse Dil Tezi enternasyonal konular olarak ilk defa Eylül 1937'de Bükreş'te Uluslararası Prehistorik Arkeoloji ve Arkeoloji Kongresi'nde ortaya konulmuştur. Bu kongrede Türk Tarih Tezi üzerine Afet İnan iki adet ve Türk Dil Tezi konusunda Hasan Reşit Tankut bir adet bildiri vermişlerdi. 1937'de İstanbul'da toplanan Türk Tarih Kongresi ise Türk Tarih Tezi'nin uluslararası bilim çevrelerine tanıtımı açısından gayet olumlu bir ortam olmuştur. Yabancı bilim adamları ülkelerine döndükten sonra İkinci Türk Tarih Kongresi ve Türk Tarih Tezi hakkında makaleler yayınlamışlardır. Örneğin, Alman bilim adamı Dr. H. Scheel, Kasım 1937'de Almanya Kültür Bakanlığı dergisinde bir makale yayınlamış ve Şubat 1938'de Berlin Üniversitesi'nde "Türkiye'de Tarih ve Dil Hareketleri" konulu bir konferans vermiştir. Yine kongreye katılanlardan R. Hartman, Alman Şark Cemiyeti'nin "Orient Nachrichten" adlı dergisinde ve Avusturyalı Prof.Dr. Mengin "Wiener prehistor Zeitschrift" dergisinde birer makale yayınlamışlar ve İkinci Türk Tarih Kongresi'nin başarılı bir bilimsel toplantı olduğunu açıklamışlardır⁷⁰.

Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, Almanya Kültür Bakanlığı memurlarından ve Berlin Üniversitesi doçentlerinden Dr. Scheel'in mensubu olduğu üniversitenin "Tarih İşbirliği" üyeleri huzurunda verdiği "Yeni Türkiye'de Türk Tarih Telakkisi" konulu konferansıdır. Dr. Scheel, bu konferansında İkinci Türk

⁶⁸ BCA BKK 818 79 05, 89 120 01.

⁶⁹ Pittard, *Bulleten*. C.III, No.10 (1 Nisan 1939), s.186-189.

⁷⁰ Şükrü Akkaya, "Tarih Çalışmalarımız," *Aynı Tarihi*, No.52 (Mart 1938), s.472-474.

Tarih Kongresi'ndeki izlenimlerini ve görüşlerini anlatmıştır. Scheel, yeni tarih anlayışında arkeoloji ve antropoloji çalışmalarının önemli bir yeri olduğunu ve Türk Tarih Tezi'nde bu konuda yabancı bilginlerle işbirliğine önem verildiğini açıklamıştır. Scheel, konferansında Türk Tarih Tezi hakkında "ispat olunmayan ve olunmayacak olan iddiaları meydana atmakla Türklerin hiçbir menfaatleri olmadığı güneş gibi aşikârdır. Millî ve mukaddes bir vazife sayılan Türk tarihini tedkik vazifesini ifa ederken arada bazı müfritlerin de bulunabileceği tabiidir"⁷¹ demiştir.

Türk tarihçileri, Dr. H. Scheel'in yukarıda söz konusu edilen konferansını Türk Tarih Tezi'nin anlatımı ve analizi açısından olumlu bir gösterge olarak değerlendirirler. Bununla birlikte, bazı yerli ve yabancı tarihçilerin Türk Tarih Tezi'ni ve Güneş-Dil Teorisi'ni eleştirileri de sistemli şekilde yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalar çerçevesinde Türk Tarih Tezi hakkında başlıca itirazlar ve eleştiriler beş başlık altında özetlenmiştir: 1. Türk Tarih Tezi'nin esası olan Orta Asya'nın kuruması hakkındaki Huntington teorisi, ancak milattan sonraki koşullar içinde geçerli olabilir, 2. Orta Asya'nın Prehistorik dönemlerde meskun olduğu kesin değildir, 3. Brakisefal ırkın ana yurdunun Orta Asya sayılmasıyla ilgili antropolojik yaklaşım objektif değildir, 4. Türklerin ana yurdu Moğolistan'dır, Türkler ile Moğollar ırkdaştır ve Türkler, Türkistan'a ancak miladi yedinci yüzyılda gelmişlerdir, 5. Sümerlerin ve diğer Önasya kavimlerinin Türklükle yakınlıkları yoktur ve Mısır'ın Yakın Doğu ve Orta Asya kavimleri tarafından istila edildiği iddiası temelsizdir. Şemsettin Günaltay, bu eleştirileri ayrıntılı şekilde yanıtlamıştır. Günaltay, söz onusu eleştirileri yanıtlamasında Batılıların yayınladığı antropoloji ve özellikle arkeoloji verilerini kullanmış ve Türk Tarih Tezi'nin bir "fantezi" değil, "geniş ve şumullü yüksek bir ilim görüşüne istinat eden bir hakikat" olduğunu açıklamıştır⁷².

Türk Dil Kurumu üyesi Hasan Reşit Tankut da, bu açıklamaların devamı olarak, Güneş-Dil Teorisi'ni anlatmıştır. Tankut, Güneş-Dil Teorisi'ni "sözün ve dilin doğuşunu Güneşin tesirinde arıyan ve söz gelişimini yapan âmillerle, dil evolüsyonundaki nizamı preistiorda ve ilk insan ruhiyatında tetkik ve mütalaa eden

⁷¹ Şükrü Akkaya. "Tarih Çalışmalarımız," *Aydın Tarihi*, No.52 (Mart 1938), s. 480-482.

⁷² Şemsettin Günaltay. "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'î Zaferi," *Bellekten*, C.II, No.7-8 (Temmuz-I. Teşrin 1938), s.338-365.

bir sistem" şeklinde tanımlamıştır. Tankut, bu teorinin şu evreler sonucunda oluştuğunu belirtir: 1. Türk dil haznelerini toplama devri, 2. Dil yapısını anlayış devri, 3. Comporatif sezgiler devri. Tankut, Türk Dil Tezi'nin kültürel işlevinin "Kemalist Türkiye'nin yarattığı sosyete ve edindiği zihniyette değerlendirilmesi gerektiğini" belirtmiş, Güneş-Dil Teorisi ile Türkçe'nin ilk hamlede İslamistik bağlarından kurtulduğunu ve şimdi de diğer diller arasında seçkin, geniş ve egemen konumunu belirlemekte olduğunu açıklamıştır. Tankut'a göre, "Güneş-Dil Teorisi bir epürasyonu karşılamak için değil, başka dillere mal olmuş Türk asıllı kelimelerin kontrolünü yapabilmek için teessüs etti"; bu nedenle "Türk dili, en eski bir kültür dili olmak haysiyetiyle eski kültür dilleri olan Sümerce ve Etice ile aynı kaynaktan doğmuş olması lâzım gelir."⁷³

Şemsettin Günaltay ve Hasan R. Tankut, kaleme aldıkları söz konusu makalelerin sonunda ortak bir açıklama yapmışlardır. Yazarlar, Türk Tarih ve Dil Tezleri'nin evrensel değerinde bir yaklaşım ve bunların bilim dünyasında "Türk Ekolü" adıyla bilinen yeni gerçeğin ifadesi olduğunu belirtirler. Onlara göre bu tezlerin coğrafya, antropoloji, arkeoloji, lengüistik, psikoloji ve kültür tarihi gibi "müspet ve katî yardımcılarının kontrolüne tâbi olması" bunların gerçekliğini pekiştirir⁷⁴. Hasan Reşit Tankut, baştan itibaren Türk Dil Tezi'nin oluşumunda aktif şekilde yer almış ve Atatürk'ün yakınında bulunmuş birisidir. Tankut, Atatürk'ün dil çalışmalarında önemli bir konuma sahiptir ve O'nun vefatına kadar ve vefatından sonra Güneş-Dil Teorisi'ni açıklamaya çalışan kişilerdendir. Atatürk de hayatının sonuna kadar bu teze yakından ilgilenmiştir⁷⁵.

1936'da İstanbul'da gerçekleştirilen Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na katılan Sir Denison Ross, Güneş-Dil Teorisi'nin, Türk dilinin German ve Semitik dillerden daha eski bir geçmişi olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Ross, bu yaklaşıma göre, Türkçe'de yabancı oldukları sanılan sözcüklerin söz konusu dil gruplarına ait olmadığı sonucuna varıldığını açıklamıştır. Ross'a göre sonuçta, Türkçe'yi Arapça,

⁷³ Şemsettin Günaltay-H. Reşit Tankut. *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, s.27-29.

⁷⁴ *A.g.e.*, s.68-69.

⁷⁵ TİTE Arşivi, Belge No.100/8. H.R. Tankut, anılarında bu konuda şöyle yazıyor: "Atatürk hastalanınca Dolmabahçe Sarayı'na yerleşti ve bana da orada selamlık kısmında üç oda açtırdı. Biri çalışma, biri yatak ve biri de misafir kabul etme odamı."

Farsça ve Fransızca sözcüklerden arındırmak, bundan böyle eskisi gibi önemli bir konu değildir. Bu nedenle, Türkçe’de yabancı sözcüklerin edebiyat yazınında yüzde yedi-sekiz oranında yükselmiş ve köylülerin konuşma dilini bile yüksek bir oranda etkilemiştir⁷⁶. Denison Ross’un Türkçe’deki yabancı sözcükler arasında İngilizce ile başka dilerden giren kelimeleri belirtmemesi dikkat çekicidir. Onun bu açıklamasından, Türk Dil Devrimi ile yalnızca Arapça, Farsça ve Fransızca sözcüklerin Türkçe’den tasfiye edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Halbuki, Türk Dil Devrimi’nin esas amacı Türkçe’yi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmak ve bir kültür ve bilim dili haline getirmektir. Ross’un söz konusu fikirleri, Anglo-Sakson oryantalistlerinin Türk Tarih ve Dil Tezleri’ni gereğince kavramaktan uzak olduklarını göstermektedir

İngiliz oryantalist Bernard Lewis, 1953’te yayınlanan bir makalesinde, “bütün Türk tarihçilerinin Tarih Tezi doktrinlerini kabul etmeye hiçbir şekilde âmade bulunmadığını ve Atatürk’ten sonra bunların yavaş yavaş terk ve tadil edildiğini” belirtmiştir. Bununla birlikte Lewis, kaçınılmaz şekilde Türk tarih yazımında tarafgirlik bulunduğunu ve bunun çoğunlukla popüler tarih eserlerinde, kısmen üniversite ders kitaplarında ve biraz da bilimsel çalışmalarda göze çarptığını açıklamıştır. Lewis, 1931’den itibaren Türk Tarih Tezi’ndeki romantik yaklaşımların gittikçe azaldığını ve Türkiye Tarihi incelemelerinde Osmanlı Tarihi’nin yeniden önemli bir araştırma konusu olduğunu, ondan sonra (Orta Asya) Türk tarihi ile İslam tarihinin geldiğini anlatır. Lewis’e göre, “Atatürk zamanından itibaren Hititlere ve Küçük Asya’ya dair incelemeler milli tarihin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.”⁷⁷

İzmir’deki Benoit College’de 1930’lu yıllarda Sosyoloji dersleri veren Amerikalı bilim adamı Doç.Dr. Donald Everett Webster’e göre Anadolu tarihini, ticaret ilişkileri ve Küçük Asya’ya göçler şekillendirmiştir. Webster, 1939’da yayınlanan “The Turkey of Atatürk” adlı eserinde Roma İmparatorluğu döneminde Küçük Asya nüfusunun 1930’lardaki Anadolu nüfusundan dört-beş kat fazla olduğunu tahmin edildiğini, ancak bu nüfusun ilk ve orta çağlarda sıtma hastalığı nedeniyle artış göstermediğini belirtmiştir. Webster’e göre Anadolu tarihinin

⁷⁶ E. Denison Ross. “Restoring a Language,” *The New Turkey*, London, Times Publishing Company, (August 9, 1938). s.94.

⁷⁷ Lewis, *Middle-Eastern Affairs*, Vol.I, No.6-7 (June-July 1953). s.226-227.

şekillenmesinde Orta Asya'dan Anadolu'ya göçün önemli etkileri olmuştur. Ona göre, Anadolu'nun verimli toprakları bu göçte önemli bir etken olmuştur. Bununla birlikte, Hitit İmparatorluğu'nun kurucularının Orta Asya'dan geldikleri söylenmesine karşın, onların Anadolu'ya ilk yerleşen insanlar olduklarına ilişkin bir kanıt bulunamamıştır. Yine de, Orta Asya'dan Küçük Asya'ya göçlerin Türkiye'nin ırk tarihinde önemli bir rolü olmuştur. Bunun yanı sıra, Hititlerin Altınçağı döneminde Giritlilerin Anadolu sahillerine göçmeleri, Türkiye'nin ırksal ve kültürel tarihini ne derece etkilediği bilinmemekle birlikte, Yunan medeniyetinin Küçük Asya'ya yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak, bundan önce Hititler, Altınçağları döneminde medeniyet aletlerini kullanmaya başlamışlardı. Bu nedenle modern Türkler, tinsel ve ırksal referansları olarak Hititleri gösterirler⁷⁸.

Fransız aydınları da, Atatürk Türkiye'si ve Türk Devrimi üzerine yorumlarında tarihsel perspektif olarak özellikle II. Muhtut'un reformlarına ve İkinci Meşrutiyet döneminin çeşitli gelişmelerine dikkat çekiyorlardı. Örneğin, gazeteci-yazar Paul Gentizon, 1929'da yayınlanan "Mustapha Kémal ou l'Orient en marche" (Mustafa Kemal ve Gelişen Doğu) adlı eserinde, II. Mahmut'un Fes reformu ile Atatürk'ün şapka devrimi arasında 1908'de Jön Türkler tarafından kullanılmaya başlayan kalpağın Kemalist hareket tarafından benimsenmesine dikkat çekmiştir. Türkolog René Marchand da, 1927'de yayınlanan "Le réveil d'une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal" (Bir Irkın Uyanışı: Mustafa Kemal Türkiye'si) adlı eserinde 1926 Medeni Kanunu ile Türkiye'de kadınlara verilen haklar, Türk kadınının, İslamiyet öncesi erkeklerle eşit haklara sahip olan, fakat daha sonra Türklerin Müslümanlığa geçişinden itibaren kaybettiği eşit sosyal statüsüne, yani tarihsel haklarına kavuşması şeklinde değerlendirmektedir. Machand, tekkelerin temelinde ise İslam göreneklerinin eski Türk geleneklerine uyarlanmasının bulunduğunu ileri sürüyor, Bektâşi tekkelerinde kadınların erkeklerle bir arada dans ederek ibadet etmelerini buna kanıt olarak gösteriyordu. Ünlü romancı Claude Farrère ise, 1937'de yayınlanan "Les forces spirituelles de l'Orient" (Doğu'nun Manevi Güçleri) adlı eserinde, Türkiye'nin modern düşüncelere ayak uydurmaya çalıştığını ve bununla 1793 Fransası ve Sovyet Rusya gibi ülkeleri taklit ettiğini ileri sürüyordu. Farrère, Atatürk Türkiye'si'nde anılarındaki Osmanlı görünümünü

⁷⁸ Webster, s.6-7.

bulamıyor ve hayal kırıklığını Ankara'ya "yapay Türkiye" nitelemesi ile anlatmaya çalışıyordu⁷⁹.

Sorbonne Üniversitesi'nde Filoloji ve Tarih öğrenimi gören ve uzun süre Türkiye'de kalan Gérard Tongas ise, 1937'de yayınlanan "Atatürk et la vrai visage de la Turquie Moderne" (Atatürk ve Modern Türkiye'nin Gerçek Yüzü) başlıklı kitabında Türkiye'nin Fransa'da iyi tanınmadığını, Fransızlar arasında Türkiye hakkında bir takım peşin hükümler bulunduğunu belirtmiş ve pek çok Fransızın, Türklerin atalarının Anadolu'da dünyanın en eski medeniyetlerinden birisi olan Hitit uygarlığını kurduklarından habersiz olduğunu açıklamıştır. Aynı kitabında Tongas, Fransa'nın, "yenileşme" çabası için ve "geleceği parlak" bir ülke olan Türkiye'ye karşı ilgisiz kalmasının büyük bir tehlike ve hata olduğunu ifade etmiş, iki ülkenin politik, ekonomik ve manevi işbirliği yapmalarının ve iki ulusun karşılıklı olarak birbirlerini tanımaları ve sevmeleri gerektiğini savunmuştur⁸⁰. Tongas'ın yukarıdaki görüşlerinin, Fransa ile Türkiye arasında kurulacak dostluk ilişkilerinin gerçekçi temeller üzerinde yükselmesine yönelik olduğu görülmektedir. Doç.Dr.Bige Yavuz'a göre, "Türkiye'de tarihsel Fransız çıkarlarının korunmasından ve Fransız etkinliğinin sürdürülmesinden yana olan çevrelerin görüşlerini yansıtan" bazı Fransız yazarları bulunmakla birlikte "Fransız aydınlarının çoğu Atatürk Devrimi'ni gerçek ve tarafsız bir gözle değerlendirmişler" ve "Atatürk'ün 1922'den itibaren gerçekleştirdiği devrimlerle Türk halkının modern, uygar bir ulus haline getirmeye ve bir Avrupa devleti yaratmaya çalıştığını" anlamışlardır.

1943 Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Tezi'nde ifadesini bulan savların Türk bilginlerince de revize edildiğini göstermektedir. Örneğin, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hititoloji Profesörlerinden Dr. Guterbock "Kumarbi Efsanesinin Etice Telifi" başlıklı incelemesinde Hitit tarihinin aydınlatılması açısından karşılaştırmalı bir yöntem kullanmış, fakat bunu Türklerin tarihsel belgeleriyle değil, Sümerlerinki

⁷⁹ Bige Yavuz, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri," *Atatürk Yolu*, Yıl. 8, No.15 (Mayıs 1995), s.310-311, 327, 333, 338. Fransız edebiyatçısı Pierre Loti, 1893'te yayınlanan "1890'da İstanbul" adlı kitabında Abdülhamit'in huzuruna çıkarak, padişahın toplumu hızla değiştirmesinden yakındığını anlatıyordu. Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, Ankara. İmge Kitabevi, 1996, s.129, 152 dn. 1.

⁸⁰ Bige Yavuz, "Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler," *Bellekten*, C.LX, No.228 (Ağustos 1996), s.446.

ile yapmıştır⁸¹. Prof.Dr. H. Th. Bossert ise, Anadolu'nun din tarihi araştırmalarında Hitit tapınaklarının tahrip ve yağma edilmesi nedeniyle, Hitit tasvir sanatı konusundaki belge ve kanıt eksikliğini gidermek amacıyla Mısırlıların anıtlarının ve yazıtlarının incelenmesinin önemini göstermiştir⁸². İngiliz bilim adamı Rendel Harris de, 5 Şubat 1937 tarihli "Spectator" dergisinde yayınlanan "Eski Mısır ve Ankara" başlıklı makalesinde Bossert'in yönteminin tam zıddı bir yaklaşım kullanmıştır. Harris, bu makalesinde Ankara yakınlarında yapılan kazılarda eski bir Mısır yerleşim merkezi bulunduğunun ortaya konduğunu belirtmiştir. Harris, buna göre modern Türkiye'nin başkentinin İstanbul'dan daha eski bir geçmişı olduğunu ortaya çıktığını açıklamış ve "Ankara, Küçük Asya'nın yeni bir Bizansı olmağa müsaittir" diye yazmıştır⁸³.

Türk Tarih Tezi'nin yeniden yorumlanmasına önemli göstergelerden birisi Türk Tarih Kurumu'nun arkeoloji çalışmalarıdır. Türk Tarih Kurumu'nun arkeoloji faaliyetlerinde başından itibaren aktif şekilde bulunan Dr. Hamit Zübeyr Koşay, Türk Tarih Tezi açısından önemli bir kazı alanı olarak bilinen Alacahöyük hafriyatının sonuçlarını şöyle özetlemiştir: Alacahöyük kazıları, komşusu olan Boğazköy'ün Hitit Medeniyeti belgelerini karşılaştırmak açısından yeterince tamamlayıcı malzeme vermiş ve Bakırçağı'nın çağdaşı olan Sümer ve Mısır medeniyetleri derecesinde yüksek bir medeniyet olduğunu ortaya koymuştur. Hitit medeniyetinin Sümer, Luristan, Kafkasya ve Güney Rusya'daki Preskitik medeniyetlerle ilişkisi ile Ordos bölgesine kadar İçasya ile bağlantısı anlaşılmıştır⁸⁴. Türk Dil Kurumu uzmanı Ahmet Cevat Emre ise, "Dil Davamızın Morfolojik İspatı Üzerine" başlıklı bildirisinde yabancı bilginlerin Türkoloji'ye önemli hizmetlerde bulduklarını, fakat çoğunlukla kendi dillerini başka dillerden üstün ve diğer dilleri kendi dillerinden ayrı göstermek için taassupla çalışmış olduklarını belirtmiştir. Emre'ye göre Batılı bilginler, bu nedenle Türkçe ve Avrupa dilleri arasında devamlı olarak farklılıkları aramışlar ve benzerlikleri ihmal etmişlerdir; halbuki, bunun böyle olmadığı Atatürk'ün alfabe devrimiyle açtığı yeni dönemde yapılan onbeş yıllık çalışmalarla ve Türklerin

⁸¹ Hans Gustav Guterbock, *Kumarbi Efsanesinin Etice Telifi*, Ankara, TTK, 1945.

⁸² H. Th. Bossert, "Mısır Panteonunda Hitit Tanrıları," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.59-65.

⁸³ *Aydın Tarihi*, No.47 (İlkteşrin 1937), s.542-543.

⁸⁴ Hamit Koşay, "Alacahöyük Hafriyatı," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.171.

araştırmalarıyla ortaya konmuştur⁸⁵. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sümeroloji ve Eski Önasya Dilleri Profesörü Dr. Beno Landsberger, Ahmet Cevat Emre'nin Türkçe ile Avrupa dilleri arasındaki yapı benzerliği olduğuna ilişkin verdiği örnekleri "münferit ve mücerret müşabehetler"(bireysel ve soyut benzetmeler) diye nitelemiştir. Landsberger'e göre, Emre'nin gösterdiği söz konusu benzerlikler yalnızca Hint-Avrupa ile Ural-Altay dil ailelerine münhasır değildir; bunlar, birçok dil gruplarında görülebilir. Ayrıca Landsberger, Subarca, Kasca ve diğer eski dillerde de söz konusu benzerlikler olduğunu, fakat bu diller arasında bir bağlantı kurulamadığını açıklamıştır⁸⁶.

Bilim dünyasında Türk Tarih Tezi'nin değerlendirilmesinde esas değişmeler, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ortaya çıkan gelişmeler sonucunda olmuştur. Bu değişimde, Anglo-Sakson oryantalistlerinin önemli etkileri olduğu görülür. Bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı modernleşme hareketlerinin son halkası olarak değerlendiriliyor ve Atatürk'ün aksine Osmanlı geçmişiyle devrimci kopuş reddediliyordu⁸⁷. Bu tarih anlayışı, Ruşen Eşref Üneydın gibi Atatürk'ün yakın çevresinde bulunmuş olan aydınları da etkilemiştir. Üneydın, 1954'te verdiği bir konferansta Atatürk'ün Tarih Tezi'ni Osmanlılardan itibaren açısı sürekli genişleyen tarih anlayışının sonucu çerçevesinde değerlendirmiştir⁸⁸. Bu süreçte bir İngiliz yazarının Türkiye'ye 1950'li yılların sonlarında yaptığı seyahatten sonra yayınlanan yapıtı önemli bir göstergedir. İngiliz yazarı Richard Harrison, 1961'de yayınlanan Anadolu Türkleri hakkındaki kitabında "Türkler kimdir?" sorusunu oryantalizmin eski bakış açısıyla yanıtlıyordu. Harrison, Türklerin kökenleriyle ilgili görüşleri anlatırken, Türk Tarih Tezi'ni Türklerin türeyişi ve yayılışı hakkındaki eskiden beri sürülen savlar çerçevesinde bir teori olarak değerlendirmiştir⁸⁹.

⁸⁵ *İkinci Türk Tarih Kongresi*, s.180.

⁸⁶ *A.g.e.*, s.194. Landsberger, 1939'da yayınlanan bir makalesinde Atatürk'ün vasiyeti karşısında genç Türk tarihçilerine şu görevin düştüğünü yazmıştır: "Anadolu tarihini en eski çağlardan itibaren kendi tarihleri telakki etmek ve her tarih araştırmasını canlı bir surette tecelli ettirmek." "Türkiye'de Müstakbel Hafriyatın Değeri," *Belleten*, C.III, No.10 (1 Nisan 1939), s.225.

⁸⁷ Timur, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s.17-19.

⁸⁸ Ruşen E. Üneydın, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları*, Ankara, TTK, 1954, s.55-57.

⁸⁹ Richard Harrison, *Meet the Turks*, London, Hutchinson Group, 1961, s.61-62.

Batılılar, Atatürk önderliğindeki tarih çalışmaları ile Türk Tarih Tezi'ni ve tarih öğretimini ulusçuluk kavramıyla anlatmaya özen göstermişlerdir. Atatürk'ün modern bir Türk ulusu oluşturma yönündeki çabalarını da Batılı kavram ve terimlerle açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin Fransız devlet adamı Jean Méliá'ya göre Atatürk, Ernest Renan'ın teorileri doğrultusunda bir ulus yaratmış ve Türkiye'yi "gerçek bir yurt haline getirmiştir." Méliá'ya göre, "Ernest Renan yaşasaydı Mustafa Kemal'in eserini hararetle alkışlardı." Fransız devlet adamı, Atatürk ve Türk ulusu hakkındaki bu değerlendirmesinde Renan'ın 11 Mart 1882'de Sorbonne'da verdiği konferanstaki görüşlerini esas almıştır⁹⁰. Ernest Renan'ın söz konusu konferansında açıkladığı düşüncelerin üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına karşın bu meşhur Fransız düşünürünün "millet" kavramıyla ilgili görüşlerin güncelliğini korumasının çeşitli nedenleri vardır.

Ernest Renan, 11 Mart 1882'de Sorbonne'da "Millet Nedir?" konulu konferansını, Fransızların 1871'de Almanlara ağır şekilde yenildiği, 1871-1874 yıllarında Paris Komünü'nin yaşandığı, Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet dönemine (1874-1940) girildiği ve Bismarck Almanyası'nın Pangermanist politikasıyla bütün Avrupa'yı tehdit altında bulundurduğu huzursuz bir ortamda vermiştir. Dolayısıyla Ernest Renan, bu konferansında "millet" kavramını "görünüşte açık olmakla beraber en tehlikeli yanlış anlamalara meydan veren bir fikir" olarak açıklamış ve sıkça Almanya'nın yayılmacı milliyetçiliğine dikkat çekmiştir. Renan'a göre, "bir millet bir ruhtur, mânevi bir varlıktır. Bu ruhu, bu mânevi varlığı, hakikatte bir olan iki şey teşkil eder. Biri mazide, öteki haldedir... bir millet, birlikte katlanılan ve katlanmaya hazır bulunan fedakârlıklar duygusunun yarattığı büyük bir karşılıklı bağlılıktır... müşterek hayata devam etme hususunda ifade edilen rıza ve istek(tir)."⁹¹

Atatürk'e göre ise, bütün uluslar aynı koşullar altında oluşmadığından, ulus kavramını genel ve bilimsel olarak tanımlamak zordur. O'na göre genel anlamda ulus, a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, b) Birlikte yaşamak konusunda

⁹⁰ Bige Yavuz, "Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler," *Bellekten*, C.LX, No.228 (Ağustos 1996), s.455.

⁹¹ Ernest Renan, "Millet Nedir?," *Nutuklar ve Konferanslar (Discours et Conférences)*, çev. Ziya İshan, Ankara, MEB Yayınları, 1946, s.97-124. Renan, bir milleti oluşturan unsurları ırk, dil, din, menfaat, din yakınlığı (mezhep), coğrafya, askeri zaruretler ve karşılıklı bağlılık duygusu şeklinde açıklamıştır. *A.g.e.*, s.120-121.

ortak istek ve uzlaşmada içtenlikli olan, c) Ve sahip olunan korunmasını birlikte sürdürmek konusunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden doğan topluluktur. Atatürk'ün ulus ve ulusçuluk anlayışında tarih ve dil unsurlarının önemli yeri vardır. O'na göre, "Türk dili, Türk ulusunun yüreğidir, belleğidir", "Türk ulusunu oluşturan insanların tarihi birdir" ve "Türk ulusu, insanlık evrenine gönülden bağlı bir üyedir." Atatürk, Türk ulusunun ortaya çıkışında etkisi görülen doğal ve tarihsel olguları şöyle sıralamıştır: Siyasal varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, soy ve köken birliği, tarihsel yakınlık, ahlâk yakınlığı⁹². Görüldüğü üzere, Atatürk, Türk ulusunun oluşumunu, Türklerin kendine özgü değerleri çerçevesinde açıklamaktadır.

Milliyetçilik kavramı, 1789 Fransız Devrimi ile Avrupa siyasi literatürüne girmiş olmakla birlikte, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemden ve özellikle 1930'lu yıllardan itibaren sistemli biçimde kullanılmaya başlamıştır. Milliyetçilik düşüncesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, bir yandan Orta ve Doğu Avrupa'nın çok milletli imparatorluklarının (ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun) çökmesi ve diğer yandan Müttefiklerin Bolşeviklere karşı Wilson Prensipleri'ni öne çıkarması sonucunda hızla popüler hale gelmiştir. Bunun yanı sıra, söz konusu iki savaş arasında yaşanan ekonomik krizler kendine yeterli "milli ekonomi" politikasının ön plana çıkışına yol açmış ve 1929 iktisadi bunalımı sonucunda dünya ekonomisi birkaç yıllığına da olsa çöküşün eşiğine gelmişti. Kısaca, iki savaş arasındaki global ve bölgesel ekonomik koşullar, ulusal devletlerin sınırlılıklarını ve potansiyellerini sergileyen bir durum ortaya çıkarmış ve milliyetçiliğin popülerlik kazanmasını beraberinde getirmiştir. Bu gelişme, Avrupa ülkelerinde çeşitli yollarla bir "homojen territorial millet" oluşturma çabalarına da sahne olmuştur⁹³.

Bu uygulamalar, Türkiye'de Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile 1934 İskân Kanunu uygulaması örneklerinde somutlaşmıştır. 1934 tarihli İskân Kanunu'nun Türkiye'de gerek üretim ilişkilerini gerekse üretim biçimlerini şekillenmesinde

⁹² Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri, haz. Nuran Tezcan, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1997, s.13-24.

⁹³ Eric J. Hobsbawn, Milletler ve Milliyetçilik, çev. Osman Akınbay, 2.B., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, s.158-160.

belirleyici etkileri olmuştur. Bu kanun, tarım sektöründe üretimi arttırmanın yanı sıra kırsal kesimde nüfus yoğunluğunu düzenleme amacına da yöneliktir. İskân Kanunu, “Türkiye’de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus toplanış ve yayılışının bu kanuna uygun olarak İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre düzeltilmesini” öngörüyordu⁹⁴. Bu dönemde, devletçilik politikası uygulamaları ile onunla ilişkili olarak halkçılık düşüncesi ve “anayurdu demir ağlarla örmek” deyiminde somutlaşan demiryolu siyaseti de Türkiye’de homojen bir ulus yaratma amacına yöneliktir. Başbakan İsmet İnönü, 30 Ağustos 1930’da demiryolunun Sivas’a ulaşması vesilesiyle yapılan törende şunları söylemiştir: “Ulusal devlet, bütün vatan bölgelerini toplamak, demiryolu siyaseti ile bir ulusal birlik, ulusal savunma aracılığıyla ulusal bağımsızlığı korumak zorundadır. Ulusal savunma ve ulusal birlik için demiryolu yapmak zorunda idik...”⁹⁵

Görüldüğü üzere, Atatürk döneminde tarih ve dil çalışmaları ile modern bir ulus yaratma düşüncesi arasında yakın ilişkiler vardır. Ancak bu ilişkilerde belirleyici olanın daha çok uluslaşma düşüncesi olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’de homojen bir toplum yaratma gayretleri, bunun tarihsel ve kültürel temellerini de hazırlama çalışmalarını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, bu modern ulusun yeni bir kimlikle donatılması da gerekiyor ve bunun için tarihsel referanslar aranıyordu. Bu arayışlarda Orta Asya kaynaklı, fakat Anadolu merkezli bir tarihsel mekân ile tarihöncesi (prehistorik) dönemler öncelikli bir konuma sahip olmuştur. Dolayısıyla, resmi tarih görüşü eskiden olduğu gibi, İslam’ın ve Turan’ın çerçevelediği sınırlardan çıkarılmış ve ona evrensel ve hümanist bir nitelik verilmiştir. Bu tarih anlayışı, Türk Devrimi’nin önderi Atatürk’ten sonra bölgesel ve küresel gelişmelerin etkisi altında değişime uğramıştır.

D. KONGRE SONRASI TÜRK TARİH ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİMLER

Cumhuriyet dönemi yayıncılık tarihinde tarih kitaplarının önemli bir yeri olmuştur. Türkçe yayınlar içinde tarihin konumu, 2 Temmuz 1934’te Kültür Bakanlığı bünyesinde Basma Yazı ve Resimleri Derleme Direktörlüğü’nün

⁹⁴ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.145-146.

⁹⁵ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2000, s.99.

kurulmasıyla somut verilerle ortaya konmaya başlamıştır. Bu daire, 1934'te ve 1935'te ülkede çıkmış olan bütün yayınları tasnif ve tetkik ederek "Türkiye Bibliyografyası" adlı bir çalışma yayınlamıştır. Bu derlemeye göre, 1934'te 1465 kitaptan 133, 1935'te 1618 yayından 96 tarih kitabı yayınlamıştır. Aynı yıllarda sosyal bilimler konusunda ise 1934'te 594 ve 1935'te 678 adet yayın yapılmıştır. Pozitif bilimlerde 1934'te 76, 1935'te ise 61 adet yayının olduğu görülmektedir. Bu verilere göre, 1930 ortalarında Türkiye'de sosyal bilimlerin düşünce hayatımızda önemli bir konumu olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle, Türkiye'de araştırma ve incelemeler çoğunlukla toplumsal konular hakkındadır. Hasan Â. Yücel, bunun nedeninin Türkiye'nin geçirdiği sosyal değişim olduğunu belirtmiştir. Yücel'e göre, "Cumhuriyet devrine tamamiyle lâyik bir cemiyet olarak giren Türk milleti herşeyden önce müsbet ilimlere dayanan bir varlık olmalıdır."⁹⁶

Hasan Âli Yücel, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde 1946'ya kadar Maarif Vekilliğinde bulunmuştur. Yücel'in bakanlığı döneminde Türkiye'nin kültür ve düşünce hayatında önemli atılımlar olmuştur. Atatürk'ten sonra tarih anlayışında ve yazımında yeni yönelimler ve önemli değişimler de söz konusu dönemde başlamıştır. Atatürk döneminin sonlarına doğru Peyami Safa, önce "Cumhuriyet" gazetesinde tefrika olunan ve sonra kitap halinde yayınlanan "Türk İnkılâbına Bakışlar" adlı eserinde Kemalizm'i "bir tarih, kültür ve medeniyet hamlesi" şeklinde nitelemiş ve bunun "yalnız iktisadî, siyasî ve hukukî bir merhaleden ibaret olmadığını" açıklamıştır. Safa'ya göre, "yeni Türk tarih görüşü ve onun dilde ifadesinden başka bir şey olmıyan Türk dili hareketi, inkılâbın milliyet ve medeniyet prensiplerini daha derin bir kökte birleştirmek iradesinden" doğmuştur. Yine Safa'ya göre, "bugüne kadar Türk inkılâbına dair yazılan kitapların hepsi din, kültür ve medeniyet bahislerini fazla kurcalamadan geçen birer hukukî ve siyasi tarih notudurlar". Safa, söz konusu eserinin 1950'de yapılan ikinci baskısına yazdığı önsözde 1938'de Türk Devrimi'ne bakışlarının dönemin pozitif bilimler yönündeki yoğun ilgisini yansıttığını, fakat yeni dünyanın mistik cereyanlarının dikkat çekici olduğunu açıklamıştır⁹⁷. Dolayısıyla Peyami Safa'nın şahsında Türk tarih anlayışında

⁹⁶ Hasan-Âli Yücel, *Pazartesi Konuşmaları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1937, s.100-104.

⁹⁷ Safa, s.9, 13, 207.

1938 ile 1950 arasında pozitivismden idealizme uzanan bir değişim süreci yaşandığı anlaşılmaktadır.

Atatürk'ten sonraki dönemde Türk tarih anlayışındaki değişimleri belirleyici etkenlerden birinin Türkiye'nin Batı ittifakına yönelişi olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Türkiye'nin, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve 1935'te İngiltere ve Fransa ile Akdeniz'in güvenliği konusunda ittifak anlaşmalarına katılması, İkinci Dünya Savaşı yıllarında izleyeceği dış politikasını belirleyici etkilerde bulunmuştur. Türkiye'nin, Mayıs 1939'da İngiltere ve Fransa ile "üçlü ittifak" yapması, 1939-1945 yılları arasındaki savaşan taraflara karşı politikaları açısından belirleyici olmuştur. Türkiye, 1945'ten sonra Batı ittifakı yanında yer aldığını açıkça göstermiştir⁹⁸. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi tarih anlayışındaki değişimlerin pekiştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu değişim, Türkiye'de Osmanlı tarihi incelemelerindeki artışta somutlaşmaktadır.

Bir tarih ideolojisi olarak Batı Oryantalizmi ile Türklerin uluslaşma sürecinin tarih ideolojisi arasındaki çatışmanın odak noktasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu sorunsalı bulunur. Prof.Dr. Berktaş'a göre, bu konu etrafındaki tartışmalar 1930'lu yılların sonlarına, hatta 1940'lara kadar uzanan bir dönemin ağırlık noktasını oluşturur. Bu tartışmalarda uzun süre (kırk yıl) önemli derecede belirleyici etkisi olan, üstelik tarih yazımında bir Osmanlı Ekolu yaratan tarihçi Fuat Köprülü'dür. Köprülü'nün 1939'da üniversiteden ayrılarak faaliyetlerini siyasi hayatta yoğunlaştırması ve öğrencilerinin onun ekolüne layıkıyla sahip çıkmamaları Türkiye'de milliyetçi tarihçiliğin bilimsellikten uzaklaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra, Berktaş'a göre 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin dış politika yönelimleri ve ülkenin sanayileşmesinin beraberinde getirdiği sorunlar tarih anlayışında Ortaçağ'ın ön plana geçmesine neden olmuştur⁹⁹.

Prof.Dr. Şerif Mardin, 1950'de yayınlanan bir makalesinde, 1930'lu yıllarda Türk tarih yazımının önemli oranda Türklerin eski dönemler tarihiyle ilgili olduğunu ve Türkiye'de Osmanlı tarihi üzerine incelemelerin 1940'lı yıllarda yoğunluk

⁹⁸ İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)," *Belleter*, C.XLV/1, No.177 (Ocak 1981), s.95-157.

⁹⁹ Halil Berktaş, "Tarih Çalışmaları," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, der. Murat Belge, 9.C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s.2468-2469.

kazandığını belirtir. Mardin'e göre bunun nedeni, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ilk etkisinin negatif yüklemeleri olan bir aktivitede görülmesidir: "Osmanlı kültürü ve Osmanlıcı ideallerden uzaklaşma çabası". Ona göre, "30'larda ve 40'larda Türkiye Cumhuriyeti'nin kaynaklarını inceleyen bilimsel tek bir çalışma çıkmamıştır. Türk Devrimini Araştırma Enstitüsü, Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili doküman koleksiyonları hazırladı ve sınırlı bir açıdan birkaç monografi yayınladı, ancak bu sahayı bir bütün olarak inceleyen kayda değer bir araştırma yayınlamadı"¹⁰⁰. Cumhuriyet tarihini konu alan belge yayınları 1942'de Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü kurulmadan önce Hasan Âli Yücel'in Maarif Bakanlığı döneminde yapılmıştır.

Hasan Âli Yücel, kültürde hümanizma hareketinin devamı ve "mili tarih zihniyeti"nin açılımına yönelik olarak Haziran 1941'de "Tarih Vesikaları" dergisinin yayınlanmasına öncülük etmiştir. Yücel, bu derginin yüksek tarih öğretimine orijinal malzeme temin edeceğini ve bunun kültür esaretinden kurtuluşumuzun başlangıcı olacağını belirtiyordu. Yücel, söz konusu dergide belge yayına öncelik verilmesini "bir taraftan bugünkü varlığımızın realitesini arar ve tesbite çalışırken diğer cihetten dünümüzün bütün izlerini aydınlığa çıkarmak cehtindeyiz" şeklinde açıklamıştır¹⁰¹. "Tarih Vesikaları", bir yıllık yayın hayatında altı sayı çıkmış ve dergide önemli belgeler yayınlanmıştır. Dergide, en eskisi 1366 ve en yenisi 1941 tarihli, 7'si Türk Kurtuluş Savaşı tarihine, 58'si Yeniçağ Osmanlı Tarihine ilişkin olmak üzere 65 adet orijinal belge yayınlanmıştır. Yücel'e göre bu girişim, "millî kültür tarihimizde vesika neşretmek ve işlemek bakımından ilk resmî hareket"¹⁰² tir. Söz konusu derginin yedinci sayısı ise 1923 Lozan Antlaşması'na ayrılmış ve bu antlaşmaya ilişkin özgün belgeler yayınlanmıştır¹⁰².

Maarif Vekâleti'nin öncülüğündeki bu gayretler, dönemin kültür siyaseti çerçevesinde resmi tarih anlayışını etkilemiştir. Klasik Yunan Çağı uzmanı Doç.Dr. Arif Müfit Mansel, siyasi iktidarın ve aydın çevrenin de desteğiyle hazırladığı orta öğretim tarih ders kitaplarında hümanist düşünceye önemli bir yer vermiştir. Fransız Türkoloğu Etienne Copeaux'a göre, Yunan, Latin ve Batı klasiklerinin Türkçe'ye

¹⁰⁰ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*. İstanbul, İletişim Yayınları, 1991. s.291-296.

¹⁰¹ *Tarih Vesikaları*, C.II, No.1 (Haziran 1941), s.1-2.

çevrilmesi ve yayımlanması sonucunu veren Klasikler Hareketi böylece başlamıştır. Bu sıralarda, Anadolu kültürünün gerçek kaynağını Grek-Latin uygarlığında gören ve Türklerin etnik geçmişini değil, Anadolu tarihini önemseyen yeni bir akım ortaya çıkmıştır¹⁰³. Bu akım, Türkiye'nin kültürel kökenleri açısından Anadolu'yu temel alıyordu ve bunun başlıca temsilcileri arasında Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyuboğlu ve Azra Erhat bulunuyordu¹⁰⁴.

Sabahattin Eyuboğlu, 1955'te bir tarih soruşturmasına verdiği yanıtta ülkemizde tarih çalışmalarının Türk tarihinden çok Türkiye tarihi yönüne çevrilmesi gerektiğini belirtiyor ve şöyle devam ediyordu¹⁰⁵: "Daha yabancı gibi, afallaya afallaya dolaşyoruz kendi yurdumuzda. Tarih kitaplarımız hâlâ, yaşadığımız gerçeğin yanından bile geçmemiş kuru gürültülerle dolu. Onları da bilelim ama, insaf, kitaplarımızın çoğu, çoğumuzun gelmişini, geçmişini anlatsın." Eyuboğlu'nun tarih soruşturmasına bu yanıtı 1950'lerin ortalarında yeni tarih arayışlarının bir yansıması olarak kabul edilebilir. Onun bu ifadesi, hümanist aydınların beklentilerini dile getirmektedir. Bununla birlikte, aynı yıllarda Türkiye'de tarihçiliğin de yeni yönelimler, açılımlar ve değişimler içinde olduğu görülmektedir.

Anadolucu aydınlardan Azra Erhat gerek yakın gerekse uzak zamanlar tarihinin anlaşılması açısından tarih öğretiminde üzerinde yaşanan topraklarda inceleme gezilerine çıkılması gerektiğini açıklar. Erhat, ülkemizde öğrencilerin tarih derslerini sevmemesinin başlıca nedeni "tarihin yaşanmaması olduğunu belirtir ve bunu şöyle anlatır¹⁰⁶: "Tarihtekiler, bir zamanlar bizim gibi yaşamı yaşamış kişiler; ister kral, padişah, savaşçı kahraman ya da er kişi olsun, bizim gibi insanlar hepsi; kılığı kıyafeti, dili sözü sazı bizden ayrı da olsa bizden pek ayrı değil. Ama işte onun yaşantısını kavrayabilmemiz için bir çaba göstermemiz gerek, bir gözle görme, bir imgelemde yaşatma çabası. Onu yaptın mı canlanır tarih, çok da meraklı bir konu olur, çünkü sen bugünkü dar çerçeven içinde değil, yüzyılların akıntısı içinde çok renkli cıvıl cıvıl bir yaşantı yaşamış olursun."

¹⁰² *Tarih Vesikaları*, C.II, No.7 (Haziran 1942), s.1-2

¹⁰³ Copeaux, s.55.

¹⁰⁴ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s.158-159.

¹⁰⁵ Eyuboğlu, s.196.

¹⁰⁶ Azra Erhat, *Homeros (Gül İle Söyleşi)*, Ankara, Kültür Yayınları, 1999, s.22-23.

Azra Erhat'ın tarih öğretiminde izlenmesi gerektiğini belirttiği yukarıdaki görüşleri hümanist tarih anlayışının ürünüdür. Bu tarih anlayışında ve bunun öğretiminde empati yöntemiyle hareket edilmesi dikkat çekicidir. Günümüz tarih öğretiminde empati metodunun önemli işlevleri ve sonuçları bulunmaktadır. Bu yöntem, Batılı tarih öğrencisinin demokrat ve insancıl bir karakter kazanmasında önemli katkılar sunmaktadır. Ülkemizde de tarih öğretiminde, Anadolu'nun merkez alınması ve hümanist bir yaklaşım sergilenmesi olumlu sonuçlar verebilir. Bunun yanı sıra tarih öğretiminde siyasal konulardan ziyade kültür ve uygarlık konularına öncelik verilmesi sözü edilen yaklaşımı pekiştirebilir.

Prof.Dr. Halil İnalçık, 10 Eylül 1953'te Princeton'da "İslam Kültürü Üzerine" konulu kolokyuma sunduğu bir tebliğde, Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki dönemde her reform hareketinin milliyetçilik duygusunun ilhamıyla yapıldığını ve Atatürk'ün İslami dönem öncesi Türk tarihine büyük önem verdiğini belirtmiştir. İnalçık, bu tarih görüşünün 1932 ile 1949 arasında okullarda okutulduğunu, fakat Atatürk'ün ölümünden sonra, Yunan ve Latin klasiklerinin çevrildiğini ve bunların hümanist akımın da etkisiyle orta öğretim müfredat programına eklendiğini açıklar. Bu arada, 1939'da Maarif Vekâleti'nin "Encyclopedia of Islam"ın Leiden baskısını Türkçe'ye çevirmeye karar vermesi ve 1949'da İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılması Türkiye'de İslam tarihi yazımı açısından önemli gelişmelerdir. İnalçık'a göre, 1953'te Türkiye'de İslam tarih yazımı konusunda üç sorun bulunmaktadır: 1. İslam tarihi üzerine çalışmaları siyasi görüşler şekillendirmektedir, 2. Muhafazakâr ve gelenekçi yazarlar İslam tarihiyle ilgilenen Batılı tarihçilerin metodolojisini genellikle reddetmektedirler, 3. Modern aşırı milliyetçilik duygusu bazen İslam toplumları tarihinin organik bir bütün olduğu gerçeğini gözden kaçırmaktadır. İnalçık'a göre, İslam tarihi üzerinde çalışan Batılı bilginlerin yönteminin esas olarak bilimsel ve nesnel olduğu gerçeği teslim edilmelidir¹⁰⁷. Bu sıralarda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda İngiltere'nin temsil ettiği geleneksel Avrupa Oryantalizmi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Şarkiyatçı kurumlar öncülüğünde

¹⁰⁷ Halil İnalçık, "Some Remarks on the Study of History in Islamic Countries," *The Middle East Journal*, Vol. VII, No.4 (Autumn 1953), s.451-455.

devam ettirilme sürecine girmiştir¹⁰⁸. Aynı sıralarda Türkiye’de tarihçilik, çeşitli tarih görüşlerinin 1945’ten sonraki gelişimiyle çeşitlilik arz etmektedir.

Prof.Dr. İlber Ortaylı’ya göre, “Kemalist dönem, tarihçilikte bir tartışma ortamının doğduğu, bu arada ciddi tarihçiliğin de aşamalar yaptığı bir dönemdir.” Bu dönemde, “Kadro” dergisi resmi tarih görüşünden farklı bir tarih tezini sergilediği gibi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri de Fuat Köprülü çevresinde “Osmanlı Ekolü”nü geliştiriyorlardı. Bu ortamda, 1930’larda Türkiye’de tarihe karşı yaygın bir ilgi oluşmuş ve bu alaka 1960’larda yeniden canlanmıştır¹⁰⁹. Bu yeni dönemde, Türk tarih yazımında Marksist tarih görüşünün güçlü bir şekilde ortaya çıktığı görülür. Türkiye’de tarih yazımında Marksist tarih anlayışı ve yazımının, 1910’lu yıllardan itibaren varolmuş olmasına karşın, popülerlik kazanması 1960’tan sonraki dönemde olmuştur. Bunun nedeni, Türkiye’nin 1960’lı yıllarda sosyal yapısında ve düşünce hayatındaki etkenlerle açıklanabilir.

Marksist tarih anlayışında, esas olarak Türkiye’nin pre-kapitalizminin nasıl karakterize edilebileceği ve ülkenin geri kalmışlığı üzerinde içsel etkenlerin mi, yoksa dışsal faktörlerin mi belirleyici etkide bulunduğu konularına yanıtlar aranıyordu. Bu sorulara verilen yanıtlar arasında zorunlu bir ilişkinin varsayılması Türkiye’nin geri kalması üzerindeki tartışmalar açısından önemli sonuçlara neden olmuştur. Bu sonuçlar, “Asya Üretim Tarzı” (AÜT) ve “Feodal Üretim Tarzı” (FÜT) yaklaşımlarıyla Osmanlı İmparatorluğu’nda üretim biçimlerinin irdelenmesi ve Marksist tarihçilerin birçok fraksiyonlara ayrılması şeklinde görülür. AÜT’ün önemli isimleri arasında Sencer Divitçioğlu, Asaf Savaş Akat, Çağlar Keyer bulunuyordu. Berktaş’a göre bu aydınlar, Batı feodalizmi hakkında bütün tezlerini Ömer Lütfi Barkan aracılığıyla Coulanges, Pirenne, Secbahl, Waitz, Dopsch gibi Batılı tarihçilerin 1850-1925 dönemi Avrupa Ortaçağ tarih yazımının formalist karakter taşıyan yaklaşımlarını izlemişlerdir¹¹⁰.

1960’lı yılların tarih yazımında tanınmış aydınlardan birisi de Kemal Tahir’dir. Romancı Kemal Tahir, fikir arkadaşlarıyla 1970’de bir düşünce dergisi

¹⁰⁸ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

¹⁰⁹ Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, s.108-112.

¹¹⁰ Berktaş, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s.2472.

çıkarmayı tasarlamıştır. Bu dergide kurumların, fakültelerin ve diğer kuruluşların okurlara duyurulamayan ve ulaştırılmayan yayınlarının kamuoyuna iletilmesine çalışılacaktı. Ayrıca, üniversitelerde mezuniyet tezlerinin Türkiye'nin kültür ve düşünce hayatı açısından incelenmesi düşünülmüştür. Kemal Tahir'e göre bu tezler, "fikir tarihimizin namuslu bir haritasını çizmek için bilinmesi zorunlu olan konulardır." Bu tezlerin sadece konuları bile çok anlamlıdır; çünkü, üniversite hocaları tarafından öğrencilere verildiğine göre, öğretim üyelerinin "Türkiye'nin ve dünyanın nesine merak ettikleri bu tezlerden belli olur." Üstelik, üniversite kütüphanelerindeki bu tezlerden orijinal ve önemli olanları bulunabilir¹¹¹. Bu tasarı, Kemal Tahir'in kısa süre sonra (1973) ölümü nedeniyle gerçeklik kazanamamıştır. Bu girişim, bilimsel tarihçiliğin geniş kitlelere tanıtılmasına ve topluma ulaştırılmasının gerekliliğini göstermektedir.

1960'lı yıllarda Türkiye'de tarihçilik popülerlik kazanmış ve bu ortamda sosyo-ekonomik tarih yazımı ön plana geçmiştir. 1960'lı yıllar tarihçiliği üzerinde 1930'ların Türk Tarih Tezi çalışmalarının pek fazla etkisi olmamıştır. Bununla birlikte, yine 1930'lı yıllarda "Kadro" dergisi çevresinde işlenen ve iktisadi ve sosyal konulara öncelik veren (özellikle İsmail Hüsrev Tökin'in "Türkiye Köy İktisadiyatı" adlı eseri) tarih görüşü, 1960'lı ve 1970'li yıllar tarihçiliğine kaynaklık etmiştir. 1960'lı yıllar tarih yazımı üzerinde çağdaşlaşma (modernleşme) kuramı ve kalkınma problemi derin etkilerde bulunmuştur. Çağdaşlaşma kuramıyla, daha çok kurumsal ve hukuksal reformlar ile bunlara direnç gösteren değerler sistemi ilişkisi inceleniyordu. Kalkınma problemiyle ise, sosyo-ekonomik incelemelerde alt yapı kurumları olan üretim şekilleri, üretim araçları, artık ürünün denetimi konularına öncelik veriyordu. Marx'ın teorilerini temel alan bu kuram, 1950'li yıllarda Amerika'da "Science and Society" dergisi bünyesinde başlayan "feodalizmden kapitalizme geçiş" tartışmalarının etkisiyle 1960'larda Fransa'da etkili olmuş ve oradan da Türkiye'ye geçmiştir¹¹².

Türkiye'de tarih anlayışları, bu çeşitlilik ortamında 1975'te Felsefe Kurumu'nca düzenlenen "Tarih Öğretimi" sempozyumunda tartışılmıştır. Bu

¹¹¹ İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1980, s.201-206.

¹¹² Nedim Yalansız, "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik" (basılmamış yüksek lisans tezi. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1996), s.7-18.

sempozyumda sunulan bildiriler çerçevesinde Atatürkçü Tarih Görüşü, Türkçü Tarih Görüşü ve Marksist Tarih Görüşü anlatılmıştır. Ord.Prof.Dr. Enver Ziya Karal'ın, Murat Belge'nin "Materyalist Tarih Görüşü" başlıklı bildirisinden sonra söylediği şu sözler ilginç bir saptamadır¹¹³: "Marksizmin, tarihin bir izah şekli olarak konuşulduğu bir toplantıda ilk defa bulunuyorum. Türkiye'de bundan evvelki, tarihle ilgili toplantılarda böyle bir izah şekli söylenmiş değildir." Doç.Dr. Mete Tunçay ise, ilk ve orta okullarda tarih öğretimini incelediği bildirisinde Atatürk'ün başlattığı "Milli Tarih" tezinin yoğunluk ve coşkusunun yarım yüzyıldır giderek azalmakla birlikte etkilerinin 1970'lerde sürmekte olduğunu ve ilkokuldan liseye doğru çıktıkça resmi tarih görüşünün yumuşatıldığını göstermiştir¹¹⁴. Bu sempozyumda temsil edilmeyen, fakat 1970'li yıllarda Kadir Mısıroğlu, Necip Fazıl, Mustafa Müftüoğlu gibi yazarların İslamcı tarihçiliği ve Aydınlar Ocağı çevresinde geliştirilen ve çoğunlukla Ahmet Arvasi'nin eserlerinde işlenen Türk-İslam Sentezci tarihçiliğin geniş kitlelere hitap ettiği bilinmektedir. Ancak, özellikle resmi tarihçilik alanında önemli dönüşüm ve değişimlerin 1980'den sonra gerçekleştiği görülmektedir.

1980'de yönetime gelen iktidar, Türk Dil Kurumu'nu ve Türk Tarih Kurumu'nu resmi bir daireye dönüştürmenin yanı sıra dil ve tarih konularının Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde yapılan çalışmalar kapsamına alınmasını sağlamıştır. Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde oluşturulan Özel İhtisas Komisyonu tarafından hazırlanan 1983 tarihli Milli Kültür Raporu'nda tarih ve dil konularının yeniden yorumlanması ve buna göre yapılandırılması öngörülüyordu. Dönemin resmi makamlarınca benimsenen ve uygulamaya konulan bu rapordan sonra, her üniversitede birer Türkoloji Enstitüsü, Milli Eğitim Bakanlığı'nda dille ilgili yeni bir birim, TRT'de bir Türk Dili Dairesi ve YÖK'te de bir Türk Dili Komisyonu kurulması kararı alınmıştır. Bu raporda, üniversiteler bünyesinde tarih alanında araştırma merkezleri kurulması, okullarda tarih öğretiminin "milli kültüre uygun olarak düzeltilmesi ve onarılması" öneriliyor ve "milli tarih anlayışı" ön plana çıkarılıyordu. Bu tarih anlayışı, "Türk tarihinin bölünmezliği ve bütünlüğü" esasına dayanıyordu. Söz konusu raporda, "Türkiye'de tarih araştırmaları milli birlik, bütünlük, milli gurur ve dış kültür saldırılarına karşı bizi koruyacak olan tek

¹¹³ *Felsefe Kurumu Seminerleri*, s.460.

kaynaktır” deniliyordu¹¹⁵. Bu tarih anlayışı, 1970’de kurulan Aydınlar Ocağı’nda geliştirilmiş olan “Türk-İslam Sentezi” düşüncesinin ürünüdür.

27 Mayıs 1960’tan sonra ortaya atılan “akademi” önerisi ile Türk Tarih Kurumu’nun kapatılması ve yeni bir statüye kavuşturulması hedeflenmişti. Bu öneriyi ortaya atanlar, bunun olmayacağını anlayınca, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nü kurdular. Bu enstitü, kuruluşundan itibaren İç Türkler ve Dış Türkler tarzında bir tutum sergilemiş ve Türk Tarih Kurumu’na karşı tavrı ile Atatürk’ün “ülkü ve kültür birliği” projesini de engellemiştir. Türk Tarih Kurumu’na karşı ikinci büyük saldırı 1970 yılında yapılmıştır. Bu hücum, Ajans-Türk adlı bir basımevinin Türk Tarih Kurumu’na ticari nedenlerle sataşması ile ortaya çıkmış ve tartışma TBMM’ne kadar yansımıştır. Bundan sonra kurum aleyhinde faaliyetler giderek artmıştır. Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ile birlikte, 1982 Anayasası’nın 234. maddesi ile kurulan Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu’na bağlanmış ve böylece kapatılmıştır. Türk Tarih Kurumu için yeni bir yasa (2876 sayılı) yapılmış ve buna göre kurum üyeleri yeniden oluşturulmuş ve kurumun çalışma programı saptanmıştır. Bu yeni dönemde, Ord.Prof.Dr. Ekrem Akurgal gibi Türkiye’nin dünya çapında tanınan seçkin bilim adamları Türk Tarih Kurumu üyeliğine yeniden seçilmemiştir¹¹⁶.

Türk Tarih Kurumu’nun 1982’de yeniden yapılandırılması 1980’li ve 1990’lı yıllarda tarih anlayışımızın da özelliklerini açıklayıcı niteliklere sahiptir. İkinci Meşrutiyet döneminden sonra 1940’lardan başlayarak Türkiye’de bütün muhalif akım ve fikirlerin tekrar seslerini duyurmaya başlamaları ile birlikte gayri resmi popüler tarihçilik de sesini duyurmaya başlamıştır. Dr. Gökhan Çetinsaya’ya göre popüler tarihçilik 1950’li ve 1960’lı yıllarda doruk noktasına ulaşmış ve akademik tarihçiler de bu yaygın tarih yazımında ele alınan konuları 1960’lı ve 1970’li yıllarda bilimsel tarzda incelemeye özen göstermiştir. Bu konuların başında, II. Abdülhamit dönemi üzerinde çeşitli tarih görüşlerinin söylemleri gelmektedir. Çetinsaya’ya göre, Türkiye’de tarih yazımı alanında önemli sorunlardan biri, “tarihin bir iman/inanç alanı, bir kutsal alan olarak algılanması, kültürel-politik kimliğin bir parçası olarak

¹¹⁴ A.g.e., s.284.

¹¹⁵ Bozkurt Güvenç ve diğ. *Türk-İslam Sentezi*, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1991, s.179-186.

¹¹⁶ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.38 (Şubat 1987), s.52-53.

görülmesi ve kendi dünya görüşümüzü ispat etmede bir araç olarak kullanılması”dır¹¹⁷. Çetinsaya’nın söz konusu saptamaları birçok Türk tarihçisi tarafından da benimsemekte ve bunların kimileri etraflıca işlenmektedir.

Dr. Oktay Gökdemir, Türkiye’de bir bütün olarak sosyal bilimlerin genel durumunun pek de iyi durumda olmadığını, bu bağlamda tarihçiliğin akademik bir disiplin olarak belki de en sorunlu alanlardan birini oluşturduğunu açıklamıştır. Gökdemir’e göre, bunun nedenleri arasında 20. yüzyılda Türkiye’de modern tarihçiliğin oluşumu sırasındaki zaafı ile tarihçilerin içinde buldukları kültürel ve sosyal ortamın ve koşulların önemli etkileri vardır. Örneğin, siyasi gelişmeler ve etkenler tarihçileri derinden etkilemekte ve tarihçinin bir “devlet memuru” olarak görülmesi bu etkileri pekiştirmektedir. Tarihçilerin sosyal kökenleri ve kültürel çevresi de onların çalışma konularını belirleyici etkilerde bulunmaktadır. Dr. Gökdemir’e göre, Türkiye’de akademik tarihçilik, son yıllarda Genel Türk Tarihi’nden Osmanlı ağırlıklı bir Türkiye Tarihi yönünde bir gelişme göstermektedir¹¹⁸.

Bununla birlikte, Türkiye’de çeşitli ülkelerin tarihleriyle ilgilenen yetkin tarihçiler de yetişmiştir. Türk tarih yazımında başka ülkelerin tarihlerine karşı gösterilen yakın ilginin sonucu bilim dünyasında takdirle karşılanan eserlerin verilmesi Türk tarih yazımı açısından olumlu bir gelişmedir. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünden Prof.Dr. Selçuk Esenbel’in Japon tarihi üzerine çalışmaları buna örnektir. Buna benzer örneklerin çoğalması Türkiye’de karşılaştırmalı tarih yazımı açısından önemli bir adımdır. Yine de, Türkiye tarihinin dünya tarihinin bir parçası olarak değerlendirilmesinin, tarih yazımında modern tarih metodolojisinin yakından izlenmesinin ve benzeri gelişmelerin Türk tarihçiliğinin gelişimine önemli katkıları olacaktır¹¹⁹. Kısaca, çeşitli vesilelerle Türkiye’de tarihçiliğin gelişimi ve önünün açılması yönünde açıklanan düşüncelerin değerlendirilmesi Türkiye’de tarih

¹¹⁷ Gökhan Çetinsaya. “ ‘Abdülhamid’i Anlamak’: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış,” *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s.138-140.

¹¹⁸ Oktay Gökdemir, “Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliği,” *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, s.148-150.

¹¹⁹ İlber Ortaylı *İle Tarihin Sınırlarına Yolculuk*, haz. Mustafa Armağan, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2001.

anlayışının ve tarih yazımının modern ölçütlere daha fazla ulaşmasını hızlandırıcı etkilerde bulunabilir.

Türkiye’de günümüz tarih anlayışları kendi tarih yazımlarını kurumsal açıdan da örgütlü hale getirmişlerdir. 1980’li yıllarda İstanbul’da kurulan Tarih Vakfı günümüzde Türkiye’de alternatif tarih yazımının öncüsü durumundadır. Yine 1960’lı yıllarda Ankara’da kurulan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk tarih yazımında milliyetçi anlayışın en önemli isimlerini bünyesinde toplamıştır. Bunlardan başka, İstanbul’da kurulan Osmanlı Araştırmaları Vakfı Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun 700. yılında kamuoyunda yakından tanınmıştır. Türk Tarih Kurumu ise, son yirmi yıldan beri siyasi gelişmelerin etkisinde yeniden şekillenmiş olmakla beraber, Türkiye’de akademik tarihçilik açısından önemli bir araştırma merkezi olma konumunu korumaktadır. Bunlar dışında tarih yazımı ise, halkımızın popüler tarihe ilgisinin de bir sonucu olarak, siyasi ve sosyal gelişmelerin etkileriyle düşünce hayatımızın yaygın tarih anlayışını şekillendirmeye devam etmektedir. Ülkemizde son yıllarda edebiyat ve sanat eserlerinden sonra en çok okunan kitapların tarih konusunda olması ve bu arada tarihsel romanın son derece popülerlik kazanması anlamlıdır. Kısaca, Türkiye’de insanların tarihe ve özellikle edebi türdeki tarih eserlerine karşı ilgisi artmaktadır.

SONUÇ

Türkiye’de modern tarih anlayışının oluşumunda II. Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemleri önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu gelişmeler, Tanzimat’tan itibaren yoğunluk kazanan modernleşme hareketleri ile geleneksel Osmanlı tarihçiliğinin etkisinde ortaya çıkmıştır. Özellikle, II. Meşrutiyet dönemindeki sosyal, siyasal ve kültürel değişimler ile Batılı yöntem ve yaklaşımların düşünce hayatımız üzerindeki etkileri, Türkiye’de modern tarihçiliğin gelişimine temel oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde ise, Kurtuluş Savaşı’nın kültür hayatımızdaki etkileri ile Türk Devrimi’nin düşünsel boyutları ve Atatürk’ün tarihe olan yakın ilgisi yeni bir tarih anlayışının oluşumunu beraberinde getirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında tarih yayınlarında önemli bir artış olmuştur. Bu artışın nedenlerinden birisi, II. Abdülhamit saltanatının en baskıcı döneminde (1900-1908) özellikle Türk tarihini konu alan yayınların sansüre uğramasıdır. Söz konusu dönemde, imparatorlukta Türkçülük düşüncesi yönündeki faaliyetlere sınırlamalar getirilmiş ve Türk tarihini konu alan kitapların yayınlanması denetim altına alınmıştır. Üstelik, özellikle 1895’ten itibaren felsefe ve tarih dersleri öğretimden kaldırılmaya ve bu konulardaki yayınlar sıkı bir kontrole tabi tutulmaya başlamıştır. Bu dönemde felsefe özgür düşüncenin, tarih ise devrimci hareketin simgeleri olarak görülüyordu. Bu nedenlerle, 1908’de “Hürriyetin İlanı”ndan sonra tarih ve felsefe yayınlarında adeta bir patlama olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde, Türkiye’de tarih ve felsefe arasında verimli bir ilişki kurulamamış, dolayısıyla tarih felsefesi ve tarih metodu konusunda modern gelişmeler yakalanamamıştır.

1908’de Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte, Osmanlılık siyaseti yeniden uygulamaya konulmuş, tarih yazımı ve tarih anlayışı da yeni bir evreye girmiştir. 31 Mart İsyanı’nın bastırılmasından sonra, Mayıs 1909’da Padişah Mehmet Reşat’ın isteği üzerine Tarih-i Osmanî Encümeni’nin kurulması gündeme gelmiştir. Tarih-i Osmanî Encümeni, padişahın himayesinde resmen Kasım 1909’da kurulmuş ve “mükemmel bir Osmanlı tarihi” yazmakla yükümlü kılınmıştır. Bu encümenin oluşumunda, Avrupa tarzında bir akademi kurma düşüncesinin de önemli etkileri olmuştur. Fakat, Türk Tarih Encümeni başkanı Abdurrahman Şeref Efendi aynı zamanda vakanüvislik görevinde bulunuyordu ve encümen bilimsel-özerk bir

statüden yoksundu. Bu nedenler encümenin, pratik amaçlar ve güncel etkiler nedeniyle akademik bir nitelik kazanamamasına ve siyasi gelişmelere paralel bir gelişim süreci içine girmesine neden olmuştur. Bu süreçte ağırlıklı olarak, Türkçülük düşüncesi, Türkiye’de tarih anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle 1913’ten itibaren Türkçülük akımının İttihat ve Terakki siyaseti üzerinde ağırlık kazanması, tarih anlayışında romantik niteliklerin belirginleşmesini beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de milliyetçi tarih yazımının oluşumunda Batılı Türkologların eserlerinin önemli yeri vardır. Avrupa’da Türkoloji, Oryantalizm çalışmaları bünyesinde oluşmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya’da bağımsız bir araştırma alanı haline gelmiştir. Türkiye’deki Türkoloji çalışmaları ise, Türkçülük hareketinin oluşumuna paralel olarak, özellikle Paris’te ve Londra’da bulunan Jön Türklerin ve Rusya’dan İstanbul’a gelen Türk-Tatar kökenli aydınların çalışmalarıyla başlamıştır. Ülkemizde Türkolojinin gelişimi, akademik kurumlarda değil, siyasal ve kültürel çevrelerde gerçekleşmiştir. Bu nedenle, ülkemizde tarihçiliğin gelişimi üzerinde romantik özelliklerin önemli etkileri olmuştur. Bu durum, Türkiye’de tarih anlayışının uzun süre romantik niteliğini sürdürmesine ve etkilerinin günümüze kadar ulaşmasına yol açmıştır. Bu etkinin oluşumu açısından 1915’te kurulan Encümen-i Tetkik’in önemli yeri vardır.

Encümen-i Tetkik, 1913 yılında kurulan Türk Bilgi Derneği’nin devamı niteliğinde bir kuruldur. Türk Bilgi Derneği ise, 1908’de kurulan Türk Derneği’nin devamıdır. Bu nedenle, 1915’te Ziya Gökalp’in düşünceleri çerçevesinde ve Fuat Köprülü’nün gayretleri sonucunda kurulan Encümen-i Tetkik, Türkiye’de Türkçülük hareketinin kültürel kurumlarda ve özellikle üniversite bünyesinde yaygınlaşmasının ilk örneklerinden birisidir. Bu encümen, kuruluş önergesinde “Türkiyat (Türkoloji) Encümeni” adıyla anılıyor ve encümenin Türkçülük düşüncesi yönünde çalışmalar yapacağı açıklanıyordu. Encümenin ismi, dönemin Meclis-i Vükelası tarafından Encümen-i Tetkik olarak belirlenmiştir. Encümen-i Tetkik, yayın organı olan “Milli Tetebbular Mecmuası”nda eski Türk eserlerini konu alan incelemelere ve araştırmalara yer vermiş, bu çerçevede eski Türk kültür varlıklarını tanıtmaya ve yayınlamaya öncelik tanımıştır.

Eski Türk kültür eserlerini yayınlama çalışmalarının Türkiye’de tarihçiliğin gelişimi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu yayınların(örneğin Divan ü Lûgati’t-Türk), Türk tarih yazımında birincil kaynakların kullanımı açısından yadsınamaz bir yeri vardır. Bunun yanı sıra, bu eserleri yayınlama çalışmalarında bulunmuş kişilerin(örneğin Kilisli Rıfat Bilge) de bilimsel tarih yazımının gelişimine değerli katkıları olmuştur. Eski Türk eserlerinin yeniden basımları konusunda tarihçiler arasındaki tartışmalar da ülkemizde tarihçiliğin gelişiminin göstergesi olarak kabul edilebilir. Söz konusu çalışmalar açısından 1924’te Darülfünun bünyesinde bir araştırma merkezi olarak kurulan ve 1939’a kadar Fuat Köprülü’nün yönetiminde etkinlik gösteren Türkiyat Enstitüsü’nün önemli işlevleri olmuştur.

Fuat Köprülü, akademik kariyerine 1913’te Darülfünun’da Türk Edebiyatı Tarihi müderrisliği ile başlamış, uzun yıllar üniversitede Türk tarihi ve Türk edebiyatı alanlarında modern ölçütlerde ürünler vermiştir. Köprülü, Türk kültür hayatında da önemli işlevleri olmuş bir düşünce adamıdır. Köprülü’nün renkli kişiliği, düşünce ve kültür hayatımızda onun “Köprülü Mektebi” adında bir tarihçilik ekolü yaratmasını beraberinde getirmiştir. Onun sosyal bilimler alanında, özellikle tarih ve edebiyat konularında modern bilimsel gelişmeleri ısrarla izleyen ve bunun Türkiye’de yerleşmesine çalışan pozitivist kültür adamı kimliği, Atatürk’ün de yakın çevresinde bulunmasının nedenlerinden birisidir. Köprülü, Atatürk önderliğindeki tarih ve dil çalışmalarında yer almış, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu üyesi olarak görev yapmıştır. Ayrıca Köprülü, Türkoloji konusunda yetkin birisi olarak uluslararası platformlarda Türkiye’yi başarıyla temsil etmiştir.

Atatürk önderliğinde tarih çalışmalarının, Kurtuluş Savaşı’nın kültür alanındaki uzantısı olduğu söylenebilir. Bu savaşın antiemperyalist, ulusalcı ve devrimci niteliklerinin Atatürk’ün öncülüğündeki tarih çalışmaları ile yeni tarih anlayışı (Türk Tarih Tezi) üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu tarih anlayışının ve bu yöndeki çalışmaların “medeniyet ve insanlık” kavramları üzerinde yoğunlaşması ve kapitalist dünyanın bir buhrana sürüklendiği yıllarda oluşması anlamlıdır. Buhran yılları, aynı zamanda Türk Devrimi’nin yeni yönelimler ve atılımlar içinde bulunduğu bir evredir. Bu nedenle, Türk Tarih Tezi’nin oluşumu gerek evrensel gerekse ulusal etkenler çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Bu tarih anlayışı,

Türkiye’de yeni bir dünya görüşü yaratacak nitelikte özellikleri olan bir yaklaşımlar bütünüdür.

Türk Tarih Tezi, Türklerin insanlık tarihinde ve medeniyet dünyasındaki önemli konumunu açıklayan bir düşüncedir. Bu düşünce oluşumunun ilk belirtileri Kurtuluş Savaşı yıllarında görülür. Bu yıllarda, Anadolu’nun en eski kavimlerinin Türklerle akraba oldukları ve Türklerin dünyanın ilk medeni uluslarından olduğu açıklanmıştı. Bu açıklamada, özellikle Anadolu’nun tarihsel olarak Türklerin öz yurdu olduğu ve onlardan sonra gelenlerin işgalci durumda buldukları vurgulanmıştı. Bu tarih anlayışı, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra ancak 1920’li yılların sonlarında yeni koşulların ve gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan Türk Tarih Tezi’nin de temelini oluşturur. Türk Tarih Tezi, Türkiye’nin dünyadaki konumunu yeniden belirleme çabaları ve bu çerçevede yeni bir Türk kimliği arayışları sırasında sistemli bir oluşum sürecine girmiştir.

Türk Tarih Tezi’nde Türklerin medeniyete hizmetleri konusunun önemli yeri vardır. Bu teze göre Türkler, anavatanları Orta Asya’da dünyanın ilk medeniyetini yaratmış, bunu dünyanın çeşitli yerlerine yaymış ve böylece bir dünya uygarlığının oluşumuna katkılarda bulunmuşlardır. Türklerin, Orta Asya’da büyük bir medeniyet yaratmalarında, oranın uygun iklim koşulları önemli bir etken olmuştur. Orta Asya’nın iklim koşullarının değişmesi ve zamanla kuraklaşması Türklerin dünyanın çeşitli bölgelerine göçmelerine neden olmuştur. Türklerin büyük bir medeniyet yaratmalarında beyin faktörü de önemli bir etkindir. Türk Tarih Tezi’nde Türklerin mental özellikleri lengüistik konusıyla açıklanmıştır. Türklerin medeniyet tarihindeki konumları açıklanırken özellikle prehistorik döneme vurgu yapılmıştır. Bu nedenle, tarih öncesi dönemin incelenmesinde prehistorya, antropoloji, jeoloji, arkeoloji gibi bilimlerin verileri kullanılmıştır. Dolayısıyla, Türk Tarih Tezi’nin oluşumuna ve gelişimine paralel olarak, o sıralarda Türkiye’de henüz layıkıyla tanınmayan sözü edilen bilimler de önemli bir atılım sürecine girmişlerdir.

Atatürk önderliğindeki tarih çalışmalarında çoğunlukla Batılıların eserlerindeki veriler ve bulgular kullanılmış, fakat bunlar yeni tarih anlayışının gerektirdiği yöntem ve yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, başta arkeoloji ve antropoloji bilimleri olmak üzere, Türkiye’de hümaniter (beşeri)

bilimler, Türk Tarih Tezi yönündeki çalışmaların Türk bilim adamları tarafından derinleştirilmesi gayretlerinin sonucunda dünya bilim çevrelerinde takdir edilen bir düzeye gelmiştir. Kısacası, Türk Tarih Tezi çalışmaları sayesinde Türkiye’de modern tarihçiliğin temelleri atılmıştır. Atatürk Türkiye’sinde, tarihçilerin içinde bulunduğu olumsuz koşullar bertaraf edilmiş ve modern araştırma merkezleri kurulmuştur. Örneğin, 1910’lu yıllarda modern bir devlet arşivi kurulamamış iken, 1930’lu yıllarda bugünkü arşivciliğin temelleri atılmıştır. Yine, Osmanlı döneminde modern bir kütüphane bile kurulamamış, Cumhuriyet devrinde başta Türk Tarih Kurumu ve Türkiyat Enstitüsü kitaplıkları olmak üzere ihtisas kütüphaneleri oluşturulmuştur. Özetle, Türkiye’de modern tarih yazımının gelişimi ve tarih anlayışının oluşumu açısından gerekli koşullar 1930’lu yıllarda yaratılmıştır.

Türkiye’de modern tarih anlayışının oluşumu, bilimsel düşüncenin gelişimiyle yakından ilişkilidir. Osmanlılarda bilimsel ve felsefi düşünce geleneğinin oluşmaması, Türkiye’de modern tarih anlayışının gelişimini de derinden etkilemiştir. Klasik Osmanlı düşüncesinde Batılı anlamda felsefi düşünce değil, teolojik (ilahi) nitelikli “hikmet” geleneği bulunuyordu. Dolayısıyla, modern tarih felsefesi ve metodu Osmanlı tarih yazarları tarafından yakından tanınmıyordu. Bu nedenle, Türkiye’de modern tarih anlayışının gelişimi açısından tarihçilerin düşünsel donanımı önemli bir etken olmuştur. Böylece, Türkiye’de tarih anlayışının gelişimi sürecinde, modern anlamda çeşitli tarih ekolleri oluşmamış, bunun yerine çoğunlukla ideolojik nitelikleri belirgin olan tarih görüşleri ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye’de Batıdaki gibi bilimler akademisinin olmaması, tarih biliminin gelişim sürecini de etkilemiştir. Bu alandaki eksiklikler, 1930’larda Türk Tarih Kurumu’nun ve Türk Dil Kurumu’nun kurulmasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bunlar aynı zamanda ulusal temeller üzerine kurulmuş olan Cumhuriyetin kültür kurumlarıdır.

İmparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde Türkiye’de tarih anlayışı siyasal, sosyal ve kültürel etkenlere paralel bir gelişim göstermiştir. Örneğin, II. Meşrutiyet döneminde tarih anlayışının gelişiminde en önemli etken, 1912-1913 Balkan Savaşı’ndan sonra İttihat ve Terakki’nin Türkçülük politikası izlemeye başlamasıdır. Bu politika, dönemin tarih anlayışını da etkilemiş ve 1913-1918 arasında Türkçü tarih anlayışı oldukça yaygınlık kazanmıştır. Türkçülük akımının etkisiyle, 1915 yılında Turancı tarih anlayışındaki aydınları bünyesinde toplayan

Encümen-i Tetkik kurulmuştur. Bu encümen, fikirleri İttihatçılar tarafından benimsenen ve uygulamaya konulan pozitivist düşüncedeki Ziya Gökalp'in sosyolojik yaklaşımları çerçevesinde oluşturulmuştur. Encümenin tarih anlayışı da Ziya Gökalp'in sosyolojik düşünceleri ile sosyal ve kültürel konulardaki düşünceleriyle uyum içindedir.

Türkiye'de tarih anlayışının değişimi, dönüşümü ve yönelimi sürecinde pozitivist düşüncenin özel bir yeri vardır. Pozitivist düşünce, Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı aydınlarınınca tanınmakla birlikte, özellikle Jön Türk düşüncesi ve İttihat ve Terakki politikası üzerinde etkili olmuştur. Ülkemizde pozitivist düşünceleriyle tanınmış Ziya Gökalp'in sosyolojik fikirleri İttihat ve Terakki'nin politikası üzerinde yönlendirici etkilerde bulunmuştur. Gökalp'in 1924'te ölümünden sonra da ülkemizde pozitivist düşüncenin ayrıcalıklı konumunu koruduğu görülür. Atatürk'ün sosyal, kültürel ve siyasal düşüncelerinde, tarih ve dil görüşünde pozitivistimin önemli yeri vardır. Türkiye'de modern tarihçiliğin gelişiminde de pozitivist aydınlar (örneğin Şemsettin Günaltay) ayrıcalıklı bir yere sahiplerdir.

Pozitivist düşüncedeki aydınlar Türkiye'de tarih anlayışının gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Onların bu katkıları, özellikle modernleşme ve milliyetçilik düşünceleriyle yakından ilgilidir. Şöyle ki, imparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde modernleşme çabalarına tarihsel dayanaklar aranmış ve bu amaçla, Türklerin medeniyet tarihinde önemli yerleri olduğu vurgulanmıştır. Bunda tarihsel bakımdan Türklerin çağdaş medeniyetle uyum içinde bir karaktere sahip olduğu ön plana çıkarılmıştır. Üstelik, çok eski zamanlarda büyük Türk uygarlıklarının kurulduğu veya büyük uygarlıkların oluşumunda Türklerin katkıları olduğu vurgulanmıştır. Atatürk Türkiye'si'nde çağdaşlaşma hareketlerinin yoğunluk kazanması tarih anlayışında uygarlık konusunun ön plana çıkmasına neden olmuştur. tarihçiliğin gelişimi açısından temel gelişmeler Atatürk Türkiye'si'nde olmuştur.

Türkiye'de modern tarih anlayışının gelişimi açısından Türk Tarih Kurumu'nun ve Türk Dil Kurumu'nun önemli yerleri vardır. Türk Tarih Kurumu'nun ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması yönündeki ilk fikirler 1920'li yılların ortalarında ortaya atılmıştır. Bu fikirler, Türkiye'de ulusal edebiyat dilinin gerekli olduğunun anlaşıldığı sıralarda, 1927'de gündeme gelmiştir. Aynı tarihlerde,

1927'de Türk Tarih Encümeni yeniden yapılandırılmış ve bir de Dil Encümeni oluşturulmuştur. Dil Encümeni, Latin harflerinin Türkçe'ye uyarlanması çalışmaları sırasında kurulmuş ve encümenin bu konuda önemli işlevleri olmuş, fakat daha sonra önemini yitirmiştir. Türk Tarih Encümeni ise, 1927'den sonraki yeni faaliyet döneminde etkin bir varlık gösterebilmiştir. Bu açıklamalar ışığında, Atatürk önderliğindeki tarih çalışmalarının 1927'de başlamış olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların, 1930'ların başlarında yeni bir tarih anlayışının oluşumunu hazırlamış olduğu söylenebilir.

Atatürk'ten sonra Türkiye'de tarih anlayışı siyasal ve sosyal gelişmeler ile ideolojik ve kültürel değişimlerin etkileri altında şekillenmiştir. Bu süreçte Türk Tarih Tezi'nin düşünce hayatımızdaki belirleyici konumu zayıflamaya, alternatif tarih görüşleri güçlenmeye ve giderek kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu ortamda alternatif tarihçilik, akademik tarihçilik karşısında daha popüler hale gelmiş ve ideolojik özellikleri ön plana çıkmıştır. Akademik tarihçilik ise, yeni araştırma metodlarının kullanımı sayesinde modern ölçütlere uygun hale gelmeye başlamıştır. Son zamanlarda ise, edebiyat alanında tarihsel roman türüne karşı ilgide önemli oranda bir artış görülmektedir.

Özetlersek, Türkiye'de tarih anlayışının nitelikleri modernleşme sürecindeki ideolojik yönelimlerle paralellik içindedir. Ulusal kimliğin oluşumunda önemli bir yeri olan tarih anlayışı, ülkemizin içinde bulunduğu siyasal, kültürel ve sosyal koşullarla karşılıklı etkileşim içinde bir gelişim göstermiştir. Bu süreçte, ulusal varlığın tarihsel konumunu saptama ve yeni bir dünya görüşü oluşturma çalışmaları öncelikli konular olmuştur. Bu çalışmaların akademik kurumlar bünyesinde gerçekleştirilmesine, böylece kültür ve düşünce hayatımızda bilimsel düşüncenin yerleşmesine özen gösterilmiştir. Türkiye'de bilimsel düşüncenin gelişimi çerçevesinde sosyal bilimlerin konumunun incelenmesi açısından tarihçiliğin geçirdiği aşamalar önemli bir göstergedir. Tarihçiliğin gelişimi ise tarihsel düşüncenin, dolayısıyla tarih anlayışının ve tarih yazımının temel nitelikleri ile karşılıklı bir etkileşim içindedir.

BİBLİYOGRAFYA

BELGELER

A. YAYINLANMAMIŞ BELGELER

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Bakanlar Kurulu Kararları (BKK)Belge No. 04 09 08, 07 33 09, 09 01 08, 09 14 12, 11 55 04, 14 24 21, 15 49 01, 15 63 04, 15 63 09, 20 54 01, 21 69 15, 21 70 13, 22 60 06, 25 39 18, 28 21 07, 28 36 19, 29 47 04, 29 50 12, 30 02 05, 82 16 03, 82 20 18, 89 120 01, 818 79 05

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiâli Evrak Odası(BEO)Belge No. 349985, 330256, 330354

Meclis-i Vükela Mazbataları(MVM) Belge No.150/81, 186/12, 197/10, 201/15,224/86, 230/96, 239/22, 250/133, 208/18

Dahiliye İrade (DH.İR) Belge No. 26-1/41, 26-1/45.

Maarif İrade (MR.İR)Belge No. 1327. Z.3/1, 1328. R.3/1, 1329. N.21/4, 1328. R.3/2

Mabeyn-i Humayun İrade (MH.İR) Belge No. 1329. B.2/3

Meclis-i Mahsus İrade (MM.İR) Belge No. 1333. CA.7/5

Hususi İrade (HS.İR) Belge No. 1327. R.27/1

Sadaret İrade (SD.İR) Belge No.1331 Z.20/2, 1331. S.27/2, 1332. S.10/1

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DN.HM) Belge No. 17/1

3. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA) Belge No. 1/1, 1/2, 1/3, 1/4, 1/5, 1/6, 1/7, 1/10, 1/11, 1/12, 1/13, 1/18, 1/20, 1/21, 1/22, 1/26, 1/34, 1/35, 1/36, 1/38, 1/41, 1/42, 1/43, 1/44, 1/54, 1/55, 1/70, 1/71, 1/74, 1/78, 1/81, 1/84, 1/86, 1/87, 1/88, 1/91, 1/92, 1/94, 1/95, 1/98, 1/99, 1/101, 1/105, 2/1, 2/4, 2/15, 2/16, 2/21, 2/23, 2/24, 2/27, 2/29, 2/43, 2/51, 2/65, 2/66, 2/67, 2/73, 2/82, 2/85, 2/86, 2/87, 2/88, 2/89, 2/91, 2/94, 2/99, 2/101, 2/102, 2/103, 2/106, 10/12, 24/127, 24/138, 24/146, 24/147, 24/148, 77/15, 100/8, 113/2

4. Türk Tarih Kurumu Tevfik Bıyıklıoğlu Arşivi (TTK TBA)

Dos: No. 185

Dos.No. 1091

B-YAYINLANMIŞ BELGELER

1. *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Ankara, Genelkurmay ATASE Yayınları, 1999.

2. *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, yay.haz.Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1969.

3. *Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz*, 1.C., Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000.

4. *Birinci Türk Dili Kurultayı(26 Eylül-5 Birinci Teşrin 1932)*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.

5. *İkinci Türk Dili Kurultayı*(18-23 Ağustos 1934), İstanbul, Devlet Matbaası, 1935.
6. *İkinci Maarif Şurası* (15-21 Şubat 1943), Ankara, Maarif Vekâleti Yayınları, 1943.
7. *İkinci Türk Tarih Kongresi*(20-25 Eylül 1937), İstanbul, TTK, 1943.
8. *İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar*, Ankara, Cumhuriyet Arşivi Yayınları, 1994.
9. *Milli Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, haz. Zekâî Güner ve Orhan Kabataş, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.
10. *Üçüncü Türk Dil Kurultayı*(24-31 Ağustos 1936), İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.
11. *Üçüncü Türk Tarih Kongresi* (15-20 Kasım 1943), Ankara, TTK, 1948.
12. *Düstur*, İkinci Tertip, 2.C., Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1330, s.20.
13. *Düstur*, İkinci Tertip, 7.C., İstanbul, Matbaa-i Amire, 1336, s.533.
14. *Düstur*, Üçüncü Tertip, 6.C., Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934, s.7-9.

KİTAPLAR

- ABDURRAHMAN ŞEREF, *Fezleke-i Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, 12.B., İstanbul, Karabet Matbaası, 1325.
- , *Harb-i Hazırım Menşei*, Dersaadet, Ayyıldız Matbaası, 1334.
- , *Tarih Konuşmaları*, İstanbul, Kavram Yayınları, 1978.
- , *Tarih-i Asr-ı Hazır*, 1.C., İstanbul, Osmanlı Şirketi Matbaası, 1329.
- ADIVAR, ADNAN, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 5.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991.
- ADIVAR, HALİDE EDİB, *Türkün Ateşle İmtihanı*, 11.B., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994.
- AĞAOĞLU, SAMET, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, 3.B., İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1963.
- AHMAD, FERÖZ, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev.Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995.
- AHMET HAMİT ve MUSTAFA MUHSİN, *Türkiye Tarihi. İstanbul'un Fethinden Zamanımıza Kadar*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340.
- AKÇURA, YUSUF, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- AKSÜT, ALİ KEMALİ, *Profesör Mehmet Ali Aynî. Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1944.
- AKURGAL, EKREM, *Bir Arkeoloğun Anıları*, Ankara, TÜBA, 1999.
- ALİ NUSRET, *Makalat-ı Tarihiye ve Edebiye*, İstanbul, Muhtar Halit Kitaphanesi, 1328.
- ALİ REŞAT, *Asr-ı Hazır Tarihi*, İstanbul, Kader Matbaası, 1327.

- ALLEN, HENRY ELISHA, *The Turkish Transformation*, Chicago, The University of Chicago Press, 1935.
- ALTINAY, AHMET REFİK, *Âlimler ve Sanatkârlar*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- ALTINAY, AHMET REFİK, *Muhtasar Türkiye Tarihi*, İstanbul, Kütüphane-i Hilmi, 1340.
- ARIK, REMZİ OĞUZ, *Halkevleri'nde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, Ankara, CHP Yayınları, 1947.
- ARIKAN, ZEKİ, *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- ARSAL, SADRI MAKSUDİ, *Türk Dili İçin*, Ankara, Türk Ocakları Neşriyatı, 1930.
- ATABİNEN, REŞİT SAFFET, *Türklük ve Türkçülük İzleri*, Ankara, Türk Ocakları Neşriyatı, 1930.
- Atatürk ve Halkevleri: Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Ankara, TTK, 1974.
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1991.
- , *Nutuk. Vesikalar*, Ankara, TTK, 1991.
- , *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993.
- Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)*, yay. haz. Gürbüz Tüfekçi, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 3 C., 4.B., Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, 4.C., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991.
- ATAY, FALİH RIFKI, *Çankaya*, İstanbul, Doğan Kardeş Basımevi, 1969.
- , *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul, Sel Yayınları, 1995.
- AYDEMİR, ŞEVKET SEVKET, *İnkılâp ve Kadro*, 4.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.
- AYKUT, ŞEREF, *Kamâlizm (C.H.Partisi Programının İzahı)*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1936.
- AYNÎ, MEHMET ALİ, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1995..
- BABINGER, FRANZ, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- BALİ, RİFAT N., *Bir Türkleştirme Serüveni*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- BALTACIOĞLU, ISMAYIL HAKKI, *Hayatım*, İstanbul, Dünya Yayınları, 1998.
- , *Talim ve Terbiyede İnkılap*, 2.B., İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1927.

- BARNES, HARRY ELMER, *A History of Historical Writing*, 2.B., New York, Dover Publications, 1963.
- BARTHOLD, VASILIJ VILADEMIROVIÇ, *Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, çev. Kaya Bayraktar ve Ayşe Meral, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2000.
- BAYMUR, FUAT, *Tarih Öğretimi*, 5.B., İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1964.
- BAYUR, YUSUF HİKMET, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, TTK, 1973.
- , *Türk İnkılâbı Tarihi*, 1.C., Ankara, TTK, 1940.
- BEHAR, BÜŞRA ERSANLI, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, Afa Yayınları, 1992.
- BERGIN, THOMAS GODDARD ve MAX HAROLD FISCH, *The New Science of Giambattista Vico*, New York, Cornell University Press, 1984.
- BERKES, NİYAZI, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.
- , *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 1979.
- BERKTAY, HALİL, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983.
- BERNHEİM, ERNEST, *Tarih İlmine Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*, çev. M. Şükrü Akkaya, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936.
- BİLGE, MEHMET TEVFİK, *Cihan Tarihinde Türkler ve Meziyetleri*, İstanbul, 1928.
- BIYIKLIOĞLU, TEVFİK, *Trakya'da Milli Mücadele*, 1.C., Ankara, TTK, 1955.
- , *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, 1.C., Ankara, TTK, 1959.
- BLOCH, MARC, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2.B., Ankara, Gece Yayınları, 1994.
- BÖLÜKBAŞI, RIZA TEVFİK, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- BORAK, SADİ, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-1919)*, 2.B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998.
- , *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, 2.B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.
- BOZDAĞ, İSMET, *Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1996.
- , *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1980.
- BOZKURT, MAHMUT ESAT, *Atatürk İhtilali*, 3.B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995.
- BURKE, PETER, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, çev. Mete Tunçay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- BURY, JOHN, *Düşünce Özgürlüğünün Tarihi*, çev. Durul Batu, İstanbul, Erdini Basım ve Yayınevi, 1978.
- BUTTERFIELD, HERBERT, *Man on His Past*, Cambridge, Cambridge University Press, 1955.

- CAGNON, SERGE, *Man and His Past: The Nature and Role of Historiography*, çev. Margaret Heap, Montreal, Harvest House, 1982.
- CARR, E.H. VE J. FONTANA, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, çev. Özer Ozankaya, Ankara, İmge Kitabevi, 1992.
- CARR, E.H., *Tarih Nedir*, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1987.
- CHARTIER, ROGER, *Yeniden Geçmiş: Tarih, Yazılı Kültür, Toplum*, çev. Lale Arslan, Ankara, Dost Kitabevi, 1998.
- CHF Halkevleri ve Halkodaları Talimatnamesi*, Ankara, CHP Yayınları, 1940.
- COHEN, GERALD A., *Karl Marx'ın Tarih Teorisi*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.
- COLLINGWOOD, R.G., *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1990.
- Cumhuriyetin XV inci Yılı Kitabı*, Ankara, Ulus Basımevi, 1938.
- ÇEÇEN, ANIL, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1990.
- ÇETİN, ATİLLÂ, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1979.
- , *II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985.
- ÇOKER, FAHRİ, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, TTK, 1983.
- DANIELS, ROBERT V., *Studying History: How and Why*, New Jersey, Prentice-Hall, 1966.
- DEMİRKAN, TARIK, *Macar Turancıları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- DİLMEN, İBRAHİM NECMİ, *Türk Dil Bilgisi Dersleri*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936.
- DURSUNOĞLU, CEVAT, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946.
- DURU, KÂZİM NAMİ, *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim*, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1938.
- ELDEM, HALİL ETHEM, *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zaptolunmalıdır*, Ankara, Ankara Halkevi Tarih ve Müze Şubesi Yayınları, 1940.
- , *İstanbul'da İki İrfan Evi*, İstanbul, İstanbul Müzeleri Neşriyatı, 1937.
- ELLISON, GRACE, *Turkey To-day*, London, Hutchinson, 1928.
- ELMAN, AHMET ŞEVKET, *Dr.Reşit Galip (1892-1934)*, Ankara, Yeni Matbaa, 1953.
- EMRE, AHMET CEVAT, *Atatürk'ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi*, İstanbul, Ekin Basımevi, 1956.
- , *İki Neslin Tarihi*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1960.
- ERGİN, OSMAN, *Türkiye Maarif Tarihi*, 3.C., İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1941.

_____ , *Türkiye Maarif Tarihi*, 4.C., İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1942.

_____ , *Türkiye Maarif Tarihi*, 5.C., İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1943.

ERGÜN, MUSTAFA, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, AÜ DTCF Yayınları, 1982.

ERHAT, AZRA, *Homeros (Gül İle Söyleşi)*, Ankara, Kültür Yayınları, 1999.

ERİŞİRGİL, MEHMET EMİN, *İslamcı Bir Şairin Romanı*, Ankara, Kültür Yayınları, 1986.

_____ , *Bir Fikir Adamının Romanı*, 2.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.

ERTAN, T. FAİK, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994.

EVANS, RICHARD J., *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.

EYUBOĞLU, SABAHATTİN, *Mavi ve Kara*, İstanbul, Kültür Yayınları, 1999.

FEKETE, LAJOS, *Arşiv Meseleleri*, çev. Tayyip Gökbilgin, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.

_____ , *Fihrist-i Umumi*, İstanbul, Türk Tarih Encümeni Neşriyatı, 1928.

FLEISCHER, CORNELL H., *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

GAULIS, BERTHE GEORGES, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, çev. Cenap Yazansoy, İstanbul, Rado Yayınları, 1981.

GAY, PETER, *Style in History*, New York, Norton Paperback, 1988.

GEORGEON, FRANÇOIS, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, 2.B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

GERÇEK, FERRUH, *Türk Müzeciliği*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

GLASNECK, JOHANNES, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Ankara, Onur Yayınları, t.y.

GOLOĞLU, MAHMUT, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, Başnur Matbaası, 1972.

GOOCH, G.P., *History and Historians in the Nineteenth Century*, 4.B., Boston, Beacon Press, 1968.

GÖKALP ZİYA, *Türkçülüğün Esasları*, 3.B., İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1987.

_____ , *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1976.

GÖKMAN, MUZAFFER, *Tarihi Sevdiren Adam*, İstanbul, Kültür Yayınları, 1978.

GUTERBOCK, HANS GUSTAV, *Kumabri Efsanesinin Etice Telifi*, Ankara, TTK, 1945.

GÜNALTAY, ŞEMSETTİN-H. REŞİT TANKUT, *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.

GÜNEŞ, İHSAN, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Ankara, Kültür Yayınları, 1997.

- GÜVENÇ, BOZKURT ve diğ. *Türk-İslam Sentezi*, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1991.
- HOBBSAWN, ERIC T., *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınbay, 2.B., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995.
- HALKIN, LÉON-E. *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, TTK, 1989.
- HANİOĞLU, ŞÜKRÜ, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981.
- HARRISON, RICHARD, *Meet the Turks*, London, Hutchinson Group, 1961.
- HEYD, URIEL, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1979.
- , *Türkiye 'de Dil Devrimi*, çev. Neclet Öztürk, İstanbul, IQ Yayınları, 2001.
- HİLÂV, SELÂHATTİN, *100 Soruda Felsefe El Kitabı*, 6.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1993.
- HIRSCH, ERNEST E., *Anılarım*, çev. Fatma Suphi, 3.B., Ankara, TÜBİTAK Yayınları, 1997.
- HİSAR, ABDÜLHAK ŞİNASI, *Yahya Kemal'e Veda*, İstanbul, Varlık Yayınları, 1969.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih*, 1.C., yalınlaştıran. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- IGGERS, GEORGE G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- İLERİ, CELAL NURİ, *Türk İnkılabı*, haz. Recep Durmaz, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2000.
- İNAN, ABDÜLKADİR, *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936.
- İNAN, AFET, *Atatürk'ten Mektuplar*, Ankara, TTK, 1981.
- , *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 2.B., Ankara, Kültür Yayınları, 1968.
- , *Tarih'ten... Bugün'e*, Ankara, Kültür Yayınları, 1970.
- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, 1.C., İstanbul, TDTE Yayınları, 1946.
- İZMİRLİ MEHMET ŞÜKRÜ, *Muallim Dozy'nin Tarih-i İslamiyet Ünvanlı Kitabı ve Mütercimi Hakkında Tenvir-i Efkâr*, Mısır, Matbaa-i İçtihat, 1328.
- JAESCHKE, GOTTHARD, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 2.B., Ankara, TTK, 1989.
- JETKINS, KEITH, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 1997.
- JOHNSON, ALLEN, *The Historian and Historical Evidence*, New York, Charles Scribner's Sons, 1934.

- KANSU, ŞEVKET AZİZ, *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.
- KARACAN, ALİ NACİ, *Lozan*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.
- KARAL, ENVER ZİYA, *Osmanlı Tarihi*, 8.C., 3.B., Ankara, TTK, 1988.
- KARAOSMANOĞLU, YAKUP KADRİ, *Zoraki Diplomat*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1967.
- KELLEY, DONALD R., *Foundations of Modern Historical Scholarship*, New York, Columbia University Press, 1970.
- KEY, KERİM K., *An Outline of Modern Turkish Historiography*, İstanbul, 1954.
- KİLİ, SUNA VE A. ŞEREF GÖZÜBÜYÜK, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, Kültür Yayınları, 1985.
- KİTSİKİS, DİMİTRİ, *Yunan Propagandası*, İstanbul, Meydan Neşriyat, t.y.
- KOCATÜRK; UTKAN; Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi(1918-1938), ankaralı Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1973.
- KONGAR, EMRE, *Atatürk ve Devrim Kurumları*, Ankara, Kültür Yayınları, 1981.
- KÖPRÜLÜ, MEHMET FUAT, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1934.
- _____ , *Türkiye Tarihi, 1.C.:Anadolu İstilasına Kadar Türkler* , İstanbul, Kanaat Kitaphanesi, 1923.
- KOŞAY, HAMİT ZÜBEYR, *Etnografya ve Folklor Klavuzu*, Ankara, CHP Yayınları, 1939.
- KRAMER, S.N., *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara, TTK, 1990.
- KURAN, AHMET BEDEVİ, *İnkılap Tarihimiz ve "Jön Türkler"*, İstanbul, Tan Matbaası, 1945.
- KUSHNER, DAVID, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, İstanbul, Kervan Yayınları, 1979.
- KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 3.B., İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1994.
- LANGLOIS CH. V. ve CH. SEIGNOBOS, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.
- LE BON, GUSTAVE, *Tarih Felsefesinin Bilimsel Yasaları*, çev. Abdullah Gökçen, İstanbul, Ufuk Yayınları, 1999.
- LEONARD, HENSE, *Hellen-Lâtin Eski-Çağ Bilgisi*, çev. Suad Y. Baydur, İstanbul , İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1948.
- LEVEND, AGÂH SIRRI, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Ankara, TTK, 1949.
- LEWIS, BERNARD, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 4.B., Ankara, TTK, 1991.
- Maarif Nezareti, *İstanbul Darülfünunu. Talimat*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329.

- Maarif Vekâleti, *Gayrimüslim Ekalliyet, Ecnebi Mekteplerinde Tedris-i Mesrut Olan Türkçe ve Türk Tarihi ve Coğrafyası Derslerine Ait Müfredat Programı*, İstanbul, 1341.
- Maarif Vekâleti, *Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı*, İstanbul, 1340.
- Maarif Vekâleti, *Tarih Müderris ve Muallimleri İçtimai*, Ankara, 1932.
- Maarif Vekâleti, *Türkiye 'de Orta Tedrisat*, İstanbul, 1339.
- MALCHE, ALBERT, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939.
- MARDİN, ŞERİF, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- MARWICK, ARTHUR, *The Nature of History*, 3.B., London, Macmillan Education, 1991.
- MELZIG, HERBERT, *Yakın Şarkta Alman Propagandası Hakkında Bir Muhtıra*, Ankara, Alâeddin Kırıl Basımevi, 1940.
- Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları(1923-1973)*, haz.Ferit Ragıp Tuncor, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- MUALLİM M.CEVDET, *Mektep ve Medrese*, İstanbul, Çınar Yayınları, 1978.
- MUMCU, AHMET, *Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine (1925-1975)*, Ankara, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.
- NEFF, EMERY, *The Poetry of History*, New York, Columbia University Press, 1961.
- NEUMANN, CHRISTOPHER K., *Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, çev. Meltem Arun, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- NIETZSCHE, FRIEDRICH, *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, 4.B., İstanbul, Say Yayınları, 1997.
- Orta Mektep Müfredat Programı. 1931-1932 Ders Senesi Tadilatı*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
- ORTAYLI, İLBER, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul, Hil Yayın, 1982.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim*, 1.C., Ankara, Turhan Kitabevi, 2000.
- ÖZBARAN, SALİH, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- ÖZLEM, DOĞAN, *Tarih Felsefesi*, 2.B., İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1996.
- PAKALIN, MEHMET ZEKİ, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 C., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- PEKER, RECEP, *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.
- PERİNÇEK, DOĞU, *Kemalist Devrim-2: Din ve Allah*, 5.B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.
- PITTARD, EUGÈNE, *Anadolu*, çev. Reşat Nuri [Darago], Ankara Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1934.
- Pontus Meselesi*, yay.haz. Yılmaz Kurt, Ankara, TBMM Basımevi, 1995.

- POOLE, STANLEY LANE, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, 2.B., İstanbul, Yurt Yayınları, 1988.
- SAFA, PEYAMİ, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 3.B., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1995.
- SAID, EDWARD W., *Şarkiyatçılık*, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.
- , *Kültür ve Emperyalizm*, çev. N. Alpay, İstanbul, Hil Yayın, 1998.
- SELEK, SABAHATTİN, *Anadolu İhtilali*, 2 C., İstanbul, İstanbul Matbaası, 1965.
- SEVÜK, İSMAİL HABİB, *Atatürk İçin*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- SİMAVİ, LÜTFİ, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, t.y.
- SİNANOĞLU, SUAT, *Türk Hümanizmi*, 2.B., Ankara, TTK, 1988.
- SMITH, ANTONY, *Etnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell, 1986.
- SÜSLÜ, AZMİ, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin 50 Yıllık Tarihi*, AÜ DTFC Yayınları, 1986.
- TANKUT, HASAN REŞİT, *Güneş-Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936.
- , *Nusayriler ve Nusayrilik Hakkında*, Ankara, Ulus Basımevi, 1938.
- TANPINAR, AHMED HAMDİ, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 8.B., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1997.
- Tarih Kitapları Hakkında Darülfünun Müderrislerinin Mütalaaları*, Ankara, (Daktilo), 1932, s.1-8.
- TEKİNALP, MUNİS, *Kemalizm*, İstanbul, Cumhuriyet Basımevi, 1936.
- , *Türkleştirme*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1928.
- TEKİNER, EFDALETTİN, *Abdurrahman Şeref*, İstanbul, Halk Matbaası, 1927.
- TENGİRŞENK, YUSUF KEMAL, *Türk İnkılabı Dersleri*, İstanbul, Resimli Ay Basımevi, 1935.
- Tevârih-i Âl-i Osmandan Âşık Paşazade Tarihi*, İstanbul, Matbaa-i Amire 1332.
- THOMPSON, JAMES WESTFALL, *A History of Historical Writing*, 2 C., 2.B., New York, The Macmillan Company, 1950.
- THOMSON, DAVID, *Tarihin Amacı*, çev. Salih Özbaran, İzmir, EÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- TİMUR, TANER, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.
- , *Osmanlı Çalışmaları*, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.
- , *Osmanlı Kimliği*, 2.B., İstanbul, Hil Yayın, 1994.
- , *Sürüden Ayrılanlar*, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.
- , *Türk Devrimi ve Sonrası*, 5.B., Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- TOGAN, A. ZEKİ VELİDÎ, *Tarihte Usûl*, 4.B., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1985.
- , *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, İstanbul, Bürhaneddin Matbaası, 1934.

- TOKGÖZ, AHMET İHSAN, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- TOSH, JOHN, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- TÖR, VEDAT NEDİM, *Kemalizmin Dramı*, 2.B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1983.
- TTTC Nizamnamesi*, İstanbul, Devlet Matbaası, 19321.
- TUNAYA, TARIK ZAFER, *İslamcılık Akımı*, 2.B., İstanbul, Simavi Yayınları, 1991.
- , *Türkiye 'de Siyasal Partiler*, 2.C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- , *Türkiye 'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960.
- TUNÇAY, METE, *T.C. 'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3.B., İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.
- TURAN, ŞERAFETTİN, *Atatürk 'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 2.B., Ankara, TTK, 1989.
- , *İsmet İnönü. Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2000.
- , *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
- , *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(İkinci Bölüm), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- TÜFEKÇİ, GÜRBÜZ D., *Atatürk 'ün Okuduğu Kitaplar*, Ankara, Kültür Yayınları, 1983.
- Türk Dil Kurumu 'nun 40 Yılı*, Ankara, TDK, 1972.
- Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1932,
- Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
- Türk Tarihinin Ana Hatları*, 2.B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Ortamektep İçin Tarih I*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
- , *Ortamektep İçin Tarih II*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
- , *Ortamektep İçin Tarih III*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
- , *Tarih I: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, 3.B., İstanbul, Devlet Matbaası, 1932.
- , *Tarih II: Otazamanlar*, 2.B., İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
- , *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*, 2.B., İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
- , *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, 2.B., İstanbul, Devlet Matbaası, 1934.
- TÜRKOĞLU, PAKİZE, *Tonguç ve Enstitüleri*, Ankara, Kültür Yayınları, 1999.

- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları, 1992.
- , *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, Ülken Yayınları, 1997.
- ULUĞ, NAŞİT HAKKI, *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, 1973.
- , *Üç Büyük Devrim*, İstanbul, Ak Yayınları, 1973.
- ÜNAYDIN, RIŞEN EŞREF, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları*, Ankara, TTK, 1954.
- , *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları*, Ankara, TTK, 1954.
- , *Diyorlar ki*, İstanbul, MEB Yayınları, 1972.
- , *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, Ankara, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933.
- UŞAKLIGİL, HALİD ZİYA, *Kırk Yıl*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1987.
- , *Saray ve Ötesi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981.
- ÜSTEL, FÜSUN, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- VEYNE, PAUL, *Writing History: Essay on Epistemology*, çev. Mina Moore-Rinoluceri, Middletown, Wesleyan University Press, 1984.
- WAUGH, SIR TELFORD, *Turkey. Yesterday, To-day and To-morrow (1830-1930)*, London, Chapman and Hall's, 1930.
- WEBSTER, DONALD E., *The Turkey of Atatürk*, Philadelphia, AAPSS, 1939.
- WIDGERY, ALBAN GREGORY, *Tarih Boyunca Büyük Öğretiler*, çev. Gül Çieçek Soytürk, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.
- WIDMANN, HORST, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt, İstanbul, Kabala Yayınevi, 2000.
- YAZIKSIZ, NECİP ASIM, *Türk Tarihi*, 1.C., İstanbul, Matbaa-i Amire, 1316.
- YAZIKSIZ, NECİP ASIM-MEHMET ARİF, *Osmanlı Tarihi*, 1.C., İstanbul, Matbaa-i Ohaniye, 1335.
- YERASİMOS, STEFANOS, *Milliyetler ve Sınırlar*, çev. Şirin Tekeli, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- YÜCEL, HASAN-ÂLİ, *Pazarıesi Komuşmaları*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1937.

MAKALELER

- "Atatürk Müzesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1.C. der. Semavi Eyice ve diğ., 4.C., İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- "İnkılâp Kürsüsünde İsmet Paşa'nın Dersi," *Ülkü*, C.III, No.14 (Nisan 1934).
- "Reşit Galip Bey'in Fransız Profesörüne Cevabı!...", *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1931.
- ABALIOĞLU, YUNUS NADİ, "Akademi Meselesi," *Cumhuriyet*, 14 Teşrinievvel 1927.

_____ , "Akademi ve Enstitü," *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1936.

_____ , "Dil Akademisi," *Cumhuriyet*, 12 İkincikânun 1936.

_____ , "Maziden İstikbale: Bir Tarih Sahifesi," *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1931.

_____ , "Türkün Tarihi Müverrihini Bekliyor," *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1930.

ABDURRAHMAN ŞEREF, "Berlin Hazine-i Evrakında Vesaik-i Kadime-i Osmaniye," *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.VIII, No. 32 (1 Haziran 1333).

_____ , "Evrak-ı Atike ve Vesaik-i Tarihiyemiz," *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.I, No.1 (1 Nisan 1326).

_____ , "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa," *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.IX-XIII, No.49-62 (1 Nisan 1335-1 Haziran 1337).

AĞAOĞLU, AHMET, "Türk Medeniyeti Tarihi. Mukaddeme," *Türk Yurdu*, C.IV, No. 16 (16 Mayıs 1329).

_____ , "Türk Medeniyeti Tarihi-2," *Türk Yurdu*, C.IV, No. 17 (30 Mayıs 1329).

_____ , "Türk Medeniyeti Tarihi-3," *Türk Yurdu*, C.IV, No.19 (27 Haziran 1329).

_____ , "Millî Misakın Tarihi Kıymeti," *Ülkü*, C.I, No.1 (Şubat 1933).

_____ , "Süleyman Nazif Beyefendiye," *Türk Yurdu*, C.IV, No.21(25 Temmuz 1329).

AHMET CEVDET, "Ahmet Cevdet Beyefendiye," *İkdam*, 2 Eylül 1336.

_____ , "Asr-ı Hazır Tarihimiz Hakkında," *İkdam*, 14 Ağustos 1336.

_____ , "Yine Tarihimiz," *İkdam*, 15 Teşrinisani 1336.

AHMET SAİP, "Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmanî Nasıl Yazılır?," *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.III, No.95 (23 Teşrinisani 1918).

AKBAYRAK, HASAN, "Tarih-i Osmanî Encümeni'nin 'Osmanlı Tarihi' Yazma Serüveni," *Tarih ve Toplum*, C.VII, No.42 (4 Haziran 1987).

AKÇURA YUSUF, "Müverrih Léon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han," *Türk Yurdu*, C.I, No.1 (1327-1328).

_____ , "Tarihî Görüşe Dair," *Türk Yurdu*, C.II, No.5 (Şubat 1925).

_____ , "Küçük Muhtıra," *Türk Yurdu*, C.IV, No.47(22 Ağustos 1329).

_____ , "Milli Tetebbular Mecmuası," *Türk Yurdu*, C.VIII, No.11(30 Temmuz 1331).

AKGÜN, SEÇİL ve NESİM ŞEKER, "Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi İçindeki Yeri (1942-1980)," *Bilanço I: 1923-1998*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

- AKKAYA, ŞÜKRÜ, "Tarih Çalışmalarımız," *Ayın Tarihi*, No.52 (Mart 1938).
- AKŞİN, SİNA, "Bozkurt ve Peker'in Devrim Tarihi Ders Kitapları," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, No.4-5 (1994-1995).
- AKURGAL, EKREM, "Tarih İlmî ve Atatürk," *Bellekten*, C.XX, No.80 (Ekim 1956).
- ALİ EMİRİ, "Bismillahirrahmanirrahim," *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, C.I, No.1 (31 Mart 1334).
- _____ , "Millî Tarihin Menbaaları," *Vakit*, 9 Kanunusani 1334.
- _____ , "Sabık Köprülüzade Fuat Bey Hakkında Bir Vesika-i Mühimme," *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, C.I, No.6 (31 Ağustos 1334).
- ALİ HAYDAR, "Yurt Terbiyesi," *Türk Yurdu*, C.III, No. 31 (23 Kanunusani 1328).
- ALİ KEMAL, "Biz ve Mazimiz," *Peyam*, 2 Teşrinisani 1329.
- _____ , "Tarihi Yapanlar... Osmanlılarda," *Peyam*, 13 Kanunuevvel, 1329.
- _____ , "Telif-i Anâsır," *Peyam*, 22 Teşrinisani 1329.
- _____ , "Türkler, Osmanlılar," *Peyam*, 19 Teşrinisani 1329.
- ALİ REŞAT, "Mekteplerde Tarih Dersi," *Tedrisat Mecmuası*, C.III, No.20(15 Mayıs 1328).
- ALİ SEYDİ, "Millî Tarihimizin Adını Koyalım!," *İkdam*, 31 Ağustos 1339.
- ALİ SÜREYYA, "İstanbul Darülfünunu ve Millî Türk Tarihi," *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1932.
- ALTANAY, M.CEMAL, "Türk ve Fransız İnkılâbları," *Atatürk'e Ait Hatıralar*, der. Ahmet Hidayet Reel, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1949.
- ALTINAY, AHMET REFİK, "Ali Emiri Efendi," *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.XIV, No.78 (1 Kanunusani 1340).
- _____ , "Encümen Raporu," *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.XVII-XVIII, No.96(1 Haziran 19289).
- _____ , "Macaristan'da Türk Vesikaları," *İkdam*, 6 Teşrinievvel 1928.
- _____ , "Mizan Sahibi Murat Beyefendiye," *İçtihat*, No.94(20 Şubat 1329).
- _____ , "Tarih-i Osmanî Encümeni Meselesi," *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1336.
- _____ , "Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Vezaifine Dair," *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1336.
- _____ , "Türk Tarih Encümeni'nin Tarihçesi Hakkında Rapor," *Maarif Vekâleti Mecmuası*, C.II, No.14 (Kanunuevvel 1927).
- _____ , "Türk Tarihine Dair Macar Vesikaları," *Dersaadet*, 2 Ağustos 1336.
- ARAR, İSMAİL, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı," *Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri*, Ankara, TTK, 1980.
- ARIKAN, ZEKİ, "Atatürk ve Tarih," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II, No.6-7(1996-1997).

- _____ , "Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler," *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*(27-28 Mayıs 1985), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.
- _____ , "Osmanlı Tarih Anlayışının Evrimi," *Tarih ve Sosyoloji Semineri* (28-29 Mayıs 1990), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- _____ , "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik," *Tanzimattan Meşrutiyete Türkiye Ansiklopedisi*, der. Murat Belge, 4.C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- ATA, BAHİRİ, "Atatürk, Tarih Öğretimi ve Müzeler," *Türk Yurdu*, C.XX, No. 160 (Aralık 2000).
- ATAY, FALİH RIFKI, "Yeni Fakültemiz," *Ulus*, 11 Sonkânun, 1936.
- _____ , "Darülfünun," *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1932.
- _____ , "Mühim Bir Teşebbüs," *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Mart 1927.
- AYDA, ADİLE, "Sadri Maksudi'nin Türk Tarih Kurumunun Kuruluşundaki Rolü," *Türk Kültürü*, C.V, No.53 (Mart 1967).
- AYDIN, SUAVİ, "Türk Tarih Tezi ve Halkevleri," *Kebîkeç*, Yıl. 2, No.3, 1996.
- AYKAÇ, FAZİL AHMET, "Akademi Bahsi," *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1341.
- BALTACIOĞLU, İSMAYİL HAKKI, "Hars Teşkilatı," *Akşam*, 31 Temmuz 1340.
- BAŞTAV, ŞERİF, "Türk-Macar Münasebetlerinde Hungarolojinin Yeri," *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve DTCF Sempozyumu*, Ankara, AÜ DTCF Yayınları, 1996.
- BAYKAL, BEKİR SITKI, "Atatürk ve Tarih," *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1970).
- BAYRI, MEHMET HALİT, "Tarih-i Osmanî Encümeni," *Tarih Dünyası*, C.III, No. 30-31(29 Şubat 1952).
- BAYUR, YUSUF HİKMET, "Atatürk'ten Anılar," *Bellekten*, C.LII, No.204 (Kasım 1988).
- BECKER, CARL L., "What are Historical Facts?," *The Dimensions of History*, der. Thomas N.Guinsburg, Chicago, Rand Mc Nally, 1971.
- BELGE, BURHAN ASAF, "Arkada Kalan Darülfünun," *Kadro*, C.I, No.8 (Ağustos 1932).
- _____ , "Arkada Kalan Darülfünun," *Kadro*, C.I, No.8 (Ağustos 1932).
- _____ , "İnkılâbımızın Sesi," *Kadro*, C.I, No.11 (İkinci Teşrin 1932):
- _____ , "Tarih," *Ulus*, 11 Sonkânun 1936.
- BERKTAY, HALİL, "Tarih Çalışmaları," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, der. Murat Belge, 9.C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- BİLGE, MUALLİM RIFAT, "Lütfi Paşa ve Tarihi," *İkdam*, 25 Eylül 1341.
- BİRGEN, MUHİTTİN, "Darülfünun ve Eserleri," *Meslek*, 24 Şubat 1925.

- _____, "Darülfünun'da Meslek Ahlâkı," *Meslek*, 10 Mart 1341.
- _____, "Kopyacılık Münakaşası," *Tevhid-i Efkâr*, 3 Mart 1341.
- _____, "Türkiye Tarihi," *Meslek*, 10 Şubat 1341.
- BİRİNCİ, NECAT, "Türkiyat Enstitüsü," *Türk Dili*, C.XLIX, No. 403 (Temmuz 1985).
- BOSSERT, H. TH., "Mısır Panteonunda Hitit Tanrıları," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK, 1943.
- BRAUDEL, FERNAND, "Tarihin 1950'deki Konumları," *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1992.
- Bursa Tarih Encümeni, "Çandarlızade Ali Paşa Medfeni," *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C.V, No.18 (Haziran 1331).
- CAFEROĞLU, AHMET, "Hakikî Köprülü," *Türkiyat Mecmuası*, C.XV, 1968.
- _____, "Türkiyat Haberleri," *Türkiyat Mecmuası*, C.I (Ağustos 1925).
- CHARLES GABRIEL M., "Türkiye ve Tarihi," *Ulus*, 2 İkkânun 1937.
- CUMBUR, MÜJGÂN, "Kütüphaneler," *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1983.
- ÇAMBEL, HASAN CEMİL, "Darülfünun İdeali," *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1931.
- _____, "Darülfünun İdeali," *Cumhuriyet*, 1 Teşrinisani 1931.
- _____, "Tarih İnkılâbı," *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1931.
- ÇETİN, ATILLA, "Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi," *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, Türk-Arap İncelemeleri Vakfı Yayınları, 1985.
- _____, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Osmanlı Devlet Arşivi ve Mülga Sadaret Evrakının Muhafazası Hakkında Aldığı Kararlara Ait Bazı Belgeler," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, No.12, 1981-1982.
- ÇETİNSAYA, GÖKHAN, " 'Abdülhamid'i Anlamak': 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış," *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, İstanbul, Metis Yayınları, 1998.
- DEMİRCİOĞLU, HALİL, "Atatürk'ten Bu Yana Türkiye'de Tarihî Araştırmaların İnkişafı ve Şark-Garp Anlayış ve Yakınlaşması Zaviyesinden Anlam ve Önemi," *Kıbrıs'ın Tarih Boyunca Anadolu İle İlgisi*, Lefkoşe, Kıbrıs Türk Maarif Yayınları, 1962.
- DEMİRYÜREK, MEHMET, " Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Kuruluşu," *Toplumsal Tarih*, C.XV, No.90 (Haziran 2001).
- DERSAN, KÂZİM ŞİNASI, "Milli Tarih," *Tanin*, 20 Kanunuevvel 1333.
- DİLMEN, İBRAHİM NECMİ, "Türk Tarih Tezinde Güneş-Dil Teorisinin Yeri ve Değeri," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK, 1943.
- DOĞANER, YASEMİN, "Atatürk İnkılabının Yerleşmesinde Halkevlerinin Rolü," *Kök Araştırmalar*, C.II, No.2 (Güz 2000).

DORPFELD, WILHELM, "Turova Hayriyatı," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK, 1943.

DURU, KÂZIM NAMİ, "Maarif Yılı," *1933 Almanak*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.

EMRE, AHMET CEVAT, "Dil Davamızın Morfolojik İspatı," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK, 1943.

ENVER CELALETTİN, "Türklerin Aslı," *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.II, No.31 (2 Haziran 1333).

ERİŞİRGİL, MEHMET EMİN, "İdealsizlik Tehlikesi ve Darülfünun," *Hayat*, C.II, No.27 (2 Haziran 1927).

_____ , "Son Heyet-i İlmiye," *Anadolu Mecmuası*, C.I, No.3(1 Haziran 1340).

_____ , "Memleket Coğrafyası ve Milli Tarih," *Hayat*, C.II, No.31 (3 Haziran 1927).

EYİCE, SEMAVİ, "Uluğ İğdemir ve Belleten," *Belleten*, CXLIII, No. 170 (Nisan 1979).

_____ , "Türk Tarihinin Ana Hatları," *Belleten*, C.XXXII, No.128,(Ekim 1968)

EZGÜ, FUAT, "Atatürk'ün Fahrî Müderrislik Diploması," *Tarih Hazinesi*, No. 5 (15 Ocak 1951).

GERÇEK, SELİM NÜZHET, "İnkılâp ve Halk Müzeleri," *Almanak 1933*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.

GLOVER, T.R., "Historiography. Antiquity," *Encyclopedia of the Social Sciences*, der. Edwin R.A. Seligman ve Alvin Johnson, 7.C., New York, The Macmillan Company, 1932.

GOETZ, WALTER, "Historiography. Modern Europe," *Encyclopedia of the Social*, der. Edwin R.A. Seligman ve Alvin Johnson, 7.C., New York, The Macmillan Company, 1932.

GÖKALP ZIYA, "Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul," *Milli Tetebbular Mecmuası*, C.I, No.2 (Mayıs-Haziran 1331).

_____ , "En Eski Türk Devleti. Başlangıç," *Yeni Mecmua*, C.II, No.33 (28 Şubat 1918).

_____ , "Eski Türklerde İçtimaî Teşkilat ile Mantıkî Tasnifler Arasında Tenazür," *Milli Tetebbular Mecmuası*, C.I, No.3 (Temmuz-Ağustos 1331).

_____ , "Milletimizin Tarihi Nereden Başlar?," *Küçük Mecmua*, C.I, No.22 (13 Teşrinisani 1922).

_____ , "Türkçülük Nedir?," *Yeni Mecmua*, C.II, No.27(10 Kanunusani 1334).

GÖKBERK, MACİT, "Tarih Bilinci," *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara, TDK Yayınları, 1978.

- GÖKDEMİR, OKTAY, "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği" *Sosyal Bilimleri Düşünmek*, İstanbul Metis yayınları, 1998.
- GÖKER, MUZAFFER, "İkinci Türk Tarih Kongresi," *Bellekten*, C.II, No.5-6 (II.Kanun-Nisan 1938).
- _____ , "Türk Tarih Kurumunun İلمي ve İdari Faaliyeti," *Beleten*, C.II, No.5-6 (II.Kanun-Nisan 1938).
- _____ , "1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye'ye Göçü," *Bellekten*, C.XLV/2, No. 180 (Ekim 1981).
- GÜNALTAY, ŞEMSETTİN, "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra," *Bellekten*, C.III, No.10 (1 Nisan 1939).
- _____ , "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Kat'ı Zaferi," *Bellekten*, C.II, No.7-8 (Temmuz-I. Teşrin 1938).
- HANCAR, FRANZ, "Anadolunun Yeni Neolitik Buluntuları," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK, 1943.
- HANIOĞLU, ŞÜKRÜ, "Baticılık," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, der.Murat Belge, 5.C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- _____ , "Osmanlıcılık," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, der.Murat Belge, 5.C., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- HAZAI, GYÖRGY, "Türkolojinin Türkiye'de Cumhuriyet Dönemindeki Gelişmesinin Bazı Sorunları Üzerine," *Atatürk ve Modern Türkiye*, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1999.
- HOBBSAWM, ERIC J., "Tarih Bize Çağdaş Toplum Hakkında Ne Anlatabilir?," *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, I.B., Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- EL-HURŞİ, MUSTAFA SATI, "Tarih Tedrisinin Usul-i Esasisi," *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası*, C.I, No.8 (15 Eylül 1326).
- İHSANOĞLU, EKMELEDDİN, "Darülfünun Tarihçesine Giriş," *Bellekten*, C. LIV, No. 210 (Ağustos 1990).
- _____ , "Darülfünunun Tarihçesine Giriş (II)," *Bellekten*, C.LVII, No. 218, (Nisan 1993).
- İLERİ, CELAL NURİ, "Zat-ı Hazret-i Muhammed," *İçtihat*, C.IV, No.82 (28 Teşrinisani 1329),
- _____ , "Tarih ve Kronik ve Bunların Bizde Tarz-ı Telakkisi," *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.II, No. 43 (24 Teşrinisani 1333).
- İLGÜREL, MÜCTEBA, "Vakanüvislerin Taltiflerine Dair," *Prof.Dr.Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- İLGÜREL, SEVİM, "Türkiyat Enstitüsü," *Türk Kültürü*, C.XIV, No.158 (Aralık 1975).
- İNALCIK, HALİL, "Some Remarks on the Study of History in Islamic Countries," *The Middle East Journal*, Vol. VII, No.4 (Autumn 1953).

- _____ , "The Rise of Ottoman Historiography," *Historiography of the Middle East*, der. B. Lewis ve P.M. Holt, London, Oxford University Press, 1962.
- _____ , "Türk Tarihi ve Atatürk'te Tarih Şuuru," *Türk Kültürü* ,C.I, No.7(Mayıs 1968).
- İNAN, AFET, "İstiklâl Savaşımızda Tarih Bilgisinin Rolü," *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara, TTK, 1946.
- _____ , "Türk-Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK, 1943.
- _____ , "Türkiye'de Cumhuriyet Nasıl Oldu?," *Türk Yurdu*, C.V, No.35 (İkinci Kanun 1930)..
- İNÖNÜ, İSMET, "Devlet Kurucusu Atatürk," *Bellekten*, C.LII, No. 204 (Kasım 1988).
- İşgücü Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)*, No.5-6 (Ocak-Haziran 1981).
- JULIES, "Vambery Armin (1831-1913)," *Türk Yurdu*, C.V, No. 52 (31 Teşrinievvel 1329).
- KABAPINAR, YÜCEL, "Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, No.2, 1992.
- KÂHYA, ESİN, "Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi," *Erdem*, C.V, No.15 (Eylül 1989).
- KANSU, ŞEVKET AZİZ, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Açılışı İle İlgili Bir Anı," *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, Ankara, AÜ DTCF Yayınları, 1974.
- _____ , "Eugène Pittard (1867-1962)," *Bellekten*, C.XXVI, No.105 (Ocak 1963).
- KARAKIŞLA, YAVUZ SELİM, "Fındıklılı İsmet Efendi'nin Uluslararası Tarih Kongresi'ne Delege Atanması (1902)," *Toplumsal Tarih*, C.VII, No. 72 (Aralık 1999).
- KARAL, ENVER ZİYA, "Historiography in Turkey-today," *Middle Eastern Affairs*, Vol.X, No.10 (October 1959).
- _____ , "Tanzimat'tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz," *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, TTK, 1977.
- _____ , "Atatürk'ün Tarih Tezi", *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara, TTK, 1946.
- _____ , "Türk İnkılâbının Mahiyeti ve Önemi," *Tarih Semineri* , C.I, No.1, 1937.
- KARAOSMANOĞLU, YAKUP KADRI, "Bize Mutlaka Bir Akademi Lazımdır!-1," *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Eylül 1927.

- _____ , "Bize Mutlaka Bir Akademi Lazımdır!-2," *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Eylül 1927.
- _____ , "Bize Mutlaka Bir Akademi Lazımdır!-3," *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Teşrinievvel 1927.
- KAYMAZ, NEJAT, "TBMM'nde Misak-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-II," *Tarih ve Toplum*, C.IV, No.20 (Ağustos 1985).
- _____ , "Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği", *Belleten*, C.XL, No.160 (Ekim 1976).
- _____ , "Türkçü Tarih Görüşü," *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, TTK; 1977.
- _____ , "Misak-ı Milli Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında," *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 3.C., Ankara, TTK, 1983.
- KİHARA, YUMİKO, "Türk Devrimi ve Meiji Devrimi Örnekleri: Türk ve Japon Çağdaşlaşmasında Din Politikaları-II," *Toplumsal Tarih*, C.XXII, No.72 (Aralık 1999).
- KOÇ, HAVVA, "Atatürk Kitaplığı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1.C. der. Semavi Eyice ve diğ., 4.C., İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1994.
- KOCATÜRK, UTKAN, "Atatürk'ün İstanbul Üniversitesi İle İlgili Notları," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, No.1 (Kasım 1984).
- KÖPRÜLÜ, MEHMET FUAT, "Darülfünun'un Vazifeleri," *Hayat*, C.II, No.28 (9 Haziran 1927).
- _____ , "Son Münakaşalar Münasebetiyle," *Hayat* , C.I, No.22 (28 Nisan 1927).
- _____ , "Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi?," *Yeni Mecmua*, C.I, No.22(6 Kanunuevvel 1333).
- _____ , "Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında," *Bilgi Mecmuası*, C.I, No.2 (Kanunuevvel 1329).
- _____ , "Dil Kongresi," *Hayat*, C.III, No.73 (19 Nisan 1928).
- _____ , "Ebedi Bir Mesele...," *İkdam*, 15 Eylül 1337.
- _____ , "İnkılap Terbiyesi," *Hayat*, C.II (16 Haziran 1927).
- _____ , "Lütfi Paşa," *Türkiyat Mecmuası*, C.I (Ağustos 1925).
- _____ , "Müstakbel İlim ve Sanat Müesseselerimiz," *Hayat*, C.I., No.19(7 Nisan 1927).
- _____ , "Osmanlı Tarihi Meselesi," *Dersaadet*, 30 Eylül 1336.
- _____ , "Selçukîler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti," *Milli Tetebbular Mecmuası*, C.I, No. 5 (Teşrinisani-Kanunuevvel 1331).
- _____ , "Tarih Kırıntıları," *İkdam*, 9 Ağustos 1337.

- _____, "Tarih-i Millimize Ait Mühim Bir Teşebbüs," *İkdam*, 1 Haziran 1337.
- _____, "Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşei Hakkında Bir Tecrübe," *Milli Tetebbular Mecmuası*, C.I. No.1 (Mart-Nisan 1331).
- _____, "Türk Hukuk Tarihi," *Hayat*, C.I. No.19 (7 Nisan 1927).
- _____, "Halkevleri'mizde Tarihî Araştırmalar Nasıl Yapılmalıdır?," *Ülkü*, C.XIII, No.73 (Mart 1939).
- KÖPRÜLÜ, ORHAN F., "1924'te İlk Milletlerarası Türkoloji Kongresi Teşebbüsü," *Türk Kültürü*, C.XIV, No. 164 (Haziran 1976).
- KOŞAY, HAMİT ZÜBEYR, "Alacahöyük Hafriyatı," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK, 1943.
- _____, "Anadolu Arkeologyası Sorgusu," *Türk Yurdu*, C.V, No.34 (Birinci Kanun 1930).
- KÖYMEN, NUSRET KEMAL, "Bir 'Cihanı Telakki Tarzı'," *Ülkü*, C.II, No.10 (İkinci Teşrin 1933).
- KÜÇÜKA, NECİP ALİ, "Halkevleri," *Ülkü*, C.II, No.9 (Birinci Teşrin 1933).
- KURAN, ERCÜMENT, "Osmanlı Daimî Elçisi Ali Aziz Efendi'nin Alman Şarkiyatçısı Friedrich Von Diez ile Berlin'de İlmî ve Felsefî Muhaberatı," *Bellekten*, C.XXVII, No. 105 (Ocak 1963).
- KUŞAT, AHMET, "Türk Tarihi İle İlgili Makaleler," *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri, C.I, No.18 (Mart 1961).
- KÜTÜKOĞLU, BEKİR, "Şehnâmeçi Lokman," *Prof.Dr.Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- _____, "Sultan II. Mahmud Devri Osmanlı Tarihçiliği," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.
- _____, "Tarihçi Cevdet Paşa," *Ahmed Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985)*, *Bildiriler*, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.
- _____, "Vekâyinüvis," *İslâm Ansiklopedisi*, 14.C., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1979.
- LEWIS, BERNARD, "History-writing and National Revial in Turkey," *Middle Eastern Affairs*, C. IV, No. 6-7 (June-July 1953).
- Matbuat Cemiyeti, "Dil Kurultayı," *1933 Almanak*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
- MAYAKON, İSMAIL MÜŞTAK, "Atatürk'ün Treninde," *Cumhuriyet*, 10 İlkteşrin 1937.
- MEHMET ZEKİ, "Tarihimizi Öğrenmeli ve Öğretmeliyiz," *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, C.IV, No.83 (31 Ağustos 1334).
- MÉNAGE, VICTOR L., "The Beginnings of Ottoman Historiography," *Historians of the Middle East*, der. B. Lewis ve P.M. Holt, London, Oxford University Press, 1962.

- MİMAR MUKBİL KEMAL, "Memalik-i Osmaniye'de Asâr-ı Atika ve Nefise-i İslamiye Hırsızlığı," *Bilgi Mecmuası*, C.I, No.5 (Şubat 1329).
- MORITS, B., "Türk Ulusunun Menşei ve Eskiliği," *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1937.
- MUSA KÂZİM, "Fetva," *Beyamü'l-Hak*, C.IV, No.79 (13 Eylül 1326).
- NAYIR, YAŞAR NABİ, "Halkevleri'nin Dil, Tarih, Edebiyat Yolundaki Çalışmaları," *Ülkü*, C.XIII, No.73 (Mart 1939).
- NEUMANN, CHRISTOPHER K., "Alman Şarkiyat Cemiyeti'nin Orient Enstitüsü," *Toplumsal Tarih*, C.III, No.14 (Şubat 1995).
- OMURTAĞ, SALİH ve diğ., "Atatürk," *İslam Ansiklopedisi*, 1.C., İstanbul, Maarif Matbaası, 1942.
- ORHONLU, CENGİZ, "Edebiyat Fakültesinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933)" *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- ORKUN, HÜSEYİN NAMIK, "Türkoloji Bilgisinin Tarihçesi," *Ülkü*, C.VII, No. 38 (Nisan 1936).
- ORTAYLI, İLBER, "Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine," *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.
- ÖZER, YUSUF ZİYA, "Son Arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar," *İkinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK, 1943.
- ÖZGÜÇ, TAHSİN, "Atatürk ve Arkeoloji," *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara, TTK, 1975.
- ÖZKAYA, YÜCEL, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IV, No.10 (Kasım 1987).
- ÖZTUNA, YILMAZ, "Türkiyat Enstitüsü: Ahmet Caferoğlu ile Röportaj," *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, No.5 (Haziran 1966).
- PITTARD, EUGÈNE, "Atatürk'ün Hatırasını Tazim," *Belleten*, C.III, No.10 (1 Nisan 1939).
- _____, "Neolitik Devirde Küçük Asya ve Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler," İkinci Türk Tarih Kongresi, Ankara, TTK, 1943.
- R.N., "Türkiyat Mecmuası," *Hayat*, C.III, No.65(3 Mayıs 1928).
- RENAN, ERNEST, "Millet Nedir?," *Nutuklar ve Konferanslar (Discours et Conférences)*, çev. Ziya İshan, Ankara, MEB Yayınları, 1946.
- Reşit Galip, "Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler," *Ülkü*, C.II, No. 9 (Ekim 1933).
- ROSS, E. DENISON, "Restoring a Language," *The New Turkey*, London, Times Publishing Company, (August 9, 1938).
- SAİT HALİM PAŞA, "İslamlaşmak," *Sebili'r-Reşad*, C.XV, No.378(15 Teşrinisani 1334).
- SAKAOĞLU, NECDET, "İstanbul Üniversitesi," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, der. Semavi Eyice ve diğ., 4.C., İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

- SAMOİLOVIÇ, ALEKSANDR, "Türkiyat Mecmuası," çev. Akdes Nimet (Kurat), *Türk Yurdu*, C.VI, No.32 (Ağustos 1927).
- SİNANOĞLU, SUAT, "Atatürk'ün Nutkunun Tarih Eseri Olarak Değerlendirilmesi," *VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 20-26 Ekim 1961)*, Ankara, TTK, 1967.
- SOYSAL, İSMAİL, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi(1934-1937)," *Bellekten*, C.XLV/1, No.177 (Ocak 1981).
- SU, KÂMİL, "Atatürk Bir Tarih Dersinde," *Bellekten*, C.LLV, No.177 (Ocak 1981).
- SÜLEYMAN NAZİF, "Ahmet Agayef Beyefendiye," *İçtihat*, No.71 (11 Temmuz 1329).
- , "Cengiz Hastalığı," *İçtihat*, C.III, No.72 (18 Temmuz 1329).
- SUNGU, İHSAN, "İlk ve Orta Öğretim Program Geliştirilmesi," *Eğitim Hareketleri*, C.XV, No.168-169 (Mart-Nisan 1969);C.XV, No.170-171 (Mayıs-Haziran 1969).
- , "Tevhid-i Tedrisat," *Bellekten*, C.II, No.7/8 (Temmuz-I. Teşrin 1938).
- ŞAKİROĞLU, MAHMUT, "Atatürk ve Tarih Çalışmaları," *Tarih ve Toplum*, C.II, No.11 (Kasım 1984).
- , "M.Çağatay Uluçay," *Bellekten*, C.XXXIV, No.136 (Ekim 1970).
- , "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları," *Tarih ve Toplum*, C.VI, No.36(Aralık 1986); C.VII, No.38(Şubat 1987); C.VII, No 40(Nisan 1987).
- ŞEN, MÜSLİME, "Manisa Halkevi Yayınları ve Yerel Tarih Çalışmaları Örneği," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II, No.6-7 (1996-1997).
- TACHAU, FRANK, "The Search for National Identity Amongst the Turks," *Die Welt Des Islams*, C.VIII, No.3, 1963.
- TEKİNDAĞ, ŞEHABETTİN, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı," *Bellekten*, C.XXXV, No.140 (Ekim 1971).
- TEVETOĞLU, FETHİ, "Türk Akademisi ve Atatürk," *Türk Kültürü*, C.VI, No.67 (Mayıs 1968).
- TİMUR, TANER, "Osmanlı Mirası," *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. I.C. Schick ve E.A. Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 1990.
- TOPRAK, ZAFER, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1980)," *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, der. Sevil Atauz, Ankara, Olgaç Matbaası, 1986.
- TOUMARKINE, ALEXANDRE, "Georges Dumézil ve Kafkas Dilleri," *Kafkas Yazıları* (İlkbahar 1999).
- TUNÇAY, METE, "İlk ve Orta Öğretimde Tarih," *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara, TTK, 1977.
- TUNÇAY, METE -HALDUN ÖZEN, "1933 Darülfünun Tasfiyesi" *Tarih ve Toplum*, C.II, No.10 (Ekim 1984).

TURAN, ŞERAFETTİN, "İbn Kemal'in Tarihçiliği ve Tarih Metodolojisi," *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu(Tokat 26-29 Haziran 1985)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1986.

_____, "Atatürk Milliyetçiliği," *Atatürk Konferansları*, Ankara, TTK, 1970.

TÜRKAY, CEVDET, "Osmanlı İmparatorluğunda Arşiv," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.II, No.7 (Nisan 1968).

UGAN, Zakir Kadri, "Akademi Meselesi-3" *Türk Yurdu*, C.I, No.3 (Mart 1928).

UNAT, FAİK REŞAT, "Atatürk ve Tarih Öğretimi," *Ulus*, 29 Kasım 1960.

URSINUS, MICHAEL, "Geç Osmanlı Tarih Yazımında Bizans Tarihi," *Cogito*, No.17 (Kış 1999).

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, "Dağarcık," *Tercüman-ı Hakikat*, 15 Temmuz 1326.

UYAR, HAKKI, "Türk Devrimi'ni Teorikleştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği I," *Tarih ve Toplum*, C.XX, No. 119 (Kasım 1993).

UZUNÇARŞILI, İSMAIL HAKKI, "Yeni Türk Tarihinde Vesikacılık," *Belleten*, C.II, No.7-8 (Temmuz-I. Teşrin 1939).

_____, "Türk Tarihi Yazılırken," *Belleten*, C.III, No.10 (1 Nisan 1939).

VEYSEL ADİL, " 'Osmanlı Tarihi' Hakkında," *Türk Yurdu*, C.XIII, No.150 (20 Kanunuevvel 1333); C. XVI, No.152 (16 Kanunusani 1334).

WAUGH, TELFORD, "A Far-Reaching Turkish Plan," *Journal of the Royal Central Asian Society*, Vol.XX, Part.IV (October 1933).

WEIKER, WALTER F., "Kemal Atatürk'ün Yakınları," *Belleten*, C.XXXIV, No. 136 (Ekim 1970).

YAŞAR, HÜSEYİN HÜSAMETTİN, "Tarih-i Osmanîye Hizmet," *İkdam*, 9 Temmuz 1337.

YAVUZ, BİGE, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri," *Atatürk Yolu*, Yıl. 8, No.15 (Mayıs 1995).

_____, "Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler," *Belleten*, C.LX, No.228 (Ağustos 1996)

YAVUZ [HİKMET], "Müsteşrik Vambery," *Türk Yurdu*, C.V, No. 52 (31 Teşrinievvel 1329).

YAZIKSIZ, NECİP ASIM, "Doktor Karaçon İmre," *Tarih-i Osmanî Encümeni*, C.II, No. 8 (1 Haziran 1327).

_____, "Turfan'da Asâr-ı Atika İstikşafı," *Türk Derneği*, C.I, No.6, 1327.

_____, "Türk Tarihinin Menbaaları," *İkdam*, 30 Mayıs 1337.

_____, "Türkiyat Müessesesi," *İkdam*, 8 Nisan 1339.

YILDIRIM, RECEP, "Atatürk'ten Günümüze Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.II, No.6-7 (1996-1997).

YINANÇ, MÜKRİMİN HALİL, "Milli Tarihimizin İsmi," *Anadolu Mecmuası*, C.I, No.1(1 Nisan 1340).

_____, "Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik," *Tanzimat*, 1.C., İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.

YUVALLI, ABDÜLKADİR, "Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi," *Türk Kültürü*, C.XXV, No.291 (Temmuz 1987).

ZİYNETULLAH NUŞIRVAN, "Türk Tarihinin Devrelere Taksimine Dair Bir Tecrübe-i Kalemîye," *Türk Yurdu*, C.VIII, No.4 (23 Nisan 1931).

TEZLER

AKBAYRAK, HASAN, "From Court History to an Official Historical Writing Society in Turkey: The Case of the Ottoman Historical Society," (basılmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1987).

AYDIN, SUAVİ, "Kültür-Kimlik Modelleri Açısından Türk Tarih Yazımı" (basılmamış doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, 1997).

AYKURT, ÇETİN, "Şânî-zâde Mehmed Ataullah Efendi'nin Tarih Yazıcılığı" (basılmamış doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, 1999).

DEMİRYÜREK, MEHMET, "Devlet Adamı ve Tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi(1853-1925)", (basılmamış doktora tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1999).

KİHARA, YUMİKO, "Atatürk ve Meiji Devrimlerinde Din ve Din Politikaları" (basılmamış yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, 1997).

YALANSIZ, NEDİM, "1960'lı Yıllarda Türkiye'de Tarihçilik" (basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1996).

GAZETELER

Akşam

Sabah

Cumhuriyet

Tanin

Hakimiyet-i Milliye

Tevhid-i Efkâr

İkdam

Ulus

Kurun

Vakit

Milliyet

Vatan

EKLER

- I. a-b Abdurrahman Şeref Efendi'nin Vakanüvisliğe, Naşid Bey'in Müneccimbaşılığa tayinlerine ilişkin Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti tarafından kaleme alınan 4 Mayıs 1325 tarihli hususi irade (BOA HS. İR. 1327. R.27/1)
- II. a-b Tarih-i Osmanî Encümeni'nin üyelerinin tayinine ilişkin Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kaleme alınan 2 Kanunuevvel 1325 tarihli maarif iradesi (BOA MR. İR. 1327. Z.3/1)
- III. a-b-c-d-e Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Hüdavendigâr şubesinin kurulmasına ilişkin yazışmalar (BOA DH. İR. 26-1/41) ile söz konusu şubenin ve başka şubelerin kurulmasına izin verildiği hakkında Dahiliye Nezareti'nin yazıları (BOA DH. HM. 17/1 ve DH. İR. 26-1/45)
- IV. a-b-c-d İslam ve Türk eserleri hakkında incelemeler yapması için Encümen-i Tetkik adlı bir heyetin kurulmasına ilişkin Mart 1331 tarihli yazışmalar (BOA MM. İR. 1333. CA. 7/5 ve MV. 239/22)
- V. a-b-c-d-e-f Beyoğlu'nda Cumhuriyet Halk Fırkası'na merkez yapılmış olan Rum Syllolog binasında bulunan kitapların Ankara Şehir Kütüphanesi'ne konulmak üzere Maarif Vekâleti emrine tahsisi hakkında Haziran 1924 tarihli yazışmalar (BCA BKK 14 35 02)
- VI. a-b-c-d Darülfünun Edebiyat Fakültesi bünyesinde Türkiyat Enstitüsü'nün kurulmasına ilişkin Vekiller Heyeti ile Maarif Vekâleti arasında Kasım 1924 tarihli yazışmalar (BCA BKK 11 55 04)
- VII. a-b Brüksel Ticaret Ataşesi Melih Günel'in Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör'e hitaben kaleme aldığı Türkiye'nin Belçika'da tanıtımına ilişkin 29 Eylül 1937 tarihli raporu (BCA BKK 82 20 18)

1-a

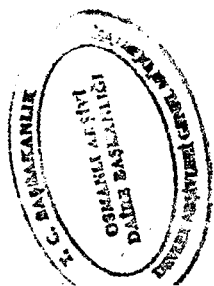
بسم الله الرحمن الرحيم
بني اردننا حفنة من التراب في بلادنا
منازلنا اردننا
مدينتنا

ابوم تقيصه عليه السلام
الذي
الذي
الذي

الحمد لله
اصدار
بجانب كل انوار
العلم

يانه وقد نوسه عبدالرحمنه افقه
زاه محاسبه يسوسه زهدى بك
درى دولت اعظمه هكدر هوس افقه
سوسه يسوسه احمد مدحت افقه
الفنونه معالده و داخذ تحرياق قلمى تبعه ميرلوز افقه اليه بك
اكرهه قاتمه افقه نيب عامم بك
الفنونه معالده و صباح غره سوسه لوز و يراه حكيمانه افقه
به افقه ميزه سوسه سوسه محمد عارف بك
و تان قارولى افقه
به نقتده على سيدى بك
اكرهه لوز باسده احمد فقيه بك
به افقه رقى ماسور لوز احمد توحيد بك

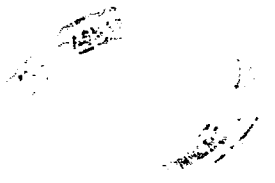

مردودہ جاؤں پر

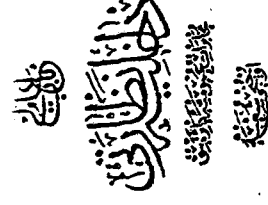
با اراہہ سے شکل اتمہ اولیٰ تاریخ عثمانی اتمک ایفا سے اندازہ اندی وظیفہ نیک لہلم من راولوہ اورہ ممالک عثمانیہ نیک لہر طرفہ موجود آثار و مانی
 تاریخ اورہہ تحقیقہ مقصدی کندہ میں معلوماتہ طبعی عادی اجرائقان تبلیغیہ عمومیہ جو با خداوند کار و بوندہ وارد اولیٰ ۱۰۰۰ عہدہ ۱۰۰۰
 و ۱۳۴۹ عہدی نومولو تحریراتک بصورت لفا عرصہ و تقدیم قدر مائذہ مستبانہ اولیٰ و لہر کرک بروسیہ عامہ معلوماتہ تاریخہ کرک ملک
 برابہ و رودایہ ملک ایضاً حاقی تبعہ و صحیح و تصدیقہ عمومیہ بروسیہ مستبانہ اولیٰ و لہر کرک بروسیہ عامہ معلوماتہ تاریخہ کرک ملک
 بطورہ و صاحبہ اختصاصی دہا بعضہ دوائیہ کرک اولیٰ و تاریخ عثمانی خداوند کار شہسی عواقب القہہ بلونہ اورہہ بروسیہ مستبانہ اولیٰ
 اعضا ملک صورتہ مستبانہ مستم و لایک جو لایسہ تصدیقہ و توضیحہ درودہ ہر کسی ملک تسلیم اولیٰ و لہر کرک بروسیہ عامہ معلوماتہ تاریخہ کرک ملک
 ایڈیٹورہ مورسیہ ملکہ نیک درین لہر اتمک لہر عہدی محدودہ ایسہ وہ ایستہ مستبانہ و تحقیقہ تاریخی مرکز لودہ باسٹوریہ کرک کوچک کرک
 اولیٰ و لہر ملکہ و اتمک ایسہ دیکہ معلوماتہ ملکہ ہاکی جہنم اولیٰ و لہر کرک بروسیہ عامہ معلوماتہ تاریخہ کرک کوچک کرک
 مجلسہ و قوف نام موقوف اولیٰ و لہر ملکہ مستبانہ برابہ دلالت و وساطت واقعہ معلوماتہ سورہ اتمک عمومیہ ہر حال بولہ شہسہ اخبار لوستہ دیکہ
 اولیٰ خداوند کار و لایک تصدیقہ و اجرائقی عمومیہ تاریخہ و شکر کورہ و شہسہ ایسہ وہ تاریخہ اتمک تسلیم و تحقیقہ عادی اولیٰ و لہر ملکہ اتمک
 دار عہدہ کورہ لایک خداوند کار و لایکہ با لایکہ کی و لایکہ سائرہ وہ دہی بطبع ارباب و قوف و معلوماتہ انتخاب اولیٰ و لہر اقتضایہ
 اعضای عمومیہ اولیٰ اورہہ بروسیہ مستبانہ اولیٰ و لہر کرک بروسیہ عامہ معلوماتہ تاریخہ کرک کوچک کرک
 خداوند کار و لایکہ امرناہ سی حدیثیہ لایکہ تصدیقہ و لایکہ سائرہ نیک ایجابہ موقوفہ لایکہ کورہ محدودہ بروسیہ مستبانہ اولیٰ و لہر ملکہ
 سائرہ تصدیقہ و اعلیٰ نظریہ امر و جہا لسی و بروسیہ مستبانہ اولیٰ و لہر کرک بروسیہ عامہ معلوماتہ تاریخہ کرک کوچک کرک
 اراہہ علیہ تحقیقہ لری اولیٰ و لہر کرک بروسیہ عامہ معلوماتہ تاریخہ کرک کوچک کرک

تاریخ عثمانی عمومیہ
عہدہ ۱۰۰۰

اجرائقان تبلیغیہ عمومیہ

سرگزده بر تاريخ عنوان انجمنى شعبى تشكيل
حقنده

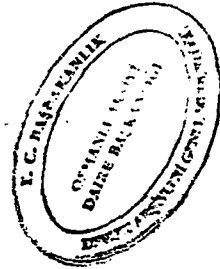
۱۱۲ مور
۳۹۹۶۶ دوسه

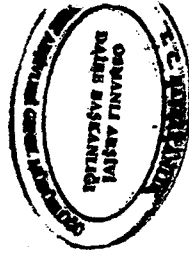
تاريخ عنوان انجمنى وظايفك تسهيله مدار اولوق اوزره عمالك عنوانك هر طرفنده موجود آثار ومبانى قديمه تاريخيه اوزرينه تدقيقات ممكنه مستند معلوماتك طابى حاوى سبق ابدن تبليغاته جواباً خداوندكار ولايتندن كلان تخير برانده بوخصوصه دائر اولان معلومات تاريخيه تدقيق وجمع وتلفيق ايچون (تاريخ عنوان انجمنى خداوندكار شهمسى) ناميه بر شهم تبشكيل ايدلينكى بيلد برلش اولوب ازهر جهت موجب فوايد ومحسنات وبناءعليه شانان قديرات اولان تشيبت واقفك ولايات سارزه به ده اختطاريه اورالرده دئى رئيسى واعضائى فخرى اولوق اوزره احوال محليه وانف ذواتدن مر كبا بوله برر شهم تشكيل وپوشمبلرك وظايفى مين بر تملياتنامه تنظيمك انجمنه حوالهسى مذكور انجمن رياستك امدارى اوزرينه بالنسب تملياتنامهك تنظيمى ضمتنده تبليغات جوايه اجرا قلندبئى بيانيه اجراى ايجابى بانذكره ساميه تبليغ بيورلش وكيفيت بالموم ولايات ايله الويه مستفله يارلش اولغله اوراده دئى مركز ولايتنده بو صورتله برشهم تشكيل ايله كيفتك انبائى متمنادر اولابده

جادى الاخره سنه ۳۲۹ و ۳۲۷ مائس سنه ۳۲۷

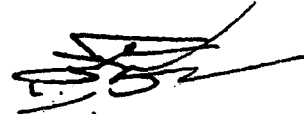

داخله ناظرى نامه

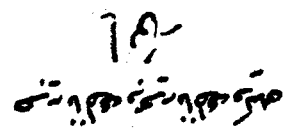
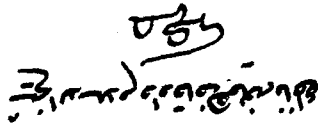
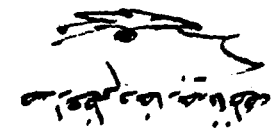
مستشار

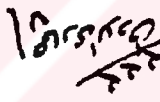

IV-b

-
-
-
-
-

12
13/10/2020

(۲۵) ...

IV-c

وفاقی حکومت پاکستان
وزارت خزانہ

قائمہ

شعبہ امور خزانہ
۱۸۹۵۸۷۷

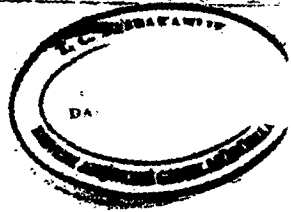
۵۰

حضرت صاحب صدیق

صاحب

مردودہ جاکر کینہ کرید۔
بیکرہ شعلی ولغا تقیم قلمناہ «نورانیہ اجمن» نقل نامہ سبک تصدیقہ منقادہ معلومہ نیک ایفاس جھونہ ما،
سابقہ حساب می منیا کھیری تا باہر پور بندہ اردو لا حفرہ وللا لا کرید۔
معارف غریبہ پوری

۱۱ مارچ ۱۹۷۷ء

۱۰۱ ۱۰۱
۱۰۱ ۱۰۱

خط

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين هم خاتم النبيين
مما مضى
والله اعلم
بما يعلنون

۱۰۱ ۱۰۱

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين هم خاتم النبيين
مما مضى
والله اعلم
بما يعلنون

V-b

Handwritten text in Arabic script, including the number '19' and some illegible words.

Handwritten text in Arabic script, including a signature and a date '2014/11/11'.

V-c

مقدم

مجلس شورای اسلامی

شماره ۸۸۲۹
تاریخ ۸۰۰۸

باسمه تعالی

بنا بر آنکه در صورتیکه وزارت اقتصاد براساس آیین رویه جدیدی در
مابین مأموران و حقوق کارکنان آن اداره تدبیراتی را فزونتر از گذشته معارف و
آیین قضایی انجام دهد و برقرار نماید برقرار نماید معارف و رویه جدیدی
در تشریح مفروضه نماید این مأموران را در این مورد

معارف و رویه

محمد علی

باسمه تعالی
۸۰۰۸

تشریح مفروضه

تبدیل اجراء
عصمت

و

کتابخانه مجلس شورای اسلامی
کتابشناسی
اوراق مدیریتی
عدد
۶۶۱۶

آفره
۸-۸-۹۵ - ۲۴۱

باسمه و طاعت جليلة

۸/۱۵/۹۵ تاریخهای تذکره - ذیلند:

گفتاوت فلسفه تا صدور حکایت رسی اولوب ۱۴/۸/۹۵ ده استاخوانه والله
واقع اولوبه استا سمدیه کبه الملائه اینه جهیلده ، د- حال فطیل فعالیت اینه رک -
گفتاوت مجلس هیئت تحقیق اینه برسه و بورا به بانگراف استا- کفیت اینه دی . ویرا
هوا به ذات سمدیه واقع اولوبه خا به نیمی نه انتظاراً قطعاً فعالیت
بولولده من بلیه برسه و مونی ابر طرفه - استونگراف معارف فقهیه ابراز
ایلیسه اولوبه رخا ابر جاج مجلس گفتاوت بربری فله اینه رک گفتاوت
معارف فقهیه طرفه - تحقیق اینه دی آلیابه تلفظ نامه ده بلیه برلده در . مجلس
عالم نامه برهیت طرفه برلده گفتاوت استا سمدیه بربری فله اینه رک گفتاوت
آخیره من مجلس عالیله شخصیت منورینه فارسی عدم عرضی تقصیر برضی طرفه ده .
فله ایلیسه ابره فیه نه تقویه در ولدیة اقره - اینه دی صورت ده معارف فقهیه

تجزیه استا اراده بولولش استرحام الیدرم اعظم

قراردت بولولده مجلس
رئیس و کتبی
محمد علی

۵۶۳
۳
۵۶۹۶

V-f

۱۰۱۰۰۰

تاریخ
ادسیه
صورت حساب

جمهوری فله فرانس کایت عمومی

بدین اطلاعده جمهوری فله فرانس مرکزی اتحاد ایلمعه اولده - دم سیدوغی یا سده - بریدود کتا برون آفرده
سده آتیه سده وضع ایلمت اولده - ماز فامریخ ترفیص هیئت وکیل نکتی ۶ صرله ۶۶۱ تاریخه
ایتمعه قرایک اولده - ایتر قرای بریدود موضوع جتا آتیه دستموتک آتیه - نفاک ایتم
سده فاد کالتیه است بیلده - کلا کاسو - ای بده آتیه مفسرینه کایمن تاتیه مقصدیه استاجول
یا سده معد کلامه ویر بایش - هالیه - م اقدم -
یکس عمومی اولده

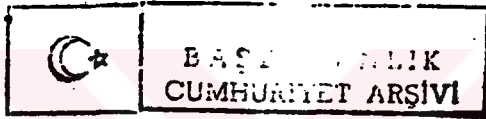
یا سده

آفقره
۲۰۱۱/۱۰

138
4

باسم وکالت
قلم مخصوص مدیریتی
عدد

مدیریت کالت

استغفور رادالقدره ابدیان فائزانه محمد و زینبیه استغفور
۱۳۸۴ / ۱۰ / ۱۰
تقدیم قندها
بجمله

[Handwritten signature]
بازار ۱۳۸۴

[Handwritten signature]

باسمہ وکالت
قلم مخصوص مدیریتی
عدد

آئقروہ
وقتہ ! ہدیہ تقی تمامہ دہلی

آقا

اس کے بعد دارالافتاء اہلبیت فائزہ نے
ایک دفعہ صاف کلمات جیسے بیخبر اور
تعمیرتاً جیسے وہ نہ ہے
تعمیرتاً جیسی ہے

بازار ۲۰۰۰

VI-c

 وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
 تهران ۱۳۶۹
 ۱۱۸۲

۴

باسمه و تعهد

استاجول در انصافی ارباب کولنه معلوم "تولیات استونی" موجود
 تنظیم ایدیه تعلیماتار لقا تقیم قلمینه از علمه لسانت کسوجو نظریه و عاده
 ساعده و سوری عود و هار اید و رم اقم از ایل معارف و کتب
 ۲۵۶

کتابخانه

۱۳۶۹
 ۱۱۸۲
 ۱۳۶۹

(۱۸)

فقه و تفسیر

خیریه
 ۱۱۸۲

قانون کی نگہبان

.....
.....

اساتذہ کے ذریعہ تصدیق شدہ
"توکیات انتہوی" تعلیمات کی

- ۱۔ توکیات عامہ یا عمومی معرفت شعری عقدہ تقیقات و کتابتہ بولوغیہ و توکیات خارجہ کی
مؤسسات ممتازہ یا تاسیس روابط ایڈریک بیہ الملک برکز علی وظیفی انبیا اہلک
مقصود اساتذہ کے ذریعہ تصدیق شدہ "توکیات انتہوی" تشکیل پائے۔
- ۲۔ انتہویک برصدی، براتی و اہیا جگورہ آسینانہ، محافظ و خدمت اور ہفتہ۔
- ۳۔ انتہویک ارادہ کی صلاحیت کا موجد برعائد۔
- ۴۔ انتہویک برصدی توکیات عامہ تقیقات و کتابتہ معروف مدرسہ بانڈن معارف و کئی
طرفین انتخاب و تصدیق علیہ عرصہ اولیور۔
- ۵۔ مدیر اولیہ مدرسہ بو وظیفہ رنہ رووی آری بر جرف و پیر۔ دیگر مستحقین
معاشہ و اجرتی ارباب فالولہ سی بود جہ سندہ نوی اولیور۔
- ۶۔ انتہویک طرفندہ نشر ایہر جہل مجموعہ نیک عود تحریری نوی ارباب فالولہ سی مجموعہ
تعلیمات سے تابع۔
- ۷۔ انتہویک طرفندہ نشر ایہر جہل سار آمارک طبع و تحریر اجرتی و کاتب بود جہ سندہ
تایمہ اولیور۔
- ۸۔ اساتذہ کے ذریعہ تصدیق شدہ "توکیات انتہوی" تعلیمات کی

VII-a

Brüksel: 29 Eylül 1937

S u r e t

DEC. 21 1937

Pek sayın üstat,

Memleket propagandası meselelerinde ne kadar hassas olduğunuzu, memleketimizi hariçte daha iyi tanıtmak ve sevdirmek, Cumhuriyete kavuştuğumuzdan beri terakki yolunda attığı dev adımlarını bir bir göstermek için ne kadar faal ve musmir bir şekilde çalıştığınızı bildiğim ve bu hususta meydana getirilen eserleri büyük bir haz ile gördüğüm için, bu mesele hakkında enteresan bulduğum bir noktayı size işaret etmek istiyorum

Mükemmel bir propaganda vasıtası olarak izahat ve tabettirdiğiniz "Fotoğrafla Türkiye" albümünden bana göndermek lütfunda bulunduğunuz 30 adet albümü peyderpey tevzi ediyorum, ve bu tevziatta şüphesiz büyük maddi fedakârlıklara mal olmuş olan bu eserler saçacağı propaganda tohumlarının münbit bit muhite düşmesine bilhassa dikkat ediyorum.

Şimdiye kadar tevzi ettiğim albömlerden birini de, ötedenberi Türk dostu olduğumu işittiğim Liège Üniversitesi profesörlerinden K. Witmeur'e göndermiştim. Profesör bu eser için gönderdiği teşekkür mektubunda memleketimiz hakkında o kadar samimiyet ve anlayış göstermiştir ki, Memleket propaganda meselelerini vazifelerimin en başında addettiğimde, bu zat ile temasa geçmeği ve onu memleket için büsbütün kazanmağa çalışmağa bir vazife bildim.

Profesör ile yaptığım temasta, memleket işlerini yakından takip ettiğini ve oldukça doğru fikir ve görüşleri olduğunu memnuniyetle gördüm. Türkiyemizin her sahadaki terakkilerini adım adım takip etmektedir. Mibalâga etmeden diye biliriz ki, memleketimizi münevver geçinen bir çok vatandaşlarımızdan daha iyi anlamıştır. Bence yegâne eksikliği, bütün bu bilgisi ve görgüsü üzerine henüz vurulması lâzım gelen bir cilâdır: Memleket havasından, Türkiyeye has olan misafirperverlik ve samimiyet karakterinde husule gelmiş bir emayî

Bu zat memlekete çağırılır da, memleket propagandasını iyi kavramış ve bilgili bir zatın refakatında başlıca kültür merkezlerimizi gezerse Türkiye için tamamen kazanılmış mükemmel bir propaganda vasıtası olarak memleketine avdet eder. Kendisinin profesör ve Felsefe fakültesi "doçen"i bulunması bütün Balçika da dinlenmesini ve avdetinde vereceği konferansların yalnız belçika'da değil bütün Fransız lisanı memleketlerinde büyük

yacımia vardır. Geçenlerde memlekette izaz ve ikram edilen "Le Soci-
tesi muharrirlerinden bir zatın gazetesinde neşrettiği makaleler t-
nızdan elbet görülmüştür. Dol bol saçığı edebiyata rağmen memleke-
hakkında şimdiye kadar her ecnebinin defatla okuduğu veya dinlediği-
lerden gayrı bir şey yazmamıştır. Yunanistandan dönüş Türkiyeye uğ-
olan "L'indépendance Belge" muharrirlerinden biri ise, memleketimi-
kında yanlış ve yalan olduğu kadar sui niyetini gösteren makaleler
maktan çekinmemiştir. Bugünkü Türkiyemizi iyi görmüş ve anlamış ola-
zü dinlenir yazısı okunur bir şahsiyetin bizden bahsetmesine , vata-
larına bizi tanıtmasına ihtiyaç vardır sanırım.

Bu yazımla sizi yormadığıma eminim. Mübrem addettiğim bu ihtiyaçlar
benden çok daha iyi görür ve takdir edersiniz. Bu zatı memlekete ça-
ve gezdirmek, orada ona Garbın bugünkü Türkiyeyi nasıl gördüğü ve
diği hakkında konferanslar vermek ve avdetinde Belçika'da bir seri
ranslarda bulunmak ve gazetelere makaleler yazdırmak hakkındaki nok-
nazarınızı bana lütfen bildirirseniz beni pek memnun etmiş olursunuz.

Bu vesile ile saygı ve merbutiyet hislerimi tekrarlarım, pek sayın

Brüksek Ticaret ataşesi
Mih Günel
56, Rue Midi - Braxelles